B
576.

M. Straschun.

מתתיהו

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 576.

אנוס עלי תדבוק נא ירד בני עמם
עוד תמדת ימים

1137715

ספר

מתתיה.

באורים, הגהות, והערות מאירות

למדרש רבה

אשר השאיר אחריו בכתובים הרב הגאון החכם הכולל אוצר התורה והמדע, עטרת תפארת עמו ראש המבקרים הבקי בכל ספרת העברית מוהר"ר **מתתיהו** בהרב הגאון הגדול מוהר"ר **שמואל שטראשון** זצ"ל מווילנא.

ועליו נלוו

מחברת **זכרון לחכם**, כוללת תולדות הגרמ"ש ז"ל, וקונטרס **שירי מנחה** והוא תוכן כל חדושי המנוח המפוזרים הנה והנה במ"ע שונים, חברו ע"י הרה"ח **שלום פלאדירמאכער**.

ווילנא

בדפוס האלמנה והאחים ראם

שנת **תרנ"ג** לפ"ק

МАТАСЪ-ІО

т. е. Даръ Божій. Глосаріи къ Мидрашу.

Соч. М. С. Страшуна.

ВИЛЬНА. Тип. Вдовы и братьевъ Ромиъ. Жмуд. пер. собст. домъ № 328.

1893.

Дозволено цензурою. — 25 Мая 1893 г. Кіевъ.

אמרו המו"ל.

דודנו ז"ל הרב הגדול בעל ההערות והבאורים להמדרש הנדפסים בזה על הסדר לא זכה לסדרם בעודו בחיים חַיָתו ולהוציאם אז לאור הדפוס; מלבד קצת מהם שנדפסו במקומות מפֻזרים, בעלי מכה"ע: המגיד, הכרמל, הלבנון, ועוד, וגם בס' נתיבות עולם להרב צ"ה ק"ב ז"ל הנדפס בווילנא תרי"ט המובאים בשמו.

והשאר, והמה רוב החדושים לפרשיות המדרש לתורה ולחמש מגלות, נשארו בכתובים עלי גליון ספר המד"ר אשר למד בו הרב ז"ל מנעוריו עד זקוניו, והוא המד"ר הנדפס באמשטרדם בדפוס קאשמן שנת תקכ"ז מִלֵא על כל גדותיו בהערות וחדושים אשר חדש בכל משך ימי חייו בזמנים שונים מאז האיר בקרו עד בוא שמשו ז"ל.

והנה להעתיק את כל הכתוב בגליונות המדרש הנ"ל ובינ' שיטי מכ"י הגאון המחבר ז"ל, איננה מלאכה קלה אבל מלאכה שיש בה חכמה — ונוסף על זה כי יש הרבה מהחדושים אשר כתבם המחבר ז"ל בטרם נדפסו המדרשים החדשים עם הפי' רז"ז, רד"ל, רש"ש וזולתם (שנות תרט"ז ותרל"ח) ונמצאו הרבה דברים מכוונים אל מ"ש המפרשים הנ"ל ואך למותר להעתיק ולהדפיס מחדש אחרי אלה שקדמוהו וזכו בדפוס, ושקצתם כתב הרהמ"ח ז"ל אחרי הנדפסים הנ"ל והיו למראה עיניו וקראם בשם ומלא אחרי דבריהם, וכל כאלה צריך בקור וחפוש להבין ולהשכיל.

ואף גם זאת, כי יען אשר החדושים לא יודפסו עתה סביב המדרש למקומותיהם, כי אם נדפסים בספר בפ"ע, ההכרח להעתיק קצת ענין מלשון המדרש (כפסקא שבש"ס) ראש מלין, ולפעמים ענין שלם, אשר עליו יסוב דבר החדוש ולהבין בדברים גם מבלעדי החפוש הרבה בהמדרש עצמו — וגם זו מלאכה גדולה היתה לעבור על פני כל החדושים כלם איש לא נעדר.

ובכן ראינו ונתַנו אל לבנו אנחנו בני אחיו ז"ל, לקיים בקשת דודנו הגאון ז"ל לפני מותו בדבר הדפסת הספר הזה, גם מסר להמפקחים על עזבונו כסף הוצאות ההדפסה, ומלאנו ידי מעתיקים מובהקים, מבינים ונאמנים, ומסרנו על ידם את המד"ר עם הכתוב על הגליון, להעתיקם ולסדרם ולעשותם כדי ספר, והמה כיד ה' הטובה עליהם העתיקום וחברו את האהל להיות אחד ויצא החבור כלול בהדרו.

והנה המעתיקים החכמים הנ"ל בררו, לבנו וזקקו את ההעתקה אשר לפניהם, השמיטו את אשר מצאו כבר מודפס בדפוסים הקודמים, והוסיפו

לפרקים

לפרקים קצת ציונים ומראה מקומות וזו״ז במלין אחדות – אפס כי את אלה לא ערבבו בלשון המחבר ז״ל, כי אם שמו דבריהם בסוגר בשני חצאי מרובע [–] לאמר כי לא מֵעט המחבר יצא זה, אולם בלשון המחבר ז״ל עצמו לא גרעו ולא הוסיפו דבר וחייב אדם לומר בל״ר [ועל הטוב יזכר ידידנו ה״ה הרב החכם מו״ה יהודה בעהאק נ״י שהציונים מלשון המדרש מידו יצאו].

שם החבור קראנו **מתתיה** כי זה שמו אשר שמענו נקרא בשם מאת הודנו הגאון המחבר ז״ל, מפי אחד מאוהבינו אשר דבר אתי מלפנים באמרו שבדעתו לקבץ דבריו המפֻזרים ולעשותם כדי חבור בפ״ע, ושאלהו האיש ומה שמו כי יקרא בצאתו לאור, ויען ויאמר כשמי כן הוא כי מתת אלהים הוא, האמנם יוכל להקרא גם בשם אשר נִתַּן להרבה חדושים הנדפסים מאת הרהמ״ח ז״ל בעודו בחיים חיָתו במקומות מפֻזרים ונלקטים אחד אחד וכלם בשם יקרא: **לקוטי שושנים**.

ואנחנו בשם אלהים נדגול, לאסוף גם יתר החדושים אשר בגליונות הספרים מאת הודנו הגאון המנוח המחבר ז״ל, ש״ס ופוסקים וזולתם, ולהדפיס בתבנית הספר הזה אשר על המד״ר, כי הרהמ״ש ז״ל רוב חדושיו עלי גליונות הספרים, ולזאת גם בספר הזה כשצַיָן ממקום למקום כותב לעַיָן מש״כ בגליון פרשה ופרשה פלונית שבמדרש או בגליון איזה מסכת כאשר ימצא המעַיָן גם בספר הנדפס הזה.

וזכות הגאון המחבר ז״ל ואבותינו הקדושים וזקנינו הגאון הגדול הצדיק הרש״ש ז״ל ולמעלה בקדש, תעמוד לנו להוציא מחשבתנו הטובה אל הפועל בהדפסת יתר חדושיו, לגלגל הזכות על ידנו להפיץ מעינותיו חוצה.

וטרם נכלה את דברינו, עלינו להזכיר לטוב ולברכה את ב״ר הגבירים המדפיסים **האלמנה והאחים ראם** הי״ו, אשר בהשתדלות עצומה עזרו על ידינו להוציא לאור את הספר הזה, ויהי נעם ה׳ עליהם ומעשה ידיהם יכונן, סלה.

כעתירת המוציאים לאור

דוד בר״א שטראשון
דוד בר״י שטראשון

מכתב

אל כבוד ידידי הנכבדים והיקרים ה"ה הרה"ח ר' **דוד** בהרב הגדול ר' **אליהו** ז"ל,
וב"ר הרה"ח ר' **דוד** בהרה"ג ר' **יוסף שטראשון** ז"ל ה' עליהם יחיו.

כבדתוני ידידי לכתוב בספר תולדת דודכם המנוח, המורם מעם והדגול מרבבות אחיו, הוא הרב המנוח הגאון החכם הכולל ר' **מתתיהו** בהגאון הגדול ר' **שמואל שטראשון** זצ"ל, למען ידע דור אחרון שם תהלתו, ופרשת גדולתו, אשר הניח אחריו למזכרת נצח, ואנכי אמנם מתחלה אמרתי כי מלאכה נקיה וקלה הנכם מטילים עלי, נקיה תהיה משגיאות וחסרונות, ונקלה תהי' לי למצוא די חסר לרב בניבה ושכלולה, באשר כי לא עלי יהי עתה להקיץ אחד מישני אדמת עפר אשר כבר אבד עליו כלח, וזכר רב טובו אשר השגיא פעלו כבר היה לברות ולכליון לעֲנֵי הזמן, המופג ובולע בו את הכל, לכסם במשאון נצח כנפל אשת בל חזה שמש, ורק אחרי רוב עמל ויגיעת נפש יעלה אז בידי הסופר החרוץ האומן במלאכתו לקשר ולאגד חבל בחבל ונימא בנימא, מאבק ספרים וספורים שונים, המפוזרים הנה והנה בביבלאטהעקען ופנקסאות שונים, להיות לו לשלשלת גדולה וארוכה אשר בה יעלה מתהום הנצח, אם מעט ואם הרבה, מכשרונותיו ושאר רוחו אשר המה היו לרֹבי עלילותיו תוצאות, בה לקרב את העצמות היבשות עצם אל עצמו ואחר יקרם עליהם עור, אז ברוח חכמת סופרים, יפח בהן נשמת חיים להקימו לתחיה; ולא כן יהיה לי בהמלאכה אשר לפני, הנה עתה עוד טרם עברו שש שנים מאז דודכם המנוח נפרד מאתנו, בעת קצרה כזאת הלא לא הספיקה עוד יד השמיטה, להוליך תועה את סופר תולדתו להֶלָקות בשל, וחסר יבואנו, הן עודנו נצב הוא המנוח הנכבד הזה כמו חי, בלב כל מכיריו וחושבי שמו, בטיבו וטבעו ופרשת גדולת ערך עלילותיו גלויה וידועה היא לפני כל אנשי עירנו, ובפרט לאיש אשר היה מבאי ביתו כמעט מדי יום ביום, ורבות התענג מחברתו אשר פעמים רבות נתמלטו מפיו שיחות נאות, וספורים נעימים, הנותנים חמר רב לסִפּוּר תולדותיו, אך עכ"ז אחרי מַדותי בחוג ציור נאמן, תכנית ורום ערך המלאכה הכבדה הזאת, יודע אני בעצמי כי לא אוכל להתגדר בה, ולאמר כי עבודתי עבודה תמה היא ושַׁפָלָה אין בה, כי היתפאר החלש להעריך את שניא כח הגבור המהלל ברוב עֻזו, או היתהלל הנגס לכוין מדת גובה הענק, הלא לשוא יתהלל המתהלל להעביר כבני מרון את כל המון המעשים הטובים והכבירים שיצאו מאיש גדול בדורו כזה, בעת אשר כלם כאחד הנה הנם כחולות וכטבעות אחוזים זה בזה להשרשת הנקלעת במשך יובל שנים או יותר, אך אחותי במדת התנא ר' יוסי שאמר מימי

לא עברתי על דעת חברי יודע אני בעצמי שאיני כהן ואיני ראוי לעבודה כזאת ובאומרים לי חברי עלה לדוכן אני עולה ואמרתי: „הצלה פורתא שמי' הצלה וטוב מעט כאפס" ואולי ימצא לו הקורא בהתולדה הזאת איזה דבר חפץ ויאציל את תודתו לכם, והיה זה שכר הסופר המכבדכם ומוקירכם כערככם.

ווילנא זאת חנוכה תרנ"ב.

המחבר שלום פֿלאָדירמאבער.

זִכָּרוֹן לֶחָכָם

זה ספר תולדות

הרב הגאון, החכם הכולל, רבי **מתתיהו שטראשון** ז"ל.

נולד כ"א תשרי (הושענא רבה) לשנת ה' תקע"ח, ונפטר ביום ו' לחדש טבת תרמ"ו.

„טוב שם משמן טוב" (קהלת ז')
שמן טוב יורד, ושם טוב עולה,
שמן טוב כלה, ושם טוב אינו כלה,
שמן טוב נוהג בחיים, ושם טוב
נוהג בחיים ובמתים.
(מדרש קהלת זוטרא תנינא)

מאת המחבר **שלום פלאדירמאכער.**

א.

ברבע האחרון ממאה הששית לאלף הששי, ביום הושענא רבא לשנת התקע"ח, ילד ילד בעיר ווילנא להרב הגאון ר' שמואל שטראשון זצ"ל מאשתו הצדקנית והחשובה מ' שרה בת הרב הגביר ר' דוד שטראשון ז"ל (שנה אחת אחרי הולדת לו בנו הבכור ה"ה הרב הגדול השקדן הנפלא הר"ר אליהו ז"ל אשר מת על פניו בשנת התרל"א) ויקרא שמו מתתיהו על שם אבי זקנו הרה"ג ר' מתתיהו מאוטיאן, הילד הזה מהר אחרי הגמלו נראו בו כשרונות נעלים רב מערך ימיו, ובוצין בוצין מקטפי', בראשית דרכו על מפתן ההדר בשנה הרביעית להולדו, נלאה מורהו הדרדקי להשיבו על שאלותיו, אשר היו בכל יום ענין לחובשי בית המדרש לענות בו, מרב רוחב לבבו להבין דבר מתוך דבר וחדוד שכלו, ולזה שניא כה זכרונו אשר חננו יוצר האדם בשכם אחד על כל בני גילו, כל אחד נבא לו עתידות כי לגדולות נוצר, זה חזה בו תאר נאון, והשני — חריפות השאגת אריה, והשלישי חש עתידות לו להיות גם חכם כולל בהוית העולם; כן נשאו ונתנו על אדותיו עוד בהיותו ילד בן שבע שנים, ויקראו לו יניק וחכים, ויהי תפארת ושעשועי הוריו ומוריו:

אביו הג' רש"ש אשר עוד בילדותו עלתה לו להתהמם כנגד אורם של בני דור רבינו הגר"א זצק"ל, המלא ברכת ה' באבני נזר וסגלת חמדת ישראל, ויתנוססו בו נאונים מצוינים, וחכמים מפורסמים, אשר האירו באור תורתם וחכמתם הרבה גם למרחקים בחבוריהם המלאים דעת ודרך תבונות התורה, בשבילי הפשט לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, בשאלות ותשובות לכל שואל ודורש תורה מפיהם מקרוב ומרחוק, והיו למופת לרבים ברחב שכלם העמוק וההולך למישרים, כמו הרב הגאון ר' אברהם דאנצי בעל החיי אדם, מחותנו של הגר"א, אשר זה הג' רש"ש יצק מים על ידיו 1) והגאון הגדול ר' שאול קאצענעלענבאגען ושאר הבורתא קדישתא, זכה לקבל מהם קרני אור תורתם, וקוי שכלם הבהיר עדיו הניעו וגגעו אל נר רוחו הכביר להאיר לו את הדרך הנכונה אל נתיבות לב הפשט, והכוונה הנכונה בדברי הז"ל ושיטותיהם העמוקות, ונוסף לזה גם תשוקת האהבה ה"בה אל למודי כתבי הקדש, והבנת המקרא על פי פשוטו ודקדוק הלשון אשר העיר רבנו הגר"א ברוח קדשו, ומצאה קן לה בלבבו ונפשו גם הוא, והיא שעמדה לו לנבר חילים ביתרון הכשר חכמתו, לרדוף תמיד אחרי הפשט הפשוט, להיות לו לעינים על הליכות דרכו בקדש; מר אביו זה בלכתו בהלך נפש אחרי אור המאורות הגדולים אשר הופיעו לבני ישראל בשמי התלמוד, וזו כהם ואדיר כל הפצם להעלות, מאור התורה בנר בקרת ההשכלה הצרופה, על דרך העיוני בספרי התלמודים והמדרשים, לבלי לתעות בדרך הפלפולים והחלוקים אשר אמנם כבר קצו בם רבים וכן שלמים מגאוני דור ודור 2) באשר הכל צריכין למרי דחטי, וסיני

---

1) כפי שמזכירו בספרו מדש שמר מו"ס קוף סימן ל"ד בשם תלמידו מוהר"ש זאסקעווילטער בהיותו יליד הפיר הזאת.

2) עיין עליית חליהו להרה"ג ר' העשיל לעווין ז"ל בהקדמתו חליו, ושומר שם הגרש"ש בזה"ל "כן חגבי מעודי לא לבי חלך אחרי הפלפולים ובקבות חשר חין לכסס מקד בש"ס" כו'.

וסיני עדיף, אבא מזכה ברא, ויאצל מרוח קדשו על בנו זה, להבינהו דעת, עודנו בטל ילדותו לתת את משפט הבכורה להבקיאות, ולבני קדים הוא במעלה להחדוד 1) ובהכמתו כי רבה שם לנגד עיניו, את התועלת הגדולה היוצאת מדרך למוד כזה לאלה אשר צמאה נפשם לחשוף ולדלות מרגניתא טבא, מאלה הבארות הנאמנים והמקורים הטהורים, אשר חפרום שרי וראשי אבות לב"י, אלה בעלי התורה שבע"פ, בעלי הקבלה והמסורה, במטה אלהים ובמחוקק במשענותם, בקשו ומצאו שפוני טמוני אבני פנה, אבני בחן חזקות כראי מוצקות, לחומת האמונה והדת, לחובת ומנהגי המוסרי, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם חיי עולם, כמורה נאמן וחכם, לא אחת הראה לו לדעת כי הכינום גם חקרום ע"י רשימות וזכרונות, מחקירת הלשון ודקדוקה, מחסרות ויתרות, מהקבלה והמסורות ללמד דעת, מהכללים את כל פרטי פרטיהם, ומהעיקרים את הענפים, המתפשטים ומסתעפים, מהדקדוקים והדיוקים, הציונים והאותיות, אשר כמשמרות נטועים שם בתורה הכתובה שם להם המחוקק לחק ולמשפט להיות כתוב הדר כן ולא יעבור, למען היות לאלה גבורי כח בעמלו של תורה לאבוקה בידם, איך להדור ולכוון אל מטרת האמת, בתור אדם אשר לבו ונפשו מסור ונאמן לאהבת והבנת התורה על בוריה, ללמוד וללמד, לדין ולהורות; אלה גאוני ושרי התורה אשר כל רז לא אנס להם 2) ושבילי התורה הכתובה גם המסורה 3) נהירין לפניהם הרבה יותר משבילי ביתם, המה הבינו אל פעולת ה' לראות בעין הבדולה כי בדרך למוד כזה ימצאו להם גם מקור נאמן לידיעת יתר החכמות והמדעים המוסיפים לויט חן ועטרת תפארת לכל איש המתימר בכבוד תורתו, התלמוד וכל דברי חז"ל ככלי שרת בקדש המה לו לא רק להבין מתוכן דברי התורה והנביאים, ולבוא עד תכונתם הנשאה, ליעוד העם ותקומת רוח לאומו, אשר מאז יצא מארצו ללכת שבי לפני צר, מאז אמר ה' ליעקב לעזוב מקום משכן כבודו והודו, מקום שם בארץ הפלאות, מחזה שדי ונפלאות צור ישראל כל אדם חזה בו, ותחי רוחו לגבר חילים ולהעפיל לעלות

---

1) ין מדם שגיא בזוה המרחף על פני כתבונות בתי נפשו פנימה, לעשות לו מקבל ומדה לאמר עד פה תבוא ולא תוסיף, כן זה הכמ"ש אשר אמנם הוחיל הלוך בדרכי חכיו הגאון ז"ל, לבחור לו בדרך הפשט וחלוק אמנם נפשו לקול לו מקבל למודו בתכת הבקיאת הלכופה מקום אשר ח"ל להפלפול והתריפות לגור אתה בכתיפה אחת, בכ"ז נתן לבו להקדים מלחמת מצוה עם אלה המקילים בכבוד הרב הגאון כ' יעקב פאלאק, לאשר אמפלפלים, ואחי אמות ממליצי התלוקים, אשר בכיס הגיעו לחמי מהתלותם והוכידו עד טפר גאון יעקב זה, ו"בכתובות קניס" לספר "קניס נאמנים" הלא כה דבריו (עם לד 312): ומלאתי נכון אלא לעזוב כה את הגדול בדורו אשר כפי עדות הנ"ל אמנו ילא מקום"ע עד קופו, הרב מו"ה יעקב פולק זצ"ל מוהדף בלי אשר, מהרב מהר"י מינץ עד אשר אעיר כי לא מהרכי"ף הוא התחד, אשר כלה בו מהרכי"ם בני אשפתו, וחזקו עליו דבריו בתכופים וגדופים, ומוטו הרמ"א תלמיד תלמידו של מהרכי"ף לא אשגיח על דעת הגאונים שבכתבו למהרכי"ף על ככה, וקבע אשקו להלכה, ומהכה להביא כמה לבוותא דקשו אשקו להלכה (כמו הרב התניא בשו"ת מעה, ושו"ת רשד"ם, וכן הכנה"ג, מה"ע ושו"ת אשר אשרים, ועוד כמה תניות של שו"ת) כל זה הוא נאמן הוא לנו, כי זומו הגביה עוף להטות גם הוא מזוי מאוד פלפול של אמת אשר קניט מידו לו אל תניון עז השכל להחיל את תדניו במאזן של תורה, ובשכלות נכוחות ובניות, בלתי הגדולים אשר בתכן.

2) מליצת שבח כזה שמעתי על הרמ"ם מהרב הגדול בעל נתיבות עולם הוא ר' לבי ק"ב עוד בשנת תרכ"ד, עת דבתי לפניו ע"ד איזה מקושים להלכות ומנהגים אחדים, אשר דברתי אתכיסם, ואחרי בתי בשאלה לפני כמה דניט ולפני הרב הנ"ל, יעלני לשאול את הרמ"ם ולשמוע מה בפיו בשאלתו "כי ממנו לא יפלא דבר, ולכל רז לא אנס ליה", וזה בלתחנון תכ"ד שעניתי, וזה בלתחנון תכ"ד שעניתי לפני אחד אחד את כל המקומות אשר בקשתי ממדכשים ויקושים שונים, כיד בקיאותו הטובה עליו.

3) כל מקום אשר עבל עמו לדבר ולכתוב הטבותיו בדבר המסורה, נשפכו פניהם תחתיו, ולדוגמא עי' המגיד שנה שניות נומעד 8 ע"ד המתחל במחות (נג ע"ב) ובשתי ידים, מכה"מ, אל"ל דש"ק ושמך אלהון את שתי ידו כתיב ידו וכתיב שתי, כו', ת"ל אי אלקא דעתך כל טיכא דכתיב ידו אלא ניהו ג"ע למכתב ידו ידו ידו ? אלקאי לי' כ"ד ידיו, ולזה שם מה שכתב ותמלא עגו. ובשנת 1883 נדפסו דבריס בכיס משמו, ע"י ב"ח הרה"ח כ' דוד שטרשטון נ"י (בהמ"ע ליעטרשטוב בלשטע היו"ל ע"י דב. להסמטר:).

לעלות אל הר ה', ואל מרום חביון עזו, שם לבצר עמדתו, בדתו ואמונתו, מני אז יובאו הליפות שונות בחיי עם עולם, וברוחו המלא רגשות נעלות ונשאות, אבותינו ורבותינו, אנשי רוח, אשר ראו והיו בעת השם הצר את מבצרי בת יהודה, ושרפו כל מועדי אל, אשר היו למעוז ולמגדול, להתבצר שם מהרוחות הרעות, ועיני בישא של שכניהם הרעים, אשר חשבו מזמות להדיחם מאלהיהם ולחמוס תורתם, וחדל לעולם — הפליאו עצה להגדיל תושיה, לבנות תחת המקדשים והמבצרים האלה, תחת ההראל והאריאל זה מזבח ה' אשר הביא אור אש קדש, אש גבוה, להלהיב הלבבות, ולחמם הנפשות, לעבוד את ה' עבודה תמה ושלמה בעולות וזבחים, ע"י בני אהרן הכהנים, תחת כל אלה הניחו החכמים ההם, אבני פנה, לבנינים אחרים, חזקים כראי מוצק, להחזיק מעמד האמונה ורוח הלאום, חומות בצורות וקיומות, אשר בהן ימצא מפלט לו בכל עת ועדן, תחת עבודת אנשים מיוחדים בני שבט אחד, נראתה פתאם עבודת כל העם כלו, עבודה אשר הוג פעלתה מקוף גוי ואדם יחד, להיות כלם ממלכת כהנים בהיכלי תורת אל עליון, תחת המזבח האחד, הנהרס והנדש הכינו והקדישו מנחליאל במות תלמוד תורה, אשר בהן יחזיק העברי הנאמן בברית אלהיו ויטלט סלה, מכל שואפי בליונו:, תחת המקדש של מטה אשר היה לשריפת אש, הוכן בקרב ולב כל איש סבני יעקב סלה, מקדש של מעלה, מקדש להבת שלהבת יה לאלה אשר לבם ונפשם מסור לאל המיוחד ולדברי קדשו, האומנם המקדש של מטה עוד אינגו, המזבח שומם, חמת ה' נתכה על עצם ואבניהם עד עת קץ, אך מי יעפיל עלות עתה אל זה המקדש של מעלה, הבנוי בנו כמו רמים, לנחלת עולמים, וראשו מגיע השמימה, מי ירהיב עז בנפשו להניף מפץ וכל כלי משחית לזעזע ולקעקע מהיסודות בירה גדולה כזו אשר רבות עמלו בוניה בה, אלה בעלי אסופות, עמוסי מסורת אבות מדור דור; ונוסף לזה המה ראו עוד ג"כ באמפקלריא מאירה כי התלמוד מפתח נאמן הוא, גם להיכלי חכמות וידיעות שונות, אשר בלעדו לא יפתח איש את פיו, בין אנשים מן הישוב, המה הכינו גם חקרו, כי למודי האמונה או יסודי הדת, נקשרו בקשר אמיץ עם מחקרי השכל ברומטות ה' ודרכי השגחתו 1) על גוי ואדם יחד, ובפרט על עם זו בחר לנחלה לו ושמו בקרבו תמיד לעולם ועד,

במהות

---

1) מה נמלנו דברי הרמ"ק בדבריו בנעוה הענין הזה, בפפבו עימו ומערכי לבבו על לדות יעוד הלאומי ומעלתו בעמים (בהקדמתו לספר קריה נאמנה להרס"ח רפ"ף), ובחבר כעימים ומעריכים המה למחך מלחתי לעמו להעתיקם פה, וז"ל: עם יפראל מחז ומקדש ה' חלקו עמו וממטון שבתו יפגיח עליו לחיותו כיוס הזה, שמנו כרעה עדנו למומלם עליו, ויאמר לא תירא כי עמך אני להצילך ממפפכת לגות רבות ומולחות, תרב הרג ותבזן, עם כל זה לא נפעפו בפעף המים — לא נפעמו כלה ולא חבד נילם, עודם חיים וקימים לעד ולעולמי עולמים, כי דבקות יפראל בה' חלהיו, כחבר קבל מהוריו ומוריו, וכוח החמונה חבר תניחנו בכל מלעדיו הן הנה הפבות הרחפיות חבר נתנו לו מהלכים בין כפפי חם חלבבת יה חל חליפות וזמנים, בין קבוצות מתחולות מכל עבריס, בין גליס וולחים ומעבדי מות, בין בחלים לבחים, ובחפים הבבפים, חבני נף ומוני מכבול, חל יפראל הוח ומתן עז ומעומות לעמו חבר כל חלה לח יכלו לו להדפהו ממנגנו, להפביתו מגוי חף לח להזיגו עד מחומה ממנגנו הרוחני, ומעולם לח זזה בביוה מבותל הסיכל לפני הוח מקום הקדש והמקדש, הבנוי לחליפות בקבב לב כל עדת יפראל, וביום הרג רב בקפרל וכו' ביום חבר קנחת הדת מלפניס הביוה מעבת לנחן חדם, בעוד חבר כוב החומללים הפיומו נפפש על קדושת הפם; מה נפלחים מעפי הגוי הזה ומה ולחות מהלוחותיו! קנה לנוו כמוהו לח נפבר ופפחת בהם לח כבב, והן הן ולחותיו על חלהיו מקפחר. חל יפראל מוקיע וגדול הבעה שמילו! ולח כי קטן יעקב ולל הוח, תמיד התנוטן בקבב העמיס בתוך חדם המעלה, וכחבני נזר המוסקט ממנו לחור גויס, לחבים יקריס מחבמה מבבוד חבר לח בחזקו לקחתו לנו קריס, לח בחיל ולח בכח, על קבת קיומו במשך הזמן החרוך, מעת מדל להיות ממלכה, נשחו לחשוניס וחחמוניס, לבות עמלו המוקריס יודעי בינה לעתים לדעת ולהודע מהבח העמיד והגעלה חבר ממנו פנה, ממנו יחד לתקומתו, וכלם פה חחד פחבו חת החידה, כי רק שמירת דתו, היא חבן תקומתו, בחלות פזורו, וכו'.

במהות הנפש ברוחניותה והשארתה הנצחית אשר הוא העקרי והיסודי להאמונה הצרופה אשר היהדות תלויה בה, ובדרישת ידיעת הענין הנכבד הזה יפלו הררי שאלות ופליאות הקשים להולמם לאיש דל שכל, וקצר עינים לראות נכוחה דיני ממונות, המענות והמענות לעיון וחקירה בהלכות השכל 1) ומנהגי עם ועם, הלכות קדוש החדש ועבור השנים אל חכמת מהלך השמש והירח ותכונת השמים וככביהם 2) זה הים הגדול, ים התלמוד והמדרשים, אשר מימיהם מפכים ממקדש הדעת להשקות כל נפש שוקקה, יפרד לפלגים רבים בעוד ידיעות נחוצות ויקרות אשר תפארת הן לכל דורשיהן; לידיעת 3) סדר הדורות וכל גלגולי סבתן איש איש למשפחתו ולבית אבותיו, בזמנו ובמקומו, מי המוקדם ומי המאוחר, מי בשם זה ותנא הוא ומי אמורא, מי הרב ומי התלמיד, מי קבל ממי, אשר בסדר החכמים וזמניהם תלוים לפעמים עקרי דינים וגופי הלכות לחקירת התולדה, לסופרי הדורות וחוקרי קדמוניות 4) גם זה התלמוד מעין נובע הוא לידיעת לשונות ושפות העמים הקדמונים באשר אחיות קרובות הנה להשפה העבריה כבנות אם אחת, אשר רק בימי הבית הראשון בכל משך שבתם על הארץ אשר נתן להם ה' עד צאתם בגולה, השתמשו באור שפת עבר, והמון כל בית ישראל עוד לא הבינו לדבר כן גם בלשון ארמי הקרובה אליה, ככתוב (מ"ב י"ח), אפס באשר לא ארכו ימי שפתם רק כימי מנוחתם, וכימי גאונם, כן ימי לשונם, ואחרי נפלם שבי בידי צורריהם, בני אשור ובבל שכניהם, גם פרס גלוה עמם, בהתערבם בגוים

ההם

---

1) ועיין הכרמל שנה שלישית גומר 43 כי נכבדות ידבר בזה הרב הממונה, גם בשנה הקמוצה לד 386 נספרים התכוכה שם ובפרט"ף ח"ב לד פ"ו ע"ד המאמר מי"ח גלגל קבוע ומזלות מוזכין, ומכמי תוס"ע וכו' (פסחים ל"ד) מה שהקשיב שם בדברי ר"ת ובהגהות רע"ח בגליון הש"ס כוונת הש"ס כוונת גלגולי תכמי תוס"ע.

2) לדוגמת על כתב יהיותו במאמרי עמים שומים ומשפטיהם טוכל לגלות ממכתבו „לתוספות קריס" שנספח ממנו לא שפר קריס נאמנה ובמהדורות להסס ל"ע לנהג' ר' לבני ק"ב שם בהערה ח' ובב' תלקי פרמי לפון תשב בהידיעה הנכונה הזאת טולך ומפרש שם כמה מדרשים ומאמרים קשים כיד בקיאותו ובכלו הרב.

3) הספר הנכבד מכל הספרים שחברו בדורות התחרונים בנוגע הענין הנכבד הזה, הוא הספר קדמוניות לתשב ילא שמעו בכל הארץ, וכל חיש יבראל, כרברי במשבול, ימלא בו די תמר למלחת הקדם, גם בו תשף הרמ"ם זרוע עזו בהות בתר כיד הבקיאות והבקורת העמוקה עליו לשבח תחולי השגיאות והטעותים שמלאות בו בשטת שמגיחים ושמדפיסים, וישבח לשב שיגה מלפני שגיאת הרב שמחבר בשעתו, ושוד שתם לתכי רב השתדלות הת' יפתלי משקוביל-לוחין, לנקני ולזקקו מכל הסיגים והפסולת שהשגת בו (לשב גם הוא הביא בשמה מקומות לתקד"ל הוגהת משנת תרמ"ב) לשב ילהי הוא לכל דורתי הם, הנכבד הזה להחזיק לו טובה בעד עמלו הרב (עי' הקדמתו לתקד"ל הוגהת משנת תרמ"ב) ורחיתי ביד בן ימיו הוא הרחש"ב ר' דוד בר"י שעלחשון „תשלוט שלה"ר משעשה ידי הגרמ"ם המיל בקרבו כמה העבות יקרות מחיות עיני כל חוקרי שרות, .ורבים רבים חיבני חלמת ספר לשב שתם לא יזכר ולא יפקד בשלר שרות, הוא מקיחת לתחיה, ולרוגמת הוא ממנו בתר"ם „תמניד משנה שנה לתשובה 21 № עד 26 № לשב שם הרחה לגב חורתת כלרכו תמיד לת כתו מה רב בבקיאות עלומה בתלמוד יהושלמי על לשב לחד מתכתי הסופרים ומכבדי תורתו ומכבתו ה' לחנדל יפל נגדו בתוכחת מגולה בזה"ל: „להמשתתב בשושנים הוא הרב הגאון החכם הכולל והמבקר הגדול מוהר"ר כ' מתתיהו שעלחשון בעל הסושנים (כי רובי מחמריו בהמחמר הזה קרא בשם לקוטי שושנים ע"ש משפחתו שעלחשון) בהמניד משנה 21 № המיחים לבעלי תו"ח כשושנים, מדוע יכסה לת שמו מהקוראים גם שתה כדרכו תמיד לז במחמריו המסולקים בהמניד להכתיר לת שמו בשם „והוא והוא" לשב גם לז לחמרנו מה שמו דהלי גבוה רבה ונכבדנו? וע"י ר"ס קוכן המניד טוב לנו לז מי הוא, כי הוא „והוא והוא" ולחמרנו לחויס הדבריס למי שלחמה, ומדוע לז יקרא גם שתה לת שמו המודע לשם על דבריו המחכמים למען יהיה למופת לגבולים כמותו להסיע לנו גם הם מפני תבושתם ותורתם? וקשלת סופרים גדולים חכמי לב תרבה חכמה, הלה המניד משת לשתו לחור מקום ועד הוא לגבולי וחכמי ישראל, לשב שם לשב בשם תפלרתם יתימנו ושתה גם בהמניד משנה הלה משתייה הוא תורתו וחכמתו, ומדוע יכסה שמו? ע"כ לחמרתי טובה תוכחת מגולה וכו'. גם בהכרמל שנה לשושנה גומר 47 בחתמתו נגד הרמ"ח ר' שיחור זקן ז"ו שנחור זקן ז"ו תחי' נרות בקורת נחתמה לת הרב ר' שמואל בר יהודה שעלחשון ז"ל תלמידו של הרב יש"ר תקנדילה לשב שם הרחה בדרך הלוכו לת גדל בקיאותו בספרי קבלה לשב גם בשם לל יקר לתתה עיני ותם נעמו שם דבריו המשושים בשתן המליצה ע"ש ויעבדו לנפשך.

4) התוכניס לגבולים מחכמי יבראל בזמנו ס"ה כ' כני מנחם פיגילים ור' חז"ק ז"ו בהמלחמה התכוכה שהיתה ביניהם כמה שניס בחלוקת התקופות וקביעת המולדות לחכי רחש כי קוף כל קוף יעמוד כל לחד על דעתו, עשו לת הרמ"ם לדין ופסקו ביניהם ויחלו למשפטו (עי' המניד שנה ז"ב גליון 19).

ההם, כן נבלה ונתערבה שפתם ולשונם, אז החלו לדבר, גם אשורית ורומית, ואף כי אנשי כנה"ג והזוגות עד רבינו הקדוש, התאמצו עוד לכתוב דבריהם בשפת עברי אך באשר לא הספיקה להם להוציא על ידה כל רעיונותיהם מפאת הסרון מלות מלאכותיות לפי רוח וצרך הזמן, הרשו להם לקחת מעט מעט גם משפות ארמי וסורי, יוני ורומי אשר ידעון ויאספון אל תוך ספריהם ויהדון בְּשַׁנותם גם מעט את הקדוק לשון עבר, ויטו לדרך הקדוק לשון ארמי, או סורי כידוע, ואחריהם קמו חכמינו בעלי התלמוד בבלי, ועוד הרבה יותר מזה בעלי הירושלמי והמדרשים, וקבצו כעמיר גורנה מלים למכביר מכל לשונות העמים אשר שכנו בתוכם, ארמי יוני וסורי וערבי, ויקרמו עליהן עור דקדוק הארמי או הסורי עד כי לא נכרה הורתן ולא נדע מקורן ממנו באו נבעו, ומה מאד יכבד הדבר לבקש תולדות כל מלה ולהכיר ארץ מכורתן, ממנה יצאו, ומה גם השגיאות והטעותים אשר נהיו לאזרחים מכבר הימים, בלשון מאוסף ומְקבץ כזה ע"י מרבית ההעתקות מאנשים שונים, בעתים שונות, אף במלים וענינים מורגשים, אשר נוכל להכירם ולדעת באורם כי עבריים הם, באשר יגיד עליהם המשך המאמר והענין, ועאכו"כ בענינים בלתי נודעים ומורגלים, ואף כי כבר רבים הוגהו ויצרפו בכור הבקרת ממשכילי הדור המבינים בהמלאכה הכבדה הזאת, כמו בדורנו זה הרה"ג שיר, גם הרה"ח יחיאל מיכל זאקס, לבד הערוך ובעל המרפא לשון הח' לאנדא והמשביר מהה' שיינהאק ועוד 1). עוד הניחו אחריהם פרט ועוללות לחכמי הדורות להתגדר בם למצא פתרונים למלות רבות אשר בערפל התולתן.

אלה הנה הסגלות היקרות שפוני טמוני התלמוד אשר רק ממאור תורתו קרנים מידו לנו להופיע עלינו נהרה, איך לדלות ממנו אוצר כל כלי חמדה כזאת.

ב.

אשרי עין ראתה כל אלה במראה ולא בחידות, אב ובנו שראו את ההדש, אבא מזכה ברא לדעת לבחור בטוב ולבור לו הלקת מחוקק ספון רקיע להעפיל עלות גרם מעלה נשאה כאחד הגדולים אשר מעולם אנשי השם באשר היה ה' עמו להוננהו בלב מבין ובכח זכרון נפלא; ויהי בעודנו נער ורך בשנים, אך יצא יצא מהדרי מורי התלמוד אשר בהם בטח לב אביו הגאון להועיל להתפתחות בן יקיר ונחמד כזה, לקח לו אחר כבוד את המדקדק הגדול ר' יעקב במהרי"ל מהוראדנא, (אשר הוציא לאור בווילנא את הספר צהר התבה להרב המדקדק רשז"ה) ללמדו

---

1) גם בטעמ עניעים כאלה הלאה הכב המעות את כמו מה כב, ועיעו היו כיוצים על לפיקי מיס בעהכי לבעות המלכתיות ליבר את המעות ולתקן את המקולקל; ואתה לחוזה לדוגמת מנוב העבותיו המפוזרות במאמריו המלכתיים, המגלים סגה הגה, הכני להביא פה לפניך קולע יקר, ואתה תדין ממנה על כלן, וז"ל בעמ"ע הכלכתל שגה לביעות נומר 45 שם בין יתר העבותיו: "אחמב מה שאתה (מעניע כ"ג ע"ה) חזה לחמרי' דאיתיילידא לי' כמכי כמכי ומשמע לכאורה דהכתך הוא בן החמור, הגה בחמת פירש"י שם כמכי כמכי עדכים עדכים ע"כ ואם שלא הבינה את מקור המלה, אבכי מלאתי שכן בל' סורסי ופכסי הולאתה עדל, בשפעת העבדע ומינה שייכת כלל לבני הכמכים דקלא ולהכתך דמתניתין וביהושלמי דכלאים שם אינא והכתך מותב. ר' אומו בשם ר' לעזר הכתה דלא כלוגם כתה לתימא בני הכתכים ע"כ פי' הכה"פ דלא כלוגם ממין קום נקבה שאומו מקושא בכסן יפה כדכתיב בני הכתכים נקבה היא עכ"ל ופיהושו זה אומו מקושא יפה בתה"כ ע"ש, ולאיתי ביד בן אחיו הכה"ת כ"ד בל"י שמלאתן דבכים רבים והעבות מחיות שם הגתה"ש בעוגב לזכות שלשון בש"ס תלמוד ויהושלמי וכפי הכלאה ידע והבין הכף המעות בתה"ש גם"ע את שפת תלמודנו על בוריו, בלאתי הכתושו מיוס הלאתו ביוס קבע

ללמדו דעת חכמת הדקדוק ושמוש הלשון (כי גם אביו הגרש"ש היה מדקדק גדול 1) ואת התנ"ך ידע כמעט בע"פ ; גם במלאכת החשבון ושפת פולנית 2) היו ידיו רב לו ; גם היה איש מדיני בהוית העולם ונבון דבר בחכמת המדידה , האלגעברע וגעאגראפיע , כאשר מצינו ללמוד זאת מהנהותיו על התלמוד והמדרשים (לדונמא עיין בב"ב ומס' פסחים ועוד)) ויד שקידתו הנאדרה בכח לב נבון מבקש דעת הביאה לו און ועצמה הרבה , לשחות בים התלמוד בלי עזרת מורה , וכה עברה עליו עת קצרה והברכה היתה אתו , להיות מלא ונדוש בתלמוד ומדרשים , כאחד התיירים הגדולים , וכל אדם הזה בו , כי מופלא הוא על כל בני גילו , וה' עמו , עד אשר הגאון הנודע למשגב ר' מנשה מאיליע בעברו בעת ההיא דרך ווילנא ויתארח בבית ש"ב הגרש"ש ולכבודו באו והתאספו אז כמה גדולי וחכמי העיר להשתעשע בתורתו ובחברתו כי נעמה , בעידן בדיהותא לשמח את לב הקרואים הנכבדים האלה , נסה הגרמ"א הנ"ל לעיניהם את הנער הרך הזה בכח שכלו וזכרונו העצום ויציע לפניו שאלות הנוגעות אל השכל , ושאלות אחדות הנוגעות אל הזכרון , אשר מכלן יצא מוכתר בעטרת נצחון , לא האחיר את המוקדם ולא הקדים את המאוחר , דבר דבור על אפניו , וזקנים שבאותו הדור וחכמיו שמעו וישתאו , ראו ויתפלאו , כי בכל המעלות שמנו חכמים בלמוד התורה שבע"פ (כמו שזכרנו למעלה) קלע אל המטרה לבלי החטיא השערה ויבואו כשמן ששון בכל הללי לבו ונפשו ויפזרו לו מלא חפנים כבוד ותהלה ושמו הטוב הלך לפניו .

ויהי אך הגיע לשנת בר מצוה , הוא שנת תקצ"א , לקחו אחר כבוד הרב הגביר המפורסם ר' יוסף אלי' עליאשבערג לחתן לבתו הבכירה מ' חנה , והרבה לו מהר ומתן כיד עשרו הטובה עליו , ויהי סמוך על שלחנו ואשתו זו היתה לו עזר כנגדו לעקרת הבית ואשת חיל , ביסדה לה עם אמה בית מסחר משי ושאר סחורות אשר ראתה בו ברכה רבה , אך הוא לא נתן ידו לעולם המסחר רק הוסיף עוד על שקידתו העצומה ולא מש מאהלה של תורה , עד אשר בהגיעו לבר שיתסר כבר איתמחי גברא לדובר נכבדות ולסמוך על דברי תורתו והכמתו כעל איש אשר טעם זקנים בו ופרקן נאה , וכבר יצאו מוניטין שלו בעולם הספרות התלמודית , ונם רבים ממשכילי הדור ההוא כבר שאבו מבאר חכמתו , כאשר מצינו ראינו אותו מוזכר לשבח ולתהלה מהחכם המליץ ר' צמח

סגל

וכך את ריב ידידו טוב הכב הגאון מ"ו מ"ל עם המליץ המפורסם לעטרים העודע בעטרי מליצה ושיר בין בשפת עמו ובין בשפת אשכנז ושמר בכי הטתקות שיריו ממנה סיו לו , בכ"ז עכב הגרמ"ם את שמר לבו להכלות למה"ל הכ"ל כי נפש מכוונת המשוררים ותעת בשניות הלשון , הלא כה דבריו בהעדתו להמגיד טומר 35 משנה בשנים : "הספר דבכי שיר מלאכת מה"ל הכ"ל יפה לאור זה מהנפיש משנה , אשר לולי הכתיתי עד שמר נדפק במיכסק (מקל"כ) , ומיד בלאותי לותו , סייתי לו עלם כך בשנים וכך ההתפעלות , שתוממתי מאד על למות מליותיו ועשם שיכותיו , ויהי לי לשמשונים ושכוכי שמדי קרבי שיריו שמה שמר העתיקם ממשוררי משכנו , שמתי לפני גם את נופי הנויים (מרגיעלעך) למען השוחם יחד , והנה שתי לו בחיזם מקומות אלא יד לפוחת המשוררים והעתיקם בחפזון ובשגיאה : ובעת לא חזכור עוד את המקומות היה לחיפה שם , לך לחד משר עוד בדעיותי כחלוש מהקין בשיר המסי' ע"ם ומכאם לוך העלה את זה המהלל בהשת שגיאות נפות בשפת משכנו , לות הוא כי הבינה גם מקרה ; ואגב אורחא ממנה שם בקרת ממלכה על המולר המשנים לבן זאב משר זה המה"ל הוציאו לאור הדפוס .

1) וכיד מלדו הרד"ם הלחיתי תל"ך מוגה בכי"ק הגרמ"ם בתכלית הדקדוק ומשם עליו בכתב ידו כי משם הגרמו ביום המשוקין "יה פקד שמואל" לפ"ק תק"ע ויהי לח בן ע"ח שנה .

2) ניהיכא כד הויא עניא ומקום למודי הי לח בבה"מ לשר שם קבע מקום לתפלתו ולמודו זה הגרמ"ם כי פעם אחת בא לבה"מ מגיל פולתי והוא היה שכן קרוב לגילו וכידו מכתב בקשה בשפת פולנית לשר יבקש , ומכה כשבעה קמי' על אדות חיזה משפט נחלה שהיה לו עם אחד ממשפחתו והלחה להגרמ"ם למען יבקש , גרע והוסיף כמה מבות מהומות להטעין והמגיל המגיל לו כך תודה .

סגל לאנדא בספרו „טוב טעם" על התשבי, בשרש אשכנז, ואומר שם המחבר בזה"ל „אגב אכתוב מענין זה מה שהעיר ידידי האברך המופלג השנון, מורי מתתי' שטראשון נ"י, וכן על מלת ותירס ותרקן, גם בשרש בין מזכירו שנית בתארי כבוד כמו המופלג, האברך הרב הגדול וכו", והרב החכם ר' יהודה בצלאל עליאשבערג אחי חותנו מזכירו גם הוא לתהלה בספרו היקר „מרפא לעם" הנדפס בשנת תקצ"ד על העזר והסעד שהמציא לשטתו מירושלמי כלאים ע"ש ובספר מוסר השכל ד' ווילנא תקצ"ה כמעט כל ההערות והמ"מ הנמצאים שמה מעטו יצאו כלן, ושלו הן, כי מֻטָּרן להמגיה בתנאי קודם למעשה שלא לגלות את שמו עליהן, ובו בפרק נשאו לבו לבוא בכתובים להשיג ולהעיר על האחד המיוחד מחכמי הזמן, הראש והראשון לכל המשכילים והמבקרים בדור ההוא, הוא הריב"ל אשר זה האחרון הוא מזכירו בחביבא ורחימא בספרו בית יהודה ווילנא תקצ"ט צד 373 ובתשובתו אליו יכבדהו בזה"ל: „אל ידידי ואהובי, רך בשנים ואב בחכמה, המופלג החריף וכו' ואומר עליו, יפה השנת מאד מדברי התשב"ץ (חלק ראשון ענין קל"ד) ומסיים את דבריו „בפה מלא אמליץ עליך, אם חכם בני ישמח לבי גם אני, כי לכדת בחרמך לא לבד את המחבר בן יוחאי, אבל גם את הש"ק, וסדה"ד, ובכלל אומר לך שמכתביך הנעימים היו שקוי לעצמותי, כי הכרתי במו נודל כחך במליצת לשון הקדש ובקיאות רב בספרים יותר מערך שנותיך וכי נתן לך ה' לב מבין:

ג.

והימים האלה ימי בכורי השכלה בארצנו, והשפה העבריה אחרי אשר היתה זמן רב עזובה ושוממה באשמת החנוך המקולקל והמעות, מבני הדור ההוא אשר הדלו לסלסלה ולתנות באהבתה, ואז החלה להתנער מעפר שפלותה ולאט לאט עלתה כפורחת מהחכמים המשכילים אשר עמדו לה לנואלים להקימה לתחיה, ולהראות להדור החדש את טובה ויפה והרה"ח ר' שמואל יוסף פין עם מרעהו הדומה לו ה' הורוויץ נטעו את „הפרחי צפון" קבוצת דברי תורה חכמה ושיר, היה גם הרמ"ש בראש הקרואים להאציל עליהם מכבוד תורתו וחכמתו, ובמאמריו המלאים בקיאות וידיעות מופלאות הנמצאים בב' החלקים, העטם במעטה כבוד ותהלה עד אשר כל קורא בם רבות התפלא על איש צעיר לימים כמוהו אז, אשר שנותיו טרם הגיעו עוד לעשרים ושלש, וכבר כל יקר ראתה עינו וכל סתום בספרי הפילוסופיא שיטותיהם ומבאריהם לא עממוהו, ויהי לנס תפארה למשכילי העיר ווילנא, ובו התהללו בראותם דעת כי כר נרחב הוא לב האדם לכלכל בתוכו תורה והשכלה יחד ולא תצרורנה אשה את רעותה.

רוח ההשכלה המרחפת אז על פני העיר ווילנא עיר ואם מדינת ליטא, העירה את בני הנעורים להתחזק ולעשות תושיה, להוציא לפועל את המחשבות הטובות אשר הורו והגו טובי החכמים לעשות לתקנת ההשכלה בכלל להתעורר לשית עצות, ולבקש נתיבות בדרך החנוך המקולקל והעזוב, אשר החשיך

את

את עיני אלה המנששים כעור באפלה בלמודי כתבי הקדש, לבארם ולפרשם נגד חקי הדקדוק ושמוש הלשון, מצינו ראינו את אלה העומדים בראש התנועה הנכבדה הואת, ה"ה ר' מתתיהו שטראשון, ר' שמואל יוסף פין, ר' חיים ליב קאצענעלענבאגען, ר' אליעזר ליפמאן הורוויץ, וה' לעאן ראזענטאל: המשכילים האלה התעודדו והתעוררו בכביר כח לבם לשקוד על לשון הקדש וחכמת ישראל ללמוד ולהבין, במחזה העת, ללמד ולהפיץ דעת, ציורים חדשים, בקרב אחיהם, בהצטרפם את מחשבתם וכוונתם הטובה עם הפעולה והמעשה, ויהי ראש דברם, ליסד בעיר בתי ספר לב"י עפ"י יסודות החנוך המתוקן, והפצם הצליח בידם לפתוח בעיר ווילנא ב' בתי ספר מסודרים בסדר נכון ומוסכם לחפץ הזמן, ור' מתתיהו שטראשון ור' חיים ליב קאצענעלענבאגען התנדבו לעמוד בתור מפקחים ומכלכלים את כל תהלוכות שני הבתים האלה, ורשי"ף הפקד למורה כתבי הקדש ושפת עבר, ועפ"י מצות המפקחים האלה היה החוב מוטל על כל התלמידים לבוא גם בשבתות ובמועדים לשמוע עניני מוסר השכל, ולקבל השפעת מדות טובות אשר בהן יתפאר עם ישראל (ושתים מאלה הדרשות, נדפסו ע"י מהרשי"ף הנ"ל) אך לא החזיק עמדתו במשמרתו זאת זה החי רמ"ש אשר לקח על עצמו להקריב את עתו על מזבח טובת ההנוך, בראותו כי צר כח בתים כאלה לחנך את תלמידיהם בדרך ישרה ורצויה, דרך זו התוו למו והחטיאו את המטרה (והח' פין בתקותו אולי עוד יעלה בידו לחזק את בדקי הבתים האלה ולרפא את הנגעים אשר נראו בהם עוד נשאר על משמרתו) הקדים למשוך את ידו מהם ויסוג אחור, וישוב להתבצר בחביון עז תורתו, בשקידה עצומה להפרות ולהרבות ילדי רוחו אחרי ראו לדאבון לבבו כי ה' השך ממנו פרי בטן, ויהי כאשר כל יקר ראתה עינו בהספרים היקרים אשר רכש לו הוא מימי ילדותו והנמצאים למכביר בבית אביו הגאון ות"י חותנו הרב המופלג ות"י ב"ב אחרים אשר היו אז בעיר הסגלה ווילנא נפשו עוד לא אמרה הן, ויהי הנקל לו להביא לבב חכמה גם מאוצר הספרים של הרב הצדיק ר' מאיר יאקאבשטאדטער אשר אסף אל תוכו כמה אלפים ספרים יקרים עתיקים, עוד הביא ממרחק לחמו וימצא לו מהלכים גם בבתי עקד הספרים בערים אחרות, ולשמע שמו הטוב אשר הלך לפניו, מצא חן גם בעיני הרב הגדול המפורסם ר' יוסף וויאזענער אשר הצטיין בתכונתו היקרה, להקדיש כל ישעו וחפצו לקנות ולאסוף ספרים יקרי המציאות ויבזבז ע"ז כמעט כל הונו העצום, וע"כ עלתה בידו לקבץ יותר מחמש אלפים ספרים נדפסים, לבד כ"י יקרים אשר שמרם והוקירם כאישון עינו, אך עמו נהג טובת עין למלא תמ"ד את הפצו ככל אשר שאלו עיניו (עיין קריה נאמנה צד 304) והוא מלא כרשו מהם ויהי מלא ונדוש בכל מקצועות התורה וחכמת ישראל, באשר היה ה' עמו ויהונהו בזכרון נעלה אשר עמד לו להיות כבור סוד שאינו מאבד טפה, וכל אשר ראו עיניו ואזניו שמעו אך פעם אחת כמום וחתום נשאר לו באוצרותיו על כל ימי חייו, וע"כ עוד בימים האלה מכנהו הרב החכם ר' שניאור זקס אשר ידענוהו כי לא לפניו חנף ההפרזות בתארי כבוד יבוא בספרו קיקיון דיונה בתאר גאון ע"ש, וההכם המלומד הגדול ר' יום טוב ליפמאן צונץ גם הוא היה מחבב ומוקיר עד למאד את דברי הרמ"ש ונהנה מהם, הוא צונץ אשר התרועע עם הגאון המובהק ר' שלמה ליב ראפאפארט וראש החוקרים בעל מורה נבוכי הזמן הוא ר' נחמן קראכמאל, חרדו על דברו ושניהם יחד נתנו כבוד לשמו והרבה בניני

חקירותם

הקירותם בנו על יסודי דברי חכמתו ומצודת חקירותיו, באשר היה באמת בכל בית הספרות נאמן, מזכיר את הרמ"ש בחרדת כבוד כמה פעמים בזה"ל: „למדני החכם ר' מתתיהו שטראשון מווילנא" (עיין כרם חמד חי"ז), גם אביו הרב הגאון מביא ממנו כמה הערות נחמדות בחדושיו על המדרש שנדפס עוד בשנת תר"נ תר"ד 1) ולזה היה שכלו ישר גם בהוית העולם, גם מדברו היה נאוה ומחודד ועל מוצא שפתיו הוצק חן ושכל טוב, ונכבדי העיר וזקניה הכירו את רם ערכו וירוממוהו בקהל עם, משכילי הדור וחכמיו הפצו ביקרו, ויהי כלם נהנין ממנו עצה ותושיה, בכל דבר נפל פרוד הדעות בין הסוחרים, גם במילי דמתא, אחרי דברו לא שנו, באשר כל העם ראו, כי בעצתו הנה הוא קולע תמיד אל השערה הנכונה בכל דבר, וע"כ בהסכם כל יחי"ם וזט"ה בצירוף המו"ץ דק"ק, מנוהו עוד בימי עלומיו (בשנת תר"ח) לגבאי דח"ק נחש"א אשר ההתמנות והמשרה הזאת, עמדה אז כמעט בשורה אחת, בשם גבאי ופרנס העיר, ואחרי התרצה ויאות להם, ראה ויתבונן כי צלמות ולא סדרים בהח"ק הזאת ודורשת תקונים רבים נהוצים ומועילים, להגדיל כהה ולהאדירה ולהרחיב את חֻג פעלתה להיות רשומה נכר לכל דורשי עזרתה באשר הגבאים והמנהלים סמכו איש על רעהו, ותהי כקדרה דשותפא באין סדר ומשטר, אין ספר ואין פנקס, אין דין ואין חשבון ויתן את לבו לתקן את פרצותיה אשר נראו בה, לכלכל דבריה במשפט ובמשטר, ואחרי הקצה בית מיוחד לזה מנה איש נאמן רוח אשר ת"י היו הכנסות והוצאות הח"ק, והכל כתוב מפרש בחשבון צדק, והוא ויתר מרעיו, שקדו ושמרו לבוא כפעם בפעם להשגיח על הסדרים ולנצח על תקנותיה להעמידה על בסיס נכון וקים, וזקני העיר עוד תהלתם בפיהם, לתנות את כל תקף פעולותיו הנמרצות, עד אשר עלתה בידו לשאת עליה באמת את השם הנכבד „צדקה גדולה", והיא נאה לשמה, כי גדולה שמה וגדולות תעשה בצדקתה, הוא עשה אותה ונטעה כעץ עושה פרי, רבת הענפים גם עשירת השרשים המשתרעת ומסתעפת לכמה ענינֵי דברים שבקדושה, והנוגע לפקוח נפשות, עינה בכל ועין כל עליה, בהטילו עליה עבודה רוחנית ועבודה גשמית, והרחיב את חֻג פעלתה, להקיף את כל תולדות האדם מראשיתו עד אחריתו לעשות עמו צדקה בחייו וחסד של אמת לאחר מותו, עליה גם לפקח על העבודה וההנהגה בבהכ"נ הגדולה, לתקן את בדק הבית, להגדיל ולהאדיר את כבודו וקדושתו המרחפת עליו, עליה להושיט עזרה לעניי העיר לחלק להם לחם או משען כסף, לשלם שכר למיניקות ילדי עניים במות הוריהם; ובבוא חג הפסח עליה לדאוג ללחם עני בעבור עניי עירה וב"ב יורדים, לאנשי צבא מב"י ועד ועוד; גם עליה להיות לעזר ותומך לאביוני אדם מערים אחרות העוברים ושבים דרך העיר הגדולה הזאת; את כל אלה אזן ותקן המנוח הרמ"שהזה, הוא עם יתר הגבאים אשר עמדו לימינו, ותהי הצדקה הגדולה הזאת כמעין נאמן להשפיע רב ברכה וצדקה לכל המיחלים לחסדיה אלה, ותפרה כשושנה ותיף בגדלה, ובכל הימים האלה, אף כי עסקו ועבודתו בצרכי צבור היו באמונה ותם לב, את העיקר לא שכח מלעשות לו את תורתו קבע ובשקידה עצומה, שם לילות כימים בעמלו של תורה (שנתו היתה רק כארבע או חמש שעות במעל"ע):

---

1) הגה המה הכ"ד מקומות אמר אביו הכב הגאון מביא את דבריו בהמלקט ב"ב פמ"ב ליון ג' פ"ע ליון ג', פע"ח ליון ג' פע"ג ליון ז', פב"ע ליון ת' וליון י"ל פ"פ ליון ג', פפ"ב ליון ז'. פפ"ה ליון ב' פ' פ"ע ליון י', פ"ל ליון ג', פל"ח ליון י"ד וליון י"ז וליון י"ח, במדבר רבה פ"ח ליון ט"ז, פתיחתא דאסתר ליון ב', רבה פ"ל סימן ל' ליון י"ח ומס פ' נגילה ומגמרה ליון ח' פתיחתא דרות ליון ב' רות רפ"ה פתיחתא דאיכה ליון ב' וליון י"ז, רות קהלת פ' ל' ליון ל' וליון ג'.

ד.

ויהי בראותו כי מלא כרסו בלמודיו מתורת שלמה וחכמתא רבתא, אשר מצא און לו מבית עקד ספריו הנדול המלא ברכת ה' מכל מקצעות התורה, ההכמה והמדע, וכלם כמעט היו הרותים על לוח לבו כיד זכרונו הנעלה, וכפי הברכה הרבה אשר שלח לו ד' במסחרו ועמקיו אשר עלו כפורתם לעשות לו עשר רב, בה במדה הוסיף הוא את עשר וכבוד בית עקד ספריו הזה, ואין כמה נחשב בעיניו, גם להביא לו לחם שמים זה ממרחקים ממדינות רחוקות; עינו לא חמה על הוצאות ממונו לאמר עד פה תבא ולא תוסיף, ואחרי ראו כי ספרי המחברים אשר כבר הפשיטו אדרתם מעליהם ועזבו את החיים אשר הניחו לנו את תורתם וחכמתם באו כשמן בקרבו נדבו לבו בשנת תרט"ז—תרט"ז לבקר ולדרוש את הנאונים המצוינים, ראשי המבקרים והחוקרים אשר היו אז עוד בחיים חיתם, להשתעשע בחברתם, ולהתענג מזיו הכמתם לדבר אתם פא"פ (כי אינו דומה שמיעה לראיה) וי"א ראשית לו לעשות הליכות דרכו בקדש למדינת נאליציע, מקום משכן כבוד הרב הגאון המבקר החריף ר' שלמה יהודה ליב ראזאפפארט זלה"ה רב ד"ק פראג, ובדרך הלוכו התראה גם עם הרב הגאון החכם הכולל ר' צבי הירש חיות ד"ק זאלקאווע זלה"ה, ובאשר היה ה' עמו להולך את שמו הטוב לפניו, קבלו את האורח החנון הזה באהבה וברוב כבוד, ואחרי לכתם יהד ארוכות לטייל בפרדס התורה והמדעים, כרתו ברית אהבה נאמנה וידידות יחד, וכפעם בפעם באו במכתבים איש עם רעהו, וכשובו דרך אשכנז ויבוא לעיר ברלין אשר גם שם כבר נודע שמו למבקר אדיר ותריף, חרדו כל גדולי העיר לקראתו ויקבלו פניו בכבוד גדול ופרנסי העיר המטרפולין הזאת ונדוליה, כבדוהו בכתב רבנות להיות לראב"ד בתוכם 1), אך הוא בהסתופפו גם בצל הכסף וזכה לב' שלחנות, לא נאות לבקשתם ויעבור גם דרך קאָנינסבערג, ושם בא בחבלי ידידות גם עם הרב הגאון החכם המובהק ר' יעקב צבי מעקלענבורג זלה"ה, בעל הכוה"ק אשר זה האחרון העביר לפניו רבי תורתו וחדושיו פהני מלי מעלייתא דאתהדשו בבית מדרשו אשר עודם היו טמונים אז בכ"י, לשמוע חות דעתו, ויהי ביום באו לקבל ממנו ברכת הפרידה, (בדעתו היה לעזוב ביום המהרת את העיר), נתגלגל הדבר כי מהנרי"ץ זה השמיע לפניו את חדושיו אשר כתב בפ' תצא על הפסוק „לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה" אך הוא אמר „לא ירד בני עמכם" ובאותו רגע העלה ממצודת זכרונו, מדרש ערוך טפ' נשא אשר הרס את כל בנינו ממסד עד הטפחות, ומהנרי"ץ הנל הודה ולא בוש לומר הדרנא בי (עיין תשלום הכתב והקבלה פ' תצא).

ובשנת התרי"ז עת חזון המ"ע לב"י נראה בארץ והמ"ע „המניד", אשר לבד החדשות וילדי יום אשר הודיע לשבועות, היה גם מקום ועד לאלה חכמי הזמן, אשר נשאם לבם להשמיע בחוץ הנות לבם בתורה וחכמה והשקפות עיוניות הנוגעות להכמת ישראל, איש איש מתנובות תבונתו הביא מנחת נדבה לחובבי הספרות, נקרא גם הוא מהמול להיות בתוך הבאים לרומם את קרן מ"ע לטעת פרי הלולים בכרם הספרות הזה, אך הוא בהיותו בוֹרה מן

הפרטום

---

1) כפי שמעתי מידידי ה"ל הנ"ם.

הפרסום, לא נאות לבקשתו רק בתנאי מפורש להדפיס את דבריו בהעלם שמו, ואז הביא לו כפעם בפעם מנחה בלולה ב'שמן הבקרת והבקיאות בכל מקצעות התורה הנדפסים בשם „והוא והוא" 1); שמה הראה את יד בקיאותו מה רבה, ועלתה לו למצוא חתירות וסתירות, בכסא כבוד תורת כמה גאוני ארץ, ראשי הגולה בדורותם, ובנר הבקורת, האיר ומעיר על מקורי דבריהם ומאמריהם, אלה אשר ממי הירושלמי, ספרי, ספרא, תוספתא או מכילתא המה מְפַפְּים, ומגלוי עינים בקי"ת נעלמו לפי שעה המקורים ונסתתמו המעינות אשר מהם שאבו את תורתם 2) כמו על הרא"ש, הרדב"ז, המ"ע, הרא"ם, החות יאיר, התוי"ט, המרש"א, התשבי, בעל יפ"ת על המדרש, הגר"א, והגרי"ב, הגרע"א, הגרש"ר, הנרצ"ח, הגאון ר' קרלין, המטורי אבן, הרו"ה ובעל תבואות הארץ ועוד ועוד (כמו שיראה הקורא להלן בסוף תולדותיו בחלק שיורי מנחה שם ברשימת תוכן העניינים אשר נכבדות דבר בם), ולפי הנמצא ממנו (בהמניד שנה שלישית גומר 40) עוד בילדותו התנוססה בו, תשוקה נמרצה לכתוב ולציין על גליון הספרים, אשר קרא ושנה בהם את מחקרי הבקורת אשר השתרגו עלו לו ברעיונותיו, וזל שם „עודני נער כתבתי בספר זכרון לפני (ואמרתי כי לכן המשיל הכתוב ישרוק ה' לזבוב אשר בקצה יאורי מצרים ולדבורה אשר בארץ אשור, באשר הם מזיקים מאד, כמו שמצינו (שבת קכ"א) חמשה נהרגין בשבת: זבוב שבמצרים, וצרעה היא ממשפחת הדבורים ויש ג"כ דבש צירעין במשנה (מכשירין פ"ו מ"ד) ופירש הערוך כי הצירעין הן דבורים מדבריות (ועי' רש"י בכורות ד') שבנינוה אם ממלכת אשור, וקלסוני מורי ורעי עכ"ל שם).

ויהי בשנת התרי"ט, בהתבוננו על מעשה ידידו מנוער, הוא הרב החכם ר' צבי הירש קאצענעלענבאגען ז"ל, בהוציאו לאור את הברייתא דל"ב מדות, מהדורא תנינא, אשר יסודותיה הָטבעו על דרך הפשט במקרא ובאגדה, ובקנה מדותיה תנע לפעמים גם בצנור הלכות וסוגיות כלולות, ולהורות מסלול ודרך בלמוד המדרשים והאגדה, לדעת ולהבין כל דרשת חז"ל מדברי המקרא, עד כמה שיש לה לסמוך עליו, אמר בנפש חפצה להיות גם הוא כאביו הגרש"ש לסניף ולעזר ולעד, להוסיף לויות חן על הספר הזה, וכיד ה' הטובה עליו הענק הענוק לו הערות נחמדות, העולות אחת אחת לפי מדותיו, כמסגרות זהב סביב זה השלחן אשר לפני ה', אשר ממשבצות דבריהם נשקף לנו כמו שחר אדיר כל חפץ חכמינו ז"ל, לחבר לפעמים את ההלכה והאגדה יחד, ואל אשר יהיה שמה הרוח ללכת האחת משתיהן, שמה תאחז דרכה גם רעותה השניה עמה, ותתלכדנה ולא תתפרדנה; באשר אלה רבותינו ז"ל בהצותם להטעימנו טעם לשד קבלתם ולהשביע נפשנו גם מפלפולי תורתם אליבא דהילכתא לאסוקי שמעתתא, הקריבו לפנינו ג"כ נכאת וצרי

---

1) נאמר מובנה דזין הוא כחובנה דאמי', וגם הוא מכוון על הפסוק „והאמת והשלום אהבו" אשר בעל המגיד לקחו לו למחטעם בפתח מ"ע אשר לחמי בשפיל את הפסוק הזה ילמ לנו הגיחמציה בהשם מתח שמלחמון, ובהלופף להמגיד שמם ג' חומר 33 הוא חומר: למה קלחתי בשם (את הקוחעם אשר שלח לו להדפיס) „מאחם בלולה בשמן" כי בלולים יעלו בחובו, דברי הטעות קטנות, מעטיים חוגים: ב"קונת, ב"לות, מ"עות, נ"וקפות, ושימשם תיבת ב"ם"מ"ן גם מלת ב"ם"מ"ן היא כ"ת: מ"תחיהו ב"ן ב"מואל שמלחמון.

2) הוא החכים להעיר כי כמה פעמים נתלף בפ"י מעות הספרי בהספרא ויעלו מזה כמה שגגות והשגות לכמה גאונים (עיין הכרמל שנה ח' חומר 49. 50).

וצרי, מהני מילי דאגדתא, להיות למשיב נפש, להנהו רבנן דחלשי מנרסייהו, ויאכלו וישבעו מטעמים שונים, ויערבו הלכות ואגדות בהבור אחד, באשר שתיהן יחד נתנו מרעה אחד, להבנות על פי פשוטו של מקרא, בין מראי' לדבר, או מזכר לדבר, ורמז כל שהוא, אך כללו של דבר ליכא מידי דלא רמיזא באורייתא כלל, ומסברי' דנפשם לא אמרו אף חצי דבר, וע"כ חוב קדוש הוא לכל המוקיר דברי קדשם להראות לעין כל דורש ומבקש דעת קדושים מאין לקחו להם לאמר מה שאמרו, ולהורות מה שהורו 1) ובזה הביאו לנו תועלת משנה איך להתקים תלמודנו בידנו, הייגו לאחז בשתיהן אלה יחד, לאגדן ולקשרן עד אשר יהיו לאחדים בידנו, באשר שכל האדם וזכרונו, אלה שתי המתנות הטובות, והכשרונות המופלאים אשר זכה וחֻנַּן בהם יוצר האדם את מבחר יצוריו עלי אדמות, עליהם להיות לעזר וסעד תמיד איש את אחיו ואין לזזו ידם זה מזה, ועל כל איש בעל נפש אשר שאר רוח לו, להשכיל ולהתחכם, לשמרם מכל משמר איך לכוונם במדה ובמשקל אחד ובד בבד ישאו יחד, באשר אם יתקפו האחדי, אז יחליש את השני לו, 2) וע"כ אין לנו רשות להשתמש באחד מהם יותר מדי ולתת להאחר זמן שביתה ומנוחה ארוכה עד אשר יתנמנם וְיָשֵׁן מאפס מעשה ובטלה; והחשבון הצדק הזה היה ערוך גם לפני הרב המנוח ונָדַר לו דרכי למודו לבלי העפיל עלות על מרומי הפלפול והסברות הדקות הסבוכות והמסובכות, אשר לפעמים מרוב החדוד והחריפות, יָדָחו בחזק יד כמה מאמרים וסברות ישרות המונחות באוצר הזכרון, הבאות אחרי כן לטפח על פני המפולפל, כי תעה והתעה בשקול הדעת והדין אין עמו, ולריק היתה יגיעתו (כמאמר חז"ל: אגב חרפותא משבשתא); ואמנם כן הוא כי הלא רק אז הנקל לנו לבוא אל המטרה הנכונה, להבין דעת התורה שבע"פ ע"י התורה שבכתב ולהיות נאחדות בידנו אם נחזיק בהמדות שיש לנו מרבותינו, חכמי המשנה והתלמוד, המדקדקות אחרי כל מלה ומלה, אות ואות, להתקרב לאמתת עומק ענינה, אשר ע"ז אמרו עוד חכמי הדורות הראשונים (ירושלמי שקלים פ"ה): 3) הראשונים חרשו וזרעו וכו' ואנו אין לנו פה לאכול כי הראשונים חרשו

חקרו

---

1) התורה שבכתב ושבע"פ שוות בקנה אחד וד"ת ודו"ק מחוזים ודבוקים הלנו בהלנו וכבי קתם לנו במצותיו לחתי שהביא דעת התולקים שב"ם מתירים הלכות לחתים וב"ס לוסקים, אע"פ שהלנו מוסכין והלנו מתירים, לא נמנעו ב"ם מליתא נשים מב"ה ולא ב"ה מב"ם (יבמות י"ג) וסתימת הלבון מורה שנשתו גם הלכות עלמן שנחלקו עליהן, לבל חכמי התלמוד פירשו לנו ולמדנו להם מודעי להו ופירשו (שם י"ד) ופירש"י ז"ל דמודעי להו ב"ש לב"ה דהו שהשפעה הזאת מלמת עלוה היא שהיבמה מיבם ופירשו עכ"ל ובדבר הזה תפש הרב המלויין כ' מתתיהו שהרחשון את הרב ביב"ל שקבל דברי המשנה כלותה, שלא כפי מה שהשפעו בתלמודנו, ובאמת חקרו בבבלי שם עמו ב"ש כדבריהם וירושלמי (יבמות פ"ח) הקשו על מי שיאמר הלו כהלכתן והלו כהלכתן ממזרות שבגיהם ואת לאמרת הכון ותירלו המקום משמר ולא תירא משמה מעולם (ע"ב לה"ר לוויפעל בשפרו פיגול לד 81).

2) כי זאת הקה סזכרון בתלוכות הגפש ופעולותיה, שם יתחברו פעם אחת שני מוסגים בגפש, אף כי אין להם שום יחס והשערפות זה עם זה, הנה נעלות אחד מהם פעם אחת על לב האדם יתעורר מעליה גם המוסג האני להזכר גם הוא עם האחרון ועל פי זה החוק הקרוי בפי הפילוסופים בשם ("לירעטן אסאסיאציאן") בקשו מלפנים החכמים למנוע עזר ותכופה לל השכחה על ידי כללים מיוחדים והתבוננות יועילו להגביר חיוים לל כח הזכרון פן ישכח חלכה את הלבנים הנלכים לאדם כל ימי חייו ועבו מן הכללים הנה חכמה מיוחדת ועליה תבנו ספרים הרבה לנאותם למיניהם, ועיין בס' נב החליה להכ"ל יהודה חרי' ממודינא, והכ"ל חבריסה יגל בקשבו בית יעב הלבנון, ובתבונות יש"ר ח', ב'.

3) עי' שבת קי"ב וירושלמי דמתי פ"ח ה"ג ועי' ע"ז הנהות הגר"ח ותמצח פי' נכון לפי גרסתו חת אין לנו פה לאכול.

חקרו בתורה שבכתב עפ"י יסודי חקי הלשון, ועל החרישה הלזו, זרעו הי"ג, והל"ב מדות שהיו מקבלות בידם, וע"כ עלה להם צמח פרי התורה בשלמות, גדלו והצליחו לדעת עומק כוונתה, ואנו בדורות האחרונים, דברי למודיהם כבר מוכנים הם לפנינו, אך באשר אין אנו משתמשים בהם כראוי לחקור ולמצוא יסוד ושרש ללמודיהם אלה, הרי אנו דומין לאיש אשר שלחן ערוך לפניו, אך אין לו פת לאכול, וכמליצת חז"ל "הרי שלחן, והרי סכין, ואין לנו מה לאכול" (ועיין בם' דברי חכמים והביא הערות רבות ההולכות לפי הל"ב מדות שמנו חכמים בנתיבות התורה על פי משפט הלשון); וכה הוסיף ללכת מחיל אל חיל, וה' היה עמו לראות ברכה בעמלו גם במלאכת הקדש הזאת וויקר שמו מאד עד למרחוק:

ה

ויהי בשנת התר"ך, עת התעוררו חכמי לב אוהבי זכרונות עמם, להוציא לאור קורות הדורות, לעורר ישנים ולהקין נרדמים, וידידו מנוער הוא הרב החכם רשי"ק ז"ל נדב לבו להוציא לאור את ספרו היקר והמועיל "קריה נאמנה" 1) לספר לדור קורות עיר ווילנא ותולדות גאוניה וחכמיה קרא לו ידידו זה קריאה של חבה להיות לו לאחי עזר במפעלו הכביר הזה, כאמור מפורש בהקדמת הספר בזה"ל: "ולהוסיף איזה שלמות לספרי זה, בקשתי את שאהבה נפשי, הוא הרב הגדול החכם המופלא מוה"ר מתתי' שטראשון נ"י, הוא השליט בספרי חכמת ישראל, ומתחקה על שרשי המחברים וספריהם בהשכל ודעת כי ישים עינו עליו להוסיף כפלים לתושיה, ומעלת כבודו מאהבתו את קורות חכמי ישראל וחכמתם, כבדני במכתבו היקר המלא הערות יקרות להיות למלואים לספרי זה, ונתתיו בראש וסוף הספר, יראו הקוראים וישפטו מישרים" ואחרי העביר לפניו את נכאת אוצר זכרונו העצום, הלך לטייל עמו ברחובות קריה, ארוכות ורחבות, להרחיב זכרונות עיר מולדתו, גאוניה וחכמיה, ומענין לענין באותו ענין, גם אגב גררא לגררא, לא לבד כי הרחיב תולדות גאוני ווילנא, עוד הראה לנו נ"כ את רחב דעתו והגות לבו בעניני בקרת בקדמוניות היהודים בבקיאות נפלאה ובעין חדה, אף בדברים ועניינים הבלתי נוגעים לעיר זו, וכה התרחבו דבריו על כר נרחב יותר מארבעה גליונות (באגען) שלטים, עד כי הוכרח להפסיק באמצע העניינים, ואל קין מטרת הספר "קריה נאמנה" לא בא, וע"כ כתב בסוף מאמרו הארוך התנצלות ע"ז, באמרו: "בראותי כי בסדור הדברים לרגל מלאכתי פרצו (העניינים) ויעברו את הגבול יתר רב מאד מאשר דמיתי בתחלה וכה נתרחב הקונטרס יותר מעשרים דפים ועדיין לא נגעתי בקצה העניינים אשר חשבתי לספחם לתולדות הגדולים אשר יש לי ב"ה חדשות ונצורות וכו' ובין כך סבבוני טרדות שונות להמונות, כן מדברי עסקי, וכן בעניני

למודי

---

1) וידידי הרה"ג כ' הלל נח שטיינשניידער מגר סוציא לאור מולדות הגאון כ' דוד אופנהיים בספר גן פרחים ובאור הספרות שנת ד' מולדות הגאון כ' מרדכי מעלצער, היה לו לז למקייש ושוב במלאכת זה הספר קריה נאמנה ועתה הוא מכון לדפוס תלק ב' להס' ק"ע, וגם למולדות המדש הגדול הזה הערה מזה מקוכים.

למודי אשר לקחו להם כל עתותי ולא נתנוני לקצר ולכלות המלאכה עד תמה, אמרתי איפוא אל עטי עד פה תבא ולא תוסיף בעת ופה תהיה שביתתך הפעם! ויתר הענינים וההערות יהיו עמדי משמרת לעת אחרת, וכשם שאקבל שכר מאיזה קוראים על הדרישה כן אקבל שכר מאיזה קוראים על הפרישה — ומי מהם הרבים? אל אלקים ה' הוא יודע!" עכ"ל. ויהי אך צאת הספר הזה לאור, ראו אותו חכמי הדור ויהללוהו, דורשי תולדת ישראל ויכירוהו לסגלה יקרה בהיכל חקירת קדמוניות, וביחוד ראו אור להם ממשבצות ההערות והשנות המפוזרות בו בכל עברי ופנות "רחובות קריה" ומכל עברים בכל מקום אשר מצאה לה הבקרת הנאמנה נאלים נאמנים המתרפקים על אהבתה, עפו באו תודות מאליפות וברכות רבות להרה"מ ולבעל הרחובות קריה, ומה נעמו דברי הרב החכם צווייפעל ז"ל (בהכרמל שנה שניה נומר 34) בהמשך דבריו שם בהבקורת על הס' ק"נ "עד כאן הגיעו דברי המעטים על אדות ספרך בכלל ועתה בדעתי להשתמט דרך הלוכי למר ברי' דרב שמואל השטראשוני שמאחר שנעשה קרוב לך בספרך 1) ראוי והגון שיתבקר גם פנקסו וכו', ואחרי שאבקש סליחה על שאני מעיז פנים כנגדו לאמר לו בפה מלא ברבים, שללא אמת וללא צדק כתב מה שכתב בסוף דברי הקדמתו ארבע תבות הנמצאות מוכחשות מעצמן, ואלו הם: "דברי הערותי המעטים והדלים" אי שמים! להערות רבות ועשירות כההערות שהעיר יאמר האומר, ויקרא הקורא מעטים ודלים! אין דרכי לקפח גם שכר השיחות היפות וההלצות הנמרצות שאני מוצא נבלעות בנעימת דברי המחברים, שגם מהם תצא לפעמים תורה שלמה, מי יתן וירנישו כל הקוראים כמוני מאמרו "שלחבת המחלוקת עולה מאליה עד שנראתה כל הגולה כמדורת אש" (הערה לצד 321) "בעשרת הגלגלים הכוללים כל כבוד התכונה הקדמונה" כן עשר תבות הללו בעיני כוללות קדושת השלום, יפה באו ובמקומן באו ארבע תבות "להקדיש ליוצרם בנחת רוח", גם הלצותיו תבאנה כמים וכשמן בעצמות המבינים, כמ"ש על ר' דוד פרידלאנדער "אין לנו חלק בדוד בשנותו את טעמו" (שם צד 321) שעשתה ההלצה את הכתוב הזה ככנור שמנגנים בו לעורר את רגשות הנפש וכו', גם הח' לאנגבאנק מגאליציען יצא במכתב תהלה על מפעלו הכביר, ובהצופה להמניד שנה רביעית נומר 15 הוא אומר בזה"ל: "ואחר כל הדברים והאמת האלה, אחת אשאל מאתך איש יקר אותה אבקש כי תתודע אלי בשמך ואדעך מי אתה אשר בקדש חזיתיך ובנתי לרעך מרחוק כי קרית ושנית הרבה וה' נתן לך לשון למודים, ולב מבין, על כן רוחי תערוג אליך, ולשמך ולזכרך תאות נפשי עכ"ל, וכן עוד כמה חכמים יצאו במכתבי תהלה לקראתו, באשר הכירו את גדל ערכו מה רב הוא, אשר לבד תורתו וחכמתו העמוקה והרחבה, עוד נשקפו כמו שחר תכונת נפשו ואהבתו הפנימית להגדיל ולהאדיר את כבוד חכמי תורה, ולשטור את עצמו מכל משמר, לבלי להוציא בטוי קשה על אחד מהם בהביאו אותו במצודת

---

1) נהיותי נצית עקד הספרים של סמטת הגרמנ"ם, רחיקתי שמח את הספר "קריה נאמנה" שלו והנה הוא מלא וגדוש על כל גדותיו הערות והעלות לבות אשר מקץ נמלא לנו תומל כך למולדות כמה גאוני ישראל מדורות שעברו, ומי יתן כי יוכלו סמנות יוחלו להוציאם לאור למען ישתמשו לאורן כל דורשי קדמות הדורות וחכמתו לא תכד לעמיון.

במצודת בקורתו, ואף גם בעת אשר כבר רבים התירו להם להקל בכבודם, כי למודי ענוה ודרך ארץ הנובעים בראשיתם ממקור כתבי קדש והתלמוד, הכו שרש ועשו פרי בלבו עמוק עמוק, והמאמר: „לעולם יהי אדם עניו בתורה ובמע"ט כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה ומתקבל על הבריות" (תנדב"א פרק ט"ז) שוה לנגדו תמיד, וע"כ בכל השנותיו כלן, אין פרץ ואין צוחה של פניעת כבוד אדם, והלכות דרכו היה כרֹב חוקרי ישראל הגדולים והמצוינים, 1) אשר גם בהתפלספותם ובהתוכחם נגד דעות זולתם, לא ברעש ובסערה היה דרכם, ואך כל טענותיהם והוכחותיהם, ברוח שקט ובנחת השמיעו, מבלי שלוח רסן מעל לשונם לדבר בנאוה ובוז בנאצות ונדופים כנהוג בעוה"ר בדורנו זה; ואחת אחוזה מעין דוגמא ע"ז נמצא שם צד 330 באמרו עם הספר כי בימים ההם כאשר החבורים הנפלאים ב"י וש"ע והנהות הרמ"א היו חדשים ולא יצא עדיין טבעם לעולם ועמדו כמה נאונים גדולי הדור (מיראתם שלא ינרו כ"ע אבתרייהו ולא יעיינו כלל במקור הדינים) והוציאו מפיהם איזה דברים נמרצים כנגד הפוסקים הנזכרים, בקעה מצאו וגדרו גדר (עיין שו"ת הגאון מהר"ם לובלין (סימן י"א, צ"ד, ק"ב, קכ"ו, קל"ה) ותשתומם לשמוע דברים קשים יוצאים מפי אותו זקן—כוונתו על המהר"ם — ולא הפצתי להעתיקן); כן לא נתן אמון לדברי גנאי שאמרו על ר' יעקב פאלאק, שעקרו בני הישיבה כמה דפין מהמסכת שלמד בה הרב עמהם והוא לא הרגיש על חסרון הדפים והפסקת הענין והלשון, והתחיל בדף שלאחריהם וחבר בלולאות פלפולו וחריפותו את שני הענינים הרחוקים זמ"ז כרחוק מזרח ממערב, ויאמר: אין לתת אמון לדברי הפלגה וגזום כזה על רב גדול כמוהו, ובכלל היו חביבים וערבים עליו מעשי צדיקים ושיחות חכמים (עיין שם זייטע 315) כאלה אשר נוכל להוציא לנו מזה איזה תועלת מוסרי או הנהגה ומדה טובה; ומי לא יתפעל מהתרגשות נפשו ועז רוחו בצאתו לקראת נשק, עם בוזי תורה ומפירי מוסרות קדושת המוסרה אשר ממנה פנה, ממנה יתד לקיום הדת והתורה, ברב אונים יכה על קדקוד הצבועים המתקדשים ויגלה שוליהם על פניהם לבל יטה לב העם אחריהם להאמין בשוא נתעה, ובמרי שיחו הוא אומר (ק"ן) הה מלין לצד עלאה ימלל ולקדישי עליונין יבלא ויסבר להשניא זמנין ודת! דבר ה' בזה ומצותיו הפר, לא אחריש ולא אשקוט להראות פחזותם על פניהם למען לא ינהו אחריהם קוראים צעירים מזאטוטי ב"י שעדיין לא התחוללה דעתם עליהם ותבונתם לא נתבשלה בהם כל צרכם, לכן לא ידעו במה יכשלו! ולעמת זה מה גדול כחו בלבשו בגדי נקם לתבוע עלבון צדיקים נוחי נפש אשר כבר מתו, גם כבוד אלה החיים עדנה; לדוגמא, עיין הכרמל שנה ראשונה צד 386 בהלחמו ביום קרב עם החכם רש"ז בעד כבוד החכם יש"ר מקנדיא ותלמידו ר' שמואל בר יהודה אשכנזי: „מה נשגבו שם מליצותיו ומה רמו שמה הרעיונות המתרוצצים מרוחו רוח כביר, ובכל תחבולות

גבור

---

1) ולדעת מעט מהרבה על מדות זה יוכל הקורא למצוא בס' המצוות והמדות לרס"ג, מתמר שני „חמדות" מגד 61 ומלאה ד' קנאקה תר"ס, ספר עולם קטן לר"י בן לדיק לד 70. כוזרי, פתמר רמתון (תמלית המדות) גם מתמר עליוי בעניו הקנאים. מו"נ פרק ע"ד ופ"ו לרמתון ופרק י"ב וי"ד לשני. מלחמות ה' להרלב"ג. ספר המיקרים, מתמר ג' פרק כ"ה. חול ד' לר' המדאי קנאקה וכדומה ויסויין גם ג"כ „שמי מגרות מסע" לרביני עובדיה מברטנורא מסבת רמ"ח המדפסות בויהברון פיל דיא געשיכטע דער יודען חונד דעם יודענטהום מ"ב לייפציג 1863, ופיין התוף תרמ"ה לד 88. להכר החכם החלם.

נבור משכיל, לא נח ולא שקט עד אשר העיר נרדמים והעלה את שמואל מתהום הנשיה ויפח באפיו נשמת חיים, והקימו לתחי', עד אשר זה החכם רש"ז יחי' נם כן המערכה כמנצח ושב לתת צדק לפעלו ויבוא על הר הכרמל (שנה שניה) במענהו על מאמרו הנ"ל בזה"ל: „והנה הרב המובהק החכם המצוין הנחבא אל הכלים ומתחבא בראש הכרמל, המתחפש ומסתתר בשם „אני והוא" אליו תאמר נפשי כלה נאה וחסודה למה תסתתרין, הסירי נא את הצעיף מעליך ונחזה בך ובהודך ונביט ביפיך, הראיני נא את קולך הערב אני והוא הושיעה נא את חכמת ישראל כי יש לאל ידך לעשות חיל, ותושיה לא נדחה ממך, ועיני כל נפש זכה יראוך ויבירוך כי מתת יה אתה לישראל וכו', וכמו כן אזר חכם בעז חלציו וינופף שנית ידו לצאת המערכה עם המשורר הנודע מאיר הלוי לעטרים (המניד שנה ששית נומר 33) וידבר עמו משפטים על אשר זלזל בכבוד הרב הגאון ר' שלמה ליב ראפאפארט ידידו, ומרב התלהבות רגשותיו הנה הוא יקרא מנחמת לבו: „חי נפשי! בקראי דבריו אלה נשתוממתי מאד, תם אני ולא אדע מה היה לו למהלל כי קרא אחרי השי"ר מלא? ומה חרי האף הגדול הזה, מה עשה לו השי"ר ומה הלאהו?". ובסוף דבריו הוא מוכיחו וחוזר ומוכיחו, על דברו גבוהה נגד השי"ר הזה, ולמען ימתיק לו את חרדל מוסרו היורד חדרי בטן, ישביל את עטו ביערת דבש עצה מחכמה לאמר לו, לוּ אתה שומע לי, אל תמשוך ידך את לוצצים, אל תחלל את עטך המהולל בדברי בלע, אל תלך בדרך החלוצים, אל תהי מרי כבית המרי, אלה בעלי החלוצים, אשר השחירו את פני חז"ל כשולי קדרה, חכמתם לא תחפה על עוונם, ושכינה מה הלשון אומרת: אוי להם כי נדדו ממני, שד להם כי פשעו בי! הנה בדבר ה' מאסו וחכמת מה להם, הה מעי מעי אוחילה, קירות לבי הומה עליהם, אבדה האמונה ונכרתה מפיהם וכו' ואני תפלה אל אלהי הרוחות יתן בקרבם רוח חדשה וישיב לבבם אל התורה הכתובה והמסורה לבל יתעו הם בשדה המחקר ועוד לא יתעו אחרים אחריהם, והמאור שבתורה יאיר דרכם לפניהם, לנחותם המסלה העולה בית אל ותהי להם נפשם לשלל!"

ולא כן היתה עמו, בכל מקום מצאה ידו לבקר ולהשיג על גדולים וטובים הולכי תם בדרך האמונה מחזיקי מסורת אבות כי ידע לכלכל דבריו בלשון רכה, ובחרדת כבוד כנאה ויאות למוקיר ורחים רבנן ותורתם, ובהגות רוחו ברחב דעתו ונטית תכונותיו אלה משך אבירים בכחו, וכל מפלנות העם, כמחזיקי נושנות, כמשכילים, כבני דור חישן, וכדור החדש אשר עלה לקראתו לרשת מקומו, כלם הכירו והודו פה אחד כי דגול הוא מרבבות אחיו, ומן השרידים היחידים אשר תורה וחכמה, אמונה ותבונה, מתאימות הנה בם, והתשנחה העליונה שלחם להיות למופת לאחיהם אנשי אמונתם, להראות כי נשאו נואלו אלה האומרים והחושבים בלבם, כי התורה והחכמה הנה כאחיות צוררות ושונאות זו את זו וע"כ א"א לשתיהן אלו לדור בכפיפה אחת, ובמקום אשר תנוח האחת תנוע השניה ואיכת עולם להן מדור דור, ויהי גם הוא מהמוכיחים לדעת כי אך שקר נחלו להם אלה מזה ואלה מזה לאמר כי כל אחת תכוה מחפתה של חברתה, ומלחמת עולם היא להדת והשכל אשר אמנם מתגרת המחלוקת כי קשתה נפלו חללים

רבים

רבים, בין שתי המחנות הערוכות, זאת לעומת זאת; המאמין נטר שנאה להמשכיל, והמשכיל ישחק ילעג מהמאמין, ובין כה וכה היה עתר ענן השנאה ופרוד הלבבות מתמר ועולה על שמי היהדות הבהירים וימים רבים החשיך את מאור עינם של ישראל, ויטמטם את לבבם ורוחם, לבלי להכיר מה קיום הצלחתם דורש מהם, ואנה פניהם מועדות אל תכליתם הנרצה בארצות גלותו לבלי יתגודדו אגודות אגודות וכתות כתות שונות, למען לא יתפזר כח עם דל וחלוש לארבע רוחות שונות, ורחוקות זו מזו, ובעת אשר רוח זה יתנבר להביא חום והתלהבות עצומה להחם הלבבות ולהלהיב הנפשות לאהבת התורה וחזוק האמונה, אז הרוח השני הביא בכנפיו מטזרים קרה וקפאון נורא לעבודת הלב ולכבוד כל קדשי בני ישראל וחומת האמונה מפורצת! כי מי כהחכם אשר לבו כפתחו של אולם יודע לתת כר נרחב להתורה והאמונה, החכמה והתבונה יחד ולנהלן כרעה נאמן על מי מנוחות, להוקיר את האחת מבלי להקטין את מדת אהבת ההתקרבות אל השניה כאשר נראה בעליל בהסכמתו על הספר היקר „סנגור" לידידו הרה"ח צווייפעל אשר במרוצת דבריו יאמר שם עם הס': „ביחוד בדורנו זה לפי מצב האמונה ומעמד הדת בו אשר מעבר מזה אצל הצעירים וזאטוטי בני ישראל לדאבון נפשנו אבדה האמונה ונכרתה מפיהם, ומעבר השני הם החשֶכים, המתקדשים והמטהרים אשר לכל נושן ומעושן קדוש יאמרו, והמלחמה כעת נפצת על פני כל רחב ארצנו, חשך, ענן וערפל כסו את שמי חנוך בני הנעורים ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם למצוא בים מבוכות אלה דרך, ובמים עזים של הפרעות נתיבות נכונות וכו" וע"כ איש אשר שתי אלה הי' לו לעינים על דרכו, בנה ביתו כמו רמים, ולתלפיות שכל המפלגות פונים אליו למצוא בו את מבוקשם, איש איש כפי נטיתו ותכונתו, כרבני וכמשכיל, כיושב על התורה וכאיש אשר יאחז דרכי המסחר הכל עשו את ביתו למרכז כללי ולמקום ועד אשר ממנו תצאנה עצה ותושיה לכל דורשיו.

ו.

בשנת התרכ"ה, עת באה בחירת פרנסים חדשים מנהלי צרכי העיר אשר על פיהם נחתכים כל עניני הצדקות והנהגות קהלה ועדה גדולה בזו העיר ווילנא עיר מטרפולין ואם ליטא אשר עליה להיות למופת לכל הערים אשר סביבה, הן במילי דשמיא והן במילי דמתא, והמפלגות והכתות השונות הנמצאות אז בה התרוצצו בקרבה לנצח אשה את רעותה, להיות ידה על העליונה, אלה בני הדור הישן היראים וחרדים מכל דעה חדשה, ולכל מנהג ישן נושן יאמרו קדוש, בחרו להם עוד מכבר את הרב הצדיק ר' אברהם פרנס זצ"ל, בו מצאו להם את אשר אותה נפשם לפי נטיתם ותכונת רוחם, ואלה מזה המתחשבים לנאורים ובשם ההשכלה התימרו ונפשם לא ידעה שבעה מחדשות, אלה צמאי חדשות ושנוים, תאבי תקונים וכל ישן מעלה עשן בעיניהם, החרו החזיקו באנשים ממפלגתם, בתקותם

בתקותם להשיג ע"י את מאויי לבם להוציא ישן מפני חדש, בדעתם כי אך מזה יושע יהודה וישראל וישכון לבטח; ושתי הכתות האלה כל אחת עמדה על דעתה מבלי לְוַתֵּר אף כמלא נימא ובין כה וכה ויהי ריב ומדון ישא כל היום, את אשר קרבה זו, רחקה השני', ויראו כל זקני העיר וחכמיה, אלה אשר האמת להם לקן, לדאג בעד שלום העיר הגדולה הזאת, ויפול לבם בקרבם, כי מבעד ערפלי המחלוקת, השקיפו ראו, כי נכונים ימי חשך וצלמות ולא סדרים בהנהגת העיר, והצ"ג, ואחרי טכסם עצה והמתיקו סוד אסיפה אחר אסיפה כדת מה לעשות, במה להשקיע את אש פרוד הדעות הזאת הלוחכת כל חלקה טובה בישראל ותאבד טובה הרבה, שמו כל זקני העדה וחכמיה, בצירוף נאוני המו"ץ את עיניהם על הרמ"ש להיות הוא כעמוד התוך אשר עליו יהי' נשען כל טוב העיר והנהגתה, וכל צרכי הקהלה על פיו יצאו הכל כאשר לכל, ואחרי אשר הוא התרצה לבקשתם, ראו כי אמנם כן בו מצאו את אשר בקשו זה כבר ולא השיגו, באשר הוא ברחב לבו, בהדרת פניו אשר כלו אמר כבוד להם, בתורתו, ביחוסו, בעשרו ובשמו הטוב כביר מצאה ידו לסבול במתינות ובדעה מיושבה את כל הרוחות והדעות השונות, ושלום עשה להן, ויהי הראש והראשון בכל דבר הנוגע לעניני העיר ולטובת הכלל וזכות הצבור היתה מסייעתו להצליח חפצו בידו ולבצע תמיד את אשר החל לעשות, באשר כלם הבינו דעת לבטל דעתם ורצונם מפני רצונו הוא, ואחרי דבריו לא שנו, כי ראו כל העם שעטרה הזאת הולמתו, הוא נאה לה והיא יאתה לו, והכנסת הצ"ג עלתה ביומו כפרחת אשר למרות הוצאותיה המרובות הגבירה חילים ע"י לאסוף סך מסוים מכמה אלפים לקרן קימת (פַּאָנד); גם עלתה בידה לקנות חצרים על שם הצ"ג לנחלה עולמית, ובשתים ועלתה לו זאת, ראשית כל הוא, כי כל נדיב לב אשר נשאו רוחו להרים תרומת כסף להצ"ג, בו בטח לבו כי באמונה הוא עשה את מלאכת הקדש, והשגחת עין פקוחה כמוהו תשמור מכל משמר לבל תרד לטמיון אף פרוטה אחת, וגם לא בושו מסברים לחכות לכפלים לתושיה מאיש נבון דבר כמוהו היודע לכלכל כל דבר במשפט וחשבון צדק, כי ברבות הימים כל פרוטה ופרוטה תצטרף לחשבון גדול וזרע צדקתם עוד ישא פרי הלולים קדש לה', גם לעתיד לבוא, באשר לא אחת נוכחו לדעת כי שמו יצא לתהלה בכל מקום אשר שם ישראל נחתים, עד אשר עלתה לו לפעמים להביא גם ממרחק לחם חסד לעניי עירו והשיג ישע ועזר מנדיבי עם אלהי אברהם גם מערים וממדינות רחוקות 1) כמעשים שהיו בבוא זכרון עיר ווילנא לפני השר הצדיק ר' משה מונטיפיורי זצ"ל והרים את נדבתו הגדולה לנערי התו"ת (וכן גם מנדיבים אחרים)

וישלח

---

1) ולזאת נאמן ע"ז מצאתי לנכון להעתיק פה לאחד לתוז מכתב הכתוב בלשון קפריו מהכה"ג הצדיק כה"ר יוסף חיים בכה"ר אליהו מבאגדאד ז"ל שם "במאור הגדול, מעוז ומגדל, הגביר המפורסם מוכה"ר מתתי' שמלאזון וכו' לאחי מתכת הכו"ם, אות זה מדבר, כי הנה שמעתי את שמעו הטוב שמפ רב בתורה ומהכה לטיוטיב, לצדיך ומצי מלכך שזכית לעם טוב ומהלה, תורה וגדולה וכו' והנה לעצמי מלאד כי כתבתי לציל ליוואלני להכב ר' אליהו בן מאזוז שיצלת ליד מעכ"ת מתצוי לאכת אליהו לדוגמה על התורה מלאים קפריס וכע"ם כלאב יניעו הקפריס ליד מעכ"ת ועליה למד קל שמיכנת בזה ומזקה לאבר לב גדול שכמותו שיעצה כלחוי ובעתמי בכב לדקתו שיעתדל מאד למוכלם במקה כי היכי לדהוי רווחא מפי לעפייס ועם ד' החסד הגה שכבו אתו כפול ומכפל וכו' כי מהכת טוב מהבתיך ולעולי לחזק בניית מהכה בימינו בכל מקף ומומן (עיין כבוד הלבנון שנה תשיעית עומד ג').

וישלח את נדבתו ע"י בבקשה שהוא עם רעהו הרה"ח רשי"ף הם יהי' מהמחלקים לאיש איש כפי ראות עינם (עיין המניד שנת כ"ז נומר 21) באשר שמו הלך וגדול ומפורסם על ארץ רבה, עוד מזמן עמדו בין ראשי החברה היקרה מקיצי נרדמים" (אשר נתיסדה בשנת תרכ"ד ע"י הרב המו"ל מ"ע המניד להוציא לאור ספרים כ"י מגדולי קדמונינו אשר לא ראו עוד אור הדפוס), הלא המה ר' משה מונטיפיורי, ור' שמואל דוד לוצאטו, דר' אלבערט קאהן בפאריז והדאקטאר לעווי מכרייטאניע מזכיר של השר מונטיפיורי, ובכתו זה הלך מחיל אל חיל והפליא הגדיל את כבוד עיר מולדתו, זו העיר ווילנא, אשר גם לא אחת הצילה גם מתלאות רבות אשר באו עליה באשמת רעי אוילי, אלה המנהלים אשר עטרת משרתם לא הולמתם, וצלמות ולא סדרים נהיו בכל ענייני העיר וביחוד בדבר לקיחת אנשים לצבא אשר היה אז על ווילנא להרים בכל שנה שמונה וחמשים איש. ויהי בשנת התרל"ג, אחרי אשר המחויבים לבוא בצבא המלך ספו תמו מן כלחות, ומנהלי העיר נאלצו למלאות את מספר האנשים מכל הבא בידם באנשים האינם מחויבים, בעלי אשה ובנים, בני יחידים שארית נחמת אבותיהם, אלה אשר עפ"י חוק הקיר"ה פטורים המה מצבא העבודה, אז מחזה נורא ואיום ראו עינינו כי עוד טרם הגיעה פקודת הממשלה ירה"ה הוצגה העיר ככלי ריק מאין פועלים ובעלי מלאכה, אין מקנה ואין קנין, ושערי הפרנסות ננעלו, כל העיר עזובה ועצובה, ותהי צעקת העיר גדולה מאד, בכי ואנקה בכל רחובות וחשך ועלטה כסו תמיד את כל פנים, ולמרות כל התלאות הרבות, ורב הכסף אשר נאסף מבני העיר, כערכם בכסף נפשות, נשארו תמיד חיבים להמשלה למגנת לבם וכל נכבדי העיר האנחו בשברון מתנים, על העושק והמרוצה הנעשה לעיניהם ואין מושיע, ותהי סחר האדם כסחר הבהמה; ויהי בראותו כי אזלת יד בני העיר ואפס מנהיג מנהל כשורה, התעוררו רחמיו לעמוד בפרץ בני עירו, ויפלס לו נתיב חדש בהענין הזה, ויקרא אסיפה רבתא ויציע לפני קציני העיר את עצתו הנאמנה לבטל מכל וכל את מצודדי הנפשות, ולתת תחת זה כפר פדיון נפש, איש, לקנות קוויטאנציעס כפי חסך המניע ואז עלה כל קוויטאנציע שמונה מאות רו"כ.

קציני ומנהלי העיר וכל העם בשמעם כזאת לבשו רוח שמחה והאמינו בו אמונה אומן להפקיד בידו את שלום נפשם ורוחם, ויחלו אנשי העיר להביא במלא חפנים ברכה על הנאבאר, וביום ג' לסדר "וזאת התרומה אשר תקחו מאתם" נקבץ די כסף להשלימו, אשר עלה עד חמשים אלף רו"כ, ובו ביום נתכבדו לבוא לפני השר הגובערנאטאר ראשי המנצחים האלה, ויודה להם על חסדם זה אשר הגדילו לעשות בעד עמם אשר רעיהם אכלום עד עתה, ומנהליהם אמרו לא נאשם, ונם אז בא לידו עזר לא מעט ממקום אחר והגבירים הנדיבים ה' לעאן ראזענטאל מפטרבורג וה' מאלים והר"מ פרידלאנסקי, שלחו את נדבותיהם כיד עשרם הטובה עליהם, וזקני העדה ידעו להוקיר את המפעל הכביר הזה וימהרו להראות לפניו את רחשי לבם ורגשות נפשם בעד עמלו ויגיעתו הנמרצה, ובשערי בת רבים הביאו לו ראשי הקהל והנכבדים (דעפוטירטע) מכתב תודה וברכה בזה"ל: "אור שמש כי יבקע, הלא ינוסו הצללים, כל חשך, כל אפל חמקו

עברו

עברו. צדק ואמת כי נשקו, חסד וטוב כי יפרוצו, ירגינו כל לב, יניסו כל עצב. בהגלות נגלות חכמי לב הרואים את הנולד, גבורי כח לעצור בעד הרעה תעלוץ קריה, תגל ורנן, תפרח כחבצלת. עוד לא שכחנו את התלאות הרעות אשר מצאנו בשנה העברה, כשל כח הסבל מנשוא, אנחות וצוחות שבעו אזנינו, פרעות ופרצות פרצו ועברו מרבה להכיל, כל איש ידיו על ראשו יפרוש כפיו. ומי זה הקים את הסער המתחולל לדממה בשנה הזאת? מי זה ילד לנו שלום ומנוחה, שלוה והשקט? אין קול ענות, אין קול צוחה ברחובותינו, הלא הוא הרב הגדול, אוצר מלא חכמה ודעת, ר' מתתי' שטראשון נ"י וכו', הוא בתבונתו העמיק הרחיב לסל לו מסלות למצוא מקור מוצא לכסף לשלם מכסת נפשות המחויבים לצאת לצבא וכו', מקריבים אנחנו קרבן תודה מנחת מרחשת בשמחות וגיל, בשם כל קהל עדת ווילנא, על פעל ידיו ופרי מעלליו הרצוים בעיני אלקים ואנשים, ברכת האובדים עליהם תבא ומשכורתם תהי שלמה מאלקי אמן" (המגיד שנת ה"ז נומר 11); ובבוא החרף לשנת התרל"ד, בהתאסף ראשי עם והרב הג"ל בראשם, לשית עצות בנפשם ע"ד הנאבאר, ולעשות כבשנה העברה, התחנן אליהם לבל יעמיסו עליו את המשא הכבד הזה עוד, כי טרדותיו בעניני העיר רבות הנה מאד ועבודת הצדקה בכלל היתה עמוסה עליו משא לעיפה, והוא הרגיש אז בנפשו כי לא ככחו אז כחו עתה לצאת ולבוא בדבר הכבד הזה, ונוסף לזה רבו כמו רבו אז טרדותיו, כי מלבד אשר היה הראש והראשון בכל עניני הקהלה ועל פיו ישק כל דבר קטון וגדול, היה ביתו תמיד בית ועד לחכמים פתוח לרוחה לכל שואל ודורש עצה ותושיה, כעשירים, כעניים, כחכמים, כסופרים, כרבנים וכמשכילים: ומכל מפלגות העם הרחוקות והקרובות השכימו הכל לפתחו ויחמסו עתותיו המנויות, ולזה מרוצת המכתבים הרבים בעניני תורה וחכמה, אשר היה לו להשיב לאיש איש בזמנו כנודע לכל. —

אנשי האסיפה בשומם זאת אל לבם נשאו את פניו ויבחרו מאתם עשרה אנשים לפקח על הדבר הגדול הזה וללכת בעקבות פעולות השנה העברה, אבל כחדש ימים עבר וידי הנבחרים לא עשו אז תושיה, באשר ידעו כל העם כי הרמ"ש משך ידו מהענין הנכבד הזה, וע"כ רפו גם ידי אנשי העיר והמון העם הולך ונמג, ותהי העיר כמרקחה; אז התאספו יקירי העדה, שנים ושלשים איש יחד עם רבני המו"ץ ויבקשוהו בתחנונים לאחוז ברסן המשרה, גם הפעם; ויחמול על עירו אשר היתה אז הרעה נגד פניה, ויעתר להם; והנה כמעט עברה השמועה בעיר כי ידיו יהי' אמונה בזה גם בשנה הנוכחית והעיר צהלה ושמחה, כי ידעו כל העם כי לא יחשה ולא ישקוט האיש, עד אשר יוציא את הדבר הזה למענהו כדרכו תמיד, בכל דבר המתנהג על ידו; וחפץ ה' בידו הצליח גם בשנה הזאת כבשנה העברה וימלא כל איש ואיש ילד בה את פיו תהלתו וחסדו כי הגדיל לעשות והפליא תושיה, באשר לב כל העם היה נאמן לפניו ובו בטחו תמיד וע"כ גם בשנה הבאה, אחרי אשר חדשה נהיתה בארץ וסדר הלכות עבודת הצבא פשט צורתו ולבש צורה אחרת, כי לא יועיל עוד כל כפר ופדיון נפש רק כל אחד מחויב לעבוד בצבא, אי נקי! וכפי הנשמע אז נמנו אנשי הקאמיסיאן ונמרו להבדיל בין אחב"י היוצאים לצבא העבודה, ובין

שאר התושבים ולגרוע את זכותם בפרטים אחדים, אז בא לידי הרמ"ש מכתב בקשה מהשר השוע הבארון ר' יוזל גינצבורג ז"ל אשר במרוצת דבריו אלה מבקשו להיות לו לעזר, להשניח על הצעירים, שלא ישתמטו מחובת הצבא אשר עליהם ולהשניח בשבע עינים על בני הנעורים שהניעו לפרקם, למלא בתם לב את חובתם למלכם ולארץ מולדתם, ויסיים את דברי מכתבו בזה"ל: אבקש ממעכ"ת שתיכף אחרי קבלת מכתבי זה ישתדל בכל מה דאפשר ליה לפעול ולעשות, בכל מקום אשר דבריו נשמעים בין בעיר משכנו ובין בערים הקרובות אליו לתועלת הדבר הגדול והנכבד הזה, ואל יסיח דעתו רגע אחד מכל האמור למעלה וכו'. (עיין המגיד שנת ל"ג נומר 35); וכן הלך מעלה מעלה בשמו הטוב וברבי עלילותיו ויהי אהוב ונכבד גם בעיני השרים וגדולי העיר ואצילים, ובהפתח בית מועצת העיר היה הוא מהנבחרים הראשונים בין מכ"ב ובין משאנים ב"ב בהסכם כלם, באשר ידעו כי איש רב שכל הוא לכלכל כל דבר מדיני לאשורו, ודעתו רחבה בהוית העולם כאחד האנשים העומדים ברומו של עולם המסחר —.

וכבר בעת עלה רצון הממשלה הרוממה ליסד בית אוצר בעירנו Государственный Банкъ בשנת 1868 לתועלת הסוחרים, והוא היה נודע למדי בעינו החודרת בכל דבר ענין וקנין על בורי', לדעת ולהכיר את טיב מצב הסוחרים, איש איש לפי מסחרו ועסקיו, בחר בו סגן האוצר לאלוף וחבר Членъ להשניח בעין שכלו על הבית אוצר הזה בטוב טעם ודעת, וע"י עבודתו התמה ושקידתו הנמרצה בהמשרה הכבודה הזאת, הנודעה בחצר המלכות והקיסר המנוח אלכסנדר השני זצ"ל, אשר עינו היתה צופיה לשלם לאיש כמפעלו, ויראו את יקרת ערך האיש הר"ם הזה ופעלתו ויכירהו לכבדו באותות כבוד וישא משאת מאת פניו מטבע של זהב (גאלדענע מעדאליע) לשאת על לבו לנאון ולתפארת; וגם אדוננו הקיר"ה אלכסנדר השלישי, גם לפניו בא זכרונו, ויכבדהו גם הוא בכבוד מלכים כזה: הראשון חָנַשׁ לכבודו ביום 17 פעברואר שנת 1878, ואת השני קבל בשנת 1881. אך הוא מעולם לא התנאה בזה, וכמעט אשר לא שת עדיו עליו, אך כל כבודו, הודו והדרו היו לו מדותיו הנעלות והתרומיות, לפקח על צרכי הכלל ותקון העיר; גם ידע עת לכל חפץ לשקוד על טובת אנשים פרטים, אלה אשר ידע ובחן את דרכם הישרה, וביותר הצטיין בהתקרבותו ובאהבתו הנאמנה לת"ח משכילים על דבר אמת, בעלי מדות ומביני מדע לטעת נטעי נעמנים בכרם הספרות התלמודית; ביתו היה בית הכנסת אורחים לרבנים, חכמים, משכילים ומחברים אשר כלם חכו למו עצתו, והסכמתו, על מאמריהם וספריהם, ובראות המחבר כי דעתו היתה נוחה מספרו או ממאמרו, אז ראה אור לו בזאת על חשכת תלאותיו אשר מצאוהו טרם הגיע אל מטרתו; כי לבד אשר העניק לו די מחיר הספר גם הות דעתו כי מצא חן ספרו בעיניו היתה יקרה לו מהון רב כי מי אשר ישמע תהלת איש גדל דעה כמוהו והוא לא יהלל וע"כ ראינו נ"כ כי מחברים רבים קשרו כתרים לשמו, ויעריצו את כבודו וגדלו, בהכרת טובה, ולדונמא אחוז מהרבה הננו רואים בתוכם את הרב החכם השלם ר' יעקב ספיר הלוי מניש לפניו בחרדת כבוד את ספרו „אבן ספיר" ח"ב, ובפתח השער הנה הוא אומר

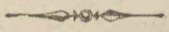
בזה"ל

בזה"ל „לזכר רב טוב וברכה לשם הטוב אלופי ומיודעי, הרב הנאון החכם הכולל, הנביר איש האשכולות, רום המעלות, מו"ה ר' מתתיהו שטראשון הי"ו, בשיר ר' יהודה הלוי אהודנו:

השר אשר מושבך איתן
יושב בגן דעת ובית מתן
קבל שלום עבד אשר ירד
לים וביתו עם תהום נתן וט'

ומעלד"ק שם ישפוך תודות לפניו בעד כל מפעליו הטובים בזה"ל:

„אלופי! להביע זכר רב טובכם עמדי וגדולת חסדכם עלי, מאז ידעתוני, לא יכילם הגליון, כי רבים המה, ומה גדלו חסדכם עמי אז כאשר ארכובת רגלי הימנית נשברה ליל ט"ז שבט התרל"ב, אשר אח בצרה הייתם לי, ולולי חסדי ה' ורחמכם עמדי במשך השבעים וחמשה יום אשר שכבתי במכאוב אנוש על נבי, כי עתה לא יכלתי עמוד עוד על רגלי, אז נגזרתי מארץ החיים, וספרי זה יחד על עפר נחת, ועתה אחרי התפלה והתהלה לאל חי, הפודה ומציל את נפשי, אקריב תודתי וברכתי אליכם בראש ספרי זה, כי מבלעדי זאת חובתי ואעשנה, לכבוד אחשוב לי להחשב בין מיודעיכם הנושאים שם כבודכם עליהם לכבוד ולתפארת; ידעתי כי רב כבוד ויקר מקטר מנש לכם מגדולים וטובים ממני מרחוק ומקרוב, ומה יתן ומה יוסיף לכם הוד והדר מתולעת יעקב, אך בטוב לבכם אשען כי תעשו עמדי גם החסד הזה לקבל ברצון את מנחתי העניה אשר אניש אליכם כהיום הזה, ארך ימים וחיים נעימים יחדו יהיו תמים עד עמוד הכהן לאורים ותמים כעתירת עבדכם מוקיר שמכם, יעקב סלי"ה".

ז.

בשנת התרמ"א, בראותו כי בצוק העתים הרעות האלה נתמעטה הפרנסה מאפס עצור ועזוב, כל הנפשות נוגות ואזלת יד השכירי יום ובעה"מ למצוא חית ידם, וגועים ברעב בחוץ ובכפן, התעורר לקרוא עצרה מגבירי ונכבדי העיר לקום על נדבות הלוקת להם עניים, ולבד נדבתו אשר התנדב ע"ז מהונו סך שתי מאות רו"כ, לא הם גם על עמלו להכין את מצות החלוקה הזאת ולסעדה בסדר נכון כיד ה' אשר היתה טובה עליו בענינים כמו אלה; ובמשך שני חדשים נחלק 12000 פוד לחם, (כפי שנמצא החשבון בהמליץ לשנת התרמ"א נומר 1) ויחלץ אז עניי עירנו מהרפת רעב —.

אך גדול יתר מאד השניא פעלו בשנה הבאה, היא שנת התרמ"ב, בראותו כי החרף העז השליך קרחו על העניים המרודים אשר יתענו ת"י העוני

והמחסור

והמחסור, ומהטון התלאות הנוראות שכר האדם לא נהיה, ושועת אלה הנאנחים והנאנקים עלתה באזני הגבירים מדי שבת בשבתו בבהמ"ד ובבהכנ"ס ויעכבו את הקריאה, ותהי אספה אחר אספה וכל נכבדי העיר באשר ידעו כי רק הוא האחד אשר בכחו כי רב הוא, יש לאל ידו להיות מושיע ורב להציל עם רב מחרפת רעב יחלו כלם לדעתו ואחרי דבריו לא שנו, ועלתה לו להביא עוד כפלים לתושיה וברכת משנה, ביסדו בית-ועד (קאמיטעט) וכרוזא נקרא בכל בהמ"ד כי כל העניים אשר נשבר מטה לחמם יבואו לקבל פתקאות להאופים על לחם חנם איש איש ברחוב מנורו, ולהעניים היתה אורה ושמחה באכלם את המן הזה כמעט עד תם החורף (עיין המגיד שנת הכ"ו נומר 7); ובכל עבודת מעשי הצדקה האלה שנם מתניו כגבור משכיל אשר לא ישוב מפני כל ויצא תמיד, מוכתר בנזר הנצחון ובדנל הכבוד, כי הצליה חפצו בידו, באשר אותו חננה הטבע לשאת עליו באמת ובצדקה את השם הנכבד „איש האשכלות" איש אשר הכל בו. כלם ראו כי תורה וחכמה יש כאן, יחוס ועשירות, זקנה ונשיאת פנים יש כאן; וכל יתר עלילותיו ומעשי תקפו והתקונים הטובים אשר פעל ועשה לטובת העיר, הלא הם כתובים על פנקסי הצדקה גדולה לעיר ווילנא, ועל לב זקני העיר ומנהליה, אשר עוד עתה תהלתו בפיהם לאמר עליו כי מכל המנהלים ונבאי הצ"נ אשר היו לפניו לפניו ולאחריו עוד לא היה איש מוצלח בצרכי הכלל כמוהו.

אך לא לעולם חוסן, והטבע גם היא תובעת את תפקידה להראות את שלטונה על כל בשר; כי לרגלי העבודות הכבדות המוטלות עליו, הן בנשמיות והן ברוחניות, קפצו עליו הזקנה וחלישת כח, אשר לדאבון לב כל מוקיריו נכרו עקבותיהן בו בהניעו לשנת הששים; ומדאגה מדבר, פן תקצר ידו לעת כזאת לצאת ידי חובת משמרת הנבואת, אשר כל עניני העיר תלוים בה, הניח את מקומו לאחרים ויתפטר ממנה לשבת בשלוה ובמנוחה, באהל תורה והכמה, והגבירים הנכבדים המדפיסים בני ראם, המה בני אחותו, הוציאו לאור בעת ההיא את הש"ס החדש עם כמה וכמה הגהות והדושים מכ"י יקרים, אשר הזילו זהב רב ע"ז, למען זכות את הרבים, הפצירו בו להעניק גם הוא להם מחדושיו וההגהותיו על הש"ס אשר כתב ורשם בכ"י דף על דף, בהש"ס אשר למד והגה בו; ויאות לבקשתם.

ויהי אך יצא יצאו לאור הגהותיו על המסכתות עירובין וב"ב והנה באו לי מכתבי תהלה ותודה רבה מכל מקום אשר הש"ס החדש הגיע, מרבנים גאוני הזמן, ונם משך לב האדמורי"ם ורבי החסידים, אשר כלם כאחד הודו כי הנדיל לעשות 1); וכל אלה הפיחו בו רוח הפץ ותשוקה עזה ללכת הלאה מעלה מעלה, בדרך הקדש אשר התוה לפניו ויגבר חילים, ביתרון הכשר תו"ח לצרף הגהותיו גם ליתר המסכתות, אך תקותו הפעם למנוחה שלמה נשארה מעל, וטעה בחשבונו לאמר כי עתה אחרי הסיר מעליו את משרת הנבואת, למען תעמוד לו השעה להקדיש כל עתותיו רק על הגיוני רוחו בלמודיו, כי אחרי ראו זקני העדה ונכבדיה הדואגים לאשרה, כי בהרבה ענינים ירדה הנהגת הצ"נ אחורנית כמה מעלות

---

1) ניתוד הגהותיו על מס' ב"ב על מכמו שם את פלפון החמודה לב שמואל בר זיגת ממהריט"ץ, וכניס מהמכתבים שלב היו מלאים תודה וברכה לחיתי בניתי וקלחתים.

מעלות, קדמו הם ונם הגבאים המנהלים בעצמם בצרוף המו"ץ לבקשהו להעתר להפצרת כל העיר כלה לקחת עליו שנית את עול הנבאות, למען הקים את הצ"נ על תלה; ואם אמנם אחרי כל ההפצרות והבקשות לא נעתר להם (עיין המגיד שנה כ"ו נומר 7) אך הבטיח להם לחיות נם עתה בין המפקחים הראשים על עניני הקהלה, ובכל דבר הקשה היה נם אז ראש המדברים בכל מקום, אך אם אמנם ההבטחה הזאת הביאה ברכה לטובת העיר, אך הוא לעצמו לא ראה טובה ממנה בעמלו במלאכת הקדש, אשר אליה נשא את נפשו והרדיפתהו מנוחה, ונוסף לזה קפץ עליו רוגזו של אחיו הצעיר ממנו לימים הוא הרה"נ ר' יוסף שטראשון אשר אותו אמצו לו בבן וכל בו היו חיי רוחו ולפתע פתאם חלה את חליו אשר מת בו על פניו בביתו, ביום ז' אדר תרמ"ה, ומרב תוגת לבבו ואבלו הכבד אשר המר עליו כהמר על הבכור, ימים אחדים לפני מותו בלכתו לבקרו, מעדה רגלו הימנית ברדתו מן השלבים ויפל ויאנש, ואף כי אחרי איזה ימים נרפא אך מני אז כשל כחו וההולשת גברה עליו 1) וכל אדם חזה בו כי כאבו ואבלו הכו שרשיהם עמוק עמוק בכל יצורי גוו, אך אור פניו לא הפילו ועוד תקותו בו להגביר חילו לאוריתא ולהוסיף תת לדפוס את הנהותיו וחדושיו על יתר המסכתות, וע"כ חמס בקין הזה את דרכו לחוץ למדינה במקומות הרחצה אשר עשה כן שנים רבות למען החליף כח, וישב בביתו בשקידה רבה על התורה והחכמה, אך מי הקשה עם הטבע בעיפות כח וישלם, ומי אתה ילחם לעת זקנה וינצח; ויהי בחצי חדש כסלו שנת תרמ"ו נפל למשכב ויחלה, אך עוד לא נפל לבו עליו, ויאמר אך זה חלי הוא ואשאנו, ולא ידע כי האורב יושב לו בחדר, ומספר ימיו הוצצו, וישא ויסבל את מכאוביו העצומים ברוח אמיץ ובדומית השקט, וקבל דין שמים באהבה, וזיקי תקוה טובה לשוב לאיתנו עוד האירו את חדרי לבו, אך אחרי ראו אשתו ובני אחיו, וכל אוהביו כי מחלתו מאנה הרפא, ויקראו לגדולי הרופאים מקעניגסבערג למצוא תרופה למחלתו, וגם הם נלאו ברב עצותיהם, לנחות לו מזור; אז ידע והבין כי פקודת כל האדם קרובה לבוא עליו, ויאמר נואש לחייו.

ח.

השמועה הנוראה הזאת — כי גם הרופאים הגדולים האלה החליטו כי ירט עליו הדרך לתשובתו הרמתה — עשתה לה כנפים לכל פנות העיר, וחשכה ועצב נורא נפל על פני כל השומע, ובמסתרים בכתה נפשם, בידעם ערך האבדה הגדולה הזאת, אבדה שאינה חוזרת, וישפכו שיחם לרופא כל בשר לתת להם נפשו בשאלתם, אבל לשוא! סתם תפלתם, כי דרשהו אלהַ מִמַּעַל וקורא למתת-יה לשבוע שמחות את פניו בנעימות נצח.

בראותו כי רגעי חייו ספורים לו הכין לבו לצות לביתו, הונו ועשרו; וישלח לקרוא אליו שלשת מאהביו נאמני רוח אשר בם בטח לבו למלאות בתם לב את רצונו

1) כשני שבועות ימים לפני מלוי, עת בקרתיו בביתו ומלאתיו מעיין בסוגיא אחת (נמס' שבועות) ויושב ומעיין בשבת בדברי הרמ"ב, ועלתה לי להעות לו במצביל כי בכל הקדימו בזה בעל בכלת בחפלתת שמואל, כתמהון לפני כי מעת מת עליו אחיו הג"ל המל זכרונו לנגוד בו.

רצונו בעזבונו, ה"ה: הרה"ג ר' יהושע חיים הלוי עפשטיין והרה"ג ר' יוסף מנחם גראדזענסקי והרה"ג ר' דוד יעב"ץ ברודא, ויפקדם למפקחים על חלק גדול מעזבונו אשר השאיר אחריו לצדקות שונות (כמפורש להלן).

כאשר בצע דבריו עמם ותתם צוואתו ומסרה לידם, ענה ואמר לבן אחיו הרה"ח דוד בר"י שטראשון — אשר לא מש מאתו מעת נפל למשכב — לאמר: "הן גם הובתי האחרונה שלמתי עתה, אם כי קויתי, כי יעזרני יה, וזכות אבותינו הקדושים אשר בארץ המה תעמוד לי, לסדר בעצמי, בעודני חי הכל בסדר נכון, אכן בני יקירי אנכי הולך בדרך כל הארץ, אחת אמנם אבקשך; הן אמנם ידידי ואוהבי הממונים האלה, ידעתי כי אנשי מדע המה, ידעתי כי המה יראו לקים רצוני ככל יכלתם; אכן הלא ידעת כי המה בעלי עסק ואין עתותם בידם, הַבטיחני נא אתה נאמנה, כי תראה כי יבא הכל כפי רצוני בסדר נכון, וראה הנה כל ימי חיי הקדשתי על מזבח הספרות וזה אתי כתיבות ידי על בבלי, ירושלמי, ומדרשים, לבד אשר כבר יצאו לאור זעיר שם זעיר שם, ארצה כי יקבצו ביחד ויצאו לאור על שמי".

ויוסף ויאמר לו: "ראה נא בני יקירי! הנה בית עקד הספרים שלי הקדשתי קדש לה', ראה נא לסדרו בסדר הראוי לכ"ע ספרים והתאמץ נא למלאות את חפצי בדבר הזה אשר הקדשתי לו חוני ואוני.

על אדות מצב רוחו בעת חליו אנו קוראים במכתב בן אחיו הנ"ל (הנדפס בהמחברת "אבל כבד" הוא ההספד אשר נשא עליו הרב ר' משה שמעון אנטאקאלסקי נ"י) וז"ל שם: "אכן מה אספר לך מהימים הנוראים האלה (ימי מחלתו) דברים אחדים קצרים וארוכים המה אשר אשמיעך, גדול היה האיש הזה בחייו, אכן גדול יתר היה בחליו, כי בנפש שאננה ובלב שלו ושקט נשא את מכאוביו והצדיק עליו את הדין כל יום ויום, וככחו אז כן כחו היה בחליו, ואך דברי חכמה שמעתי מפיו עד יומו האחרון".

בליל מוש"ק לסדר "ושכבתי עם אבותי" שלח לקרוא אליו את נבאי הצדקה גדולה ואת המשניח על הבית עלמין ויבקש מהם להמציא לו מקום קבר אצל אביו הגאון נ"ע וביום א' אור ליום ב' ו' טבת תרמ"ו בשעה השביעית יצאה נשמתו הטהורה בשנת הששים ותשע לחייו, ועד מהרה עשתה לה השמועה הנוראה והאיומה כנפים לכל העיר ותהי לחרדת ה', ומכל קצותיה נהרו המונים המונים מכל מפלגות העם לבכותו ולספדו כהלכה.

כל הלילה ולמחרתו הספידו המוספדים, ויעוררו את לבות השומעים לבכי ולמספד, ותרב תאניה ואניה, והאחרון הכביד ה"ה שארו הרב הג' המאור הגדול המפורסם כמ"ר הר"ר אלעזר שליט"א אב"ד דק"ק זאסקעוויץ אשר כבדוהו נכבדי וראשי העדה בהתאספם יחד לחלק להמנוח את כבודו האחרון והרא"ש הנ"ל הנדיל המספד בדברים היוצאים מלב מבין ערך האבדה הזאת וכל העם נעו בבכי"ה, וביום השלישי אחרי הודיע הטל"ג את הבשורה הרעה הזאת גם לערים אחרות, בא גם הרב הגאון רשכב"ה ר' יצחק אלחנן מקאוונא הי"ו עם עוד רבים וכן שלמים עמו מקאוונא וממינסק ועוד, לנמול לו את החסד האחרון, והמר עליו כהמר על הבכור, כל הרחובות סביב למשכנו, מלאו אנשים לאלפים מכל מפלגות שונות, כיראים כמשכילים, כעניים כעשירים, וכלם כלב

אחד נסבו נסך דמעות על מזבח אהבתם להחולך ולא ישוב עוד אליהם, ומטעם רבני המו"ץ נדבקו מודעות כי בעלי מלאכות ישבתו ממלאכתם, והחנויות תסגרנה על מסגר עד אחר הלויה; מביתו הובא אל בית הכנסת הגדול ושם נשא עליו מספד מר הרה"ג ר' יעקב המ"מ דמתא אשר עתה הוא מכהן פאר במשמרת הרבנות בנויארק וכן עבר כל היום בכבוי ובמספד.

גם מכה"ע לב"י בחו"ל קשרו עליו מספד מר, והרבו תאניה, ובראשם הרב הגאון ר' עזריאל הילדעסהיימער הי"ו שלח טלג"ר מיוחדה לבני אחותו של המנוח, הגבירים הנכבדים המדפיסים בני ראם לנחמם מאבלם ובקש מאתם את תולדותיו בקצרה, ונעשתה בקשתו על ידי, אשר מהר להוציאה לאור בהטב"ע היו"ל על ידי בנו (יודישע פרעסע) ובהמצפה להמו"ל המליץ (חוברת 3 צד 18) הודיע יקרא דשכבי הרב הבלשן והחכם הכולל ד"ר הרכבי, וז"ל: ראש החוקרים והמבקרים בספרות ישראל ברוסיא הר"ר מתתיה שטראשון, הנולד בכ"א תשרי תקע"ח, נוע ויאסף אל עמיו אור ליום ו' טבת תרמ"ו תנצב"ה. כל עבודת האיש הגדול הזה בשדה חכמת ישראל, מיום שנדפסו הערותיו הראשונות (משנת תקצ"ו בסוף בית יהודה להריב"ל, משנת תר"א בפרחי צפון 30—29 1, משנת תר"ב בכרם חמד השביעי 122—120 וכו') — עד השנים האחרונות לימי חייו, היו מצוינות בבקיאות נפלאה בכל ענפי התורה והחכמה, בשכל ישר ומהיר וברוח בקרת נאמנה וכו' (אולם מה נפעמתי בבוא אלי ביום השבת ד' טבת מכתב מווילנא מש"ב האשה היקרה הכבודה מרת דבורה ראם תחי' אשר היא גם בת אחות הנפטר ז"ל ובו השטועה המחרידה כי חלה דודה זה במחלה מסוכנה ובתוך שאר הדברים תכתוב: „דער טהייערע אנקעל בעשאָפטיגט זיך יעטצט מיט זיינעם טעסטאמענטע, פֿערוואנדטע צו פערזארגען, וויא אויך פיר וואהלטהאָטיגע צוועקקע קאפיטאליין צוריקקצולאסען א. ז. וו. זיינע ביבליאטהעק, וויא זיינע שריפטליכע ארביטען דיא פריכטע לאנג-יאָהריגען שטודיומס, ליענען איהם נאהע אם הערצען. ער ווייל עדסטערע ניכט צערשפליטטערן, זאנדערן דער שטאדט ווילנא פערמאכען; לעטצטערע — אויף דעם געביעטע דער ביבעל, דעם תלמודם, אונד דער שפעטערען ליטעראטור, דרוקקען לאסטען. דאצו פעהלט היער אבער דיא ריכטיגע פערזאן, אום אללעם נעהאָריג אינצוריכטען, וויא צו לייטען, וואס איהם קיינע רוהע לאָסטט. דא קאממען ווייר אויף זיא, אונ דער קראנקע בעאויפטראגט מיך, זיא צו ביטטען, עם איבערנעהמען צו וואללען, דיא ביבליאטהעק וואָהרענד איהרער זאמטער-פערייען איינצוריכטען אונד דאנן יעדעם יאהר הערויבערצוקאממען, אום דיעזעלבע צו קאנטראלירען, אלם אויך דען דרוק זיינער שריפטען צו לייטען אונ צו איבער-וואכען. ער איזט איבערצייגט, דאסס זיע אוים פערזאָנליכער פריינדשאפט פיר איהן, זא וויא אוים אינטערעסטע פיר דיא זאכע זעלבסט, עם איבערנעהמען ווערדען. שרייבען זיא גפעלליגסט באלד, פיעלליכט קאממט עם נאך ניכט צו שפאָט, אום דעם טהייערען קראנקען מיטצוטהיילען, דאמיט ער רוהיג איבער זיינע שווערוואבענען גייסטעסקינדער ענטשלאפען קאָננע", ואף כי מהרתי להשיב במוצ"ש כי אעשה כל אשר בכחי ויכלתי, להקים את זכרון האיש המצויין הזה בישראל כפי חפצו ורצונו, אך לדאבון נפשי יצאה נשמתו הטהורה טרם הגיעו דברי תשובתי לווילנא, למען הרגיעו ברגעים האחרונים מחייו בתבל ארצה, ואולי

נסדר איזה חלק מכתביו להדפיסם בהוספה לספרי חברת מקיצי נרדמים, אשר המנוח היה אחד מראשיה מיום הוסדה עד עתה״ עכ״ל).

בכל העת אשר מתנו זה היה מוטל לפנינו, מהמגידים והספרנים זה עלה וזה ירד לקרוא למספד ולבכי, ובעינים טלאות דמעה עמד כל ההמון הרב הזה על הב״ע עד אחר הקבורה אשר מרוב ההספדים נמשכה איזה שעות בלילה, ולא הביטו ולא שמו לבם אל הקור הגדול אשר השתרר, כי ידע כל העם כי שר וגדול נעדר היום מישראל, שר התורה וחכמת ישָׁרון, ומלבד גדלו בתורה וחכמה, מחקר והגיון, קבלה, פִלוסופיה והשכלה, אשר כמעט לא הניח אחריו צנא מלא ספרא כמותו בדורנו זה, עוד הצטין בתכונת נפשו היקרה, בתם רוח ובמדות נכונות ויקרות אשר תפארת להן מן האדם ומן המקום, ועיניהם רואות את מוריהם כי יִבָּלע ברגבי עפר אלה אשר זה עתה חצבו לו קבר, ובו יטמינו אוצר נחמד וסְגֻלה אשר אין ערוך לה למצוא תמורתה, אוצר מלא וגדוש בכל ספרות ישראל, קנקן מלא ישן וחדש, עד אשר כמעט יחיד היה במינו בבקיאותו הנפלאה בכל מקצעות התורה וחכמת ישראל, ושכלו היה חד וחריף נכון וישר שקלע אל השערה ולא החטיא (בנראה ממאמריו הנדפסים במה״ע) אשר אף בעת שמעטים היו נתן מקום לחכמים להתנדר בם 1) ולבנות עליהם בנין סברותיהם כעל יסוד נכון וקים; איש אשר עליו יצדק המשפט שנחרץ על אחד החכמים הגדולים ״כי כל מה שיצא מִפִּיו בימי חייו ראוי הוא שישאר לזכרון לדורות עולמים״; איש אשר אף כי חננהו ה׳ גם בעושר, לא רדף אחרי תענוגים ולא התנאה בעשרו ורק כל מעיניו ותענוגיו היו בתורה וחכמה; איש אשר בכח זכרונו היה לפלא עד אשר כל מה שקרא פעם אחת בחייו נשאר שמור בזכרונו כמונח בקופסא, והרבנים הגאונים אדירי התורה נתנו כבוד לשמו בעד ידיעתו הגדולה והרחבה עד מאד בש״ס ומפרשים, ראשונים ואחרונים; וכן גם חכמי עמנו הגדולים באשכנז וכו׳ החוקרים והמבקרים המצוינים הוקירוהו בגלל חכמתו והיה להם בחכמה, ובקרת, לאויטאריטעט גדול; איש אשר כל אלה שזכו להיות בחברתו, התענגו ענג רב לשמוע אמריו כי נעמו בתורה, חכמה ודרך ארץ; נוסף על כל אלה עוד חָנן בקלסתר פנים אשר כלו אומר כבוד נפשו פנימה, ברם קומתו, במצחו הרחב, בגבות עיניו הארוכות ובזקנו הארוך ויורד על פי מדותיו; כל אלה מלאו את לב רואהו ביראת הכבוד והרוממות; איש אשר היה פאר עדתו עדת ווילנא וצפירת אומתו. הה! מי יתן לנו תמורתו בדור יתום נעזב וגלמוד הזה אשר גדוליו וחכמיו ימעטו ויצערו מיום ליום! חבל על דאבדין ולא משתכחין. ותנצב״ה.

אחרי פטירתו, בהודע בקהל פרטי הצואה אשר צוה לפני מותו, להשאיר אחריו ברכה למעשה חצדקה ועבודת הטוב והחסד, ראה ראינו אז את כח מעשיו הנעלים

---

1) בין החכמים הרבים אשר אמתנו נאור תורתו מבלי הזכיר את שמו נמנה גם את המלומד החכם הגדול הפלאפסקר בנצץ בס׳ דל״י חלק פ׳, בחע״כ שם מלך 63 והלאה, גם בהערה 2 לד 21 על דבר מהרכי״ף אשר כחעט כל מבן דבריו שם, לקוח מהספר קריה נאמנה מבלי הזכיר את שם הרמ״ק, כדרכו תמיד עם מלומדי ליטא ופולין, וגם הח׳ אברהם בערלינער בקפלו זכור לאברהם אשר נעזר פ״י בחע״כ הרבה לא אמר את האמתו גם לרבר האמנה גם כי הכותב אשר הודעתיו בהמגיד משנה אות תשיעית עומר 24 כחה מקומות בדבריו בס״י אשר היו נעלמים ממנו כמו שבקש בהמגיד משנה זו עומרו 15. ויבמיה נאמנה להזכיר את כל אלה אשר יכי׳ לו לעזר בזה ולא זכרנו ויזכרנה.

הנעלים וצדקתו העומדת לעד, ואלה הם: א) חמשת אלפים רו"כ הניח לסד הצדקה הגדולה שבעירנו, לתמוך מהריוח אשר יעלו את עניי העיר בקמה פסח. ב) אלף וחמש מאות רו"כ הניח לבית המחסה לזקנים שבעיר. ג) חמש מאות רו"כ לביהמ"ד של הגר"א. ד) חמש מאות רו"כ לקלויז ישן. ה) חמש מאות רו"כ לקלויז החדש. ו) אלף רו"כ להישיבה ר' מאיילעם. ז) חמש מאות רו"כ לקלויז הקצבים. ח) חמש מאות רו"כ להת"ת. ט) לפי עקד הספרים שלו העולה לכמה אלפים רו"כ הניח קרן קיומת מהכנסת בית אחד שלו, להפקיד עליו איש לכלכל במשפט את כל תהלוכותיו כפי הדרוש לבית עקד ספרים גדול כזה למען יתנוסס לדור הורים 1); לבד סכומי צדקות שונות אשר נתן לקרוביו; וכל אלה חתם בעצם ידו, בדעה צלולה ומיושבה ונעשה בכל תוקף והעד עדים, והכל שריר וקים.

היורשים הנכבדים קנו אבן יקרה אבן גדולה למראה 2) והעמידו מצבה על קברו, ואלה דברי המצבה הערוכה על ידי:

מצבת אבן על קבר הרב הגאון הגביר המפואר, כבוד רבי מתתיהו בהרב הגאון הגדול רבינו שמואל מבית שטראשון זלה"ה" לפרט הגדול: התרמ"ו.

מקום מה נורא, עמה שרא נהורא, אלוף ביהודה, גאון ושר התורה
תפארת ישרון והדרתו, גם לעירו ולעדתו, התנוסס כנזר ואבן יקרה
תמורתו איה במותו, כערכו לא הניח במותו, והוא נצר מאשלי רבריא
ימי עלומיו, גאוני עולם חזו ימיו, לגדולות יכנו פעמיו, כחד מן קמיא
חוריו גם מוריו, כשרונו ראו, תמהו התפלאו גזע נטעו, כנפן אדרת
ועודנו בילדותו, החל לזרוח בתורתו, ועל פניו רוח חכמתו לכל נכרת,
בני הדור, אך ראו האור, גם המה לראשם עטרה ופאר, שמוהו כל הימים
נאמן בית תלמוד ונושא כליו, בהספרות מי ידמה אליו, ויהי לאב לחכמים,
הגדיל תושיה, בפל עינו צופיה, כי אותו מתתיה אלוהַ השהו מנשיה
גדול העליליה, לו כל נפש הומיה, מעלותיו לא יספר והאבן בוכיה,
אוצר ספריו למרבה, מתורה וחכמה דכלא בה, נשאו על לבו כחותמת
רביתו לחכמים ועד, לנקשה משען וסעד, אשוריו לבל ימעד, בעצתו המחכמת,
נתיבות עולם לו, שם אך שמץ חילו, גם ציון עד לו בנה בקריה נאמנה
רבות הנה הערותיו, באין שמו על עלילותיו. הפיץ תורותיו הנה והנה,
יקר ונעלה לדורו, רבים הלכו לאורו, כל דבר לבארו, ממנו לא יפלא
שאלות מחכמי המדינה, בכל דבר בינה, ממנו נפתרו ברוחו רוח מלא

מעודו

1) מיד לחכי פטירתו עלתה בידי המפקחים על העזבון ובני חמיו הכבודים למצוה לשים יקר ונחמן כזה לנגד עיניהם, ממכובדי ומקובלי הכפר המנוח ז"ל, ה"ה ש"ב הכפר הגדול מוי"ב וכו' מוהר"ל שמואל בעלחמן נ"י בהכפר הנ' המתוקי"ב מוי"ס מלובאוי נ"י מבד"ק שמקווין ויתימו למפקח ולמבנים על הביבליותעקע הזה, וזה עומד עד מלאכתו בתמונה, ובכל לבו הכהו מקום ומתן למובח ולמופלא הדבר הזה ועלהו בכבוד ניכו, ובכפם מפלה הוא ממלא תמיד לטון כל אים הבא לבקר בבית הזה לדהום קפוני תמוני תוכח וחכמה מהספרים יקרי המציאות הממצאים שם. גם בהקתמלחג הנעמד על ידו המתדל בעקידה ממלה בכל מה דתפצר להביאו לסדור נכון.

2) זאת למודעי כי בעת נעמדה מוסתה המצבה עוד מרם נתלם הכתיון לכתב בספר תולדות הכפר המנוח, ע"כ התכוונתי אז לצאת מעט מהכלכה כדי מובת תולדתו בהמוסתה הזאת, והתכתבתי למפניתה, ומחמן הכל תכיל כי גדולה היא גם בכמותה.

מעודו שכמו הטה, לצרכי הקהלה בעתה, למלטה ממחתה, ברב כשרון
ויי לנא מר תזעק ווילנא, הדרי ואורי כי פנה, הוי מה גדול החרון
את בני אחיו הרבנים, יורידו דמעה כל פנים, חמדתם כי גגנזה בארון
למסעותיו, עת שם ארחותיו, לפניו הלכו תהלותיו, בראותם אך קצה מדותיו
שם טוב מבנים למזכרת, לחיי עולם למשמרת, לו עשה על הש"ם בהגהותיו
מזובי העיר ונכבדיה, יזכרו כל פעל בעדה, בהיותו הראש והראשון
רב אבל משפחתו ואבדתה, בצאת הדרתה, ומנחם אין, על בת עין ואישון
אתה רב אדם יקרא, בלב נקרע, ווי להאי שופרא דבלי בעפרא
שמש צדקה, להאיר גם אחרי שקעה, על ספר חקה, נדבותיו לתופשי תורה
והוא שב למקום צדק עולמים, אצל אביו הצדיק תמים מצא מנוחתו
נפשו תלין ביקר, עד עת בקר, בהקיץ הנרדמים ישוב לתחיתו.

מצד אביו הוא מהג"מ בעל של"ה ומצד אמו מהג"מ בעל היסוד יוסף מהר"ל נולד ביום הושענא רבא תקע"ח ויגוע אור ליום ב' ואו ברוח טבת—לפ"ק.

תנצב"ה.

המחבר שלום פלאדירמאבער

ואלה דברי השירה אשר כתב הרב החכם צוויפעל:

(בהאסיף לשנת תרמ"ו צד 679)

בקינתו על מות הרמ"ש וז"ל:

1.

רבים בעמנו שומרי מצוה תפשי תורה
וכרבם כן עורים לא יראו אורה
מה בצע ישאלו בכל השכל ודעת?
בנו גם פקחי לב עיניהם אורו
אך אל לא ידעו, חקיו לא ישמורו
ובכל חרד לדבריה ימצאו מגרעת.

2.

יש מתי תורה וחכמה אך יחסרו עשר
יהיו לבז למשסה, יקלו על ישר
יתגרו בם מתקדשים חכמה ישנאו
בינת מסכן בזויה, מום בה ודפי
קלסה תנחיל תמורת כבוד ויפי
סרו מדרכי אמונה, פראים יבראו.

3.

יש שלש אלה לו והוא בוז משפחות
בן מי אתה? בגער בו ידם באנחות
יד לפיו ישים, כאלם לא יפתחהו
אמנם כן, בעון אבות לא ישאו בנים?
ובכל זאת, אי אסופי נכבד ונשוא פנים
משפחת איש רם שבעתים תרוממהו

4.

עמך מתתיהו ארבעתם השלמו
תורה וחכמה יחד בלבך התאמו
גם עשר נלוה עמן גם יחס משפחה
סגלה מאד יקרה לעמך היית
שם טוב גדול לך עשית קנית
על כן במותך ירבו יגון ואנחה

5.

אוצר כל חמדה אבד לרעיו ולעדתו
כי מי בגדולים כמוהו נמצא בנו
לשם ותפארת עמו לתהלה היות לנו
בעשרו בישרו, ברבי תורתו וחכמתו יפי

השיר

השלוח להרמ"ש ז"ל לזכרון עולם,

מאת המחבר שש"ק ח"ג אד"ם הכהן.

האיש אשר לו נפשי הומיה
הנושא על לבו כל ספרי העבריה
וכל תהלתו לי דומיה
כי השהו אלוה מנשיה
וקסתי לי דלה ועניה
ויקרא שמו זבריה
הרב הגדול בתורה ותושיה
ואולם לנו הוא מתת יה
כל יקר וכל טמון עינו צופיה
שם טוב **ראשון** בס' בן שריה.

שירי־מנחה.

כלל תכן המאמרים וההערות שיצאו לאור במכ"ע שונים מאת הגאון המנוח מהרמ"ש ז"ל

*) ע"ש שקרא חרב המנוח את רבי מאמריו בשם סנתה בלולה בשמן לכן קראתי גם אנכי הקבץ הזה בשם שירי מנחה.

דבר אל הקורא

המחברת הזאת „שירי מנחה" היא כלי שרת בהקדש להרוות נפשות המשתוקקים ומחבבים דברי תורתו וחכמתו של המנוח הגרמ"ש זלל, אשר כידוע, לא המטיע אותם בחותם פעולות שלמות וגמורות באותו ענין ובמקום אחד שידבר בם למען היות לעין הקורא למעין נאמן ולמקור נפתח, אשר רק אל המקום הזה ישא עיניו להרות את נפשו הצמאה לדברי תורה וחכמה, ורק כל מאמר ומאמר אשר הוציא מעטו יראה לעינינו כאור בהיר המתחלק לכמה גיוונות הנפוצים הנה והנה, להאיר עיני כל אחזי דרך נכוחה בנתיבות הבקורת הצרופה, אשר רב טוב צפון בה לכל משכיל על דבר אמת; באשר אמנם כן היה בבחינת נפשו ורוחו הכביר, להיות תמיד כמעין המתגבר ושוטף בחזקה להתפרץ ולהשתרע ברחב שכלו על כל ענפי התורה והחכמה מבלי שים חק וגבול לכל ענין וענין, ומבלי הצב לו ציונים לאמר עד פה תבוא ולא תוסיף; (והתכונה הנעלה הזאת היא שחסמה לו את דרך המחברים לחבר ספר מנושא אחד לשאת עליו חותם תכנית איזה מקצוע מיוחד) ועין בעין נראה כי אחרי תמו דבריו על הגליון כאן במקום הזה, עוד הרבה הרבה דיו נשאר תמיד בעטו, ומעין חקירתו עודנו מפכה והולך במקום אחר, וע"כ רבי מאמריו במכ"ע נשארו תמיד כמעט בהמשך יבוא, להמשיך אחריהם את לב כל קורא בם, אשר לא רק מצד תועלת תכנם לבד, הנותן די חומר בהיכל הספרות התלמודית, כי גם מפאת צורתם השטחית ומסגלת מדברם הנאוה, כדרכה של תורה, להיות תמיד המועט מחזיק את המרבה ותפסת מועט תפסת בלשון קצרה וחדוד, אשר זאת היא אחת מהסגולות היקרות לכל הוגי דעות ויודעי פרק בהלכות הזכרון, להוסיף אונים ולו להשאיר אחריו רושם קים ונאמן להתקים ולעמוד לארך ימים. על כן מצאנו לנכון לרשום ולציין פה מקום כל מאמר וענין אשר דבר בו בין במקום אחד ובין במקומות שונים, בין בדרך באור או דרך בקורת והשגה, להביא ממנו את קצור תוכנו ולהראות את מקומו איו, ישוטטו רבים לבקש במה"ע „הכ"ח „המגיד" „הכרמל" „הלבנון" „האסיף" מקום שם ידבר בם ברחבה ותרבה הדעת; ולבד הנמצא בספרים שלמים, כמו: בפרחי צפון בשני החלקים,

בקריה נאמנה, ובס' נתיבות עולם, ובהתנ"ך הנדפס ע"י בן יעקב, ובס' ערך תפלה, ובספר רמת שמואל, ומקורי הרמב"ם, ובהס' שלום על ישראל להר"ר צווייפעל, ובהמצרף להרה"ח דובזעוויץ, ובהס' תולדות אנשי ירושלים, ובתל"ע ד' קאניגסבערג, ובסדה"ד להרב החכם משכיל לאיתן, ובס' אהל משה להרה"ג רמ"ק, ובמ"ע עלי הד"ם לה' ביליסאן, ובס' מאור עינים, וביחוד בהגהותיו לשלש המסכתות: ערובין, בבא בתרא, סנהדרין. ובכן נחל לפורטן בעזה"ה:

בהמגיד שנה שני' נומ' 9.

1) בקרית על מכתבי סופרים ששגו בחקי הלשון, וע"ד צוואת פינטו קצין מאמשטרדאם.

2) ע"ד האגרת שכתב הרמב"ם לבנו המלאים בוז וקלון על חכמי צרפת (אשר המה תלמידי תלמידיו של רש"י ז"ל והם הם בעלי התוספות וגדולי הרבנים בדור ההוא והם הנאמנים עם ה', ונהרגים על יחודו) הנה הוא מביא שגם הרב יעב"ץ כתב שהאגרת ההיא מזויפת (בספר מטפחת ספרים ח"ב דף כ"ז) ואומר כי בדויה היא ע"ש הרמב"ם מאחר המתפלספים.

3) ע"ד המלשינות על הרב ר"א אויערבאך איכות המלשינות היא בס' עמודי העבודה צד 4 ודבר רשיון על בנין בית הכנסת, ואבן פינתו ע"י ר' יצחק כהן ואה"ק מאבן שיש ע"י ר"א הלז הלא הוא כתוב ע"ם שארית ישראל.

4) השגה על הרב הח' רייפמאן בדבר ב' המסכתות עבדים וכותים כי לא זכר את הס' כרמי שומרון שנדפסו שם ע"י הח' קירכהיים ולא זכר את הגאון שי"ר ע"ד הבה"ג והשאילתות: שם נומער 45).

5) השגות על הרב הנ"ל בתולדות ר' דוד גאנז (הצ"ד) ועל הצ"ד בעצמו כי כמעט כל הציונים מהש"ם שהביאם בספרו לקחם מס' יוחסין מ"ע וש"ק גם מה שהעיר בצ"ד (ח"א ג"ם תמ"ב) שברש"י יומא (כ"ח ב') הוא ט"ס לקח זה ממ"ע (פכ"ז) ובעל סה"ד וכן המנחת שי (מגי ח' ח') הביא שם ג"כ בשם הצ"ד ולא בשם המ"ע והגאון מרי"ב ג"כ לא קרא את שם המ"ע והצ"ד על ההערה הזאת.

6) ועל מה שכתב בצ"ד ח"ב ב"א תי"ג ונזכרת זאת העיר (אשטיני) גם בדברי חז"ל בס' נדה אר"א בן צדוק ב' דברים העלה אבא מאתיני ליבנה לקח זאת מהשלשלת הקבלה אשר אמנם טעו בזה כי שם בגדה (כ"ב) איתא „מטבעון ליבנה" ונתחלף להש"ק ולהצ"ד טבעון עיר החכמה שבין עם אשטיני ג"כ עיר החכמה שבין.

7) השגה בזה גם על התב"י ובעל המרפא לעם והשבילי עולם שכיון ראב"צ על טבעון שבין אבל באמת ברור הדבר שהיא עיר טבעון שבא"י וגזכרת (בעיונין ק"ט) שם נומ' 46).

8) ע"ד הסיפור על בן סירא שהוא היה בנו של ירמי' הנביא ותמה על גדולי המחברים אשר הביאם שם איך שתו לב כלל להספור המוזר הלז בעבור שבא זכרו בס' לקוטי מהרי"ל (אשר באמת לא מורינו מהרי"ל בעצמו חיברו כמש"כ הגאון הגדול ר' חיים וואלאזין במכתבו הנדפס בס' מעשה רב וכן באמת נמצאו בו איזה שגיאות וטעה ג"כ בפסוק הדר בתורה כמש"כ בציון ח"ב).

9) השגה על הגשי"ר בס' חר"ן הערה מ"ג במה שכתב על מאמר רבינו נתן בס' הערוך ערך פריש וז"ל בן סירא קראן ספרגלין וכתב כי לא מצא עוד מלה זו בתרגום סורי שלפנינו על ב"ם כי השב שר"ן כיון על ס' בן סירא האמתי ולא כן הוא כי כיון על ב"ס הקטון ושם נמצא (ד"א דף ז') המלה ספרגלין שהביא: שם נומער 47),

10) עוד השגות רבות (בספר ששה עשר) על הרב ר"י רייפמאן בדבר תולדות הצ"ד: שם נומער 50).

11) הערה ע"ד תפלת עלינו שנסיים בה את התפלה ונלקחה מתפלת מוסף של ראש השנה הוא מעיר כי גם מלבר שבסדר התפלה להרמב"ם לחול ליתא ג"כ (אמנם בטור סימן קל"ב ישנה) הנה הוא מביא עוד שתי ראיות חזקות על זה מהטור הל' ר"ה סי' תקצ"א ומהראב"ע בפירושו לקהלת ע"פ זבובי מות יבאיש ובדרך אגב העיר על מורנו בעל כנה"ג או"ח סי' רל"ד בהגהת הטור כתב וז"ל מרבני רבינו וכו' גם הר"ד אבודרהם ז"ל לא הזכירו ובמח"כ שכח כי הר"ד אבודרהם לא הזכירה ג"כ בתפלת שחרית,

שנה שלישית נומער 27.

12) ע"ד העיר צפת, הגה"ה בירושלמי ר"ה (פ"ג ה"ח) ר' זעירא בעא קומי ר' אבוה אילין דחמיין צפת מהו דייסבון ופי' הק"ע אותן שרואין עיר צפת (דלא כפי' הגליון דפוס קראקא שצפת פי' מנורה עיי"ש בשי"ק) כי צ"ל צופיה כמ"ש בסוטה והשגה על בעל הס' ארץ קדומים ועל הגאון רשי"ר.

13) ע"ד הפסוק וקוץ ודרדר תצמיח לך בקרת על דברי הישי"ר על אדות זה שדרכו לשום עלילות דברים במחברים הקדמונים ועפ"י רוב דבריו בלתי נאמנים ומביא סר' מחברים להצדיק את דברי הראב"ע על הפסוק הזה ומסיים את דבריו תא חזי מה בין תקיפי קמאי שיגעו להבין דברי הראב"ע לענוותני בתראי שידחו את דבריו כלאחר יד: שם נומער 28).

14) ע"ד המליצה קשר מספר אשר השתמשו בה הפייטנים השגה על הרה"ח ר"י רייפמאן ומביא את המקור לזה מירושלמי יומא (רפ"ה) ומסוטה (ספ"ה) גבי אהרן וישבו וקשרו מספר, ובירושלמי יבמות פט"ז ובמדרש איכה רבתי מלך בו"ד כשמת לו מת והוא מתאבל מה דרכו לעשות תולה שק על פתחו ע"כ.

15) שם נומער 33). השגה על הרה"ח רש"ז שהוציא לאור שירה חדשה לר"ש בן גבירול ומתקן שמה כמה טעותים בשמוש הלשון אשר נפלו בה: שם נומער 34).

16) השגה על בעל תבואות הארץ בדבר העיר צפת והמליץ עליו וישם אותה יוסף לחוק לבלתי הזכיר את שמות הספרים החדשים שלקח מהם את תידושיו: שם נומער 35).

17) השגה על החכם שר"ל על הנוסח בתפלה „רצון קוניהם" וחכמים קדמונים כבר פקפקו בהגירסא הזאת (ועי' להגאון מהר"א די בוטן ז"ל, בעל ס' לחם משנה על הרמב"ם) אך הרי"ף ז"ל ס"פ תה"ש וכן הרמב"ם ז"ל בהל' ברכות פ"י קיימו גם את הנוסחה הזאת והרבה להביא ראיות מהימנות מחקי הלשון כי אע"ג דלכאורה משמע ח"ו רבוי בו יתברך, אין לחוש לזה באשר מצינו כמה פקומות הבאים בל' רבים כשמדברים על דרך אדנות ושררה: שם נומער 40).

18) ע"ד הרב בעל קמחא דאבשונא שמחברו הוא הגאון מו"ה יוחנן טריוש הנזכר בתשובת הרמ"א סי' כ"ח.

19) ע"ד הפסוק כי תחת יופי השגה על הרשד"ל כי במקום הזה נמשך אחרי הדי"א שכתב כן בשם רס"ג ולא בדק אחריו, ועל רש"ז הענע כי נעלם ממנו כי הגאון שיזכירנו תמיד הראב"ע הוא רבינו סעדי'.

20) באור נכון על המאמר חמשה נהרגים בשבת (סנה קכ"ח) זבוב שבמצרים וכו' והשגה על ס' ברית שלום (דרושים עה"ת מהגאון ר' פנחס אב"ד דוואלאוויי נדפס בפפד"מ תע"ח).

שנה ששית נומער 33.

21) פירש מהמאירי על הפסוק (משלי כ"ז) מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו.

22) השגה על ה' לעטרים ע"ד השרש עוב הנשמט באוה"ש אשר יצא ע"י.

23) השגה על הנ"ל ע"ד המלה טיאטינו הנמצא בס' עמק הבכא לר' יוסף הכהן.

24) ע"ד השם פטר אשר הביא זה המהל"ל מרחוק ראיה כי גם רבים מבעלי התלמוד היו נקראים בשמות נכרים ולא ידע כי גם השם פטרוס גופא נמצא בירושלמי (מ"ק פ"ג) והשגה בזה גם על היוחסין.

25) כוונה בהפיוט אנוסה לעזרה אמצא נגדי אל קרוב לי (במוסף ליום שני של ר"ה).

26) ע"ד המלה קפטינר, וע"ד עיר מעדינא השגות על המהל"ל בהגהותיו את הספר שפת יתר להראב"ע: שם נומער 34).

27) סתירות בדברי הרדב"ז בתשובותיו, והתנצלות עליו כי באשר האריך ימים עד ק"י שנים וכתב יותר משלשת אלפים פסקים במשך ימי חייו שכח לפעמים דברי עצמו.

28) באור על לשון המשנה (סנהדרין מ"ו) שכינה מה לשון אומרת והשגה בזה על הרב רזיא"ל.

29) על המאמר (נכלות נ"ז) הרואה מקום בא"י שנעקרה ממנו עבודת כוכבים אומר וכו' „והשב לב עובדיהם לעבדך" והשגה על המ"כ והפ"ע ועל הרא"ב בדבר המוסרה. שם נומער 35).

30) בקרת על הס' דברי שיר מה' לעטרים שלקחם ממשוררי אשכנז ושם בכליו מבלי קרוא שם בעליהם עליהם.

31) השגה על הג' שי"ר במה שכתב במכתבו (הוספה לנומער 26) שהחזרה של אשה גרושה אל המגרש נמצא בתורה דוקא בלשון פועל ולא בהפעיל.

32) השגה על הנ"ל במש"כ באור מאוחר של מהר"ם אלשיך על מה שכתב „והוא פלאי"

שהשם

שהשם פלאי מורה על נזירות ושכח להביא כי כ"ה בנשא רבה (פ' יו"ד).

33) על הנוסח בגמרא ערכין (י"ז ב') ובספרא (פרשה קדושים) לקה עקיבא ע"י כי רחוק הוא מאד שרע"ק יעבור על דבר שחייב מלקות (אם לא שנאמר שמ"ש „לקה" הוא ע"צ הגיזום).

שנה שמינית נומער 45).

34) על המאמר כתובות צ"ח ב', כתב רש"י וז"ל הוסיפו לו אחת יתירה בתוספתא דמאי היא עכ"ל וכתב ע"ז הגאון הבקי ר' ישעי' בלין ז"ל בהגהותיו „חפשתי ולא מצאתי" ובחידושי הש"ס שלו (שנדפסו עם אומר השכחה) כתב הלשון חפשתי בדמאי ולא מצאתי, גם בשאר מקומות יגעתי ולא מצאתי עכ"ל הנה הוא אומר אנכי אוכל לומר לא יגעתי ומצאתי בתוספתא דמסכת דמאי פ"ח והובאה ג"כ בירושלמי דמאי פ"ו.

35) על המאמר (סוטה ט' ח') דאמר מר משנבנה מקדש ראשון נגנז אוה"מ כו' כתב הגאון הנזכר בחידושיו שם וז"ל לפי שעה לא ידעתי מקומו של המימרא ההיא עכ"ל והוא אומר כי מצאה בתוספתא דמכילתין (סוטה לפי"ג).

36) חשגה על המאור עינים על סדר היחס מאחז לבנו חזקי' שאומר כי בשגם לא מצאתי אחר מחכמי ישראל דובר ע"ז מאומה והוא מראה לדעת כי כבר דברו בזה חכמי ישראל הקדמונים והמה ר' יהודה בר פזי בשם ריב"ל עי' ירושלמי יבמות פ"י סוף ה"ח וקדושין פ"א ה"ב.

37) על המאמר (מגילה ג"ע) תניא בקור חולים אין לה שיעור, השגה על המרש"א שכתב על הר"ש כי דבריו אינם מובנים ומראה לדעת כי המהרש"א דלג בהר"ש שורה אחת ולכן נמגם בדבריו.

38) על המאמר ב"ר (פ"ח) וירושלמי (תגיגה פ"ב) תאלמנה שפתי שקר אתפרכן כו' היאך מה דאת אמר והנה אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה הערה על הערוך והוא הגיה כי צ"ל אתפכרן כי פכר בלשון סוריא יורה על אסירה וקשירה.

39) על המאמר (מכות ג"ג) ובשתי ידים מנה"מ? אמר ר"ל דא"ק וסמך אהרן את שתי ידיו כתיב ידו וכתיב שתי השגה בזה על הרב הישן במנ"ש (בתוליס) ולפי השערתו כי מה שכתב שם אקשי ליה ב"ר ידיו הוא לשון גוזמא כי כן מצינו לר"ל (בעל המימרא דכאן) דהוי מקשי לר"י כ"ד קושיות. שם נומער 46.

40) כוונה בהפסוק דברים ט' י"ז ואתפש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי שבא הכתוב להודיענו שמרב כעסו תפשם בידו והגביהם בתחלה למעלה כדי שהנפילה תהי' יותר בחוזק וכח וישתברו תיכף וזהו הלשון מעל שתי ידי.

41) על הפסוק הרימותי ידי אל ה' אל עליון (בראשית י"ד כ"ב) השגה על הרב המשתדל במה שפירש כי נשבעין ביד אחת ואברבא דניאל אמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם.

42) השגה על ס' מעשה ד' להר"א אשכנזי במה שהקשה על המקרא הזה משמוש הלשון כי ה"ל הרימותי ידי אל ה' כי לא אקח וכו' ושעה בזה.

43) השגה על הגאון רע"א על מה שכתב בתשובה סוף סי' נ"ח וז"ל והך מלתא גופא להניח ידו על המזוזה אין לו מקור בש"ס ובמח"כ לא עיין בדרכי משה שכתב וז"ל ועיין הנחת יד מוכר בהדיא בפ"ק דע"ז וכוונתו למ"ש שם „חוא מזוזתא דמנחא אפתחא אותיב ידי' עלה".

44) עוד השגה על הגאון הנ"ל אשר כתב בתשובותיו פ"ם קפ"א בתמיהתו על תשובת הרמ"ע שכתב מיום שעמדתי על דעתי אני שונה בה (במתניתין דפי"א דפרה מ"ח) דברי ר' מאיר ור' יהודה ופליגי עלייהו ר' יוסי ור"ש ע"כ דמה יענה בההיא דגיטין רפ"ג הלוקח יין מבה"כ וכו' דר"מ, ר"י ור"י ור"ש אוסרים? אשר כפי הנראה שכח הגאון לפי שעה דעולא בעירובין (ג"ז) בהך ברייתא דהלוקח יין כו' זוזי זוזי קתני, וחידוש קצת על הגאון מהר"י ברלין ז"ל שהעיר בערכין (ד' ב') דזוזי זוזי קתני וכתב שכן איתא בחולין (ס"ע) ולא העיר שבוודאי חילי' דהגמרא הוא מהברייתא שם בתמורה והשגה על בעל השאילת יעב"ץ.

45) על ביאורי הגר"א שו"ע יו"ד סי' רפ"ד ס"ק ב' וז"ל ועיין תוספות ביבמות שתמה ע"ז וכ' דהא דקי"ל דשלש כותבין ותמוה האיך נעלם ממנו תוס' הנ"ל וכ"כ הוא בעצמו בפ"ב דמגלה עכ"ל הגר"א והמגיהים סגרו את כ"ז בשני לבנה וכתבו שצ"ע בזה אשר באמת לכאורה תמוהים שם דבריו ובהך דינא גם דברי הרמב"ם סותרים

זא"ז עי' כ"מ בפ"ז מהל' ס"ת ובלח"מ ובשו"ת התשב"ץ ובשו"ת בנו הרשב"ש ובשו"ת הרדב"ז.

46) השגה על התשבי ערך רחם ומעיר כי מניחי הלשונות. לא התאחדו כלם בדעה אחת בהבדל מושגי השמות לעשות זכר או נקבה והרבה נמצא כי מושג אחד זה הלשון יזכרהו והלשון השני ינקבהו.

שנה תשיעית נומער 12

47) הגהה בהמאמר (סנהדרין כ"ב ב') א"ל רבינא לרב אשי האי עד דלא אתי יחזקאל מאן אמרה? ולטעמיך הא דאמר ר"ח כו' אלא גמרא גמירי לה ואתא יחזקאל ואסמכי' אקרא ה"נ גמרא גמירי ואתא יחזקאל ואסמכי' אקרא והקשו בתוס' קושיא עצומה הרי רב אשי סותר דבריו, דמיישב כאן הקושיא דיחזקאל דפרועי ראש מחלי עבודה והוא בעצמו אמר לעיל פרועי ראש דלא מחלי עבודה? ותירצו בדוחק והוא גורס כאן א"ל רב אשי לרבינא כמו שאיתא ביומא ע"ב ובזבחים י"ח, וכן נכון להגיה כך במו"ק ה' א' ע"ש.

48) השגה על הגרי"ב על המאמר בסנהדרין (כ"מ ב') רש"י ד"ה ה"ג אלא רב דאמר כר' אלעזר ומיהו לית הילכתא כוותיה דאמרינן בפ' י"ג דשלישי בראשון כשר והלכתא כוותי' דרב מדבתראי הוה, והגיה הגרי"ב ז"ל שצ"ל בשני ובמחב"ת לא שת לבו לסוגיית הגמרא שם בפ' יש נוחלין ונמשך אחר לשון התוס' כאן ד"ה רב דאמר כר"א והשגה בזה על בעל הדרישה ופרישה בטוח"מ סימן ל"ג שהעתיק לשון רש"י דשני בראשון כשר.

49) השגה על המיו"ט בהרא"ש ריש הלכות טומאה על המאמר רבי חזי' לההוא גברא דקאי בבית הקברות א"ל לאו בן איש פלוני כהן את? וכתב המיו"ט שלא ידע מקום זה המאמר ובמח"כ שכח לפי שעה שמקומו בסנהדרין (ס' ע"ב) וביושלמי שביעית.

50) השגה על ספר יאיר נתיב (להגאון בעל חות יאיר) מה שנדפס שם דף י"א בהגהה על הא דאיתא בספרי מנין למחליף דברי ר"א בדברי ר"י שעובר בל"ת? ת"ל לא תשיג גבול עולם וכתב ע"ז הגאון וא"ת למה לי איסורא זוטא זה מאסמכתא תיפוק ליה שמתוך כך ישעה בהלכה דקיי"ל ר"א שמותי הוא ולא קיי"ל כוותי' ומראה מקום לאסור מקבלי שהד אפילו לשפוט צדק.

51) על המדרש שמות רבה (פ"ה) ע"פ תכבד העבודה על האנשים מלמד שהי' בידם מגלות שהי' משתעשעין בהם משבת לשבת והשגה על בעל המאור עיניהם (ס"ג פ"ד) במה שכתב שם בשם אוריגינו (חכם גדול קדמון מעת רבינו הקדוש) כי מצא כתוב במגילה קדמונית איך היה משה מוליך ומביא בידו את ס' איוב לאחד אחד מזקני ישראל.

52) השגה על בעל שלשלת הקבלה והחכם רמ"ל ז"ל במבואו לס' איוב ועל התעב"י כי לא הרגישו ולא ידעו כי הש"ק לקח זאת מהמ"ע.

שם נומער 13.

53) השגה על היפ"ת בבר"ב (פנ"ז ס' ג') כי לא בדק יפה ואיוב באיוב נתחלף לו והשגה בזה על מהר"י שווארץ והשגה על היוחסין.

54) הערה על הירושלמי המובא בערוך ערך נקר, ובאש לר' זעירא כגון דצוות ר' יעקב בר אחא נוקרנא איה איפוא מקום תחנותו והגהה בספרי שם (פיסקא קנ"ח) שנדפס בשבוש בשביל התוקרנים והירושלמי הוא בפ' שלשה שאכלו והכנוי נקרנין הוא לגנאי.

55) על המאמר (נדות נ"ה) דת"ר קדש הלולים לה' כו' חד דאמר אחליה והדר אכלי' תמיהא על הרשב"א מה שמביא בשם הראב"ד שכתב וז"ל פי' לא שנחליף את האותיות ונעשה הלולים כמו חלולים אלא פירושא בעלמא הוא כו' עכ"ל וביושלמי פיאה (פ"ז) ומ"ש (פ"ה) מפורש ר"ז בעי קמי' דר' אבוה, מנין שהוא טעון פדיון? שנאמר קדש הלולים, לא מתמנעין רבנן דרשי בין ה' לח' ע"כ.

56) שם על התוספות ד"ה אחלי', על תירוצם דאי לאו קרא דהלולים ה"א דאדרבא גילף לחומרא קדש קדש משביעית ואין לו פדיון והוא תמוה איך אפשר לומר דאין לו פדיון הא מי אשר נטע כרם ולא חללו כתיב הרי מפורש דיש לו פדיון? אך לפי מה שפירשו הראב"ע והרמב"ן פשטי' דקרא ולא הללו שהוא מלשון חלילים כי כן היה דרכם לחול בכרמים (שופטים כ') אתי שפיר.

57) על המאמר (חולין ג"ג) תניא דלא כראב"י הרוצה לאכול מבהמה קודם שתצא נפשה חותך כזית בשר מבה"ש ומולחו יפה יפה וממתין לה עד שתצא נפשה ואוכלו. אחד עכו"ם ואחד ישראל מותרין בו השגה בזה על הגרצ"ח אשר לפי הנראה נעלמו דברי רש"י לקמן קכ"א לפי שעה מן דרב חיות ז"ל לכן שגה בהבנת רש"י כאן בפ' השוחט.

58) ע"ד הפיוט בארבעה אשר פירשו זקנינו (בפיוט רשבת נחמו) מביא הערה ע"ז בשם הגאון ר' שמעון אסטראפאלער והעיר גם על דבריו: שם נומער 14.

59) הערה על המלה טוטפות כי היא היא מלשה"ק ואינה מצרית כמו שאמרו רבים.

60) השגות רבות על הט' חלוקת הכתות לב"י.

61) על המדרש קהלת פ' כי העשק יהולל חכם שתחת מ"ש מי טב אוכלה בליפתן צ"ל מיסב ואוכלה בליפתן.

62) על המסורה ויאמר דסבירין ויאמרו והם י"ב והם הנסדרים במסורה הגדולה (נמדבר ג"כ כ"ב): שם נומער 15.

63) ע"ד המאמר (נכלות נ"ו) הראה גמ"א בחלום והכוונה אות גמא היוונית לא גמל ממש.

64) על המאמר (נכלות נ"ז) הראה הונא בחלום גם נעשה לו ופליאה על המרש"א על מה שנשאר שם בקושיא על שם הונא כי איך מרומז בזה השם לשון הנינה? והלא כאן בגמרא הלא אמרו עוד בזה הראה הספר בחלום מן השמים חכו עליו ופדאוהו ופירשו הספר הוא נוטריקון חס פר כמו שכתב הרש"א בחא"ג בב"ק ולפ"ז הלא גם השם הונא כמו הונא מראה על חנות וטובה?

65) על המאמר במדרש בראשית רבה (פ', ס"ו) תני נברי המברך את השם עונין אחריו אמן, בשם אין עונין אחריו אמן וכ"ה בירושלמי סוכה פ"ג ובירושלמי מגילה פ"א והמ"כ והיפ"ת והק"ע יגיע למצוא טעם בזה. ומעיר הוא כי ט"ס יש כאן ותחת בשם צ"ל "כותי" והגירסא מהתוספתא ברכות פ"ח מסייע לי' והשגה בזה על שיורי כנה"ג או"ח סי' קצ"ט.

66) ע"ד המלה קשיטה במ"ש בפירש"י במאה קשיטה "ותרגומו חורפן טובים" שזה המאמר הוא הוספה ברש"י וכבר העיר ע"ז המדקדק מוהר"ט והשערה נכונה על הא דאיתא (בב"ב כ"ו) אמר רע"ק כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה למאי נ"מ לפרושי מאה קשיטה דאורייתא אשר לכאורה מש"כ דאורייתא הוא למותר.

67) השגה על הערוך ערך פטרוזא ועל הר"ש ארקוואלטו וגם על הגאון הבקי ר' ישעי' ברלין אשר כפי הנראה שכח לפי שעה הגמרא דזבחים פרק איזהו מקומן דף מ"ח. שם נומער 16.

68) השגה על הגאון הנ"ל מה שכתב בס' הפלאה שבערכין דף קי"ג וז"ל אות שבועה גיטין דף ל"ה כתבו התוספות ד"ה לא שנו וכו' כמו שמפרש בערוך דשבועה דאורייתא בכבוי נרות עדיין לא מצאתי בערוך עכ"ל הגרי"ב ובאמת כן מפורש בערוך ערך הסת.

69) השגה על בעל הס' תבואות הארץ ע"ד עיר לוד הנזכרת בשבת דף קכ"ז.

70) השגה על הרב הגאון מהר"י קארלין בספרו קהלת יעקב על קושייתו (ממסכת ערכין כ"ח) דאם החרים כל נכסיו אינם מוחרמין על האי עובדא דשבת קכ"ז מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר אצל בעל הבית אחד בדרום כו' א"ל העבודה כך היה הדרתי כל נכסי בשביל הורקנוס בני שלא עסק בתורה והלא אין הקדש חל ע"ז כלל ותמיה על הרד"ל בהקדמתו לפדר"א ששכח להעיר כי גירסת השאלתות היא כנוסחא הישנה של התדא"ז שכל מי שיאחר נדרו אין נזקקין לו שנוהג באיסור וכו' וכו'.

71) השגה על הגאון הנזכר על מה שכתב להלכה פסוקה כי סתם חרמים לבדק הבית, ואינה הלכה ברורה כי הרמב"ם (פ"ו מהל' ערכין ה"א) פסק דסתם חרמים לכהנים ועי' בלחם משנה ישוב בזה ובבאורי הגר"א יו"ד סי' ש"ו (ומש"כ המל"ט מהא דתמורה, כבר קדמו בזה הבה"ז שם) והשגה על הטורי אבן במש"כ בר"ה (דף ע"ב) שהרמב"ם פסק כריב"ב דס"ח לבדה"ב? שם נומער 38.

72) ע"ד המקור ברש"י בפירושו לתורה כי במקלי עברתי את הירדן "ומדרש אגדה נתן מקלו ועבר ירדן איה מקום המדרש? והוא מדרש אגדת בראשית סוף פרשה מ"ה ועיין בב"ר פע"ו שגם שם רמזו לזה.

73) השגה על הרב הגדול ר' אברהם בן מרנא הגר"א אשר כתב בהקדמתו למדרש אגדת בראשית בזה הלשון ואם תרצה לידע מי מהקדושים התנאים אשר חבר מדרש אגדת בראשית? נראה שרב חברו כמ"ש בסנהדרין ג"ז אשכח ר' יעקב בר אחא באגדתא דבי רב, ופלא הוא כי המאמר הזה לא נמצא בכל הספר כ"א הוא בב"ר פל"ד ואחריו נמשך גם הגאון מלבי"ם בהקדמתו לתו"כ ושניהם נמשכו אחר לשון הק"א שכתב כן ממשמעות לשון רש"י ע"ש:

74) על מקור המאמר ברש"י (נרמזים מ"ז נ"ח) ד"א על ראש המטה על שהיתה מטתו שלמה ולא היה בה רשע? והמקור לדבריו הוא בפ' מקום שנהגו (כ"ו) אמר שמא הו"ש יש במטתי פסול ובספרי ואתחנן (פיסקא נ"ח).

על

75) על רש"י (דניאל ח' כ"ז) משל למלך בו"ד שהיו לו ב' בנים ויש לו ב' שדות א' של שקיא וא' של בעל כו' ? והמקור לזה הוא במדבר רבה (פנ"ז) שבא שם הלשון שלא יהי' אוהע"א אלהיהן של מצרים שקי הם אבל של כנען של בעל הם.

76) על תיקון הסדר של מאמר הספיקתא שקבצם הגאון שי"ר יהד מהערוך ובאשר לא שם אל לבו אז להשתמש בספר הילקוט לכן הסדר והקיבוץ אינם כ"כ בשלמות.

77) הערה על דברי רש"י שבת (נ"ד ח') אצל רשב"י בד"ה עביד איהו נמי וכו'. היה מקצץ תורמסין כו' הכי מפרש בספיקתא דפרשת העומר, ובספיקתא פרשת העומר שלפנינו לא נמצא מזה כלום וקרוב הדבר לפי דעתו שטעות הוא וצ"ל דפרשת ויהי בשלח, ובא זה השבוש להמעתיק, מחמת שפ' בשלח בהספיקתא היא רצופה אחר פרשת העומר ובחפזה נתחלפה. שם נומער 40.

78) על דבר המלה אמיינטון הנמצא במדרש חזית והמ"כ הוא מביא מרב"ח שהוא בגד והעיר כי הוא מין אבן הנטוית ונארגת לבגד, ונתפרסמה מציאות האבן הזאת בכל ספרי הטבע חדשים גם ישנים (וע' בס' מעשה טובי' ח"ה פ"ב אות ל"ז) שכתב הלשון הבגדים הנעשים ממנו, אם נפלו בהם כתמים נשלכים באש והם מתלבנים וזו היא רחיצתן.

79) ובזה מבואר הירושלמי שבת פ' כלל גדול רבנן דקיסרין המיינטון חייב משום מלבן (והרב בעל ק"ע נשתבש בפירושו) שר"ל מי שהוא משליך את בגד האמיינטון באש לטהרו הוא חייב משום מלבן.

80) תמיה על הרב החכם ר' מנשה בן ישראל שבסוף ספרו נשמת חיים השב בין הדברים הזרים אצל חכמי הטבע אשר במעט לא יאמנו שבאיזה מקומות בארץ הסינים עושים מלבושים ממין א' של אבן והולכים להר עם המדות ותותכים מלבושים למו ועם התותים היוצאים ממנה מחברים החלקים ותופרים הקריעות עכ"ל הכי לא ידע כלל את השם אמיאנטון אשר זכרוהו גם סופרי הטבע הקדמונים פליניוס וריוסקארדעס וזולתם ?

81) ע"ד צמר סלמנדרא השגה על מ"כ סוף פ' תבוא, אך מה שזכר מזה לא מלבו בדאו כי מלבד הילקוט תלים רמז תרצ"א צ"ח ב' היה בודאי אז למראה עיני הכהן גם מה שכתוב בזוהר ויקהל (ד"ג שע"ט, י"ח ג') ומס' נפש החכמה וכבר ידוע שגם אריסטו זכר בספרו מטבע בע"ח את מציאות הסלמנדרא: שם נומער 41.

82) השגה על הח' מיכאל בן אברהם על מ"ש כי נראה לו לא נעלמה המס' כלה מהרמב"ם באשר בפירושו לאבות על ב' דברים שלמד אחיתופל לדוד כתב המאמר הזה נמצא במס' כלה. ובמה"כ נעלם ממנו כי מה שנמצא לפנינו פירוש הרמב"ם לאבות פ"ו איננו מפירוש הרמב"ם כי אמנם הרמב"ם לא פירש רק המשניות ופרק ו' כלו הוא בריייתא ששנו חכמים בלשון המשנה רק המדפיסים הדפיסו פירש"י עליו, (וכן ראיתי להגאון מלבי"ם בס' ארצות החיים סי' ב' אות ל"ט בהמאל"א שנתקל בזה, ע"ש).

83) בקרת על הס' זית רענן לרבינו בעל מגן אברהם על הילקוט כי הפירוש מס' איוב והלאה ער גמירא שבס' זית רענן הועתק אות באות מס' ברית אברהם פירוש על הילקוט שנדפס בליוורנו כי הרב בעל מג"א לא השלים חיבורו זה.

84) כוונה בתוספות פסחים ג' ד"ה ומגדלי בהמה דקשה לר"ת היאך אמרה הגמרא שם על מגדלי בהמה דקה אינם רואים סי' ברכה הא אמרינן בחולין פ"ד הרוצה שיתעשר יעסוק בבהמה דקה וי"ל דהתם בחורשין פירש דבחורשין לא שלטא בהו עינא דאינשי ולא תהי בהו וכן מפורש להדיא בתום' חולין פ"ד רע"ב, אמנם המרש"א בחא"ג שכתב ומגדלי בהמה דקה בא"י קמיירי ואיסורא דרבנן נמי איכא נראה דכיוונו על מ"ש בפ' מרובה (ע"ט ג').

85) הערה על המאמר דרע"ק (חולין קכ"ז) יש לך בריות גדולות באור יש לך בריות גדלות ביבשה ויש לך שגדלות בים ואלמלא עולות ליבשה מיד מתות ור' עקיבא בעצמו אמר כלים (פ"ז מי"ג) כל שבים טהור חוץ מכלב המים שהוא בורח ליבשה ?

86) הערה על מה שכתב הרמב"ם בבאור מלת הגיון שער י"ג שם המשתף הנמור כו' כשם הכוכב הנאמר על הכוכב ועל הב"ח ר"ל על הכוכב המדברי והכוכב החמי והכוכב השמימי ע"כ והרמבמ"ן אמר שלא ידע פירושו, העיר כי ט"ס יש כאן וצ"ל כשם הכלב הנאמר על הכוכב ועל הב"ח וכ"כ הר"ש ארקוולטי בערוגת הבשם ספ"ט שם כלב כולל כלב השמים שהוא כוכב וכלב הארץ וכלב המים שהוא דג.

87) השגה על המרש"א מה שכתב שם בפסחים נ' שאף באיסורא שייך הלשון אין רואה סימן ברכה ממש"כ מר"ן בב"י או"ח (סי' תקפ"ט) שכתב על מה שאיתא להלן ח' פרוטות אין רואה ט"ב המשמע דלית בהו איסורא: שם נומער 42.

88) על המאמר (במ' דל"ת פי"ת) אמר ר"ע ותלמידי חכמים יושבין תחת הזית על שלחנו מפני הסכנה וא' קוצצי אילנות ומגדלי בהמה ותגרי סמטא אינם רואים סימן ברכה לעולם ע"כ אשר כל המפרשים עמלו לבאר כוונת מאמר ת"ח יושבין כו' ולא עלתה בידם ולפ"ד פשוטה הכוונה שר"ע אמר זה המאמר של קוצצי אילנות בשעה שהיה יושב תחת הזית כי מפני הסכנה היו לומדין במקום סתר כידוע מן הגזירות שהי' בימיו על למוד התורה וקיום המצות.

89) על מה שאיתא שם אהוב את השמא ושנא את המברך? אשר כחידה בלא פתרון הוא המאמר הזה הוא מעיר כי ע"י תיקון קטן הנקל יהי' להבין וצ"ל ושנא את המה בכך וכ"ה במס' דא"ז פ"א כאשר הגיה הגר"א והכוונה כי לעולם האדם יאהב את השמא וכל מה שיעשה אפילו דבר מצוה יפחד ויאמר שמא ימשך מזה המעשה שום עבירה וישנא את המה בכך כלומר על הדברים הבלתי הגונים בעיני האנשים לא יאמר הוא מה בכך שאינו עבירה.

90) על המאמר שם ספ"א דאיתא ט' נכנסו בהיכם בגן עדן וחשיב שם גם את חירם מלך צור הלא יפלא במה זכה חירם לכל הכבוד הזה הלא נאמר עליו בב"ב ע"ה שעשה א"ע לאלוה ויחזקאל עומר ומתנבא לשחת יורידוך ומתה ועוד כהנה וכהנה ע"כ הנה הוא הגיה „חירם מצור" והוא אשר בנה בהמ"ק של שלמה (מ"ל ז'): שם נומער 43.

91) השגה על הס' בן יוחאי שלא הבין את דברי היעב"ץ מה שמקשה על הזוהר (ויקרא ס"ת) במה שכתוב שם דשלמה עביד דנהית לחירם מההוא דרגא דהוה אמר מושב אלהים ישבתי (או עשה א"ע כאלו לא הבינם, ומשכם בחזקת היד לכוונה אחרת למען יהי' לו טענות ומענות עליהם) והרי גביא (יחזקאל) עומד ומתנבא דברים האלה אחר הורדן הבית? ומתנבא כו' ע"ש.

92) השגה על החכם גרעטץ שלא ידע למצוא מקור לדברי היראנימוס שהיה בימי האמוראים האחרונים במה שמביא בפירושו ליחזקאל שלדעת חכמינו חי חירם אלף שנים ובמח"כ שכח את המפורש בב"ר פפ"ה רבנן אמרי חירה הוא חירם שהי' בימי דוד ר' יהודה בר"ס אמר חירם אחר היה ע"ד דרבנן חי קרוב לאלף ומאתים שנה: שם נומער 44.

93) מביא ראי' ממכילתא פ' יתרו ומתמורה (ג"י ח') ע"ש הלשון ששמו בפי יעבץ „אם אתה עושה כן מוטב ואם לאו הריני הולך בנסיסי לשאול כי מה שהשיב במס' דא"ז שלפנינו בין האנשים שנכנסו בחייהם לג"ע גם את יעבץ בנו של ר' יהודה הנשיא צ"ל יעבץ לחוד ובנו של ר' יהודה הנשיא לחוד ויעבץ הוא הניכר בדה"י (ד' כ').

94) השגה על הה' גרעטץ מה שאמר עמש"כ היראנימוס בפירושו לישעי' בשם הז"ל שמנשה היה בן בתו של ישעי' הנביא ויאמר הה' הנ"ל שלא נמצא בברכות י"ג רק שחזקי' בקש מישעי' שיתן לו בתו ולא יותר ונעלם ממנו מה שכתוב בעין יעקב בברכות שם לסוף יהב (ישעיה) ליה (להזקי) ברתי' נפק מיני' מנשה ורבשקה כו' ע"ש).

95) על המאמר במס' ד"א פ"י הנכנס למרחץ אינו מתעמל ואינו מתגרגר ואינו משתבר על השיש כו' רשבג"א המשתבר על השיש חברו של חמור ע"כ הוא מעיר כי ט"ש „מתגרגר" בודאי הוא ט"ס (והבנין יהושע שגה בזה) וצ"ל מתגרר או מתגרר ויגיד עליו רעו „מתעמל" כהדא דשנינו בשבת קמ"ז סכין וממשמשין אבל לא מתעמלין ולא מהגרדין ע"כ וט"ס שם ברש"י מתגררין והביא ראיות מהימנות מרש"י גופא ומכאן אנו למדים שמש"כ רש"י בחולין (ג"ג כ') גורדו ומעמידו על בשר חי ופירש"י גוררו בד' ודלא כהמרש"ל שכתב גודדו.

96) הערה על מש"כ הרמב"ם בפ' המשנה בשבת כפ"א „והעיקר מאחזין את האור" ודהקו רבים למצוא פתרונו כי הנכון הוא כמ"ש בס' קה"ת וז"ל שוב מצאתי בס' הערוך ערך חז הראשון שהי' גורם במשנה ומחזין את האור ופירשו מלשון נאחז בסכך ואולי היתה כן גירסת הרמב"ם ומחזין בלי אלף ולכן אמר העיקר מאחזין ר"ל כאלו היה כתוב באלף: שם נומער 45.

97) באור נכון על המאמר שם (נד"ת פ' י') הנכנס למרחץ לא יתעמל ולא יתגרד ואינו משתבר על השיש וכו' ורשב"ג אומר המשתבר על שיש חבירו של חמור, ואומר כי נדע מפי סופרי מסעות בארץ המזרח כי דבר המרחץ יחשב שם בין ראשי תענוגות בני

האדם ובתי המרחצאות רצופים שם באבני שיש והמרצפת היא בוערה כאש לוהט וכל הנוגע בה בשרו לא ינקה לכן טרם בואם לבית המרחץ ישימו סנדלי עץ ברגליהם למען לא תכוינה בלכתם יחף על אבני האש אולם נמצאים באקלים ההוא אנשים עזי נפש וגויה חזקים ובריאים אשר מאהבתם את המרחץ וחומו לא יוכלו לשום מחסום לתאותם ישליכו נפשם מנגד וירחצו, יסכו, יגרדו על הרצפה הלוהטת כאש צרבת, אך אחריתם כי יתעלפו וישנו שנת עולם לכן הזהירו חז"ל שלא יעשה אדם מלאכת רחיצתו על השיש היינו על הרצפה הבערת כמו אש ופרטי הדברים שלא יתעמל שפירושו לשפשף בשרו בכח ועמל, כמ"ש הרמב"ם (פכ"ח מה' שבת ה') איזה הוא מתעמל? זה שדורסין על גופו בכח כדי שיזיע ומ"ש לא ישתבר והמפרשים לא ידעו מה הוא? אך אחרי מביא שם ממנהג הרחיצה שם שמשרת בית המרחץ היינו הַמְרַחֵץ העובד את עבודתו יעבור בחוזק ידיו על גוף הרוחץ ילחצהו ויאלצהו ויחרש על גבו וכאופן עגלה עליו יסב נכון הוא הבטוי הזה על רחיצה זאת וישתבר והרמב"ם בהל' דעות (פ"ד סט"ו) אמר הלשון ויפרך גופו (ועי' שבת נ"ג ב' והמוסף ערך פרך גזרו מלשון רומי והיא למותר) ויפה אמרו שמי שעושה מלאכת רחיצתו על רצפת השיש הוא הבירו של חמור שהוא מצונן יאהב חמימות כמ"ש חמרא אפי' בתקופת תמוז קרירא לי'.

98) השגה על הס' בנין שלמה במה שכתב שבירושלמי דביצה פ"ק כ"ו משמע דטעם של שיש הוא משום צינה וחידוש שלא הביא מירושלמי שקלים פ"ה ה"א ע"י שהיו הכהנים מהלכין יחפים על הרצפה כו' באים לידי חולי ע"ש ועיין שם השגה על הרב הספרדי מוהר"י קמחי ז"ל בספר עבודת ישראל:

שם נומער 46.

99) הגהה בירושלמי והשגה על ק"ע שם ביצה פ"א ה"ז ר' אבוה הוה נתת מסחי בהדין דימוסין דטבריה והוה מסתמיך על תרין גוחיין שרעין וזקפין, שרעין וזקפין אמרו ליה מהו הכין? אמר לון שמרתי כחי לזקנותי ופירש הק"ע כי ר' אבוה היה מסתמיך על שני נסרים שלא לילך על הקרקע יחף מפני הצינה הוא מעיר כי צ"ל „גוחיין" ור"ל על שני עבדים וכמו שמפורש בש"ס דילן כי ר' אבוה הוה קאי בי באני, סמכי ליה תרי עבדי (כתובות ס"ג) ופירש שרעין וזקפין כשלו נפלו ושוב עמדו.

100) הערה בפשט הירושלמי ברכות פ' מי שמתו ר' זעירא שרע בדיבורא אתון בעין מזקפוניה ואשכחוני מיעני וכו' ופי' שרע מערו קרסוליו באמצע דבורו ונפל לארץ דלא כהיפ"מ.

101) על נוסח הברכה שהתקינו חז"ל (ברכות ס') בבואו לבית המרחץ יהרמה"א שתצילני מזה וכיו"ב ובירושלמי שם הנוסח שתצילני משרפת האש ומהיזק חמין ומן המפולת ומרן הבית יוסף כתב ואע"פ שבגמרא לא אמרו וכו' וחידוש על הב"י שלא העיר שב"ה נוסח הברכה בסמ' דרך ארץ:

שם נומער 47.

102) על המאמר (כתובות י"ז, סנהדרין י"ד) כי סמכו רבנן לר"א כו' לא תסמכו לנא לא מסרמיסין וכו' ולא מטורמיסין וכתב רש"י טורמיסין לא איתפרש הוא משער לומר כי טורמיסין הם בעלי המרחץ והיה אז כנוי של בזיון ומקור המלה מן לשון יוני ועל המלה סרמיסין רוצה לומר שהכוונה על בני ארץ סרמטייא שהיו יושביה מלפנים פראים נבזים ושפלים: שם נומער 48.

103) השגה על הק"ע והסדה"ד בירושלמי שבת פ' כירה ר"א ב"י עאל מסחי עם ר' בא בר ממל בטרים בר יסמס כי פירשו בטרים במרחץ של בטרים אבל באמת בטרים הכוונה ברורה במרחץ וכמש"כ הערוך.

104) ושם בש"ק ד"ה ממלין עצים מע"ש כו' כתב וז"ל ק"ק מאי איסורא איכא? ואפשר מפני החשד ובבלי הגי' התחילו הבלנין להחם בשבת עכ"ל ובמח"כ נעלם ממנו מה שכתב הרשב"א בחידושיו כאן וז"ל התחילו הבלנין להחם בשבת תמיהה לי והלא לא נחשדו ישראל על השבתות כו'.

105) על המאמר בלי נשים אין בהם משום כלאים (תוספתא דכלאים) והגאון בעל תנא תוספתא העיר מהירושלמי שם (פ"ט) ר' אבוה בשם ר' יוחנן בלנרי נשים אסורים משום כלאים? ומתרץ כי אם תפרו מקבלת את הטומאה ואסורות משום כלאים ור' יוחנן לטעמי' דאמר (שבת קמ"ז) האוליירין מביאים בלרי נשים ובלבד שיתכסו בהם ראשם ורובם סכניתא צריך לקשר ב' ראשיה למטה ע"כ ופירש"י סכניתא סודר גדול שתלוי לו בין כתפיו וראשו עטוף בו עכ"ל אבל לפי"ז הזיווג של בלרי נשים וסכניתא

וסכניתא אינו עולה יפה כ"כ אמנם בערוך הגי' סבניתא. ופירש ג"כ סדין שמתעטפין בה וכו' ובמח"כ קיצר בזה שבאמת בל"י ובל"ר היא מטפחת בד להסתפג במרחץ וכן פירשו בירושלמי פ' במה אשה המטפחות (דיצעי' ג') סבנייא רברבן ולפ"ז הוא שייך לבלנרי נשים.

שנת אחת עשרה נומער 17.

106) פתרון שאלות שונות בדבר הקראים וע"ד המכתב אחזו שכתב הרב ריש"ר מקנדיאה בעמ"ח ס' אלים והשואל החכם הוא ר' זרח הטראקי אשר כל פרטי אופני הנהגותיו הכל היה ע"ד הרבנים ושקד על ספרי התלמודים והמדרשים ולמחסה ולמסתור היו לו בקבלה ספרי הרמ"ק והאר"י:

שם נומער 31).

107) בהמאמר כה לחי ג"כ על אדות הקראים אשר הרבנים מירושלים התאונגו על אלה שבאו לירושלים ואינם נותנים שום נדבה לצורך הקהילה.

108) ע"ד עשרת השבטים ומביא מהס' דרישת ציון (הוא ע"ד ארץ מצרים מגבולותיה ותושביה) מכתב א' מן היהודים בטאראטאריא הגדולה מארץ בוכאריא אל היהודים הדרים בארץ רוסיא הלבנה אל קהל ק"ק שקלאוו וכו'.

שנת השתים עשרה נומער 42)

109) ע"ד שהזכירו בעלי התוס' להרמב"ם הוא מעיר על הגאון בעל שו"ת שער אפרים (סי' קנ"ג) במה שאומר בזה"ל אף שראיתי בתוס' שמביאים ג"כ דברי הרמב"ם כמבואר בתוס' מנחות פ' התכלת כו' עכ"ל ולא הביא ג"כ מתוס' ברכות מ"ד? והשגה על שה"ג להחיד"א ורייב"ל.

110) על דבר הירושלמי דמאי ריש פרק המזמין ר' יגאי הוה לי' תנאי וכו' מהו דחמת מיקל בלשי תלוי בי א"ל עתיד את להנהיג שררה על ישראל ומביא פירוש ע"ז מהס' פשר דבר לש"ב הגאון מוה"ה מנשה איליעזר.

111) השגה על הגשי"ר ע"ד המאמר של הרמב"ם ז"ל אישים מלאכים אין בכל כתות מלאכים יכולים להתערב ביסודות דהאי עלמא כאינון דאיקרו אישים וזהו בזוהר חדש (ד"ח, ס"ג, ג') ולא כאשר חשב הגאון שי"ר ז"ל שהוא בזוהר ישן:

שם נומער 43).

112) על רש"י (במדבר ס', ט') מדוע שבח ר"י קרא מפורש שהבכורים המה לכהנים והוא (במדבר י"ח, י"ג) „בכורי כל אשר בארצם לך יהיה" ודריש ליה באם אינו? הנה הוא מעיר שם כי מלבד הזית רענן כתב כן בס' זהב שיבה להאלגאזי שנשאל ע"ד הספרי הלז (וע"ש שתירץ ג"כ אף אליבא דרב משרשיא דאמר דבכורי כל מיני בבכורים ועי' ג"כ מש"כ המגיה בדפוס פיורדא תנ"ב).

113) ע"ד המדר"ב (במדבר כ') ע"פ וישא משלו כי האכילו בשר חזיר בטעות ע"י התרשלות בנטילת ידים, העיר על המרדכי ר"פ כל שעה שכתב וז"ל אמנם ר' אבי העזרי כתב דמותר לעשות סחורה בדבר טמא והביא ראי' מפ' כל הבשר, הלא במדרש מפורש כי אותו מעשה היה בשעת השמד שלא ירגישו בו שהוא יהודי? וחידש על הש"ך (סי' קע"ח) שלא הביא את דברי הב"י.

114) ע"ד רש"י (יומא ע"ח) בד"ה אליכם אישים אקרא וז"ל בריש פרשת ושנות חיים הוא להכי נקט לה ע"כ ועל זה תמה המרש"א בחידושי אגדות גם הגהת רי"פ כי פסוק ושנות חיים הוא במשלי קאפ' ג' ופסוק אליכם אישים אקרא הוא שם קאפ' ח', מביא מהשיח יצחק בשיטתו ליומא דרש"י ז"ל היה גורס פסוק זה (כי בי ירבו ימיך) בתלמוד במקום קרא דכי אורך ימים וכו' דבגי' שלפנינו ומביא ג"כ שכ"כ בעל אפיקי יהודא וכותב ועי' מה שכ' הטעם מה שלדעת רש"י לא שאלו הש"ס וכי יש שנים וכו' ואף שדבריו הם ע"פ דרוש עכ"ז קרובים להשמע.

שנת השש עשרה נומער 8).

115) על המאמר מגילה (כ"ח ב') כי הא דרבינא ורב אדא בר מתנא הוו קיימי ושאלי שאילתא מרבא וכו' והנה לא נתפרש כאן איזה שאילתא שאלו לרבא? ונראה לו לומר כי השאילתא הוא מה שאיתא בברכות (כ"ג) איבעי להו מהו שיכנס אדם בתפילין להכה"ס רבינא שרי רב אדא בר מתנא אסר אתי שיילוהו לרבא.

116) השגה על הטורי אבן במגילה (כ', ב') בד"ה ולידוי מעשר כתב וז"ל בהלכות הרי"ף גרס ולוידוי בכורים כו' והר"ן פירש לוידוי בכורים כשמביא בכורים מתוודה ומקשה

ומקשה על גירסת הר"ן דלא מצינו בשום מקום שקורא למקרא בבורים וידוי אלא מקרא בכורים ושכח משנה ערוכה בביכורים (פ"ג מ"ב) שהמעשר והבכורים טעונים וידוי.

117) על המאמר (פסחים נ') מאי לא יהיה כנעני עוד (סוף זכריה) א"ר אין כאן עני הוא מעיר במה שמחלק תיבת כנעני לב' תיבות כן עני מצאנו לו חבר בתרגום השבעים שעשו במ"א לחיפך והוא בס' הזה (י"ח ז') וארעה את צאן ההרגה לכן עניי הצאן תרגמו לכנעני הצאן וכמו שאמר מקודם פסוק ה' אשר קויהן וכו'.

118) הגהה בספרא פ' אמור ע"פ לא ישמא בעל בעמיו להחלו, להחלו נהג מנהג כזה, וכבר עמד על המלה "כזה" הגאון מלבי"ם וט"ם הוא וצ"ל מנהג בזיון כמ"ש בסנהדרין ג"ב היה רמ"א מה ת"ל את אביה היא מחללת שאם הי' נוהגין בו קודש נוהגין בו חול, כבוד נוהגין בו בזיון.

119) הגהה בירושלמי (פ"ח דתרומות) אבא בר רב הונא בש"ר יוחנן השוחט בהמה ומצא בה חזיר מותר באכילה וכו' עיין בפי' הרא"פ ובאמת אחרי נמצא (חולין ס"ע) ובנדה (כ"ג) מה שאמר ר' יוחנן השוחט את הבהמה ומצא בה דמות יונה אסור באכילה ברור שגם כאן הוא ט"ם וצ"ל דמות יונה, וגם התב"ש יו"ד סי' י"ג ס"ק כ"א הביא הגירסא הזאת גם מרבינו ירוחם והרוקח.

120) באור נכון בירושלמי (חלה פ"ח) רשב"ג שמע כלהון (יליף כל חמשת המינים) שחייבים בחלה מן אהן קרייה (מהאי קרא) ושם חטה שורה ושעורה נסמן וכוסמת גבולתו, ושם חטה אלו החטים, שורה זו שבולת שועל כו' נסמן זה השיפון וכוסמת זה הכוסמין גבולתו לחם עד כאן גבולו של לחם עכ"ל אשר לכאורה תמוה דוא כי בפסוק ההוא הלא כתוב ג"כ "והפיץ קצח וכמון יזרוק"? הכי נאמר שגם קצח וכמון יחשבו למיני לחם? ועוד מהו הלשון גבולתו לחם עד כאן גבולו של לחם לחם מאן דכר שמיה בפסוק ההוא? ע"כ נ"ל שבטוב טעם ודעת מיוסד דרשתו זאת כי לפי פירושו זאת נחשבו בפסוק הזה שבעה דברים ואח"כ השמיע הכתוב המשפט של קצח וכמון בפרט והחמשה הנותרים השמיע דרך כלל באומרו לחם יודק לפי שהם כלם בכלל לחם (וזהו כוונת אמרו גבולתו לחם) ומזה יליף שהחמשה הם הנקראים לחם לכן חייבים בחלה.

121) הגהה בירושלמי (עילונין פ"ד ה"ב) על המשנה פ"א נכנסו לגמל עד שחשיכה א"ל לר"ג מה אנו לירד? וכו' מצודות היו לו לר"ג שהיה משער בה עיניו והפ"מ פירשו מצודות מלשון ואשר לא צרה אך הוא מעיר כי צ"ל מצופות מל' ויראו הצופים והכוונה קני הבטה (פערספעקטיף) ובבבלי כאן מפורש שהיה מביט וצופה בה אלפים אמה:

שם נומער 9).

122) על המאמר פסחים (פ"ב מ"ב) חמץ של עכו"ם שעבר עליו הפסח מותר בהנאה וכתב הרע"ב לאו למימרא דבאכילה אסור כו' א"נ משום דאיכא דנהגי איסורא בפת של עכו"ם מש"ה לא תניא בהריא חמץ של עכו"ם מותר באכילה ע"כ, והתוי"ט העיר עליו וז"ל פירוש בשל פלטר דאלו בשל בעה"ב לא הותר בשום מקום כו' עכ"ל ודבריו אלה תמוהים כי הטור יו"ד (סי' קי"ב) כתב בהריא ולדעת א"א הרא"ש ז"ל אין חלוק בין פת של בעה"ב לשל פלטר להנוהגים היתר ואף כי מרן הב"י קהי בזה וכתב לא ידענו מנין לו להטור שדעת הרא"ש כן שלא נמצא זה בדבריו עכ"ז הלא יש לנו לקבל עדות הטור בדעת אביו הרא"ש וכו'.

123) על המאמר קדושין (ע"ח) תנא עוד אחרת היתה ולא רצו חכמים לגלותה, אבל חכמים מוסרים אותו לבניהם ולתלמידיהם פ"א בשבוע כו' פירש"י עוד אחרת, משפחה אחרת היתה לבד אותה שקרב בן ציון כו' והוא מפרש ואומר שקאי זה על האי משפחה שקרב בן ציון בזרוע ולא פרשה המשנה שם המשפחה כמו שפרשה מקודם שם משפחת בית הצריפה שהיתה בעבה"י ורחקה בן ציון בזרוע וכן מצאה בפירוש המשנה להרמב"ם ז"ל.

124) על המאמר שם אר"י היכלא בידינו הוא אבל מה אעשה שהרי גדולי הדור נטמעו בה ע"כ וע"ז כתב המרש"א בחא"ב וז"ל נשבע בקדושת היכל וצ"ל דאפילו לאחר החורבן יש בו קדושה דס"ל כמ"ד בפ"ק דמגילה דקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לע"ל, ותמיהה עליו מה שלא הביא ממ"ש מפורש בזבחים (ק"ז) המעלה בזה"ז ר' יוחנן אמר חייב ואמרה שם הגמרא טעמו דס"ל קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לע"ל ע"כ הוא מפרש שמ"ש ר' יוחנן "היכלא" יש לומר שנשבע בקדושת ההיכל בשעתו וכן הוא בירושלמי לשון ר' יוחנן

העבודה שאני מכירן ומה נעשה ונשתקעו בהן גדולי ישראל (וע"ד המליצה יש לשאול לר' יוחנן מה העבודה הזאת לכם)? וכי העבודה בזה"ז? אלא ודאי דבקדושת העבודה וההיכל קמשתבע.

125) על המאמר ברש"י ויקרא (כ"ו) והשמותי את מקדשיכם יכול מן הקרבנות כשהוא אומר ולא אריח הרי קרבנות אמורים, הא מה אני מקיים והשמותי את מקדש כם מן הגדודיות השגה על בעל הס' משכיל לדוד למורנו הר"ד פארדו ז"ל שתמה ע"ז אשר כתב וז"ל ועיינתי בתורת כהנים ולא מצאתי דרשה זו ולא ידעתי מקורה כו' ובאמת הוא בספרא (ריש פ' נקוותי) ואגב אורחא משמיע לן כי נמצא ת"י הספרא עם הגהות הגר"א זצ"ל כי"ק ומצא במקום זה הגהה כי ט"ס הוא וצ"ל בהיפך ומסיים כי דבר גדול דבר שם הנביא ונימוקו עמו.

126) על המאמר (זבחים ס"כ) ראבי"א ג' נביאים עלו עמהם מן הגולה, א' שהעיד להם על המזבח, ועל מקום המזבח, ואחד שמקריבין אע"פ שאין בית, וכו' נ"ל ברור שמ"ש "מקריבין אע"פ שאין בית" קאי זה על הקרבת עזרא עולות וזבחים קודם בנין הבית כי קדושה ראשונה של שלמה קדשה גם לעתיד לבא, לכן לא רחוק לומר שמ"ש הגמרא בהחלט שטעמו של ר' יוחנן דאמר המעלה בזה"ז חייב הוא משום דס"ל ק"ר קדשה גם לעתיד סמכה על הא דאראב"י ובזה יש ליישב בנקל קושית התוס' בזבחים (ס' ל') ד"ה מאי קאמר וכן קושית הפרשת דרכים (דמס ו') על הגמ' דמנ"ל דטעמי' שר"י הוא משום דס"ל ק"ר כו'.

שנת התשע עשרה נומער 46).

127) על לשון הזמר לליל ש"ק "משוך חסדך ליודעיך אל קנא ונוקם" מדוע משך יחד מדת החסד למדת הנקמה? והל"ל משוך חסדך אל חסד נוצר וכבר עמד ע"ז הגאון מוהר"ץ חיות אך הפייטן כיון למאמר ר' יונתן במד"ר (ס' ויל"ק פ' מ"ע) שאיתא שם רבי ור' יונתן, ר' אומר, בשר ודם חמה כובשתו, אבל הקב"ה כובש את החמה שנאמר נוקם ה' ובעל חמה (היינו הוא האדון המושל על החמה) ר' יונתן אומר בו"ד קנאה כובשתו אבל הקב"ה כובש את הקנאה ומבקש את הקב"ה שימשוך חסדו אל יודעיו מפני שהוא אל קנא ונוקם ואע"פ שלפי מדת הדין אולי אינם ראוים לזה עוד בכ"ז אתה אדון על המדות.

128) על הזמון כחומר ביד היוצר (בערבית ליום כפור) שיאמר בבית הששי כן אנחנו בידך אל קנא ונוקם לברית הבט ואל תפן ליצר. שיש לעמוד עליו ג"כ כנזכר, אך כנראה מכוון הוא הפייטן הזה ג"כ אל המדרש הנ"ל.

129) באור נכון על המדרש הנ"ל ע"פ מה שכתב הרמבמ"ן (בס' ירושלים ח"ב) שכל העמים הקדמונים קודם מ"ת הי' מתארים את האלהים לגבור נורא נוקם ונוטר אבל מדות הרחמים והחנינה הנן נובעות מן מרך הלב וחולשת הנפש וכו' אך באמת הלא כגבוה שמים מארץ כן גבהו דרכי הקב"ה מדרכי בשר ודם.

130) באור על המדרש רבה (שמות רנס רפ"ג) ומשה היה רעה ההד' יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו בשר ודם מדותיו עלילותיו מעוותות הן שנאמר וכו' אבל מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן שנאמר רחום וחנון ה'.

131) באור על הפסוק וארא אל אברהם וכו' ושמי ה' לא נודעתי להם כי מדות הרחמים והחמלה של השי"ת לא נגלו עד מרע"ה והרמב"ן האריך בזה.

שנת העשרים ושתים נומער 35).

132) ע"ק מכתב הגאון שי"ר ז"ל הנדפס בצופה אז בנומער 32 מש"כ הלשון המאמר הרגיל עתה ומקובל מאנשי בנימין אסיא מאי אהני רבנן והוצג סימן השאלה לאמר כי לא נודע בנימין אסיא מנו? ובאמת כיון הגשי"ר למ"ש בסנהדרין פרק חלק אפקורס כגון מאן רבא אמר כגון הני דבי בנימין אסיא דאמרי מאי אהני לן רבנן מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה כו'.

שנת כ"ה נומער 30)

133) הערה על החרוזים בסוף קינת איכה ישבת חבצלת השרון "ומשלחנך תאריח, שולי חמת אריח" אשר נעלם מהמפרשים פתרונו והרב ר' יעקב רייפמאן בס' פשר דבר הגיה שצ"ל שילי תחום אריח (כי בירושלמי כלאים נמצא שם מקום תחום אריח, והגאון

והגאון מהרשי"ר ז"ל אמר ג"כ להגיה תחום אריח מתוספתא דכלאים) וגורס שילי ושילי הוא לשון בנים, והעיר כי שולי היא גירסא נכונה ובילקוט ישעיה ו' (רמז רע"ח) ע"פ ושוליו מלאים את ההיכל „ואין שוליו אלא כהנים שנאמר על שולי המעיל" ובמדרש איכה ע"פ טומאתה בשוליה, א"ר ברכי' בשם ראב"כ כל אותם הכהנים ששימשו ביומי צדקי' ערלים היו וכיון הקליר במ"ש שולי חמת אריח (תחום) אריח על בני הכהנים של תחום אריח כי בכל הקינה הוא מזכיר את משמרות הכהנים.

134) באור על הקינה המתחלת מי יתן ראשי מים „חסין יה מי כמוך נושא אלומות" כי אלומות אינן מלשון אגודות ורבוי כמו מאלמים אלומים ויתכן שאלומות הוא מלשון מי ישום אלם, נאלמתי דומיה וכיון עמ"ש בגיטין (נ"ו) אבא חנן אומר מי כמוך חסין יה מי כמוך הסן וקשה שאתה שומע ניאוצו וגידופו של אותו רשע ושותק, דבי ר' ישמעאל תנא מי כמוך באלים ה', מי כמוך באלמים, ודברי ר' ישמעאל הוא במכילתא (פרשת בשלח) ומסיים שם שומע עלבון בניך ושותק שנאמר אחריש אתאפק וכו' וע"ז מיוסדים דברי הפייטן אלה כגראה גם מהלשון שם תחשה ותתאפק ולא תהגור חימות.

שנת העשרים ושמונה נומער 5.

135) הבאתי במאמרי שם „דברים בשם אומרם" על הא דאיתא בעירובין (דף כ"ח) והוא מתוספתא „דתניא יתר ע"כ אמר ר"י מי שהי' לו ב' בתים מב' צדי רה"ר עושה לו לחי מכאן ולחי מכאן או קורה מכאן וקורה מכאן ונושא ונותן באמצע" ובתוספתא שם הגירסא „חצרות" תחת „בתים" ובהגהות הגר"א להתוספתא שם הגיה שצ"ל שני בתים בשני צדי רה"ר.

136) שם במאמרי ע"ד ס' ההשלמה על רב אלפסי אשר המאור עינים סוף פ"ב כתב וז"ל אשר כדברים האלה הביא בעל ס' ההשלמה סוף מס' אלילים כלל יו"ד בשם הראב"ד והעיר כי בעל שלשלת הקבלה (אשר אחז דרכו לקחת דברים מאת המ"ע ולא לקרוא שמו עליו) כתב זה בסוף ספרו בשם פיליסוף ואח"ז כתב ג"כ בשם פלוטרקו מש"כ המאור עינים.

137) שם במאמרי ע"ד הוראת הַפָּעַל העיר כי יבוא גם על רמז והוכחה והוראת מחשבה במעשה או ברמז והעיר על המשנה בכורים (פ"ח מ"ז) הפריש בכוריו ומכר שדהו מביא ואינו קורא, והשני מאותו המין אינו מביא, ופירש הרע"ב והשני הקונה את השדה אינו מביא בכורים מאותו המין שהביא המוכר דכתיב הגדתי היום פעם א' מגיד ואינו מגיד ב' פעמים, וכתב עליו התוי"ט שכ"ה בירושלמי „וצריך לומר דאע"ג דמוכר נמי אינו קורא כל ש ה ב י א הוא בכלל ה ג ד ת י היום עכ"ל ובזה מיושב מה שהקשה התוספות חדשים שם ע"ש ויוכל היות כי כדי לתרץ הרגש התוי"ט הגיה הגר"א בירושלמי „הנה הבאתי פעם א' הוא מביא, ואינו מביא פעם ב'" (ובספרי לא הגיה כן) אבל לכאורה נראה שהדרשה מיוסדת על מלת היום שהיא כמיותרת.

138) ובמגיד משנה שנה ראשונה נומער 21 י"ח הערות על איזה שאלות בסדר תנאים ואמוראים בסדר הדורות כי בציונינו נפלו טעותים ונשתרבבו משורה אחרת או מאותיות הדומות קצת:

הלבנון שנה ה' נומער 8.

139) באה ממנו תשובה שלמה לידידו הרב הגאון ר' נתן אדלער זצ"ל אשר השיל ספק בפירוש הר"ח על מס' פסחים והביא ראיות חזקות מדרך רבותינו הגאונים הקדמונים ומאשר יתאימו פירושיו בחבוריו עם מה שמובא בשמו אצל הראשונים.

140) אומר שם כי נתחלפו דברי הר"ח ברב האי, כמש"כ הגאון שי"ר בתולדות הר"ח.

141) מעיר על הערוך שלקח כמה פירושים מרב האי גאון ורבינו חננאל ושאר גאונים מבלי הזכיר שמם.

142) על הסדה"ד ערך רב ספרא (נ"ב פ"ח ומכות כ"ד) בקיים דובר אמת בלבבו ומביא מה ששמע ע"ז בשם הגר"א.

143) על המאמר רב לא נהנה מסעודת הרשות.

שם נומער 9.

144) הערה בדברי הרב ר"י ספיר על מאמרו שתי הגהות בנוסח התפלה (אבן ספיר).

145) הערה על התאר ריש גלותא.

146) ע"ד שם מקרא לספרי הנביאים והשגה על החכם ריב"ל בזה.

147) הערות על אדות הרבה לשונות תרגומים המובאים בדברי הראשונים כמו רב אלפסי

רשב"ם, ואינם נמצאים כלל בתרגום.

148) הערה על ההוספות (ע"ז ה' ו') המביאים תרגום הפסוק (תהלים) מה נורא מעשיך, מה דחילין אינון מניגניא דילך ולפנינו לא נמצא ובאמת כוונתם על מ"ש בפסיקתא דבשלח.

149) הערה על המאמר (חדר"ע פ"ב) אף זרובבל יצא מהול.

150) הערה בדברי הגאון רצ"ח ע"ד התוספות (כ"מ ע', כ') ד"ה תשיך דהביאו תרגום ירושלמי שמעיר שלא נמצא בירושלמי והוא מצא בחומש יקר עם תרגום ערבי לרס"ג שנמצא באוצר ספריו סוף ספר שמות נדפס שם תוספתא של פסוק ויהי בשלח אשר ברור שלזה התרגום כוונו התוספות.

נומער 10

151) הערה בדברי הגאון מהרצ"ח באמרי בינה שו"ת סימן ו' על הכ"מ בפ"ג מהל' אבל ה' י' הלשון „והיינו דאמרינן בכתובות פרק אלמנה נזונית, אותו היום שמת רבי בטלה כהונה" שט"ס הוא ובגמרא לא נאמר רק בטלה קדושה ולא כהונה, ומעיר שהכ"מ נמשך אחרי הכו"פ פ"ו (ע"ז כ' דפוס נעלען) שכתב זה הלשון בעצמו והוסיף להעיר שמה שכתב הכ"מ שלא בדקדוק הלשון „ואמרינן בפסחים כגון נשיא ואישמו לי' רוב צבור" נמשך ג"כ אחרי הכו"פ שכתב כן.

152) הערה בדברי הכו"פ ע"ד האוכל טבל של מעשר עני והשגה על מ"כ שכתב הטעם הוא משום אל תגזול דל.

153) פירש על המקרא אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו.

154) ע"ד ספר הודאות בעל דין שמחברו דון דוד נשיא:

נומער 13

155) הערה בדברי התוספות שבועות (כ"ד ע"ב) על אדות הלשון דתני בירושלמי שהוא לא בדיוק כי בירושלמי איתא דר"י אמר שבועה שלא אוכל מצה ואינה בריית כלל ולי התוספות „דתני". „דקתני" השתהו למוריבו רש"א לחשוב שהיא בריית לכן הקשה על ר"ל.

156) על אדות המדות שהיה הלל דורש את התורה.

157) הערה על המאמר בכל יום ויום אתה ממשיך כמה פרפראות לכבוד עצמך:

נומער 14.

158) על המלה מטרפולין במדרש איכה ועל המלה טרסיים.

159) על המלה מעות כוזביות:

נומער 22

160) בהערה על המאמר בב"ר (פ' פ"ז) יום גבול של נילוס היה והלכו הכל לראותו:

שנה שמינית נומער 20

161) על לשון הכוזרי ששמעון בן שטח היה חתנו של ינאי בגמרא מבואר שהיה גיסו?

162) על שם נכד שיקראו באיטליא גם לבן האח.

163) על המאמר בירושלמי (פסחים פ' חלון דגריס) ג' הניחו כתרם בעוה"ז וירשו חיי העוה"ב.

164) הערה על הדיוואן של הברדשי בכ"י לאנדאן כי ר' אברהם היה נכדו וחתנו של אבא מרי.

165) על מה שכתב הדון יחיא ע"פ שלף איש נעלו שלף אחד מבתי ידים והוא יד ימין:

נומער 46

166) ע"ד סדרי המסורה.

167) על המדרש ריש אסתר ע"פ ואין קנה למה אין קנה? והמ"כ לא ידע לפתור המנין של קנה והשגה על הגאון שי"ר במנין הסדרים.

168) על המדרש רבה (ויק פ' קמ) בית מלא ספרים וכו' א"ל כה"ת כלה רע"ה פרשיות.

נומער 47

169) השגה במהרש"א שבת (פ"ח ח') אשר לא הפריד בין לְאהל (הל' בקמץ) לְאהל (הל' בשוא).

170) מראה מקום של דברי הרא"ש בפ' ר' ישמעאל סימן ג' מה שנעלם מהפ"ח.

171) השגה על המעיו"ש בהרא"ש ריש הלכות טומאה שנעלמה ממנו גמרא ערוכה וירושלמי שביעית פ"ו.

172) השגה על בעל הגליון שבירושלמי הנדפס עם הפ"מ:

נומער 50

173) השגה על המעיו"ש בהלכות ס"ת סימן י"ב בדברי הרא"ש ובותב על זה הראשון הכל בחזקת סומין.

174) גם בהלכות מזוזה סימן י"ד שכתב המעיו"ש רב מרי וכ"ה ברי"ף משיג עליו כי לא דקדק שם בדבריו יפה והשגה בזה הענין גם על הגשי"ר וגם על הגרצ"ח.

175) פירש על המאמר ביצה (כ"ס כ') ואמר רב נחמן בר יצחק אנא אפיקתי' למר שמואל משמשא לטולא וכו' .

176) על המאמר (כ"מ ט"ז כ') א"ר נחמן אבא מן ספרא דיניי דמר שמואל הוה .

177) השגה על פרה"ד על הא דאיתא (נדה כ"ס כ') ההוא שפורא דאתאי לקמי' דמר שמואל שאומר כי הוא מר שמואל ריש גלותא .

178) השגה בזה הענין על הס' היקר דקדוקי סופרים :

שנה תשיעית נומער 3

179) כוונה בדברי הרא"ש בהלכות תפילין סי' ט"ו מה שכתב סה בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי מלחמה שעל שם קיום מצות תפילין ותקונן יתקיים באנשי המלחמה ותרף זרוע אף קדקוד והשגה על הס' יה"מ .

180) השגה על המעיו"ש ע"ד קושייתו על הרא"ש (בהל' תפילין סימן ט"ז) מה שמביא שם מן ספר העתים של הרב הברצלוני כי הטומא פטור מו התפילין והציצית , דכתיב וראיתם אותו פרט לטומא .

181) השגה נפלאה על הרב המעיר לפי' ר"ח לפסחים כ"א על המלות מסורביא דנז אתה ומחזיק בהגירסא מסוכרא שהוא מלשון ויסכרו מעינות תהום .

182) על מקור האגדה של לבני עורב ויבאר כי לפי הדרש ההוא הלמ"ד מן לבני עורב הוא מן יסוד המלה והוא לשון לבן ולא ל' השמוש הוא .

183) ע"ד המאמר (נמס' דמ"ק) והקורא והטובל ב"פ כו' .

184) על המדרש שה"ש וכי יש שמאל למעלה , מן המקרא וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו .

185) על מדרש שה"ש מחנה ישראל י"ח מיל על י"ח מיל :

הכרמל שנה ראשונה נומער 9

186) ע"ד המאמר (ירושלמי פרק קמא דמגילה) ארבע לשונות נאים שישתמש בהם העולם , לעז לזמר , רומי לקרב , סורסי לאיליא , עברי לדבור והשגה על הגרצ"ח ועל בעתב"י והרו"ח והשגה בזה על המאור עינים ועל הגאון מוהר"י ברלין בספר הפלאה שבערכין .

187) באור בדברי הירושלמי (פ"ק דמ"ק ס"ה) תני לא תעורר אשה לויתה במועד וכו' כד"ת העתידים עורר לויתן שהוא מן המלה „אולייא" .

188) חשגה על הגרצ"ח שמשיג על התוספות (תענית כ"ט) (ד"ה וישב) שמובא שם כי הירושלמי מפרש אלייא נקט .

189) על בעל התב"י על אדות ר' יונתן דבית גוברין :

נומער 40

190) באור בפסוק שה"ש ראשך עליך ככרמל והערה על הרב ר' יוסף ווייסע .

191) השגה על החכם צונץ בדבר הספר לויט חן :

192) על דבר ההשמטות הנמצאות בספר הערוך לפי דעתו של הגאון שי"ר בתר"ן .

193) ע"ד לשון של רבינו בעל הערוך בערך שא העיר שמה שכתב „בספרי" הוא טעות סופר וצ"ל „בספרא" והשגה על הרב בעל קרבן אהרן .

194) השגה על הגאון מלבי"ם אשר כתב (דף ל"א ע"ד) , וז"ל ובגירסת הספ"א מובא במנחות ובספרי גירסא אחרת .

195) השגה על הערוך ערך אכסרא שכתב „בסוף ספרי אין פורין את ההקדשות אכסרא" וזה ליתא בספרי כ"א בספרא ס"פ בחקותי .

196) השגה על הרמב"ן בפי' התורה בפ' תצא ע"פ זכור את אשר עשה לך עמלק כי גם הוא החליף את הספרי בהספרא (ואמנם בספר המצות , בעשין שהוסיף הרמב"ן על חשבון הרמב"ם , מצוה ז' הגירסא „בספרא" כנכון) .

197) השגה על השאגת אר"י (ס"ס י"ג) בזה הענין :

נומער 47

198) על הרשב"א ז"ל על אשר רדף עד הרמה את המתעסקים בפיליסופיא ולפיכך נענש הרשב"א ונתפש בעון זה של חפיליסופיא לפי דעת המקובל ר' עביעד ש"ש בספרו אמונת חכמים ושם הוא מראה בטוב טעם כי הלשון הקשה נגד הרמב"ם שנמצא בביאור הגר"א ליו"ד שלא ממנו יצאו הדברים ופה קדוש לא אמר כאלה ואדרבא הס' מורה נבוכים היה יקר והשוב בעיני הגר"א והגה ולמד בו .

199) מראה על הרב המקובל בעל עמק המלך כי במדה שאדם מודד לאחרים מודדין לו הוא צוה ככרוכיא על הרב ר' יש"ר מקאנדיא כי גנב ממנו ושם בכליו ומשם במדה הזאת מדד לו הרב המקובל ר' חיים הכהן מארם צובא תלמיד מהרח"ו וכותב עליו „לא די כי כל זה הוא בדרך ג ג ב ה כו' .

200) השגה על בעל ס' מונה"ז שכתב שער י"ד על החבור המאוחר המכונה מסכת כלים דבית המקדש והוציאו לאור החכם אזולאי ותמיה על הרב הדרשן יעלינעק שהכניסו בבית המדרש שלו וכן המעשה הנורא של שלמה המלך ע"ה עם נעמה העמונית שהדפיס שם בפי"ב ואומר עליו מוטב היה שלא להדפיסו כי נתן בזה חרב פיפיות ביד שונאינו מנדנו להתעולל בנו .

201) הקירה ע"ד הס' חיי העוה"ב והס' קבלה מן השמים הוא מעיר שזה הס' חיי העוה"ב הוא אברהם אבולאפיא ומסיים את דבריו וידענו את האיש ואת שיחו שעשה את עצמו נביא ומשיח בסיציליאה אויל הנביא ! משוגע איש הרוח !

202) השגה על הגאון שי"ר ע"ד המאמר בב"ר (ויחי) ברכות שמים מעל זו אזכרות שבבעל אשר כתב כי אחרי היגיעה לא ידע למצוא מקום כזה והשיג גם את בעל הס' ארץ קדומים .

נומער 48

203) השגות על הרב החכם רש"ז על אשר הקטין את כבוד הגאון יש"ר מקנדיאה והגדיל את תפארת החכם יש"ר ריגיו .

204) השגה על בעל החות יאיר על מה שכתב בהשמטותיו לדף ר"ו ; בפ' מ"ש טמא (פסחים דף ל"ד) ושם א"ר תשובה לדבריהם וכו' כי נעלם ממנו דברי הרמב"ם (נפ"ח מטמ') כתב ג"כ והוא אמרם בפירוש „ונצחו חכמי א"ה את ח"י" (ואהריו בעל העקדה שער ל"ז) .

205) שם בההערה הארוכה באור נכון בהוראת המלה „אחרון" והשגה בזה על בעל סדה"ד והשגה על התוי"ט (דמאי פ"ו מ"ג) ד"ה ומע"ש ועל המ"ע ועל קול הרמ"ז בדמאי שם שהשיג על התוי"ט .

206) הערה ע"ד ספר קרנים שיחסו המקובל הקדוש ר' שמעון מגיד ז"ל למקובל קדמון והוא רק עשה פירוש לגלות מצפוניו ובאמת הוא קרנים מידו לו ! והדברים עתיקים ;

207) ארבעה ציונים מד' מסכתות הראשונות אשר רז"ל בעלי התלמוד תלו דבריהם באילן גדול .

208) מביא ספרים הרבה אשר הגאון יעבץ הדפיסם ע"ש תלמידיו ובאמת מעשי ידיו הם :

נומער 49

209) השגה על הרמ"ז במה שאמר על הישר"ר מקנדיאה שכל דברו הי' בחצוניות .

210) השגה על סד"ה ששמח כי חננו ה' בספר כ"י ישן נושן הוא ס' חיי העוה"ב ולו ידע שהוא הוא האבולאפיא לא היה שמח במה שנמצא בידו הס' כ"י ולא היה מספר תהלתו.

211) ע"ד הס' רזיאל על מה שכתב הגאון יעבץ בס' תה"ק (מ"ע ח' כסנהס) וז"ל גם ס' רזיאל מצוי ביד הכל אך נראה שהוא מזוף ע"כ"ל .

212) השערה בדברי השו"ת מעיל צדקה להגאון ר' יונה לאנדסופר בדברו על דבר הס' רזיאל ;

213) השגה על הרשב"א והרב המגיד (נפ"ח מסנ' שבת פ"ד) שהרמב"ן הסכים לר"ת על אדות המאמר (פסחים ל"ד) נצחו חכמי אומ"ה את חכמי ישראל אשר באמת לא נמצא זה בחדושי הרמב"ן לשבת והשגה בזה גם על מהר"ם אלשקאר והלח"מ :

שנה שלישית נומער 48

214) על המאמר (פ"ק דקדושין) הקורא לחבירו רשע יורד עמו לחייו השגה על הגאון יעב"ץ אשר אמר בעליות נצחון על הזוהר פ' משפטים שאמר כל מאן דקרי לחבריי רשע נחתין לעלעוי נראה שפירש לחייו מן לחי ויאמר זה הג' יעב"ץ כי זר ומר הוא הפירוש הזה ונלעג לשון אין בינה בו והשגה על הס' בן יוחאי והוא מביא ראיות מכמה מפרשים שהצדק עם הזוהר .

215) ע"ד המדרש בויקרא רבה סדר צו (פ"ו) ר"ז בשר"י ב"ר סימון פתר קריא בישעי' אמר ישעי' מטייל הייתי בבית תלמודי וכו' .

216) ע"ד המאמר ברש"י בב"מ ע"א יורד עמו לחייו והשגה על הגאון מהר"י ברלין .

217) הערה על המאמר ברכות (ג"כ כ') ת"ר חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין וכו' ומלאכתן היאך נעשית ?

נומער 49

218) מציב לו י"ד מקומות בגמרא אשר רש"י ז"ל מביא בלשון כן שמעתי את פירושם וערוכים ושמורים המה בהערוך אשר זה הספר היה ערוך לפני רש"י ז"ל כמו שנראה בפירושו (שבת י"ח) שהביאו בפירושו (ונמצא באגודה שאלה ששאל רש"י מאת רביו נתן בעל הערוך ע"ש הערה) ;

219) השגה על הגאון שי"ר אשר כתב בתולדות ר' נתן בעל הערוך שלכן קרא שמואל לחייא בר אוריא מפני שאביו רב בא מא"י לבבל עם בל ב"ב (כ"ג כ"ס) .

220) הערה בדברי התוספות שם וזה לשונם לשון שפ"ה ראוריא מערב נראה לר"ת ולר"ת עיקר, ולא כתבו טעמם ונימוקם ע"ז והשיג על הס' ת"א שהעתיק לשון רש"י אוריא הוא מזרח בלשון פרסי או בלשון לעז ושבוש הוא ועל מה שפיים אח"ז בלשון ורברים האלה תמצית המה מדברי המבקר הגדול יעבץ הנה הוא אומר כי במח"כ הפליג לקרא על דברים האחרונים האלה את שם היעבץ אשר באמת המבקר הגדול הזה לא אמר ולא היה אומר דברים כאלה!

221) על מה שכתב רש"י (חולין ל"ח ב') ואין לומר שלאחר שמתה אמו הוציאוהו דקיו"ל בסס' נדה הוא מיית ברישא עכ"ל, כיון בזה לרחות את פירוש הערוך ערך דפן, ע"ש שפירש כן על יוצא דופן האמור בכ"מ.

222) ראיה נכונה ממכילתא פ' בשלח לסברת התשב"ץ שכתב בתשובה (מ"ח סי' ק"י) כי אפשר שכוונת הערוך אינה לומר שמתה לגמרי אלא שהיא מקשה ללוד וקרובה למות וקראה מתה כלה"כ (ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו), ובודאי שאחר מיתתה לא קראה לו שם ומראה טעות דמוכח בהמפרש בעל ז"י וכוונה בדברי הפייט איכת נוראותיך "מומתים ולא מתים בעודם, נפשותם עריין צרורות בחלדם" (והר"ן היידעניהים ז"ל לא הערה מקורו מהמכילתא הלו) והגיה שם "בשלדם" תחת חלדם מלשון "שלרו קיימת" שבא כ"פ בתלמוד, וגם הביא עוד סעד לרבינו התשב"ץ מדברי הרמב"ם במורה (פ' מ"ב).

223) עוד הוסיף להעיר שגם הרשב"ם נכד רש"י כתב גם כן לשון שמעתי על פירוש של הערוך והוא בפסחים (קי"ג ב') וב"ב (ע"ג ח'). ובפירוש בעלי התוספות עה"ת פ' (בופציס) ע"פ לבלתי רום לבבו מאחיו מה שהוא אומר ע"ז כי אותו ס"ת התלוי בזרועו של מלך לא היה כתוב בו כ"א עשרת הדברים וכו' יש לשער כי השמועה נובעת ממ"ש הערוך ערך תפל ג' בשם ר' נחשון גאון על הא דאמר רבנן תפילין בראשו ס"ת בזרועו ע"ש.

224) כוונה נכונה בדברי רש"י (כ"ק ט' ח') במה שכתב ב' פירושים על מ"ש רביע בקרקע ורביע במעות, וסיים ולשון ראשון שמעתי וכן שם עוד (כ' ח') ב' פירושים על לשון בתחומא וסיים ראשון שמעתי ובאמת ב' הל' האחרונים נמצאים בערוך (ערך ותר וערך תחם) ואולי פירוש שמעתי כלומר שמסכים הוא לזה הפירוש ע"ר מ"ש על ההיפך לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי.

225) השגה על בעל תולדות רש"י במה שמביא שם (בצד 321) מרש"י (זכחים י"ג) שכתב הלשון שמעתי ובחזזה שגה.

226) השגה על הנ"ל על מה שכתב מב"מ (נ"ע) ד"ה נקיש שכתב רש"י ואני שמעתי וכו' והוא בערוך ערך קש עכ"ל ובמה"כ עדות שקר נמלטה מעטו כי אמנם נהפוך הוא. הערוך פירש שההקשה מוסבת על התיגרא כמו שפי' רש"י בלשון ראשון:

שנה רביעית נומער 1)

227) הערה בדברי רש"י בחולין (ק"ג) רבא נזוף הוה, וז"ל "אני שמעתי משום דהטיח כלפי מעלה (במסכת תענית) דבעא מטרא בלא צורך משום יקרא דאימי' דשבור מלכא כו'" ולי נראה נזוף משום האי מעשה עכ"ל, ולא השמיענו מדוע לא ישר בעיניו זה הפירוש ששמע? והוא מביא טעם הגון ע"ז.

228) מפרק קושיות בעל סדה"ד על רש"י (חולין ק"ג) בד"ה זכה לי דכתב דרבא כהן הוה דקיי"ל מדבי עלי קאתי ורש"י ז"ל הלא כתב בעצמו (כ"ה י"ח) ובפ' הזורע אשכחן דרבא לא היה כהן ועתה הלא דברי רש"י סותרין זה את זה?.

229) השגה על בעל סדה"ד אשר מביא ראיה דרבא כהן הוה מהא דפרק הזורע שם בדק רב יוסף לרבא האי כהנא דחטיף מתנתא וכו' ופלא הוא שלא הביא זה מרש"י שכתב בפירוש בדק לן מנסה אותנו אם נדע להשיב ורבא כהן הוה ולא עיין ברש"ל.

230) השגה על הס' ת"ח שכתב שם הס' דהתם (בר"ס ויגמות) רבה גרסינן ולא רבא דלאו אורחי' דש"ס להקדים רבא לפני אביי ובמחב"ת לא השגיח בעין יפה.

231) על מ"ש הרש"ל לגרוס אמר רבה בדק לן רב יוסף נ"ל שהתיקון הזה הוא אינו נכון לו כי אחרי ההתבוננות אשר בכל הש"ש פעמים בש"ס שנמצא "בדק לן" האומר הוא **רב פפא** על רבו **רבא** (והגרי"ב לא הרגיש בזה).

232) השגה על הגרי"ב בהגהותיו לתוס' כריתות (י"ח) שכתבו וז"ל א"ל רבא בר רב הנן

תרדא רבא בר רב חנן היה חבר אביי כדאיתא פ' כיצד מברכין (דף מ"ו) אשר מחק מלות „כיצד מברכין" והציג תמורתן „כיצד משתתפין" (דף פ"ו).

נומער 10).

233) השגה על הרה"ג פינילים בעומק פשוטו של מקרא „לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור".

234) על הס' מיני תרגימא להגאון ר"י ברלין ז"ל שהביא את דברי הרמב"ן על הפסוק הזה ויבאר בזה את לשון המשנה בב"ב (קכ"ו) האומר איש פלוני בני בכור לא יטול פי שנים. ויתן הודעה על העבר כי עד היום לא מצא דין זה באחד מן המחברים וגם בעל רביד הזהב המביא גם הוא את דברי הרמב"ן אומר כי תימא הוא שלא הביאו המורים שאחריו סברא זו כי מבן בנו הבכור דהיינו שמת בנו הבכור והניח אחריו בן אם אמר לא יטול פי שנים דבריו קיימים. וחידוש הוא ובאמת אמנם מצינו למורנו מהר"ם פאדווה בתשובותיו (סי' מ"ד) שכתב לדבר פשוט לפסוק הלכה למעשה כדעת הרמב"ן ועיין בקצות החשן סימן רפ"א מה שמביא מתשובת מהרי"ט ח"מ סי' ע"א.

235) תמיה על הרמב"ן ועל הגדולים מביאי דבריו שלא העירו שבעיקר יסודו של הרמב"ן מלשון „על פני" שכתב שלא מצאהו רק על בחיו יש פלוגתא בדרז"ל והוא בויקרא רבה (פ"כ).

236) הערה על דברי הנתיבות (סי' רפ"ח סעיף ז') שכתב וז"ל עש"ך סק"ה מ"ש בשם תשובת מבי"ט אשר מזה ראי' למש"כ בסי' רע"ח שברצוי הבכור יכול לסלק אותו מירושתו, ובאמת ט"ס נפל בש"ך ע"ש בתשובה הנ"ל.

237) כיוון לדעת הגר"א לתרץ את הפליאה על הזוהר (פ' נך) (אמשטרדם ע"ז) ויאמר ה' אל אברהם מה כתיב לעילא וימת הרן על פני תרח אביו וגו' מאי איריא הכא? אלא עד ההוא יומא לא הוה בר נש דמית בחיי אבוי בר דא כו' ע"כ.

238) ע"ד תפלת יורדי הים לרבינו הרמב"ן הנדפסה בהשרון שנה שניה.

נומער 39).

239) ע"ד מה שכתוב במהרי"ט סוף כתובות (קי"ח) על מה שאיתא שם שלחו ליה אחוהי לרבה יודע היה יעקב כו' וז"ל כתוב בס' יוחסין משום רבינו חננאל דמשום דמבית עלי קא אתו, ש"ה ליה הכי דהלכה כר"י דאין חוששין לזרע האב, ופליאה הוא איך פה קדוש כהר"ח יאמר דבר זה שהוא נגד החלטת הגמרא בפ' או"ב? ואחרי עיונו בזה עלתה לו להראות נכוחה כי נאמנו מאד דברי בעל הרב יוחסין שאמרם בשם רבינו חננאל, ותמיה על המהרי"ט איך נעלמה ממנו הלכה זו.

240) השגה על הגאון ר' ישעי' ברלין שבשאילת שלום (פ' לזאת לזות קצ"ז) העתיק את לשון הרא"ש שכתב בשם השאלתות דפסק דליתא לחנני', כי מלבד ששכח את דברי הרמב"ן הנה אם היה מדייק היטב בדברי השאלתות (סס נסימן ל"ט) היה מוצא כמעט מפורש יוצא מפי אחאי גאון דאין חוששין לזה"א אף לקולא.

241) השגה על בעל הצידה לדרך המצדד לומר שדעת רש"י בניסוקיו לחומש (פ' לזאת) במה שכתב או"ב נוהג בנקבה שאסור לשחוט האם והבן או הבת אינו נוהג בזכרים והוא כדעת השאלתות והרי"ף כפי מה שכתב הרמב"ן במלחמות, ותמיה הוא כי הלא רש"י בעצמו (חולין סס) לא פירש כהשאלתות, אך באמת ידוע כי רש"י בפירושיו הוא פרשן ולא פסקן, ותפס בפירוש המקרא כאונקלוס.

242) העיר כי גם הרמב"ם אשר בפירוש המשנה ס"פ או"ב כתב הלשון „וראוי שתדע שאין חוששין באו"ב אלא באם בלבד" תמה עליו השלטי גבורים ומוריגו החביב בס' דינא דחיי לאוין קמ"ט כי מלבד שסותר את עצמו למש"כ בס' היד (פי"כ מה' שחיטה) דנוהג גם בזכרים מספק הנה גם בפירושו למשנה ס"פ אלו מומין כתב דאו"ב נוהג גם בזכרים ע"ש, אשר באמת אין כאן סתירה כלל באשר בפירושו למשנה כותב על פי רוב את הדין לפי משמעות המשנה.

243) השגה על בעל הס' מגלת ספר להרב קאזיש בפירושו לסמ"ג שם אשר כתב אחרי יפרוש מצודתו על פסקי הרמב"ם בענין סימנים „ע"כ נראה לדעתי שהוא הרמב"ם מפרש הא דקאמר הגמרא אלמא קסבר א"ת לזה"א הויגו כפשוטו בוודאי וכתנא קמא דחגיגה" וחשב זה לדבר חדש

ובמח"כ נעלם גם ממנו שזה דברי השאלתות והרמב"ן במלחמותיו.

244) השגה על הגאון ר' ישעיה ברלין במה שכתב בתור"ל ספ"ח דכלאים שדקשה כן משמיה דנפשי', ואישתמיטתי' תשובת הרא"ש במכתבו להרשב"א (תשובת הרא"ש כלל ב' אות ט"ז), וכן מה ששמח שם למצוא התוספתא פ"ד דכלאים מקור לפסק הרמב"ם ע"ש, אשתמיטתי' שכבר הערה הסמ"ג (לאוין רפ"ג) את המקור הלז.

245) השגה על בעל הפי' תנא תוספאה להגאון מוהרש"א שפירש "לערוד מין נחש ורומה לחמור" ובמח"כ שגגה יצא מלפניו וזיוג כאן כלאים, כי ערוד הקשור כאן הוא חמור הבר.

246) השגה על השו"ת פרי עץ הדר שהעירו שם איזה בעלי תשובות על הנו"ב (מ"ק תס"ע סי' נ"ח) מחידושי הר"ן על הא דסימנים דאוריתא וכולם לא שתו אל לבם שכבר העיר ע"ז הגאון מוהר"ש לאנדא בנו בהגהות לנו"ב (מ"ת תס"ע) מפי' הר"ן שהביא בשם הרמב"ן ע"ש.

247) הערה על מש"כ הנו"ב בתשובה (מ"ת סי' ס"ו) (והעתיקה ג"כ בסי' נ"ח) ע"ר השלשה סימנים שנזכרו בגמרא חולין (נה ע"ט) עבי קלא רברבן אודני, זוטרא גנובתיה בר חמרא, אי בעינן שיהא שלשתם יחד או אף באחד סגי (וכבר שקיל וטרי בזה בשו"ת פ"י וג"ש והגאון מוהרא"ב בשו"ת חינוך ב' סי' ק"ל, וכן הגאון בעל אה"ע).

248) השגה על הגאון ר' דוד דייטש בשו"ת חתם סופר אה"ע (ח"ת סי' נ"ט) על מה שכתב שם הלשון "התם (נמולין) בעי ב' סימנים שום אודנא וגנובתא, פירש"י כדי שאפילו יחנגד לו סי' קלא ניול בתר שנים כו' וכוונת הנודע ביהודה שם ברש"י משום דלשון "עיין" שייך בדבר הנראה לעינים אבל לא הקול, כבר הקדימו בזה הפני יהושע.

נומער 45.

249) על הירושלמי ברכות (פ"ח) ר' מנא מפקיד לאילין דבי ר' יודא נשיאה אין בעיתון למזבן מוליון, תהוון זבנון אלין דאזניהן דקיקין, אשר לכאורה מאמרו של ר' מנא תמוה קצת לפירוש הפ"מ שאחרי שמפני הכלאים אמר להם כן, מדוע איפוא צוה לקחת דוקא את הפרדות שאזניהן קטנות?

250) השגה על ראיית הרא"ש בפירושו לירושלמי (נרכות שם) ע"כ גם הוא מפרש את הירושלמי כפירוש הרא"ש שלא לענין כלאים אמר כן אך לא מטעמי' ומפרש דברי ר' מנא בפשיטות.

251) השגה על המרש"א חא"ג פסחים (נ"ד ח') שכתב טעמים על מה שנקרא שם הפרד "פסול" ועל מה שהאריך לתרץ קושיית החזקוני בפ' וישלח על פירש"י שהביא פסולין וכו' ומ"ש "הך דרשא דפ' הפועלים" אגב שיטפי' כתב כן כי לא נמצא שם זה המאמר כלל וזכרונו הטעה אותו מהמאמר הנמצא שם אהוריתי דבי רבי עתיר משבור מלכא.

252) פליאה על רבינו הגר"א ז"ל בשנות אליהו כלאים (פ"ח מ"ח) שכתב וז"ל והרמך הוא בני הרמכים ובני הוא לשון בתור שא"א לומר דבני הרמכים פי' דהאחשתרנים הם בנים שלהם דהא הרמך אינה יולדת אבל מדוע איפוא קראום בשם חמורים?

253) השגה על הרד"ק מה שפירש בשם אביו שאחשתרנים היא מלה מורכבת מן אחש — תרין (והביאו הר"ן בתשובתו להריב"ש) ולא נהירא לי' כלל כי במח"כ הרכיב כלאים באשר "אחש" היא מלה פרסית ו"תרין" היא ארמית, ותמיה על חגר"א בהשו"ע (יו"ד סי' נ"ז סעיף ז') אשר כתב בביאורו וז"ל למר מהא דלמשה כו' וזה פירוש מ"ש (נמצנם דכלאים) והרמך מותר ר"ל עם הסוס.

254) מקור נאמן לפירוש הראב"ע שהאחשתרנים הם הפרדים וגם מצא און לו לפירש"י שכתב אחשתרנים מין גמלים.

255) הערה על מלת אגרת שהעירו חוקרי הלשון שדגשת הגימל תמלא את הנון החסר, ובתשלומה אנגרת ונקראת כן ע"ש הרצים רוכבי הסוסים שנושאים אותה אשר נקרא אנגרא בלשון פרסי כמו שכתב היוסיפון בקדמוניותי'.

256) ע"ד מאמר רבינא (מגילה י"ח) אטו אנן אחשתרנים בני הרמכים מי ידעינן? מביא מתשובת הר"ן להריב"ש סי' ש"ן באור נכון ע"ז.

257) השגה על החכם ריב"ל ע"ד המלות אש דת, וע"ד המלה דת אשר לא נמצאה כ"א במגילת אסתר, דניאל, עזרא ומצאוה חקרי הלשון בלשון פרסי:

הכרמל החדשי שנה שלישית חוברת 8.

258) על המאמר (סנט ק"ח) מנין למילה שבאותו מקום נאמר כאן ערלתו ונאמר להלן ערלתו מה להלן דבר שעושה פרי וכו' אימא לבו? דכתיב ומלתם את ערלת לבבכם, אימא אזנו וכו'? דנין ערלתו תמה, מערלתו תמה ואין דנין ערלתו תמה מערלת שאינה תמה, ופירש"י תמה באותיותיה ערלתו וא"ד ערלתו מערלת דאין זו אמירה תמה שאינו מפורש בתוך התיבה ערלת מה עכ"ל, והנה מלבד שהלשון תמה אינו מכוון כ"כ ואינו רגיל בגמ' לכוונה הזאת, ובאמת הלא נמצאו בגמ' הרבה ג"ש שלא דייקו אחריהם כ"כ שתהיינה ב' התיבות מן הג"ש שוות ומכוונות יחד בלי שנוי מעט ולדוגמא בברכות (ג"ס ח') גמיר ג"ש נאמר כאן להוסיף לכם תבואתו ונאמר להלן ותבואת הכרם, והך ג"ש תבואתו (בכנוי) מן תבואת (בסמיכות) הוא ממש כמו בכאן ערלתו מן ערלת ולא אמרו שם אין דנין תבואתו תמה מן תבואת שאינה תמה ואחרי בקשת המחילה מן ראש הפרשנים רש"י קדוש ישראל נ"ל שלא רחוק לומר שמ"ש בגמרא כאן דנין ערלתו תמה כו' הוא לכוונה אחרת, ומנא אמינא לה ממה דאיתא במדרש בראשית רבה (פמ"ו) ובויק"ר (פכ"ה) ר' עקיבא אומר ד' ערלות הן נאמרה ערלה באזן "הנה ערלה אזנם" ונאמר ערלה בפה "הן אני ערל שפתים" ונאמר ערלה בלב "וכל בני ישראל ערלי לב" ונאמר ערלה בגוף "וערל זכר" ונאמר לו התהלך לפני והיה תמים, אם ימול מן האזן אינו תמים, מן הפה אינו תמים, מן הלב אינו תמים, ומהיכן ימול ויהיה תמים? הוי אומר זה ערלת הגוף ע"כ וזהו מכוון מאד במ"ש הגמרא דנין ערלתו תמה מערלתו תמה וא"ד ערלתו תמה מערלה שאינה תמה ודברו הכמים בלשון קצרה.

259) על המאמר שבת (ק"ז) במשנה ר"פ ושאר שקצים ורמשים החובל בהם פטור פירש"י ושאר שו"ר כגון תולעים ונחשים ועקרבים החובל בהן פטור דאין להם עור עכ"ל מה דחשיב רש"י נחש בהדי הני שאין להם עור צע"ג דהרי הנחש הלא יש לו עור חזק עי' בפדר"א (פ"כ) רא"א מן העור שהפשיט את הנחש עשה הקב"ה כתנות כבוד לאדם ולעזרו וכ"ה בתרגום יוב"ע ועבד ה"א לאדם ולאנתתי' לבושין דיקר מן משך חויא דאשלח מניה ועי' בירושלמי נדרים (פ"ג) ושבועות (פ"ג) על המשנה אם לא ראיתי נחש בקורת בית הבד אר"י בר פזי אנא חמי משך דחויא וכו' לכן יש לחשוב שאולי תיבת נחשים שבפירש"י הוא בט"ס ומיותר או שצ"ל חלזונות כמו בפי' הרע"ב.

260) השגה על רבינו בחיי עה"ת שכתב ע"פ ויעש ה"א לאדם ולאשתו כתנות עור, ואולי היה העור הזה עור תחש וכו' ע"ש ונעלם ממנו שכבר נמצא זה בדרז"ל עיין ב"ר (פ"כ) כתנות עור רשב"ל אמר גלאקסינון ועי' בירושלמי שבת (פ"ג) ומדרש קהלת (ע"ב מה שהי') עורות התחשים מה הן גלאקסינון וצריך לדעת עוד כי מה דאיתא בילקוט תרומה (רמז שס"ד) ועורות תחשים ר' יהודה אומר כו' העתקה הוא בקיצור מן התנחומא הנזכר ומה שרשום בצדו "תוספתא דשבת" הציון הלז הוא על המאמר מנין למאדים בשבת כו' שאיתא בילקוט שם והגאון הגדול מו"ה ר' זלמן מרגליות זלה"ה בס' זרע אפרים טעה בזה במח"כ וחשב שקאי זה על המאמר של ועורות תחשים כו':

חוברת ט' צד 478.

261) מובא משמו כושי' נפלאה על המשנה למלך (פ"א מהלכות אבל ה"ח) אשר נסתפק אם החנוטים (המומיא) ממאין והאריך שם בזה יעו"ש ולפלא שלא הביא ראיה מפורשת מן "יוסף" שהיה חנוט כמפורש בקרא "ויחנטו אותו" ולפי דעת חז"ל (סוכה כ"ה) ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם וגו' אותם אנשים מי היו נושאי ארונו של יוסף היו כו' ובפסחים (ס"ז) נויר (מ"כ) תוספתא כלים (פ"ח) טמא מת כותר ליכנס למחנה לויה ולא טמא מת בלבד אמרו אלא אפילו מת עצמו שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו במחיצתו, הרי עינינו הרואות שיוסף היה מטמא טומאת מת: צד 492).

262) ישוב נכון על קושית הריטב"א ז"ל בחידושיו לסוכה שכתב שם תמיה מילתא מאי היא דמהדרי תנאי באותן אנשים מי היו והלא היה ראוי בס' רבוא שימותו מהם בכל יום ויהי' שם טמאי מתים והרמב"ן ריש פ' תשא פסוק י"ב שכתב

ואני תמה נאיך יתכן שיהי' קהל גדול כמוהו ולא ימותו בו בחצי שנה למאות ולאלפים ולפלא על הרמב"ן שלא הביא כלל הסוגיא בסוכה (דף כ"ט) ששאלו תנאי אותן אנשים מי היו ומצא בהרא"ם שהעיר על הרמב"ן בזה, אך כשהוא לעצמו הוא אומר לפרש קושיית הגמרא בסוכה „אותן אנשים מי היו" וליישב קושיית הריטב"א הנ"ל ע"פ האמור במועד קטן (כ"ט) מתיב ר"נ בר רב חמדא היה הי' דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים וכו' מאי היה שהיה מכבר ע"כ והרואה הסוגיא שם יראה כי כפל הלשון היה היה דרשו חז"ל שהיה כבר, אף כן הבא כתיב בקרא ויהי אנשים אשר הי' טמאים לנפש אדם ומשמע מזה שהיו מכבר, לכן מהדרי תנאי באותן אנשים מי היו, ויותר קרוב לומר שמ"ש אותן אנשים מי היו אין זו שאילה, כ"א מדברי התנאים עצמם כמו"ש התוס' בב"מ (דף כ"ח) ד"ה וכמה ארי"צ ובש"מ ע"ש.

263) על המאמר נדה (ל"ה) חלב האשה איקרי משקה דכתיב ותפתח את נאוד החלב ותשקהו ע"כ, רש"י לא פירש כלום ע"ז אשר יש להעיר לכאורה מאי ראי' מיתי לחלב האשה מן חלב בהמה? אך נ"ל ברור שהז"ל מפרשים שהוא לשון נקיה וכינוי על שדי האשה ולכך כתיב נאד החלב בה' הידיעה ומצא ברמזי הפסוקים להרוקח שנדפס מהרש (וואר שא תרל"ה) הפסוק בשלח ע"פ ותפתח את נאוד (מלא בוי"ו) שכתב וז"ל במדרש שהוציאה לו דדיה והניקתו:

חוברת י', צד 532).

264) הגהה בפסיקתא דר"כ פ' (כי פקד ה' את תזכה), אמר (אברהם) לה שרה מה את אומרת כו' כשני זינוקים של מים כו' ע"כ והגאון ר"א זלמן מרגליות פי' זינוקים של מים צינורות שמקלחים מים ול"נ שצ"ל כשני זרנוקים כי היתי כנוד בקיטור (תהלים ק"ט) תרגומו כזרנוקא דתלי בקיטרא ובב"ב (ל"ח) א"ל זרנוקא אמר לכו פי' רשב"ם נוד של עור.

265) על המאמר (סנהדרין מ"ד) וא"ר אילעא בש"ר יהודה עכן מושך בערלתו היה כתיב הכא וגם עברו את בריתי וכתיב התם את בריתי הפר, פשיטא? מה"ד במצוה גופיה לא פקר קמ"ל, והעירו התוס' (ניכמות ע"ג) איך מפיק זה מקרא דא"ב הפר הא מפורש שם ביבמות דמדרבנן הוא ותירצו דאסמכתא בעלמא הוא, אך לפי הקדמתו שם שמדרבן של חז"ל להרשיע רשע ולהבריע אותו לקח חובה בכל מה דאפשר א"ש ומ"ש פשיטא פירש"י הא ר' עילעא גופי' אמר דעבר עכה"ת, אבל איך יפרנס מ"ש להלן פשיטא על מאמר דר"א בר זבדא? ומצא להגאון בעל כנה"ג בס' תו"ח שהקשה כן אך לפי ההנחה הזאת לא רחוק להעמיס את הכוונה בקושית הגמרא פשיטא דדרשינן לגנאי דהיכי דמצינו לדרוש את מעשי הרשעים לגנאי פ ש י ט א,

266) שם עה"פ כי עשה נבלה בישראל אר"א בר זבדא מלמד שבעל עכן נערה המאורסה בתיב הכא וכי עשה נבלה וכתיב התם (גבי נערה המאורשה) כי עשתה נבלה בישראל, פשיטא? מ"ד כולי האי לא פקר נפשי' קמ"ל ויש להרגיש מדוע יליף מנערה המאורסה שכתוב עליה כי נבלה עשתה בישראל מדוע לא יליף עשה מן עשה דדמי להדדי, היינו משכם עם דינה אשר כתוב שם על שכם השוכב כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב ודינה לא היתה מאורסה? אך במש"כ א"ש בפשיטות דחמיר יותר עם נערה המאורסה.

267) על מ"ש התוס' ביבמות ע"ב מעכן כבר הרגיש בעל ס' ערוך לנר מדוע לא הקשו התוס' מן המוקדם (סנהדרין ל"ח כ') אר"י א"ר אדה"ר מושך בערלתו הי', ויליף ג"כ מקרא דאת בריתי הפר? וג"ל שלא רחוק לומר שרבותינו בעלי התוס' אשר חדושי רבינו חננאל שגורים בפיהם תמיד, גם כאן היה נגד עיניהם דברי הר"ח ז"ל שהובאו בס' יד רמה כי המינים אומרים כי אדה"ר מן היה במותינו וכו' ונראה שהיה לו סמך לפירושו זה ממאי דתיקף סמוך אחרי המאמרים אלו אמרה הגמרא תנן התם ראוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס.

268) על המאמר (מגילה י"ג) ויאמר ממונו אר"כ מכאן שהדיוט קופץ בראש ויש מקשים מאי ראיה מזה הא משנה מפורשת (כר"פ מד"מ ל"כ) דבדיני נפשות מתחילין מן הצד ולא רחוק איפוא שגם כן היה מנהג הדיינים בדתי מלכי פרס ומדי? (ובאמת יש פלוגתא בירושלמי סנהדרין ובמדרש אסתר אם גם בדיניהם כן, וכבר העיר

ע"ז מורנו הגאון הרב ר' יהונתן בי"ד ח"כ ע"ש) אך לפי האמור למעלה א"ש שמצאו מקום לדרוש לגנאי .

269) השגה על הגרצ"ח המביא בס' מבוא התלמוד את דברי הרלב"ח סי' קכ"ז שכתב וז"ל ע"פ הקדמה אמתית שמדרכם של הז"ל להרשיע רשע ולהכריע אותו לכף חוב ובתוך דבריו כתב בשם הרלב"ח „וכן ביוסף הצדיק והכתוב העיד שלא שמע לאדונתו ואיך דרשו חז"ל (סוטה ל"ו) ויבוא יוסף לעשות מלאכתו מלאכתו ממש ומן הלשון שכתב „שבקש עצמו ולא מצא" שלא כן אמרו בגמ' סוטה שם , נראה בהדיא שדברי התנחומא שם היו על זכרונו ע"ש .

270) על המדרש אסתר ולמ"ד אין דיננו כדיניהם מה מקיים ויאמר יהודה ויאמר ממונן ? נראין דברי (ר') יהודה נראין דברי ממונן ע"כ וכתב המ"ב בשם ס' ידי משה דמפרש דאיירי ביהודה בן יעקב כש"ה ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף גם כי יעקב היה שם כשאחז"ל , אבל ג"ל יותר לומר שקאי על ויאמר יהודה מה בצע כו' אף שאחיו היו גדולים ממנו .

271) על המאמר (יומא ע"ה) זכרנו את הדגה רב ושמואל ח"א דגים וח"א עריות נראה ליה לומר כי רב הוא האומר עריות ומ"ד נאכל לישנא מעליא נקיט כי כן בירושלמי (כתובות פ' מע"פ סוף ס"ו) אמר רב הא דתנן אוכלת עמו מלל"ש לל"ש הוא לשון נקיה ע"כ וכן רב הונא ורב יהודה תלמידי דרב תרוויהו אמרי בפסחים אור אורתא הוא מ"ט לישנא מעליא הוא דנקט וכו' ע"ש .

272) ע"ד המאמר (יבמות ס"ג) ה"ד אשה רעה אמר אביי מקשטא ליה תכא ומקשטא ליה פומא , רבא אמר מקשטא ליה תכא ומהדרא ליה גבא פירש"י פומי' לקלל ולגדף עד זמן סעודה כדי לצערו ומהדרא ליה גבא שלא לאכול עמו ע"ש .

273) ע"ד הרמב"ם בפ"ב מהל' דעות (ה"ד) כתב, אמרו עליו על רב תלמיד רבינו הקדוש שלא שח שיחה בטלה כל ימיו ע"כ ומרן הכ"מ כתב שלא ידע מקומו ובשו"ת מקום שמואל ס"ס ס"ה כתב שהוא דבר פשוט וברור אצלו שהוא מפ"ק (דמגיה ה') ומגיד לאדם מה שיחו אמר רב אפי' שיחה קלה שבין איש לאשתו כו'

ופריך והא רב כהנא עאל כו' עכ"ל והיר המלך השיג עליו ושגה כמו שתפסו הגרצ"ח בשו"ת סי' ע"א ע"ש והשגה בזה ג"כ על הגרצ"ח ומראה כי גם הגאון רד"ל ז"ל נכשל בזה ויהי דוד נחפז וכתב בהקדמתו לפירושו על פרקי דר"א וז"ל והרמב"ם כתב על רב שלא שח שיחת חולין .

274) ע"ד המדות חסידות שהיו לו לרב מביא גם מהא דאיתא בירושלמי (סוף שביעית) ר' אמר כד אנא אמר לבני ביתי ליתן מתנה לבר נש לינא (ליה אנא) חזר ביה ומסיק הירושלמי שלדעת רב על פי הדין יכול לחזור , אלא דרב נהיג במדת חסידות והשגה שם על הר"ש במה שכתב למילתא דפשיטא כי מי שאינו מקיים דבריו אין רוח חכמים נוחה הימנו לאו משום דאיכא איסור דאמרינן פרק הזהב (מ"ט ב') דברים אין בהם משום מחוסרי אמנה כו' ותמוה הלא קי"ל כר' יוחנן דיש בהם משום מח"א ? גם מה שחיבר הא דאין רו"ח נ"ה עם דברים א"ב משום מח"א אין זיווגו עולה יפה לפי הגמרא דהזהב שם? ואחרי כן מצא שכבר הקשה זאת הראנ"ח בתשובותיו (סי' קי"ח) והובא בשער יוסף (סי' ע') ובמגדנות נתן בב"מ שם והאריכו בזה .

275) על המאמר (ב"מ פ"ק דזסכ) רב כהנא יהבו ליה זוזי אכיתנא לסוף אייקר כיתנא אתא לקמי' דרב א"ל במאי דנקטית זוזי הב להו , ואידך דברים גינהו ודברים אין בהם משום מחוסר אמנה, קרוב הדבר לומר שאמר לו רב שכן הוא לפי מדת הדין , אבל לפי מדת חסידות אפשר אמר לו שיקיים דבורו כמו שהוא בעצמו נהג כן שלא לחזור ואולי ע"ז רמז במה שאמר רב לרב כהנא (פסחים קי"ג) הסוך בנבילתא ולא תיפוך במילי ע"כ וי"ש לפרש לא תיפוך במילי שלא ישנה דיבורו .

276) על המאמר (סנהדרין ט"ו) דסבר רב אין אדם מוציא דבריו לבטלה , אמנם התוס' בגיטין ל"א כתבו דאליבא דר"מ קאמר וליה לא סבירא ליה ושם בסנהדרין כתבו הלשון וכן משמע התם ערכין ה' דפריך לר' מאיר פשיטא ואי אתא למימר דסבר כר"מ מאי פריך פשיטא כו' ע"כ ופשוט דכוונת התוספות דפריך שם לר"מ „למאי איצטריך" ע"ש (ובחנם נתקשה המרש"א בזה) ובתוס' שם סיימו והלשון א"נ אבא

פלוגתא בגיטין (ל"ח) חד במקדיש וחד במפקיר ע"כ ר"ל שרב יוסף אמר רב המפקיר עבדו יצא לחירות אבל מקדיש לא דלמא לדמי קאמר ע"כ ולדידיה רב ס"ל כר"מ דאין אדם מוציא דבריו לבטלה ע"ש ולפי זה הנה רב גידל בעל השלש מימרות בשם רב בערכין (שם) וכן אוקים בסנהדרין שם המשנה כר"מ יסבור כרב יוסף בשם רב דס"ל כר"מ .

277) על המאמר (גיטין י"ב ע"ב) אמר רב המקדיש ידי עבדו , אותו העבד לוה ואוכל ועשה ופורע כו' וכתבו התוס' וז"ל המקדיש ידי עבדו גרסינן ולא גרסינן המקדיש עבדו [illegible] יצא לחירות כדאמר רב בהשולח [illegible]ת) דלמיהוי עם קדוש קאמר וע"ש שדחקו לפ"ז מאי שנא דבהקדיש ידי עבדו אמרינן שהידים קדושות למלאכתן , ובהקדיש כל עבדו לא אמרינן שהקדיש כל אברי עבדו למלאכתם וקשה מדוע פסיקא להתוס' להגיה כן (כי נראה להדיא שהי' לפניהם הגי' בגמרא המקדיש עבדו) די"ל הך מימרא דרב אמרה רב יוסף לא רבה , ורב יוסף אמר שם אליבא דרב דמקדיש לא יצא לחירות דלמא לדמי קאמר , ומדקדק בהלשון מה שאמר רב יוסף „דלמא לדמי קאמר" שתיבת „דלמא" היא מיותרת והל"ל בהחלט , אבל המקדיש עבדו לדמי קאמר ולא יצא לחירות ואולי אמר רב יוסף זה כמסתפק אני שמעתי מרב רק הדין דהמפקיר עבדו יצא לחירות, אבל דין של המקדיש עבדו לא אמר רב , ודלמא ס"ל דלדמי קאמר ולא יצא לחירות הייגו שלרב יוסף מספקא ליה בדעת רב אי ס"ל כר"מ או כרבנן .

278) ע"ד התוס' (כתובות ע' , ב') ד"ה אלא לא תימא נעשה , שהעירו אמאי לא משני דמתניתין דהכא כר"מ דאמר א"א מוציא דבריו לבטלה כדמשני בפ' אע"פ ע"כ נ"ל ליישב בפשיטות דלא רצו להעטיד סתמא דמתניתין כר' מאיר ודלא כהלכתא , בפרט כי סתמא דמתניתין בערכין דערך ידי (כ' ח') דתני לא אמר כלום אתיא כרבנן , וכן סתמא דמתניתין בספ"ה דתמורה (כ"ז ב') אמר עלה רב יהודה אמר רב מתניתין דלא כר"מ דאי כר"מ א"א מודבל"ב והני סתמא עדיפי מסתמא דסנהדרין דמוקי לה ר"ג א"ר כר"מ , אבל הא דאמר בפ' אע"פ (ל"ח) נעשה כאומר כו' אמר שם אליבא דר"מ ע"ש ותמיה גם על התוס' (גיטין ל"ט) שלא הזכירו כלל הא ואר"י אמר רב דתמורה שם ?

279) על המאמר (כתובות ט"ז) רב בתר צלותי' אמר הכי יר"מ ה"א שתהן לנו חיים ארובים כו' שתפלתו זו תקנה לעצמו בעבור אשתו הרעה ושפך נפשו לפני ה' שרוח נכון יחדש בקרבה ולב טהור לטובה ולשלום ואולי מ"ש שתהא „בנו" ולא אמר חיים של אהבת תורה וי"ש כיון בזה על אשתו שתהי' אוהבת תורה וי"ש כמ"ש נשים במאי קא זכיין ? באקרויי בניהו לבי [illegible]נישתא ובאתנויי גברייהו בי רבנן ואם [illegible]ין באשה אהבת תורה ויראת שמים לא תתרצה באלה .

280) על המאמר (נדה כ"ד) איתבי' רב שימי בר חייא לרב כו' אמר ליה שימי את כו' עיין פירש"י משום דבר בריה היה קאמר ליה הכי משום הביזותיה כו' והפירוש ששמע שהוא משום שמדת צניעות היה בו ברב שלא היה זוקף עיניו למעלה הלכך לא היה מכירו לא נהירא לי' שהרי לא עיניו שאמר רב כך לשום אדם אלא לזה אמר כן כו' עכ"ל , ואחרי נשיקות עפרות זהב לו נראה בעיניו לפרש ע"פ דאיתא (נמוקין ק"ח) דרב איקלע לבי רב שימי בר חייא בר ברי' , חש בעיניו עבדו ליה שייפא בצעא כו' ע"כ ופשוט שלפי שהיה חש בעיניו (בביתו של רב שימי נכדו) והניחו איזה תחבושת על עיניו לרפואה , לא יכול אז לראות היטיב את העומדים אצלו ולא הכירם ובאותו הזמן שאל לו רב שימי את השאלות האלו ולא ידע בברור אם רב שימי הוא השואל , לכן אמר לו בלשון שאלה שימי את ?

281) על מאמר המדרש בפסוק ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך כי כך אמר לו ע"י שליח כדברי ר"א המודעי שכן מסר יתרו את הדברים ע"י שליח במכילתא וכר"י במדרש (פכ"ז) ונ"מ שם לדינא אם כתיבה הויא כאמירה בפה וכבר שקלו וטרו הראשונים וגם האחרונים לענין האי דינא (ועי' ברכ"י או"ח תפ"ט ובתשובות הגאון ר"ע אייגער סי' כ"ט ל' , ל"א , ל"ב אריכות דברים בזה) .

282) על המאמר (סוטה ג') ויבוא הביתה לעשות מלאכתו רב ושמואל ח"א לעשות מלאכתו ממש , וח"א לעשות צרכיו נגנס ויש

להכריע קצת כי רב הוא האומר לעשות צרכיו וליסוד הדרש יש לפרש מלאכתו מלשון קול מאכבה (נמוס ג') כמו שכתב הרד"ק בשרשים בשם ר' יהודה בן בלעם פי' קול השנים אוכלות הטרף כמו שאמר ברישא דקרא והכרתי מארץ טרפך.

283) עמש"ש בעי רב יוסף ויבוא הביתה לעשות מלאכתו ממנינא הוא או לא? ק"ק דהא ע"כ לפי זה הוה מספקא ליה גם בקרא דוהמלאכה היתה דים אי הוה ממנינא או לא כמו שמפרש בגמ' וא"כ מדוע נקט ר"י בהבעיא רק הך קרא ויבוא הביתה לעשות מלאכתו ולא קרא דוהמלאכה היתה דים? והמרש"א בחא"ג הרגיש בזה (וניחא ליה משום דהך קרא הוא מוקדם בתורה, וזהו דוחק) וג"ל דהעיקר בא רב יוסף להשמיענו שלא לחשוב בין המלאכות את הפסוק ויבוא הביתה וכו' למען הטיל קוצים בעיני המינים והצדוקים ולהוציא מלבן של השומרונים והכותים אשר גם הקראים נמשכו אחריהם שאוסרים תה"מ בשבת.

284) על מאמר הגמ' והפועלים ב' בשבת, והתניא הפועלים אחת בשבת? אריו"ח ל"ק כאן בעושין מלאכה בעירן, כאן בעושין בעיר אחרת, התוס' וכל הראשונים הקשו מדוע לא פריך הגמרא מרישא דמתניתין דקתני הפועלים שבת אחת ע"ש שתירצו בדוחק ול"נ ברור שט"ס קטן בגמ' וצ"ל והתנן הפועלים שבת אחת וכוונת הגמרא להקשות מרישא דמתניתין וכן מצא בירושלמי שמקשה כן הכא (ברישא) את אמר שבת אחד, וכאן את אמר פעמים בשבת? תני בר קפרא הפועלים יוצאין למלאכתן שלא ברשות בתיהן שבת אחת ע"כ, ואולי התני ב"ק הוא הך דתניא בברייתא דהביאה תלמודא ירדן והיא שנוי' בתוספתא דפירקין (והגרי"ב לא ציין שם) ועי' בש"מ בשם תר"י.

285) ישוב קצת על הערת התויו"ט (נדרים פ"ג מ"ו) על מה שהשמיט הרמב"ם בחבורו דין הנודר מאוכלי שום ולא ידע למה? וע"פ מש"כ הרמב"ם בפי' המשנה לקמן פ"ח מ"ז קונם שום שאיני טועם אינו אסור אלא עד לילי שבת כו' ובפירוש כתב בהל' דעות פ"ד ה"ט כי השומים הם ממאכלים הרעים אין ראוי לאדם לאכול מהם אלא מעט עד מאד, ובימות הגשמים אבל בימות החמה לא יאכל מהם כלל עכ"ל.

286) על המאמר בהגדה ש"פ וירא את עניני זו פרישת ד"א כמה שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים ומפרשי הגדה יגעו הרבה למצוא ההוכחה מן הפסוק של וירא אלהים כו' אך ל"נ פשוט שריוקם הוא ממ"ש וירא אלהים את בני ישראל, ולא אמר מה ראה? והיה צ"ל וירא אלהים את בני ישראל והם מעונים ולחוצים תחת יד מצרים וכדומה לכן השכילו חז"ל לפי דרכם (לעיל) דמחמת שלא רצה הכתוב להוציא דבר מגונה מפיו לא פירש בהדיא והרי זה מקרא קצר, ומובן החסרון מעצמו ורי ברמיזה ועי' הראב"ע ע"פ למען ענותו בסבלותם גם יש ראי' נכוחה מפסוק וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, דמשמע להדיא שהענוי היה למנוע הרבוי עי' בימ"ת.

287) על המאמר (סוטה י"ח ב') (וכן במדרש) כן רבו וכן פרצו מבעיא ליה? אמר ר"ל רוה"ק מבשרתן כן ירבה וכן יפרוץ, פירש"י רוה"ק מבשרתן לישראל ואומר למצרים אין מועיל לכם כן ירבה תמיד וכן יפרוץ, נ"ל שכוונת ר"ל שהמאמר כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ לא קאי על המצריים בפרט כ"א רוה"ק מבשרת לכנסת ישראל על העתיד שכאשר שונאיהם ולוחציהם יענו אותם במאד (כמו בימי הרומיים וגירוש שפניא) במשך ימי גלותם, לא תתקיים מחשבתם וכו'.

288) על המאמר ב"ר (פי"ג) אמר ר"ל בשעה שהמטר יורד בהמה מבקשת תפקידה מ"ט לבשו כרים הצאן, לבשו דכרייא ענא לשון נקי ע"כ, והוא גם בעל המאמר בפסחים לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו ובל' ערבי יורה לבש על נשואין ומזה פירשו הכתוב (מלאכי ג' ט"ז) וכסה חמס על לבושו המוסב על בגידה באשת נעוריו ועי' (בסנהדרין ע"ג) מ"ט איענש? א"ר פפא שהיו בניו נושאין נשים שאין הגונות לכהונה ולא מיחה בהם שנאמר ויהושע היה לבוש בגדים צואים, וכי רבו של יהושע ללבוש בגדים צואים כו' ע"כ, ורב פפא הוא האומר (נפסחים מ"ע) אי לאו דנסיבנא כהנתא לא אויתרי.

289) ע"ד התרגום דכתובים שלפנינו, לא הובא ברש"י

ברש"י ותום' כ"א במקומות מתי מספר וגם שם קרוב מאד שזהו הוספה בפירושם, או נזדקר בהם איזה טעות (וכבר דברו בזה בעלי האספות) אמנם בהמראה מקומות ברש"י לשם בוודאי יש שגיאות כגון בגיטין (ס"ז, ב') כתב רש"י ויש שמים (תהלים י"ח) דמתרגמינן וארכין שמיא ע"כ המ"מ הוא ט"ס וצ"ל (שמות ג' כ"ב) בב"ק כ"א כתב רש"י דמתרגמינן אקילקלתא על מאשפות ירים אביון (תהלים קי"ג) והציון הוא בטעות וצ"ל (שמות ח') (זה תקן גם הגאון ר' צבי חיות) בב"ב כתב רש"י ויערם (תהלים) מתרגמינן אכלי וכן כל לשון הכרזה בת"י וצ"ל (שמות ח' ז') בחולין (קכ"ו ח') כתב רש"י כדמתרגמינן עלה נדף (איוב כ"ג) טרפא דשקיף ע"כ ט"ס וצ"ל (ויקרא כ"ו ל"ז) וכן מ"ש בתום' (ע"ז ד' ח') מה נורא מעשיך מתרגמינן מה דחילין אינון מנגניא דילך ע"כ אין כוונתם על התרגום כ"א על מ"ש בפסיקתא ע"ש וכן לדעתו שמ"ש התום' (נר"ם מ' ח') לבשו כרים הצאן מתרגמינן יעלון דוכריא עילוי ענא והיא לשון נקי' לא כוונו על התרגום כ"א על המדרש ב"ר (פמ).

290) (חולין י"ט ח') מה שכתב שם רש"י ד"ה לא חילק במובלק הסימנים כו' לשון מבולקת "כך שמעתי ע"כ וכ"ה בערוך ערך הלק ו' בשם ר"ג ע"ש, (פמ נ"ח כ') פירש"י חדורות עגולות שמעתי ובערוך כתוב פלסי' לפלא פי' שובר הסל ולדעתו כי מ"ש רש"י ולא שמעתי תיבת "ולא" היא ר"ת "ולישנא אחרינא" ושמע הך לישנא מפירוש הערוך ולכן אפשר שגם כאן מ"ש רש"י ואני שמעתי שמדת צניעות היה ברב כו' שמע זאת בשם הערוך.

291) ע"ד המאמר דרב לא היה אוכל מסעודת הרשות משום הלב ודם וגיד הנשה (חולין פ' גיד הנפה) ומרמצינו (כ"ק פ') דרב איקלע לבי שבוע הבן הרי דנהנה מסעודת אחרים, (ובנדרים מ"ג, ומ"ז) רב ור"ח הוו יתבי קמי' דרבי בסעודתא ולא מבואר שם שהיתה סעודת מצוה מזה נראה שכל סעודה שאדם עושה שלא כדרך מרעות ושמחה אלא כדי ליתן שבח למקום כו' נקראת סעודת מצוה.

292) על המאמר (נדרים מ"ז) רב ושמואל הוה יתבי בסעודתא כו' א"ל שמואל אילו איתי לי ארדיליא וגוזליא לאבא מי לא אכילנא נ"ל ברור למחוק תיבת לי ולחלק תיבת ארדיליא לשתים וכצ"ל "א"ל מיתי ארדי לי וגוזליא לאבא" וכצ"ל (נפסחים קי"ט) כגון ארדי לי והראיה (מכתובות ס"ח) אמר ר' ענן בר תחליפא הוה קאימנא קמי' דמר שמואל ואיתי לי' תבשילא דארדי כו' פירש"י תבשילא דארדי מין כמהין ופטריות והשגה על בעל סדה"ד כי טעה במח"כ במה שסדר בערך מר שמואל ראש גולה את מר שמואל (בנדס כ"ס ב') אשר הוא שמואל ירחינאה.

293) ע"ד המאמר (יומא פ"ז) רב ה"ל מילתא בהדי ההוא טבחא כו' אשר מזה נלמד דדרכו של רב היה לפייס את כל המקפיד עליה וליזל לגבי' ומסיר השגת הרש"א והתשב"ץ בתשוב' (ח"ג סי' קס"ם) שהעירו כי אע"פ שרש"י ז"ל כתב רב שאני מחמיר עליה לעצמו אין נראה פירושו זה שדרך התלמוד לומר על כל כיו"ב לפנים משורת הדין עבד כו' עכ"ל ואמנם לפי מה שידענו שזהו מן העשרה מילתא דחסידותא דעבד רב הנה יאירו הדברים כי במ"ש רב שאני רמזו אל דבר הידוע ומזורסם שהצטיין רב בזה שהי' מתנהג בחסידות ותומרות יתירות לעצמו.

294) על המאמר ר' חנינא חלמא חזי ליה לרב דזקפוהו בדיקלא (יומא פ"ז) ופירש"י ור"ח ראש ישיבה הוה כדאמר רבי בעת פטירתו חנינא בר חמא ישב בראש כו' והקשה הכנה"ג דמדברי רש"י מוכח דזה היה אחר שהי' ר"ח ראש ישיבה דהוא אחר מות רבי, והא רב ירד לבבל עוד בחיי רבי כדאיתא (בסנהדרין ה') וע"ז תירץ ב' תירוצים או שמעשה זה היה בימי רבי קודם ירידת רב לבבל ומ"ש רש"י ור"ח ראש ישיבה הוה לא שבאותו זמן היה ר"י, אלא שהיה ר"י אה"ז ובוונת רש"י שהבין ר"ח שהוא עתיד להיות ר"י אחר מיתת רבי או שהיה אומר כן ר' בחייו כי' א"נ שמעשה זה היה אחר שהיה ר"ח ר"י כלומר אע"פ שהיתה ההקפדה קודם מות ר' וכו' ותמה תמה הוא קורא איך עלה על דעתו שכוונת רש"י שבאותו הזמן של מעשה ההקפדה היה ר"ח ר"י הלא המעשה היה לפני רבי כמ"ש "רב הוה פסק סדרי קמי' דרבי" ור"ח לא נתמנה לר"י עד שמת ר' אפס שהיה איזה שנים ראש ישיבה אחרי מות ר' (עי' שבת נ"ע כ' ותום' עילוקין

MAGYAR KÖNYV TÁRA

עירובין ס"ה ב') ועל מה שאמר שם שרב אזל לגביה תליסר מעלי עיוכ"פ ור"ה לא חי' ר"י דק עשר שנים לפי דעתו הך מספר תליסר הוא מספר גוזמי ומרבה להביא חבילות ראיות ע"ז מכמה מקומות בש"ס וג"ל שגם הרמב"ם פירש כן המספר תליסר בכאן לגוזמא, והגדיל הוא הגוזמא וכתב בהלכות תשובה (פ"ב ה"ע) ואם היה רבו הולך ובא אפי' אלף פעמים עד שימחול לו ומש"כ רבו הוא דהיה לפניהם הגירסא רביה שאני וכמ"ש המפרשים (אמנם מרן בכ"מ ובב"י (סי' תר"ו) וכן הגר"א יאמרו שהם מגרשים מ"ש רב שאני ר"ל רבי') ואף כי הט"ז וש"ך יגעו למצוא מקור אחר להרמב"ם ולא אבו להמציא הגירסא דרבי', הנה התשב"ץ בתשובתו הנזכרת מביא להדיא את הגירסא הזאת ועי' ביד המלך שהאריך בזה, ואגב שפשי' נזדקר אצלי טעות לסבור דהמעשה עם ההוא טבחא היה עם ר' אבא ולא עם רב וכו'.

295) ט"ס בדברי הרמ"א בהגה"ה (סי' תר"ו) שכתב והמוחל לא יהיה אכזרי מלמחול (מהרי"ל) אם לא שמכוון לתובת המבקש מחילה (גמרא דיומא) עכ"ל הנה מש"כ בשם מהרי"ל הוא משנה מגורשת ס"פ (כתובות ע"ב) אך מש"כ בשם גמרא דיומא תמהו כל האחרונים, כי בגמ' דיומא שם סבואר ש"ח לא קבל פיום מרב, כ"א בעבור טובת עצמו של ר"ח לא בעבור טובת רב היינו שיחד ר"ח אשר רב ידחה אותו למות עיין בב"ח וט"ז ותוי"כ ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם וע"ז ג"ל שלא רתוק לומר שהרמ"א יפרש דברי הגמרא הכי, דלפי שר"ח חלמא חזא שרב יהי' לראש, ורבי צוה שר"ח ישב בראש ונכון היה לבו ובטוח שדברי רבי לא ישובו ריקם (כדלית מסורס בכתב ע"ט) ובכתובות (שם) כיון דאמר רבי שר"ח ב"ח יתיב בראש לא סני דלא מליך, דכתיב בהו בצדיקים ותגזר אומר ויקם לך פחד ר"ח שכאשר רב יהיה לראש בא"י לא יאריך ימים על מלכתו (כאשר היה כן עם ר' אפס) למען פנות מקום לר"ח שיהיה הוא לראש אחריו, לכן לא קבל ר"ח פיום מרב, כדי שילך רב לבבל ושם יהיה לראש, ור"ח יהיה לראש בא"י, ובאופן הזה יקויים חלומו וגם צוואת רבי יחדיו וכן הבין הרמ"א כוונת רש"י באמרו "וכשראה ר"ח חלום זה על רב דאג למות (דאג על מות רבי) לפי שאין מלכות נוגעת בחברתה, אמר אדחייה מהכא ויברח לבבל מפני ושם יהיה ראש ולא נדחין למות בשבילו (ולא יהי' רב נדחה למות בשביל ר"ח") כן פירש הרמ"א ומזה יצא לאור הדין שאם מכוון לשובת המבקש מחילה רשאי שלא לקבל הפיוס ושלא למהול.

296) על המאמר (מולין ל"ה) אמר רב בשר שנתעלם מן העין אסור ופירשו התוס' וחומרא בעלמא הוא, וברא"ש שם כתב וחומרא יתירא הוא וכו' וגם בעל המאור כתב הלשון על הנך עובדי דמיתינן בגמרא דאזל בהו רבנן לחומרא בבשר שנמה"ע א"כ מדת חסידות היתה בהן להחמיר לעצמם כו' וסוגיית הגמ' שם מוכיחה למרי אשר חשבוה רב לדין ולא למדת חסידות לבד. אך הוא מעיר שם כי מה שקראו רבותינו לדין זה "חומרא" ומדת חסידות יש להם עמוד גדול לסמוך עליו כי מצורש איתא בירושלמי ע"א (פ"ב ה"ח) אר"י בר בון הדא מן חמירתא דרב דרב נחת לתמן, חמתן מקילין וחמר עליהון וכ"ה בשקלים (פ"ז ה"ב) ופירש בק"ע ורב ירד לבבל ראה אותם שהם מקילין באיסור בשר להניחו כיר עכו"ם והחמיר עלייהו ואסר כל בשר שנמה"ע (ומצאנו דוגמא לזה (מולין ק"י) דרב ס"ל כחל מותר רק בקעה מצא וגדר בה גדר דרב איקלע למטלפוש כו' ופירש"י בקעה מצא כלומר ראה שיש מזולין באיסור בב"ח והחמיר עליהן).

297) העיר על המאמר (מולין ל"ה) רב חזיא לההוא גברא דהוה קא מחוור רישא נפל מני' אזל אייתי סילתא שרא אסיק תרין אסר עברא נמי הכי? אסיגנהו ניהלי' ובתבו התוס' ואם לא אסיק אלא חד לא הוה אוסר שהרי ראה שלא היה שם עורב והא לא הוה ליה למיחש שמא שלו נאבר במים וזה אחר וביושלמי שקלים וע"א (שם) איתא האי עובדא בחד ואס"ה אסר רב וכבר העיר ע"ז הפ"ח סי' ס"ב ע"ש והנה הפר"ח כתב הלשון על הך עובדא דירושלמי ואם בבשר ששכח ע"ג שפת הנהר ובא ומצאו במקומו קאסר רב כו' וכן פי' הפ"ם אבל הק"ע פי' שהבשר נפל מידו ורצה ללקחו מתוך הנהר א"ל רב שאסור

שאסור כו' ונמשך אחר הבבלי אבל לשון הירושלמי „אנישתי ואזיל ליה חזר בעי מיסבינא" נראה כפי' הפר"ח והפ"מ.

298) על המאמר (כ"מ כ"ד) ההוא דיו דשקיל בשרא בשוקא ושדייה בצניעתא דבי בר מריון אתא לקמי' דאביי א"ל זיל שקיל לנפשך כו' והאמר רב בשר שנתעלם מה"ע אסור? בעומד ורואהו וכתבו התוס' וז"ל אתא לקמיה דרב גרסינן כדמשמע בירושלמי פ' אין מעמידין כו' ר"ל כדי שיהי' הקושיא מרב אדרב וכ"כ הרא"ש והרשב"א והר"ן ושארי ראשונים בשם ר"ת ואמנם כן הוא שבירושלמי פ' אין מעמידין (וחידוש שלא הביאו התוס' מן המוקדם שכ"ה גם בשקלים) איתא כהאי עובדא ממש עם רב, אבל כאן בגמרתינו ג"ל שאי אפשר לגרוס רב אלא אביי בגירסתנו שכן מצינו דהנהו דבי בר מריון היו בימי רבה ואביי ולא בימי רב אשר חי איזה דורות לפניהם וג"ל שאין אלו דבי מריון שהיו בימי רב יוסף ורבה ואביי, רק היו בניהם וממשפחתם ובאמת כאן נקרא „ברי' דרבין" ועי' (מו"ק י"ח) מריון ברי' דרבין ומר ברי' דרב אחא בריה דרבא ה"ל גמלא דתורא כו' אמר רב אשי וכו' ונראה שהוא הוא והי' בדורו של רבינא ורב אשי, ובעריוך ערך גמל הגי' ר' מריון דבי בר אבין:

299) השגה על המעדני יו"ט שם על הרא"ש שכ' שהוא הנזכר באלו מציאות אמר רבינא גלימא מכריז כו' וכתב וז"ל ובפרק אלו מציאות אבל בס' שלנו לא ראיתי דפליגי אלא רב יהודה ורב נחמן וכ"ה גם כן שם בס' רבינו עכ"ל אשר תמיה גדולה היא כי במח"כ שם עינו בדף כ"ח ע"ב ושם איתא כדבריו „איתמר רב יהודה אמר אבידתא מכריז ור"ב אמר גלימא מכריז (וכ"ה שם בגליון) אבל לא עיין שם באותו הדף סוף עמוד א' ושם איתא, אמר רבינא ש"מ כי מכריז גלימא מכריז דאי ס"ד אבידתא מכריז כו' רבא אמר אפ"ת אבידתא מכריז כו' כמ"ש רבינו הרא"ש זה הלשון, והכל בחזקת סומין! ועי' סד"ה ערך רבינא שהביא גם מהרא"ש פ' הנשרפין ומשיטה מקובצת על ב"מ פ"ז ומשט"מ על ביצה י"ז אשר ב' רבינא היו ובמח"כ שכח להביא שם משטה מקובצת ב"מ דף נ"ו בשם הרא"ש דג' רבינא היו ע"ש שהאריך בזה:

300) על ר"י שם בחולין דכתב דלית הלכתא כרב במ"ש דבשר שנמ"ח אסור, וכתב הלשון, ורב כהנא הא קא חזינן דא"ל שקול ואכול עכ"ל וכוונתו על מ"ש שם בגמרא ר' נחמן מנהרדעא איקלע לגבי ר"כ לפום נהרא במעלי יומא דכפורי אתא עורבי שדו כבדי וכוליתא א"ל (רב כדנא לר"נ) שקול ואכול ע"כ, והרשב"א בחדושיו הביא דעת הרי"ף ודעמי' דהלכה כרב וכתב ראיות לזה, ואח"ז כתב וז"ל והחיא דלקמן דאמר ליה ר"כ לר"ח, חנן זיל שקול דהאידנא דהיתרא שכיחי טפי, אפקוה לבר מהלכתא כו' ולכך השמיטה רבינו אלפס, ור"כ הוא דאזיל לטעמי' דר"כ ור"א הוא דפליגי עלי' דרב כדאמרי לי' בעובדא דההוא רישא דאסורא מיתי דהתירא לא מיתי? כלומר לדידהו לית להו בשר שנתעלם מה"ע אסור ע"ל וכ"כ בס' תורת הבית הארוך בית ד' שער ב', אמנם הרמב"ן במלחמות וזרא"ש ושאר הראשונים תירצו הא דר"כ בדרך אחר ולא נחתו לדבר הפשוט הלז כמ"ש הרשב"א, דר"כ לטעמי' אזיל והלא דבר הוא? אך אחרי עיונו בזה נראה לו כי במח"כ הרשב"א נזדקר לו טעות בזה, כי באמת ר"כ הלז דאמר לר"ח מנהרדעא הוא אינו ר"כ חברו של רב אסי (אשר היו כמו תלמידי חברים לרב (רמ"י שנת קמ"ו), ותוס' (כ"נ ס"ב), והמה"ר הביא כן בשם הרא"ש דב"ב ולא הרגיש במח"כ כי הרא"ש העתיק מתוס' ואינהו אמרו ליה לרב דאיסורא שכיחי דהתירא לא שכיחי? —) אלא הוא ר"כ הבבלי האחרון, ומנא אמינא לה? דהנה כאן איתא ר' חנן מנהרדעא (כ"ה הגי' ברז"ה וברמב"ן וברא"ש ובר"ן ובכל הראשונים, ומ"ש בגמ' שלפנינו ר' נחמן הוא ט"ס וכן מ"ש בתה"ב ר' חנן בר רבא הוא ט"ס וצ"ל מנהרדעא) איקלע לגבי רב כהנא לפום נהרא במעלי יומא דכפורי כו' וכן גם בקדושין (פ"ח, כ') איתא ג"כ ר' חנן מנהרדעא איקלע לר"כ לפום נהרא כו' ובפום נהרא הי' רב כהנא אחרון כי כן איתא (בגלגלת ל"ח ח') (ובסוטה מ"ו כ') רב כהנא אלוייה לרב שימי בר אשי בפום נהרא עד בי צניתא דבבל ע"כ, ורב שימי בר אשי הוא

הוא בימי אביי ורבא, דאמר ר"כ משמי' (חולין נ"ג) (ועי' זבחים ע"ח כ') אמר רב אשי אמריתא לשמעתי' קמי' דרב שימי כו' וכתב הסד"ה „לא ידעתי איזה שימי"? כוונתו שנפלא בעיניו שרב אשי יאמר שמעתא קמי' דרב שימי בר אשי? ובמח"כ לא הרגיש שהוא ט"ס וצ"ל אמר ר"כ אמריתא לשמעתא קמי' דרב שימי בר אשי, שכן היא הגי' (בתוס' כ"ח) שאיתא שם אותה הסוגיא עצמה דזבחים, ועי' (בחולין י"ח) א"ר אשי אמריתא לשמעתא קמיה דר"כ, ואמרי לה ר"כ קמ' דרב שימי נכון להגיה גם שם קמי' דרב שימי בר אשי) ולדרך הרשב"א בזה דר"כ לשמעי' אזיל כו' יש להעיר עליו במה שהכיר הראי' לדעת רש"י מרב אמי דאשכח פרגיות שחוטות אתי לקמי' דרב אסי וא"ל שקול לנפשך דעל רב אסי בוודאי אפשר לומר דאזיל לשמעי' דפליג עליה דרב ואית ליה דבשר שנתעלם מן העין מותר:

חוברת י"א צד 593.

(301) הערה בדברי התוס' (כ"ב ק"י, ח') ד"ה ולא תימא כו' ולא מצני שהיה כהן דלא הוה כהן כדאמרינן בהזורע (ק"נ) רב כהנא אכיל בשביל אשתו ובג' אלו עוברין (מ"ט, ח') א"ר כהנא אי לאו דנסיבא כהנתא לא גלאי, א"ל תלמידיו והא למקום תורה גלית? אמ' להו לא גלאי כדגלי אינשי שגלה ע"י דשמטי' לקועיה דההוא גברא עכ"ל ויש להרגיש בדבריהם, הלא אבן פנת ראיית התוס' מגמ' דפסחים דר"כ לא היה כהן, הוא ממ"ש בפירוש „אי לאו דנסיבי כהנתא לא גלאי" ולמה איפוא האריכו להביא את כל לשון הגמ' שם ללא צורך כלל להוכחתם, וזה לכאורה שפת יתר, הלא דבר הוא? וג"כ פשוט, משום דהתוס' בעצמם (בחולין קנ"ב ח') ובקדושין (מ' ח') מסיקו שם דתרי רב כהנא הוו, אחד לא היה כהן והשני היה כהן לפי שהיה קשה לדו דבקדושין איתא שם דר"כ שקיל סודרא בפדיון הבן אלמא דכהן הוה ובפסחים הלא מפורש דלא היה כהן? ולכן החליטו דתרי ר"כ הוו וכנזכר ועתה הנה לפי החלטתם זאת, אין לדוכיה כלל דלא גרסינן הכא „בהנא רבא אנא" ממאי דאיתא שם אי לאו דנסיבא כהנתא לא גלאי" משום דאפשר לומר דשם בפסחים הוא ר"כ שלא היה כהן, והכא הוא ר"כ דקדושין דהי' כהן, לכן כתבו התוס' בהלשון דפסחים שם עד לא גלאי כדגלי אנשי שגלה ע"י דשמטיה לקועי' דההוא גברא, והמעשה הלז הוא עם ר"כ אשר היה תלמיד חבר לרב כדאיתא שם בפירוש (נג"ק פ' סנוזל), אלמא שר"כ ההוא לא היה כהן וגם הכא אמר רב להההוא ר"כ תלמיד חבר שלו, לכן שפיר מוכח מזה דמ"ש „כהנא אנא" אין כוונתו שהיה כהן, ובקדושין הוא ר"כ האחרון, דאמר שם ר"א ל"א אלא כגון רב כהנא וכו'.

(302) ע"ד המאמר (נ"ק י' נ') א"ל רב כהנא לרב אלא טעמא דכתב רחמנא המת יהי' לו כו' ע"כ. וכתב ע"ז בש"ם בשם הרא"ש האי רב כהנא מאמוראי בתראי הוה מתלמידי דרב, ורב כהנא דלעיל קדמון היה שהרי רב אשי כתב דבריו קודם דברי חזקי' עכ"ל וכתב ע"ז במראה הפנים וז"ל, באמת מצינו גם בדברי התוס' (קדושין ח') שכתבו שם לחד תירוצא דתרי ר"כ הוו, אבל לא החליטו ומהכא ג"כ אין מוכרח כו' עכ"ל ובמח"כ לא הרגיש שלדברי התוס' שם רב כהנא הראשון היה תלמיד חבר לרב, ורב כהנא השני היה המאוחר, אמנם לפי דברי הרא"ש כאן היה רב כהנא אחר קדמון גם מלפני ר"כ תלמיד רב? אבל האמת תורה דרכו דצ"ל בש"ם „מאמוראי בתראי מתלמידי דרבא כמש"כ הרא"ש עצמו בהלכותיו (סי' ס') וז"ל ונראה דברי ר"א עיקר דר"כ תלמידו דרבא דבתרא הוא סבר כו' כדאמרינן לקמן א"ל רב כהנא לרבא כו' ואולי כיון בש"ם לדברי הרא"ש אלו וע"ש בחדושי מהר"ם לובלין ובתורת חיים, השגה על הרדב"ז שכתב הלשון „שהרי התוס' מתרצי דתרי ר"כ הוו אחד מהם היה ישראל ונסיב כהנת והיינו הך דפ' אלו עוברין אבל (בפ"ק דקדושין) כהן היה והיינו דפרק ע"פ דא"ל פשוט נבלה ול"ת כהן אנא כו' במח"כ דברי שלא בדקדוק, כי ר"כ דפ' ע"פ שאמר לו רב פשוט נבילתא הוא ר"כ דפ' אלו עוברין במ"ש התוס' ובתוס' רי"ד בקדושין שם כתב הלשון דתרי ר"כ היו חד בימי רב ור"י, וחד בימי רב אשי, הראשון היה כהן ע"כ, נ"ל שצ"ל והאחרון היה כהן כמ"ש

ופליאה עצומה בזה על רבינו הש"ך בהו"מ סי' תי"ש (ס"ק ג') וז"ל „אך משכ"כ הרא"ש שם (בב"ק פ"ק) ונראה דברי רב אלפס עיקר דר"ב תלמידו דרבא דבתראה הוא, סבר כר"פ ור"ח ברי' דר"י דאמר לקמן א"ל רב כהנא לרבא שמעת דכ"ר כו' עכ"ל, ולא ידעתי לסוף דעתו דלא מצינו בשום מקום דר"ב הי' תלמידו דרבא, אלא משמע בכמה דוכתא דר"ב הי' תלמידו דרב וכדאיתא נמי בפ' אד"מ (ג"ז) כי קאמר רב כגון ר"ב ור"א דלגמרי' דרב היו צריכי כו', וכן בכמה דוכתי כו' עכ"ל הש"ך, ומאד נפלאים דבריו כי לא ידע רק מר"ב אחד שהיה תלמיד חבר דרב ושכח את ר"ב של רב אשי, ואת ר"ב שאמר משמי' דרבא באיהה המסכת (ב"ק מ"ח).

303) מקור נאמן לרבני הרמב"ם שפסק בהל' (כמויס פי"ח ה"ז) „נתן לו כלי שאינו שוה בשוק ה' סלעים וקבלו הכהן בה' סלעים הרי בנו פדוי ע"כ ולא ביאר דחילוק מה שמבואר בגמ' בפירוש דרוקא גברא רבה (וכדומה) דדרכי' להתקר בחפץ זה אבל לא כל אדם מצי למימר לדידי שוה לי כהא דמצינו בן (קדושין דף מ') כי הא דר"ב שקיל סודרא בפדיון הבן אמר לי' לדידי חזי לי חמש סלעים אמר רב אשי לא אמרן אלא בגון ר"ב דגברא רבה הוא וסבעי ליה סודרא אריש אבל כ"ע לא ע"כ, וכבר הסתו עליו הראשונים הרשב"א והר"ן ורבינו ירוחם (הביאו העצ"י שם) וגם האחרונים ולא מצאו תירוץ, אמנם מצא בבה"ג (הל' נכסולוקח) הגירסא א"ר אשי לא אמרן אלא גברא רבה כר"ב דידע לאתולי אבל כ"ע לא, ש"מ כל היכא דקבלי' כהן בנו פדוי ע"כ, ובלי ספק כי גם לפני הרמב"ם היתה הגירסא הזאת וא"ש ומצא אח"כ שכבר העיר רבינו בעל הש"ך (יו"ד סי' ס"ס ס"ג) על גירסת הבה"ג למקור דברי הרמב"ם.

304) על מאמר רב (ע"ז כ"ח) עין שמרדה מותר לכוחלה בשבת העיר כי סחטת שחלה בעיניו כמ"ש (בחולין קי"ח) ידע היטב את הסחלה היאת ותרופתה ורש"י פירש שמרדה שרוצה לצאת כאדם המורה ויוצא אך ל"ע גירסת הערוך שמרדה מלשון הר בשרו, ר"ל נוספת וזולגת כראיתא להלן רירא דיצא דמא ודמיתה כו' והגאון מהרי"ב לא העיר ע"ז (וכמה ס"ה) אמר רב האי מאן דבעי דלסתם' עיני' ליכחול מ כו"ם,

305) על המאמר (בחולין ל"ח) ומאי הוה עליה דצדוקי? א"ד הברוחי כחלינהו לעיני' וזירש"י שקרו לעיניו והעיר ע"ז המהרש"א בחא"ג דבכולי תלמודא משמע דכחול לעין לשון יפוי ורפואה, ואפשר דלישנא מעליא נקט שאמרו לי' לרפאותו בכחול וכוונתם לנקרו עכ"ל, ויהיה יכול ג"כ להביא ממקרא מלא (ירמיה ל"ג) והנה באו לאשר רהצת כחלת עיניך ועדית עדי ומשמע בהדיא שהוא ליופי וקישוט אבל הלא מפורש (בחולין ל"ה) אמר רב האי מאן דבעי דלסתמי' לעיני' ליכחול מעכו"ם, ולוי אמר האי מאן דבעי דלימות ליכחול מעכו"ם כו' ע"ש, וב"ה בירושלמי פ' אין מעמידין (ס"ב) מהו מיכחל מינהון? רב אמר מאן דבעי מיסתמיא איסתמיא, לוי אמר מאן דבעי ליכות יכות, ומוכח מזה דאפשר להזיק בכחול ומאשר דיבנו מצי סגרים יש בכחול תרובת עוזרת וצינק, ואם עירוב הסתכות הוא יותר מהשיעור הנכון הוא מזיק מאד, אם"ם רש"י שכתב כאן הלשון „נקרו לעיניה" ולא כתב כלשונו (ביומא ס"ג) ובסנהדרין (ס"ד) כחלינהו לעיני' סימו את עיניו ע"י כחול, נ"ל ברור שהיתה גירסתו כאן „כהיינהו לעייניה" וכמו שאיתא (בסנהדרין כ"ז ע"ז) אי וודאי קטל לכהיותו לעיני' וזירש"י שם ינקרו את עיניו ע"ש ובערוך ערך כה כתב וז"ל מקצת הגאונים פירשו יכו את עיניו וי"מ מלשון וחכחין עיניו מראות.

306) על המאמר (בחולין כ"ב) אסימר שרי למכחל עינא מעכו"ם בשבת, איכא דאמרי אסימר גוסי' כחל עיני' מעכו"ם בשבת ולכאורה צ"ע מהא דנדה דרב ולוי אסרים להכחל בשבת, ואף שיש לומר דאסימר אדם חשוב הוא וכרופא מומחה הוה כמו שתירצו בגמ' (דע"ז כ"ח) על ר"י עכ"ז הלא יפלא שלא הקשו ותירצו כן בגמרא דע"א (כ"ח) על ר"י עכ"ז הלא יפלא שלא הקשו ותרצו כן בגמרא כאן כמו שם על ר"י, והרי"ף והרמב"ם לא פסקו להלכה כהאוקימתא הזאת דאדם חשוב ורופא מומחה (עי' כ"ס סי' קכ"ה) ועוד לישנא קמא דאסימר שרי למיכחל, משמע דלכ"ע שרי? וקרוב לומר

לומר שכ"ש כאן אמינא שרי למיכחל, א"ר אמימר גופי' כחל, ר"ל שמלאכת ההכהלה עשה העובד כוכבים, אבל תיקון הכחול עשה ישראל, ורב ולוי דאוסרין, הם אוסרין אם העובד כוכבים עושה בעצמו את הכחול וכמו שנראה בירושלמי שם שהחשש הוא שיערב בכחול מדבר שממסמא את העינים וכמ"ש למעלה מתיקון הכחול.

307) להמדות ההסידות של רב יש לחשוב גם מדת הוותרנות ע"ת דללו בה ישרי לב והאריכו ימים גדללה (מגילה כ"ח) וכן רב האריך ימים כמ"ש בירושלמי (דגיטין פ"ד) רב אמר לכלתי, אילולי דאנא וותרן אפי' קליסותא דעל רישך דידי הוא כו', ועי' (קדושין ל"ט) דרב זרע לגינתי' דבי רב משארי משארי ופירש"י לגינתא דב"ר שהיתה לצורך התלמידים לאכול ירק שבה וזה הגינתא דב"ר שקנתה בצורתא כמ"ש (ב"ב נ"ד) ופ' הרשב"ם צורת חי' או עוף, וכ"כ התוס' (ביומא נ"ד כ') ול"נ שקרוב לומר שצייר צורת כורא שכן היתה תחימתו כדאיתא (בגיטין ל"ו ע"ב פ"ו כ') וע"ש בפי' הרשב"ם ויש להעיר על התוס' ביומא שם שלא הביאו מהא דרב צייר כורא, ועי' בט"ז יו"ד (סי' קמ"ח ס"ק י"ז) בסופו שכ' דאותן המציירים במחזורים בתפלת גשם צורות המזלות לא יפה הם עושים כיון שהם מכוונים לעשות צורות המזלות והנקה"כ כתב עליו דאינו כלום דאינו צורה גמורה (וע"ש שבטל את הראי' מצייר כורא שהביא הט"ז) ומתפלא על שני הגאונים אלה שלא הביאו כלל מדברי התוס' ביומא הנז' שהאריכו הרבה בזה (ודברי התוס' הם ג"כ בשו"ת מוהר"ם ב"ב הקצרות סי' כ"ד כמ"ש המרש"א ועי' בתשובותיו הארוכות ד' פראג סי' תר"י) ומש"כ הר"מ"א בהגהה (או"ח סי' נ' סעיף כ"ג) בשם המרדכי ר"פ כה"צ.

308) על הירושלמי (מע"ס פ"ה) רב הוה ליה ביתן ולקה שאל לר"ח רובא מהו מיכם צפר כו', לא כן אמר ר"א משום רשב"ל משעלו מן הגולה לא לקה פשתן ולא החמיץ יין ונתנו עיניהם בזכות ר"ח הגדול ובניו? ורב כהדא כו', שכל מכות וגזירות הבאות לעולם בזכותן והן אין נהנין בהם כלום ע"כ ופי' הרא"ם ורב למה נלקה פשתנו ביסי ר"ח ובניו כו', ולפ"ז אין מובן התירוץ שהצדיקים אין נהנין מזכות עצמם הא הקושיא היה מ"מ לא נהנה רב כזולתו מזכות ר"ח ובניו? והפ"מ פי' גם הוא כן והוסיף האיך נלקה פשתן של רב בימי ר' חייא ולא היה מגן זכותו על רב שהיה בן אחיו ובן אחותו והתירוץ הוא שר"ח ובניו מגינים על כה"ע ולא על עצמן ועל משפחתם, וגם לדבריו התירוץ הוא רחוק שבשביל שהוא ממשפחת הצדיקים לכן לא יהנה מזכותם? אך נ"ל שתיבת ורב היא שייכת אלמעלה, ר"ל שנתנו עיניהם בזכות ר"ח הגדול ובניו ורב (כי גם רב עלה מבבל אחר ר"ח) ולפ"ז הקושיא והתירוץ עולים, אחר שזכות רב בעצמו הגין ע"ז, ועי' (בתענית כ"ה כ') מפורש דזכותא דרב נפיש טובא ומילתא זוטרתא לגבי' דלא תהא דברתא בשביבותיה ע"ש ומובן, ואף שבבבלי הולין (פ"ו) לא ניכרו רק ר"ח ובניו ולא רב עמהם לא יקשה מאוכה, כי שנויים כאלה בין בבלי לירושלמי עצמו מספר, וכזה המעשה בעצמו של הפשתן מה שאיתא כאן בירושלמי שקרה זה אצל רב ושאל לר"ח, איתא בבבלי שם (פ"ה) שקרה זה אצל ר' חייא ושאל לרבי, ואמנם תירוץ הגמרא שהצדיקים לא נהנים מזכות עצמן יכון מאד על רב שהוא בעל המאמר כל העולם כלו נזון בשביל הנינא בני כו' (ובנרכות ספ"ק י"ז) איתא המאמר ע"פ שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה (שבירושלמי אבוה אמר אי הפלגון ר' יוחנן ור"ל) בשם רב ושמואל וא"ל ר"י ור"א ח"א כו' וקרוב לומר שרב הוא האומר כה"ע נזונין בזכותם והם אפי' בזכות עצמן אינן נזונין.

309) השערה על דבר התפלה ביוה"כ „אתה יודע רזי עולם עי' (יומא פ"ז) כי רב תיקנה באשר היה בעל לשון צח ודוא גם תיקן הנוסח של מוסף ר"ה ונקראים על שמו תקיעתא דבי רב (ירושלמי ר"ה פ"ד ופ"ז פ"ח ויק"ל פכ"ט וס"מ) (ועי' בירושלמי (ברכות פ"ד ותענית פ"ד) שה' רב מאריך בצלותא סגי ביוה"כ) וכן הנוסח של ותודיענו ר"ת הוא עם שמואל, עי' (ברכות נ"ג) וכן הברכה על הגשמים (תענית י' כ') ומודים דרבנן (ירושלמי ברכות פ"ג ובבלי סוטה מ' ע"ח), וכן היה רגיל על לשונו פסוקי דבן סירא עי' (עירובין ס"ד) ארחב"א אמר רב כל שאין דעתו מושבת עליו

עליו אל יתפלל שנא׳ בצר אל יורה, וכן נמצאו כמה מאמרים מרב ע״ד משל ומליצה כגון המאמר אלו יהיו כל הימים דיו והאגמים קולמוסים (שבת י״ח).

310) ע״ד המאמר ורב אמר (חולין ע׳ ב׳) ת״ח צריך שילמוד ג״ד כתב, שחיטה, מילה, ומביא מהרש״ל ביש״ש (סי׳ ט״ו) וז״ל פירש״י שת״ח צריך שילמוד כתב שידע לחתום שמו כו׳ ופשיטא שיכול לחתום? אלא (ס״ק) שיוכל לכתוב שו״ת ופסקי דינים, ואף אגרת שלומים בצחות לשון נאה לת״ח עכ״ל ועי׳ בשו״ת הרמ״א (סי׳ ו׳) שכתב המהרש״ל אליו דברי תוכחה מה שלא נזהר לכתוב ע״פ חוקי הדקדוק, ומביא בשם תשובות קדמוניות שכתבו כשהסתפק בשם מן השמות איך לכתוב בגט מלא או חסר כו׳ תוכל לסמוך על כתבים ראשונים של החכמים אפי׳ באגרת שלומים ואוקמינן אחזקתייהו שדקדקו אחרי האמת כו׳ עכ״ל ומצא בשו״ת הריב״ש סי׳ שפ״ח שכתב וז״ל, שטר מעשה ב״ד קצר מאד, וגם בו טעיות מדקדוק הלשון מורה שאין הב״ד יודעין בטיב גיטין וקדושין בראוי כו׳ ושטר מעשה ב״ד זה כאלו איני ואין למדין ממנו כלל (ועי׳ בתשב״ץ מתנגדו);

והנה הרש״ל תפס את הרמ״א במה שנכשל בלשונו שאמר אליו במכתבו „הייתי יוכל לתרץ״ מדבר בעדו וזולתו כאחד והרמ״א השיב ע״ז וז״ל „מעלתו תפס עלי בדברים שאין בהם תפיסה כמו שכתב עלי שכתבתי הייתי יוכל לתרץ וכתב מר שזה טעות, ויראה מעלתו מה שנאמר אנכי הולך, אשר אתה עושה לעם אתה תומך גורלי, הנני יוסף להפליא, וכל אלו דברים מבוארים יפה בס׳ לשון למודים״ ואנמנם במח״כ רבינו הרמ״א הנה כאן לא כיון יפה, כי בג׳ פסוקים הראשונים שם באו מלות הגוף נוספות על הבינונים אשר בלחי אפשר זולתן אם נרצה לתת להן הוראות הגוף כמו שפשוט וברור, ובפסוק הרביעי הנני יוסף להפליא (ישעי׳ כ״ט) כתב רש״י שם וז״ל הנני הוא אשר יוסף על ימיך וכ״כ בפסוק הנני יוסף על ימיך (שם נ״ה) הנני הוא אשר יוסף על ימיך ע״כ נראה כי דעתו אשר יוסף הוא העתיד מבנין הפעיל לגוף נסתר, לכן הוסיף תיבת הוא אמנם באמת י״ל שהוא בינוני מבנין הקל (וכ״כ הרד״ק בפי׳ ובשרשים ועי׳ הראב״ע בפי׳ ובשפת יתר אות קכ״א, ובמסלול כתב ג״כ שהנני יוסף הוא בפי׳ בבה״ק, אבל טעה לחשוב שכ׳ יוסף שלא יו״ד ובאמת נמסר בהדיא שהוא חסר) וכמו „אם יוספים אנחנו״ (דניאל ה׳) ונוסף עליו מלת הגוף כמו לכל בינוני ואפשר שגם רש״י חשבו מהקל, אך רצה לפרשו כאן לשם תואר וחסר לפ״ז דבור המציאות, לכן הוסיפו וכמו אנכי אנכי הוא מוחה (ישעיה מ״ג) וכדומה אך בין כך ובין כך דברי הרמ״א ליתי להתן קיום, ואם היה אומר „הייתי יכול לתרץ״ היה יכול לתרץ כנכון.

311) ע״ד המאמר תלמיד חבר, כהא דר״כ היה תלמיד חבר לרב פירש״י (בעימוכין ס״ג ח׳) שהוא כמותו אלא שלמד ממנו דבר אחד או יותר ע״כ, והרשב״ם (בב״ב קנ״ח) פירש דמתחילה היה תלמידו ולבסוף היה חבירו ע״ש, ועי׳ בב״י טוי״ד (סי׳ רמ״ב) מה שמביא בשם הרמב״ם ומהרי״ק, ובד״מ שם בשם הריב״ש, ועי׳ בש״ך שם ובסה״ד ערך שמעון בן עזאי כתב וז״ל, ובירושלמי פ״ק דר״ה (דף ו״ו) מחולקים אי מתחה היה חבר (עם רע״ק) ונתחכם רע״ק, או מתחלה הי׳ תלמידו ונתחכם בן עזאי ע״כ, ובמח״כ טעה בזה, ועל מש״כ „מחולקים״ אנו מצטערין כי בא לחלק את השוין, כי ליכא פלוגתא כלל, וזה לשון הירושלמי שם, זאת אומרת בן עזאי תלמיד וחבר היה לרע״ק, אין תימר רבי׳, אית בר נש אמר לרבי׳ הוא יל ואלו אמר כן ואלו אמר כן? ר״א בשם ר׳ שמואל בר יצחק שמע מן הדא, א״ל בן עזאי על החלוקין אנו מצטערין אלא שבאת עלינו להלק את השוין, זאת אומרת חבר ותלמיד היה לר״ע אין תימר רביה אית ב״נ אמר לרביה (אלא שבאת לחלק עלינו את השוין) ופשוט שאין כאן שום פלוגתא ומחלוקת, רק מתחלה מוכיח שב״ע היה ת״ח ממ״ש אלא שבאת ולא קאמר שבא מר, ומ״ש בתחלה „תלמיד וחבר״ ורשב״ם אמר „חבר ותלמיד״ הכל חדא וליכא שום ג״מ, או שט״ס וצ״ל גם בתחלה „חבר ותלמיד״ כי כ״ה הלשון בירושלמי תחת „תלמיד חבר

חבר" בגמ' (עי' בירושלמי (פ"ק דסנהדרין) הבר ותלמיד היה ר"א לר"י) ובגמרא (דסנהדרין רפ"נ) שנויה ג"כ על הסוגיא הלז ושם הגי' גם בתחלה „ז"א חבר ותלמיד היה" כמו בדברי רשב"י, ובירושלמי ס"פ מי שמת איתא רק דברי רשב"י ז"א ב"ע חבר ותלמיד הי', ובגמרא שלנו שם (נכ"ג קנ"ח כ') הגי' ב"ע תלמיד חבר של רע"ק היה.

312) על אודות מה שמקשים על הרמב"ם שלפי פסקו פ"ב מהלכות תשובה ע"כ מזרש (יומא פ"ז) רב שאני שר"ל שרב היה תלמידו של ר' חייא, וא"כ מדוע בהקדמתו לס' היד לא חשב את ר' חייא לרבי' דרב? ולפי דעת הלח"מ דהיה גירסת הרמב"ם בגמרא רביה שאני תגדל התמיה ביותר, וכבר קדם בזה בעל ס' סדר משנה בהל' תשובה שם וכתב הלשון ולכאורה קשה זה על דעת רבינו דר' חנינא היה רבו של רב שהרי הוא בעצמו כ' בהקדמתו לס' היד „רבותיו של רב היו ר' ור' חייא ור' ינאי רק שמואל הוא שקבל מר' חנינא" וע"ש בכ"מ והפלא עליו שהעתיק בשם הקדמת הרמב"ם שר' חייא רבו של רב, ובאמת לא כתב כן הרמב"ם אך כתב וכן רב קבל מר' ינאי ולא יותר, רק מרן כתב, ומ"מ יש לתמוה למה לא כתב רבינו שרב למד מר' חייא? וגם הראב"ד למה לא כתב כן כעין מ"ש גבי שמואל:

שם צד 624.

313) השגה על הס' ידי אליהו (גאליפאפה) שבסוף הספר העיר גם הוא על השמטת הרמב"ם הך תקנת עזרא דאכילת שום, וגם לא בהל' נדרים הנך דינים דשום דמשניות (נדרים פ"ג מ"ו, ופ"ח מ"ז) ובספר מרכה"מ (אלפנדארי) בפ"ד מהל' דעות ייישב שם ע"פ דבריו של הרמב"ם בהל' דעות שם, ולא זכרו הלשון של הרמב"ם בפ' המשנה „לפי מאכלם וארצם"? וכן גם החיד"א במחב"ר או"ח סי' ר"פ העיר ע"ז, אך מה נעלא על אלה שלשת הרואים שלא זכרו כלל שכבר עמד התוי"ט על השמטת הרמב"ם דין דנדרים, (במחב"ר שם כתב וז"ל והוי יודע דאיכא דוכתא עד האידנא דנהוג בתקנה זו של אכילת שום במבושלים ואני יודע מעשה דב להגר"א ז"ל סי' קכ"ד).

314) תמיה על הס' הנ"ל שמעיר בתיקון כ"א עמ"ש התוס' (כ"ק פ"ח ח') ד"ה אין שכתבו דאין מחייבין משמע שאין איסור בהנאתו, שהוא תימה דאיסור הנאה בכלאי זרעים מאן דכר שמי? כו' ולענ"ד נראה שט"ס נפל וכתב הנאתו במקום הנחתו כו' עכ"ל ותמה על התוי"ט שהעתיק דברי התוס' במשנה דתלתן והעלה מיני צמחים ולא הרגיש במלת אסור הנאתו שכ' התוס עכ"ל ובמח"כ נעלם מנגד עיניו הבהירות מש"כ התוי"ט בסוף הדבור, ע"ש שהרגיש והרגיש גם חידוש שלא זכר כאן את המהרש"א שמזכירו תמיד:

שם צד 639.

315) השגה על הריב"ל בס' ב"י ס"פ ק"ח מ"ש על פירש"י (נקעניות י"ח) שחשש בחפש מחופש בתרגום תהלים שבידינו ולא מצא כלל שיתרגם שועה בלשון פגיעה, ונעלם מעיניו שתרגום ושועתי אליך תבוא (תהלים ק"כ) ופגיעתי לקדמך תיעול, וברש"י (תהלים ע"ד י"ט) נפש תורך תור שלך ויונתן תרגם לשון תורים ובני יונה כו' והנה בתרגום שלפנינו הוא מתרגמו „נפשת מאלפי אוריתך" הרי תרגם תורך מלשון תורה? אבל קרוב הדבר שצ"ל ברש"י תור שלך ויונתך, לשון תורים ובני יונה ולפי שנשתבשה תיבת „יונתי" לתיבת „יונתן" הוסיף איזה מעתיק תיבת „תרגם" (אבל לא ידע שתרגום תהלים שלפנינו אינו של יונתן) ושם ברש"י (פ"ג י"ח) היו דומין זבל מפוזר תרגום יונתן ע"כ ובתרגום שלפנינו „היך רעי דרמים לארעא"? ומזה מוכח להריא שרש"י כיון על ת"י (במ"כ ט' ל"ז וכילמיס) שתרגם „כזבל מבדר" וכ"כ רש"י שם במלכים, כדומין תרגומו כזבל.

316) על המאמר (פתוחות ק"ג) חנינא בר חמא ישב בראש לא קבל ר' חנינא שהיה ר' אפס גדול ממנו ב' שנים ומחצה יתיב ר' אפס ברישא כו' ע"כ ורש"י (שבת נ"ט) כתב כי ר' אפס היה קשיש מר' חנינא, ב' שנים ומחצה, ותוס' (עיזוזין ס"ה ב') ד"ה ר"ל כתבו הלשון דר' אפס לא חיה אחר רבי אלא ב' שנים ומחצה כדאיתא בכתובות סוף הנושא ע"כ, אשר מזה נראה בהדיא שיפרשו מ"ש בכתובות „שתי שנים ומחצה" שמוסבות אלמטה — ששתי שנים

ומחצה

ומחצה יתיב ר' אפס ברישא דלא כרש"י שמוסבות אלמעלה "שהיה ר' אפס גדול ממנו שתי שנים ומחצה" ונ"ל להביא ראיה לדעת רש"י כי כן מצאנו שלהי מנחות (ק"ט) נתק א בו שמעי אחיו שהיה גדול ממנו "שתי שנים ומחצה" ע"כ, ונראה מזה לומר שמספר שתי שנים ומחצה הוא לאו דוקא, ותפסו בו למספר מועט כמו (נעילה ג' י"ג) ת"ר שתי שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה כו':

ומאשר ידעתי ידידי הקורא כי ערבים עליך דברי תורתו וחכמתו של הממנה הגרמ"ש ז"ל הנני להביא לך פה לדוגמא גם מהדברים הנדפסים ממנו במקום אחר, וראה זה מצאתי בס' אהל משה לידידי הגאון ר' משה קריינעש נ"י מה ששמע ממנו ביום השושן פורים שנת תר"ם והוא כתב זאת בפתח שער ספרו.

א) תוספתא (פ"ב דמגילה) העושה מנורה גר לבהכ"נ עד שלא נשתקע שם הבעלים מהן רשאין לשנותן לד"א, משנשתקע שם הבעלים מהן אין רשאין לשנותן לד"א ע"כ, והוא אינו מובן דאיפכא מסתברא, וכבו דאיתא (נערכין ו' ג') ר"א א"ר יוחנן עובד כוכבים שהחנדב מנורה או גר לבהכ"נ עד שלא נשתקע שם בעליה אסור לשנותה, משנשתקע ש"ב מותר לשנותה ע"כ. ומצאתי בשו"ת שער אפרים סי' ס"ו דף ל"ה שהביא את התוספתא הלז וכתב שהיא תמוה ומרפסן איגרי כו' ורציתי לייישבו שקאי על הבעלים כו' אבל מ"מ צע"ג כו' אם לא נאמר שהוא ט"ס שם עכ"ל ובהסדי דוד הגיה שצ"ל עובד כוכבים הנושה כו' עד שלא נשתקע כו' אין רשאין לשנותן לד"א משנשתקע כו' רשאין כמו שאיתא בגמרא וכתב עוד וז"ל ואם נפשך שלא להגיה עובד כוכבים ברישא מתוקמא הכי, עד שלא נשתקע אין רשאין לשנות לדבר הרשות דוקא, אבל לד"מ יכולין ומשנשתקע כו' רשאין לשנות אף לדבר הרשות כמו שאיתא התם בגמ' כו' וכן במנחת בכורים הגיה ג"כ ברישא אין רשאין ובסיפא הגיה רשאין ופירש דבעובד כוכבים מיירי אמנם מה שכתב דלדבר הרשות אסור בין בישראל בין בעובד כוכבים אף אחר שנשתקע הוא תמוה כי הרי"ף (נפ"ח דנ"כ) והרא ש שם וכן הרמב"ם (נהל' מ"ע פ' ס') והטור ושו"ע יו"ד סי' רנ"ט כולם פסקו דבישראל אחר שנשתקע מותר אף לדבר הרשות רק מדברי התוס' נראה שם"ל דאסור עי' ש"ך שם סקי"ג ועי' ש"א שם ואיך כתב זה למילתא פסיקתא בהחלט דאסור ועתה נדפס התוספתא מכ"י ומצאתי שם הגירסא כמו שהגיהו החס"ד והמ"ב, אבל תיבת עובד כוכבים ברישא ליתא, ובקל יש לומר דבעובד כוכבים מיירי כמ"ש המ"ב, והנה לכאורה תמהתי על רבינו הגר"א ז"ל שהגיה את התוספתא הרבה, מדוע לא הגיה כאן כלום, ועיינתי בב אורי הגר"א ליו"ד (סי' רנ"ט סעיף ג') וראיתי אשר על מה שכתב מרן שם הלשון ישראל שהתנדב כו' אם נשתקע שם בעליה יכולין הצבור לשנותה אפי' לדבר הרשות, כתב הגר"א וז"ל בזה מהורץ קושית תוס' שם ד"ה אליבא כו' (כיון על התוס' בערכ"ן שם וכבר העיר זה בש"ך) וכ"ה בתוס' ישנים (פ"ב דמגילה) העושה מנורה וגר לבהכ"נ עד שלא נשתקע שם בעליה מהן רשאי לשנותן לד"א משנשתקע שם הבעלים מהן אסור לשנותן לדבר אחר, וע"כ צ"ל דמיירי לשנותן לדבר הרשות, דשם בישראל תניא ע"ש וכ"ה בירושלמי (פ"ג דמגילה) העושה גר ומנורה לבהכ"נ עד שלא נשתקע שם הבעלים מהן רשאי לשנותה למ"א אם משנשתקע כו' עכ"ל ודברים נפלאים וצריכים תלמוד, וכנגד דברי השו"ע, ולא די לנו זה הצער מהתוספתא שהעתיקה בהנוסחא הנדפסת ולא הגיה אותה כלום כדרכו בקדש, ופירושו בלתי מובן כמ"ש אלא שהוסיף להעתיק את לשון הירושלמי לא כפי הנדפס בכל הדפוסים, בהיפוך עד שלא נשתכח שם הבעלים מהן אין אתה רשאי לשנותן למ"א משנשכח שם הבעלים מהן אתה רשאי לשנותן למ"א ע"כ סוף דבר דברי רבינו הגר"א ז"ל כאן מרפסין איגרי, ואולי שלשו בהם ידי זרים, להכניס דבריהם בדברי רבינו הקדושים.

ב) בספרי פ' ראה (פיסקא קי"ט) ומניין שאם הענקת לו פעם אחת תעניק לו אפילו מאה פעמים ת"ל העניק תעניק ע"כ, לכאורה תמוה להטיל החיוב על הבע"ב שיצא העבר חפשי מאתו, שיעניק להעבד תמיד בלי שיעור ותכלית, והרב המפרש (זרע אברהם) לא העיר בזה כלום (ומה שהראה מקום להברייתא הזאת בב"מ (נ"ח) הוא טעות כי לא נמצא שם) ואח"ז נדפס הספרי עם הגהות הגר"א ז"ל וראיתי שמחק את כל המאמר הזה (וגם שם ציין המדפיס לב"מ ל"א

בטעות

בטעות) ובא לידי הס' ספרי דבי רב להגאון מוהר"ר פארדו ז"ל וראיתי שמפרש שאם חזר עבד זה כשיצא לתירות לגנוב ונמכר שנית לרבו הראשון דסד"א דלא חייב אלא פ"א, אבל לזה ששנה בחטא אימא ליפטר מההענקה כו' קמ"ל דאפילו מאה פעמים חייב עכ"ל והוא דוחק, והגוזמא של מאה פעמים בעבד אחר זהו דבר שא"א במציאות כלל, ול"נ שאפשר לפרש מ"ש אפילו מאה פעמים ר"ל אפילו שיש לו מאה עבדים (עי' שבת (כ"ס כ') איזהו עשיר רט"א כל שיש לו כו' ומאה עבדים) חייב להעניק לכולם בעת צאתם לחפשי, ומ"ש הענקת לו, תעניק לו הוא שלא בדוקא ור"ל לכל עבד, ובפס"ז איתא הלשון "העניק תעניק לו אפי' מאה פעמים" ומ"ש בספרי להלן (פיסקא ק"כ) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, הענקתי ושניתי לך **אף אתה הענק לו ושנה לו**, לא פירש בז"א מה הוא אומר הענק ושנה לו וראיתי בפס"ז שהשמיט את המאמר הזה, וכן בילקוט ליתא, ובספרי דב"ר מפרש, שר"ל דאע"ג דכבר נתן לו שיעור הענקה אם נתברך הבית בגללו צריך להזור ולהוסיף כפי ברכת הבית, א"נ דהאי תנא ר"מ הוא, וה"ק אע"פ שנתן לו שיעור הענקה כו' אם נשאר מין אחד שלא נתן לו צריך לחזור וליתן לו מאותו המין עכ"ל וכמה דהוק הוא, ותמהני מדוע לא פירש דהכוונה להיכי דנמכר ונשנה, כמ"ש הוא עצמו לעיל על הא דאפי' מאה פעמים:

ומצאתי בס' פרשת דרכים (דרך מצרים דרוש ה') שכתב וז"ל דאמרינן בספרי העניק תעניק לו כו' וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים, כשם שהענקתי לך במצרים שנאמר וינצלו את מצריב אף אתה הענק תעניק לו ע"כ וכן פירש"י וזכרת כי עבד היית והענקתי ושניתי לך מביזת מצרים וביזת הים אף אתה הענק ושנה לו, ע"כ, הן אמת שדברי רש"י הללו דדריש העניק תעניק לזכר שיעניק וישנה לו לא ידעתי פירושו, גם בהרמב"ם לא מצאתי רמז לדין זה ומהסוגיא (דפ"ק דקדושין י"ז) נראה היפך מזה דאמרינן אשו" ברכך ה' אלהיך, יכול נתברך הבית בגללו מעניקין לו לא נתברך הבית בגללו אין מעניקין לו ת"ל העניק תעניק מ"מ. הרי דרבוי דהעניק תעניק איצטריך לומר דאפי' לא נתברך הבית בגללו דמעניקין לו וראב"ע דס"ל דברים ככתבן כו' לא נתברך הבית בגללו אין מעניקין לו, אמרינן התם דלדידיה מאי דכתיב העניק תעניק הוא דדברה תורה כלשון בני אדם הרי דדרשא הלזו דרש"י דיעניק וישנה לו לא אתי לא כרבנן ולא כראב"ע ודברי רש"י אלו צריכין לי תלמוד, כי הלא דברי רש"י הם דברי הספרי בלשונו ממש, ורש"י לא כתב כלל דהא הענק ושנה הוא מכפל דהעניק תעניק, ונראה בהדיא אשר אף אם שהזכיר הפר"ד כאן את הספרי לא עיין אז בפנים הספרי כ"א כתב מזכרונו ולכן לא העתיק דברי הספרי ככתבם ושכח כי דברי רש"י הוא בספרי, ולא דרש כלל מכפל הלשון של העניק תעניק, אתמהה ובא לפני ס' מנחת חנוך הנדמ"ח וראיתי לו במצוה תפ"ב שהביא דברי רש"י אלו בפי' התורה וכתב ע"ז וז"ל, ואיני מבין מה זה הפירוש הענק "ושנה לו" ונראה דהיינו דצריך ליתן לו יותר מהשיעור כפי הברכה, אף דבגמרא דידן ילפינן דבר זה מאשר יברכך, רש"י מפרש על פסוק וזכרת וגו' דזה טעם המצוה כמו ביזת מצרים וביזת הים עכ"ל, וגם ממנו נעלם במה"כ כי מקור רש"י הוא מהספרי, וגם לא הביא מהפר"ד, ואח"ז ראיתי בס' פנים יפות להגאון בעל הפלאה שהעתיק הדרש הזה בשם הילקוט (ולא מספרי ומרש"י) ופירש ג"כ כמ"ש דע"ע נמכר ונשנה כמו שפרשתי ושמחתי, ועל מ"ש בספרי העניק תעניק לו, ולא ליורשיו כתב הרב המפרש זרע אברהם דבגמרא (ט"ז) הביאו בבריתא ענק ע"ע לעצמו וענק אה"ע לעצמה, ופריך בשלמא ענק אה"ע לעצמה למעוטי אחין כו' אלא ענק ע"ע לעצמו פשיטא אלא למאן כו' א"ר ששת הא מני חוטאי היא דתניא חוטאי אומר לו ולא לבעל חובו, ע"כ, ובקשה אמאי לא משני לו ולא ליורשיו ומאי דוחקיה לאוקמיה כחוטאי, ושמא י"ל כו' עכ"ל ובמח"כ אישתמיטתיה מ"ש בגמרא (בדף שלפני זה ט"ו א') לו ולא למוכר עצמו, ואידך ההוא מבע"ל לו ולא ליורשיו, יורשיו אמאי לא שכיר קרי' רחמנא כו' אלא לו ולא לבע"ח ע"כ, הרי דגמרא דידן דחתה לכ"ע דך דרשא דספרי לו ולא ליורשיו וס"ל דהענקה לא ליורשיו:

ובספרו השני של הרה"ג הנ"ל "נחל משה" ראה זה מצאתי גם שם דבר חראוי להעלות על שלחן מלכים מאן מלכי רבנן אשר לא אמנע מלהביאה פה לפניך.

ג) אמרינן בעירובין (דף ק"ס) איבעיא להו סמא ובעל מום איזו מהן נכנס, רב חייא בר אשי אמר רב סמא נכנס דהא אישתרי צבור ר' אלעזר אומר בעל מום נכנס דהא אישתרי באכילת קדשים וכתב רש"י וז"ל דה"מ דהא אישתרי בעבודת צבור דכתיב במועדו ואפילו בטובאה

בטומאה אבל בעל מום לא הותר דתניא בתורת כהנים מום בו את לחם אלהיו לא יגש להקריב אין לי אלא תמידין שהן קרויין לחם כענין שנאמר את קרבני לחמי לאשי שאר קרבנות צבור מנין ? ת"ל שוב לחם קרא אחרינא כתיב בתריה לחם אלהיו מקדשי הקדשים וסמיך ליה אקרא קמא דנשתמע הכי לא יגש להקריב לחם אלהיו, ודברי רבינו תמוהים דמי הכריחו לפרש דידעינן על שאר קרבנות צבור דבעל מום אסור להקריב מהקרא דלחם אלהיו מקדשי הקדשים ומן הקדשים יאכל דהקרא קאי על הקרא קמא דלחם אלהיו לא יגש להקריב ולמה לא כתב מהקרא הקודם דכתיב אשר יהיה בו מום לא יקרב להקריב לחם אלהיו ולמה לרבינו לדחוק ולפרש וסמיך ליה אקרא קמא דנשתמע הכי לא יגש להקריב לחם אלהיו, וגם קשה על רבינו למה שינה את הגירסא של התו"כ דבתו"כ שלפנינו גרסינן לא יקרב להקריב לחם אלהיו אין לי אלא תמידין שהן קרויין לחם, הרי דידעינן תמידים מהקרא קמא דלא יקרב להקריב לחם אלהיו ורש"י ז"ל שינה וגרס מום בו את לחם אלהיו לא יגש להקריב אין לי אלא תמידים שהן קרויין לחם ? עכ"ל שם :

ולאלה אשר לא זכו במקחם את הש"ס החדש אשר יצא בדפוס הגבירים בני ראם המעוטר בהגהות וחדושים רבים מהני אשלי רברביא גאונים ורבנים מפורסמים ובתוכם גם יחד כבוד הרה"ג המנוח ז"ל אשר עלתה לתקיע לו יתד במקום קדוש בהשלש מסכתות ערובין, בבא בתרא, סנהדרין, הנני להביא פה שנים שלשה נרגרים מהגהותיו על חדא מנהון אשר יערבו לחך כל קורא.

(א) מהגהותיו למס' בבא בתרא בדף ב' על המאמר אר"א אר"ה אמר רב אסור לאדם לעמוד בשדה חבירו בשעה שהיא עומדת בקמותיה וברמב"ם לא נמצא דין זה? אך בפי"ב מהלכות שכירות ה"א כתב הלשון, כי תבוא בכרם רעך, וכתיב כי תבוא בקמת רעך מפי השמועה למדו שאין הכתוב מדבר אלא בשכיר כי אילו לא שכרו מי התיר לו שיבא בכרם רעהו ובקמה שלו שלא מדעתו כו' עכ"ל ולכאורה עדיפא הל"ל מי התיר לו שיאכל בכרם רעהו ובקמה שלו כו'" ואולי רמז בזה האיסור הנזכר, ולכן אמר מי התיר לו שיבא כו' היינו אף לבוא בלי לאכול נ"כ אסור, אך באמת כן הוא דרכו של הרמב"ם להשמיט דברים שיוצאים מהיקש הטבעי ונוגעים לעין הרע ולרוח רעה ולשדים וכדומה (עיין להנמרצ"ח ז"ל בדרכי משה ויש לי להוסיף עליו כהנה) לכן השמיט גם את המאמר הזה שהוא משום עינא בישא, ומצא בתשובת הרמב"ם לחכמי לוניל שהעתיקה במגדל עוז פ"ב מהלכות שכנים (גם הרמב"ן בחידושיו והרב המגיד שם והנ"י ומרן בב"י (סי' קנ"ח) הביאוה, ונדפסה בפאה"ד סי' מ') שכתב בפירוש ל"ש לכו בין היזק ראיה שהוא היזק גדול ודאי, שיראה אדם חבירו שהוא עומד ויושב ועושה צרכיו, ובין היזק ראיה שיראה קמת חבירו משום עינא בישא שאלו דברי חכידות הן שלא יהיה אדם עוין בעין רעה את חבירו, ואותו השנוי שנויא בעלמא הוא ואינו אליבא דהלכתא אלא עיקר היזק ראיה בחצר הוא במקום שבא דרים כו' עכ"ל ועי' קרוב לזה בראש (סימן ו') בשם י"מ ובנ"י בשם הרשב"א ע"ש, וזה נגד סברת התום' ד"ה גינה שהקשו דגינה הוא כ"ש מחצר.

(ב) שם על דף ח' דרב אשכחיה לרשב"ש דהוה קאי בגינתא א"ל שבקתיה להימנותך א"ל הא תליסר שנין דלא חזי לי כו' ע"כ נ"ל שמ"ש תליסר שנין הוא

הוא לגוזמא בעלמא ר"ל דלא ראה אותו זמן כביר, ומלבד שמספר תליסר הוא מספר גוזמי בש"ס הנה יש לי בכאן ראיה נצחת לזה, כי מצינו כה"ג בכתובות ס"ז ב' אדהכי אתיא אחתי' דרבא דלא חזיא ליה תליסר שנין כו' ובקדושין ע' ב', ר"מ לא חזיא לנהרדעא תליסר שנין ההוא יומא אתי שבודאי קשה לשמוע שבהנך תלתא עובדי אתרמי שמשך תליסר שנין בצמצום לא אתחזי ונ"ל שמ"ש בגינתא אולי ר"ל בגינתא דרב כמ"ש (בקדושין ל"ט) וכמו שפירש"י שם שהיתה הגינה לצורך התלמידים ועי' כתובות (ס"ב) ואולי ע"ז כיוונו מ"ש במנחות פ"ב בתרביצא אמור כו' (ע"ש פירש"י ותוס') ר"ל התלמידים היושבים בגנים הסמוכים לבית המדרש ולומדים שם ועי' נדרים ע"ז מיזדקק ליה רב לרבה בקיטונא דבי רב ומנחות ל"ג אכסדרה דבי"ר, וראיתי בשו"ת מהריט"ץ (סי' ע"ה) שכתב וז"ל ובודאי שר"ש בר שילת לא היה מהרבנים הגדולים של התלמוד, אלא מלמד תינוקות קטנים כו' עכ"ל ותמהתי איך פה קדוש יאמר כזה, ואיך ערב את לבו לפגוע בכבוד האמורא הקדוש ר' שמואל בר שילת ולהקטין ערכו, ובאמת ראיתי למהריט"ץ בב"ש שהיה אמיץ בדעתו מאד והרבה להשיב כמה פעמים על מרן ז"ל ועל שאר גדולים בתוקף ועז ובסי' ס"ז כתב הלשון ובמחילה מכבודו שנה בראה כי הוא ראה בשלחן ערוך שעשאו הרב מהריק"א זל"ה לקטנים ועמי הארץ כו' עכ"ל, ומה מאד קשה לשמוע בטוים כאלה, ומצאתי בשו"ת מהרח"ש (תורת חיים ח"ב סי' ל"ב) דשקיל שם המהריט"ץ למטרפסי' והמטיר עליו הרח"ש דברים קשים ומרים עד מאד בחירופים וגירופים ע"ד איזה תשובה שכתב מהריט"ץ נגדו ע"ש ותשתומם, ועד"ר ש"ש בר"ש עי' במנ"א (סי' ר"מ סק"ג) ומש"כ עליו היעב"ץ במו"ק שם "דהוא ודאי רשב"ש מן האמוראים היה" והאריך שם כדרכו ומסיק שמ"ש "בגון רשב"ש" לא נקטי' רב אלא לדוגמא כו' ע"ש, וחידוש שלא הביא זה בשם הב"ש באה"ע (סי' ע"ז סק"א) שכתב כן (ועי' בישוע"א או"ח ובאה"ע (ע"ז) מהשם בשם תר"י ו אמת תר"י הביאו כן בשם י"א ודחו זה וכן היעב"ץ במו"ק שם רצה נ"כ לומר כן והזר מזה ע"ש, אח"ז ראיתי בהפלאה שכתב נ"כ לפרש כן, וחידוש על הישוע"א שלא הזכיר את היעב"ץ וההפלאה) ואמנם מצינו בכ"מ בירושלמי שאמר רשב"ש הלכות כגון בירושלמי פיאה פ"ח סוף ה"ד ובעירובין פ' בכל מערבין ובמגילה פ"א ה"ט ופ"ד ה"ג וברכות פ"ז ה"ב ובב"ר פ"א שמואל ב"ש בעא קומי רב ואית דאמרין בעון קמי' דרשב"ש, אך מ"ש בסדה"ד ערך רשב"ש, רב יהודה משמי' דרשב"ש אמר רב מפ' בכל מערבין (כ"ח א') לולב וערבה (מ"ז) אגב שיטפי' לא דק, כי בסוכה שם איתא ר' יהודה בריה דרשב"ש א"ר ובודאי כן צ"ל גם בעירובין שם כמ"ש בכ"מ בש"ס, והש"ג שם את המהר"ם והנ"י וכתב במחב"ת נזדקרו טעיתים תחת קולמסם ומשונ שם על הרב בעל היוחסין באשר הוא ברחב בינתו לא לבד כי הבין את אשר לפניו לדעת מכל אור טמון לצפוניו דבר דבור על מקומו אצל בעל המאמר, להכיר דעת לפי סדר הדורות והזמן כי נחלק לפעמים שם של זה בשם של אחר האב על הבן או להיפך, כי גם בינה יתירה נודעת לו להבחין מסגנון הלשון אם ראוים הדברים למי שאמרם או בטעות ובשגגה נ"ל שלא במקומם ובזמנם מענין זה לענין אחר אשר לדוגמא

מצינו

מצינו מזה בהגהותיו למס' עירובין דף ו' ושמואל אמר הלכה כחנני' אחרי הנה הוא מאריך למעניתו הערותיו הארוכות המלאות לתן השגות על הפ"מ ועל המרש"ק ועל סדה"ד ועל המגיה בשם רב אחד אשר יאמר שם כי דפ"ח ושפתים ישק עכ"ז לא יפול פתחו עליו לגדור לו את דרך הבקורת ויאמר על כלם כי שגו בראה ומביא שם ג"כ במה שמובא בשנות אליהו בשם מורינו הגר"א דבנתי' דשמואל היו בנות ג' שנים ויום אחד רק מחמת שחנניה עבר את השנה לא הגיעו לשנות ג"ש ויו"א, וחשבו וכו' כי נ"ל שלא מפי מורנו הגר"א ז"ל יצאו הדברים האלה, וכן מ"ש שם הלשון "דאיתא בירושלמי קודם הירושלמי הלז אקרא לאל עליון וכו'" הוא ללא אמת, כי הדרשא דאקרא אל"ע וכו' ליתא בירושלמי בפרק שני שם כ"א בפ"א ה"ב) 1).

וכן בדברו ע"ד הספר בשמים ראש המיוחס להרא"ש אשר יצאו עליו הרבה מעוררים מנדולי הדור וצעקו עליו מרה ויכנוהו בשם כזבי הרא"ש יתן גם הוא עדות עליו (עיין קריה נאמנה צד 296) כי לא מעשה ידי הרא"ש הוא אך לא מטעמם, ורק באשר עין הבקרת הבהירה היא נאמנת להעיד עליו כי לא מעט הרא"ש יצאו התשובות ההנה והן רק מעט סופר מהיר אשר התאמין לדבר בלשון הרא"ש ובנאמנו אשר על שפתיו אשר אמנם בכמה מקומות לא יכין לדבר כן ובמתכונתו לא עשה כמוהו והחטיא את המטרה, והטבע בת אלהים האוהבת את המישרים והכשר אל עמל לא תוכל היא שמה חוק ומשפט לכל עין בהירה שכל אדם יהיה נכר בקולמוסו ואף אם יתנכר ויבהר לשון ערומים להונות אלפי אנשים שתומי עין אך לעינים בהירות פיו יעיד אז עליו ושפתיו יענו בו ותעלומה תוציא אור כי אמרים לא לו המה.

[ובפרחי צפון להרה"ח רשי"ף אחרי תם חקירותיו שם על דבר הרש"ש הנה הוא מסיים כעין התנצלות על מאמריו אשר לא הגיעו אולי אל תכלית השלמות בזה"ל" הנדתי לך את כל לבבי בענין הנוכחי ויותר אין לי חדשות בזה ואולי אם היו לי ספרים הדרושים לחקירה הזאת היתה בי דעה אחרת בה וכן בכל ענין וענין שאני חוקר ומחפש אחריו למצוא את האמת בו דמי בקרבי אש אף רוחי שלהבת על אשר חסרים לי הספרים ההכרחיים לענין ההוא, והנה בחקירת נושא מכתבי זה אין לי ביבעל של וואלף, ולא של בארטאלאצקי, לא של די רוסי, ולא של האזולאי, ולא ספרי מבקרי זמננו מארץ אשכנז, אשר שמענו את שמעם ולא הגיעו ספריהם אלינו ואחתום במה שכתב הד מן קמיא הוא רבינו הגדול ר' יצחק קנפטין ז"ל בספרו דרכי הנמרא שדבריו אלה יסתפקו להתנצלות גם על מכתבי זה, גם על שאר מכתבי וחדושי אשר כתבתי ואשר אכתוב ולא באתי עד קצה שלימות ענינם, אין חכמת האדם מגעת אלא עד מקום שספריו מגיעים 2) כי דרך משל מי שאין לו ספרי נמרא א"א לו להיות בקי בהם וכן כך מי שאין לו ספרי הגיון לא יהיה חכם בהם ולזה אמרו חז"ל מרבה ספרים מרבה חכמה]. עכ"ל.

ולמען

---

1) הס"ך ניו"ד סימן קפ"ט והקול יהודה על הכוזרי מאמר ג' סימן מ"ח מציינים את מקור הירושלמי הזה מנדרים פ"ל ואת המקום הזה מיוחס מביאים ופלא הוא כי מה שנעלם לזה נפלט מזה.

2) חז היה כבן כ"ג שנה וכית שקד ספריו היה עוד מעט הוא.

ולמען תדע גם מהערותיו היקרות המעטירות את הס' נתיבות עולם לידידו הרה"ג ר' צבי הירש קאצענעלענבאגען הנה הבאתי לך פה איזה מהן אשר יוכלו להוכיח על השאר.

(א) כתב הרמב"ם במכתבו אל הרב הדיין דאלכסנדריא ר' פנחס בר' משולם הרב זצ"ל וז"ל (דפוס אמשטרדם כ' א') ואני אומר לך מה אירע לי עתה (בדבר חבור היד שנתקבץ ממקומות שונים מפוזרים ומפורדים בבבלי ובירושלמי ובברייתות וא"א לזכור היטיב באיזה מקום נאמר כל דין), בא אלי הדיין החסיד וקונטרס מן החבור בידו, יש בו הלכות רוצח מס' נזיקין, והראה לי הלכה אחת, אמר לי קרא זו! — קראתי אותה, אמרתי לו מה ספק יש בזו? אמר לי באיזה מקום נאמרו דברים אלו? אמרתי לו, במקומן. — או באלו הן הגולין. או בסנהדרין בדיני הרוצח. אמר לי. כבר חזרתי על הכל ולא מצאתי לא בירושלמי ולא בתוספתא. השתוממתי כמו שעה ואמרתי לו. אני זוכר שבמקום פלוני מניטין נתפרשו דברים אלו — הוצאתי ניטין וחפשתי ולא מצאתי — תמהתי — ונבהלתי — ואמרתי; היכן נאמרו דברים אלו? הנח עתה עד שאזכור מקומם. הוא יצא. ואני זכרתי — שלחתי שליח והחזרתיו והראתי לי הדברים מפורשים בגמרא יבמות אגב גררא. תמה והלך. וכן תמיד אני בצער מזה שיבוא השואל וישאל היכן נאמרו דברים אלו? פעמים אומר לו מיד במקום פלוני ופעמים לא. וחייך לא אזכור מקומן עד שנחפש אחריהן. ועל זה אני מצטער הרבה שאני אומר. הרי אני המחבר ויתעלם ממני מקום דבר זה, מה יעשו שאר בני אדם? כו' עכ"ל הזהב. ולא ראיתי מי שהעיר איה איפוא הדין ההוא בס' היד הלכות רוצח שמקורו ממס' יבמות? — וכבר אמר לי רב גדול בקי בס' הרמב"ם שנעלם ממנו מקומו, והעירני שאשים עיני ע"ז, ות"ל עלה בידי אגב גרסאי למוצאו, והוא בפ' ה' מהל' רוצח הל' ב' כתב אין הרוצח בשגגה גולה אא"כ מת הנהרג מיד, אבל אם חבל בו בשגגה אע"פ שאמדוהו למיתה וחלה ומת אינו גולה שמא הוא קרב את מיתת עצמו, או הרוח נכנס בחבורה והרגתו. אפי' שחט בו כל ב' הסימנים ועמד מעט אינו גולה ע"י לפיכך אם לא פרכס כלל, או ששחטו במקום שאין הרוח מנשבת בו, כגון בית סתום של שייש ה"ז גולה, וכן כל כיו"ב עכ"ל. אשר אמנם דין זה הוא מדינים עקריים שבהל' רוצח, ויש להשוב שנמצאו בודאי במקומו בסנהדרין או במכות, ובאמת מקור הדין הוא ברייתא ביבמות (ק"כ ב') שהובאה שם אגב גררא. אמנם דברי הרמב"ם שאמר לו מתחלה שבמקום פלוני בניטין נתפרשו דברים אלו" ג"כ המה כנים, וזכרונו לא כחש לו, כי הברייתא הזאת היא ג"כ בניטין (דף ע' ב') אך אז לפי שעה לא ידע מקומה-ומרן בכ"מ הביא מניטין ולא מיבמות?

והנה מש"כ הרמב"ם בסוף הלשון, לפיכך אם לא פרכס כלל או ששחטו במקום שאין הרוח מנשבת בו כו' ה"ז גולה ע"כ. דמשמע דשלילת חד מניהו כני לחיובו גלות. דהיינו אם לא פרכס אף שהרוח נשבה בו. או אם לא נשבה בו הרוח אף דפרכס חייב גלות. והוא תמוה! דמלבד שמשמע מדברי הגמרא שם דבעינן תרתי לחיובא. וכ"כ התוס' ביבמות ובניטין סד"ה חיישינן "דבעינן תרוויהו

בביתא

בביתא דשישא ודלא פירכס׳ (אמנם בתום׳ דכתובות (ל״נ ב׳) לא זכרו כ״א רוח בלבלתו וצע״ק) הנה בתחלת דבריו בזה שמא הוא קרב את מיתת עצמו, „או הרוח נכנס׳ כו׳ יורה ברור דס״ל דבחד מנייהו סני לפוטרו. ודבריו סותרין זא״ז? ומרן הכ״מ לא העיר ע״ז ואולי מש״כ „או ששחטו״ הוא ט״ס וצ״ל „ושחטו״ וצ״ע ואשובה לי למכתב הרמב״ם. ואעיר. כי אשר אמר עם הספר כי פעמים שכח בעצמו את מקור דבריו. ולא ידע להשיב לשואליו דבר עד שיחפש אחריהם נוכל למלאות דבריו ולאמר. כי לפעמים אף אחרי החפוש לא מצא, והשיב לשואליו תשובה בלתי ברורה — ואעידה ע״ז שלשה עדים לע״ע (ועל זכרוני עוד איזה מקומות כאלה. אשר אמנם כעת יצאו מלבי. ולא אדע איה איפוא הם רועים).

(א) בפ״ב מהל׳ ציצית ה״ז פסק. המוצא תכלת בשוק אפילו מצא חוטין פסוקין משוזרין פסולה, ונשאל ע״ז מחכמי לוניל (פאר הדור סי׳ ק״ב והובא במ״ע וכ״מ שם) הא מסקנא דשמעתא (עירובין צ״ו) דשזורין מופסקין כשרה והשיב הרמב״ם בזה הלשון. זו וודאי אמת כדבריכם כן הוא ובעיקר העתקתי לנוסחא שלי טעיתי כו׳ תקנו הנוסחא עכ״ל. וכתב ע״ז הגר״א (או״ח סי׳ ש״א ס״ק צ״ט) האמת יורה דרכו שדבריו הראשונים ברורים וקיימים ולא טעה כלל. ואשתמיטתי׳ להרמב״ם בתשובתו שיטת הרי״ף בפ״י דערובין שם כו׳ ע״ש שדבריו נכונים ומאירים. וכן ראיתי להגאון בעל מרכבת המשנה ח״ר בהל׳ שבת (פי״ט הכ״ד) שהעיר נ״כ שפסק הרמב״ם כאן משיטת הרי״ף וכתב „ותשובת רבינו לחכמי לוניל לאו רבינו חתם עלה״ ובאמת אף שרבינו חתים עלה אין בכך כלום, כמש״כ. (ב) בפ״א מהל׳ תו״מ הי״א כתב ומזוזה אינה צריכה העבדה לשמה. ונשאל ע״ז מחכמי לוניל (פאה״ד סי׳ י״ח והביאה המ״ע והכ״מ) מאין זה בא? והשיב להם, מפני שלא נשמע במזוזה עבוד לשמה כו׳ ודבריו שמה הם תמוהין כמש״כ מרן, והגר״א (יו״ד סי׳ רפ״ח ס״ק ט׳) לא שת לבו למ״ש הרמב״ם בתשובה וכתב וז״ל וטעמו של הרמב״ם (דלא צריך עבוד לשמה במזוזה) עיין תוספות שם במנחות מ״ב ב׳ ד״ה תפילין עכ״ל וז״ל התום׳. תפילין יש להם בדיקה. פי׳ בקונטרס בחסירות ויתרות ואפ״ה אין נקחות אלא מן המוטחה לעבדן לשמן. אבל סו״ס לא בעי עיבוד. וכן פי׳ הרמב״ם דמזוזה לא בעי לשמה ולא פירש מנ״ל ושמא מהכא עכ״ל. וע׳ בשירי קרבן יומא פ״נ ה״ו ד״ה עור שעבדו. שכתב מקור משם (ולא זכר את הרמב״ן במלחמות סוכה פ״א שהביא את הירושלמי והאריך בו) לפסק הרמב״ם במזוזה, וכתב הלשון. ולפי הנמצא כתוב בתשובותיו לחכמי לוניל גם ממנו נשכח טעמו עכ״ל ויפה אמר. (ג) בפ״כ מהל׳ שבת ה״ז כתב ואפילו מציאה שבאה לידו מהלך בה פחות פחות מד״א אבל קודם שתבוא לידו כו׳ וא״ל מוליכה פ״פ מד״א. ע״כ. ונשאל ע״ז מחכמי לוניל (פאה״ד סי׳ ל״ה, והובא במ״ע ובמ״ט) דבגמרא לא משמע הכי. והשיב להם בישוב פסקו ע״פ דוחק הרבה ע״ש. אמנם עי׳ בביאור הגר״א (או״ח סי׳ רס״ו ס״ק ח׳) שכתב וז״ל ומוצאו של הרמב״ם מפ׳ בתרא דע״ז (דף ע׳ א׳) ולשיטת הפוסקים צ״ל המוציא שהוציא בשוגג. אבל הרמב״ם מפרש כפשטיה שמצא. וכ״מ פשטא דגמרא כמה כיסי משתכחין בשוקא כו׳ עכ״ל. וכבר העיר המג״א שם (סק״י) מהגמ׳ הלז. וכ״כ הק״ן (בריש פ׳ מי שהחשיך) וכן ראיתי בם׳ עץ החיים להגאון מוהר״ח אבולעפיא (דף ק״מ ע״ד) שהעיר ע״ז המקור בשם זקנו.

וכן

וכן ש״ב בד״ז הגאון מו״ה מנשה אילויער ז״ל בספר אלפי מנשה ד׳ צ׳ ב׳ העיר זה המקור. וכתב ״וכמדומני שראיתי כן באיזה ספר״ (ובוודאי ראה כן בביאור הגר״א אשר שקד על ספריו מאד) וזה מקרוב ראיתי בס׳ קהלת יעקב לגאון דורנו מוהר״ר קארלין זלה״ה. בחידושיו לסוף שבת, שכתב ג״כ את הראי׳ מע״ז ולא הזכיר את שם מי שקדמוהו בזה. גם לא את הגר״א אשר כולי יומא שמעתתא בפומיה.

והנה הכ״מ (שם בפ״כ) כתב וז״ל נשאל רבינו מחכמי לוניל כו׳ והשיב להם כו׳ וכבר כתבתי בפ״ו מש״כ הרמב״ן להלין בעד רבינו עכ״ל. ושם בפ״ז (הכ״ב) כתב הכ״מ וז״ל. כתב הרשב״א בתשובה מה שהוקשה לכם בגמרא לא משמע הכי כבר השיב עליו הראב״ד (ולפנינו ליתא בהשגות הראב״ד) אלא שהרמב״ן הצילו מעט ונתן טעם לדבריו ע״ש כל לשונו. ותמהתי מאד שלא מצאתי בדברי הרמב״ן שום טעם נוסף על מש״כ הרמב״ם בתשובתו הנזכרת ועיינתי בחידושי הרשב״א לשבת (ר״פ מי שהחשיך) ויש שם כל הלשון שהעתיק מהתשובה בלי שום תוספת ונרעון. ולבי אומר לי שט״ס נפל ברשב״א שם וצ״ל ״והרמב״ם נתן טעם לדבריו״ וכיון זה על התשובה לחכמי לוניל הנ״ל ובעז״ה נתאמתה אצלי השערתי הזאת כי כן מצאתי להר״ן פ׳ מ״ש שהעתיק כל הלשון הזה (דכתוב כאן בשם הרמב״ן) בשם הרמב״ם. וחדוש על מרן הכ״מ שלא הרגיש בזה. ע״כ.

בשנת התרמ״ג באחד מלילות החרף (כמדומה שהיה במו״ש) אשר באותו יום היה מאמר פעליטאני במ״ע המליץ מאחד הסופרים מאמעריקא והוא בנומער 88 אשר התלוצץ שם מאחד מן המגידים הבא שם מרו״פ והחליט לאסור את אתרוגי אמעריקא מטעמו ונמוקו באשר שם הלא לא תהי׳ הנטילה כדרך גדולם. ובמרוצת הדברים עלתה גם השיחה הזאת ע״ד המאמר הזה בפי המסובין שישבו סביב לשלחנו וישחקו כלם על דבריו אך הוא בשמעו זאת אמר אל נא אחי תתלוצצו. כמדומה לי שראיתי בס׳ לאחד מן הגדולים המדבר גם הוא ע״ד השאלה הזאת, ובאותו רגע נכנם אל אוצר ספריו ויביא אתו את הס׳ בכורי יעקב להגאון ר׳ יעקב עטלינגער ז״ל ויורא כי אמנם נמצא שם מפורש בהלכות לולב סי׳ תרנ״א ומטייל ארוכות בדבר הענין הזה כאשר הבאתי אז במאמרי ״אל תתלוצצו״. (המליץ שנת 19. נומער 92).

עתה חביבי הקורא אחרי אשר גמרתי את מלאכתי כפי השגת ידי הכהה לחפש בחפש מחפש בכל המקומות אשר שם נפוצים הנה והנה אלה המאמרים אשר הניח אחריו לברכה האיש הר״ם הזה. עתה אם בעל נפש דעת הנך ולב מבין לך לדין ולהקיש מהפעולה על הפעל ומהפרטים על הכללים, אז ממוצא הערות האלה הנקל יהי׳ לך להבין ולהעריך את גדל כח המנוח הזה בבקורת כי כאחד התיירים הגדולים הרבה לשחות בנבכי התלמודים והמדרשים ושאר ספרי הז״ל הראשונים והאחרונים טרם העלה מהם הני מרגניתא טבוון ויקירן כמו אלה, ואם אמנם כי בקובץ קומץ כזה אשר בו הבאתי לפניך רק את תמצית ותכן המאמרים והענינים אשר נכבדות דבר בם במ״ע הנה והנה זעיר שם זעיר שם. עוד לא סיימתי כולי׳ שבחי׳ ואילו העברתי על פניך כל טובי המאמרים והני מלי מעליותא הנמצאים ממנו גם בס׳ שלמים (כמו שהבאתי לפניך למעלה לדוגמא) או אז הלא בכפלים לתושיה הגדלתי את כבוד המנוח. אך ״אמרתי כשם שלא חסתי

אני

אני על טרחה גדולה לקבץ יד על יד את כל אלה דברים הדברים ממה״ע ככה לא תחוס גם אתה אם צמאה נפשך לדבריו על טרחה קטנה להשיג את הס׳ פרצ״פ וקריה נאמנה להרח״ח רשי״ז ז״ל והס׳ נתיבות עולם להרב הנ׳ ר׳ צ״ה ק״ב ז״ל ואחרי תתבונן בשום לב ובעין בחנת בהערותיו המחכמות הנמצאות שמה, תשפוט משרים כי אף אם בהקבוץ הזה אשר הכינותי לפניך לא הֻגד לך אף החצי, עכ״ז יוכל היות כי תזכרני לטוב גם על מלאכתי זאת אשר גם ממנה תוכל לקחת לך רֹב דעת.

המחבר **שלום פלאָדירמאַבער.**

טוֹב אַחֲרִית דָּבָר מֵרֵאשִׁיתוֹ
(קהלת ז׳ ח׳)

ידידי הרב החכם, שלם ונכבד וכו׳ מוהר״ר **שלום פלאדירמאכער** נ״י.

ספרך, — זה ספר תולדות האדם הגדול, כבוד דודי הרב הגאון **מתתיהו שטראשון** זצ״ל ראיתי, ועודנו בכתובים אתך. ועתה באו אלי הקארעקטען ממנו מודפסים, ומאד נהניתי מזה, ברכתי עליו ברכת הנהנין כדין הניין לי! עבודתך, ידידי, עבודה טהורה, עבודה תמה ונקיה. ספרת ומנית את כל דרכי דודי האיש המצֻיָן הלזה, אשר תורה, חכמה וגדולה שלובות אצלו לא תתפרדנה. ואשמח מאד על אשר לקחת עליך את העבודה הזאת, כי הָראיתי עתה לדעת, אשר ידעת היטב את דודי הגאון זצ״ל והליכותיו עם אלקים ואנשים, ומדי התהלכך עמו, לִמַּדת דעת אותו ואת שיחו, ותִּבַּנת את רוחו, עד אשר קלעת עתה אל מטרת האמת מבלי הפריז מאום, ולא אוכל להבליג עתה על רגשות לבי ואגיש לך תודה נגדה נא לכל עמי, אשר ידעו להוקיר את יקרת רום ערך דודי ההו״ג זצ״ל, ואשר ישמחו מאד לראות תולדותיו כתובות בספר! —

והנה ספרך זה כבר עשוי בשטערעאטיפ ולא אוכל לשנות מאומה, אף כי אולי יש שמה איזה דברים הראוים לשנות לדעתי, אך בדברים אחדים לא אוכל לעצור ברוחי, ואלה המה! —

כתבת צד 12 בההערה, אשר ראית תחת ידי דברים רבים והערות מאירות של דודי הגרמ״ש בנוגע לזרות הלשון בש״ס וכו׳. הֵן אמנם הראיתי לך מאמר גדול הכמות והאיכות עד״ז אך שלי הוא, אנכי יצרתיו אף עשיתיו; ואם כי יש שמה גם דברים אחדים ומעטים, אשר העיר דודי ההו״ג זצ״ל ועודנו בחיים חיָתו, אך הבאתים שמה משמו. —

ספר סדר הדורות עם הערות מאירות רבות מאד אין מספר אשר העיר עליו דודי הגאון זצ״ל (אשר הזכרתו בהערתך השלישית לעמוד 11) אסדרו לדפוס בעז״ה, ואני תפלה כי יזכני ה׳ להוציאו במהרה לאור, כל עין תחזה בו נצורות וגדולות, כל מבין בו יתפלא אל גודל בקיאותו ואל רוח הבקורת והחקירה האמתית אשר גדלה בו שכם אחד על כל המבקרים הגדולים, יראו חכמים וישמחו ויאמרו הגדיל האיש לעשות.

שכחת להזכיר כי היה דודי הגאון ז״ל ראש לחברת «שומרי תורה» בפאריז, וראשי החברה היו: הרבנים הגאונים ר׳ דובעריש מייזלש אבד״ק ווארשא; ר׳ מאיר ליבוש מלבי״ם; ר׳ יקותיאל זוסיא ראפאפארט במינסק; דודי ר׳ מתתיהו שטראשון בווילנא; ר׳ אליעזר איזידור רב על כל ארץ צרפת; ר׳ אברהם הכהן בפאריז; ר׳ אליהו ן׳ אמזוג מורה בבית מדרש הרבנים בליוורנו, וחוציאו לאור בפאריז ע״י ה׳ ברי״ל בשנת תרכ״ח פירוש רבינו חננאל על מס׳ פסחים.

דברים רבים הבאתים אני משמו במסכת תענית, אשר העתקתי לשפת אשכנז; גם בהעתקת המדרש רבה ע"י ד"ר ווינשע, אשר צרפתי שמה הגהות ובאורים, שמה תמצאנו פעמים רבות, לבד אשר זעיר שם זעיר שם הדפסתי משמו ומפיו במכה"ע איזראעליטישעם ליטעראטורבלאט מאת ד"ר ראהמער, וביחוד ע"ד החידות בהליטעראטור הרבנית ועוד ועוד.

אל יפרוש אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה אמרו חז"ל. לכן ארצה להעירך, אשר בחלקך «שירי מנחה» № 63 הבאת: «הרואה גמא (צ"ל גמל וכן הוא בתלמוד) בחלום, הכוונה אות גמא היונית, לא גמל ממש». הן דודי הגאון זצ"ל לא העיר שמה שהגמל מורה על אות היונית, אך העיר את בעל המאמר פתשנן הכתב, כי הרואה ט' בחלום, גמרא מפורשת היא, ולענ"ד אמנם לפרש: הרואה גמל בחלום (ברכות נ"ו ע"ב) מיתה נקנסה לו מן השמים והצילוהו ממנה. אמר רבי חמא ברבי חנינא מאי קראה? אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, רב נחמן בר יצחק אמר: גם ה' העביר חטאתך ולא תמות. — והנה דחקו המפרשים לפרשו. ולדעתי הנהו ככה: הרואה גמל (כתוב עברית כמו שמצינו להלן (נ"ו ע"א) על הונא, חנינא חגניא יוחנן «והני כולי בכתבא», ועיין רש"י שם) בחלום מיתה נקנסה לו מן השמים והצילוהו ממנה, על שם ברכת הגומל כדאיתא לעיל (ברכות נ"ד ע"ב): ארבעה צריכים להודות: יורדי הים, הולכי מדבריות, חולה ונתרפא, חבוש ויצא. מאי מברך? אר"י ברוך גומל חסדים טובים, ולכן הרואה גמל (כתוב) בחלום מיתה נקנסה לו מן השמים והצילוהו ממנה, אמר ר"ח ברבי חנינא מאי קראה? אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה (היינו יורדי הים והולכי מדבריות). רב נחמן בר יצחק אמר: גם ה' העביר חטאתך (כנגד חבוש ויצא אחרי אשר העבירו חטאתו) ולא תמות (חולה ונתרפא)! —

וכן בארתי ברכות (נ"ו ע"ב): אמר ר' זירא קרא קורא קירא קניא כלהו מעלי לחלמא. היינו ג"כ הרואה אותם כתובים ואחרי אשר לחלן איתא כל מיני חיות יפין לחלום חוץ מן הקוף (כתוב), וגם איתא (שם נ"ו ע"ב) כל מיני עופות יפין לחלום חוץ מן קריא קפופא קורפראי, כי כל אלה מתחילים באות קו"ף לכן אמר ר' זירא, אשר אף כי קוף (היינו תבה המתחלת בקו"ף) איננו יפה לחלום, אך הני ארבעה קרא קורא קירא קניא, אם כי באות קו"ף התחלתן אך יפין הן לחלום. —

ואחרי אשר אתפלל לה', כי זכות אבותי הקדושים אשר בארץ המה וזכות דודי הגאון זצ"ל תעמוד לי, כי אזכה להוציא לאור יתר דבריו אשר המה בכתובים, אתם הפעם דברי בברכה לבני דודתי הגבירים המדפיסים יחיו, אשר עזרו גם המה על ידי כי יצא הספר הזה כלול בהדרו! —

דוד בר"י שטראשון.

ווילנא ט"ז תמוז תרנ"ב.

מ ת ת י ה

מדרש רבה בראשית

פרשה א

[א] **ואדירה** אצלו אמון כו' אמון פדגוג היך מה דאת אמר וכו' אמון מכוסה היך מה דאת אמר וכו'. כ"ל ש"ל ד ה ת מ ר והוא ממש כשגרת ליעקע דבני בבלאי „כמו שנאמר": [ב] **אמון** מכוסה היך מה דאת אמר האמונים עלי תולע וגו'. תע"ג דכתיב ע ל י תולע ולא כתיב התמוים מ ת ו ל ע אלא דסמך המדקים על פסוקים אחרים שדברו על נבוסים וגנודים בלשון כמוי, וכתיב בפרשת תוכחה נבי מיפוי גידול הבנים (יחזקאל ט"ז יו"ד) „ותכסך ממי" ועי' בבלאים פ"ט מ"ב ובטוש"ע יו"ד סי' ס"ח כשהמלעות רכים כשיטנים עליהם נכפפים ונכרכים על הבשר, ונראה לי שלפי שדרך תורי מרץ להכסות בבגדי ת ו ל ע שמר יפעי' (י"ד י"ח) תחניך יולע רמה ומכסיך ת ו ל ע ם וכן בחיוב (ז' ח') לבש בשרי ר מ ם, ורמה תכסה עליהם (שם כ"ח כ"ו), ומאי הפיוטן: תמתול היית סוכב בתוך ערכך עלי תולעת, היוס אתה סוכב בתוך ערכך עלי תולעת: ובכתר מלכות: ויפעש רקמה והולע, ולבש רמה ותולע [והוא לר"ם בן גבירול במחזור רוו"ם לאחר ערבית דיוכ"כ]:

[ג] **אמון** מוצנע היך דאת אמר ויהי אומן את הדסה. עי' במ"כ סכ' חומן את הדסה פי' מרדכי היה מגיע לותה מפני שלותי מחסורים כדאיתא בשם' מגילה. ע"כ: נראה שכוון להא דאיתא שם (י"ב ב') מאן דהוה ליה ברתא לימטרנא מיניה, וכ"י בפי' המדרש כתב וז"ל: ורי' מרדכי מגיע את אסתר שלא תהא מחולגת לגוותי רשע ומלמך בא ומגלה לותה, הוא שיסד הקליר, את אסתר גל ממסתיר לגאול ממה שהיה מרדכי מסתירה עכ"ל, ופיוט הקליר הוא בש"ע של פורים, וכ"ל עוד שדרים המדרש חמן ומומן את הדסה כמו טומן במילוף ל' בע', כמו אבחת ת' טבחת (יחזקאל כ"ג כ') ועי' בסע"ר (פכ"ע) כל ד' שמים היתה אסתר מוטמנת בשושן הבירה עכ"ל, ועי' בילקוט ובתרגום שני (וכן העיר בזה הס' כ"י בעטלק בשערותיו לכל"ב מדות מדה כ"ע):

[ד] **אמון** רבתא כמ"ד התיטבי מנא אמון ומתרגמי' האת טבא מאלכסנדריא רבתא. כ"ל דלפ"ז יפרש חמון כמו המון מלשון המון רב הנמלא כ"פ במקרא וחולי סמך עה"כ והכלתי את המון גג (יחזקאל ל' ט"ו) וכ"כ המון מלריס (שם יו"ד ול"ב י"ח) וכתוב שם ביחזקאל כ"פ המון חגל פרעה וחגל מלריס ובעיקר דעת יונתן שתרגם מלכסנדריה עי' מ"ע פי"ב בשם הרדי"ק ועיי' רד"ק ירמי' מ"ו פסוק כ"ה:

[ה] **הכל** מודים שלא נברא ביום ראשון כלום שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו כו' והקב"ה ממדד באמצעיתו. עיי' מ"כ, ולי נראה דל"ל מ ר ד ד בחמנעיתו וחוא תרגום של ויוקעו (שמות ל"ט ג'). [וקדמו חבין הגאון הכם"ם ז"ל בדפוס ווילנא חות ג', וע"ש שיסב הגי' ממדד] ומ"ש דמיכאל הי' מותח בדרומו וגבריאל בלפוטו היינו משום דמיכאל הוא מימין וגבריאל משמאל ועי' בפדר"א פ"ד [וכ"ה בזח"ו]:

[ו] **האבות** וכו' ושמו של משיח עלו במחשבה להבראות כו' שמו של משיח מנין שנאמר יהי שמו לעולם וגו'. וסיפיס לפני שמש יתן שמו ויתן הוא שמו של משיח וכדאיתא בסנהדרין דל"ח (וע"ש ברש"י ובמדרש שוח"ט מזמור ל' ובפדר"א פל"ב ועי' במוסף [נחמד למראה]:

[ז] **בזכות** ג' דברים נברא העולם כו' ובזכות מעשרות כו' בראשית

ברא אלהים ואין ראשית אלא מעשרות הוי דאת אמר ראשית דגנך . ילע"ג דהמי קרא בפ"ג מיירי מ"מ בכם מעשר מיקרו כל תרומות (יפ"ת) [ועי' רם"ם ורז"ו] :

[ח] **תאלמנה** שפתי שקר אתפרכן אתחרשן כו'.עיין פירש"י וערוך ערך פרך, ול"ע שי"ל מתפכרן כי פכר בלשון סוריה יורה על המירה וקטירה עי' מוה"ר לר 117 (ומלוי כל"ל בתרגום יונתן וירושלמי פ' מתלמים מלומים מפכרין פיכורין) ומזה בשבת (יו"ד ע') רבה שדי נגימה ופכר ידיה ומגלי כו' ע"ם בפירש"י, והרמב"ם (בפ"ה מהל' תפלה ה"ד) כתב : ומניח ידיו על לבו כפותין הימנית על השמאלית כו' ע"כ, היינו שפירש פכר ידיו שחבק את ידיו בתמיכתן זו עם זו, מתרגום ובחבלי חטאתו יתמך ובחבלי חטאו כתפכר עי' מ"ם המוסקטני בקול יהודה מ"ג ס"ה ע"ם, ועי' בביאורי מהר"י מיסרלין על רס"י ע"פ ומעך תחרן את שתי ידיו ידו כתיב *) מכאן סמך למש"כ הרמב"ם בפ"ה מהל' תפלה שתהא ידיו כפופים בשעת התפלה כפו הימנית על ידו השמאלית כעבדא קמיה מריה ולכן הכתיב הוא ידו בלשון יחיד כלומר דשתי ידיו יהיו כאחד כו' עכ"ל [נדפס המגיד ח' לר שי"ז וכן בהעלה] :

[ט] **אתחרשן** היך מה דאת אמר או מי ישום אלם או חרש וגו' .

ל"ע שידרוש שמאמר מי שם פה לאדם קטי מתרוייהו על אלם ועל חרש הוא מי שאינו שומע ואינו מדבר [ועי' בתוספות חגיגה ב' ד"ה המדבר] :

[י] **והארץ** היתה תוהו ובוהו ר' יהודה ב"ר סימון פתח והיא גלי עמיקתא וכו'.עי' בשע"ר (שה"ל) והוא גלי עמיקתא זה עומק המרכבה ומסתרתה זה מעשה בראשית ידע מה בתחומא זה מהן פורענתן ש"ר בגיהנם ונהורא עמיה שרא זה מהן שכרן ש"ל ע"כ, והיפ"ת העתיק שלא כהוגן ודילג את הפסוק זה ספר תולדות אדם שהביא שם הש"ע :

[יא] **א"ר** אבא סרונגיא.ל"ל סנגוריא וכ"ה בהיכה רבה ע"פ על שלה לחי בוכיה ושם אמר שהאורח הוא שמו של משיח שכן הוא אומר ונהורא עמיה שרא יעו"ש. [ועי' מש"כ בפ"ל מחברת שניה 79—78] :

[יב] **תוהו** ובוהו ורוח . ל"ל וחושך ורוח וכו' (וכ"ה בהדושי הרד"ל) . [ובדפוס יש חסר חשך] :

[יג] **וי"א** ר"א ור' יהושע ור"ע היו.והא דאמר בפרר"ח (פ"ה) ובמדר"ע (פ"ו) ולקמן פמ"ב שלש למד ר"ח תורה שלש עד שהיה גדול הייט שלש עסק עד שנעשה גדול (תוס' שבת ק"ד ע') .

[ועי' חי' הרש"ם חות ט' והרד"ל חות כ"ח] :

[יד] **בנוהג** שבעולם כו' ועדיין לא בנה לה דמוסיות ועדיין לא בנה לה פריבטאות וכו'. פי' בל"ל בניסים עשויס לעורך המדש

---

*) פי' מנחות ל"ג שע"ב : ובשתי ידיש מש"מ ? ל"ל דאתמר קרא ושתך שתן שתי ידיו, כתיב ידו וכתיב שתי כו', ל"ל מ"ד כל היכא דכתיב ידו תרתי ניהו ל"ל לכתכתב ידיו ידיו ? לשקני ליה עשרים וד' ידיו, ידיו שניהם, ידיו רב ו, שכל אחת ידיו מיוחדת כו' ע"כ . וכתבתי ע"ז שעדה וז"ל : בקונקורדנץ מצא מרבעים ואחת מלוא ידיו שכתובים בתנ"ך מלא לפי המקורא , ג' י ד י ו מלא, ל' י ד י ו, ל' י ד י ו,והמקורא (שמות ג"ב י"ש) תשעה ה' י ד ו לכתיב כן וקרי י ד י ו וסי' ויסלך מידו (שמות ג"ב י"ש) את ידו (ויקרא ט' כ"ב) את שתי ידו (שם ט"ז כ"ח) ומלוא וידו (יחזקאל מ"ג כ"ו) וידו מרפיכה (חושב ה' י"ח) משתא שכל (מ"ו) [ידיו] זולתם הם מלאים , ובפ"ז יוקאל מ"ח לא לקני ליה כי אם מן כ"ד ? ותתמלא לציוני לומר שנאמר, לקני ליה עשרים וד' ידיו , הכוונה על הפסוק (ש"ב כ"ח כ') ותפשטות ידיו ותפשטות רגליו שם ושם עשרים ותרבא , שמשם קושיא מיושבת דמוכח בהדיא דהכוונה ב י ד י ו על ב' ידיו , אבל ל"ב מדוע הקדימו לציוך ב' ידיו דכתיבי בתורה , ושוד דקרא נמי הכי כתיב ? ומש שיקר הקושיא מדוע לא לקני ליה מן הך ידיו סניחין דכתיב בתנ"ך מלא זולת השלש אלה ? לא יתיצב זאב . תמש יהוי שמשמעת מולקת לפשטים עם המקורא , ומיהתי כ"ש כי בכתובות (ס' ג') אמר ר' חייא ויבשת י ד ו כתיב (תהלים ל"ה ס') ויהיה לא נחשבה בין התכלים במקורא הנז' ! (ודבר פשוט במ"ש שהכלים שם נרמזה שנאמרה את המקורא הנ"ל , גם שמה במת"כ במה שהביאו רמיה שנאמר הין מזה לזולת פיה מלאה מלוא נחתה במת"ג עם כ"ו מילין מתכון יו"ד בתמצ מיוחדת וקניין ע"כ , שנאמרה הין מזה לזולת כלל , דהכי לא נמצאו שם גם ס' ידו תכלים שהביאה במקורא הנז', ועי' בתכמ"ח פ' פקודי (ל"ע ד') ובת"ח (שם כ"ח ע"ש) . ויותר נראה לי כי מ"ש "לקני ליה כ"ל ידיו" הכי כ"ל הוא לשון גוזמא (ומה"ז פרש מסש שנאמר לזולתה , כמו שנאמרו כן בכ"מ שנקטו שנאמר פעמים לגוזמא על הרבה) כי כן מצאנו ליה לקיש (בפל' המיומנה דלהלן) דהוי מקני לכ"י כ"ל קושיות (ב"מ פ"ד ע') ושם חיתה הלשון על כל מילתא שבולטי הוא לשון גוזמא וכבר כתבו רש"י (שבת קי"ו ע') ותוספות בכ"מ דתניכר בכל מקום הוא גוזמא , לכן אם רצו הז"ל להפליג יותר , כפלו את מספר תניכר והוו כ"ל , ועי' שבת (נ"ג ב') מעיקרא כי הוה מקני לשבי"ל קושיות הוה מפרק ליה רשב"י תניכר פיכוקי לקוף כי הוה מקני לפש"י קושיות הוה מפרק ליה בשב"י כ"ל קושיות הוה מפרק ליה . תש"ז לתימי בעבור שכך שכתב בפיכוקו בשם רב הני גאון דלגילי לבנן בתמי דכפיתי למימר כ"ל בלשון הבאי וגוזמא , ומביא ראיה מהך דכ"ל קושיות דר"ע שהבאתי , ומן כ"ל מוכי שתין היו ביהושלים בקוף המדיר ע"ש . [ועי' ס' ג י ו ד ס מתתי הכהנים הלוים בהשמו] .

הלכה ובהם יכנס לים אחד לבדו כמו בה"כ (מוסף ערוך), והכא זה מתנגד לתוספות שהוא בל"י דברים עשויים לעורך כ ל ל ההמון ופרטיות Privata הוא דברים עשויים לפרטיים וביחוד שמצו חז"ל המלות תמוסיות ופריבטלות למרחצאות. ועי' בירושלמי שביעית ספ"ח על המצה מרחץ שהוסק בתבן ובקש של שביעית מותר לרחוץ בו אחרו שם בגמ' הלא דתימר בחילון דמוסיי' בלשון פרובינציאל אסור ע"כ, [ועי' הרד"ל לות כ"ג]:

[טו] **פלן** פראמאטא. פי' בל"י שלטון וגדול המדינה (מוסף ערוך פרט ט'):

[טז] **אפי'** אותן שכתוב בהן כי הנני בורא שמים חדשים וכו'. עי' מו"ק ח"ב פכ"ט שביעית גי' לחרת בזה:

[יז] **ר' ישמעאל** שאל את ר"ע א"ל בשביל ששמשת את נחום איש גם זו עשרים ושתים שנה אכין ורקין מיעוטין אתין וגמין רבוין וכו'. ה"ה גם לקמן (פכ"ב ופכ"ג) וכן בבבלי חגיגה (י"ב סע"ב) ועי' בתוספתא שבועות פ"ג ובבבלי שם (כ"ו ע"ב) ר' עקיבא שאומם את נחום גמ"ז דורש את כה"ת בריבוי ומיעוט, וע' סוטה (ט"ז), ועי' ברכות (כ"ב ע"ב) נחום איש גמ"ז לחמה לרע"ק, ונגד זה עי' בבבלי פסחים (כ"ב ב') קדושין (נ"ז ע"ב) ב"ק (מ"ח ב') בכורות (ו' ב') כתבית שמעון העמסוי ות"ל נחמיה העמסוי [בבכורות נאמרו תיבות ות"ל נחה"ע] היה דורש כל אתין שבתורה [בבכורות הגי' כל את ואת] כיון שהגיע לאת ד' תירא פירש כו' עד שבא ר"ע ולימד כו'. ומלא בירושלמי ברכות (פ"ע ה"ה) וסוטה (פ"ה ה"ז) הגי' נחמיה העמסוי שימש את ר"ע כ"ב שנה ולמדו מהיכן וגמיס לבוש מכיס ורקיס מיעוטים ת"ל מהו דין דכתיב את ה' אלהיך תירא ת"ל לותו ואת תורתו ע"כ, ואחר כל אלה שימוי הגירסאות, נראה לי שנחום איש גם זו הוא הוא נחמיה העמסוי לפי הידוע אצל ג', וע' הס שויש במבוא בני מזרח, ומאקל עמסוי יורה שהוא יחס מקומי, וכן פירש הערוך (ערך גמז) בשם י"מ שלכן נקרא "איש גמזו" ע"ש מקומו הנזכר בדה"ב, שם אחת מן העיירים וגמזו שמה ע"כ (וע"ד הסתירה מהטעית? עי' סה"ד בשם ס' תשובה לעזים, ום' הפלאה שבערכין, והמחכון חביב, חביבי ומוהבי הגאון הכד שי"ר ני"ו בתי"ן) ולפ"ז ים לתקן הגי' בירושלמי ברכות וסוטה "רע"ק שמש את נחמיה העמסוי כ"ב שנה". [מדפס בע"ע לד 230]:

[יח] **תורת** אמת היתה בפיהו אלו דברים ששמע מפי רבו. ועולה ל"ו בשפתיו אלו דברים שלא שמע מפי רבו כ"ה בירושלמי ע"ש:

[יט] **ושמר** רגלך מלכד ר' דוסאי אומר מן ההוריה רא"א מן העבירה. הוא יפרש לתיבת רגלך במובן המוסרי וכ"ל רגלי המחשבות כמו מאין הרגלים לקמן פ"ב, וכ"ה יפרש ע"ש הכתוב רגלי חסידיו ישמור (ש"א ב') וכדאיתא בזוהר (ג"ח ב'), שומתיו יולכדו את הרשע (משלי ה') וחוטא יולכד בה (קהלת ז'):

[כ] **שעשה** לו בסא ומשעשאו עשה אפיפורין שלו. פי' פודין ל"ל בד', [וכ"כ המסביר]:

[כא] **באנבי** דר"מ וכו'. עי' מ"כ, ול"ל שמש"כ בהאכי דר"מ מוסב על הדרשות הקודמות שמוסבות ע"פ האכי ה' אלקיך:

[כב] **בתחלה** מזכיר שמו ולבסוף קטיזמה שלו. פי' בל"י בין ופעולה, ומ"ש המ"כ שבתו ממך אחר הערוך שכתב ס"ו ואח"כ מזכיר שבתו ויפה אמר היפ"ת שהמעתיק רצה ב' הטוסחאות קטיזמת ושבתו וטעה לחשוב שהם ב' דברים והכניס ו' בדברי ר' יוחן והב' כתב בדברי בן עזאי ובאמת אין ענין לזה אצל דברי ר' יוחן ומיותרין הם הני תיבות "בתחלה מזכיר שמו ולבסוף קטיזמת שלו" עכ"ד, ואין חדשות בפי הרד"ל:

פרשה ב

[א] **שקנה** לו שניעבדים שניהם באוני אחת ובטימי אחת. פי' בל"י מחיר ושיווי (מו"ע טס ד'), [הובא במהרי"ף]:

[ב] **שאין** להם חקר כמו התהום. בילקוט ליתא:

[ג] **מרחפת** כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו. בירו' חגיגה פ"ב מפורש דנאמר כאן רחוף ונאמר להלן על גוזליו ירחף מה להלן מגע ומיטו מגע אף כאן כו' (יפ"ת):

פרשה ג

[א] **שבקש** לבנות פלטין כו' הדליק נרות ופנסין לידע היאך הוא קובע תימליוסים. פי' הן המיתין והן המתות והן היסודות (ערוך) וכ"ה בל"י יסוד (מו"ע) וכ"כ רס"י במטות (י"ח ח'):

[ב] **שמחה** לאיש זה הקב"ה כו' במענה פיו ויאמר אלהים יהי אור. לאור ומחה נדפיס במקרא, ומה שדרש להלן אף על הקב"ה אפשר דמדכתיב להלן הלמ"ד קמוצה שמורה על הידוע דקדקו דבהקב"ה מדבר (יפ"ת):

[ג] **מקרא** מלא הוא עוטה אור כשלמה ואת אמרת לי בלחישא אתמהה. א"ל כשם ששמעתי בלחישה כך אמרתיה לך בלחישה. עי' במפרשי' שלפי שהוא עיוני מ"ב, ובמתמ מלמטו כזה נם בפ"ד עי' ירושלמי ביצה פ"ה ה"ג:

[ד] **לא** היה אפשר לאומרה מקמי כן מה הוו אמרין. בסו"ט ליתא זה ולפ"ז מ"ש מלולא שדרשה ר"י בדביס קמי מלכמי שממקום בית המקדש נברחת ועי' יפ"ת:

[ה] **אלא** כאינש דאמר כן וכן אנא מפקד לשבעת יומיא דמישתותי. וכה"ג מלמטו במקרא ותנך עליו שבעת הימים אשר היה להם המשתה (אסתר י"ד) שפי' מיום הרביעי עד כלות שבעת ימי המשתה עיי"ש בדרש"י ולד"ק, ומ"ש לפני זה "ויהי ביום השביעי" עי' במפרשים, ול"ש שעשור שכתובים הוא כך ויהי ביום השביעי וימלרו לו מנחי העיר בשרה החרשה מה מתוק כו', ופסוקי ט"ו ט"ז הם כמאמר מוסגר לבאר מיך ידעו לפתור את החידה היינו שאחר הג' ימים שעמלו לחשוב ולא ידעו להגיד אמרו לאשת שמשון פתי את אישך ודעה את החידה ומאחר שהפסיק שהפסיק הספר בשני פסוקים לכן כפל בפסוק י"ח את היכות ביום השביעי:

[ו] **א"ר** יהודה בר' סימון יהי ערב אין כתיב כאן אלא ויהי ערב. ג' במורה (ח"ב פ"ל) ושי' ערב מין כתיב כאן, ונכון קלת כדלעיל אלא ויהי אור, [ל"ע בלשון המו"ל שם ובפי' שם טו"ב אות ה']:

[ז] **יום** אחד כו' אר"ת בר ירמי' שבו נבראו ארבעה דברים הרים שמים וארץ ואורה. אולי ייחד את ההרים מכלל בריאת הארץ עדיין שהרי הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל (תהלים צ') שהרי הרים הטבעו לפני נבעות חוללתי עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח') וע"ש במדרש שוחר, ועי' סנהדרין ל"ט ע', וחולין פ"ז ע', ע"פ יוצר הרים ובורא רוח, ואולי להוליא מדעות אלה פילוסופים שההרים נתהוו מפני מי המבול, אלא היא נגד דעת תורתנו שגם ויכסו ההרים (ועי' שמות רבה רפי"נ), ומתייא כמש"כ חכמי הטבע שכמו שהעלמות הן יסוד הגוף המעמיד אותו והן מכוסות בגידין ובשר ועור הנלרכות כולן לתועלת והכלית הנפש כן גם ההרים הגדולים שהן בעלמן סלע וחלמים לור הן הן מוסדות הארץ הנשלנות כולן בתחתיות הארץ ועליהן כסה הבורא ית' כמה מיני עפר כו' כו':

פרשה ד

[א] **יהי** רקיע כו' יעשה מטלית לרקיע. בירוש' שלמון יותר מתוקן דנרים שם יעשה כמין מטלית הרקיע יפ"ת:

[ב] **הדין** ירדנא עבר ביומא דטבריא כו'. עי' מאור עינים מ' הדרת זקנים דף ט"ז ב' בהערה:

פרשה ה

[א] **יקוו** המים כו' אמר הקב"ה יקוו לי המים. והרים על מקום על הקב"ה שנקרא מקום לפי שהוא מקומו של עולם (ועי' במסנת דרבי אליעזר):

[ב] **צויתי** את העורבים שיכלכלו את אליהו. תחית כר"ל לקמן פל"ג ע"ם:

[ג] **ודבותה** ויאמר יהושע אל בני ישראל נשו הנה וגו'. רבי הונא אמר זקפן בין שני בדי הארון כו' שכתוב כו' צמצמן כו'. שמוע דברים ממ"ם נשו הנה ושמעו את דברי ה' אלהיכם, משמע שאם יגשו הנה ישמעו כולם בפרט, ויהיו הים מים, יקשיבו את דבריו, ואין תהיה כוונת אם מחנה ישראל היו י"ב מיל על י"ב מיל ואף אם ידחקו עלמן ויעמדו מעומלמים, אין יתנבר קולו כל כך, אלא שהחזיק מועט את המרובה, ולמלמס בין שני בדי הארון, ואולי דרים זה ג"ם ממ"ם (ס"ת י"ד) ויאמר שאול נשו הנוס כל פעמ העם שמי' זה אלל הארון, ועי' ברד"ק שם שכתב וז"ל: וזה הדרם רחוק כי אולי היה זה הפלנ היה נזכר בכתוב עכ"ל:

פרשה ו

[א] **יוסטי** חברא בשם רבי ברכיה אמר כו'. עי' מ"ב שכתב יוסי חברה שם חכם, כ"ל שלפי שהי' בזמנו יוסטא חייטא (עי' מדרש שם"ם ע"פ לא ידעתי נפשי) לכן קראוהו (לר' יוסטא החמורא בשם) ר' יוסי חברה:

[ב] **רבי** נתן בר אחוה דר' חייא בר אבא הוה מפרש בימא. לפי המ"כ לא הי' הגילסא בכאן בר כמ"כ אלא מ"ו בהגהותיו ומוכח שהי' לפניו הגי' רב נתן כהן מחוס דרחב"ה, והוא העיר שהיבת נתן ליתא בקה"ר ובילקוט, ויש להוסיף ע"ז כי גם במדרש אסתר ע"פ ויהי בימי מיתא נמי ר' כהן מחוס דרחב"ה אבל לעומת זה נמלא בבילקוט ל"ב ב' ר' נתן ב"ר אבא כמ"כ אלא"ו ז"ל, ויש להוסיף שכן הוא ג"כ בב"מ ע"ח ח', ובירו' פ' אלו מנלחין (סוף ה"ח) ובסו"פ אין מעמידין (ס"ט) כ'

ר' נתן ב"ר בא, ובמתא הגה ידעו שרחב"ה הי' כהן לכן מי שפשר להכריע הגיר' ובפרט שחיבת כהן ונתן קרובים מאד במכתב להשתבח מזה על זה, ולפיכך בסה"ד ערך רב כהן שהביא מירושלמי שבת וממדרש מגילה ר' כהן לחיו של רחב"ה וכתב שד עיין לקמן ר' נתן כהן חולי לחד הוא ע"ל, ובמכ"ת לילו הי' מעיין בעת הניה בירושלמי שם ובמדרש קהלת שבר בערך ר' נתן כהן מביא משם המעשה שפרים ביעמ לה הי' כותב כמשתפק:

[ג] **ר'** יהושע בריה דרבי תנחומא ב"ר חייא דכפר חנון הוה באסי' בעא דיפרוש. בירושלמי שם הגי' עובדא הוה בחסיא לחת בעא מיפרום כו', ופי' הק"ע מעשה הי' בחדם לחד שמעו לחת שרלה לעבור ביס כו' ול"ע:

[ד] **בעא** דיפרוש. עי' במ"כ שכ' רולה לפרום ביס בין סוכות לחנוכה ע"כ, כ"ה בהדיא לקמן במ' קהלת ובירושלמי שבת בעא מיפרום מן חגא ועד חנוכתא, [ובדפוס ישן כ"כ בהמ"כ בעלמו ו"ל וה"ג במדרש קהלת כו' וכן בירו' ע"כ, אך בדפוסים שלח"ו (מן ד"ח והלאה) קלרוהו והסמיטוהו, ובדפוס ווילנא (תרט"ו ותרל"ח) הסלימוהו ע"ם ותמלאהו] והיפ"ת פירש כאן בעא מיפרום רלה לפרום ביס מחנוכה ואילך ואגה:

[ה] **א"ל** מטרונא באילין יומיא פרשי אתמהה כו' ולא שמע למילי דדין כו' וכן הוה ליה. עיין במ"כ שכ' וכן היה לו ועבד ביס, ואפשר לפרש להיפך וכן הוה ליה ר"ל כמו שהיה חזק בדעתו שלא לשמוע מזהרת המטרונא ודברי חלומו, כן נתקיים לו שיגיל מסכנת היס, ורמיתי בירושלמי שם שחיתת המוסחת ולא שמע לא לדין ולא לדין ואזיל בימעמ ע"כ, ולא מסיק דכן הוה לי' וכרלה בהדיא בפירושי, אמנם מש"כ שם הק"ע שלאבר מלוה הלך לא ידעתי מנ"ל, ודע דבירושלמי הגיר' ר' יוסף ברי' דר"ת בר"ח ומוכח הדבר שהוא חד מעשה ולא שמתשב מן יהושע ליוסף לו להיפך, ושפ"ד במח"כ שעשה שבשה לכ"ל מדור בפ"ע, בערך ר' יהושע הביא מכאן ומקה"ר, ובערך ר' יוסף הביא מירושלמי שבת, ובערך ר' תנחומא בר"ח אמר שהי' לו שני בניס, ר' יהושע ור' יוסף, ותיכף לח"ז מביא ר' הנחום דכפר גנן בשר"ל ב"ר יוסי ירושלמי פ' הספינה ר' יוסי בנו ע"כ, ובמתא ר"ת בר"ח דכפר חנין הוא הוא ר"ת דכפר גנן ולא נמלא לו כ"ל בן אחד שמעו ר' יהושע או ר' יוסף:

[ו] **ריב"א** אמר ויגידו שמים צדקו לעתיד לבוא שמים מתנים צדקה שעשה הקב"ה עם עולמו כו'. רלוחי בס' ברית שלום פ' קרח שתמה מאד דדרים כאן המדרש לפסוק הזה ויגידו שמים לדקו כי אלהים שופט הוא סלה שלע"ל השמים מתנים לדקה כו' ובויק"ר ד' קע"ג ע"ד (הוא בסו"פ ח') כי אלהים שופט הוא סלה מדרש על ענין שהקב"ה מזווג זיווגים, והוא תמוה מאד מה שדרשו בפסוק ג' שני דברים דלא דמיין להדדי כלל ע"ל, וייעב הדבר בפלפול כדרכו, ובמח"כ טעה בזה כי לקמן בויק"ר לא דרים זה ע"פ כי אלהים שופט הוא סלה (תהלים נ') כ"ל ע"פ כי אלהים שופט זה יפפיל וזה יריס (תהלים ע"ה) ע"ש במדרש:

[ז] **ושרין** גחבין אמר להון כו'. במד"ש פ"ע הגי' שמעון קלא אמר להון נפפיה כו', ופי' המפרש שמעו קול אחד שהיה אומר להם נשמתו של אחיו של ר"פ כו':

פרשה ז

[א] **רב** הונא בשם רב מתנא אמר הצבוע הזה משפה של לובן הוא כו'. לצבוע הוא מין נחש ומפעה עי' ב"ק (ט"ז ע'), גי הלצבועים (שמואל ג' י"ג ח"י) ת"י חולת שפעיה וע"ם בדרש"י לכן שייך זה ע"פ את התניוים ודלא כמ"כ, [וכ"כ בדרש"י כאן זה לצבוע מין נחש, ס"ת הלצבוע עוף הוא כו', וממנו במ"כ,ועי' הרז"ן]:

פרשה ח

[א] **אמר** המלך אינדרטין אני עושה אותה וכו'. הערוך גורס מדריונטים ופי' עניו היכל הוא ומאר המוסף שם"כ פי' ל"ל מדריוטים אבל בחמת כ"ל שכחן יותר פי' המ"כ והמו"ע שפי' לשם ודמות מדם (ול"ל מנדריאנטים שכ"ה בל"י ומזה מלת מנדרטא שמשים בה בנמ' כמה פעמים על הלמים), כי יניד עליו ריעו הוא בעמשל שברח הקב"ה את המדם בללמו:

[ב] **האיש** כובש את אשתו כו'. במב"ם פי"ג מה' לישות הי"ח כמ"ש המ"מ שם:

פרשה י

[א] **צבא** לתלמידים מנין שנאמר כל ימי צבאי איחל עד בוא חליפתי עד יקום חלופי. עי' ב"ב קט"ז ע"ח שדרשו ט"פ אחר מן חליפות למו זה כל שאיטו מניח תלמיד וכעין זה כוון כאן המדרש דלא כמ"כ, ומב"כ

המ"כ כדאיתא ביומא הוא טעות כי זה ליתא ביומא כלל ועי' במדבר רבה פ"י קע"ח ד' [ד"ח]:

[ב] **בימה** מעדנת את הפירות. ר"ל מקטרת כמו שפירשו כל המפרשים מעדנות כימה קטרי כימה, ומ"ל מעדנת את הלולות, כי כן הוא סדר גידולם תמיד בכל שנה ושנה יתוסף קליפה תחת סביבי העץ ובשנה שתחריים יתוסף סביבי עוד קליפה והקליפה שעברה תתמשך ותתרחב עדי יתהוה לעץ עב ולחב, כידוע בספורי הטבע, ומבואר דברי המדרש שם, [ועי' רש"י]:

[ג] **מזל** הוא שהוא ממזר את הפירות. ומ"ל שממזר את הפירות במיזורין והוא כמו שממר מקודש מעדנת את הפירות וכמו שפרשתי:

[ד] **עבר** חד בלדר. פי' בדדר בל"ר רץ ושיר ובמלות נכריות ל', ור' מתחלפים (מו"ע) ומה שהביא המ"כ בשם הערוך לא מצאתי בו. [וע' ביאור מהרי"ף בדפוס ווילנא שם"כ בזה]:

[ה] **תלמי** המלך שאל את הזקנים ברומי. כ"ל למחוק [מלת ברומי, וע' רד"ל]:

[ו] **וינח** לעולמו. הובא במורה פמ"ז מרמצון:

פרשה יא

[א] **ויברך** אלהים את יום השביעי כו',ר' חייא בשם רבי יוחנן אמר צריך לערב. בפסיקתא פכ"ג הגי' ר' אבהו וכן נכון כי ר' יוחנן סבר בכ"מ שצריך להחליף עמש"כ בגליון במדבר רבה פי"ט ע"ש:

[ב] **אברהם** שאין כתוב בו ש"ש כו', לארכה ולרחבה וגו'. מדברי הבבלי (שבת קי"ח ב') יש להוסיף וכן יצחק שלא כתוב בו ש"ש כו' שגם כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלו כו' וע' רש"י ויחי ע"פ עד תמות נבעות עולם:

פרשה יב

[א] **אשר** יצר בביכול מתגאה בעולמו. דרש אשר מלשון אשרי העמים שמתאשר ומתהלל בזה וכמו שדרשו על אשר נשיא יחטא וזולתו:

[ב] **אר"א** כל מקום שנא' אלה כו'. ע' תוס' שבת (י"ג ב') ד"ה רש"י גרם כו':

[ג] **פרי** האילן ופרי הארץ מנין שנאמר ארורה האדמה בעבורך. וכמו שפי' רבותינו בע"ת שבעבורך פי' בתבואתך מלשון מעבור הארץ עכ"ל וכ"פ הכתוב בעבור האדמה אתה (ירמיה י"ד ד') והרמ"ע מפאנו בס' ע"מ מאמר חקור דין ח"ב בפ"ב כתב זה משמיה דנפתלי:

[ד] **הרים** יש להן תולדות בטרם הרים יולדו וגו'. מ"ל נרמז בזה שכ"כ חוקרי הטבע כי גם עתה כברחמים הבריאה תוחיל הארץ ותמליט הרים והרים יולידו הרים אחרים והוא מפלת יסודות האש והמים העשויים בקרבם ומתפרלים לעלות החוצה כאשר התירוהו בזה:

[ה] **חזקים** כראי מוצק ר"ש בן לקיש אמר בשר ודם מוצק כלים הוא. המוסף פירש מוסך בלוס לוטם החץ ומשמו כי בלוס בלשון יוני חץ וחנית וחרב ע"כ, ומלשון הערוך נראה שהוא מפרש מראה של זכוכית, ול"נ לפרש חתיכות זכוכית כמו שהביא הערוך משבת (קנ"ד ב') היתה בהמתו טעונה כו' ועשבים כו' והם בבולסא פירש"י חתיכות רחבות של זכוכית שחיפה כלים ועושין מהן חלונות וכיון ליכא פסידא בשבירתן וסופן להתקן בחתיכות קטנות כו' עכ"ל. ופירושו לא מהימא ב"כ, כי בודאי יש פסידא בשבירתן כי בגפילתן ע"פ רוב יתפוללו לחתיכות קטנות שלא יוכלו למלאכה כלל וזהו הפסד מרובה, ול"ל שם"ל התם בבולסא ובוסם נקרא ההומר שממנו יעשה הזכוכית, היינו שמכניסין תוכו לכור, ואחר שימס כמים יולקין ממנו כלים או לוחות לחלונות דהא ודאי ס"ל בלי הפסד מועט שיעלות ניתזין בשבירתן שחיפה רוחיס לכלוס, ואין כ"כ היזק מס יסבר החומר לרסיסים ולחתיכות קטנות כי יובא לכור גם השבריס ויולקו מחס, ולפ"ז יתכן מאד הלשון "מולק" או "מוסך" ועי' במערכי לשון ערך ספקלר בהערתו המצוינת בשם סופרי היוונים הקדמונים ע"ד השם ὑαγος בחלחם לזכוכית (ולפלא כי בערך בלם לא הביא מזה מלומה), ועי' בפסיקתא רבתי פי"ח המתחיל יהודה ויסרלל ד"ח כחול היס מה דלכו של חול מדם מכניסו לאור ומוליאו בוסס ועושה הימנו כלי זכוכית כו', ופי' הר"מ גי"מ (ר' משה גידעמלן) בהערותיו לפסיקתא (ווין תר"מ) bulla המהלע מגשוועלונג, בלחוץ קונעל, ורלחיתי ברמב"ם (הל' שבת פכ"ח ה"י) שכתב הלשון: היתה טעונה עשבים של זכוכית מתיר השקים והן טופלין שמע"פ שיסברו מין בכך הפסד גדול שהרי הכל להתכה עומד עכ"ל, נראה בהיות שמפרש כמו שפירשתי לעי וחמ"ז נדפס פי' הר"ח לשבת והנה גם הוא פירש כן וז"ל ופריך ר"ה מלו העשבות חין כלי זכוכית עשוין שלא פולטת פי' התיכת נדולות כדכתיב ברזל עשות ורומה להכניסס לכור לעשות מהן כלי

זכוכית כו' עכ"ל, ומש"כ לבור בורמי ס"ל "לכור" כמ"ש, ועי' בתוספתא שבת (פ"ט) המוליא כו' בולמוס לעשות היתו לוחית קטנה של פלייטין ע"כ, וכתב בחסדי דוד אין לזה הבנה ומוכרח שים כאן ט"ס וצריך לכ"ל בלסם כו', ע"ש שדחק מאד להעמיד גירסתו החדשה, ולית לית קיום, וילה מן הפשוט ס"ל בלום וכמ"ש שהוא החומר שממנו יולק הזכוכית, וכן נדפס בכתוב בתוספתא מוסכמת כ"י ערפורט וויען, והגר"א הגיה ס"ל חילות ואין מובן שמה ענין חולות לכאן? וכ"ל שם"ם בהגהתו כי הגיה ס"ל "חולסית", ע' ב"ב (ס"ז ח') ובית החולסאות פי' הרשב"ם בשם פר"ח קרקע שעפרו חול שמוליאין ממנו זכוכית, וכן שם ובערכין (ל"ב ח') חולסית ומלולה, וכ"פ הערוך והביא ג"כ מפ"ק דמגילה לדו מחד חולסית ומלולה (דף ו'), (וזה הלשון לא נמלא בכל שם, מגילה שלפנינו, ואחרי רואי בערוך ד' הרשלון שכ' בפ"ק דמגילה בגמ' דשמך קרלו את המגילה, ר"ל המשנה בדף ו' ב' תשער שזה הנוסח הי' נמלא בגמרא (דף ו' ח') שלל המאמר ושפוני טמוני חול תני רב יוסף כו' חול זו זכוכית לבנה כו'), ומילולי דמסתפינא הייתי מניח בב"ב ובערכין תחת "חולסית" "בולם" וכ"ל, אח"ז נדפס ס' המשביר ובערך בלם הגיע את המלה היוונית הנז' נכון שבל לא בילר היטב, ושם בהערה הביא את לשון התוספתא ומניה שס"ל "בולטום" ופי' כ"ל, (ועי' בלופה שנה כ"ג לד 311), ועי' בתכילתא בשלח (שהביא המ"כ) ועשה כמין בולום של זכוכית ופי' הראבו"ן חולי עשיו תחיכה גדולה או גולם של זכוכית שביוני βωλος הוא גוש חדמה ובא בהשלה על גוף הדשם עכ"ל, והשלה הזה מן גוש חדמה על גוף הדשם הוא קשה לשמוע ולא זרחה הדשם עליו, והרז"ה פי' בולסא שהוא שברי זכוכית ולהפסד מועט כשברי שבריס אין חושבין, ולשון הרמב"ן ומפרקינן בבולסא והם של זכוכית שבורות העומדים להתיכן והפסד שבירתן מועט ע"כ, (ועתה יצא ס' התשיב תרמ"ה ובלד 35 מסדר ב' בהערה ח' מביא לד' הגמ' דשבת הנ"ל והרגיש ג"כ על פירש"י והלך בדרך אחרת). **ולולי** דברי הגמ' במ"ש "דומית דטבל מה טבל דלא חזי ליה" ופירש"י שמוקלה

---

*) מהשוב שמ"ש התום' בר"ה (ח' ח') לגבו כרים הלמן מהבנמינן יעלון דוכיה עילוי ענה והיה לשון נקיה ע"כ, לא ביוולו על התגוום כ"ל של המדרש כ"ל, כי התגוום דכתוביס שלפניהו לא הוכה בדש"י ותום' כ"ל בתקומות מתי מספר וגם שם קרוב מאד שהיו הוספה בפירושם, או נזדקר בשם ליזה טעות (ובכך דבהו בזה בעלי התוספות) תמהני בהמלאה מקומות בדש"י בשם בוודאי יש בגירסות בגון בגיטין (ס"ז ב') בתב

טוח ואפי' לכתיס לא חזיא ע"כ, הייתי מפרש מ"ש היתה טשוטה טבל ועשויות שטבל ר"ל לוחות של זכוכית לחלוטות וגם ים שמוכנות להעשות מהן תשמישי תוכל היינו שמתחברין להם לזגזין ומסגרת סביב ומעמידין עליהן מיני תוכלין ומשקין עי' ספחים מ"ח ע"ב בעי ר"י טבלא שתין לה לבזגזין (ורדה פת לתוכה) מהו, ובמו"ק (כ"ז ח') תין מוליכין לבית הטבל לא בטבלא כו', ועי' כלים (פ"ל מ"ה) הטבלה והמסקוטלא של זכוכית טהורין מם ים להם לזגזין טמתין ע"כ, ועקיט הברייתא שני מיני זכוכית לוחות וחתיכות תשר גם שם יתחברו בגפולתן תין היזק מרובה שיכולין להתיך תותן בתנור, אבל כלי זכוכית שם יתחברו ההיזק מרובה כי לעשות כלים מזכוכית בהנור המלחכה גדולה, ואולי מ"ש מה טבל דלא חזי ליה, ר"ל שלוחות של זכוכית בלי מסגרת לא חזיא להשמים, כי בתמת טבל הוא מוכן אבל שבת לענין מבטל כלי מהיכנו כמ"ש לעיל (מ"ג ח') ודברי התוס' שם (ד"ה טבל) בשם ר"י לכאורה ל"ע ממ"ש כאן טבל לא חזיא ליה והרמב"ם (בפכ"א מהל' שבת ה"י) השמיט טבל ולא נקיט רק עשויות ואולי מטעם זה, ועי' ברז"ה, (ועי' עירובין פ"ו ח', יח ו' ט ב ל יח ו עשויות וכל דבר שאיט ניטל בשבת כו'):

פרשה יג

[א] **אמר** ריב"ל בשעה שהמטר יורד בהמה מבקשת תפקידה מ"ט לבשו כרים הצאן, לבשו דבריא ענא לשון נקי ע"כ. ריב"ל בעל המאמר דכאן הוא תמר בספחים ובמדרש לעולם אל יוליא אדם דבר מגונה מפיו שהרי עקס הכתוב שמונה לותיות ולא הוליא דבר מגונה מפיו, ומלאתי שבלשון ערבי יורה לבש על ניסואין, ומזה פירשו הכתוב (מלאכי ב' ט"ז) וכסה חמס על לבושו המוסב בגידה על אשת נעוריס, ועי' בסנהדרין (ל"ב ח') מ"ט ניעשם? מ"ר פ פ ח שהיו בניו מוסיים עמים שיאן הנותת לכתוב ולא מיחה בהם אבל, ויהושע הי' לבוש בגדים לוחים כו' ע"כ, וכ"ה בתרגום יונתן שם, ורב פ פ ח הוא האומר בפסחים (מ"ט ח') אי לאו דנסיבנא כהנתא לא חיעהרי *).

ג"ל

[ב] אך ברכיה עלה שכר מן הארץ כו׳. בירושלמי תענית (פ״ב) הגי׳ רשב״ל וכן נכון:

[ג] כמה נשמים יורדים ויהא אדם צריך לברך כו׳, מתהלה כדי רביעה ולבסוף עד שידחו פני הקרטיד • פי׳ בל״י דעפים של חרס שמכסין את הגגות (מו״ע) ועי׳ מי׳ מכר״י מינס ב״ב (ו׳ ס׳) ד״ה נעפי, תקרת הגג שמפסח ברעפים שקורין בלשון ערבי קרמידים עכ״ל:

פרשה יד

[א] אך לוי האדם הגדול בענקים זה אברהם כו׳, למה קורא אותו גדול שהיה ראוי להבראות קודם לאדה״ר כו׳. עי׳ בספרא ס״פ מחרי, רשב״ג אומר משום ר״ש ב״ל הרי הוא אומר האדם הגדול בענקים הוא והארץ שקטה ממלחמה בני אדם שכבדו את הקדיק זכו שתשקוט עליהם את הארץ ע״כ, והשמעוני בילקוט יהושע (רמז כ״ג) בסוף ע״ז בילור וז״ל האדם הגדול בענקים והארץ שקטה מה ענין זה לזה מלמד שלא שקטה המלחמה מן הכנענים אלא בזכות אברהם שהלכו בו בכוד ואמרו לו כ״ע אתה בתוכנו כו׳ כו׳, ומק״ע אמר טעמים אחרים (אבל הם בלי טעם) לדרש הזה ובתוכם כי מלת ״הוא״ יתירה ע״כ. והמתי לפי הפשט המאמר ״האדם הגדול בענקים הוא״ הוא מאמר מוסגר לפרש מדוע נתמעט שם ״קרית ארבע״ להעיר הזאת (כי השם קרית ארבע בכ״מ חיתו כמו קרית סיחון, אר״ל קריה של ארבע, אלא שאחר שנקראה מתחלה קרית ארבע ע״ש החיש ארבע נעשה אח״ז לשם עלם לכן הוקלקו ויומתו תרגמו בב״מ ״קרית ארבע״ בלי חיתו כמו בכל שמות העלמים, משא״כ קרית סיחון תרגמו ״קרתא דסיחון״ כמו כל השמיות שיתורגמו בתרמית בדל״ת בתחלת המלה השניה, כמש״כ כ״ז הרש״ד בבראשית (ר״פ חיי כ״ג ב׳), ומה שאמר שם כוונת יונתן שתרגם קרית ספר (יהושע ט״ו ומופטים מ׳) קרית ארכי? הנה הכוונה פשוטה כמשתרז״ל (ט״ז כ״ד ב׳) כמקן קרו פרסתי לספרא דביר מהכא, היינו שנקראת קרית ספר ע״ש הספרים שהיו נמלאין בה וכלו״ל ונקרא מקום ספרי וכתבי העיר בשם ארכיון (עי׳ מחק״ח שם דביר) ועי׳ בבו״ב מזמור ג׳ ח״ת למה נקרא שמו חוצי הארכי שהיה מארכי של דוד, כ״ל ג״כ שיפרשו ארכי מהולאה הזאת, ר״ל שהי׳ מן הממונים על הולר הכתבים שלו) ואמר שארבע האדם הגדול בענקים הוא ור״ל על שמו נקראה שם העיר בתחילה קרית ארבע, ולפ״ז תיבת הוא תיבת

כתב רש״י ויש אמים (תהלים י״ח) דמתרגמינן ואכיון אמיה ע״כ, המ״מ הוא ע״ם ול״ל (שמואל ב׳ כ״ב יו״ד), בב״ק (כ״ח ס׳) כתב רש״י דמתרגמינן לקילקלתא על מלשפות ירוס שבון (תהלים קי״ב) והציון הוא בעטות ול״ל (שמואל ג׳ ב׳) (וזה תיקן ג״כ הגלילה״ח בח״ב), בב״ב (ה׳ ס׳) כתב רש״י ויעטם (תהלים י״ח) מתרגמינן לחבלי וכן כל לשון הכרזה בת״י ע״כ, ול״ל (שמואל ג׳ ז׳) אז שלח״ל יעטם (ש״ב כ״ב י״ל) [ואולי כל״ל בתרגום (ש״ח ב׳ י׳) ס״פ עליו בשמים יעטם] בחוליו (קהלת י״ב ס׳) כתב רש״י דמתרגמינן מלא נדף (חוב כ״ו) מרפא דשקוף ע״כ, ס״ח ול״ל (ויקרא כ״ו י״ו), וכן מ״ש בחוס׳ ע״ז (ד׳ ס׳) מה טורח מעשיך מתרגמינן מה למילין חיטן מגניא דילך ע״כ, כתבתי מכבר בלבנון שנה ס׳, שאין כוונתם על התרגום כ״ח על מ״ש בפסיקתא ס״ם, ועי׳ פיכם״י בחומש (כ״ל ק״ל) ויש שמים מתרגמינן ואכיון שמיה בלשון נדפם בכל המומשים (גם בפיכם״י שם זכור לאברהם המ״ח (תהלים י״ח) ומ״ם ול״ל (ש״ב כ״ב), ובבם״י (דברים ל״ג ז׳) משא אמר ליהושע כו׳ אבל הקב״ה אמר ליהושע כי אתה תביא את ב״י ע״כ, ונדפס הציון בכל המומשים (גם בחומשים של הרו״ח ז״ל, גם בזכור לאברהם) יהושע ג׳, והוא בטעות ול״ל להלן בפרשה פסוק כ״ב, ולפיהי כשת בהיגה לגר שהיקר זה, ואומיף טוב שבפיכם״י (תהלים ס׳ ג׳) כתיב כמו ונחלי בליעל (תהלים י״ח) תרגום יונתן סייחן מייחן ע״כ, ל״ל ב״ש (שמואל ב׳ כ״ב) עי׳ ב״ש לסריב״ל ס״פ קי״ח, ולא תרגום של נחלי תחת ונחלי, ומש״ם שוד על פיכם״י בתענית (י״ח ג׳) שתפש בתפש מחופש בתרגום תהלים שבידינו ולא מלא כלל שיתרגם שוטה בלשון פרוצה ע״כ, ובשלה מעיניו שתרגום ושועתי תלין תבוא (תהלים ק״ב ב׳) ופרוצתי לקדמך תופיל, פי׳ בח״ב למוסל״ח (סי׳ ס׳), ולפיהי בלשקלונין הגדול של בוקדנצר שתרגום שתעה ס׳ לזק (תהלים י״ז ג׳) קבל ס׳ פרוצתי בלדקה, ושטעתי שלפיטו ״פרוצתי״ ועי׳ בדש״י (תהלים ע״ד י״ס) בפת תוכך תוב שלך ויונתן תרגם לשון תוכים ושני יונה כו׳ ע״כ, ושם בתרגום שלפיטו ״בפת תוכך תוכיחך״ שני תרגם תוכך תרגום תוכח? אבל קרוב להבר ש״ל בדש״י תוב שלך ויונתן, לשון תוכים ושני יונה ולפי שתתבשם תיבת ״יונתן״ לתיבת ״יונתן״ הוסיף היזה מעתיק תיבת ״תרגום״ (וכן רחיתי מח״ז בס׳ שע״ל, אבל לא ידע שתרגום תהלים שלפיטו היו של יונתן), ושם בדש״י (פ״ב י״ל) היו דומין זאב מפוזר תרגום יונתן ע״כ, ובתרגום שלפיטו ״זיק רעי לדמים לגרפא״ ? ומזה מוכח לפרש שבש״י כוון על ת״י (במלכים ב׳ ס׳ ל״ו ובירמי׳) שתרגם ״כזאב מבדר״ וכ״כ בש״י שם במלכים: כדומן תרגומו כזאב, ומהכב ר״ש פירש מפפל״ת נעלם זה (הביאו מהר״ם קשרנר בם״ם בם״ק).

היטב מיושרת כלל, וטעם המקרא מוכיח כן שהפסוק קרוי מרבע ד"ק, ולכן כ"ל שטעם דרשתם הוא מחמת הכפל של והארץ שקטע ממלחמה שכבר נכתב זה למעלה (י"ח כ"ג) ולמה נכפלה הלשון לומר זשומו של אברהם הוא גרס להם שהלשון שקטע ממלחמה מ"ז פעים יותר ממצרים (ועי' בפי' רש"י ליהושע שמביא שם זה הדעם הספרא בשם מדרש אגדה הלשון שמ"כ "מרבעים שמה" לכאורה הוא ט"ס ול"ל מרבעים ושבעה כי חברון ז' פעים נבנתה לפני צוען מצרים וכמו שמוזכר זה בספרא שם בדברי ר"י ב"ג ע"ש, ואולי רש"י חזיל לפיטתיה שכתב בפי' לתורה ע"פ וחברון ש"ש נבנתה (במדבר י"ג כ"ב) כמ"ש בגמ' (בתובות קי"ב ע' סוטה ל"ד ב') שפשר שבנה חם את חברון לכנען בנו הקטן קודם שיבנה את צוען מצרים לבנו הגדול הלשון היתה מבוזה בכל טוב על ה' מז' בלוען כו' ע"כ, ושפשר כי לפניו חיזק מדרש אגדה שלומרת "מרבעים שמה" הלא כוון על הספרא, ושמא הספרא יפרש המקרא כפשוטו שחברון נבנתה ז' פעים קודם לפני צוען, וכ"ה גם בספרי ר"פ עקב פ' ל"ז ובמד"ר פ' שלח (פט"ז) וכ"פ הרשב"ם והרמב"ן המקרא כפשוטו, וחידוש קלת על הרמב"ן שלא הביא לו הגה דמסייעא ליה מספרא וספרי ובמ"ר).

ומה שאמר ר' לוי כאן במדרש, הטעם שקרלו לאברהם גדול, משום שהי' רלוי להברלות קודם לאדם הרלשון, הגה לקמן (פמ"ג) אמר ר' לוי בעלמו שפשיטותיו של ק"ת היו של שלשה מילין, ולפ"ז הי' יכול לומר פשוט שלכן נקרא שמו גדול, אח"ז מלאתי בילקוט יהושע שם שלפי הגרלה הי' לפניו הגירסא בלשון המדרש דלקמן (פמ"ג) כן: ולמה קורא לאותו גדול ר' לוי ור"ש בש"ך יוסי בן זמרא פשיעותיו של ק"ת היו ג' מילין (ועי' בתי"י על מס' סופרים פכ"ג):

פרשה טז

[א] **א"ל** אפשר חטים היו א"ל הן א"ל והכתיב עץ א"ל מתמרות היו כארזי לבנון. עי' בעיון יעקב סנהדרין ע' ק' שכתב למ"ד חטה היתה שקרי לי' עץ ט"ס העתיד שחטה תתמר כדקל, ומשתמיטתיה המדרש דלקמן:

[ב] **ר'** ירמיה בריך קמיה דר"ז המוציא לחם מן הארץ וקלסיה, כרבי נחמיה אתמהא אלא שלא לערב את האותיות. עי' במ"כ שכתב ובירושלמי מסיים שלדעתו י"ל ג"כ לחם המן מהארץ, בירושלמי לא אמר כן למסקנא אלא מקשה כן "מעתה המן מהארץ שלא לערב רמזי האותיות"? ולא תירץ כלום על זה, והגה המפרש רמ"פ פירש אלא ודאי כר"ע עבידה ע"כ, אבל בשמת נכון יותר לומר כפי' הפ"מ שלא משני מידי, ונגיל מאד בירושלמי לעמוד בקושיא בלי תירוץ, והגה התום' (ל"ח רע"ב) תירלו הקושיא וכתבו וז"ל: תע"ג דבלחם מן שמי מיכא עירוב? שאני התם דקרא כתיב כו' להוציא לחם מן הארץ ע"כ, ורליתי להרשב"ם בחי' שכתב וז"ל אבל בירושלמי כו' והקשו מעתה המן מהארץ כו' ולא העלו בו תירוץ, ונראה דבמקום שהפסר חשבו לערוב האותיות כגון בהמוציא אבל במקום שלא חשבו כגון בלחם מן דמי ממריק לחם המן מהארץ לא מסתמא מידי לא חשבו דהיכא דלא הפסר לא הפסר, ולא ניחא להו שמי לתקוני המוציא מן הארץ לחם, שאין כן טוסח של ברכות להזכיר את החפץ שמברכין עליו בתחלתה שאין לומר בורא מן העץ פרי ובורא מן האדמה פרי כנ"ל ע"כ, וכ"ל שהרש"ם כלל שני התירוצים יחד שכתב (סי' י"ח) וז"ל ותע"ג דלחם מן הארץ מעורב הוא? התם לו הפסר לשון אחר לפי שהוא לשון המקרא להוציא לחם מן הארץ ע"כ, ומולי ל"ל "ולפי"ז כו', עוד יש להעיר שלפי לשון התום' והרש"ם והרשב"ם טעם הלז משום עירוב לותיות קאי על ר' אחאי (ולפי גי' הבבלי רבנן) שסובר המוציא, וזהו שלא כפי' המ"כ ואחריו המפרש רמ"פ שהטעם הוא על ר' ירמי:

פרשה טז

[א] **פרת** שמיטיו פרין ורבין. עי' במ"כ, ובכון יותר מש"כ בעל מאור עיניים (חלק הדרת זקנים) כי גם נהר פרת קרוב לימי הקליר עולה ומשקה בחרלות תרס נהריס ובבל כמעשה נילוס במצרים:

[ב] **בנימוסין** כו'. עי' במ"כ, ועי' במו"ע ערך נוסין שפי' חכמת הנהגת הספינות בל"י, ול"ל שהיא מלה יוונית לחרת νεώς ναος שר"ל בתי גלמים ועי' בשמות רבה פע"ו ומש"כ שם:

[ג] **ויצו** ה"א על האדם כו' צוהו על שש מצות וכו'. וכתב המ"כ ולא חבב ז' דחתיא כמ"ד תרס הרחמן לא נצטווה על אבר מן החי כדמי' בירושלמי דע"ז פרק השוכר וכו'. כן הביא ג"כ המהרש"א בסנהדרין כ"ט ע' בשם ירושלמי, אבל לע"ע לא מצאתיו תמנם כ"ה לקמן פל"ד בשר"י, וחידוש על המ"כ מרע דמדרש שלא הביא מהמדרש הנ"ל, (וכן לא הביא

כאן ממדרש נצח פי"ד שמיתת שם נ"כ רק ו"ו מלות, תמנע לקמן רפל"ד תמר ז' מלות נלעוו בני נח (ולא לתדה"ר) ובמדרש חזית ע"פ יסקני תמר תדה"ר נלעווה על שבע מלות ול"ל שם כי בפרטן לא קחשיב תמ"ה) ובגליון הסה"ד ערך תדה"ר כתבתי מכבר וז"ל: מס"כ הרמ"ם בשם גמ' דסנהדרין שתדה"ר נלעווה על ו' מלות, במח"כ כתב זה תגב סיעפיה והוא לולא חמת, כי בסנהדרין (כ"ו ע') כל הסוגיא ובדף ע"ד ב') ליתא שבע מלות נלעווה ב"ג (השביעית היא תמ"ה) ומ"ש בני נח הוא לולו דוקא כי יליף שם מקרא דויצו ה' אלהים על האדם כו' ע"ש, ליברא הרמב"ם (רפ"ע מהל' מלכים) כתב דעל שם מלות נלעווה תדה"ר הוסיף לנח תמ"ה (עי' בכ"מ ולח"מ מה שהעירו עליו בזה) ותיכי מלתי בר"ן בחי' לסנהדרין (כ"ו ב') שהביא מ"ש הרמב"ם, והעיר ע"ז שהכי ליתא בהדיא בולה שמות רבה פ', ולולה המשפטים "נתן הקב"ה לאדה"ר ו' מלות ולנח הוסיף לו ז' והס ז'" כו' ע"ש, ונפלאתי על הר"ן שהביא משמות רבה המלוחר ולא הביא מב"ר פי"ז (שהביא הרב המחבר כאן) ועי' במדרש נצח (פי"ד) שג"כ ליתא שתדה"ר נלעווה בשאר מלות (ע"ש במ"כ) והנה הר"ן העיר שם ע"ד הרמב"ם והמדרש, שלכן יחשבו לאדה"ר שאר ולא ז' כמו שחשבה תלמודא דיהן בסנהדרין שם, משום שאדה"ר ליתסר אפי' בשאר שחוטה ולא שייך בית חיסור אמ"ה ומיהו בהדיא ליתסר לב"נ אמ"ה כדכתיב אף ישאר בנפשו כו' ע"ל, ופלא שכתב זה מדנפשיה ולא הביא ממ"ש מפורש בב"ר (פל"ד) "אך בשר בנפשו דמו ר"י בר חיבו בשר"י אדה"ר שלא יהורו לשאר תלוה לא יהורו על אמ"ה", אבל ב"י שהוסיפו לשאר תלוה יהורו על אמ"ה ע"כ, ודע שאת שהקשה המהרש"ל על הרמ"ם שנעלם ממנו הסוגיא דסנהדרין שם, כן העיר ג"כ היפ"ת (פל"ד סי' י"ח) אמנם הר"ן בחידושיו שם (בדף נ"ז ע"ח) כתב עמ"ש ותידך שהוא למאחי שרגיש ה"ה דהמ"ל כו' אלא דליתא ליה למימר דיעת דשרגיש שהוא חידוש יותר עכ"ל:

פרשה יז

[א] ר' יוסי הות ליה אנתתא בישא. רליתי בחידושי מהר"ם שיק גיטין נ"ב ע'/, שכתב שם הטעם שאמר ר' יוסי אלא קרא לאחתי אחתי משום שה"ל אחת רעה כמ"ש בב"ר פי"ז לא זכה כנגדו כאחתו של ר' יוסי ומייתי שם עובדא שגירשה וכו' שלא היתה בת זוגו לזה לא קראה בשם אחת

עכ"ל, ובאחת"כ עלמותיו הקדושים טעם בזה שהתם הוא סתם ר' יוסי שהוא ר"י בן חלפתא וכדמוכח נמי בפירוש גבי הך עובדא שם בשבת ק"ח (ועי' לקמן פפ"ט) דקאחיב שם בניו, והכא בב"ר הוא ר' יוסי הגלילי:

[ב] **שבבתה** נשמתו של אדה"ר. עי' רס"י שבת ל"ב ע' ד"ה הריני, וס' היאיר לר"ת סי' תרי"ט ובטוח"ח סי' רס"ב, שהי' לפניהם הגי' כבתה נרו של עולם, וכן מקודם היא לאבדה חלתו ב"ע:

פרשה יח

[א] **ויבן** ה"א את הצלע כו' ר' איבו ואמרי לה בשם רבי בנייה וכו' קישטה כבלה ואח"כ הביאה לו, אית אתרין דקריין לקלעת בנייתא. כ"ה בירושלמי שבת פ' המניע דאר"י בשם ר' בנייה בתרין לוחין לקלעיתא בניתא, ובאדר"נ פ"ד ובתגומא ר"פ וירא הגי' שכן בכרכי היס קורין לכלה בניתה והוא ט"ס:

[ב] **בעילה** בב"נ קונה שלא בדת. עי' סנהדרין נ"ז ע' ב"נ שנייחד שפחה כו' ובכרס"י שם:

פרשה יט

[א] **אבל** כלי פשתן הארבליין בכמה הן ובכמה דמיהן. כתב במ"כ ד"ה הארבליין הבאין ממקום הנקרא ארבל והעורך נרס ארבל ע"כ, עיין ברז"ו שהביא רמי' לגי' ארבל ממ"ש בשור שלמן בית ארבאל (הושע ו' י"ד), ובכח זה נתמי הארבלי, בקעת ארבל (ירו' ריש ברכות, ותענית פ"ד ה"ח) שהי ארבלית (ירושלמי פאה פ"ז ה"ד, סוטה פ"ט סוף הי"ד) והעיר ארבל היא בגליל כמו שמפורש בס' חשמונאים (ס"א ט') וביוסיפון לרומים והיא שעמדה בין לפורי לטבריה (במ"ש בכו"פ וביוחסין) בנחלת נפתלי, והביאור שכ' בהושע שם שארבל הוא שם עיר בגבול יששכר, הוא טעות, למנם מ"ש שם שמערות רבות מלויות שם, ובאבידעם נטה אהלו שם, ע"כ צ"ל ובכחדם והוא שר לבת של דימיעריום, ומ"ש נטה אהלו צ"ל עשאה למגדר כמ"ש ביוסיפון שם, והנה יפה העיר הגרי"ר בע"מ שהי' בארבל בית מטוח לכלי פשתן עבים, ולשות כוס התרבלי (הוספתא סוף פרה) ורלוחי לתג' יעב"ץ בס' עץ חבות שכ' שיתלי התרבלי מעיר תרבל היא יהועה מארץ חשור ויתכן שים לה זכר במקרא כשור שלמן בית ארבל והחלף טופת שם שלין כן דעת מפרשי

המקרא

המקדש עכ"ל, וכפי הנראה נעלם ממנו העיר מרבל בתרן הגליל, ומ"ם מן הפסוק דהוסע וחסב זה לדבר חדש לא מדע חידושו כי רש"י בפסח דומם כ' שהוא פסח מקום וכ"פ הרמב"ע:

[ב] **אמר** רבי חנינא בן סנסן ארבעה הן כו'. כ"ל בן סיסי:

[ג] **ויתחבא** האדם ואשתו א"ר איבו גרעה קומתו וכו'. כ"ל מבמו יכ"ה לעיל (פי"ב) ועי' לקמן (פל"ח):

פרשה כ

[א] **אר"א** ראית מימיך מאחר שאדם מכה את חבירו במקל הוא חוזר ומכה אותו ברצועה כך ארור אתה מכל הבהמה כל שכן מכל חית השדה כו'. כ"ה ג"כ בבכורות (ח' ז') סם מבהמה נתקללה מחי' לא כ"ם, ועי' פירש"י סם ועי' מש"כ לחמ"ו (כי') [ז"ל] בהגהותיו, ורלה זה פלא רליתי להמרס"ג בחג"ג קדושין (פ"ב ה') ד"ה רלית מימיך שהבית מבכורות הלשון מכל החיה ומכל הבהמה סם מחיה נתקללה מבהמה לא כש"כ כו', והיפך לשון הכתוב ולשון הגמ', ופירשו לפי שבהמה מזונותיה על האדם ולא כן החיה שהיא מוכרחת בעלמה לחזור לחרי מזונותיה:

[ב] **כל** שהוא הרבה ארבה כו'-יי' ירושלמי פ' החולץ(ה"ט)ג' משובשת ותיקן שם היפ"מ מכאן ומירושלמי פ"ק דמה, והקו"ע בחמ"כ לא עיין כאן לכן נטה מפי' היפ"מ ופי' פ"ח שח"ל לפרש כאן ע"ש:

[ג] **בתורתו** של ר"מ מצאו כתוב וכו'. עי' בירושלמי הטעית (פ"ח ה"ח) בספרו של ר"מ מלאו כתוב משח דומה משח רומי, ועי' ברכה וינס (פל"ד) בתורתו של ר"מ מלאו כתוב וכן הן חומים, ועי' במגילה (י"ג ח') תנא משום ר"מ אל תקרי לבת אלא לבית כו' אלא כבית:

[ד] **בגדי** אדה"ר שהן דומין לפיגם רחבים מלמטה וכו'. עי' במ"כ נירסת רש"י בפנים, וכ"ל שהוא כמו דאיתא לקמן (פ' פ"ד) ויפשיטו את יוסף זה הפיגם שהוא מין בגד רחב בל"י סטוחה (עי' בהמניד שנה יו"ד לד 118):

[ה] **כתנות** עור כו' רשב"ל אמר גלא קסינון. רליתי בפי' רבינו בחיי עה"ת שכ' ע"פ ויעש ה"א לאדם ולאשתו כתנות עור, ותולי כי הטעה הזה עור תחש כו' ע"ש, ונעלם מאתו שכבר נמלא זה בדרז"ל, עי' בבראשית רבה (פ"כ) כתנות עור רשב"ל אמר גלפקסינון, ועי' בירושלמי שבת (פ"ב) ומדרש קהלת (ע"פ מה שרי) עורות תחשים מה הן כו' גלפקסינון (כל"ל) ועי' במ"ע, ויש בזה חילוף גרסאות בפסיקתא (פל"ג) ובתנחומא (פ' תרומה) ע"ש. (ודע עוד לאבר מה דאיתא בילקוט תרומה (רמז שם"ד) ושורות תחשים כ' יהודה לומר כו' הוא השתקה בקיצור מן התנחומא הנ"ל, ומה שרשום בלדו "תוספתא דשבת" היינו הלא הוא על המאמר מצין למתניס בשבת כו' שאיתא בילקוט שם, והנלון הנדול מו"ם זלמן מרגליות זלה"ה שם' זרע אפריס טעה בזה במח"כ ומשב שקלי זה על המאמר של ושורות תחשים כו'):

פרשה כא

[א] **היכן** מצינו שנקראת חוה אדם כתפארת אדם לשבת בית. לאו דוקא חוה רק כל אשה, וכמו שתרגם יונ"ת כתוכחתא דאיתתא דיתבא בביתא (הביאו המ"כ), ול"ל סיפרו ע"פ מ"ם כל כבודה בת מלך פנימה כפי פירושם שקלי זה על כל אשה שכבודה לשבת פנימה בבית (עי' יבמות ע"ז) וכמ"ם לעיל (רפי"ח) דרכה של אשה להיות יושבת בתוך בית, ומ"ם כתפארת אדם לשבת בית הוא ע"ד התיהול שהפסל הוא יושב בביתו תמיד על מקומו ולא יוכל לזוז ממכון שבתו וכמ"ם להלן (מ"ו ז') ויניחהו תחתיו ויעמוד ממקומו לא ימים, ולא רליתי עדיין להמפרשים מי שפירש כן, (ואולי "תפארת אדם" הוא כעי על האשה כמו שהוא בשאר הלשונות):

[ב] **והנה** איש אחד לבוש הבדים כהדין קמלצא דלבושיה מינייה וביה. נכון פי' היד"מ שקלי על המלאך, וכ"ל דדרים הבדים מלשון לבדו וכמו שדרשו על תרב של הבדים למי שעוסקין בד בבד ועי' רש"י (שמות ל' ל"ד) ועי' זבחים י"ח:

[ג] **ריש** לקיש אמר כיונה וכו'. עי' במ"כ שכתב ומלתי כתוב בספר אות למת וז"ל כיוצא שלמד וייתי האחד מפיל הקורה עכ"ל ובקשתי ולא מלתיו בשום מדרש כו' עכ"ל, שם' דן ידין הביא זה בשם האות למת, ושסה"ד בשמות כל הספרים לא ידעו שהוא שם' אות למת מר"מ בשבשתי:

[ד] **במ"כ** באו"ד גם בפי' המפרשים לא מלתי שאותו האחד היה יונה ואם קבלה נקבל עכ"ל. ברש"י ורד"ק מלכים ב' ט' ע"פ ומליטם קרא לאחד מבני הנביאים כתבו שהוא יונה בן אמיתי וכ"ה בסע"ר רפי"ח ע"ש, (ועי' בהנהות לחמ"ו (כ"י) ז"ל), והיפ"ת לא הטעיר זה בכאן ונעלם ממנו דבר זה גם לקמן בפכ"ד סי' ד' ד"ה אחד מבני יונה שהביא שם מהרדי"ק שמליטם הנביא סמך ליונה ושלחו למשוח את יהוא בן נמשי וכתב ע"ז שלא ידע מכ"ל זאת:

פרשה כב

[א] **הבל** מודים שלא עשה הבל בעולם יותר מחמשים יום. עי׳ בסתילת יעב״ץ ח״ב סי׳ פ״ד מס״כ ביסוד דברי המדרש שלה, אבל מס״כ שם השמיטו דבעל ספר מהגת כהונה לא חלי ולא מרגיש, הוא לשה לחמת, דהמ״כ הרגיש זה בד״ה חמשים יום:

[ב] **דם** אחיך אין כתיב כאן אלא דמי אחיך כו׳. עי׳ במעשי ה׳ מע״ב פ״כ ועע״ג:

[ג] **רבנן** אמרין ויתת בדם יהוידע אין כתיב כאן אלא בדמי יהוידע. ל״ל התקברו עליו עבדיו בדמי בני יהוידע הכהן (ד״ה ב׳ כ״ד כ״ה) [וכ״ה בפי׳ מהרז״ו], ורלוחי בס׳ בן מן להר״ש ווירמס על ב״ב דקמ״ג ע״ב ד״ה בני ליתן עזריה וז״ל: וה״ל נרלה בקרא דד״ה ב׳ כ״ד בדמי בני יהוידע ולא מליו שהרג שלא זכריה ועי״ל דהתם בפירש״י בהבל דמי לחיך דמו ודם זכרו הרלוי לנלות ממנו ובסנהדרין דמ״ח ע״ב, גם ה״ל ב״ב כבים וממורתא שהרג גם לחי זכריה שבאים להיליו ולא נזכר להדיא רק זכריה העיקר ולידך שמעינן מדהכא שהיו יולא מפשוטו דלשבחן לקמן (שם כ״ג) וימשמיהו יהוידע ובניו ובסיפור מעשה רחוק לפרש כדהכא עכ״ל, ולשונו מנומנם קלת וללריך היקון, אבל לא הביא ממדרש זה:

[ד] **לב׳** אתליטין שהיו עומדין ומתגוששים כו׳. כ״ל ג״ל אטליסין ור״ל רוזקים בלי חשם ובגים [עי׳ הערוך והמסביר הטלים ולהלן ר״פ מ״ב] ולכן אמר מאן יבעי דיני קדם מלכא:

[ה] **ועתה** ארור אתה מארשב״ג בשלשה מקומות דברו הכתובים בלשון בועז כו׳. עי׳ במ״כ וביפ״ת שכולם דחקו מאד בפי׳ המאמר, ול״ל ברוב שרשב״ג כוון על מה שאמלא בג׳ כתובים הלו שחשב כאן ״פלתה את פיה״ ״ופלתה התמרה את פיה״ ״ופליתי פי״ שלא שדע לע״ע לזה פי׳ מוכוח ואם היינו מניחים תחת ״ואכי פליתי פי״ הפסוק אשר פלתה הארץ את פיה (דבריס י״ח ו׳) היינו אומר שכוונתו לאמר שהפסוקים דברו בזה בלשון הבאי ומילוה ושמו פה לארץ, (ולשון מועט הוא ממלה יונית שהורלתה דיסטוג, פלבעל, רק נתחלף בין מועט, למועט, והוא מלוי לרוב ועי׳ בה״ל תרכ״ח ג״ו ו׳):

[ו] **ובא** משה וחדשו על שמו. עי׳ שבועות ט״ו ב׳ רס״י ד״ה ושיר:

פרשה כג

[א] **ויאמר** למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי רבי יוסי ב״ר חנינא אמר תבען לתשמיש כו׳. פירש״י עדה״כ ולא שמע אליה לשכב אללה ועי׳ שמ״ר פ״ח וסוטה (י״ח ב׳) כאשר דבר אליהן מ״מ כו׳, ק״ר יוסי ב״ר חנינא מלמד שהבטיח אותן להזדווג להן כו׳ ועי׳ בבא״ח שכתב זה מדנפשיה ולא ידע מהמדרש הלז:

[ב] **קין** הרג ונתלה לו ז׳ דורות ואני שלא הרגתי כו׳. עי׳ ירושלמי חלק (ס״ה) דבר ה׳ בזה אפי׳ כפר בק״ו אחד כו׳ שבעתים יוקם קין (ועי׳ מת״ע דט״ז):

[ג] **בידי** משה ד״ה סם החמת עדה, דעדה מינה, עי׳ מ״כ, ולי נרלה דעדה מלטון ותבר כתרגומו ומה שאמר ולא גם היא ילדה כוונתו לעיפ שהתה כוס של עיקרין לא הועיל כלום ע״כ. כ״כ הרמ״ס, ולפי הפשט י״ל שמ״ם ולא גם היא ילדה, ר״ל שילדה מקודם שילדה עדה, כמ״ש הרמב״ן בבבא״ע תקפ״ע עמ״ם והבל הבית גם הוא, שר״ל הבל הבית קודם שהבית קין ע״ם שכתב בן ע״פ מפשט שמות הלטון, וכבר כתב בן בס׳ פענח רזא, ובזה יבון מ״ם ויעש ה׳ אל הבל ואל קין, ושמוכין לזה הפירוש שלא ילדה מקודם, יש להביא ממ״ם הרדי״ל בפי׳ בשם היוסיפון לחומיים בקמוטיות שמטלומות תובל קין בפעים על הברזל והנחושת למד יובל אחיו מלאכת הניגון שמתטעות מהלומות הברזל למד תעשות הניגונים ע״כ, ואפלא מהמוסקאטי שברחשית דרושו הניון בכור לא הבית זה בשם הרדי״ל וכ׳ משמיה דנפשיה ע״ש, וע״ל ג״כ מס״כ (ברחשית י״ט ל״ח) והעירה גם היא ילדה בן ר״ל שהעירה ילדה קודם מהבירה, ולכן בכ״מ נזכר עמון קודם מואב כמו לא יבא עמוני ומואבי (דבריס כ״ג ד׳) ום״מ, ממש מ״ם (ד׳ כ״ו) ולשת גם הוא יולד בן, ההכרח לומר שים הפרש בין יולד ליולד, לך אחז״ז התבוננתי בזה שמ״כ, וידע לדם עוד את אשתו ותלד בן ותקרא את שמו שת, ת״ל לומר שזה כי׳ אחרי המעשה של למך, דהנה את נולד בשת ק״ל לדם כמו שמפורש במקרא (ה׳ ג׳) ואיך אפשר שבמשך הק״ל שנה נולדו שבעה דורות מקין, כי בדורות הרחשונים לא נשאו נשים בעודם נערים ורכים בשנים, ושבקיא לקרא דדחיק ומוקים לשפשים שהוא מאוחר והמעשה כי׳ קודם הרבה, ואולי מיד אחרי מות הבל, וידע לדם עוד את אשתו ותלד את שת כו׳ אחת הבל כי הרגו קין ואח״ז ידע קין את אשתו ותהר ותלד את חנוך כי׳

(הלא מחמת שהכתוב מספר מעשה קין, לא הפסיק הענין, וסיים את כל תולדותיו והמעשה דלמך עם נכויו, ותח״ז חזר להדם שנפ אדם הוליד בן) ולפ״ז מ״ם ולמת נפ הוא יולד בן, מוסב על הקודמים, ותפשר שעולד קודם שעולד חנוך לקין מבל זה הוא ברור שעולד קודם שעולדו בני למך, ולכן אמר „נפ הוא״ כמש״ל, ותמנם לפי מש״כ יפלא מאד מ״ם במדרש ומובא ברש״י שאדם בא על חוה אחר שבא למך תליו בקובלנא על נכויו.

ובסוף וירא (כ״ב כ׳) הנה ילדה מלכה נפ היא בניס לנחור אחיך כו׳, ופלגשו ושמה רעומה ותלד נפ היא כו׳, עי׳ בפירש״י מב״ר (פנ״ז) ועי׳ ספורנו וביאור, מבל לפמש״כ פשוט בר״ל שמלכה ילדה שוד קודם מזה, והעד שבתואל ילד את רבקה, ותח״ז הגיע לידי ת״מ ברחבית עם המפורש ושוס שבל להרו״ה רחיתי בו בברחבית (ד׳ ד׳) שפי׳ בן על ובבל הביא נפ הוא (משמי׳ דנפשים) וכן פי׳ שם על והעשירה נפ היא, תמנם על ילדה מלכה נפ היא, כתב ועשם ילדה מלכה נפ היא מלבד הפלגש, וכן מש״כ ברחבית (ל״ח י״ט) ובן הלך לגזוז את לאנו, ר״ל ג״כ קודם המעשה, וכן (שם ל״ד) וירחל לקחה את התרפים, נ״כ ר״ל קודם בוא לבן להלה (ושם העיר כן הרו״ה), ועי׳ מש״כ בגליון שה״ד ט״פ ויעקב נהן לעשו לחם ונזיד עדשים ובגליון לקמן פפ״ד:

[ד] **עד** פה תבא ולא תוסיף עד עכו תבוא ולא תוסיף, ופה ישית בגאון גליך ביפו ישית כו׳. החליפו רז״ל לותיות כ׳ פ׳ (עי׳ מ״כ) ודלשו זה בהשמעת העין כמ״ש ט״פ בכו לא תבכו שהוא כמו בעכו, ומ״ש „ופה ביפו״ הוא לפי שבתוב בלן „ופ״ח״ בתל״ף לסוף שלין בן בבל המקרא:

פרשה כד

[א] **במ״ב** ד״ה ספר היה לו להדס״ר שיהיו לו מן השמים כדאי׳ בשמס׳ ב״ב פ״ק כו׳.כ״כ בפירש״י כאן אבל הוא ט״ם, [וע״ל ב״מ דפ״ה, ועי׳ ט״ז ד״ה]:

[ב] **וחרשים** המה מאדם, מאדה״ר. כ״ל שכיון לדרוש ושמעו ביום ההוא החרשים דברי ספר (שמוצא למעלה) לשון חרש ואומנות:

פרשה כה

[א] **המינים** שאלו לרבי אבהו אמרו לו אין אנו מוצאין מיתה לחנוך כו׳, עי׳ ביד״מ לות ג׳ בשם רש״י, ועי׳ ביפ״ת שהחקו למעוה שיכות השאלה למינים, ובאמת הדבר פשוט שרצו למעוה אפשרות חיי נלח לבן אדם כדי לחזק דעתם:

[ב] **נח** לאמר כו׳ ונאמר להלן למען ינוח שורך וגו׳ אף נייחה שנאמר כאן נייחת שור כו׳. עי׳ ביד״מ שהעיר מאי מהניא על הקושיא לא המדרש כו׳, ועי׳ במ״כ בשם רש״י שלפ״ז יתמעו פי׳ יכח ממנו ושוה לחוק ועי׳ ג״כ ברש״ס, ול״ע פשוט שהשם יפרשו מלאכי זה יתמעו מילתא בלחישי, ופשוי׳ ולא הוה טעם השם שלא שנקרא שמו אח ע״ם הניחותא, ומכיון שרצו הנייחא שהיה בעולם שמחו מאד לקרלתו ואמרו זה יתמעו כו׳:

פרשה כו

[א] **כי** אם בתורת ה׳ חפצו ולו ז׳ מצות שנצטוה ובתורתו יהגה יומם ולילה שהגה דבר מתוך דבר כו׳. עי׳ לקמן פרשה (ס״ה) ובתורתו יהגה מר״ם שב לא למדו ורב לא היה לו ומהיכן למד את התורה שלא זימן לו הקב״ה שהי כליותיו כמין שני רבנים וכו׳, וכהבתי שם בגליון רחיתי בהקדמת חמדת שלמה להגמון רש״ז פוזנא שהביא מש״כ ס׳ חזה ציון על הכתוב בתורת ה׳ חפצו, היינו מה שלומד מש״כ בספר לו מפי רב, תמנם ובתורתו היינו מה שמחדש ומוציא מכח שכלו עיי״ש, ובזה מכוונים דברי המדרש שפי׳ ג״כ ובתורתו מה שחידש בעלמו, ועי׳ במדרש ויקח (פמ״ט) לין יוסי ויוסי שלין הקב״ה מ ח ד ש ל כ ה בב״ד ש״מ, ומ״ט שמעו שמוע ברוגז קולו והגה מפיו ילא:

[ב] **כי** האדם עץ השדה מה האדם נותן דין וחשבון אף עצים נותנין דין וחשבון. נראה שדרים כי האדם כמו כהאדם ועי׳ ת״י (יעני׳ כ״ד) חוי לי בוגדים כמו לבוגדים, תמלה לי יוסבי יהוסלים (זכרי׳ י״ב ה׳) ת״י כמו ליוסבי, ועי׳ מגילה (ט״ז ב׳) כי פי המדבר עליכם בפי כן לבי, ועי׳ לקמן (פס״ח) ובקה״ר (ע״פ ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים) כי בא השמים כיבה השמים, כי מי נח זאת לי, כי נבהו שמים מארץ, כי יבעל בחור בתולה, כי פרי מעלליהם, כי נמוג ידיו, ול״ל שיפורם בכל אלה מלת כי כמו, וכן כי אלק מים על לחמ (יעני׳ מ״ד ד׳), וכן נראה לי לפרש בפ׳ בשלח (י״ד י״ג) כי אשר ראיתם את מצרים היום הוא כמו כאשר ראיתם, ויותר ל״ל שמיעור הפסוק הוא כי את מצרים אשר ראיתם היום לא תוסיפו עוד לראותם עד עולם, ועי׳ בסנהדרין

ל"ט (רע"ב) מ"ק פנ"ג ט' כי מלך עליו פיטו פירש"י מפני שהוא משיס דבריס בפיו תמיד כלוכף על החמור ע"כ:

פרשה כז

[א] **וינחם** ה' כי עשה את האדם בארץ וכו' א"ר אייבו תוהיות היתה לפני שבראתי בו יצר הרע. ל"ל סדרסתו מוסבת ע"פ ויתעצב אל לבו ודרס סביטו לבו מוסב על המדס שנתעצב כביכול על שנתן בלבו מת יהמ"ר, וכמו שאמר וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום ועי' במו"ל (פכ"ט לרמצון):

פרשה כח

[א] **מה** הם סבורים אריות ניסטריות אני צריך. ל"ל שפ"ל אהלות וגסטריות, סר"ל מלוות ומחנות של בעלי מלחמה [וכ"כ הרד"ל], ועי' בויק"ר פ"ח וגס שם לא פי' המ"כ כהוגן, ועי' נסא רבה פי"ב מלודתי קסטרא דידי, וגס שם המ"כ לא כוון פי' המלה לאמיתה, ועי' בשיר רבה ע"פ גיצת תגוז הוסיב בו כיסטרייטס, [וכן בבו"ב סי' ב', ותאבדו דרך כו' שמא מהלות ובלרליות כו', ול"ל וכללריות, והכוונה כנ"ל ועי' המסביר כלאך]:

[ב] **ריב"ם** בשם ר' יוחנן אמר אפי' עפרו של אדה"ר נמחה כד דרשה ר' יהודה בציפורי בצבורא ולא קבלו מיניה. ל"ל דלהכי לא קבלו מיניה לפי דרבי יוחנן חית ליה דלא טפת מ"י במבולא:

פרשה כט

[א] **א"ר** חנינא אינו ניתא. מולי מיטויתא הוא כיטוי של ר' חנינא והוא ר"ח עתתויי, או עתתוייתא המוזכר כ"פ בירושלמי:

סדר תולדות נח

פרשה ל

[א] **קל** הוא על פני מים גזרה שנגזרה עליהם שיאבדו במים כו'. עי' ביד"מ בשם רש"י ול"ל שדרס קל מלשון יווי שהורתתו לווי ופקודה, עי' לעיל (פ"ס) במ"כ ד"ה ועשה קילוסים בשם הערוך, וערוך ערך קלוון:

[ב] **בא** לצאת ונשתלם. עי' במ"כ ובקיפ"ת שפי' לשון תשלומין, ולויי יודע מדוע יצאו מן הפשוט שפי' לשון שלימות, ויפרש זה שהדרס בלשון תמיה, ור"ל הן הלדיק לא נשאר שלס (כי נשבר מהתרי) ק"ו לרשע ומוטב:

[ג] **בוז** שהיו מבזים עליו וקרו ליה ביזיא סבאי. כ"ל שר"ל נביא מבוזה שכן בערבית טוחין לנביא סביא כדתיתא רים ויק"ר והוא הגיד להס עתידות מן המבול, [כ"ה בד"ח סבאי, אבל בדפוס ישן טעון (וכ"ה בד"ח) סבא, ולכן פי' המ"כ זקן מבוזה]:

[ד] **מרדכי** זן ופרנס, אר"י פ"א חזר על כל המיניקות ולא מצא לאסתר לאלתר מניקה והיה מניקה הוא. עי' מש"כ בתוס' יבמות שבת (כ"ג ע"ב) [עי' הרד"ל] ועי' מש"כ תכס דולטו הומבלך:

[ה] **הא** אלו היה בדורו של משה או בדורו של שמואל. המדרס זיווגס כמ"ס ירמי' (ט"ו ח') שס יעמד משה ושמואל לפני, וכתיב (תהלים ל"ט ו') משה כו' ושמואל בקראי שמו:

[ו] **במ"כ** סוף פרשה ל' ד"ה ח"ג בילקוט ורש"י מלספוטמיא ומחברותיה, ומלתי פירושו שס עיר בארס נהריס ע"כ. לא שס עיר אבל בל"י ורומי נקראת מדינת ארס נהריס מספוטמיא כידוע, [עי' רד"ל ורז"ו בשם מו"ע]:

פרשה לא

[א] **חמס** זו ג"ע כו'. עי' נסא רבה פי"ח למה נקרא המוקף לים חמס:

[ב] **עשה** לך תיבת כו' א"ר נתן תיבותא דאעין דקרדינון. כן ת"ל "תיבותא דמעין דקדרוס" וכ"ה בתיב"ע וירושלמי "קדריטון" ועי' במכולתא בשלח ויורהו ה' עץ ר' נתן אומר זה עץ קתרוס ובשמ"ר (פכ"ג) רמ"ל ירדינון, ובל"ס ט"ם ול"ל קדריטון (והרד"ל שגה שס בהגהו), ועי' בביאור הרס"ד שכתב שמין התרז הגדל בארץ אררט נקרא כן שהרנוס אררט קדרו ומף שנדפס קדרו נלאה שפ"ס הוא ולפי שהתיבה נעשתה במדינה ההיא לו שמוך לה כו' לוה לעשותה מהתרז המובחר הגדל שס ע"ל, וכ"כ היפ"ת כאן "שס מקום והוא הרי אררט" וכ"ה בפירוש שעל תיב"ע הנדפס בלהו, אבל במח"כ כולס שגו בזה ואין זיווגס עולה יפה כי קדרוס בל"י ורומי ובשאר לשונות הוא מין עץ ארז, וקרדו Cordu הוא שס הר אררט בכל הלשונות (ועי' בהערה לשס אררט בס' מחקרי ארץ) ול"ל שמ"ס רש"י בפי' התורה "עלי נופר כך שמו" כוונתו שנופר הוא שס העץ ויהי' טעס הסמיכות כמו "עלי תרזים" "עלי לבונה" ולא שנופר הוא שס מקום ויהי' העניס נסתכים לו כמו עלי

עלי הסדה עלי לבמן וכמו תבני שוסס תבני תקדח והוא כדעת בעלי התרגום ור' נתן שנופר הוא גס תרז כמש"כ, תולס בפירש"י לב"ר כתוב ג"כ "דקרדיון של לוחו מקום"(ועי' בהגהות מתתי"ו (סי' ז"ל שמפסו תח"ז), [וכ"כ בבא"ש לס' ברתשית, (ח' ד') כי מרגע קרנו וגופר קדוסס]:

[ג] **היה** בא לכנס לתיבה והיו רגליו מתערבלות. תולי ל"ל מתערבלות נכוכים גס בתרץ תרגומו מערבלין לחון (עי' מהרז"ו) וגי' הערוך מתערסלות,[עי' יפ"ת]עתה ל"ל של"ל מתרעלות כי רעל בלשון סיני לעדה, תרגום וברכים כושלות תמלו (יסעי' ל"ה ג') ולכושין דרעלן חסיו ודרים יחולנו לשון חיל ועדה כמ"ש רש"י עי' במ"כ:

פרשה לב

[א] **אמר** רבי יוחנן בן זכאי הם קלקלו את הצורה שניתנה לארבעים יום וכו'. עי' קדושין (כ"ב ב') ב"ק (ע"ט ב') דרך דרסת ר' יוחנן בן זכאי:

[ב] **כל** צפור כל כנף א"ר אלעזר בשם רבי אסי לחבריה פרט כו', שהן פסולין לקרבנות ב"נ. ירושלמי מגילה (פ"ח ה"ל) וירושלמי פסחים (פ"ט ה"ח) ובסוטה (פ"ט ה"ה) הגי' ג"כ אסי פסיט ר' אלעזר לחבריה וכ"ה נכון, עי' במגחות (כ"ו ב') ג"כ אסי כי פסיט ר' אלעזר במגחות כו' ופירש"י כי פסיט כסהי' סוסה ע"כ, ועי' לקמן (פמ"ט) ר"ח פסיט לה טו' ולקמן (פנ"ג) ר' אלעזר אומר פסט לחון כו' ומש"כ הביא שם גי' הילקוט ר"ח פסט לחון (ומכח מן פמ"ט) וכן י"ל מש"ל בשמ"ר (פמ"ז) והי' למד תורה ביום ופושט אותה ביום לב"ע כו' (ע"ם במ"כ) ועי' מה (ל"ד ב') אמר רב יוסף כי פסיט ר"ם בן לקיש בזב בעי הכי כו' ופירש"י פסיט דרים, ועי' בירושלמי פ' מי שמתו (ה"ד) ר"ז בעי קומי ר' יסא לית ר' פסט בי עס ר' בין פירק בלילית ג"ל אין רחב"ח פסט עס ר' נחמיה בריה פירקיה בלילית כו', ומש"כ הרש"ם והיינו דקאמר פסט סחוח לשון רחיסת שמעתא בדבר הרגיל ע"כ, לא נהירא, [ועי' תוס' כתובות ד"ב ע"ב פסיט רב אחאי]:

[ג] **ר"ו** סליק למצלי בירושלים כו' וחמתיה חד שמוריי א"ל כו' לא טב לך למיצלי בהדין טורא בריכה. עי' במגילת תענית (פ"ח בכ"ה בית (במרחצאות) מחידת שומרון טורא, מה הוא מחידת שומרון מפני שכשעלתה גלות רחבעם הלכה להם למטלית זו של כותיים ולא הניחום בתו (לסבסטיי) ויצבו אותה והקיפוה עדי חומה ונסמכו

לה עיירות רבות מיסרחל והיו קורין אותה ערי נברכתא ע"כ, ועי' ביוסיפון לרומיים (מלחמת היהודים ס' ד') שבכס היה נעפלוס נקרא מן תושביה מעברתא Maarbartha ורביס יגעו להתחקות על טעם הכס הזה:

[ד] **מכל** אשר בחרבה מתו פרט לדגים וי"א אף הן היו בכלל מאוספין. וכתב במ"כ מאוספין פירש"י דכתיב אסף עוף השמים ודגי היס (לפיה ס' ג'), בהגהות רד"ל סוסיף ע"ז וז"ל: ובמ"ס פ"ק דקדושין (י"ג) מייתי קרא דהוצא וגס דגי היס יאספון עכ"ל, ובמח"כ כתב זה תגב שטפיה כי בגמ' שס מפורש דהאי קרא לא קאי על המבול, ובדור המבול לא נגזרה גזירה על דגיס שביס שגא' מכל אשר בחרבה מתו ולא דגיס שביס ע"ש:

[ה] **כמין** טבריא לסוסיתא. ל"ל לסוסיתא, עי' לעיל פל"ח, מדרש חיכה פסוק לוה ה', ירו' שביעית פ"ו ופ"ח, ר"ה פ"ב, פסיקתא דר"כ פכ"ח;

[ו] **ביד"מ** ד"ה ומה שאמר, י"ל שהיו יודעיס שמטבריה לסוסיתא היה מהלך עס חניה קטנה של ב' מקלות מהלך מ' יוס כימי המבול וכו' ע"כ. זה לשון כי סוסיתא היא לא רחוקה מטבריה כ"ח ערך ב' שעות והיא על שפת דרומית מזרחית יס כנרת:

פרשה לג

[א] **טוב** ה' לכל ורחמיו על הכל שהן מדותיו הוא מרחם. תולי טועתו לומר שכל מדותיו של הקב"ה לף מדת הדגאה והנקימה וכדומה הס טובעיס נ"כ ממדת הרחמניות, וכיוס את המדות מעשיס כי בבחינתו ית' המחשבה והמעשה אחת היא, והתרכתי בזה מעט בשמות רבה רפ"ב:

[ב] **א"ל** ולמה לא אתבנעת מיניה א"ל ר"ח מסתכל הייתי באגדת תלים ביון דשמע בן מסר ליה תרי תלמידוי וחתן עיילין עמיה לאשונה טו'. כתב במ"כ כיון דשמע רבינו בן היה מוסר לו ב' תלמידים שיכנסו עמו לחסונה פירש הערוך לכל מקום חצך ופתר על בית המרחץ כו' ובפרש"י מלאתי לחסונה את, בעת לחתה ת"י בחסונה דמולדא ע"כ, וכן הביא הערוך והמתורגמן מכ"מ שהרגיס הירושלמי לחסונה על עת וזמן, והנה היפ"ת מביא מפירש"י שר"ל בכל עת, וכ"ל שר"ל בכל עת שהלך לבית הכסא (כי לחסונה הוא כמו בעידניה ועי' בחולין פ' הזרוע (קל"ג ע') תנסי ליה

ליה עידיה שפי' הרי"ף והערוך (ערך מגם) שר"ל עתו שהיה לריך ללכת לבהכ"ס ועי' שבת (ל"ג ע') שאני רבה דאמסי לי' רבנן בעידיה בע"כ ובפרש"י שם) כדי שלא יבא שם לידי סכנה, ועי' בירושלמי דכלאים (פ"ט) ובכתובות (פי"ב) שמש ליתא תיבת לתשוה כ"ה די יהלכון עמי' גו סכנתא ופי' שם היפ"מ שע"י שעבוד בהרסור ד"ת ישמה שם ויבא לידי סכנה מהשוש לו מזיקין ע"ב כו' כי שם שהותו דמרחץ יקראו בו המזיקין שהוא מדם חשוב ויסתכן ע"ב (וכ"כ ביפ"ת כאן) וכתב עליו בשם"ק וז"ל: ואין נראה דמרחץ מאן דכר שמיה ע"כ, ודבריו נפלאים מאד שהרי מפורש שריש ב"ר יוסי ראהו בי בני היוטו בית המרחץ, ובירושלמי הגי' שהשיב ר"ח בזה"ל: ייתי עלי אין שחית לא ידעית בהיזיא שעתא תשברת עיני כו', שר"ל שמשבע שמחמת הרחורו בתגדת תהלים לא הרגיש ולא ידע כלל שהי' בבית המרחץ (ובק"ע פי' ג"כ קרוב לזה) שהי לדק היפ"מ, ועי' בירושלמי שביעית (פ"ח ה"ב) ר"ח על משחי כו' ת"ל מעלים לי לתשוה כו' מוכח ג"כ שתשוה ר"ל בית המרחץ, ועי' ירושלמי נדרים (פ"ד ה"ד) רוחץ עמו במרחץ קטנה הו נסב תשוה, ומשמע שם בנדרים שר"ל בית הזיעה:

[ג] **והעורבים** מביאים לו לחם ובשר בבקר כו' ר"י אמר עיר היא בתחום בית שאן ושמה ערבי. ערב שם עיר לעיל (פ"י) ועי' בירושלמי שבת (פט"ז ה"ח) שהיתה בגליל, וע"ש בב"ד פ"ה דכלים (מ"י) ובב"ד שבת שם:

[ד] **ורבי** נחמי' אמר עורבים טמש היו. כ"ה לעיל (פ"ה) וכ"ה לקמן בויק"ר (פי"ט) ובמד"ר (פכ"ג):

[ה] **ומהיכן** היו מביאין לו משלחנו של יהושפט. עי' בחולין (ה' ח') לימת מסייעת ליה (גר"ע ח"ש דיסרחל מומר לעבודה זרה מותר לאכול משחיטתו) והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב ואר"י אמר רב מבי טבחי דאחאב, ע"פ הדבור שאני ע"כ, והקשו התוס' ולמאי דס"ד דלא הוי ע"פ הדבור תקשה דהא אמר רב (לקמן ג"ה) בשר שמתעלם מן העין אסור כו' ע"ש שתירגו בדוחק, וע"ל פשוט דרב ס"ל דשורבים גבדי ניהו שנקראו ע"ש מקומן כמו שאמר ג"כ ר' יהודה דהכא ולא חם לרחיית הגמרא "ג"כ עורביים מבעי ליה" (ע"ש בתוס' דכתיב עבריים מלרים ולא כתב עבריים מלריים) ולא הי' בשר שמש"ע, וכ"ל עוד דמ"ש הגמ' עפ"י הדבור שאני הוא רק לרייה בעלמא דמהא ליכא למשמע, אבל בשאר יסבור רב ג"כ שמומר לעבודה זרה מותר לאכול משחיטתו דהכא ממ"ש לו הדבור ועל העורבים ציוה לכלכל לא הי' מתיר לעלמו לאכול בשר שחרי שהביאו לו ג"כ לחם והי' יכול להסתפק בהלחם כמו דכתיב אבל הלרפית הכה ציוה שם שאה תלמה לכלכל ולא כתיב בה [רק] כד קמה ולפשת שמן, וכן גבי עובדי' כתיב ואכלכלם לחם ומים וכן רוב לשון כלכול בקרא אין משמע בו בשר, ועוד לא תקבל הדעת הכוונה שהקב"ה יתיר לו האיסור כיון דאפשר בהיתר מבי עבחי דיהושפט (עי' יפ"ת ויק"ר פי"ט) ועי' סוטה י"ב ב' שמנה רש"י בחולין פי' ע"פ הדבור שאני שהקב"ה התירו לפי שעה והב"ח בסנהדרין (קי"נ) הקשה ע"ז, וכן נראה דמ"ש הגמ' ע"פ הדבור שאני לא שמיך אקרא, רק הוא דחייה בעלמא שמן הלויהו אין ראוי דלפי שאני נבוח לה', בודאי עשה ע"פ הדבור, ואולי נתייחד לו הדבור (לאיזה כוונה נסתרת מאתנו) שיאכל הבשר אף שהוא משחיטת מומר ואסור לאחר, או שאמר לו ע"פ הדבור שהוא משחיטת עובדי', כן דחי הגמ' שאין רואי מדברי רב, אבל בשאר יסבור רב ג"כ כשאול שמשחיטת מומר לעבודה זרה מותרת, ואולי יש לומר שלכן אמר רב שהוא מבי עבחי דאחאב, אשר לכאורה יקשה מאד מה הכריחהו לומר כן בדוקא, ומדוע לא מב"ע דיהושפט, ולפי מש"כ ניחא וכוונתו לשמעינן שך דיוק השחיטת מומר ישראל כשרה, ולא שיאמר שהי' בבירור מב"ש דאחאב שלא שר"ל שאף שהיה מב"ש דאחאב ג"כ מותר לאכול, ועוד ר"ל שלכן אמר רב מב"ש דאחאב לפי דס"ל ג"כ שאחאב ותרן בממונו היה ומשה ת"ח מנכסיו (עי' סנהדרין ק"ב ב') והני גבדי מערבי בודאי מנכסיו כשרים היו וע"ש רש"ש בחולין*).

---

*) ועי' בתוס' חולין (ה"ה ח') שמ"ש רב בשר שמתעלם מן העין לאסור סוא מומרא בעלמא, ובריש"ש שם כתב ומומרא יתירא הוא כו', וגם בעל שמאור כתב הלשון על הך טובדי דמייתינן בגמרא, דאזל נסו רבנן למומרא (בשבר שמש"ש) ר"ל מדא תקילות היתה בהן להתמיר לעלמא כו' ש"ל, ואני לומר כי מש שקלטו רבותינו לדין זה "מומרא" ומדא תקילות, יש להם עמוד גדול לסמוך עליו, כי מפורש ליתא בירושלמי פ"ו (פ"ב ה"ח) אל"י בר בין הדא מן חמירתא דרב דבר נתא לתמן, חממון מקילין ואתר עליהון וכ"ה בשקלים (פ"ז ה"ב) ופירש שק"ע: וכב יכל לבבל דאה מומס שהם מקילין בפיקוח בשר להניחו ביד פרסיים והתמיל עליהו ושקר כל בשר שמש"ש ע"ש, וכ"כ בפ"מ, ובמכ"ש כתב, דאפי' לרב לא קאמר אלא

פרשה לד

[א] **שנאמר** כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי
כו׳. במדרש תנחומא הגי׳ שנאמר
וירח ה׳ את ריח הניחח ויאמר ה׳ וגו׳, ו ל ו מ ר
כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי וגו׳:

[ב] **ורבי** יוחנן בשם רשב״י נח כיון שנכנם
לתיבה נאסר לו פו״ר כו׳. לעיל
פל״ח הגי׳ ור׳ חנן, וכאן כתב המ״כ (הסלם) ר׳
יוחנן גרסינן ולא כתב טעמו, ועי׳ סנהדרין
(ק״ח ב׳) אמר ר׳ יוחנן מכאן אמרו שנאסרו
בהמיות המטה, ולולי י״ל שר׳ יוחנן לטעמו דאמר
שם בסנהדרין לוהר תעשה לתיבה ס״ל יוחנן ס״ל
הקב״ה נמי קבע בה מביאים טובות ומרגליות כדי
שיהיו מזירות לכם כשהיה ע״כ, ור׳ יוחנן הוא
האומר ההשתמש מטתו ביום ס״ז מנומס עי׳
מש״כ בגליון מדרש רות:

[ג] **אבל** הצדיקים לבן ברשותן וחנה היא
מדברת על לבה. הקשה בעץ יוסף
(קהלת רבה פ״ה) הא כתיב נבי לאברהם ויאמר
בלבו

משום הומרא בעלמא כדקאמר ממתין מקילון ואמר עליהון ע״כ, (ומצאתו דומיא לזה בחולין (ק״ו ע׳) דכב ס״ל כאן מותר לן בקשה מצא ובגדר שם גדר, דכב מיקלא לטעלפוק כו׳ ופיהם״ בקשה מצא כלומר לאה שהיו מזלזלין בחיקוד בב״ח והמחיר עליהן) וזה מכבר הביאותי בחולין (ל״ה ב׳) על הא דאיתא התם: כב חזית לההוא גברא דהוה קא מחוור ריחא נפל מניה, אזל אייתי קלחא דצלא אקיק אדיקא אמר כב עבדי נמי הכי? אקריזהו ניהליה ע״כ, וכתבו התוס׳ ז״ל: ואם לא אקיק לחא חד לא הי׳ מוכר, שהרי לאה שלא היו שם מוכר, והא לא הוה למיחש שמא שלו נהנה בחיים וזהו אחר מ״ש ואחר״ח יצא לאור היוצלמי בזיוצחמיל, ובפקיעים שם בגליון הש״ס בפקיעים עיין תוס׳ חולין ל״ה ע״ב ד״ה אקיק וע״ש ע״כ, ועמה מצאתי שכבר הביא ע״ז הפרי חדש סי׳ ס״ב ס״ק, והנה הפל״ח כתב שלשון על כך מוכרת דיוצלמי ואם כבשר שכבת ע״ג שפת הנהר וכו׳ ומצאו במקומו קאמר ל״ל כב שכבת שיחצלם מה״ט אקור? ובמוסד ובאותו ס״כ, ובכב התוס׳ וז״ל: אתא לקמי׳ דרב גברין בדמשמע ביוצלמי פ׳ אין מעמידין כו׳ עכ״ל, כ״ל כדי שיהיה הקושיא מכב אדכב, וכ״כ הרמ״ה והר״ן ושארי רתוטים שם ר״ת, והנה אתא שביוצלמי פ׳ אין מעמידין (ומיהום שלא הביאו התוס׳ מן המוקדם שכ״ה גם בפקיעים שם) איתא כהאי מובדא ממש שם כב, אבל כאן בגמרתינו לפעל״ד נראה שלי לפשב לגרום רב שלא אביי בגלגתיהו שכן מצינו להשהו דבי מרון היו ביתי רבה ואביי ולא ביתי רב אשב מי איזה דוחות לפניהם, עי׳ ב״ב (ח׳ ע׳) רבה ומי לדקה איתמי דבי בר מרון ל״ל אביי ואתני השב״י כו׳, ושם (י״ב ב׳) אמר רבה בגון זה כופין על מדת סדום, מתקיף לה ר׳ יוסף אמרי ליה אמי מעלינן ליה עלויא כי נכסי דבי בר מרון, ועי׳ שם (כ״ו ע׳) דבי בר מרון בריה דבריון כי הוו נפלי ביתמי הוה אזלא בקמא ומזקא ליתבי אמרי ליה דבריה כו׳, והכא בציעא הי׳ בדור שאחר שלי? ולאיתי לומר שבריונה דהכא היו בריונה תביעה של בר שלי כ״ל בריונה שהיה ביתי בר יוסף, והשיב לו יוסף על דבריו, עי׳ חולין (מ״ח ע׳) ובתוס׳ שם, ובבא״ב שם כתב ״שהוא בריונה הנזכר קודם בבא בלו מציעות (דף כ״ח) אמר בריונה בציעא דבא אמר לפלוני תיומא לבידתא מבריז״ כו׳ ע״כ, אבל אחר זה התבוננתי שלי״ל לומר כן, כי בגמ׳ שם אח״ז איתא: מתקיף לה מר בר רב אשי כו׳ אתוה קמיה דאמימר כו׳ אמימר אהוה הוא בריונה תביעה של בר שלי, לכן נראה שאין לחוש דבי מרון היו ביתי בר יוסף וכבר ואביי, לך היו בריהם וממשפחתם, ובאמת כאן נקרא ״בריה דבריון״ ועי׳ חו״ק (י״ח ב׳) מרון בריה דבריון ואר בריה דבר אחת בריה דבר ס״ל בחלת דחוכה כו׳ אמר בר שלי כו׳, ונראה שהוא הוא והיו בדורו של בריונה וכב שלי, ובעזרון שבך בחלת בריונה ר׳ מרון דבי בר שלי.

ועי׳ במעדני יו״ט שם על הרמ״ש שכתב שהוא הנזכר בחולין מציעות אמר בריונה בחלת בריונה כו׳ כתב וז״ל: וכפי חולין מציעות, אבל בקפיים שלו לא ראיתי דפליגי חלא בר יהודה וכב נחמן וכ״ה ג״כ שם בקפר בריונה ס״ל, ובשמומתמי על המלחה כי בחת״כ שם סיעו בדף כ״ח אמימר ב׳, ושם איתא כדבריו ״איתמר בר יהודה אמר שבידתא מבריז, ור״ל אמר בחלת מבריז״ (וכ״ה שם בדף״ם) אבל לא ראיתי שם בחולין הדף קוף אמוד ג׳, ושם איתא: אמר בריונה ס״מ כי מבריז בחלת ס״ד שבידתא שלי ס״ד שבידתא כו׳, בבא אמר בפ״ת שבידתא מבריז כו׳ כמ״ש רבינו הרמ״ם זה שלשון, ואבל בחזקת קומין! ועי׳ קה״ד ערך בריונה שבריונה גם מבקה״ם פ׳ בבמדפין, ומביאה מקוצות על ב״מ ס״ז ג׳, ומשמ״מ על בילה י״ז ג׳, ומתו״י ומקמ״ב ומב״ם שכולם כתבו אבל ב׳ בריונה היו, ובאמת״כ שבא להביא שם מביאה מקוצות ב״מ על דף כ״ו ג׳, בשם הרמ״ם לג׳ בריונה היו פ״ם שהחיך בזה — והנה בש״י שם בחולין כתב לדיק הלכתה בכב בח״ם דבשר שבאמ״ש אקור וכתב הלשון: וכב כהנה הא קא מחזיק דל״ל אקול ואכול עכ״ל, וכוונתו על מ״ש שם בגמ׳ כ׳ נחמן מנהרדעא חיקלא לגביה רב כהנה לפום נפום בהא במעלי יומא דכפורי אתא טורבי שדו כדבי וכוליתא ל״ל (רב כהנה לב״ב) אקול ואכול פ״כ, והרמב״ם במיזוניו בריונה דעת הרי״ף ודעמיה דהלכה כרב וכתב רחיות לזה, ותח״ו כתב ז״ל: והטיח לקמן דאמר ליה רב כהנה לרב חנן, חנן זיל אקול

בלבו הלבן מאה שנה יולד עכ"ל, ומכאן מלמתי בחזקוני שם שהביא את המדרש הזה וכתב וז"ל מה שכתוב כאן בלבו? לפי שבדבר הזה היה מתמה בלבו ויאמר הלבן מאה שנה יולד וגרמה כאלו לא האמין הכתוב עכ"ל:

[ד] **מיד** כל חיה זה המוסר את חבירו לחיה להרגו, מיד איש אחיו זה השוכר את אחרים להרוג את חבירו. רמב"ם הל' רוצח (פ"ב ה"ג) ע"ש, ובכ"מ לא הערה מקורו מהמדרש הלז:

[ה] **א"ר** חנינא כולהם כהלכות בני נח בעד א' בדיין א' בלא עדים ובלא התראה. כ"ל שע"ז המדרש כיוצא בסנהדרין (כ"ז ב') תמכה ר' יעקב ב"ר אחא דהוה כתיב בספר מגדתא דבי רב (ועי' ביומלמי קדושין פ"ח*): [ו] **שופך** דם האדם דמו ישפך על ידי שליח. כתב הסי"ת תימה דהא ממיד הים אחיו נפקא לעיל ומדחק בתירוצו, ול"ע עפ"י מה שהביא המל"מ (פ"ב מהל' רוצח) בשם הריטב"א דדוקא שוכר להרוג ה"ח דעביד מעשה חייב בד"ם אבל בדבורא לא מיחייב ע"כ, וכ"כ התוס' בב"ק (כ"ו ה') נגי השוכר ע"ם דדוקא שוכר אבל אמר פעור מד"ם דסבור לא ישמעו לו ע"כ, וכ"ז הוא בישראל אבל ב"נ חייב אפילו

פרשה לה

[א] **ארטבן** שלח לרבינו מרגליות אטימטון כו'. כ"ל שרבינו דהכא הוא רב וארטבן הוא הוא מדרכן לוהבו אל רב בשם ע"ז (יו"ד ב') וכן מצאתי ברי"ף וברא"ם הל' מזוזה הגי' מעשה בארטבן אחד בב"ף, וביומא (י"ח) הגי' בבית [ועי' בהג' הגרלה"ח ביומא שם]:

[ב] **שלח** ליה חדא מזוזה כו'. וכתוב במהרי"ל שמשלח ממנו אם רשאים ליתן מזוזה לגר ג' שבקש מאד לקבוע על הפתח מן מבלר שלו ומדר להיטיב בעבור זה לכל היהודים ואם ימלאו מ"ו היפוך ממנו חורבה ואברם מהרי"ל, וע"ל דאם ים לחוש מאיבה שרי דהרי התירו כמה

דברים

שקול דהחידנה דהיתרא שכיחי טפי, אפשוט לבר מהלכתא כו' ולכך השמיטה רבינו אלפס, ובב הכגה הוא דחזיל לשמיים, דבב הכגה וכ"ת דפליגי עליה דבב בשובדא דהחתי ליה בשובדא דיעקב דאקובה מייתי דהיתרא לא מייתי? כלומר לדידהו ליה להו בבר שנשמעלם מה"מ אסור עכ"ל, וכ"כ בם' תורת הבית האלוך בית ד' שער ב', אמנם הכמה"ן במלחמות והרשב"ם תירלו הא דב"כ בדרך אחר, ולא נאמרו לדבר הפשוט הלז כמ"ש הרשב"ם נזדקק לו מעות בזה, כי בתחת בב הכגה הלז דאמר לר' חנין מנהדרעא הוא חיוב לב הכגה תכיכו על לא אסי ואסר היו כמו תלמידי שבריס לבב (רש"י שבת קמ"ו ב', ותוס' ב"ב ס"ב ה', ושקו"ד הביא כן בשם הרשב"ם דב"ב, ולא הבינם בחמ"ב כי הרשב"ם השמיק תחום') ואיכא למאן דליס לבב דחיקוחא שכיחי דהחירא לא שכיחי? אלא הוא בב הכגה שבבלי שלחמון, ומנא לחמיה לה? דהכגה כלן לחימה: ר' חנן מנהדרעא (ב"ב הגי' ברי"ה ובחב"ן בברי"ם וב"ן ובכל הרשבו"ם, ומ"ם בגמ' שלפנינו ר' נחמן הוא ע"ם, וכן ת"ם בחב"ב ר' חנן בב הגה הוא ע"ם ול"ע מנהדרעא) חיקלא לגבי בב הכגה לפום נהגה בחבלי יומא דכפורי כו', וכן גם בקדושין (פ"ח ב') חיחא ג"כ ר' חנן מנהדרעא חיקלא לבב הכגה לפום נהגה כו', ובפום נהגה כו' בב הכגה שלחון, כי כן חיחא בשבועות (ל"ח ה') ובסוטה (מ"ו ב') בב הכגה חלוייה לבב אימי בר חגי מפום נהגה עד כי אימא דבבל ע"כ וכב אימי בר חגי הוא אביי ורבא, דאמר בב הכגה מסמיס (חולין כ"ב ה') (ועי' שבחים (ס"ח ב') אמר בב חגי אמריחא בשמעתי' קמיה דבב אימי כו', וכאב הקה"ל לא ידעתי היזה אימי"? כוונתו שנפלה בטיגו בב חגי יאמר בשמעתא קמיה דבב אימי בר חגי? ובאמ"כ לא הבינם שהוא ת"ם וע"ע: אמר בב הכגה אמריחא בשמעתי' קמיה דבב אימי בר חגי, שכן הוא הגירסא בחמורה (כ"ח ה') שאיחא שם אותה הסוגיא בזבחים, ועי' בחולין (י"א ה') ל"ל חגי אמריחא בשמעתא קמיה דב"כ, ואחרי לה בב הכגה קמיה דבב אימי כהן להביא גם שם קמיה דבב אימי בר חגי) ולפרך הרשב"ם בזה דב"כ בשמעתא בזבל כו' יש לפעיר עליו במה שהזכיר הרמב' נדעת רש"י מבב אמי לחשמא בבניות אחרות אחי לקמיה דבב אסי ות"ע שקול לשפשך דפל בב חגי נוחלמי חפשך לומר דחזיל לשמיים דפליג עליה דבב ואיה ליה דבשר שנחמ"ש מותר.

*) בב הגדול וכו' מהור"ב מבריסה בן מנחם בב"ח זלה"ה בסוף הקדמתו למדבש מנחת בחינות שהפיס עם הגהותיו בוויניצא שנת תקס"ב כתב זה בלשון: ואם תלמה לידע מי מהקדושים התנאים שהר מבר מדבש מנחת בחינות? ונלחה שבב מבני במ"ם בסנהדרין (כ"ז ב') חמכה ר' יעקב ב"ר אחא בחנחתא דבי רב, ב"ר בהגה בדיין ר' ובשר ר' כו' שב"ל, ופנחתי על דבריו חלה, כי לא מצחתי חת זה בחתמר בכל הספר הזה, כ"ח הוא בב"ר [כהן] וכומ"ב.

דברים משום חיבה עכ"ל הר"מ בטוי"ד סי' לי"ח, וכ"כ בהגהות סו"ע סעיף ב', ותמיהה לי טובא על מי מלורות הגדולים ולה המהרי"ל והרמ"ל שלה התירו בפיזמות מהך טובדא דלמן וכ"ב בירושלמי פתה פ"ל, וע"ל דלכן העתיקו הטלטלות והכה"ג להך טובדא לאחמעינן הני דיש לחוש למשוי מזוזה לגוי, ועיינתי במהרי"ל ולא כתב כן בהאי העתיק בד"מ, ומזכרתי מ"ש בהקדמתו לד"מ ולאו"ח "הנה בכ"מ כתבתי מ"מ על זיברי, והדברים כתובים וערוכים בספרים המוגהים לפניו, ואם לא יתמין יחקור וירתה בנויו" ועי' מש"כ הרמ"ד בס' ברכת יוסף אהע"ז בתה"ע סי' קכ"ה ס"ק ג' והבית שמואל שם ס"ק ד' ובאר הגולה בי"ד סי' רע"ל ס"ו טעו בכוונת מהר"י מרגליות בס' ניטין שלו שכ' בשין לכתוב הגע בקולמוס על ברזל, שהוקשה להם דאף שהברזל עושה פעולת החקיקה טרם שימשיך הדיו ממנו מ"מ הלא חק ירכות הוא, ולכן המעיין מדעתא גזירה שלא מכרה בגמ' גזירה חק ירכות אלו חק הוטות, ועלה זאת להם לפי שלא עיינו בלשונו ממש שהוא בד"מ (בתה"ע סי' קכ"ה) ולא רלו רק לטון הגהת ס"ע שם (ס"ד) שסיים לשונו קלת:

פרשה לו

[א] **בשהיתה** אחת מהם יולדת ביום היתה אומרת לבנה צא והבא לי צור לחתוך טבורא וכו'. ע"ז המדרש כוון רש"י בפירושו לחיוב שם (כ"ח י"ח) וסיים "בהגדת ברחצית" ולא כמ"ש בהקדמה לאגדת ברחצית שכוון למדרש אגדת ברחצית שהפסיק שם, שהי יודות לרמ"ל כי ממש במדרש אנ"ש ליתה הני דהולך ומרקד, פוגע במזיק כו' ומספרים כו' שכתב רש"י שם, כ"ח בב"ר [כאן] (ובויק"ר פ"ה), ולולי ל"ל ברש"י "לך והבא לי מספרים ולחתוך שרך, לך והלק לי לת הגר, בהגדת ברחצית רבה" ולפשר שמ"ש: לך והלק כו' הוא הוספה ברש"י ע"ש *):

[ב] **בן** ביום נטע, בו ביום שתה, בו ביום נתבזה. עי' מש"כ לקמן פ"ע בשם הרו"ך, ולפשר שזהו מקור הדרשה בכאן:

[ג] **לפיכך** זכה שם לטלית ויפת לפוולא. עי' במ"כ, שכתב פרש"י עלית גלה ובחומש פירש"י שזכו בני גוג לקבורה כו', ונראה שכתב המ"כ לפי שעה כי היה מדברי המדרש להאי לאמר הקב"ה ליפת לת כסית לת ערות

---

*) הרב הגדול וכו' מוהר"ל מבריסק בן מרנא הגר"ח זלה"ה, הדפיס הקדמתו עם הגהותיו למדרש אגדת ברחצית בווילנא שנת תקס"ב וכתב"כ לעיל הערה 4) — וכבר יהוא בין בעלי תקופות, מה שעשה כ' יעקב בר' נפתלי הירץ מבילחד כ' יעקב מהי שבידמים? שלקח לת המדרש הלז עם כל הגלויים שליו בגילוח הקדמה והגהות מהוהר"ל (כאשר בן, בלי שום תקנון ושוקף) שיחסן לעצמו והדפיסם בזאלקווי שנת תקס"ד (עי' בקר"ן לד 208, ומש"כ שנת הדפוס דזאלקווי "תקס"ב" והד' לוקן (גר"פ לד 356) בליט "800" שגיסס בלא חמת) — והנותה יראה פוד מה שכתב כ' יעקב בהקדמתו בזה לשון: ובמעתי בממעין ז' מקבות קטנות שהה שוד מס' תפילין ומס' מזוזה ומס' מוגה ולא ביאר לי בפירוש מי הניחום עכ"ל, הנה מש"כ "ולא ביאר לי" היו מובן כי לסיים קלי? אבל בהקדמת הרב מוהר"ל כתב: ובמעתי ממר אבא הגאון זלה"ה (הוא הגר"ל) כו' ולא ביאר לי כו' ע"כ, וכ' יעקב לגבל מלאכתו סי' כוכח להמעיט לת שכר הגאון, אבל נתקב בזה בדרך הלצון שלא תיקן הלשון, ופיו הכשילו, ובקוף הקדמה כתב הר"ל "ואם תראה לידע שמות המדרשים כו' לשכטו מדרשו כו' לולי ה' לותי להפיק פסיקתא רבתי" כו' ע"כ, וכן כתב כ' יעקב לאחיו זה"ל בעצמו, ואמנם לאחמי ידעט שכ' אברהם בהגר"ל עשה הגהות על הפסיקתא, שכן נדפסו אחר פתן בפירוש מהרז"ו ז"ל (ברשפלויט תקל"ו) כאמ"כ מהרז"ו בסוף הקדמתו שם שמסר לו הרב הגדול מו"ה יעקב מקלחים אני הכאחשון שהפסיקתא כו' מלאניו הרב המחה"ג מוהר"ל זלה"ה (ובקו"ש שכת לעצות זכר להסבהות הלזה). אבל מהגהות על כ' יעקב מבואר, לא שמעו ולא ראיו, ובודאי לא היו ולא נבלאו! אבל לאיך שבאגדת ברחצית על מוהר"ל אחר כאשר פרק שלם [פרק כ"ח] ואכזו יחד עם פרק כ"ז, והדפיס שם "אחר כאן" וכ"ש בדפוס זאלקווי שהדפיס כ' יעקב שלך בעקובתיו, ובפ' אחי יודות הוא בשלימות בדף קכ"ע ע"ב ופ"ב, אבל אש"כ שם "פרק ל"ח" הוא ט"ס ול"ע "פרק כ"א" —— ומש"כ הרב מוהר"ל בסוף ההקדמה שהרב חברו למדרש אגדת ברחצית כת"ש בהקדמין (כ"ז ב') אשכח כ' יעקב ב"ל אחת בהגדתא דבי רב כו', לא מלאתי לת זה האמור בכל הספר הזה וכאשר"כ בהערה 4) — וקרוב לומר שקראו אגדתא דבי רב כו' לפי שעשו חותה רבנן בבית המדרש, וכמש"כ רש"י בחולין (ק"ו ע"א) שהספרים נקרא ספרא דבי רב, ע"ש בית המדרש (ולא ע"ש רב כדאית בהערה ס) ובלאיתי כעת להרב בעל המחוה לאו"ל ע"פ הלאח"ד (ווין תרכ"ב) שכתב בשם רש"י, שהמ"כ הוא המדרש שהיו לגילין לפסוק בו בבית מדרשו אל רב עכ"ל וכ"כ הה"ג בהקדמתו לאו"ל וכמ"כ, וכמ"כ, רש"י שם לא זכר כלל את רב, כ"א כתב הלאחר: תורת כהנים דמקרי ספרא דבי רב לפי שהיה שגור בבית המדרש בפי כולם עכ"ל, ולמש כמשכו שגיסס אחר לאחר הקדמתו בהקדמתו כן מתמהמהת לאחר רש"י ע"ש, ויש לי שוד לדברי, גבו ולתמ"ל.

ערות אביך חייך שאני פורע לך ביום ההוא מתן לגוג שם קבר כו' [ועי' בהגרד"ל]:

[ד] **יפת** אלהים ליפת וכו' רבי יודן אמר מיכן לתרגום מן התורה כו'. עי' בהגרד"ל שכתב וכירושלמי רפ"ד דמגילה הגי' מיין לתרגום מה"ת דכתיב ויקראו וכו', ומיין כתוב שם מקרא דהכא כלל, ואפשר גם כמן ל"ל כן ומייתי לה מגב לשון יפת דבל"ז שמעטו ס"ס לתרגום ממך עכ"ל, וכפי הגרלה שכתב שבירושלמי מגילה פ"ק מיתא הגי ב"ק יפת אלהים ליפת כו' שיהיו מדברים בלשונו של יפת בהאי שם כו' כו' ר' יוחן בר שלוס (כ"ה בד' ווינילה ובוסחא שבדפס עם היפ"ת, וכירושלמי ד' קרלקא ובהדפוסים שלחריו נכפלו המלות "זחן בר" בשבוש) מיכן לתרגום, ע"כ (וע"ש בפ"מ שמשתבש במחק"כ לפרש שר' יוחן ב"ש קאי על מ"ש מקודם. עוד לשם עד קלדא, מכאן לתרגום וכך נקרא היום לתרגום קאלדיים" עכ"ל, והגה בערוך הגי' קלדה בדלי"ת, אבל בתריב"ע שלפיטו הגי' קלרוסי בריי"ם, והסכימו בזה גם חכמי הטמים וכ"כ הגאון"ר ז"ל בתכ"ן (לד 78) וכתב שמלה זו מלשון יוונית ופירושו מעיוטת יפיס עכ"ל, ובאמת לעלמי לתי תומר שגם הגי' קלדה בדלי"ת ג"כ לא משתבש, כי כן נקראו המים חמים בל"ר Calidas aquas כי Caliditso בל"ר חוס ושרב, וכ"ת טרלמיומס מלא את הימים שקרא ימים) ובק"ע נמשך אחר פי' היפ"מ, אבל בחמת הפירוש פשוט שמ"ם מיכן לתרגום הוא תומר על דרשת ב"ק:

פרשה לז

[א] **פתרוסים** פרוויטות. מצאתי דמיון בין פתרוסים לפרוויטות, פטרוזא בת דנקא (בכורות י"ח) פירושו כבש (עי' פירש"י שם ועיוך) ופרביטא בלשון יווני ג"כ כבש, עי' בערוך ערך פרבטא בשם פסיקתא, ועי' עוד בערוך ערך לפרווזין ובמעריך *):

[ב] **ר' יוסי** אומר הראשונים כו' היו מוציאין שמן לשם המאורע אבל אנו שאין אנו מבירים את ייחוסינו אנו מוציאין לשם אבותינו. ר' יוסי קרא לת שם בנו חלפתה על שם אביו, וכן שם ר"ש ושם ר"ע אביו הם על שם אבותיהם, וכן קרא בנו רבי לת שמי בניו בשם שמעון וגמליאל (ובגה זה כותב בכ"ח ח"ד מכתב י"ט שחשב שזה הוא מנהג חדש מקרוב בא לא ידע מקורו לקרות לבניו שמות בשמות החבות כו', כי כבר זכרוהו ר"י ורשב"ג):

פרשה לח

[א] **רבנן** אמרי שפה אחת משל לא' כו'. במ"כ ד"ה שפה אחת קרי ביה שפה הסי"ן נקודה בימין כו', בתגחומת מפורש "בסי"ן כתיב" ור"ל שכתוב בסי"ן ולא בשמך, והמפרש עץ יוסף שגם בפי':

[ב] **ונעשה** לנו שם תני ר' ישמעאל אין שם אלא ע"ז. כתב הרד"ל לות (י"ד) שגם שם אלהים אחרי"ן לא תזכירו כ"ה בתדר"ע לות רי"ם ע"כ, ושכח במח"כ כי כ"ה בסנהדרין (ק"ט ע') תניא רמ"ח כולם לשם עבודה זרה נתכוונו כתיב הכא מעשה לנו שם וכתיב התם ושם אלהים אחרים לא תזכירו מה להלן עבודה זרה אף כאן עבודה זרה ע"כ, וכ"ה במכילתא פ' משפטים (פ"כ) בשם ר' נתן:

[ג] **ביד"מ** אות ו', גרשה לפי דלימא במשנה פ' דב"ב כו'. כן הוא שם תלקי מבנים לר"ד לידע פ' נח בשם הגאון ר' יעקב מלובלין:

תר"י

---

*) עכוך ערך פרבוזא כתב "פרבוזא בריש גמרא דפרק ליזקו נשך בגבא מציעא מה ולמי פרבוזא בת דנקא אף דנקא פרפיקו פב"ד כו' כדא מיינן מעמא בת דנקא" עכ"ל, בכור שמ"ם "דפרק ליזקו כשך" הוא ס"ם וע"ל "דפרק ליזקו מקומן" והוא שם בדף מ"ח ע', אך הר"ש מרקבולטי לא הכניס בהסיבום, והוסיף תיבות "בגבא מציעא" (דף ס') במעות (ובכורות ד' ווינילא ל"ג ליתא) וע"ל שע"ל בערוך פטרוזא בר דנקא (בכורות י"ח ע') פירוש כבש בשוס שמות דיבר כדאמרינן בריש גמרא דף, ליזקו מקומן מה ולמי תעמא בת דנקא אף פרפיקו אמם בת דנקא ע"כ, והגאון שבקי מוהר"י בכלין ז"ל בס' הפלאה שבערכין (ח"ב דף מ"ו ע') כתב על דברי הערוך שה"ל לא מצאתיו מקומו בש"ם דילן ומי' בכורות י"א ע' פ"ל, ואח"כ נלפם שני בהמעמות (ק"ב ב') שה"ל לא מצאתיו שם בגבא מציעא אלא בבכורות י"א ע' ליתא פטרוזא בר דנקא, אבל דברי רבינו אמר המחיק לריך לי עליון לחפש אחריו, כי לא אמם הפרו מיין מוסף ערך תמר עכ"ל, ונפלאתי מלין כי כפי הנלפה אמת לפי אמם הגמ' דזמנים שם, אבן לא אמם הפיקו מדמעמים לגבי "לפי ליזקו מקומן" וכמו שהגמתי אני, תולם מש"כ כאן שבעל הערוך לא אמם הפיקו, לא אדע מה שייך זה לשם לפטרוזא ודמעמת בת דנקא ?.

סדר לך לך

פרשה לט

[א] **אר"י** משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת כו' כך אברהם כו'. עי' יד"מ ורד"ל וג"כ שדולקת ר"ל מאירים מאירות דולקות וממשל הבירה הוא העולם בכללו וממשל דולקת הם ג' המאורות והכוכבים, מח"ו רמיתי בעקידה ונרמזה סיפרם כן:

[ב] **ויאמר** ה' אל אברם כו' כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו טלטל עצמך ממקום למקום ושמך מתגדל בעולם. תפסר יפרש המדרש "תפר תרתך" שמיו מוסב על התרן שלא הוה טעם על הטלטול (ותפר הוא כטעם למען לו בעבור כמו תפר ייטב לך (דבריס ד')) כדי שילמו ויכירו אותו תמיס רבים ויתגדל שמו בעולם:

[ג] **מה** נעשה לאחותינו ביום שידובר בה ביום שנזר עליו נמרוד לירד לתוך כבשן האש. תולי דרים לתחותיו מלמון והתם לפניו מבוערת (ירמיס ל"ו) והייו כבשן התם, ו י ד ו ב ר בה לשון הנהגה (ויהג את הצאן ת"ח ודבר, נחני ה' ת"ל דברני ה', ומזה כעדר בתוך הדברו (מיכס ג') ורעו כבשים כדברם (ישעיה ס')) ול"ל ביוס שיהגיו אותו תוך כבשן התם:

[ד] **ושדי** כמגדלות, זה חנניה מישאל ועזריה. תולי דרים ושדי ע"פ לשון ארמי, רמה ביס תרגומו שדי ביתא, ועי' רס"י ז"ל בפ' ויחי ברכות שדיס, ירה יירה מתרגמינן אישתדי יתדי, אף שדיס כאן על שם שהזרע יורה כחץ ע"ל, ועל חמ"ע כתוב ו ר מ י ו לנו להון טורח (דמיכל ג') ותולי כמגדלות דרים מלשון ו ל ג ד ל ס ביס שם:

[ה] **א"ל** הקב"ה לך לך טל ילדותיך, מה טל זה פורח אף עונותיך פורחים כו'. תולי כוונת המדרש שסכי של לך שייך ג"כ לתיבת טל שלאחריה, ושיעורו לך כטל ילדותיך, ור"ל חטאות ילדותיך, יהיו כטל מסכים הולך, ומ"ש ילדותך ר"ל חטאות ילדותך יהיו כטל וכמ"ש (תהלים ק') עלומיו למחר פניך שפי' רס"י ורד"ק שר"ל חטאות נעוריס ויימי העלומים [ועי' מס"כ שם, ות"ע לד 232]:

[ו] **במשנת** דרבי אליעזר אות א', שלש רס"י בחומש מתרן בע"ח כו'. הכל בחזקת סומין כי במדרש כאן

[ז] **וקרא** אליה את הקריאה אשר אני דובר אליך. הקשה מהרז"ו למה לא הביא פסוק של נבואה ג' שכתוב שם וקרא עליה ולא כתיב מה יקרא? לכן רלה להביא שי"ל וקרא עליה והייו הנבואה הה', ול"ל פשוט שהמדרש כאן (ולא בשמ"ר ר"פ מ"ה) יפרש בהרמב"ע וקרא עליה ומהו הקריאה? כי עלתה רעתם לפני (עי' יפ"ת) וכמו ביפעיה (מ') וקראו תליה כי מלאה לבתה כי נרלה עונה:

[ח] **כך** אמר הקב"ה מה צורך היה לי ליחס שם ארפכשד כו' אלא בשבילך ומצאת את לבבו נאמן לפניך, כך אמר הקב"ה לדוד מה צורך היה לי לייחס פרץ חצרון כו'. עי' ביפ"ת שהקשה בזה ד' קושיות, ותירן דלא מיירי הכא אלא ביחוסם שם, דה"י שלא נכתב ספר זה אלא לכבוד דוד וכו' עכ"ל, ומיהם נדול עליו שהוא מרת דמנדתה דבני מערבא שלא חיזק תירולו ממדרש רות בסופו שמיתה שם נ"כ כך מנדתה וסיים שם שלא בשבילך תברס הוא שתברכם והייו הפסוק דהה"י, ויותר פלא שהם ביפ"ע הקשה נ"כ הקושיות ותירן תירון אחר ולא התירון שכתב הוא עלמו ביפ"ת כאן שלא כוון המדרש אלא על יחוסם שבדה"י:

[ט] **ממעמקות** פריה ורביה כו'. עי' במ"כ בשם רס"י והוסיף הרל"ל מכתובות (ס"ה) שהכעלי לחסור בהשה"מ, וכבר העיר ע"ז המהרש"ל בחת"ב שם, ולפי לומר שמ"כ ברחשית (כ"ו ח') ויהי כי ארכו לו שם הימים כו' והנה ילחק מלחק את רבקה לחשתו שפי' מלחק הוא השמים (עי' לקמן פס"ד, ועי' בפי' הרשב"ם) הכוונה כי מתחלה שהיה בתור חורח ונר בחרן לא שמם מעשו כדין שכשלעי, חבל חח"ו כשחבר ארכו לו שם הימים, ונעשה כמו תושב, התהיל לההוג היתר בדבר:

[י] **לפעלא** טבא עמידה. עי' במ"כ ני' הרמב"ן עמירה ברי"ם וג"כ שני' לשתים ורמי' לזה מ"ש הר"ם נשון פי' חולשי חמורות [עי' ערוך ערך המר ותבין]:

[יא] **א"ר** אלעזר בן שמוע התחילו מזכירין זכותו של אברהם אבינו שאמר ואנכי עפר ואפר. כ"ל שר"ל שלכן הניחו עפר על רחשם כדי להזכיר זכותו של ח"ח וכדחיתה בירושלמי תעלית (פ"ב ה"ח) בתעליות מחרוזות ולקמן (פמ"ט) שלכן מותיס שפר ברחם חב"ד וברחם הגדול וברחם כלו"ח כדי להזכיר זכותו של ח"ח שחמר ואנכי עפר ואפר עכ"ל, ובחוס פרשו

ס"ת והרז"ו בכוונת המדרש כתן לומר שלא נפרש כפשוטו שהרי עפר על רגלם שם"כ הל"ל ויתנו לו ויזרקו עפר אלא פירושו שהעלו את זכרון מ"ש ובחנם יצאו מן הפשוט, ועי' במדרש תיכה בפסוק יסבו לתרן ובס"ב ס' ג' ומדמה על רגלו, ומס (ט"ו ל"ב) ומדמה על רגלו:

פרשה מ

[א] **ובשעה** שהיה מבקש לתלות את קופתו היה מביא יתד ותוקעה ונתלה בה. במדרש רות ליתא המלות ונתלה בה [ולעיל פכ"ה ליתא]:

[ב] **אם** תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלך ר' יהודה ור"נ, ר"י אומר אם תלכי עמי לקדש אלך עמך לחצור כו'. כ"ל שדיוקם שהאי שבמקרא עמי כלומר מ"ע בהליכה מאי לומרו שוב והלכתי ושוב לומרו "ואם לא תלכי עמי" משמע כי הוא ילך רק לא תהיה הסבה לגלות לחריו, ואיך יתוש לפ"ז כיומו "לא תלך" לכן דורש כאלו כתוב אם תלכי עמי והלכתי עמך ואם לא תלכי עמי לא תלך עמך והכוונה על ג' הליכות שומות:

[ג] **באברהם** כתיב אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך ובישראל כתיב וייטב אלהים למילדות. על הזיווג הלז מה שמזווג המדרש למען ייטב לי בעבורך עם וייטב אלהים למילדות ים לי להעיר כי רש"י פירש למען ייטב לי בעבורך יתנו לי מתנות ויאמרו המפרשים שאין זה פשטים דקרא, כי גם זר הדבר לאבר מאברהם אבר שלא בלע ועבר כפיו מתמוך בשוחד ואמר אם מחוט ועד שרוך נעל כו', ישהדל להשוע מתנות בעבור אשתו, ולכן זו מפירושו ויאמר המבאר "ירמה שלא אמר לה זאת רק להגלל מסכנת מות ופי' למען ייטב לי בעבורך שימי, ולא ימיתוהו כמ"ש ואיהה נפשי בגללך" ע"כ, אבל בחמת דברי רש"י הם מיוסדים על אדני הפשט, כי הרי מפורש להלן ולאברם היטב בעבורה וייטי לו צאן ובקר כו' וכ"פ הרחב"ע נדול הפשטים, אולם כאשר התבוננתי הנה נם פירוש המבאר יש לו מקום בפשט, ואף כי הכתוב "וייטב לו" הוא חלק מאד לכוון בו הלשת נפש מסכנת מות, עכ"ז הנה מלאנו בירמיה (ל"ח כ') וייטב לך ותחי נפשך, ומ"ש וייטב אלהים למילדות הוא לכוונה הזאת וכמ"ש במדרש שם וייטב אלהים למילדות מה היה הטובה הזאת שקבל דבריהם מלך מלרים ולא היה להן ע"כ, דבחמת כאשר לא מלאו המילדות

פרשה מא

[א] **תני** הולך בשדה בין לארכה בין לרחבה קנה. לארכה ולרחבה כל"ל, ועי' ביש"ת וחידוש עליו שנראה שצ"ל גי' הירוש' פ"ק דקדושין ה"ג וה"ה, מדלא הביאה כאן, ודע דמנירסת המדרש (תנדת יוסלמי) כאן, מוכח כפי' הרמבן שפי' בעל ק"ע שמה שאמרו שם בירוסלמי מ"ע קוס התהלך בארץ וכו' מוסב על ר"ח ולא על הא דהכל מודים בשבעל שלא כרמים:

[ב] **במ"ב** ד"ה דממינין, לשון מיסמוס ומירוק כד"ל ממנו כל יושבי כנען. ס"י מה חסר לו רש"י המדרש מפסוק ברבינים תמוננה:

פרשה מב

[א] **כל** עומת ע"בא כן ילך א"ר שמואל בר שילת כמה דאתא בחליטין כן הוא אזיל בחליטין. כ"ל שהוא מלשון היטלים שפי' יחיד ועריצי, כ"ל בנפש יבא ובנפש ילא:

[ב] **ר'** יעקב בר אבא בשם ר' אחא אמר ישעי' וחביתי לה' המסתיר פניו מבית יעקב אין לך שעה קשה כאותה שעה שכתב בה ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא כו'. כ"ה בויק"ר פ' י"ח, וירש רות, וירש לסתר, וירושלמי סנהדרין פ' חלק, וכ"ל שהרגיש ר' יחם, מה שייחד יעשיה במקום הזה לתלר את הסי"ת בתוקר "המסתיר פניו מבית יעקב" שהוא מדת עונם לחרי שכר יחכה ויקווה לו, עי' בתובדהם שם, תפלת תעניות בשסר"י ב"ר יסרחל, שכ' וז"ל כי רלוי להתחנן במדות שלרחמים לא במדות של עונם כמו המדם החולה שאומר רופא חולים רפאני, ואינו אומר מוחץ בני עולה רפאני עכ"ל

(ועי' מ"ם בכוזרי (ח"ב ס"ב) ובמו"נ פי"ד מרחמון) לכן אמר "ומלותה בעה קויתי לו", שאמר כי לא תסכח מפי זרעו" היינו שאמר זה הקב"ה לאחרי מותו "ואנכי הסתר אסתיר פני" כו', ועיין עוד שמזה המאמר של חז"ל "מין לך שעה קשה בעולם מלותה הבעה שאמר להקב"ה ואנכי הסתיר אסתיר" לקח לו הרמב"ם במורה במם"כ (פ' כ"ג מרחמון) וז"ל כמו שאמר מישוע לע "והסתרתי פני מהם והיה לאכול" כי כשנעדרה השגחה הופקר ונשאר מטרה לכל מה שאפשר שיבא ויקרה, ויהיה טובו ורעתו כפי המקרה "ומה קשה זה היעוד"! עד כאן דבריו בשם כנחלי שם, ועי' בם' שבט יהודה (סוף שי"ג) ויכוח כומר עם המלך שאמר הכומר: שבשחעלו ישראל הלל הסתיר פניו, ונשחרו אל הטבע שם יגליחם יגליחם ושם יפילם יפילם, ע"ל המלך כו', ושוד שבכתוב מכחיבך שאמר ואנכי הסתיר אסתיר פני מהם ומעלחו צרות רבות ורעות והנה הכומר הודה לדברי המלך עכ"ל, ודברי המלך הם מבוארים לדברי הרמב"ם מדחז"ל כנ"ל, ובזה יתי מפרש כוונת הכתוב (הושע ט' י"ב), כי גם אוי להם בסורי מהם (אשר המפרשים דחקו ע"ש מהי גם?) שר"ל כי גם בשה שאשור מהם ולא ישגיח עליהם ויגיח עובש ורעתם אל המקרה, גם זה אוי ואבוי להם ועאכ"ו שם יפגה פני להם לרעה ומכלתים מלהם בוודאי שלא יוכלו שלת, (ויהיה לפ"ז ממדת ק"ו), ונראה לי עוד שמ"ם קין (בראשית ד' י"ד) ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ והיה כל מוצאי יהרגני, שמפני דרך הכבוד כלפי הקב"ה ולשון נקיה, לא אמר "ופניך אסתיר ממני" ושסד פעולת הסתירה לעצמו, וכן מ"ש בחיוב (ג' כ"ג) לגבר אשר דרכו נסתרה, ועי' בממ"ע חו"מ סי' כ"ז סק"ז וז"ל דכשהשם ית' מסתיר פניו ממנו מלברכו ממילא הוא מקולל עכ"ל, ועי' תלים (י' י"ח) אמר בלבו שכח אל הסתיר פניו וגו', (חיוב כ"ב י"ד) עציש סתר לו ולא ירחה [עי' ל"ע דמ"ה ולה 246]:

[ג] **החרש** והמסגר אלף ר' ברכיה אמר החרש אלף והמסגר אלף, רבנן אמרין כלם אלף. עמ"ש ולא רחיתי מי שביאר טעם פלוגתתם בזה, וכ"ל דר"ב מפרש החרש והמסגר כפי' ת"י למנוע ותרעיש ולפ"ז הוקשה לו מדוע זיווג הכתוב שניהם יחד ולא פרש כמה היו מספר החומים וכמה היו מספר השוערים וגם שם מגיש שוים הם שכתי לא ידעינן כמה היו מהחרש וכמה מהמסגר ושם בא להגיד רק שכ שכולל למה שר"ל ואת כל מגפי החיל והחרש והמסגר שמות מלפים, ויכללם עם מגפי החיל, לכן יפרש ר"ב כי לא זיווגם במספרם אלא שתיבת אלף שומדת במקום שתים ושיעורו והחרש אלף והמסגר אלף, אבל רבנן יפרשו כפי' הספרי האזינו פי' שב"ל ופ"ע כי החרש והמסגר הם דבר אחד והם שני תוארים על חכמי התורה אשר היו אלף, ומלחתי חון לי בבבלי ניטין פ"ח ע', ובהדרין ל"ח ע' החרש והמסגר אלף אלף כיון שפותחין הכל נעשין כחרשין מסגר כיון שסוגרים בהלכה שוב אין פותחין וכמה היו אלף ע"ב לשון הגמ', ולכאורה הסיום וכמה היו אלף הוא מיותר כי הוא מפורש בקרא, והמהרש"א בח"א מהדרין דחק ע"ש אבל לפי מ"ש הוא מובן היטב, ולולי יובן בזה מש"א בויק"ר פי"ח ורבנן אמרי זה וזה אלף, ריבש"ל אלו ת"ח, רשב"י אמר אלו הבעליתום, ורבנן אמרי אלו היועלים, בזה סיים לרבנן דאמרי כולן אלף וכמ"ש:

[ד] **א"ר** יוסי ממלחייה תמן תנינן איסרין לשם אלסר. במ"כ מלחייה שם מקום, עי' בם' המעריך ערך מלח כתב בויק"ר ריש פכ"ו ר' יוסי ממלחיה פי' שם מקום קרוב לירושלים, ועי' בם' תבוה"ח דף ס"ה בכ' ג"כ שם מקומו מלחיה מערבית ירושלים כו', ושטות ול"ל ממלחיה שם מקום, ולולי היה העיר ממלא שר"מ הלך לשם (לקמן פכ"ע ומדרש שמואל פ"ו) ובעירובין (כ"ח ב') אמבי בית ממל, ועי' בערוך ערך ממלא, ובהוס' יבמות (ע"ו רע"ח) וברשב"ם ב"ב (קל"ז ב' קל"ח ח') והגמ"ר ז"ל בדברי שלוש ואמת לד 26 כ' שר' אבא בר ממל ע"ש מקומו וכן ר' יהושע בר ממל, [ועי' בהערון שנה רביעית ות' 5]:

[ה] **ותדעל** מלך גוים א"ר לוי כו' ונטלו אדם אחד והמליכו אותו עליהם אר"י ותדעל היה שמו. כ"ל שיפרשו מלשון בן תדל (חולין קל"ד):

[ו] **ויבא** הפליט כו' אמר אברהם זה קונינן הוא. לולי מלשון קיני ובליסטרי ר"ל לשהד התחרות ומלחמות, [בד"א קונינן, אבל בם"ד קוינון ולכן פי' המ"כ קנאי כו']:

[ז] **מה** את הולך ומסיים את עצמך. בהמדרש פס פי' היפ"ת הגי' ומסיף ופי' מלשון סיף וחרב ר"ל מחלים, ול"ג בל"ל ומסגף, לשון סינוף וחלישות:

פרשה מג

[א] **ויכם** וירדפם וכי יש אדם רודף הרוגים

הרוגים . עי' יהושע (ז' ה') ויכו מהם כמעט שלשים איש כשלשים ושמה איש וירדפום כו', ושם (י' י') ויכם מכה גדולה בגבעון וירדפם כו' ושם (י"ח י') ויכום וירדפום כו', ממנה לחברי הציון שם בדיוק גרסה, שמ"ם ויכו ויכם ויכום, הוא כלל ופרט הוא פרט המעשה, רמיזה לזה שחס"כ בכל המקומות החלה לומר שמית ויכום ויכם ויכם ע"ש :

[ב] **ויאמר** אברם אל מלך סדום הרימותי ידי כו' ר' יהודה אמר עשאן תרומה היך מד"א והרמותם ממנו תרומת ה' . ומ"ם ידי ? כ"ל פסוק שהוא ע"ד לה"כ "ותרומת ידך" דברים (י"ב ז') "תרומת ידכם" שם (י"ב ו' י"ח), אח"ז רמיזתי להרמב"ן שכ' וז"ל והנכון בעיני כי אמר הרימותי ידי אל ה' להיות הקדש וחרם לפניו שם תקח מכל אשר לך כי ההקדשות יקראו כן תרומת יד כלומר כל מריש תרומת כסף ונחשת וכל מיני אשר היף תטיפת זהב לה' כו' לא יהיה ממנו דבר עכ"ל , וכ"ל שלכן התריך בזה קלת ונעשה מלשון המדרש (שהביא הוא בעצמו בסוף הדבור) שאמר בקיצור עצמן תרומה המ"ל כו' למען הסיר בזה קושיות שלחמ"ו שי' [ז"ל] בהגהותיו (ע"ש) , ורמיזתי שם, מעשי ה' שכתב וז"ל הרמותי ידי פרש"י ז"ל לשון שבועה ומין לומרו שם מהוט וכל על לשון שבועה ויהיה לו לומר הרמותי ידי אל ה' כי לא תקח וגו' וכתב הרמב"ן להיות הקדש וחרם לפניו ומלת ידי תורה על עניין שבועה אבל הנכון לדעתי שאומרו שם הרמותי הוא לשון תרומה ואומרו ידי פירושו חלקי כמו עשר ידות לי במלך שפירושו חלקי ויהיה שם כן לומרו הרמותי ידי שהקדים חלקו שם יקח מכל אשר לו כו' עכ"ל , והנה מש"כ בפירוש מלת ידי , הוא דבר קרוב לשמוע , אבל מש"כ "ומין לומרו שם מהוט נופל על לשון שבועה" הוא נפלא מאד כי שכח אשר כן הוא שמות הלשון כי כל "שם" המחובר בלשון שבועה תורה תמיד, היפך הכתוב, הייטו שם הוא כתיב בחיוב, תורה על שלילה , ושם הוא בחבור לא , תורה חיוב , עי' בביאור כאן ובחל"ע סי' שכ"ט , וכן מש"כ בשם הרמב"ן כי מלת ידי על עניין שבועה הוא שגיאה , ומלי הוא ע"ש ול"ל "על עניין תרומה" והנה לשונקלס תרגם תרימית ידי בלעז , וכתב בלחוב גר שכ"ל ידי לשון רבים וכ"ש בכמה ניסחאות כי בעברי הטעם להפלה ומין ופשבעין ביד לחת , ובתרגום הטעם להפלה ומין פורסין בהפלה כף לחת אבל שהיקן עכ"ל, ובמח"כ שכח מקרא מלא בדניאל שהביאו המדרש כאן "וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם" ,

[ועי' הלופה שהם ח' לד 46 בשם הרמב"ח ז"ל] :

[ג] **ורבנן** אמרו עשאן שירה היך מד"א כו' . ומ"ם ידי ? כ"ל ג"כ שיפרש נשון הודאה , עי' שם"כ מהרו"ן הידועניים ז"ל בביאור ההפטרה שלד' דשבועות ע"פ רוש ידיהו נשא , וע"פ נמול ידו הדה :

[ד] **במ"כ** ד"ה ה"נ רבינו בחי כתיבים דשמר ט', כן פי' קושה כמו תקן ועשה. עי' רש"י שבת (ל"ג ב') ד"ה תיקן להם , ול"ל ויקן את השדה לשון תיקון עכ"ל וכ"כ רש"י כאן בפי' המדרש , דקושה לשון קניה הוא שלא לשון תיקון עכ"ל , ובפירש"י ע"פ הלא הוא אביך קנך (דברים ל"ב ו') כתב נ"כ "שתקנך בכל מיני תקנה" והמהרש"א בחא"ג שבת שם העיר שם על פירש"י :

פרשה מד

[א] **עשרה** לשונות נקראה נבואה . בפיוט מזהרת רשבית , למוסף ב' דשבועות "עטיפת הזין להלה וכנה ירמה ונבואה הגיון ומליצה תפלתית ושמחה" כתב המפרש הרו"ח להלה וכנה ירמה כו' כולם מיני לשונות של לשון נבואה הנמלאים במקרא עכ"ל , ובחמת לא נמלאים במקרא לשונות אלה על נבואה , וכן כאן לא חשיב להו המדרש , והנה מש"כ "עטיפת הזין" נקל להניח "הטפה חון" שהם מעשרה לשונות של נבואה שהשב כאן , אבל הפיוט מיוסד על ג"כ, ותיבת עטיפה בחה לאות עי"ן , ובדור חיפוש בגירסת "עטיפת" היה המהות , ומלתי בפי' בעה"ת עה"ת (דעת זקנים) פ' יתרו ע"פ ויתיצבו בתחתית ההר שהביאו את לשון הפיוט הלז עטיפת הזיין להלה וכנה ופרשוהו ע"פ המדרש ע"ש :

פרשה מה

[א] **מהו** דתנא עבדי מלוג אמר להון כמה דתימא מלוג מלוג . עי' במ"כ , ול"ל שכוונתו על לשון סוריה שיאמר בו מלג על קיטוף פירות , וקרוב לשורש מלק בלה"ק וגם כאן הבעל מוכל הפירות של הנכסים , ועי' שרשי הרד"ק שורש לאך ע"פ ולא ישמע עוד קול מלאכיה (נחום ג') , ור' יהודה בן בלעם כתב כי קול מלאכיה פי' קול הנביים מוכנות הערף כמו שאמר והכריתי מארץ טרפך ובלשון פרס יקראו הרמיים מלאכיה והם הטוחנות והנביים נקראו טוחנות ע"ש :

[ב] **א"ר** אלעזר לעולם אין האשה מתעברת מביאה ראשונה. ממ"ם מ"ח ולא

ר"ח אמר מרמה דר"ח בעלמא אמר כן, וע"ז הקשו מבנות לוט שפשטי' משמע דמב"ר נתעברו (אבל בהגר לא מוכח זה מפשטיה כ"ח ע"ד הדים ולכן לא הקשו מזה) והשיב ר"ת שפלטו בעלמן כו', והמדרש העתיקו כאן מדהתם (פ"ח גבי בנות לוט) למען לא תקבי על ר' לוי ב"ח ג"כ הא מ"מ מתעברת מב"ר די"ל כי נס הגר שלטה בעלמה כו' וכ"מ מח"ז בפי' הרמ"ם שפי' ג"כ הגר מורחת שלפ"ד רלב"ח הגר מישכה בתגבעה ע"ם, וזה דלא כמש"כ בשו"ת שיבת ציון סי' ע"ג שהשיב ר"מ על דברי ר' לוי כו' ע"ם שמשוה פלוגתת בין רלב"ח ור"מ אם מישוע נשים מתעברות מב"ר או לא, ע"ם ובמת ליכא פלוגתת כלל כמ"ש לעיל, גם טעה שם במח"כ במש"כ שהלכה כרלב"ח נגד ר"מ דשמותי הוא ע"כ, ובמת ר' אלעזר נרסינן (ולא ר' אליעזר) והוא אמורא, ופשיטא לפי מה שהבין הוא שקאי על דברי ר"ל ב"ח, ור' לוי הוא וודאי אמורא אחרון ונזכר לעיל פל"ט עם ר"מ בנו של ר"מ ב"מ ע"ם, והרב הנ"ל חשב שהוא ג"כ תנא לכן הקשה שם על מ"ם בישמות (ד' ל"ד ח') דילמא מהני' אחיה כר"ל ב"ח ע"ם, עוד זאת ראיתי שם שמביא שדעת אביו הגאון בעל טו"ק (ח"ע סי' כ"ב) שמישוע נשים מתעברות מב"ר ונביעים מכר"ן פ"ק דקדושין שכ' שם הר"ן כו' דמה דאמרינן פ"ק מתעברת מב"ר על הרוב קאמר אבל זמנין דמתעברת מב"ר ע"כ דברי הר"ן ע"ם הרי מפורש כדברי אמו"י הגאון זצ"ל ע"ש, וחידוש גדול עליו, שהגה הר"ן מסיק בזה"ל "זמנין דמתעברות מב"ר כדאיתא התם" ע"כ, ור"ל פ"ק דיבמות שם (שביבי מקודם) וכוון למ"ש שתמר מיעכה בתגבעה ור"ל זמנין מתעברות מב"ר היכא דמועכין בתגבעה, ולפ"ז אין מכאן סוס ראיה לדבריו, ואח"ז ראיתי בס' מנחת יהודה ע"פ ובא על הגר ותבר וז"ל פרש"י נתעברה מב"ר, וקשה דאמרינן פ"ק מתעברת מב"ר ומירץ הר"ר אליקום דבבר זה ים תגלים הרבה בב"ר דקאמר רלב"ח הגר מב"ר נתעברה ר"ר אלעזר לעולם פ"ק מתעברת אלא מב"ם ע"כ, ונראה שרבינו אליקום ג"כ סובר שרלב"ח ור"ה הם תגלים, ופליגי, ממש כדעת הרב בעל ס"ל הנ"ל, וכבר בררתי לעיל שלא כן היא, ואולי מש"כ רבינו אליקום הרבה תגלים ר"ל שקשור הדבר בתגלי, וכוון על מ"ם שלטו בעלמן והוליאו ערוגתן כו' ולא רצה לפרש מאמר זה:

[ג] **בב"כ** ד"ה מביאה רחבעם וכו' כדכתיב בזלפה ותתן אותה ליעקב לאשה ותהר וגו'. אבל גבי בלהה לכתיב בה ויבא אליה ותהר ל"ל מב"ר כדהכא אלא ברם"י שמך ע"ז ע"ל בהגבת המקרא וז"ל: ואין אלו אלא דברי תימה ודברי גבזיות שלא מצאנו בשום מקום לרז"ל (ועי' ס' שפת אמת לה"ר מתתיה לניגל טיריני דף כ"ג ב') שגם בלהה נתעברה מב"ר, ועוד לפי סברתם על כרחיו גם בת שוע אשת יהודה נתעברה מב"ר שהרי גם שם כתיב ויקחה ויבא אליה ותהר ותלד בן והל"ל והס"ד בלהה והס"ד בת שוע, ומשולם לא עלה ככה ע"ד אחד מרז"ל, אלא המאמר יורה דרכו כי דווקא על הגר אמרו שמתעברת מב"ר ולא על זולתה ולא אמרו כן ע"פ הקבלה גם לא ע"ד נבואה כ"ל ע"פ עיקר פשוטו ס"מ, ודקדקו כן מפסקי התעמים לחבר על פיסס יתפרשו כל הפסוקים על עיקרן ובלעדם ימשם המפרש כעור בחפלה וכמו שכתב רם"י ז"ל בכ"מ שלמלמ טעם המקרא לא היה יודע לפרשו (עי' בפי' שמות ט"ו י"ז, דברים י"ח ל', מ"ח י' כ"ח, ירמיה ג' ח', יחזקאל ח' י"ח, ושוד במקומות זולתם אין מספר) ומכח דקדקו רז"ל ומלו כי בכ"מ שכתוב ויבא אליה ותהר בכולם הפסיק בעה"ם בימיסס במפסיק היותר גדול שהוא הסילוק והעמיד ויבא אליה בס"פ להפרידו מן ותהר שהוא בתחלת הפ' שאחריו, וככה עשה אלל בלהה גם אלל בת שוע, אין מן ויבא אליה ותהר דהגר שחברם יחד להגיד שהביאה היא והבריון שהתחדו יחד, לכן יפה תרז"ל שמתעברה מב"ר, ומה שיורה עוד על אמתת זה הוא שכתוב במעשה יהודה ותמר שגם שם חיבר בעה"ט יחד ויבא אליה ותהר לו כי גם תמר נתעברה מביאה היתה בעלמה כמבואר בקרא בהדיא, ומה שפלפל חכמת רם"י ז"ל שגם הוא בפי' העמידו על הענין הזה בשפת יתר בתמרו ויבא אל הגר ותהר מב"ר והיה די לו לומר ותהר מב"ר אלא שרצה להעמידו על סוד פי' שהוא יוצא מהתחברות ויבא עם ותהר לכן העתיק גם ויבא אליה כו' עכ"ל ודבריו נכוחים מאד:

פרשה מו

[א] **כענבים** במדבר כו' כך בתחלה אחד היה אברהם כו'. ולפ"ז יתמר שכתוב כענבים במדבר מצאתי ישראל כבכורה בתחילת בראשיתה לראיתי תאבותיכם, ר"ל התאבות נמצאו לתאנים שהיום נתבשלים בפעם אחת אלא מעט מעט (עי' לקמן פם"ב) אבל ישראל נמצאו כענבים שמתבשלים הרבה בפ"א:

[ב] **ואת** היה לו לימול בן שמונים וחמשה שנה. עי' במפרשים חשבון המניס

וכ"ל דלהכי תפס פ"ה, לפי שתיבת מיל"ה מסבובה פ"ה:

[נ] **אלא** כדי שיצא יצחק מטפה קדושה. וז"ל הרמב"ע (י"ז ה') וברוך הסס אמר לו נתכנו עלילות שהקדים ולוה לאברהם להמול קודם שתהר שרה להיות זרעו קדום עכ"ל, והרמב"ן כתב ג"כ זה הלשון, ושכח להזכיר סס הר"ם עליו, לו תולי הוא השמעת הלפום:

[ד] **תאמר** משבלתי הן באים ומזדווגים לי. עי' במ"כ ול"ע שהכוונה על הגרים שהיה המילה לא ירלו להתגייר עוד:

[ה] **א"ר** הונא בשם בר קפרא ישב אברהם ודן גז"ש נאמרה ערלה באילן כו'. כ"ל שדרש זה ממ"ם ויפול אברהם ע"פ, וכמ"ש הרמב"ן שטעם ויפול (עי' בפדר"ת פכ"ט ועי' בפ"ת) ע"פ לכוין דעתו לנבואה כו', ויפרש ב"ק שנפל ע"פ להתבונן במקום המילה: [ו] **ר'** עקיבא אומר ד' ערלות הן כו'. עי' שבת (ק"ח ח'), מיין למילה שנאותו מקום נאמר כאן ערלתו ונאמר להלן ערלתו מה להלן דבר שעושה פרי לף כאן דבר שעושה פרי, אומר לבו דכתיב ומלתם את ערלת לבבכם, אומר אזנו דכתיב הנה ערלה אזנם, דיין ערלתו תמה מערלתו תמה ואין דיין ערלתו תמה מערלת שפתים תמה ע"כ, ופירש"י, תמה בתותיותיה ערלתו, וז"ל ערלתו מערלת דאין זו אמירה תמה שאין מפורש בתוך התיבה ערלת מה עכ"ל, והנה מלבד שהלשון תמה אינו מכוון כ"כ, ואינו ניכל בגמרא לכוונה הזאת והל"ל בלשון, דיין ערלתו מערלתו ואין דיין ערלתו מערלת כמו בס"מ, ונאמת נמלתו בגמ' הרבה ג"ם שלא דייקו מחבריהם כ"כ שתהיינה שתי התיבות מן הג"ם שוות ומכוונות יחד בלי שינוי מעט, ועלמו מספר הג"ם כלולו, ולדוגמא מאד אחוז: בברכות (ג"ה ח') גמיר ג"ם נאמר כאן להוסיף לכם תבואתו ונאמר להלן ותבואת הכרם, וכך ג"ם תבואתו (בכתוי) מן תבואת (בסמיכות) הוא מתם כמו בכאן ערלתו מן ערלת, ולא למדנו שם אין דיין תבואתו תמה מן תבואת שתיה תמה, ואם בחמת כאן תיכף למימר כיון דתיכף למיגמר ג"כ ערלתו מדמי ליה יליפיך, מ"מ יוקשה מדוע לא פריך הגמ' ומאי כן כאן כמו דרגיל בגמ', והמקום הלאמון בסדר הש"ם הוא בעירובין (כ"ח ח') דיין חוץ מחוץ ואין דיין חוץ מחוסה, ומאי כ"מ הא תדר"י ואכ הכהן ובא הכהן זו היא שיבה זו היא שיבה? ה"מ היכא דליכא מידי דדמי ליה אבל היכא דאיכא מידי דדמי ליה מדמי ליה יליפין ע"כ, ובכמה דוכתי פריך ומאי הכי כמו שנראם במסורת הש"ם שם, וכמו שכתבו התוס' רים יומא (ב' ב') והקשו ג"כ מתיתה מקומות שלא מאי הכי (ע"ש), ואחרי בקשת המחילה מן רלם הפרשנים רש"י קדום ישראל כ"ל שלא רחוק לומר שמ"ם בגמרא כאן דיין ערלתו תמה כו' הוא לכוונה אחרת, ומה שמיתה לה, ממה דאיתא במדרש רבה [כאן] ובויק"ר (פכ"ה) ר' עקיבא אומר ד' ערלות הן נאמרה ערלה בלשון "הנה ערלה אזנם" ונאמר ערלה בפה "הן אני ערל שפתים" ונאמר ערלה בלב "וכל בני ישראל ערלי לב" ונאמר ערלה בנוף "וערל זכר" ונאמר לו התהלך לפני והיה תמים, אם יאמר מן הלשון שיהו תמים, מן הפה שיהו תמים, מן הלב שיהו תמים, ומהיכן יאמר שיהיה תמים? הוי לומר זה ערלת הגוף ע"כ, וע"ש דרשת ר' ישמעאל ג"כ כה"ג, וזהו מכוון מאד במ"ש הגמ' דיין ערלתו תמה מערלתו תמה וא"א ערלתו תמה מערלת שתיה תמה, ודברו חכמים בלשון קלרה:

[ז] **וערל** זכר וכי יש ערל נקבה. רלוני בס' מעשי ה' (מעשי לבות פי"ד) שער היום הנשים בארץ ערב נמולות וע"כ נאמר בכ"מ שמכר מילה הזכיר הזכרים לשון הנקבות כו' בהיות הערלה לשניהם עכ"ל, וז"ל שבזה יכון מ"ש בב"ק (פ"ח ח') מה לאשה שכן אין במילה ובתוס' שם (ובתוס' זבחים (ח' ב') ד"ה הכך): [ח] **במ"ב** ד"ה תורים מלקטים כד"ח בב"ב כמלת תורה וסלו ע"כ. מלת "תורים" מילרי העבריים הוא כמ"ש לרילי מורי: [ט] **ביד"מ** אות ז' כעבד נעלת מילה מבניו שהי פעמים כ"ל לפי שמניעו כו'. עי' בנחמד למראה, ול"ע שר' לוי יפרש שנפל ע"פ מחמת לער ועכ"ל שמבטלה מלות המילה מבניו ב"פ, וכמו שמניעו ביהושע (ז' ו') ויקרע יהושע שמלותיו ויפול על פניו ארלה כו':

[י] **והרי** אנשי כנה"נ קראו אותו אברם שנאמר כו' אשר בחרת באברם דלמא שניא היא שעד שהוא אברם בחרת בו. לקמן פע"ח הגי' ספור הוא מספר ומומר, ונראה שמ"ם כאן לשון שיעה כ"ל ג"כ סיפור מספר, כי לשון הוא מעשה בלשון יהושלמי כמ"ש במערין ביהושלמי בכל ספור דברים מתחיל לשון כלומר כמו דברים בעלמא כו', ושניא כמו תניא כמו מתני עובדא לשון סיפור:

[יא] **דכוותה** הקורא לשרה שרי עובר בעשה אלא שנצטווה עליה. לפי מש"כ להלן (פמ"ז) תפשר שר"ל נלטווה בשבילה ומעשה

[יב] **ומעשה** במונבז המלך ובווטום בניו של תלמי המלך . עי' ביוחסין דף קמ"ו ומ"ע פכ"ו וכ"ב ע"ש , ואתמה מהיפ"ת שהביא ממש"כ היוחסין שם , ולא הרגיש שלפ"ז מש"כ „בניו של תלמי" הוא ט"ס כמש"כ המ"ע שם :

[יג] **במ"כ** המול ימול קרי ביה המל ימול יהא נמול ע"כ . עי' בדברים רבה רפ"ו ועי' מש"כ בגליון התהלות ר"פ שמות :

[יד] **במ"כ** ד"ה ישרחל ערל לא שמתו אחיו מחמת מילה לא המתכוין להפר ברית ועיין בפרק לין מעמידין ע"כ . ר"ל דשם (כ"ז ע') איתא בגמ' בהדיא ערל שמתו אחיו מחמת מילה דכמאן דמהיל דמי לכן פי' המ"כ דהכא במתכוין להפר ברית , קד במז"כ כותב זה לדבר פשוט ובאמת תלוי בתהלי דברכי ע"ש בהוס' ד"ה ח"ב אמה , שכתבו שגם מומר לעבודת אע"ג דלא מהיל כמהיל דמי וכן נקרא בר שמירת ברית ומומר למול לכ"ע , וכן נראה דעת הרי"ף (פ' ר"ש דמ') והרמב"ם (פ"ב מהל' מילה ה"ח) שכתבו בסתימות דערל ישרחל כשר , אבל הטור (ר"ס רס"ד) כתב ערל ישרחל שמתו אחיו מחמת מילה וכתב ע"ז הב"י שם בשם ה"ר מנוח דוקא שמתו מחמת מילה אבל אם מתכוון להפר ברית לא , וכך הם דברי בעל העיטור עכ"ל , וכ"פ הרמ"ח בהגהותיו , וכתב שכ"מ בפ"ב דע"ז (לף שלא ידענא היכן מצאו כן , ואולי כוונתו לקושית התוס' וחידוש על הרב"י והרמ"ח שלא הביאו דעת התוס' שכ' בהיפוך) ועי' ב"י הל' נדרים (סי' רי"ז) שכתב וז"ל וכ' רש"י ערל ישרחל בכלל מולין , כגון שמתו אחיו מ"מ ע"כ , נראה מדבריו דמשומד לערלות חיו בכלל מולים אע"פ שהוא מקיים כל שאר מלות עכ"ל (ובפתחי תשובה שם לא הביא את דברי הב"י וזה"ז ולחיות שגם המל"מ (בפ"י מהל' מלכים ה"ז) הביא דברי רש"י אלו , וכתב ע"ז הן אמת שדין זה שכ' רש"י דמתני' חיירי במי שמתו אחיו מ"מ לא רציתי לשום אחד מהרחשונים שכתבו כשראה שחולקים הם על רש"י כו' ע"ש , וחידוש עליו שלא הביא ג"כ מהב"י הנ' ועי' שם בשר יעקב (דף פ"ה) אבל באמת נראה שהבריותא הלזו פליגי אבבלי וס"ל דערל ישרחל לף שמתו אחיו מחמת מילה אסור למול וק"ו למומר לערלות , ומדיים שמי שהלך בהם אחר לשון בני אדם וכמו שהקשו התוס' (בד"ה אלמא) וכן מצאתי במראה הפנים בירושלמי יבמות פ' הערל (ה"ח) ד"ה אתה וכל כיוצא בך , שכתב דשיטת הבבלי פליגא על הירושלמי בזה ע"ש , ולחיות להיפ"ת שכתב וז"ל ישרחל ערל אינו מוהל לא דמי לדתנן בבדיים שאין הערלה נקרעת אלא משם ע"ז , דהתם לעניין בדיים דוקא דאזלינן בתר לשון ב"ה ע"ל , ולפלוא שלא הזכיר כלום מהא דהבבלי אין סובר כך (ועי' שו"ת פרי יצחק סי' ל"ג) :

פרשה מז

[א] **ויאמר** אלהים שרה אשתך וגו' כי' א"ר מנא לשעבר היתה שרה לעצמה עכשיו היא שרה לכל באי העולם . כ"ל הר"מ יפרש מ"ש „לא תקרא" לנקבה נסברת ור"ל שרי תסתך , הריני מלוה ע"י לשרי תסתך שתס יסתלו על שמה לא תקרא ח"ע שרי (משמעותה שרה לעצמה) כי שרה שמה (שתהיה משמעותה שרה לכל בני העולם) ולולי דיוק ר"מ לפרש כן , מצוה היה לומר לזכר טוכה וקלי על אברהם , היה ל"ל לא תקרא לשרי תסתך שמה שרי , לו סתם „לתסתך לא תקרא שמה שרי" :

[ב] **במ"כ** ד"ה נותן לחי [ירמיה על כל תה"ע] סיפא דקרא קדרים והיתה לגוים וכו' ע"כ . ול"ל שקלי ע"ז על כי שרה שמה שהיא נעשית שרה על כל אומות העולם כדלעיל :

[ג] **אר"ל** האבות הן הן המרכבה שנאמר כו' והנה ה' נצב עליו . ס"ל עליו על יעקב כדלקמן פס"ט :

[ד] **מל** אברהם אב"כ אלא נמול בדק את עצמו ומצא עצמו מהול . והימה גדולה בעיני על ר"ל מאחר שאברהם עמד בעשרה נסיונות ובקש לקיים מלוה מילה למה מנעו הקב"ה מלימול עצמו ? ולא פירשו ע"ד שהיתה לעיל (פמ"ו) מיכן למוהל שיהא מהול ולמלוה לאברהם היה מל עצמו ח"כ היה נמול ממוהל שלא היה כבר נימול ואברהם קיים כה"ת כולה לפי' ע"ת ולכן נעשה לו נס שהיה נמול ואח"כ מל עצמו כדין מי שנולד מהול לריך להטיף דם ברית ובהברח נעשה לו נס שיקוים בו המול ימול (ויי העמודים י"ב ח') ועי' ס' נלח ישרחל וס' תרומת הכרי :

סדר וירא

פרשה מח

[א] **אבר** אברהם אחר שמלתי עצמי הרבה גרים באו להדבק בזאת הברית . כ"ל לפרש שממר כן לרבותא שלע"פ שלריכים הגרים למול ולטבול יסורי המילה עכ"ז בשו להתגייר עי' מש"כ פמ"ו :

[ב] **אתתיה** דרבי יוסי הות מכתשא עם אמתיה כו'. כ"ל שכ"ל דר' יוסי הגליל עי' לעיל (פ"ז) שהיה לו חסה רעה מלד, ועי' ברכות (ט"ז ב') ר' יוסי לומר לם עבד כבר הוא לומרים עליו הוי לים טוב ונלמן ונהנה מיניעו:

[ג] **כל** חנופה שנאמר במקרא במינות הכתוב מדבר. לולי הוא לעומת מ"ש כ"פ בג"ג כי הפרוסים בעלי תושבע"פ הם חנפים:

[ד] **לחמו** ניתן מימיו נאמנים יוקח נא מעט מים. כ"ל לחמו ניתן ומקחה פת לחם, מימיו נאמנים יוקח נא מעט מים, וכ"ה בילקוט, [וכ"כ הרז"ו]:

[ה] **א"ר** חגי בשם ר' יצחק עומד אין כתיב כאן אלא נצב כו'. כ"ל דר' לוי דרים בלב לשון עמידה שכינה עומדת, וכ"י דרים בלב שהוא מוכן ומזומן, והיינו כמ"ש (ברכות ו' ח') עשרה קדמה שכינה ותתיל:

[ו] **א"ר** לוי לעתיד לבא אברהם יושב על פתח גיהנם כו'. כ"ל דמושב זה על דרשתו דלעיל יצב כתיב ומתחילה דרים על לשון עבר כלומר כתיב יצב וכאן דרים על לשון עתיד כלומר כתיב יצב:

[ז] **א"ר** יצחק בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו דהדא פיתא מזונתא דליבא. שם' דרך חיים למורנו ר' ליווא ברבי בצלאל במשנה ז' מיני פורעניות (פ"ח דסוטה) הביא מאמר זה מפ' השוכר את הפועלים וליתא שם:

[ח] **ויקח** בן בקר יכול גדול ת"ל רך אי רך יכול חסר ת"ל וטוב. עי' בית"מ שבילקוט הגי' יכול חסול ופי' עדיין יונק חלב, אף שהוא בעצמו הביא שתרגום ויגמל ויתחסל [וט"ס בית"מ ויתכסל] לכן כ"ל שכ"ל חסל בשי"ן ופירושו לשון מישוך ומסמוס כמו חסילתא ודמי קא ממרת (ברכות ל"ח ח') ע"ש ברש"י, וביומא חסילתא בחולין (ל"ג ח'), מהדק ומסיל בדניאל (ב' מ'), ולד"ק משה הוא כל המחסלים מחריך (דבריס כ"ט) וכוונת המדרש הוא לו רך יכול חסול ת"ל וטוב, ר"ל כי רך יש לפרשו ג"כ מלשון מורך בלבבם (ויקרא כ"י) שפי' שם הרשב"ם שהוא מלשון נתמרך בחלו עריפות (והוא שם בדף מ"ה ב') ועי' רש"י שם שכ' לשון מורך ועי' מוסף ערוך ערך מרך, ויהיה לפ"ז כי רך בחילוף גי"ק ופירש"י ברחמים (מ"ח י"ט) כל לשון לקות שבמקרא חסרי בשר, ולפ שממה שחמרו רז"ל הלשון נתמרך נראה לכאורה רמיה לדעת הרשב"ם שחמר כי המ"ם הוא יסוד בתיבה (ולא כמ"כ רש"י שם שהוא יסוד טופל כמו מ' של מועד ושל מוקד) לחמנם כבר רחיבו כ"פ שבמו רז"ל פעלים משמות שנוסף בהם חות לסיום המשקל כמו מן תרומה תורמין (כמ"ש הרמב"ם והחרכתי בזה במ"ח) ועי' בחו"כ ע"פ זה שחפשר גם הם כיוונו לפירוש הרשב"ם, ומי לא כתיב וטוב יכוליס חתו לפרשו כך שיהיה משוך וכחוש ת"ל וטוב ומזה מוכח שרך פירושו שהיה רך בשניס:

[ט] **המעולה** אחד ממאה. עי' תוספתא ערכין (פ"ד):

[י] **רבנן** אמרי אפי' פת הביא לפניהם. ז"ל הרשב"ם ויקח חמאה וחלב לפי פשוטו של מקרא לא הולרך לפרש שהביא לת פת לחם על השולחן אלא התוספות שלא חמר להם כו' ע"כ, וזהו כתב כנגד רש"י שהעתיק מנחי, ב"מ (פ"ז ח') ומהמדרש שלחם לא הביא לפי שפירסה נדה כו', אמנם גם רבנן דהכא כוונו לפשוטו של מקרא של הרשב"ם:

[יא] **חדל** להיות לשרה אורח כנשים היך מה דאת אמר וכי תחדל לנדור פסק כו'. ביפ"ת כתב וז"ל ורחיתי בקלת נסחי שכתב בהן שורי הממ"ח וכי תחדל לנדור ונרחה שהוא לשון דילוג כו' ע"ש, ול"ל פשוט שי"ל מפורי ר"ל מהתחלה ומרחים (כי תרגום ירושלמי של רחמית שילוי) וכפי' המ"כ, אח"ז רחיתי בערוך ערך חדל שמביח ג"כ הגי' מכחן "שרי המד"ח כי תחדל לנדור" ועי' בנדרים (כ"ב ח') דחמר שמואל אע"פ שמקיימו נקרא רשע אר"ח מלי קרא וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא ויליף חדלה חדלה כתיב הכא כי תחדל לנדור וכתיב התם שם רשעים חדלו רוגז וע"ש בפי' הרח"ם שהרגיש דהחי חדלה בחיטו עדר כתיב, ולפ"ז י"ל דהר"ח הוא ללמד דלשון חדלה שייך נ"כ על ביטול והשבתה ולפי שפשוטו של מקרא דוכי תחדל לנדור ממעט שלא יהיה כלל חיטו שלא יתחיל לנדור כמו שמפרש כאן המדרש (ועי' רים חולין) לך לפ"ז תיבת תחדל הוא לך למותר דהל"ל וכי לא תנדור לכן בא הכ"ם (היינו נלוי מלחא על הורלת המלה) להורות שפי' וכי תחדל לנדור ר"ל שלם התשבת ותבטל חת חשר נדרת דהיינו שתשהל על נדרך ולא תקיימו לא יהיה בך חטא, הא לם לא תקיימו יהיה בך חטא, (ולפי שלפי חוקי ההגיון אין זה משפט מהפך די"ל הא לם תקיימו ג"כ לא יהיה בך חטא ורבותא קמ"ל דאף לם תחדל לא יהיה בך חטא מ"מ יש להדרש על מה לסמוך), או כמ"ש התוס' רים חולין (ד"ה לחבל) הא לם תנדור יהיה בך חטא יעו"ש וע"ל שכוון להגיה "נקרא חוטא" כלשקמן (ע"ז ב') כי שלח יד להגיה כאן "רשע" מלה"כ שם רשעים:

[יב] **ואדוני** זקן כו' אתם מילדים עצמיכם ומזקינים את הבריכה. כ"ל דבריכה הוא כיוצ מליצי על המצפיע, ובמדרש שמש היפ"ת הגי' חבריכם, [וכ"ה בדפוסים ישנים גם חדשים חבריכם, וי"ל מדומיכם, עי' רש"י ומ"כ, ומך בד' ממטמדם הבריכה, כ' ט"ס]:

פרשה מט

[א] **ארשב"נ** שמותן של רשעים דומים לכלי קוריים מה כלי קוריים כו'. כ"ל שר"ל בגדי עור כי בל"ר Coduim עור, וכ"ה עבע כלי עור שם שתמשו יתקיימו ושם יוכחו הם מתיבשים ומתכווצים ומתקצרים ואולי מלה הרומית הלזו מבנות העבריים היא ומסתעפת ממרם קרס, כד"א וקרמתי עליכם עור, ויקרס עליהם עור, (יחזקאל ל"ז) תח"ז מלתי בהיפ"ת שכתב "ויש מפרשים כלי עור בלשון לע"ז" ע"כ:

[ב] **שמעת** מימיך אדם קורא שם בנו פרעה סיסרא סנחריב אלא אברהם יצחק יעקב כו'. עי' שו"ת מהר"מ מערבי ח"ח סי' רע"ו, ובשמים רמם סי' ק"ך:

[ג] **אמר** לו הקב"ה אם המול תטול סוד ה' מה סוד ה' כו'. אולי כוונתם כפי שיטת בעלי המניין שהשומם הוא מל והשבונו שבעים:

[ד] **כי** ידעתיו למען אשר יצוה כו' רבי יודן בשם רבי אלכסנדרי זו הוריא. כ"ל שכ"ל חבריא ור"ל שיהא תת בניו ותת בני בניו תחרין שיהיו יחדיו בחברה וישועה למען יוכלו להועיל לים תת תחיו, ולא בבדידות כדרך הפילוסופים הקדמונים, ועי' מש"כ הרמבמ"ן גם יחוסים, ודרם זה מתיבות למען תאר יהא מלשון לותתה ועי' ס"ר פ"ז מש"כ שם:

[ה] **הבצעקתה** ואיזו זו דינה של נערה. כדכתיב לעקה הנערה:

[ו] **כל** צדיקים שנאמרו בסדום צדיקם כתיב. עי' מש"כ בפרשה (ס"ד) דים מדרש"ל שיהמרו דהמש"כתיו הוא להגדיל לא להקטין:

[ז] **ויאמרו** אלינו זקינינו וכל יושבי ארצנו זקננו כתיב זקני אשמה. נחלקו הספרים ע"ז, י"ם שזקינינו מלא דמלא, ועי' בר"ק ומש"ם שם, ועי' בסנהדרין (ק"כ ב') ויתמרו תליו כל הזקנים ודלמא סבי דבכתה הוו מי לא כתיב וייתר הדבר בעיני מבטלוש ובעיני כל זקני יבר"ל ותמר רב יוסף סבי דבכתה:

[ח] **אם** כן לא יצאת ידי שבועה. דריש חלילה לשון לא יחל דברו:

פרשה נ

[א] **ויפצר** בם מאד הבנים בם אף וצרה. עי' במפרשי המדרש שבולש דתקו בזה, ול"ע שהוא ט"ם במדרש ול"ל זה הדרש להלן ע"פ (י"ט ט') ויפגעו בהים בלוט מתד, וכתן הדרש מובן מתד דהכרנים המדרש לתרי כי לא מלתו המלה הזאת (פלר) רק בדברי פיוסים ותחנונים (כמ"ש הרמב"ן) אין נאותה כתן לתנאי סדום שבלו בחזקה, ותמרו עתה נרע לך מהם, וינצו לשבור הדלת, ותין תלה דברי פיוסים, ותיך תמר הכתוב "ויפגעו"? לכן דרש זאת במדת טוטריקין שהכניסו תנאי סדום בלוט תף ונרה, כל"ל נכון, תמש לפי הפשט כ"ל לתמר ע"פ מש"כ הביאור שמ"ם ויתמרו גם הלזה ויתמרו התחד בת לגור כו' לולו מתמר תחד, תלה המה מתמרים שונים מתנאים שונים מהמון מדברים בערבונית, תלה תמרו: גם הלזה, תלה תמרו התחד בת לגור כו' ונקחתם תמרו עתה נרע לך מהם, ויש לומר שתחרים הפניהו במתמרי פיוסים ובבלוש, ותחרים ניצו לשבור הדלת, ועי' בביאור מ"ם על התרגום שתרגם ויפגעו "ותתקיפו" וכפי הנראה שכח כי גם ויפגע בם (י"ט נ') ויפגר בו (ל"נ י"ח) ת"ח נ"כ ותתקיף:

[ב] **האחד** בא לגור וישפוט שפוט כו' אנו בועלים אותו ונוטלים את ממונו. עי' מש"כ בנליון ס"ר פ"ח בשם הר"מ מלפלם:

[ג] **אם** יאמר לך אדם הדא כוכבתא דצפרא כו'. כוכב נוגה נקרא בלשון סוריה כוכבתא ומודע שכוכב זה הוא מאיר לרוב בבקר השכם והוא נשמר לבדו תחר כל הכוכבים (עי' תו"ח ד' כ"ה?) ובזה יובנו דברי ר"י בר תבין:

[ד] ר"י אמר זה שבט ראובן וגד. אולי ירדמו לרעתו שבתרו בעה"י בעבור שהוא מקום מרעה, והיה זה לרעתם, ועי' בשמות רבה פ"ב בי"ת:

[ה] **כך** הנוה היפה בודק בן הבא ואנכי לא אוכל להמלט ההרה פן תדבקני. אולי יפרש בהיפוך מתוון "תבדקני":

[ו] **א"ר** חלפתא קסרייא ומה אם לוט כו'. ספרי נשא ומדרש נשא (פי"ח) ועי' מש"כ שם בנליון:

פרשה נא

[א] **אמר** ר' יהושע וצמח האדמה אפילו צמחי אדמה לקו. ג"י מה מיהם כזה על הכתוב? וכ"ל שכ"ל שנלקו צמחי אדמה שסביב סדום עד שוסף לא לבד בעת ההפכה וכ"ה בתמת עי' חוכמתא דשלמה רבתא פ"י ז' ועי' בפי' רוח חן שם ותולי לזה נסמך מלמר דריב"ל עד עכשיו כו':

[ב] **במ"כ** ובקומה ידע פירש"י בחושם ותבונה כן לא נמנע למחרת מלשמות ע"כ. וכן פיתח בגמ' מזיר כ"ג ג' ע"ש:

[ג] **ותקרא** שמו בן עמי בן מי שהיה עמי. וכזה מובן מ"ש אחר הכבירה ותשכב אח אחיה (פסוק ל"ג) ביחס הפעול שהיתה היא הפועלת, ממ"כ אחר הכעירה כחוב ותשכב עמו (פסוק ל"ה), וכ"כ ותאמר הכבירה אל הצעירה הן שכבתי אמש אח אבי נשקנו יין גם הלילה ובאי שכבי עמו (פסוק ל"ד):

פרשה נב

[א] **ואויל** שפתים ילבט זה לוט כו' הביא עליו לבטי לבושים. כ"ל שכ"ל ליבוש והוא טוטריקון של לא יבוא טמא וזה לומר מה להלן לא יבוא טמא שבלי"ז אינו סייך בכאן:

[ב] **ויסע** משם אברהם פנה מפני ריח רע כו'. תולי ל"ל מפני "שם רע" ודרים ויסע משם כמו משם:

[ג] **א"ר** חייא בר' אבא "עבר הוית קמי כנישתא דצפרין כו'. פסיקתא פ"ע ע"ש בתריסת ועי' מ"כ בס"ד בגליון הסה"ד ערך רחב"ח, ועי' בחות יאות שגרם קמי כיסחא דבבלאי לספרין כו':

[ד] **הנה** הוא לך כסות עינים כו' רבי ברכיה אמר עשאה מטרונה. כ"ל שכ"ל מטרה והוא בל"י ורומי מין כובע אחר היה נהוג במלרים על ראש זכרים ונקבות ולפעמים ג"כ היקף בלבד כמין גזר אחר אינו מכסה הקדקד עי' מ"ע ח"ב פמ"ז (קכ"ב ח') וע"פ רוב יבוא בספרי היוונים על בגד מכסה הראש של נקבות כדמות witea (ועי' במוסף ערך מנטור ול"ע ולא ידע מלשון ערבי) ועי' בפי' הרמב"ע פ' תזריע (כ"ח ל"ח) הגחון תרגום מעיל מנטר הנקרא סרבל, וכן תרגם יוב"ע שם, ובתרגום רס"ג שלפנינו הני' למנטר: ובהרת זקניס (ט"ו ג') כתב על המיטרה שהוא תכסיט מפואר מאד אצל המלכים:

פרשה נג

[א] **לעולם** ה' דברך נצב בשמים הא בארץ לא אלא מה שאמרת כו'. עי' בית"מ וכ"ה בשמ"ר פל"ח ע"ם ועי' בס' אהבת עולם סוף שמוד עבודה שהאריך בזה:

[ב] **אע"ג** דאמר רב הונא מלאך הוא כו'. כ"ל שכ"ל ר' יוחנן עי' לקמן פפ"ה ומש"כ בגליון לות רבה:

[ג] **מי** מלל לאברהם כו' קומתו של אברהם אבינו היתה ונעשה מלילות. כ"ל שכ"ל יבשה היתה וכ"ה בפסיקתא [וכ"כ בהרד"ל] ואולי יש לפרש מזה הפסוק בתהלים ירוך חניו כמו יתמוללו עלי"כ שורו עבר ולא יגעיל וכבר נמלא הלשון יורה כאן (וי"ל כחיים בית גבור כן בני הנעוריים עד"ז) וכן כמו שבלול תמם יהלוך ימחסו כמו מים:

[ד] **ביתו** של אבינו אברהם ווחרנים היו שנאמר וישכם אברהם בבקר. כ"ל ע"פ תקנת עזרא שהיה אחד מהשמות ואופה כדי שתהא פת מצוי לעניים (ב"ק פ"ב ח') ואברהם הכיס בבקר ומלא בביתו מוכן לחם, מלאו בזה חז"ל מקום לדרוש בשבח הלדיק שב"כ ווחרנים היו ועי' בית"מ:

[ה] **ויתן** אל הגר שכן דרך עבדים שיהיו ממלאים כדים על שכמם. כתב הי"ת וז"ל שלהיות דרך העבדים למלאות כדים על שכמם עשה כן לפרסם שהיא שפחה וכן אמר במ"ח לקח הרדיד וקשר במחניה לידע שהיא שפחה כמ"ש בילקוט סי' ל"ה כו' עכ"ל וחידוש על מרא דאגדתא שרואה שנעלם ממנו מקור הילקוט, שהוא בפדר"א פ"ל ע"ש ושם הני' הדרדור (שפי' לנין) שהוא חמת מים דקרא, אבל בחמת מ"ש כאן שכן דרך העבדים למלאות כדים על שכמם, הוא נפלא הא דבקה בת בתואל תוכיח שלא היתה שפחה ואעפ"כ והנה רבקה יולאת וכדה על שכמה, ובוודאי כן היה המנהג של כל בנות אנשי העיר אחר יצאו לשאוב מים, ועוד היה ל"ל שכן דרך השפחות כי הגר היתה שפחה ולא עבד, לכן ל"ל שהוא ט"ס ול"ל שכן דרך העבדים שיהיו ממלאים כדים על שכמם ע"ש, וכן רמיתי בס' בוצר עולמות שכתב ז"ל: הערביים בעת ילאתם לדרך יתנו המים והחלב בחמת של עור גדי כו', והנשים הולכות עם חמת מים על שכמן עד היום הזה שם עכ"ל, והנה לפ"ז אולי כוונת המדרש לומר שלא נהג בה מנהג בזיון

כמה שסם החמת על שכמה, לפי שכן הוא מנהג המרץ, וכ"ל עוד שמלמון המדרש שזכר מים ולא זכר לחם ובקרא כתיב תרוייהו? ברחה שדייק שלפי מנהג המקום היה לריך לומר: ויקח לחם וחמת מים ויסם על שכמה, לכן יפרש שתיבות „ויתן אל הגר" שוטות על „ויקח לחם" ותיבות „סם על שכמה" שוטות על „וחמת מים" ושישור הכתוב לפ"ז „ויקח לחם ויתן אל הגר, וחמת מים סם על שכמה, (ודרך הערביים למתת המים על שכמם ולא הלחם) וכ"ל שלזה כוון הרחב"ע בפירושו ע"ם, ועי' שבת (ל"ב ח') המוליא משלוי בשבת על רלשו חייב חטאת שכן משלי הוא עושין כן ע"כ ופירש"י משלי הוא היו מושלין כדי מים ויין על רלשיהם ואין לוחזין לותם בידים עכ"ל והיה יכול לומר ואין מושלין על שכמם, ואח"ז רליתי בהערוךלטע (ס"ב קלפיטיל ל"ה) שכ' מנהג המלריים שהאנשים מושלים משלם על רלשם והנשים על שכמם, ובכתבי לעצמי כ"ל כי פשטיה דקרא הוא, דתיבות „ותת הילד" מוסבות על תיבות „סם על שכמה" ושישור הכתוב ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר, ותת הילד סם על שכמה" והתיבות מהופכות כמו כל השם עון (הושע י"ד) כל הרע חייב בקדם (תהלים ע"ד), ועי' רמב"ן (בראשית ט"ז י"ג) וב' הדרכים האלה ממקום קדוש יהללו ממדת מוקדם שהוא מאוחר בעיון המדה הל"ף מל"ב מדות דר"ח בבריית"ג, [מדפס בכ"ע דקכ"ג]:

[ו] **ואת הילד בן כ"ו שנים ואת אמרת שם על שכמה אלא כו'.** עיין בירו"מ אות ח' תדע לך שכן הוא דכתיב ויכלו המים מן החמת ותשלך את הילד נמלא שקדמו הכתוב ילד מתיך קטנותו עבור התולשה עכ"ל רש"י. דבריו תמוהין מאד כי מאי לריך לרחיה מן הא דכתיב ותשלך את הילד שקדמו הכתוב ילד הא גם אגל שם על שכמה כתוב ואת הילד? ועיינתי בפירוש"י במדרש „ואין מבואר כן" והיד"מ נרא והוסיף מעט ברלונו, אע"פ שכתב בסה"ד עכ"ל רש"י, ומנמס נרחה לי שכוונת רש"י היא שהמדרש מביא רחיה דתיבות ואת הילד מוסבות על שם על שכמה (להוליא מעי' הרחב"ע שכ' ואמר לה קחי את בנך, והרמב"ן כתב ואת הילד נמשך למעלה ויתן אל הגר ואת הילד כי גם הילד נתן לה כו') מדכתיב אח"ז ותשלך את הילד מכלל דעד הנה נשתתו עי' רש"י והרמב"ן ד"ה ותשלך בשם רבותיו, ובפי' רבינו בחיי, ובכתבי לעצמי כ"ל שמ"ם המדרש תדע לך מוסב על מ"ם ונכנס בו חמה ומכחצית, תדע לך שכ"ה דכתיב ויכלו המים מן החמת ותיבות מן החמת מיותרות, אלא שר"ל מן החום שלי החלי שתה הרבה בכל שעה לכן כלו המים ודרים חמת מלשון חום, עוד כ"ל שמרנים המדרש על הכתוב שאומר ויכלו המים מן החמת ותשלך את הילד כו' כי ממרא אל תרחה בשות הילד שיוקשה מאד מדוע תיכף כשאר כלו המים השליכתו בילים שהוולדות למות, אחר שאין מבואר שכשמת למים (כמ"ש בשמעון שופטים ט"ו י"ח) וה"ל להכתוב לומר ויכלו המים והוא נשמע מאד עד למות, ומזה מוכח שככם בו חמה והיה נלרך למתות הרבה בכל שעה לכן תיכף כשאר כלו המים ייחשה מחיין והשליכתהו:

[ז] **ותשלך את הילד תחת אחד השיחים** א"ר מאיר שכן דרך הרתמים להיות גדלים במדבר. כך דרכו שר"מ לפרש הכתוב ע"פ המנהג עי' בויק"ר פ"ז ר"מ לומר שכן דרך בני מלכים להיות קוריס כו':

[ח] **ותלך ותשב את החמת הדא אמרה מחוסרת אמנה היתה.** עי' במ"כ ו"ד"מ, ול"ל שממה שכתוב ותלך משמע שהשאר היה רחוק ממנה מעט לא תלוה ממנ, ומה היתה בעלת לשונה תיכף כשרחתה את השאר רי' לה לרוץ תיכף אל הנער ולהביאו אל השאר להשקותו, אבל מחמת שהיתה מחוסרת אמנה פחדה שמולי בכדי שתלך ותכוב ותעלם ממנה השאר לכן מהרה למלוות את החמת מים ולהביאו אל הנער להשקותו, ומולי לזה כוון הח"ג שלא שלטו היו מדוקדק במה שסיים „ויחזר למות בלמא" משמע שהבין שהכיסה מים בחמת על להבא, ויותר ל"ל שהמדרש הרגיש אחר שהמלאך הבטיח לה שמע תלהים אל קול הנער בשאר הוא שם קומי שאי את הנער כו' היה לה להתיאן בדברין שמע תלהים אל קול הנער שם, והסיר ממנו למלוו, או שברא לו ה' שמה מים והרוה למלו (עי' רמב"ן) ומי' לה תיכף ללכת אל הנער לשאת לולו, אבל היה היתה מחוסרת אמנה ולא האמינה כ"כ לדברי המלאך, לכן כשאר רחתה את שאר המים הלכה ותשק את הנער (ועי' לעיל (פל"ב) אר"י נח מחוסר אמנה היה אילולי שהגיעו המים עד קרסוליו לא נכנס לתיבה):

[ט] **ויהי רבה קשת רבה וקשיותו עמו.** כי רגה ח"ו לפי המסורה (עי' אב"ע ויפ"ת):

פרשה נד

[א] **גם אוביו ישלים אתו ר"י אמר זו אשתו.** בלשון יווני גמוס נקרא אשת האיש ועי' בש"ר פ"ע ויקרא נס פרעה לאכמים כו' קרא

לאחתו, וכתב הפ״ת וז״ל: י״ל דמדכתיב יצליח לאחתו משמע לאחתו אבל לאחתו תמיד לו הכחש שבבית כדבסמוך דהל״ב יצליח לו מבע״ל כדרך ואית שהדה השלמה לך יצליו אחליח לעודיה וליתא כי מלאחתו נ״ב שלמים הם לאחתו כו׳ עב״ל, ובמח״כ ערבב שורש שלם עם יצליו שברבו שלו, ולמנם הי יכול להביא עוד דוגמת מבנין הפעיל שיקבר עם לל אבר השלימה לל בני ישראל (יהושע י״ח י״ט) לבל השבר הגמלה בתג״ך מבנין הפעיל כולם נקברו עם לת לו עם עם דו״ק ותמלה:

[ב] **ויאמר** אביהלך ופיכל כו׳ ר״נ אמר פ ה שכל צבאותיו נושקים לו

על פיו. תיבת פ ה נ״ל שמיותר, וז״ל הפ״ת, פי׳ שכל לבאותיו נושקים ידי המלך ע״פ פיכול ומלמרו, וזה לחיותו שר הלבא ורלה שזהו כמנהג מלכות לוטומלן שבבל נושקים ידי המלך כשטוללים מיזו שררה ע״פ שר הלבא שהוא העומן השררות לעבדי המלך ועז״ה פירבו וע״פ יפק כל עמי כדלכתוב לקמן בפ״ע [ל״ל בפ״ל] סי׳ ג׳ ורפ״י ז״ל פי׳ בע״ל ודילי עדיפא לי עב״ל, וכן רליתי בם׳ מעשי ה׳ (מעשי לבות פל״ח) שבתב וז״ל ולומרו ועל פיך יפק כו׳ ולדעתי יתבן שהוא לשון נשיקה שהמנהג במלכים שבל שריו ועבדיו בלים ונשקים ידו לבבוד המלכות ומין לאחד מן השרים רשות ליפק ידו של מלך לם לא ברשות המשנה כו׳ עב״ל:

[ג] **ר׳** אבהו בשם ריש לקיש אמר לפני ט׳ גנב ולפני עשרה גזלן. ירושלמי סנהדרין פ׳ בן סורר ה״ג ושם הגי׳ ר׳ שמואל בר סוסרטא בשם ר׳ לבהו עד שיגזלנו בפני עשרה בני אדם, בתן לא שבטלם ויגזול את לחיות מיד המלרי ויהרגנו בחיותו ע״כ ע״ש ועי׳ בבלי ב״ק (ע״ט ב׳):

[ד] **אמר** לו הקב״ה אתה נותן שבע בבשות חייך שאני משהה כו׳.

עי׳ בפי׳ הרשב״ם (כ״ב ג׳) שהעתיק זה הדרש ממדרש שמואל וכ״ה שם (רפי״ב) וחילום שלא הביאו מכאן, וע״ש ברשב״ם שהיה לפניו הגי׳ ת״ל הקב״ה לאחם נתת לו ז׳ לבבות חייך שבזיו טושים שבע מלחמות עם בניך וטלמים לותן כו׳ וליתא נ״ב ממ״ש שם:

[ה] **רבנן** ור׳ יצחק בן חקורה כו׳ א״ל ר״י בר חקורה כו׳. ל״ל חקולה:

[ו] **ויטע** אשל ר׳ יהודה ור׳ נחמיה כו׳. כ״ה נס בסוטה יו״ד סע״ב ר״י ור״ל ח״ל פרדס וח״ל פונדק, ורש״י בפי׳ לתורה כתב בשם רב ושמואל:

[ז] **במ״ב** ד״ה ביטרות כו׳ לכבוד האדון הפכו פניהם ע״כ. וכ״מ להדיה בתגמומת ויקבל ע״ם ועי׳ רמב״ם פ״ב מה׳ כלי המקדש ובם׳ יה״ח סי׳ פ״ב:

פרשה נה

[א] **ומה** הוא בודק בקנקנים ברוחים כו׳. חולי ל״ל ברוחים, [וביולקוט יפעיה בם״ע הגי׳ קנקנים יפים]:

[ב] **והאלהים** נסה את אברהם ריה״נ אומר גדלו כנגם הזה של ספינה, ר׳ עקיבא אומר נסה אותו בודאי כו׳. וכ״פ במכילתא יהרו פ׳ בחדם השלישי (פ״ע) כי לבעבור נסות אתכם בשביל לגדל אתכם ע״כ, וכן פירש״י שם נסות לשון הרמה וגדולה כמו הרימו עם תריס נסי כנם על הגבעה שהוא זקוף עב״ל, ועי׳ במכילתא בשלח פ׳ ויסע פ״ח וסם נסהו שם נסה לו גדולה שנאמר נסה לויל מרודך וגו׳, ולומר נסה את רחם בני נרשון דברי ר׳ יהושע ז״ל ר״ש המודעי והלא גדולה היתה תלה בשי״ן וכאן לא כתיב אלא נסה שם, הא מת״ל ושם נסהו שם נסה המקום את ישרחל ע״כ, (עי׳ במדרש שה״ש ע״פ לסוסתי ברכתי ר׳ ספיים לסשתי כתיב לומר הקב״ה כשם שששתי כו׳ ת״ל ר״ש דייך ספיים כ״מ שנלמר שישה כתיב בשי״ן וכאן בשמ״ך כו׳ ובמכילתא פ׳ בשירה ע״פ והמים להם חומה הגי׳ בהיפך, ורלה נ׳ במדרש עיקר). ולף שנפלה קלת מה לריך ר״י לחילוף ס׳ שם׳ כי נס נסהו שם׳ לאבר לפרש לשון הרמה וגדולה מלשון לם כדברי המדרש כאן וכש״י דלעיל ולא היה מביא עליו ר״ת המודעי, (ועי׳ בפי׳ הראב״ע בכאן ז״ל: והחלוחים נסה, י״ל כי הם׳ במקום ס׳ והם׳ תחת הת׳, וטעם כל הפרשה יכחיבם עכ״ל), עכ״ז נרלה שנם רז״ל החזיקו פירוש נסה מלשון לם לדרך הרם ולא לפעמות לבן ר״ת המודעי לחז בפעמות לפרש נסהו לשון נסיון, וכן כאן ר״ע לומר נסה לותו בודאי כו׳ ובדומי ר״ל כמשמעו, וזה אני מבין לשון רש״י שם׳ שלח (י״ד כ״ב) ויכון כמשמעו ע״ש, ורבים תמהו מה בעי רש״י בזה (עי׳ בדברי שמואל להגאון ר׳ יוסף שמואל נתנאלהן ז״ל מש״ב בשם אביו וכבר קדמו בזה המעמר), וכפי מה שכתבתי לעיל מובן מאד שכלפי מה שפירש בשוף יתרו לבעבור נסות לשון נסיון, שי׳ לעיל פט״ז שכאן הוא כמשמעו לשון נסיון, שי׳ לעיל פט״ז שאבר שם שהב זהב ודלי (ועש״ם כמ״ב וביד״מ), ובפמ״ב כוס שהיה כוסי ודלי, ובפמ״ה פרח מדם ודלי, ובפ׳ פ״ז מלאכתו ודלי, (מ״ש בפפ״ז מלאכתו

ודלי שסכוומה להשמים, ומלאכה כיוצי להשמים, ל"ש הלשון "ודלי" אשר הוראתו "ממם" "כפשוטו" ואמנם בבבלי סוטה (ל"ו ב') רו"ם ח"ל לעשות מלאכתו ממם, וח"ל לעשות לרכיו נכנם מש"כ לעשות מלאכתו ממם, פירש"י מלאכה ממש, ומ"ש לעשות לרכיו ר"ל תשמיש, וכן מוכח בשבת (מ"ט ב') ע"ש לעשות לרכיו ר"ל השמיש, ועי' לקמן פע"ה ויעלה יעקב מלאכים ממנו שלוחי בו"ל, רבנן אמרי מלאכים ממש (והרז"ה בבבלי שלמה שנה בזה), ועי' ביומא (ע"ה ג') והכשירים הביאו את אבני השהם תנא כשירים ממש וכה"ג כשירים וכוח ונשם אין ע"כ (ויפה העיר הרש"ל בח"ה וז"ל: ק"ק ליישנא דקאמר כשירים ממש למה מקרי זה השם מלשון עביט טפי ממש, דבמה כתובים נאמר כשירים מלשון כשיו ורב שכ"ל), ובפל"ד אחי שהיה אחי ודלי, ובספל"ז שכם אחד זו שכם ודלי, ובפל"ח כי עלית ודלי אז חללת ודלי, ובס"פ שמות ומלל לא הללת ודלי (ע"ש בירו"מ), ובויק"ר פי"ב כי יהדהד ודלי (ע"ש בירו"מ ומש"כ שם בגליון), שם שור ודלי אמו תוכיחנו (ע"ש בירו"מ), ושם פ"כ אכילה ודלי, ובמ"כ נשא פ"ט (ע"ש בירו"מ) רגליה ממהרות לרוץ לרעה בודלי, ובמדרש רות ותשב מלד הקולרים ודלי, ובמדרש שה"ש ע"פ עמודיו עשה שלמה ודלי וע"ש במ"כ, ובמדרש קהלת ע"פ טוב שם ושמואל מת אר"א מיתה ודלי וע"ש במ"כ, ושם ע"פ כל אשר תמצא ידך לל תפטו אל התליות אל תפטו לעשרן ח"ל אל תפטו לרואתן ודלי ר"ל כפשוטו (כמ"ש שמ"כ ועי' בהשמטות לס' העתק שאלה ח"ח לות כ' דקי"ב), ועי' בירושלמי ע"ז רפ"ג ריש"ח אל תפטו לרואת ממש וכ"ה בתו"כ (והמלבי"ם ז"ל שגה שם בפי' ע"ש ובפיוט הדפים ודיו), ובמדרש שו"ט מזמור ג' ושובי בן נחם כו' למה נקרא שמו שובי ר' אומר שאשב ילרו לשעה (ורבנן אמרי) שעשה תשובה ודלי ע"כ, ובמדרש שמואל ר"פ כ"ה בעות ישראל אל שמואל בכיכה ר' יהודה אומר בעות ישראל ודלי כו' רנ"ח הנאות שבישראל כו' (ע"ש בכלי יקר), ובירושלמי מדרש (ספ"ט) הגי' בעות ישראל ממם, ובמכילתא פ' יתרו ר' יהושע אומר נכריה היתה לו ודלי, ושם עוד וישמע משה לקול חותנו ודלי (והמפרש זה יגחמנו לא הבין פירוש לשון ודלי ונעתה מדרך החמת, וכן המ"כ בכ"מ), ובספרא שמיני אותו תשבחו יכול ישבחנו ודלי כו' ר"ל בחיוב, ושם תמור וכיוצא יוצא יכול יהלם ודלי ג"כ ר"ל יהלם ממש בחיוב (ע"ש במפרשים), ושם עוד וכי ימות מן הבהמה הרי מיתה ודלי ר"ל מיתה ממש, ובפ' מוציא על תוך יכול תמוך ודלי, ובירושלמי ברכות פ' הלו דברים ויבדל מלהיות הבדלה ודלי ר"ל ממם (ובב"ב פ"ג הגי' הבדלה ממם), ובספרי פ' שופטים פי' קס"ח (והביאו רש"י) וכי יבוא הלוי יכול בבן לוי ודלי הכתוב מדבר כו' ר"ל בלוי ולא בכהן, ובמס' שמחות פ"ז את מביה ואת מחה ודלי (ובגמ' יבמות מ"ח ב' ובספרי הגי' ממם), ובהוספתא דסוטה פ"ז רע"ח אומר מי הלים הירה ודלי (והגר"א הגיה כמשמעו לפי שהיתה כן בגמ') פי' ג"כ כמשמעו, והנמוק"ש בעל פי מסה בירושלמי במס"פ במח"כ שגה בזה לפרש שמ"ם ודלי ר"ל מודה בזה לדרי"ג שירת מן העבירות שבידו לכן כתב הרמב"ם לא שמיך שהלי תוספתא אלא כשתמת דליעת דמהניתין דמשמע דלא דרים ר"ע אלא להא עכ"ל, ובפסחים פ"ט דף ל"ג ב' במשנה לא מפני שרחוק ודלי ר"ל כפשוטו, ובפסיקתא פ' זכור אשר קרך בדרך רי"ח טמאך כו' ר' נחמי' אומר קרלך ודלי כו' ובתחומת הגי' קרלך ממם:

[נ] **רע"א** נסה אותו בודאי שלא יהיו אומרין המטו ערבבו ולא היה יודע מה לעשות. ל"ש אר"ל שלכך בא הקוי לתת לתת את בנך, את יחידך, את יצחק, ולא תאמר לו בקיטור קח את בנך יצחק, כמו שהיתה ס"ש הנחקקין (פ"ט ב') וכ"ש למה כדי שלא הטרף דעתו עליו, והביאו רש"י בחומש, והרש"ס לא ידע מקורו שבסנהדרין שם, ועי' במו"ק ח"ג פכ"ד שכ' וז"ל והסכים לשמוע לותו לאחר מהלך ג' ימים כי אלו היה רואה לעשותו לבעתו בבוא המלוה אליו היה פעולת בהלה בבלתי השתכלות כו' עכ"ל:

[ד] **אע"ה** אברהו שני בני אדם נהגו בדרך ארץ כו'. ר' אבהו בשעלמו התנהג כן עי' בתוספות ס"ב ג' וירום' בילה (פ"ח ס"ז):

פרשה נו

[א] **ומנין** שעבדים דומין לבהמה מן הבא שבו לבם פה עם החמור. לשון ר"ל מדלה כתיב את החמור וכתיב עם דרשו עם הדומה לחמור כמ"ש בעלי הדרשים שעם הוא מלשון עמיתי וריע אר"ל בשתות והתמות, ויש להם סמוכים ג"כ מדרז"ל כמו שדרשו ע"פ מחר אתה וביך עמי עמי במחיתי (ברכות י"ב ב') ולקמן פע"ה ותרבע מאות איש עמו רל"ו עמו כשעמו מה הוא כו' ולפ"ז אין לאו לריכים לומר שהוא כמו ג"ת עם החמור אלא עם הדומה לחמור, אבל בכתובות (קי"ו ג') דרים ג"ם כתיב

הכא לעם עליה וכתיב התם שבו לכם פה עם החמור ע"פ הדומה לחמור, משמע בהדיא דדרכו עם החמור כמו עם וכן לגי מפרש ברים חיי שרה, שמתחלה לחמר מברכם (כ"ג ד') תע לי לחזות קבר ע מ כ ס ר"ל לגי מבקש קבר מכובד הרבה כי אם קבר כמו שלכל עם הארץ, והם השיבו לו, לא כאשר בקשת, שמעט מדוע נשיא אלהים אתה בתוכנו במבחר קבריו קבר מהך, אים ממנו (ר"ל אף המכובד היותר נדול) את קברו לא יכלה ממך מקבר מתך:

[ב] **אלא** כיון שהפליגו ישראל עצמן בימי ירמיהו כו'. לעיל ל"ל בימי נחום, [ועי' רז"ו כמש"ל פמ"ד סי' י"ב בימי ירמיה כו']:

[ג] **חמשה** דברים נאמרו בקרומיות של קנה כו' ואין חותכין בה בשר כו'. ירושלמי שבת פ"ח ה"ו וע"ש בק"ע ובמ"ק, ולפי הגי' בכאן ואין חותכין בה בשר אחת ולא כמ"ש בירושלמי "על הבלען" בטלה רליתו נגד בעל העיטור שהביא הב"י ביו"ד ס"ו, והיפ"ת כתב שמ"ש "מפני שרו"ר שוכנת עליה" הוא ע"פ:

[ד] **ויאמר** בי נשבעתי כו' משל לאחד ששמר את אנונו שבולת נהר כו'. עי' במצפת דר"ח שהגהתו היא תמיהת [על שבור] אלא שאני מוסיף לומר שתיבות "שבולת נהר" הן הוספת ליזה מפרש לפרש תיבת "לגיטו" ואולי ל"ל לגונו והיא מלה יוונית ἀγωγός שפתרונו העלה קלמנל וואססטלייטונג עי' ריימ"ז ח"א 56, [ועי' ערוך ממדרש ליכה לגונא דמיא, ופי' במ"ע בל"י לגור ואמת מיס]:

[ה] **ע"מ** כן ירדו חט"ו לכבשן האש על מנת שיעשה בהן מופת. רליתי בס' מעיל שמואל (פלוריטין) בחידושי הרמב"ם הל' יסה"ת רמז ד' שכתב וז"ל: כתב בעל ה"ג וז"ל: וכשמסר עצמו יתכוין לפי' אלא יעשו לו גם וכן עשו חמו"ע שאמרו בין יגיל בין לא יגיל לאלהך לית לחנא פלחין, ומלתהי ברכה פ' כ"ו ע"ש שמע לא יהושע הכה"ג היפך מזה, אלא ויעיין היושבים לפניך כי אנשי מופת המה ר"ח אמר ע"מ כן ירדו חמו"ע לכבשן האש ע"מ שיעשה להם מופת, והוקן לומר שאם ישעו אר' עושה גם לגדיקים והושלכו לפי' אלא יעשה להם גם, דלישנא על מנת לאו פי' כן, או ירצה לומר ע"מ שיעשה להם מופת ויתפרסם אלהותו ית' בעולם וכל רואיו יכירוהו, אבל לאמת בדעתם ובדלונם הי' להצדיק להשבחו ית' ויח' ואחר זמן רב מלתהי בזוהר פ' תולדות (קמ"ב ע"ב) ר"ש פתח אנרי אדם עוז לו בך זכאה ב"ג דאתתקף ביה הקב"ה וישויה תוקפיה יע"ש בין ישיזיב בין לא ישיזיב ידיע ליהוי לך מלכא כו' וידוע מ"ש התוס' ז"ל דדברי בעל ה"ג הם דברי קבלה ומאחתי אמלאתי כדבריו בדברי הזוהר שהם מאנרי הקבלה עכ"ל, ואכי חפצתי בזה"ג ולא מלאתי כלל את זה שלשון שהעתיק בין יגיל בין לא יגיל, אבל כ"ה במדרש חזית ע"פ זאת קומתך ע"ש, ובמדבר רבה פנ"ו, ולחנא שמח הרה"מ שמלא כן בזוהר, ועי' במדרש שמות פ"ט שהיתה שם ג"כ שהי' להם שימן שילוו ע"ש, ומ"ש הרחשוניס דדברי בה"ג הם דברי קבלה, לא כוונו כלל על קבלת הזוהר בשפתרות, כ"ח על קבלה מקמאי בנלה מהגאונים ורבנן סבוראי (עי' שו"ת מהרימ"ט ח"ב יו"ד סי' י"ח) ולהיתי ביפ"ת כאן שכתב הלשון: והשתא לא תקשי למאי דקי"ל שהכניס ע"מ שיעשו לו נם לא נעשה לו נם וכדמשמע מעובדא דהרן דלעיל סוף פל"ח עכ"ל, ואתמה עליו מאי קשיך למשמעות הלא מפורש הוא בספרא פ' אמור כל המוסר עצמו ע"מ לעשות לו נם אין עושין לו נם ואלא לעשות לו נם עושין לו נם שכן מליט בחמו"ע שאמרו לגי"ב כו' ט"ב (ועי' שבת ל"ב ח') והמ"ב ג"כ לא העתיק המאמר כלשונו, ואח"ז ראיתי בשמ"ב עשה ה' שכתב וז"ל: וכשמוסר עצמו לא יהי' כוונתו לשמוך על הנס שכל המוסר עצמו ע"מ לעשות לו נם אין עושין לו נם כו' וכן עשו חמו"ע שאמרו עצמם למות שבע, והן לא ידיע ליהוי לך וגו' כלומר יגיל או לא יגיל ילהלך לית לחנא פלחין עכ"ל, וכמעט מכוון הלשון להלשון שהביא המעיל שמואל בשם בה"ג ואולי בה"ג בשמ"ב נתחלף לו בשבועה, [ועי' הלשון בממוקי יוסף (שהביאו המ"כ)]:

פרשה נז

[א] **רפאות** תהי לשריך ושקוי לעצמותיך כו' נתבשר שנולדה זוגתו של בנו. עי' ביפ"ת ובידו"מ שהמדרש יכוון לדרוש לעצמותיך ע"ד עשם מעצמי ובשר מבשרי, ול"ל להוסיף ע"ז שידרוש נ"כ ושקוי לשון תשוקה וכמו שהיתה לעיל (פ"כ) ד' התשוקות הן מין התשוקה שהם הלא לאיש שנאמר ואל אישך תשוקתך וגו' הערוך שם במדרש ד' שוקין הן מין שוקה של חמה וכו' וכה"ג בחזית ע"פ ועלי תשוקתך ועי' בכתובות (ס"ה ע') דרים ג"כ ושקויי לשון תשוקה דברים שהחמה מתשוקקת עליהן ע"ש, כי דרך הדרם הוא תמיד לפי דרך בעלי החמיים ויהי' השורש שק או כמ"ש ברים חזית ישקני ידבקיני

[ב] **איוב** איומתי היה ר"ל בשם ב"ק אמר ביומי אברהם היה שנאמר את עוץ בכורו וכתיב איש היה בארץ עוץ. רמיתי בס' יפ"ת שכתב וז"ל: ומרץ עוץ היא קוסטנטינה כי תרגום שימי ושמתי בת מדוש יושבת בארץ עוץ חדי ובדיתי קוסטנטינה קרתא דמדוש דמתבניא בארע תרמיע, ורגלים לדבר כי זו היא ארץ עוץ דאיוב, כי הן עוד היום עיניו הרואות בעיר קוסטנטינה בית תפלה ליסמעאלים ומצבת קבר, ואומרים כי היא מצבת קבורת איוב, וגדות דולקות, וכבוד גדול עושים לו להסתחוות ולזבוח שם כל הבא למלא את ידו מנדוליהם כו' כו' עכ"ל, (וכן בהסכמות שמדפסו ברמזיתו (ד' ווינ"א וקפ"ח) כתוב על גביהם: ולולי דברי גבורי החיל רבני ארץ עוץ היא קוסטנטינה רבתא!) ולפלא בעיני על הגאון מוהרו הר"ם י פ ס אשר מורו זרח שמש בעיר הלזו קוסטנטינה ולא בדק יפה בזה, ואיוב בחיוב נתחלף לו, עי' ביוחסין (ד' קוסטנטינא ז' ע"ב) שכתב וז"ל: והיה איוב שוכן בערביה ובמצ' ובארץ מדוש שהיא דרומית לא"י, ואע"פ שהתרגום אמר בארץ עוץ ארמיניא שהיא ארץ יון, וכן מומרים שקברו הוא בקוסטנטינה ע"כ, וע"ז כתב המגיה שם: אמר ס"ם (שמואל שלום) זה איוב הנקבר בקוסטנטינה הוא איוב אל תוליכני אשר בא לקוסטנטינה שנת ז' לאחר מיתת חסין בן עלי הוא ועבד אלה בן עבשם, ועבד אלה בן זיד עם חמשים אלפים איש וק"ק אני משוט, ונהרג הוא בשער הנקרא חינרי קאפי, ויון אשר עליו עשה לותו בן יורגי המלך הנקרא קוסטאנטין, ובא כ"ב שנה לביתת מחמד, דו"ק בתריכיהם ותשכח עכ"ל, ואח"ז רמיתי שגם חד מקן דעייל להתם הוא הרה"ג מוה' יוסף שוואלרן ז"ל בספרו, מביא ג"כ שמרמזים קבר איוב בקוסטנטינה, וחשב שלדעתם הוא איוב דקרא, ע"ש, ולא הביא מס"כ היוחסין ומגיה הנז'? וע"ם ביוחסין שכתב: וכתוב בספר דה"י לטלריס וליוונים כמו כן שמשם כתבו, וכי איוב הוא יובב בן זרח מבלרה ממלכי אדום כו' עכ"ל, ולא הביא מס"כ הרחב"ע ברים איוב וז"ל והאומר שהוא יובב בן זרח מבלרה, שמא בחטא רמה זה, כי אין לו על מה יסמן לא על דברי הנביאים ולא על מה שהעתיקו חז"ל כו' עכ"ל:

סדר חיי שרה

פרשה נח

[א] **ויהיו** חיי שרה מאה שנה ושנה ועשרים שנה ושבע שנים שני חיי שרה. ר' יהודה אומר בשעה שנאמר ויהי חיי שרה מאה שנה ושנה ועשרים שנה היתה כבת עשרים לחטאה וכבת שבע ליפי. ר' נחמיה אומר בשעה שנאמר ויהי חיי שרה מאה שנה ושנה ועשרים שנה היתה כבת עשרים לחטאה וכבת שבע ליפי. ר' יוחנן

לכאורה לפרש כפשוטו שהשתחוה לבני חת כמנהג ברחב"ע וכן הביא את הפסוק הבני דכתיב בתחם לפני עם הארץ ועל כתיב לעפרון ממעט מזה שהשתחוה לה' בעיני בני חת, ועי' פי' הרחב"ע (פ' ויחי) ע"פ ויחתו ישראל והכנן בעיני שכנן שבח לה' ואין זה כהשתחויות אברהם כי שם מפורש לבני חת עכ"ל, ודבריו תימה מדוקדקים שבפסוק הבני ויחתו אברהם לפני ע"ה נ"כ אין מפורש לפני מי השתחו, ועוד בעלמו יפרש שקאי זה על עפרון, ויגיד זה הפסוק על ריש טייט הפסוק הראשון שפי' נ"כ שהשתחוה לה' ומ"ש "לעם הארץ לבני חת" ר"ל לעיניהם ודו"ק

[ועי' ביפ"ת] :

[ז] **אמר** ר' אבהו שכפף הקב"ה קומתו של אדם הראשון ט'. עי' לעיל פי"ב ופי"ע תמר ר' אבהו גרעה קומתו כו':

[ח] **אמר** ר' מנין תנינן המוכר את שדיהו צריך לכתוב את שדיהו ואת סיטניה מהבא השדה והמערה אשר בו כו'. ליתא זה בכולי ס"ם בבבלי וכן בתוספתא ובירושלמי לא מצאתי עדיין, אך עיין בב"ב ס"פ ב' ליתא ע"פ ויקס שדה עפרון אבר במכפלה אמר רב מברשי מכאן למלרים מן התורה, ופירש"ם שהקונה את השדה קנה את המלרים עמהן וכל תוספות הגמוענן כו', כן נראה בעיני עכ"ל, וכן פי' הרמ"ם, ורלוחי בב"ח תו"מ סי' רע"ו שחמה מפני מה השמיטו הרי"ף והרמב"ם דין זה וכתב וז"ל ואפשר שהם היו מפרשים מכאן למלרים מה"ת לעמין שצריך שיעשה מלרים סביב השדה אבל לא לעמין מכירה עכ"ל, ונראה זה מצאתי ברחב"ן על ב"ב דף ק"ה ג', שכ' ויקס שדה עפרון וגו' עד סביב מיכן למלרים מה"ת שכותבין מלרים בשטר עכ"ל, וכן מצאתי בליקוטי ס' מקח וממכר לרבינו הני גאון בריש שער ד' המוכר בית או שדה לחבירו לריך למכור לו מלרים עכ"ל, ונראה נ"כ שמפרש כרחב"ן, ובזה יתי' דברי המדרש ברורין (וכן ממש"כ הרשב"ם ע"ז הנאמן "כן נראה בעיני" מוכח שגם הוא רואה ע"ז פירוש אחר) ומה מאד תי' שמח הב"ח שם ידע ממש"כ הרחב"ן ומרה"נ, וביותר דברי המדרש הנאו, אח"ז רלוחי להיפ"ת שמביא נ"כ את הגמרא הלז וכתב נ"כ שנראה שהרי"ף והרמב"ם מפרשים כדפי' מדלא הזכירו דין זה כו', ואח"ז מצאתי בשלוחות פ' בהר פיסי קט"ו מאן דזבן מרעא לחבריי לריך למימר ליה מלרחתך דכתיב ויקס שדה עפרון אבר במכפלה וכו' מלי סביב ג"כ משמיע מכאן למלרים מן התורה ע"כ, ועי' בה"ג ;

[ט] **אמר** ר"י חמשה פעמים כתוב בני ברזילי כנגד חמשה ס"ת. לא מצאתי בדברי רז"ל מפורש מה טיבו של ברזילי אם כי ישראלי הוא לא, ולפי הנראה מפשט הכתוב היה ישראלי, וכ"כ הרד"ק שם על שבי בן נתם שהי' ישראל ע"ש, (וברד"ק כתב "מארץ הגלעד כי' מכיר" בוהלי ע"ש וז"ל כי' ברזילי) ובעזרא (ב' ס"ו) כתוב: ומבני הכהנים כו' אשר נקח מבנות ברזילי הגלעדי אשה ויקרא על שמם, ורלוחי בכלי יקר (ב"ב י"ו) שכתב וז"ל: וברזילי הגלעדי מארץ גלעד משבט יוסף טעה לחשר שהוא להיותו משבט בנימין אחי יוסף כו' עכ"ל, ועתה נדפס בו"ת אחם סופר חלק שני ורלוחי שם (תשובה כ"ב) שכתב וז"ל: ומ"ט לא מייתי מקרא (ב"ב י"ו) חמתה ושפות בקר לאכול, דברי חכמה הם, גם כי ים לדחות דברי המביאים היו כעניים שובי בן נתם וברזילי הגלעדי עכ"ל, והנה מש"כ שבובי בן נתם כי' כעני נ"כ אין זה מלתא דפשיטא, כמו שכתבתי דברי הרד"ק, וגם לפי דעת חז"ל במדרש שזהו חנון בן נחש כתב הרד"ק שאפשר כי מתייר וחייהו (ועי' בכ"), וכבוד מ"ח עט"ר[ז"ל]הרלוי בתוס' כתובות (כ"ד ב' ד"ה שמי הכא) שכ': ומרמה לר"ת דריש חזקייהו היינו שהיו מיחסים לותם לחר ברזילי שהי' ישראל עכ"ל, ואנכי מלאתי בירושלמי ר"פ עשרה יוחסין בפירוש שבעות ברזילי היו ניורות ע"ש, וקרוב הדבר שהח"ם יסד דברו על הירושלמי הזה, ומ"ש המ"כ כאן שהקדים שם המלך דוד בלחם ויין לגב שטפי' כתב כן, כי לא נמלא כן אלל ברזילי כ"א אלל ליבא :

פרשה נט

[א] **וגם** עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני א"ר אחא לא היא זקנה ולא היא שיבה ט'. עי' במדרש שמואל פי"ד ומני זקנתי ושבתי, זה אחד מה' דברים שהן מכופלין זקנתי ושבתי, עדי וסהדי, מספטי ודיני, פרת ערוד, עלמיו גרמיו, ע"כ, וכ"ה במדרש שו"ט ע"פ כי עשית מספטי ודיני, אלא שבשם הגי' תחת זקנתי ושבתי, זקנה ושיבה, ובמסורה שם בשמואל ג' (י"ב ג') ומני זקנתי ושבתי פי' פסוקים הית בהון תרתין מילין ופתרונן חד, ומ' ומני זקנתי ושבתי, כי עשית מספטי ודיני, עדי וסהדי במרומים, פרת חפצי, ומוסרות ערוד, עד זקנה אני הוא ועד שיבה, עלמיו אפיקי נחושה גרמיו, גם שב גם ישים בנו, דין ומספט יתמכו, שמחה ושמון ליהודים ע"כ :

אמר

[ב] **אשר** לא נשא לשוא נפשו זה נפשו של נמרוד . כ"ל שכ"ל שנפש נמרוד לאבר תפלה להשית את אברהם לעבוד לשוח ולהלוים לא יכול לו לגלח אותו , כדמפ' לעיל פל"ח ומזומת כי נפש הוא פועל לא פעול לכן דרים כיסי נפשו על נמרוד אף שלא מזכר בקרא קודם ולא על אברהם :

[ג] **ר'** לוי אמר תלת בכל שהשליטו ביצרו כו' . לוי כ"ל שהיצה כל , לא בעירה מתלת :

[ד] **ויקם** וילך אל ארם נהרים ר' יצחק אמר בן יומו הוא דעתיה דר' יצחק ואבא היום אל העין היום יצאתי היום באתי כו' . כ"ל שר"ל שאף ר' יצחק שסובר לקמן פס"ח אלל יעקב דכתיב נ"כ ויצא יעקב מב"ש וילך חרנה (דאמרי רבנן בן יומו) דהוה כליצנהון דבריית הוה פלן לזיל לקסרין ועד כדין הוה על זוזיה , מ"מ הכא מודה משום הרמייה דוחבא היום אל העין , היום יצאתי והיום באתי . ובעיקר הדרש הזה אל היום יצאתי והיום באתי , כתב היפ"ת דאל"כ מאי ותבא היום אל פציעה דהיום בא עכ"ל ואיני יודע מאי פציעותיה דהיום בא הלא מן המפסדות הי' ביום שלפני זה בא אל העין , והיה עומד שם יום אחד , או גם אם הי' עומד שם כמה ימים לא הי' זה נגד המפסדות ? וכ"ל פשוט שהרגים ר"י שאליעזר בספורו לא סיפר כלל את דרכו , כ"א כאשר סיים את השבועה שהשביעו אברהם מיד אמר תיכף : ואבוא היום אל העין ולא אמר : והלכתי מעמו ואבוא כו' לכן דרים ר"י דמ"מ ותבוא היום ר"ל היום , ההוא שהיתי אלל אברהם והשביעני היום ההוא באתי אל העין כל"ל ורמיתי ביפ"ת שהשקשה כיון דמהיום ילפינן לה ויקם וילך למה לי פציעת דאמון אליעזר בדברו כו' ולפי מפ"כ לעיל בפציעת ר' יצחק אתי שפיר :

[ה] **ויברך** הגמלים מחוץ לעיר ארבעינן . כן ת"י ותרגע :

פרשה ס

[א] **מי** בכם ירא ה' זה אליעזר כו' אשר הלך חשבים בשעה שהלך להביא את רבקה כו' . כ"ל שהוא ע"ד מלינה שהלך חשבים שעשה לעצמו סימן שלא יהגון כי אלו יגלה למה כו' כדלקמן , והקב"ה האיר לו בזיקים ובברקים שזימן לו כהוגן את רבקה :

[ב] **כתיב** עבד משכיל ימשול בבן מביש כו' ובתוך אחים יחלק נחלה בתוך ישראל . ר"ל שלקח לו חלק ומחלה בזכות אברהם אביהו ואחב עלמו כאלו היה נ"כ מביניו ו"ש ח לבני ישראל וים לו נחלת אבות וקרא הכתוב פה (לפי הדרש) לבני ישראל אחים בלילוף אל אליעזר , ואין אלו לריכים למפ"כ היפ"ת שישראל נקראו אחים כי כולם אהובים ז"ל כאחים או אחים למקום כמ"ש למען אחי ורעי וכו' עכ"ל :

[ג] **הא** אילו יצאה אמה אחת והשקתו כו' . עי' מפ"כ בגליון הט"ס מגיה (ג' ל') ד"ה שהיה אחלה :

[ד] **פנחס** אמר כו' ויפתח אמר כו' בין דין לדין אבדה הנערה ההיא .

עי' מפ"כ הריב"ם בתשובה סי' ם"ע רמי' מכאן לפסק הרמב"ם בפ"ו מה' שבועות דלעולם אין מתירין שלא בפני הטדר דאם אפשר ע"י שליח או מפי הכתב למה לא עשה כן יפתח כדי להציל את בתו שהרי לא היו מקפידין אלא שלא ילך החחד לחבירו לפי לשון המדרש עכ"ל ועי' יפ"ת :

[ה] **אמר** ריש לקיש לפי שבנותן של בנענים משמרות עלמן ממקום ערות:

כו' . לא ידעתי מה ידרש עה"כ (שופטים כ"ח י"ב) אלל בעות ישראל יובני יבם גלעד ארבע מאות נערה בתולה אשר לא ידעה איש , אח"ז מלאתי שהקשה כן רש"ל בפ' מעשי ד' אמנם נראה שלא ידע שהוא דרש ר"ל ואחב שרש"י מעלמו פי' כן לכן דחה זה מפשוט הכ"ל דשופטים , ופי' הוא שר"ל שלא היתה מוכת עץ ולא ידע נ"כ שזה דעת רבנן במדרש ובירושלמי ועי' רש"ש ויפ"ת , וע"ל שלכן לא דרשו ר"ל כר"י שאפי' אדם לא תבעו בה ט"ם לא יוחו שבט הראשו כו' לפי דאזיל כשיטתיה דדרש ברים סוטה (ב' ל') האי קרא דלא יוחו שבט הראשו כו' לעניו הזווג דאין מזווגין לאדם כ"ש לפי מעשיו כו' ט"ם ולפ"ז מפרש גורל הלדיקים על הלדיקים המזדווגים ור"י מפרש גורל הלדיקים על המיועדות לפני הלדיקים ועי' לקמן בפס"ו — כ' היפ"ת יש לדקדק מאי מיכפת לה לאליו בתבעה מאחר , דשבחה קרא בהכי (ויש להוסיף דאדרבה אם תבעוה ותעכ"ל לא נתרלתה לזה הוא שבח יותר גדול) ועוד דכי לא יוחו לא משמע בתבישה אלא בזווג מ מ ם כדאיתא ברים סוטה כו' עכ"ל , וע"ל שלכן אמר שלא נתבעה משום אדם לפי דהתבישה פיועלת גם על התבעת , כמ"ש רבא (נדה ס"ו סע"א) תבעוה ליעשו ותפייסה לריכה ליבם ז' נקיים ל"ם גדולה ל"ם קטנה ע"ם , ומה שהקשה מרים סוטה כאן כ' כי התם ר"ל אמר ולא ר' יוחנן :

[ו] **אפי'** אדם לא תבע בה על שם לא ינוח שבט הרשע כו'. [מלבה"כ] ב ס ב ט פיו (משלי י"ו ד') :

[ז] **ותרך** העינה ותמלא בדה ותעל ס' כיון שראו אותה המים מיד עלו.

עי' במ"כ כיון שראו אותה פרש"י והרמב"ן ז"ל דמס לא כן הל"ל ותשאב ע"כ, העיר הרד"ק כי גם בהגר לומר ותלך ותמלא את החמת מים? ול"נ לייסב ע"פ מ"ש הרלב"ח סי' קכ"ו שמדרכם של חז"ל להקדיק לדיק להפוך בזכותו כו' ע"ש, וזולת זה אין מקטין בהגדה, ועי' בחב"ח סכ' וז"ל: וגראה שדקדק מלומרו העינה כיצה אותה בלשון נקבה כאשר היולדת כן נפתח העין ועלו המים לקראתה כו' עכ"ל, והוא טעות כי הם' של העינה אינו סימן נקבה אלא במקום למ"ד וכמו להעין :

[ח] **והאיש** משתאה לה ריי"ד אשר מצמצין ומביט בה. עי' במ"כ ד"ה מלמלן כו' מלמלם פיניו להביט בה היטב, מלאתי מאור טמון בספר ת"י להחכם קלמו ז"ל בפ' זו דכ"ח ע"ג וז"ל: וזה שלמרו בב"ר משאשה מוכן ומביט בה פירושו משתאה לשון שתיה אלא שהי' ל"ל אותה ולמר משתאה מלשון מוכן ולינו אותה או אותה משם משע אלא היה לו תמוה לשאות אלא לעיין בה כו' עכ"ל, וכן פי' הרמ"ג ועי' רש"י פ' זה, ולח"ז לאיתי שנש החב"ח פי' כן ע"ש, [בד' משמרדם מלמלן, ובד"י וח', ממלמל, ור"ל מוכן מוכן] :

[ט] **גם** מקום ללון לינות הרבה. עי' בשחר למלאה, ולאיתי בפי' המאירי למשלי (י"ל ע"ז) שכ' וז"ל וכבר הקדמו רבותינו ז"ל בפרושי הלשון ולמרו לנין שם בפלם בין ביתה וכן לין ליתה ולינה הפיבה לנון מקור כלומר כמה שתלנו, ונראה עוד לפרש דרך פשט כי הוא שלל לנין מבנין הפעיל כלומר השתדלי להלינו שם ולינה הפיבה לנון כלומר מעלמך בלא רשות עכ"ל, ועי' ברלב"ג בשם לחביו :

[י] **ושמו** לבן פרדוכום. כתב במ"כ פרדוכום פי' הערוך לבן ביותר ונרם פרדכסום ע"כ, ז"ל פרדכסום פי' לבן ביותר שהיה מצוחה כמו שלמרו בלוקן עכ"ל, והנה פי' זה כפי הנראה היה לנת פי' סבריי לפי הענין והמקום פה, שמשמע כי ר"י יפרש לבן ע"ש לבטית לכן משמעת ביותר "פרדכסום" לבן ביותר אבל לת הראה לנו מקור המלה בלשון לשון, וזולת זה יוקשה כי מלבד שלין זה כ"כ שבח ופאר לאיש שיהיה מצוחה בלבוניות, כי למצא מהפוך הוא שנגלי הוא, ולוקן הוא ממומין הפוסלין במדש, עי' בבכורות (מ"ה ע"ב) ולכן יתמה מאד מש"כ הערוך "כמו שתמרט בלוקן" כי מדבכת מנה הבנת! והמוסף למר ש"ב פי' בלוי"ל דבר מופלג אבר רוחו ושמעיו יתמהו עליו עכ"ל, ולפי הראה הסכים לפי' הערוך, והראה מקור המלה מליו"ר, אבל לפ"ז ביותר המלה לת יורה מלומה על לבמיות, ואיך יפרש ר' יוסק לבן במלה יוצית אבר תורה על דבר תמוה, ויכוון בזה שהיה מופלא בלבוניות ולפ"ז העיקר חסר מן ביותו, ומדוע לת למר פירושו בעברית או בארמית לומר לשבח שהיה לבן מאד, או היה לו לקרלו לבקן כלשון המשנה, ומדוע בחר במלה יוצית רחוקה מכוונתו? לכן נראה לי שם"ם ופ"ל פדרכום או פדרגום, והוא מלה יוצית והומללה ג"כ לרומית Πoδoελος ותרגום המלה כלותה הוא לבן רגליים והיא מורכבת מב' מלות Πoδoς רגליים Aελος לבן אבל יאמר על שום מהיר רגליו וקל המרוץ (שעלל פיסינ) וכפי הנהוג בארלות הקדם הסוסים הטובים וקלי הרגליים רגליהם לבנות ולמר ר"י שהוא לשבח שהיה זריז ביותר וקל הדרך ותיכף וירץ לבן אל המים החולה אל העין, וכפי שם"כ לבן ומזורז הוא ג"כ לכוונה הזאת, ועי' בסנהדרין (ל"ח ח') פ"ל שבור מלכי למוחל לחמריתו משיח על חמרת לתי לישבר ליה סוסא ברקא דאית לי, עי' רש"י ועי' בהנהות מוהרי"ב מרש"י דע"ז (ל' ח') (ותירוש שלה הביה ג"כ דהערוך ערך ברק כתב בשם ס"ח סוסיה בארבי), ופ"ל שברקא הוראתו לבן (כי הסוסים הלביים הם המשובחים בארלות המזרח כמש"כ) ומנה לחיבה לה? דבירושלמי ב"ב פרק יש נוחלין (סה"ד) לחמר רב הונא לרכביה לתרי ריכבי ברקי פ"ר חזקיה לה לחמרין אלא מייתו תרין סוסיין חיורין ומרכיבין על תריהון ודין אזלה בדה ודין אזלה בדה כו', ובירושלמי קדושין (פ"ח ה"ה) הני תרין סוסוון שעיי, ואולי בירושלמי שבת פ"ה סוף (ה"ג) נגיד לה כהדין סוסיה סרקיה ע"כ, ל"ל סום ברקי, ועי' בויק"ר פי"ג פל"ה ובמדרש שה"ש פסוק משכני אחריך כערקה סומקא ברישה דסוסיה חיולה, ועי' חולין ז' ב' סודייתא חיוורתא :

[יא] **ואנכי** פניתי הבית מטנופת של ע"ז. דרים בן ע"ם לשון הכתוב אל תפן אל האלילים :

[יב] **ללמדך** שאם יצא אדם לדרך ואין בכותו עמו מסתנף. אולי בא לייסב זה מש"כ ויולא העבד כלי כסף וכלי זהב ובגדים ויתן לרבקה, מאחר דהביב כ"כ וכ"ז מאי רבותיה דבגדים ? :

[יג] **וכל** סביבותיהם חזקו בידיהם כו׳.
סיפי׳ בכלי כסף בזהב וברכוש
ובבהמה ובמגדנות ע״כ ודייק ע״ז מאחר דאמיד
זהב וכסף ורכוש מאי רבותא דבבהמה ומגדנות,
אלא שהם יולא לדרך ואין מצטרכין עמו מסתגף
כדאמר לעיל וכן הם אין בהמה עמו ג״כ מסתגף
כדאמרינן במכילתא בשלח ובמדרש שמות פכ״ז
לכן היו בהמה ומגדנות חביבים:

[יד] **ויאמרו** נקרא לנערה מבאן שאין
משיאין את היתומה אלא
על פיה. בפירש״י בחומש הגי׳ מכאן שאין
משיאין את הבתולה אלא מדעתה ע״כ, וכתב
הרש״ם וז״ל: ב״ר והיינו דאמר ר׳ אבא ב״ר לוי
בפ׳ אע״פ אין פוסקין על הקטנה להמיתה כשהיא
קטנה ופירש״י שטורח הוא לה ואמר ר׳ זירא בין
היא בין חביבה יכולה לעכב מלישא עד שתגדיל,
אבל לאו היינו דאמר ר׳ יהודה אמר רב ואיתימא
ר׳ אלעזר בפ׳ האיש מקדש אסור לאדם שיקדש
את בתו כשהיא קטנה עד שתגדיל ותאמר בפלוני
אני רוצה דהתלכי עם האיש הזה בשווקין מיירי
ולא בקדושין ועוד דלישנא דאין משיאין את הבתולה
משמע עכ״ל, והיפ״ת הגיה כאן במדרש
אין משיאין את הקטנה וב״ב את היתומה כו׳
ופירש ג״כ כהרש״ם ע״ש, ואכתי מלאתי ברש״י
על הרי״ף ר״פ האיש מקדש שכתב וז״ל: עד
שתגדיל ותאמר בפלוני אני רוצה, ומשמע לדבר
דכתיב נקרא לנערה ונשאלה את פיה עכ״ל, הרי
מפורש לדבר ברש״י בפירוש החומש כוון להה
דלאסור לקדש את בתו כו׳ (ותמ״ז ראיתי בס׳
נחלת יעקב שהשיג על הרש״ם) ובכתובות שם
אבל פוסקין על הקטנה להמיתה כשהיא גדולה
ופירש״י ודווקא בלא קידושין אבל קידושין בקטנות
לא עד שתגדל ותאמר בפלוני אני רוצה עכ״ל:

[טו] **מרמזים** בה התלכי התלכי ותאמר
אלך הולכת אני על כרחכם
שלא בטובתכם. מל׳ מצח הגמון כ״י [ז״ל] כתב:
מלשון כתיב וישלחו, וכבר קדמו בזה הגאמר
למרלה, ועי׳ בפירש״י:

[טז] **וישלחו** את הבקה וגו׳ ויברכו את
רבקה א״ר אייבו דווים
ושפופים היו כו׳. לולי מדכתיב בוויין וישלחו
ויברכו ויאמרו כמ״ש לעיל (פל״ו) ובסנהדרין
(ע׳ מ׳) הוא לשון נזיי:

[יז] **ותקם** רבקה ונערותיה [ותרכבנה על
הגמלים] א״ר לוי שבן דרך
הגמלים גדילים במזרח. עי׳ בכתובות (ס״ז ע׳)
גמלים של ערביא אסה גובה פורטא מהם, וכ״ה
בירושלמי שם (פ״י ה״ב) ובב״ב (שם) ובשר״י נהגו העם
בערביא להיות גובה מן הבוסר ומן הגמלים:

[יח] **ויצחק** בא מבא אתא ממיתא. כן
תרגם אונקלוס אתה ממיתוי
לפי ני׳ הרמב״ן הנסוה וכל״ל כאן, ואולי
ממיתא הוא הסם כהורחת תיבת מבוא בל״ע,
ואונקלוס תרגם בכיוני, ואולי יפרש המדרש מ״ש
בא מבוא בחר לחי רואי שיאחז בא מדרכו
לבחר לחי רואי, היינו לא שבא מסם, כ״ל שבא
לסם וזה מסכים נם סדר הטעמים עי׳ בביאור:

[יט] **ותרא** את יצחק אמר רבי הונא צפת
שידו שטוחה בתפלה כו׳. לא
ידעתי ליפות מדוע שסטח ידו בתפלה ואולי דרים
לשון ע״ד הכ׳ ופרש ידיו בקרבו כאחר יפרש
השוחה לאחות (ישעיה כ״ה י״ח):

[כ] **ותפול** מעל הגמל איתרכינת. כן
תרגם אונקלוס ועי׳ רמב״ן:

[כא] **ותאמר** אל העבד ר׳ חייא אמר
ראה אותו הדור ותוהא
מפניו. לולי כוון בזה להסיר הקושיא שהקשו
המפרשים שמתין הביתה רבקה מאומרו „הוא
לדוני״ שהוא יצחק לולי הוא לאברהם לכך אמר
שראתה אותו הדור היינו יפה ומהודר וחזותו
מעיד עליו משל״כ לאברהם היה זקן מאד:

[כב] **במ״כ** ד״ה קונבי נרם הערוך ופירש בו
כלי שטווין בו הנשים או שרוחצין
בו ע״כ. עי׳ בכרמל ס״ח לד 256 ום״ב לד
204, ובערוך ד׳ ווייליאה רל״ח רמיתי בערך
קנכי פי׳ לשון לעז הוא כלי שרוחצים בו פניהם
ורגליהם, ור׳ משה בן בחרי פי׳ קונכי כלי מטוה
הוא שטווה בו המשה ע״כ, ובדפוסי הערוך
המתרגמים נשמט הסם ר״מ מן בחרי, אחר הוא
מזכר בערך קרם ע״ם ומח״ז נדפס ס׳ הפלאה
שבערכין ח״ב ורמיתי שם לד קי״ט ע׳ שהעתיק
שם הרמב״ל את זה הלשון מכ״י בנליון ערוך וכ׳
שלא נמלא בשום דפוס? [ועי׳ המלואים להמבקיר
הערה כ״ב ובהכרמל הנ״ל]:

[כג] **במשנת** דרבי אליעזר ד״ה שכן דרך
הגמלים ה״ל מיותרת כו׳ ע״כ. הס׳ מיישב
מיותרת שהיה מורה על הידיעה ור״ל נמלי
לאברהם שהביא לחו אליעזר:

[כד] **ויספר** העבד ליצחק כו׳ ורבנן אמרי
דברי שבח גלה לו. לשון ספור
נמלא לרוב לשל גדולות ונפלאות יולאות מנדר
הנהוג, ספרה נא לי את כל הנדולות (מ״ב ח׳ ד׳)
ויספרו לו את כל המולאות לותם (יהושע ב׳
כ״נ) אבותיו ספרו לנו (תהלים מ״ד ב׳) לספרה על
חק (תהלים ב׳ ז׳) עליה לבניכם ספרו (יואל א׳ ג׳)

מספרים כל נפלאותיך (תהלים ע׳ ב׳) ומעתן ספר שמי בכל הארץ (שמות ט׳ י״ו) ת״ח ובדיל דיהון מסתכן גבורת שמי בכל ארעא, ומה שהעיר הרמ״ם מאמר נעשו הלל״ו מה מאמר עשה? נראה פשוט שהמדרש יאמר שמאמר עשה הוא מוסב על ד׳ עושה נפלאות לבדו ועי׳ ברכות ג׳ התם מוכחת מילתא מאן עביד ניסי קוב״ה:

פרשה סא

[א] **ובתורתו** יהגה אר״ש אב לא למדו כו׳. עמ״ם למעלה פכ״ו:

[ב] **צור** המעמירה כו׳ ורבי ינאי אמר בשם רשבדר״י הקיפוה כובין. תולי ל״ל הקיפוה בניין, ר״ל בכפות תמרים ועטרות ניצוח, עי׳ לקמן בויק״ר פ״ל, ועי׳ מו״ע [ב י״ן]:

פרשה סב

[א] **אמר** רבי יהודה בר אלעי החסידים הראשונים היו מתייסרין בחולי מעיים כו׳. ר״י ב״ר חלבו הוא בעצמו חסיד (ב״ק ק״ג ב׳):

[ב] **יתבין** ומתקשיין מה ראה הכתוב לייחס תולדותיו של רשע כאן. עי׳ מש״כ בגליון הט״ח ספ״ח דמגילה:

סדר תולדות

פרשה סג

[א] **ויהי** ביומי אחז א״ר הושעיא אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה כו׳. ל״ל סר׳ הוספתיה דרים זה מלכתיב ויולד חכם ישמח בו ומפרש חכם הוא תועלר ליולד והשמחה בלפי הבן ר״ל שבבן ישמח אם מביו היולדו הוא חכם וריסי דקרא הוא על האב ר״ל שהאב יגיל אם בנו הוא נדיק:

[ב] **ר״ש** בן מנסיא אומר אין לי אלא לב אביו של ב״ו כו׳. בספרי פ׳ עקב פס״מ הני׳ רשב״י ול״ל נכון, ועי׳ לעיל פ׳ מ״ט תני רשב״י תומר כל מי שים לו בן יגע בתורה כו׳, ומ״ש שאפי׳ הקב״ה מתמלא ר ח מ י ם עליו, תולי ל״ל מתמלא ם מ ח ה:

[ג] **ויתרוצצו** כו׳ ר״י אמר זה רץ להרוג את זה וזה רץ להרוג את זה. ל״ל דדרים בקרבה לשון קרב ומלחמה:

[ד] **ותאמר** אם כן למה זה אנכי ר״י אמר מלמד שהיתה אמנו רבקה מחזרת על פתחיהן של נשים כו׳. ל״ל שכוונתו לפרש כהרמב״ן שהלוה לנפשה שילדו אם תירש להם (ל״ל להן) ככה, ותמרנה לה, ותאמר אם כן הדבר והמעכב למה זה אנכי בהריון מסוכנ עכ״ל, ומה שסיים "והלוואי לה שיברתי" ירמז מעמים זה בלשון "למה זה אנכי" כ״ה הוא בעצמו מוסיף זה להרחיב הדבור ולכן אמר הלשון "והלוואי" בוי״ו, אמנם רב הונא מעמים זה בלשון הכתוב לכן אמר הלואי בלא וי״ו כל״ל, ומה״ז מצאתי להר״ן בדרש הב׳, שהביאו לשון המדרש הזה, ופי׳ בזה, שהכוונ "אם כן" וכתב: לעפ״י שפשט הב״ר לא סיימו בפירוש סוף הפסוק אבל כך פי׳ רחב״ע והוא פי׳ נאה עכ״ל:

[ה] **והכתיב** ותקרא שם ה׳ הדובר אליה ר״ל בשם ראב״ח אמר על ידי מלאך כו׳. עי׳ בהגהות אמת״ו (כ״י) ז״ל, ובעל נחלת שמעוני שנה מאד בזה בח״ל ערך הגר שהביא שם המדרש דפ׳ מ״ה דמשלם ל״ל הקב״ה להסיח עם אמה אלא עם אותה הנדקת בלבד ואף היא ע״י שילה וכתב ע״ז תימה לי שאותו התנא רחב״ם אמר ג״כ כזה הלשון אלא מוה בפרשה כ׳ ואלל שרה בפרשה מ״ח עכ״ל, ולא נחית כלל לפשט המדרש דמ״ש שאותה הנדקת קאי על שרה, ועי׳ מש״ו מזמור ט׳ שגם שם חסר והמפרש שם טעה שמ״ש שאותה הנדקת קאי על רבקה ע״ש:

[ו] **ורב** יעבד צעיר אר״ה אם זכה יעבוד ואם לאו ייעבד. דמ״ו כתיב וים שם למקרא וים שם למסורת כו׳ ות״ת בלה״ה הלבר שקול לפרש ורב יעבוד לעשיר או ורב יעבוד העשיר, הא ל״ק דפסקיה דקרא הרחמן הוא הפועל כמו בן יכבד אב עכ״ל היפ״ת והרמ״ד בת״ם לא רצה בפיש היפ״ת כ״ה במ״ם לכן חשב כי חדשות הוא מגיד ע״ש ובביאור וכן הנחמד למראה כ׳ זה מממי׳ דנפסיה:

[ז] **אמר** רבי אבהו בהדין פרביתא. פרביתא ל״ל בכ״ף שכ״ה בערוך ותולי גי׳ פרביתא יתכן ע״ש מש״כ לעיל פ״ח ע״ש, [ועי׳ המסביר פרבעתא]:

[ח] **אדמוני** א״ר אבא בר כהנה כאלו שופך דמים כו׳. מלת כאלו תולי ל״ל כולו, ודרים רחב״ם תיבת כולו דבקרא נ״כ מלמעלה:

[ט] **אבל** זה מדעת סנהדרין הוא הורג. ויש מעם לדרשה מדל״ק ויפי עיסים

[ג] **ויגדל** האיש כו׳ עד שהיו אומרים זבל פרדותיו של יצחק ולא בספו וזהבו כו׳. בב״מ (פ״ה ח׳) העהיקו התוס׳ (בד״ה הוא עתיר) מכאן למאן דאמר זבל בהמותיו של יצחק ובזה מיושב קושית החזקוני בפ׳ ויצלח ע״פ הוא עגם והביאו המהרש״ל בח״א פסחים (כ״ד ח׳) ע״ש, גם נזדקר שם מעות במהרש״ל שהביא מת הדרש הלז שהיו אומרים זבל פרדותיו כו׳ מפ׳ הפעלים מה שליתא שם כלל, ובח״ו ממ״ש שם כדוגמת: להוציאו דב״ר עתיר מזבור מלכא:

[ד] **כי** עצמת ממנו א״ל כל אותן עצמות שעצמת לא ממנו היו לך. דלמ״ד לפרש תיבת ממנו בערך היתרון ר״ל יותר ממנו, שלפ״ז יהיה זה תואר על כמות העלימה, ומה יתן ומה יוסיף עוד בהיבת מלך אשר הוא תואר הפעל, ועוד שהיה ר״ל כי עלמת מלך ממנו ועוד דמה זה טעם על הכרח ההליכה משם, למ״ד פי׳ שהם אמרו שכל עשרו ועלמותו הוא מה שמרויח משם, לכן רומה שילך מאלישע ויאמר הריוח שלנו, ור״ל שבפירושם זה מכל לדרוש כמין חומר הפסוקים ויאמר אליהם יאחז מדוע בחתם אלי ואתם שלחתם לותי והשלחוני מאתכם, ויאמרו רבו רמיון כי היה ה׳ עמך ונאמר תהי נא אלה ביניתיו כי׳ שר״ל בהשובתם רבו רמיון, שעתה נבין אחר שהלכת מעמנו ולא רמיון שום ברכה טפשת במעני ידיעו (ומדרבה שהי׳ לט סיבות מליסטים כמו שדרש המדרש להלן) מזה נבין כי היה ה׳ עמך ורק ה׳ ברכך בכל אלה ולא מאתנו לכן הפציעו להתקשר עמך: ומ״ש לשעבר הוא לך חדש קושית כו׳ ולא לאמרו על שאר הצלחותיו בהספעת כסף וזהב ומ״ד, הוא לפי שכתב בפרוש „ויהי לו מקנה לאן ומקנה בקר ועבדה רבה ויקנאו אותו פלשתים״ דמשמע שהקנאה היה על מקנה הצאן והבקר ולא על ע״ד וכמ״ש הרמב״ן בפי׳ שם [וכ״ה ברד״ל]:

[ה] **במשנת** דרבי אליעזר ד״ה ומבימלך כו׳ וכן כתיב נבי יפתח שופטים ואמר מדוע באתם אלי כאשר צר לכם באשר נזלו אותם הפלשתים הגרטת עכ״ל. נפלא בעיני מאין ידע זה שהפלשתים נזלו את הגרטת ובימי יפתח היה צר להם ממלחמת בני עמון כמ״ש שם (שופטים י״ח ה׳) והא דפלשתים שוסים את הגרטות היה בימי דוד (ש״ב כ״ג ג׳):

[ו] **בנוהג** שבעולם אדם צריך לשרוח ולבקש יציאות ביתו והם יושבים בביתו. כתב במ״כ וכן, שמבדים יושבים בביתו, עי׳ לקמן (פס״ז) מש״כ בשם היפ״ת על מ״ש ברש לך פתך תפויה בכ״מ, ועי׳ שם מ״כ

תלג עם יפה עינים כלומר לא משתמש בתדמימותו תלג בעצת יפ״ע דהיינו סנהדרין (יפ״ת) והמשך הענלים כתב ח״ו משמיה דנפשיה:

[ז] **אלא** עם מטעמי יומא דערובתא. מטעמי שמשא ל״ל, כי בא השמש ת״י טעמת שמשא, וכ״ה בערוך:

[יא] **הגמון** אחד שאל לחד מן אילין דבית סלוני כו׳. עמש״כ בגליון שה״ד:

[יב] **ויגדלו** הנערים ר״ל אמר משל להדם ועצבונית כו׳. בתוס׳ שה״ת הגי׳ ונעלונית, ול״ל נכון כמש״כ תחת הנעלון כו׳, יעלה הדם:

[יג] **רבי** אבהו שודני כו׳: היפ״ת הביא ע״ז פי׳ הערוך שודני ירא שמיס ע״כ, ואף שהערוך לא פי׳, זה על שודני שבכאן תלא על מה שנקרא רב ספא סודני עיי״ש, מ״מ כ״ל נכון בכאן פי׳ זה ולא כוון ר׳ אבהו בתמיה כ״א ע״ד ההיפוך שר״ל שהיה עושה ח״ע כאלו הי׳ י״ש לרמאות את אביו:

[יד] **הה״ד** בבוא רשע בא גם בוז ובבוא רשע זה עשו כו׳. כ״ל דדרים זה הפסוק על תוכן המעשה של עשו, כלל אחרי הפרט, בבוא רשע כמ״ש ויבוז גן האדם בא גם בוז, כמ״ש ויבז עשו, ועם קלון תרפה שתלוה עמו הרשע כמ״ש הלעיטני נא מן האדם, כי עיף אנכי, ובתמס דתק בזה היפ״ת:

[טו] **במ״כ** ד״ה ומתקבצין כו׳ שהיו מצויירים על אותו בגד כל דמות חיה ועוף כו׳. חיה לא כתיב במדרש [כ״ה טוסף מהמ״כ] ויותר נכון לומר שהיו מצויירים עליו כל מיני תבואה מזון העופות ויתקבצו ויתחילו לאכול, וכהסוף מובדת דמיתא:

פרשה סד

[א] **כי** לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל כו׳ ד״א למה לא נאמר האלה אלא האל כו׳. ד״ת מזיל בשיטתיה דר׳ לוי ביבמות כ״ח ע׳ דהלה קשה מהל והלאן דמאן תולי סובר בהיפך וכמש״כ המדקדקים דהתמ״תיו להקנין ועי׳ לה״ת תיבת התעופות תואת י״ח:

[ב] **אמר** איוב הלואי היתה אמי נדה בשעה שבא אבא כו׳. כ״ל דדרים זאת מסיפיס דקרא דגם הלילה ההוא יהי נגמוד ר״ל הלומי היה הלילה של עיבורי נלמוד שכן בכרכי היס קורין לנדה נלמודה כמ״ש בר״ה דכ״ו ע׳, ולקמן פע״ט ועטיל פל״ד:

מס"כ רס"י במחמת פ' ויגש (מ"ז כ"ד) ולמטר בביתיכם ולתכון העבדים והשפחות למטר בביתיכם, עכ"ז נ"ל שכתן ר"ל התדם שתין עושה עלמו כמו עבד לעבדו ותין מתעסק בעבודת תדמה הוא לריך לטרוח לבקש ילימות ביתו לקנות מגל הפלטר לגל העובדים היעב את התדמה הם יושבים בביתם ומולחים את חיותם מתבואת תדמתם וקני זה עס"פ מוב נקלה ועבד לו ממתכבד ותסר לחס,ותח"י רלימי שכ"ס נ"כ היפ"ת:

[ז] **ויבאו** עבדי יצחק אין אנו יודעין אם מלאו אם לא מלאו מן מה דכתיב וימלאו שם באר מ"ח הוי שמלאו מים חיים. מי' במ"ע פ"ה שכ' וז"ל: רק נב' מקומות מלאתיו (לפילון היהודי) הוא לבדו משוה מטעה הכתוב ולא כן המבעים כו' הבאר תסר חפרו ויאמרו לא מלאנו מיס בתיבת טעם על המלא המיס מן הבאר ההוא הרביעי שכ"ל, ולפלא כי רלימי תסר גס המבעים העתיקו כן בסלוף "לא מלאנו מיס" וחידוש על המ"ע שלא הביא את המדרש והתרלתי במקום תסר:

פרשה סה

[א] **אלא** על ידי שהיתה רבקה בת כומרים כו'. כדלעיל פ"ם ותכי פניתי הבית מטופת ע"ז ועי' יפ"ת שכ' שלא מלא רמז לזה?:

[ב] **אם** חורנו אני עכשיו מבריע את אוהבי כו'. לשון הכתוב תסה בתי הכרע הכרעתני (שופטים י"ח ל"ה) ועי' במ"כ ועי' לקמן פס"ז, [ובדר"ל שס עות י"ב]:

[ג] **ויאמר** אליו בני ויאמר אליו הנני ה"ד כי יחנן קולו כו'. מולי המליצו יחנן כמו יחנן בחילוף ס' בת', ועוד פעל הגנזל ממלת הגני, כמו ותסיגו לעלות ההרס (דבריס ג' מ"ת) מן הגמו ועליו (במדבר י"ד מ') ועי' במד"ר פ' שלח (פי"ז) דלרים ותהיו לשון חניית בחילוף ס' בת', ע"ם במ"כ:

[ד] **שחוו** מאני זינך שלא תאכילני נבילות וטריפות. עי' בהגרד"ל וכבר קדמו בזה סיפ"ת, ועי' סו"ת ח"ם יו"ד סי' ט"ו ובמחב"ת תמוה שמפורש הלשון שלא תאכילני נבילות וטריפות, וברס"י הלשון שלא תאכילני נבלה:

[ה] **ועשה** לי מטעמים ר"א בשם ריב"ז אמר שלשה דברים נאמרו בו טוב למאכל ויפה לעינים ומוסיף חכמה כו'. כ"ל שהג' דברים הם גדר הטעם היינו טוב ערב מועיל וכן יצחק במ"ם מטעמים רמז על הג' דברים הנ"ל כי טעם הוא ר"ת טוב ערב מועיל: ובפרע יצחק שהיו עיניו כהות היה לריך לדבר שהוא יפה ומועיל לעיניס, (ומ"ם ס"ל בתחילה הייתי כו' הוא כמו ד"ה):

[ו] **וילך** ויקח ויבא לאמו אנוס וכפוף ובוכה. לשון המ"כ לטם כו' דייק מדכתיב לאמו משמע שלם לא מפני מורא לא היה עושה ע"כ, ול"ל לאבר מן הוי"ן שבתחלת התיבות וילך ויקח ויבא קדיס כדלמתם גבי נח ותח"י רלימי במדר"ם שכוון לזה שלא שס"ם בדבריו:

[ז] **במ"כ** ד"ה לותה לותו כו' דייק כן מדכתיב ותתן כו' כו'. עי' מס"כ בגליון לקמן פ"ע בשם הרו"ה:

[ה] **והלא** לא ניגף אלא אביה ולמה ניגף כו' רבנן אמרי על שבאת ע"ז לידו ולא במלה כו'. כתב היפ"ת וז"ל: ותימה מנלן שלא ביערה כשלכד לת בית לל? וי"ל לפי שבנבואת הושע שהיה זמן רב לאחר מלכים חלו, כתיב לענלות בית און, ומשמע דהיינו ענל של ג"ם שנקרא בית און גלוח שעדיין היה קייס, ורלימי שהגלון פירש על מ"ם גס הוא לאבר יובל שמלך לאור לקח הענל שבבית לל ל"כ היה שם עד גלות יו"ד השבטים שכ"ל, והגה במח"כ שכח מקרא מלא שכתוב שלל יהוא שהיה זמן רב לאחר לביה (מ"ב י' כ"ט) רק חטאי ירבעם בן נבט אשר החטיא לת ישרלל לא סר יהוא מאחריהם ענלי הזהב לאבר בית לל ואשר בדן ע"כ, וכן בכל מלכי ישרלל כתוב כי לא סרו מעל חטאות ירבעם לאשר החטיא לת ישרלל, ושכוונה על הענלים שבהם החטיא לת הרבים, (והאכרת לומר לף שבית לל שבה לח"ו לממשלת מלכי יהודה, ע"ז מלכי ישרלל הס שחזיקו לת הענל ולת כהניו שם לבן הסרחון תלוי בהם) רק שלל הושע בן שלה כתוב (מ"ב ט"ו כ') ויעש הרע בעיני ה' רק לא כמלכי ישרלל לאשר היו לפניו, ולמרו ע"ז בסי"ב (פ' כ"ב) שבימיו נטל מלך לאור לת הענל שבבית לל (כי הענל שבדן נלקחו תגלת פלנאסר בעת שלכד לת עיון וכו' ככתוב במ"ל (מ"ו כ"ט) כן ליתא בס"ע שם, ובילקוט מ"ב (רמז רל"ו) ליתא "ונטל לת שני ענלי הזהב ושברן ושלך לו" הוא ט"ם, ול"ל "ונטל לת ענל הזהב שבדן") לקיים מה שנאמר גם לותו לאשור יובל כו' כיון שרלה הושע בן שלה שגלו ענלי הזהב עמד והעביר פרלסאות שהושיב ירבעם ב"י כו' ע"כ, וכן ליתא בתעלית (ל' ב') ובגיטין (פ"ח ח') וב"ב (קכ"ו ב') וכן

הבית רמ"י בפי' למלכים (שם) לכן מצ"ב היפ"ת בשם הגאון נ"ב יפלג, כי הוא מפורש בשם ע"ב! (והנדי"ג בפי' (מ"ב כ"ג ע"ו) כתב בגב שטפיה שיתמיו בעור את העגל שבבית אל, וכבר הפשו בכלי יקר, ולעיני ברמז"י הפשורות להלוקח להפטורת ב' דפסח ע"ש ובמ את עפרם בית אל (נבי יחמיהו) לפי שעגל ירבעם היה בבית אל, והיה מקום מטוף ומטומא לכך הביא עפרם בשם שהיה הטומאה במקום הטומאה עכ"ל, וי"ל כוונתו שהיה העגל מקודש לזה בב"ח, אבל בימי יחמיהו כבר לא היו), בגב רעיתי בילקוט מלכים (רמז ר"ם) בשם ס"ע, וכשלכך (חביה) את בית אל, ולשה את ענל הזהב חמל עליו לפיכך נגפו המקום ועל שקרא לאחיה בכלל עכ"ל, ופי' הזית רענן, וז"ל: שמר ושמכם ענלי זהב הרי נם לאחיה בכלל ע"כ, ובגה במח"כ, כי נרלה פשוט שהוא ע"ם וע"ל "שקרא לאחיה בליעל" כמ"ש במדרש כאן והעתיקו נם הילקוט שם, ואם לא נרלה להניח, יש לפרש: שנם לאחיה היה בכלל בני בליעל שאמר, ואח"ז רעיתי להמ"כ בויק"ר (פ' ל"נ) שהעתיק לשון הילקוט כמו שהנהתי "וקרא לאחיה בליעל" אלא שאני המה עליו, למה הטריח למשוח בילקוט מה שמפורש במדרש שם ובכאן?:

[ט] **והרי** דברים ק"ו ומה אם מלך על ידי שהונה מלך בטותו ענשו הכתוב טו. ר"ל שאיתך וגידף הלא כהוד"מ והוא מלשון לועלות דבריס כי במ"ם ושמכם ענלי זהב אמר זה בשחוק מכאיב לב ויוכדים מדרי בטן:

[י] **וכל** צבא השטים עומדים. כ"ל שע"ל עומד עליו, והוא במ"ח (כ"ב י"ט):

[יא] **אזל** קומי שריתא לטצטבלה. ל"ל למלטבה לשון לילוב והלייה.[ועי' רז"ו]:

פרשה סו

[א] **תני** כנעני המברך את השם עונין אחריו אמן בשם אין עונין אחריו אמן. כ"ה בירו' סוטה פ"ג ומגלה פ"ח, ובירו' ברכות פ"ח ליתה הא דבשם אין עח"א, ובתוספתא ברכות שם הני' גוי המברך השם עונין ח"א, כותי אין עח"א, וכן העתיק הטח"ח סי' רט"ו הני' בשם ירושלמי, ויש בזה בפוסקים ערבובי דברים ע"ש ברח"ש (סי' ה') ובתר"י (סי' קל"ט) ובטור וב"י שם, ובאורי הגר"א שם; אבל זה נראה ברור שמש"ח כאן במדרש ובירו' דסוטה ומגילה שם בשם אעח"א, ט"ס הוא וכ"ל כותי, ולחנם יגעו הגר"ב והיפ"ת כאן במדרש, וכן הק"ע בשם הק"ע בסוטה הניע על היפ"מ ופי' טעם אחר וג"כ אינו הגון וחידוש נדול על שלשת הרועים אלה הנ"כ והיפ"ת והק"ע שלשתמיט מיניהו ני' התוספתא והירו' שהביא הטור וכל הנ"ל: אח"ז ראיתי בשורי כנה"ג אח"ם סי' הנ"ל לאות נ' שמביא את המדרש הלז ופי' היפ"ת ותמה על הפוסקים שהשמיטו הך דינא דשם ברך כגעני בשם אעא"ח, ואפלא מאד איך לא חלה ולא הרגיש (ביותר מדי עמדו בשבילי הטור שהעתיק ני' הנ"ל) כי תיבת בשם במדרש כאן הוא ט"ס, ואח"ז ראיתי בשו"ת מהרש"ע מפלטו ס"ם ק"ט שהביא נ"כ הך דבשם אעא"ח בשם הירושלמי ופרשו, ובתשובה מהבה ח"א סי' ס"ט חפש ולא מצא זה בירו' ברכות ולא ידע שכ"ה בירו' סוטה ומגלה, ואח"ז ראיתי שהרש"ע הביא את הירו' הלז, נם בשם' עשרה מאמרות (מח"ד פ"ד פי"ח) ופרשו כבתשובתו שם [והתוספתא דברכות הוא בפ"ה הכ"ב, והרב פני משה בירו' דסוטה שם הניח נ"כ כותי תחת בשם ע"ם]:

פרשה סז

[א] **הוא** הצד ציד כו' ציידא היך צדוך, פכור תרעיא היך תרעך פכור. נ"ל דדרים הלך ליד מלטון לדיח שהוא תרנוס של תיטו וממנה ומלטון נלדו עריסם (לפניה נ' ו'):

[ב] **הפה** והיד והרגל ברשותו כו' הרגל, בני אל תלך בדרך אתם כי רגליהם לרע ירוצו. נראה דס"ל שפי' כי רגליהם לרע ירוצו לרעתם וימהרו לשפוך דמם כי ה' יוליכם את פועלי האון היפך מחשבותם להזיק לאחרים, ועשם הפי' הזה דקי כפשוטו כי להרע לאחרים ירוצו מה שעם קאמר אל תלך בדרך אתם לפי שרגליהם לרע ירוצו והלא הם עצמם כך הורו ואמרו נאדבה לדם וגו' (היפ"ת) ואין הדשות בפי' הרד"ל, ואח"ז ראיתי שגם רס"י בפי' למשלי פירש כך הפשוק לרע ירוצו, לרעת עצמם הם רצים ואינם יודעים לאת לב לדבר עכ"ל ולפ"ד הוא עומק פשוטו של מקרא (ואינם על היפ"ת שלא הביא מפירש"י) ורא', זה קלת שלא כתוב ויימהרו לשפוך דם נקי כמו שאמר ישעיה (נ"ט ז') ולהלן במשלי (ו' י"ז י"ח) לפי שכאן כוון על דמם של עצמם, ומתחלה אמר נלפנה לנקי חנם פירש"י שתיבות לנקי חנם הוא מאמר מוסנר ויפה פירש, ומ"ם והם לדמם יאהבו יאפו לנפשותם פשטו, דקרא מוסב נ"כ על חבירי המפתים, וקאי שלמעלה שדבריהם לא יתקיימו מ"ם "נאהבה לדם נלפנה" כי בחמת

כאשר ילכו בשחיטתם הלא נתגלה הדבר לפיכך כי מרבו לדם עלמם יפעו לעבודתיהם; מח"ז מלאתי שכבר קדמני בזה המחירי, ומביא ראיה שכמוהו לדעת קלת עיני ה' אל לדיקים כו' שסדר הענין עיני ה' אל לדיקים נעקו וגו' וכבר פירשו כן חז"ל, וכ"ל עוד שממר "ותמימים כיורדי בור" הוא נ"כ מאמר מוסכר, ער"ל שיהפלו להתחבר עם תמימי דרך כמו עם חטאים ומאנשי דמים המסוריס בבית הבור:

[ג] **ולכה** איפוא ברם לך פיתך אפויה. כלומר שימלא לחמו מזומן תמיד בבית אדוניו המבורך (יפ"ת) וקדם בזה לג"ם בחידושיו:

[ד] **עד** כדין קריין סנטריו דרומי. ר"ל שזקני רומי נקראים סנטרים כלפי שהם שוכני ירושלם, ולפ כמ"כ, ועיין מו"ע, ור"ש ב"ר יוסי היה ברומי לכן ידע זאת:

[ה] **הרבה** סייחים מתו ט'. כתוב במ"כ סוסים וחמורים קטנים, מלת סוסים ל"ע:

[ו] **ותאמר** רבקה אל יצחק קצתי בחיי, אר"ה התחילה נורפת מחותמה ומשלבת. כתב במ"כ ד"ה נורפת כו', ולפון קלתי קדרים ע"כ, לפ ידעתי מה מממעות ים ע"ז מלפון קלתי, והיפ"ת הודה וכתב: ולפ מלאתי רמז לזה בכתוב, ול"ל שרב הונה הרגים כפל העניו קלתי בחיי, ולמה לי חייס, ודרים בחיי כחיי בחילוף ב', וכ' הרניל בדרכי המדרש, וכחיי מלפון כיוצא ומיעה שבתלמוד וכן פי' הרלב"ע (תהלים כ"ג) יבש כחרס כחי:

סדר ויצא

פרשה סח

[א] **אז** תלך לבטח זה יעקב דכתיב ויצא יעקב. וסיסיה ורגלך לפ תגוף לכן דרש זה יעקב אשר בלכתו בדרך מן ב"ם עד חרן לפ לירע לו שום מכשול, שכן כתיב ויפפ יעקב מב"ם וילך חרנה וחיבור שני הפעלים יחד מורה על התכיפות (וכמו שכתבתי לקמן בשם הרז"ה) שלפ הפסיקו שום דבר, ודרש שם השכב לפ תפחד ממנו ומלבן (עי' יד"ת) היינו בעת שישכב קודם השינה לפ בהילוהו רעיונות והרהורים מעשו ומלבן, ומח"ז כשנפלו עליו חבלי שינה לפ הליקוהו חלומות רעים כ"ל ערבה שכתוב כי בא חלום טוב ומשנב כמ"כ וישכב במקום ההוא וכו', ואפשר עוד שהמדרש יסון לפרש לפ תלך לבטח דרכך כו' שהוא הנמשך מהתנחי המבואר לח"ז שם השכב כו' כמו ישעיה (נ"ח ט') אז תקרא והי' יענה כו' שם תשוב מתוכך מוטה כו' וכן (רחשית כ"ד) אז תנקה מאלתי כי תבא אל משפחתי ואם לפ יתנו לך, וכן (משלי ג') אז תתן לדך כו' כי תבא חכמה בלבך, מתי? שם השכב לפ תפחד ושכבת וערבה שנתיך כו' כי ה' יהיה בכסלך ושמר רגלך מלכד, וקאי שפיר על יעקב לשר מחמת שערבה עליו שנתו, והבטיחו ה' בחלום שיהיה עמו ושישמרנו בכל אשר ילך, הלך משמה לבטח דרכו וכמו שדרשו לקמן (פ"ע) ויפע יעקב רגליו כיון שהשבר בשורה טובה כו' ואולי ל"ל נם כאן "זה יעקב דכתיב ויפע יעקב" ואולי מ"ם ורגלך לפ תגוף הוא רמז על קפיצת הדרך שלפ היה לריך לדרוך ברגליו כלל (וכ"מ בשב"ם) ומ"ם אז תלך לבטח דרכך משום שהלך בהשקט ובבטחה, ולפ בחפזון ומטשה, שכן כתיב ויפע יעקב ולפ כתיב ויברח יעקב כמו שכתוב להלן ויברח הוא כו' כי ברח יעקב, ואלל הגר (ברחשית ט"ז) ואלל דוד (ש"ב י"ט כ' כ"ל) וזולתם וכמו שאמרה ל אמו ושקט ברח לך (ומ"ם בהשם י"ב ויברח יעקב שדה ארם הוא רק ע"ד הרחבת המליצה והסיור):

[ב] **ר' שמואל** בר נחמן פתח שיר למעלות אשא עיני אל ההרים כו' מאין יבא עזרי, אליעזר בשעה שהלך להביא את רבקה ט"כ בי' ויקח העבד עשרה נמלים וגו' ואני לא נזם אחד ולא צמיד אחד. נראה שרשב"ל דייק הדיוק הנופע פל ש"ם וילך חרנה הל ויפנע במקום קודש שבא לחרן, לא שמדייק מהזע לפ לאמר וילך פדנה ארם כמ"ש מקודם וכמ"ש בהושע (י"ב) או שהי' ל"ל וילך לחרן, לכן יפרש חרנה לשון חרון וזועג כדדרים לקמן וילך חרנה המד"ל שאר הוגה ה' ביום חרון אפו והייט על מה שאמרו לו אביו (ואמו) שילך פדנה ארם לקחת לו משם אשה כו' לו ארי לף שאלאוהו ריקם או שנגזל ממנו כמ"ש להלן ואמר אשם עיני אל ההרים (הייט אבותיו) והי' קובל ע"ז מאין יבא עזרי האם בחשם ואין בלי שום אר ולמיד מוכל להשיב לי עזר? חזר ואמר כו' ועי' ברש"י בחומש שהמתיק זאת ע"פ ויפק יעקב לרחל ויפק לת קולו ויבך לפי שבא בידים ריקניות כו':

[ג] **הקב"ה** יושב ומזג זיווגים כו' ממונו של פלוני לפלוני. המ"כ מחק ממנו של פלוני לפלוני, ובמח"כ שכח כי גם בגמ' מ"ק (י"ח ב') הגי' הרי' שדה פלוני לפלוני, ובשטמ (ב, ל') הגי' גם בית פלוני לפלוני, וע"ש במ"ק בחום' (המועתק בע"י) ובר"ן (שם) כתב שדה פלוני לפלוניה פי' פסקת הגזוניה שלדם פוסק עם

בתו הכל נגזר קדם ימירת הולד ע"כ, וה"נ ל"ק כן בפסוקים הלא דממטו ס"פ לפלוני וכ"כ הי"פ, ועי' בי"פ מש"כ להלן בד"ה מהו בכוונות וז"ל: ומה שייסד הפייט בכי ושירות בכי לקדושי רמעון ושירות לקדושי כלה כמ"ש התוס' בפ' ח"מ לויט ע"פ מדרש זה כו' ובמח"כ טעה בהבנת דברי התוס', ובאמת הפייט לא אמר כ"א שקשה לזווגם בקי"ם ותו לא:

[ד] **אמר** לה אם קלה היא בעיניך קשה היא לפני הקב"ה בקי"ם. ז"ל רש"י בסוטה (סה) בקריעת ים סוף שנשתנו סדרי ברחצת ע"כ, ועי' להרש"ל בפסחים (קי"ח ע') גבי קשין מזוטתיו ס"ל בקי"ם שלא נחית להכא לכן נתקשה שם ע"ש:

[ה] **הה"ד** אלהים מושיב יחידים ביתה כו'. היינו כמ"ש לעיל (פס"ה) תר"י תפילו ממזר ת' בסוף העולם וממזרת תחת בסוף העולם הקב"ה מביאן ומזווגן זה לזה, מ"ט? שלהם מושיב יחידים ביתה ע"כ, ועי' רש"י סוטה (שם) ובמד"ר פ"ג:

[ו] **אמר** רבי ברכיה בלשון הזה השיבה ר' יוסי בר חלפתא כו'. כ"ה בגי' נ"כ בויק"ר (פ"ח) ובמדרש שמואל (פ"ה) ור"כ פליג ואמר שלא השיב ריב"ח שמתעסק בעניין הזיווגים, אלא שהשיב שעושה שלמות כו' אבל בבמד"ר (פ"ג) בגי' לפיקך המדרש שפיר שהשיבה שעושה שלמות ור"ב אמר שהשיבה שמתעסק בעניין הזיווג:

[ז] **רח"א** נדוד שלחו. כתב במ"כ נדוד מלמון לא תתנודדו נדוד וקרח שלחו כו'. רמיתי בתב"ש שכ' וז"ל נדוד שלחו כפי נירסת זו פי' מלח על כל נדוותיו, אבל קשה דסייט סברת ריב"ל, לכך נרלה שהגי' הכתוב היא נירסת הילקוט דגרים נרוד ופירושו קרח בשביל עשו שלח ירדף אחריו עכ"ל, ולפיזו הגי' בילקוט נדודי ועי' ברים רות רבה וילך לים גרדום, ופי' המ"כ מנורד וריק וערטלאי שלח כלום ע"כ, והיפ"ע פי' שם גרדום יחידי ול"ש שהוא מפרש מלמון גרידה בגמרא:

[ח] **כתיב** וישמע אל אביו ואל אמו ומה ת"ל ויצא יעקב מבאר שבע אלא אמר אבא ט'. כוונת המדרש הזה כי הם סבורים שיעקב בחברון נתבדך שהוא ארץ מגורי אביו ושם חזר אליו שנאמר ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קריית הארבע היא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק כו' (לשון הרמב"ן) ועי' בי"פ בשם הילקוט, [ובחי' מר אביו הרש"ם ז"ל]:

[ט] **יצא** משם פנה ויזה פנה הדרה. תולי גמיר נ"ם מן ויצא מבית ליון כל הדרה (תיכה ה'):

[י] **מבאר** שבע ט' מבארה של ברכות. תולי ע"ד הכתוב שבע רצון ומלא ברכת ה' (דברים ל"ג):

[יא] **והכתיב** ישובו רשעים לשאולה ראב"ן אמר לאמבטי התחתונה שבשאול. תולי סמכו על מ"ש (דברים ל"ב) ותיקד מד שאול תחתית ובתהלים (פ"ו) והללת נפשי משאול תחתיה, ותולי יש להבין כן מ"ש בויסעי' (י"ד) שאול מתחת רגזה לך, ר"ל שאול התחתון:

[יב] **אריב"ל** אבות הראשונים התקינו שלשה תפלות כו'. בברכות כ"ו ע"ב מיתמר ריבח"ל תפלת תבות תקטם וריבל"ל כנגד תמידין תקטם, ומכאן מוכח דריב"ל ס"ל דתבות תיקטם ואתו רבנן ותיקטם חובה כנגד תמידין ובזה מיושב קושית הלח"מ על הרמב"ם שפסק בפ"ת מהל' תפלה כריב"ל דקשית לדידי' בריישא דמסייע לריב"ח, וכן הגמ' שם לא קאמר לימא תהי תיובתא לריב"ל מכך בריישא דתניא כוותיה דריב"ח, ולפיזי בשו"ת זכרון יוסף סי' ט' שהגאון מוהרי"ב לא נחית להכי ובסי' יו"ד הביאו הגאון מוהר"י שטיינהרט כל"ל אבל לא הביא לזה סמוכין נדולים מהמדרש הלז, ואולם עליו כי מכוחלי ספרו שו"ת הל"ל ניכר שהי' בקי נדול במדרש:

[יג] **ואין** פניעה אלא תפלה שנאמר ואל תשא בעדם וגו' ואל תפנע בי וכה"א כו'. כתב הי"פ ל"ע למאי לא מייתי מצמעוני ופנעו לי דכתיב בתורה עכ"ל, ול"ב פשוט שרולה המדרש להביא רמיזה על תפלה לה', וב' מקראות אלו נמלא בהם לשון פניעה על תפלה לה' משמ"כ פנעו לי דעפרון שהוא בקשה לאדם, ובגמ' שלט (ברכות כ"ו ב' וס"כ) ובמ"ש במדרש תביא לראי' שפניעה הוא תפלה מהפסוק דואל תפנע בי לבד משום דמשורש ביה אל התפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רינה ותפלה, וכן בדוב המקומות העתיקו חז"ל כל הפסוק בשלמות להורות ע"ז, אך במכילתא בשלח ובזרו' ברכות הביאו ג"כ שני פסוקים אלו, ורמיתי בדש"י ריש חיי שרה ע"פ ופנעו לי שכתב וז"ל ופנעו לי לשון בקשה כמו אל תפנעי בי (רות) ע"כ, ויפה עשה שהביא רמיזה מפניעה לתפלה על פניעה לאדם ומזה רמז למש"כ, ובדור לי שבפי' רש"י (חולין ל"ח) ד"ה ויפנע שכתב וז"ל והרשינן ליה שהוא לשון תפלה כדכתיב רות ת' עכ"ל, שהוא

ס"ם ול"ל כדכתיב ואל תפגע בי (ירמי' ז') כמו שהוא הני' בכל המקומות הנ"ל, ולח"ו התבוננתי שמלבד היסוד שכתבתי י"ל בפשיטות שלכן לא הביאו ראיה מן ופגעו לי העפרון מפני דסם ים לפרש פירוש אחר ולא מלטון בקשה כמ"ש במדרש סם (פ"ת) פגעוני לי סרסורי לי לפי פי' המ"כ והיפ"ת:

[יד] **אפי'** תפה"ע יש לה קבע בנגד אברים ופדרים שהיו מתאכלין באור על המזבח. כתב במ"כ שהיו מתאכלים, וזמנם כי' בלילה וכן תפלת ערבית זמנו בלילה ע"כ, ראיתי להגהון יעב"ץ בס' לחם שמים פ"ק דברכות שכתב וז"ל: עי' מדרש פ' ויצא מיתה שם תר"ת אף תה"ע יש לה קבע, כמדומני שבמ"כ לא מצון יפה בפירושו, לפי שיראה לי פירוש קבע דהתם בפסוקים וכמשמעו, דקאמר התם מעיקרא שאין לה קבע לומר שזמנה כל הלילה, ור"ת ס"ל אף תפלת הערב יש לה קבע כמו שיביאו ופדרים ודו"ק עכ"ל, ולי ברור שבמחילת כבודו לא כוון יפה בהשגתו על המ"כ כי מלבד שהוא רחוק לומר שר"ת יכוון שיביאו ופדרים מין מקטירין אותם תחת חלות (כדעת הרמב"ם) שלפ"ז העיקר חסר מן הספר, הנה בירו' מפורש בהדיא כהמ"כ וז"ל בפ' התם"ם ריב"ל אמר תפלות מתבות למדום כי' ובבבל אמרי תפלות מתמידין נמרו כי' תה"ע לא מלאו בזה לתלותה ומו אותה שתם הדת הוא דתניון תה"ע אין לה קבע תר"ת עוד היא קבעו אותה כנגד תיכול ביברים ופדרים שהיו מתאכלין על גבי המזבח כל הלילה עכ"ל, שוב ראיתי בי"מ בדרשת שם ובי"ת שמצוה את הבבלי והירושלמי כחדא בפירוש קבע:

[טו] **אתה** סימן לבניך מה אתה בצאתך השקעתי חמה ובחזירתך החזרתי לך כו'. ל"ל הזרחתי (ג"ת) [ובי"ת הני' החזרתי והזרחתי לך כו']:

[טז] **מה** רטיבה הרטיב קורות בתינו ארזים כו'. תל"ל מה רטיבה הרטיב או הרפיד וקאי אמסיפיס דקרא רטיבו ברותים [או הרפיד מן רפידתו זהב, ועי' ס"פ ס"ט הרטיב כו']:

[יז] **וישכב** במקום ההוא ר"י ור"נ כו', כאן שכב כו'. ל"ל שהרגישו מה שלא כתוב "ויכב שם" כמ"ש "וילן שם":

[יח] **והנה** מלאכי אלהים אלו כהנים גדולים כו'. שהקרבו מלאכים בדכתיב נבי הנ"ב כי מלאך ה' לצבאות הוא אבל בהני הדיוטות הנ"פ שיורדים ועולים בסבם לא מקרו מלאכים וי"ת דגדולים ע"ם (יפ"ת),

וחידוש שבשו"ע מ' ע"ח הני' אלו הכהנים שעו"י בסבם שנקראו מלאכים שנאמר כי מלאך ה' לצבאות הוא ע"כ, ותרוייהו ליתנהו בזיה, ובחמת לא מפורש בקרא דוקא על הנ"ב ושתם כתוב כי שפתי כהן ושם על הדיוטים מני קאי ועי' לקמן בפ' שלח פט"ז ת"ל פנחם אני כהן וכהנים ממשו למלאכים שנאמר כי שפתי כהן יט' (וע"ם בזיה"מ) וכן בספרי פ' קרח הני' אלו הלבנים המשרתים שתם, ולמוקמי טוסחא דיון רחיתי דבר נכון בז"ר וז"ל וי"ל דהדיוטים עלו במזרחו של כבש ויורדין במערבו ול"ר לא היו יורדין במקום שעולין אבל בה"ג עולה ויורד בחמלע וכאן כתיב עולים ויורדים בו פי' במקום אחד ע"כ:

[יט] **במ"ב** ד"ה עבירות וגבילות כי' והומר הוא רומם כו'. נראה בהדיא שיעשה את הב' מן ברותים לשמות והמ' לעיקר, ומה יעשה ליפות עם היו"ד ?:

[כ] **במ"ב** ד"ה מן קפודקיא, פי' הערוך קפ"ו הוא בלשון יון קורות דקיק בלשון יון עשריס ע"כ, וכ"ה בגמ' דיון פ' הרואה (ל"ו ב'):

[כא] **תרכוסא** של ג' רגלים הראה לו. כתב במ"כ תרכוסתא, פי' הערוך תרנז. כ"פ הערוך בערך תרכום על המטה בפכ"ד דכלים, אבל כאן הוא גרים תרכום כמו שהביא בערך תרנם [ועי' בחי' הרש"ם ז"ל] וחידוש על בעל המ"כ שהוא בעצמו לעיל בסמוך ד"ה וכפירוש הביא את זה הערך, ונראה ברור שהוא לא עיין בערוך עצמו אלא העתיק שם מהג"ת, ושגה הערוך פי' תרטם כסא, וכ"ה בל"י כמ"כ המוסף אבל לכאורה יוקשה מיך שייך זה על סולם ? ומצאתי ב"ה בירו' שבת פ"ג ה"ז ר"ב ב"ח בשר"י תרכום תאר לטלטלו כו', ובית ר"י ממרין עד ג' ככסא מיכן ואילך כסולם ע"כ, ומזה מוכח שכסא כזה יש לו שלבים ומעלות ואיזה התדמות לסולם ובירו' פ' ח"ה ה"ח נראה שכסא כזה נקרא בשם "סולם המלרי" ושמה הני' בדבי ר"י עד ג' עוקין ככסא ע"כ, ושוקין פי' שלבים, ועי' בבלי ערובין (ע"ז ב') וב"ב (כ"ט ב') ה"ד סולם המלרי ממרי דבי רבי יעלי כל שמין לו מרבעה חוקין, והנה מזה תבין שבש בירו' שבת מ"ש "תרכום" הוא ט"ם כמו בכאן ול"ל "תרטם" ובעל קה"ע שנה ג"כ כהמ"כ לפרשו "מרנז" לף שבש מפורש עד ג' ככסא ואולי מ"ש של ג' רגלים לא כפי היפ"ת ומ"מ שהסולם היו מוכב תראה על ג' רגלים, אלא ר"ל של ג' שלבים, ומח"ז התבוננתי שמש"כ שהמוסף שכ"ה בל"י כוונתו לתיבת Δρόνος אשר הורתה בל"י הראשית היה שתם ככסא, אבל נתיחדה אח"ז

לכם המלך והסתלה לכל לשונות העמים (עהרמן) וידוע כי כם המלוכה ים לה מעלות ושלשים ובלה"ק נקרא גרס המעלות (מלכים ג' ט' י"ג), ועי' בח"ל להגר"ח בפכ"ד דכלים סם שכתב ג' תרכיסין הן כעין כסא של ג' רגלים כדתמרינן במדרש פ' ויקח תרכום של ג' רגלים הרמה לו עכ"ל והוא טעות ובודאי לא ילא זה מפי של הגר"ח ז"ל:

[כב] **עולים** לבסילקי ומוצאין אותו דן ויוצאין בפרוד ומוצאין אותו ישן. במ"כ פרוד, פירש רש"י חלר החילוקה ואת חלריה תרגומו ית פרודתה והוא כמו פרוזדור ע"כ, בת"י שלפיטו תרגם ואת חלריה (יהושע כ"ח י"ב) וית פלחתה, וכ"ה תרגום חלריה בכ"מ, ואלולי כתב רש"י הלשון: את שדה העיר ואת חלריה ומתרגמינן ית חקל קרתא וית פרודתה הייתי אומר שלא כוון של ת"י כ"ה של מ"ם בגמ' ב"ב (קכ"ב ב') ומכות (ו"ל ח') וחברון עיר מקלט הוא והכתיב ויתנו לכלב את חברון אמר אביי פרוורה דכתיב את שדה העיר ואת חלריה נתנו לכלב ב"י ע"כ, וים להעיר כי אעפ"י שמלת פרוור בל"י יורה ג"כ על מגרשי הערים (עי' במוסף) וכן ת"י בפ' בהר ובפ' מסעי בכל המקומות מגרש "פרויל" (אשר הוא פרויר, בחילוף ר' בל' ולפני הערוך והרמב"ן ט' הגי' פרוד) עכ"ז כאן בגמ' לא כוונו במ"כ "פרוורתה" להורות מגרש, דהנה מפורש בכתוב: ויתנו להם (לבני קהת) את קרית חרבע טו' ואת מגרשיה סביבותיה ואת שדה העיר ואת חלריה נתנו ליכב"י בלחוזתו ולבני אהרן הכהן נתנו את עיר מקלט הרוצח את חברון ואת מגרשיה! הרי בהדיא דמגרשי חברון נתנו לויים לא לכלב, וכן פ' רש"י במכות סם, פרוורתה כפרים וחלירות הסמוכות לה ונקראות על שמה נתנו לכלב ע"כ, וכן הרמב"ם בב"ב סם: פרוורתה כפרים ושדות ססביב העיר הולה למגרש ע"כ, לכן שלא בדיוק כתב רבינו טובי, ב"ח בפסיקתא שלו פ' פחם (דף ס' רע"ח) ורבותינו למדו במס' מכות והלא חברון עיר מקלט היתה שלא פרוורתה פי' מ ג ר ש י ה של עיר נתנו לכלב והעיר עלמה עיר מקלט הי, וכן הגהות מוהרי"ב בהגהתו בגליון מכות סם ולא ספיר קמוסיף בשם המוסיף שבל"י מגרשים נקרא "פרוור" שבגמ' כאן לא כוונו על המגרשים כמ"ש, ועי' סוף חלה "הקושי שדה בסוריא בקושי בפרוורי ירושלים" ופירש"י בניטין (ח' ב') ואחריו הר"ש סם, "בפרוורי דהפרכיא בפילכי" לא הרמב"ם בפ' המפלה ואחריו הרע"ב פי' "במגרשי" והוא שלא כנכון, דשדה ומגרש

סם ב' דברים, ואין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה כמו דתנן בסוף ערכין (ל"ג ב') חלא רק ע"ל ההרחבה נקרא לפעמים בלה"ק מגרש נס השדות והכרמים (עי' ברמב"ן בפ' מסעי בד"ה ומגרש) וכן בל"י סם פרוור הוא כולל:

[כג] **מה** עשה נטל תבן והטמין לתוכו מסמרים. עי' נדרים דכ"ה ע"ח ושבועות כ"ט ב' וברש"י סם ובערוך ערך מדר בשם מדרש ילמדנו ובירושלמי נדרים ושבועות סם:

פרשה סט

[א] **כך** אין ת"ח משתבח אלא בחבירו. ר"ל נעשה משובח כשהוא לומד עם חבר כמשתרז"ל ע"פ חרב על הבדים ונלה"ח הרבה למדתי כו' (תענית ז'):

[ב] **והנה** ה' נצב עליו ט' ח"א עליו על סולם וח"א עליו על יעקב ט"ד עליו על הסולם ניחא כו'. במ"כ על הסולם ניחא, והוא בלשון בני אדם ע"כ. וע"ל פסוט ע"פ מם"כ מורנו במ"ש (פט"ו ל"ח) ואחריו הרב המת"ל לף שלא זכר את סם הרמב"ם, וכפי מם"כ לעיל שהמדרש יפרש הסולם שהוא כח המלוכה ת"ם מ"ם שמ"ד על הסולם ניחא, היינו שה' היה נצב על הכסא, ע"ד ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא:

[ג] **הארץ** אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך ר"ש משום ב"ק אמר קפלה כפנקס ונתנה תחת ראשו. רלוחי בחוזה ספר בשם הרש"ל שמקשה היה לפוף היו הערים והמגרשים שבת"י בעת הקיפול, וכן רלוחי בזוהר קדושים (ע"פ אל תפנו אל האלילים) שמקשה ג"כ וכי ג"י דלוחי ת' פרשה על ת"ם כך ליתעקרא מלתיה ויתבא תחותוהי חלא ארץ אחרת עלאה קדישא היא לקב"ה וש"י לקרי והיא תחות דרגא דיעקב כו' ע"ם ע"פ דרכו, ואכי תמה על הקושיות חלו שמקשים מן המילות על החלוש ומרלה בטוחה, וכן מלתלי ב"ה בפי' החזקוני ע"פ זה וז"ל: פירש"י קיפל הקב"ה כל ג"י תחתיו, כ"ז הרלה לו הקב"ה בחלום כגון עיניו של סולם עכ"ל ובפי' הרד"ק כתוב וז"ל: ומה שמרז"ל שקפלה כל ג"י תחתיו ר"ל כאלו קפלה כולה תחתיו, כן יחדה לו שתהי' ברשותו כולה כו':

[ד] **כי** לא אעזבך ואין עזיבה אלא פרנסה הוך מה דאת אמר ולא ראיתי צדיק נעזב וגו'. וכן ים להביא מפסוק למה ע ז ב ת ן את המים קרלן לו ויאכל לחם, וכתב הרוס'

התום' (בס' ה"ז) וה"ת בזה הפסוק מלינו עזיבה גבי לחם, מלה בגד ללבוש היכן הבעיתו? וי"ל מדכתיב ושמלתיך ומלינו שמירה גבי בגדים דכתיב לגיס פתים בדרך עקם שומר נפשו ירחק מהם עכ"ל, ול"נ שמלינו עזיבה גבי בגד ויעזוב בגדו מגלה:

(ה) **ואולם** לוז כי' כל מי שנכנם בה הרטיב מצות ומע"ט כלוז. כי לוז הוא לח מאד כ"ת לח ולוז:

פרשה ע

(א) **וידך** ישראל נדר כו' ודבר פי בצר לי שנדר מצוה בעת צרתו. עי' בליקוטים שבסוף ס' מיני תרגימא להגמון מוהרי"ב שפירש כן מדנפשיה שכתוב הלז ודבר פי בצר לי ע"פ דברי המדרש הלז (שהביאוהו התום' ריש חולין) שבעת צרה מלוה לגדור, ובמח"כ לא עיין כאן בפניס המדרש דהוא בעצמו דוחק כן, וכן רלתיי בס' זרע יצחק על מצניות ריש מדריש שפירש נ"כ את הפסוק מדנפשיה ועי' מש"כ רס"ל בח"ס סוף ברכות ועי' שו"ת מור"ם מינק סי' ע"ע ובכנה"ג יו"ד סי' ר"נ:

(ב) **ולפי** שהיו עסוקין במצות נדבה ועלה בידן לפיכך שמחו. כ"ל שהוא כלפי מ"ש מקודם אר"י הבבלי ודבר פי בצר לי שהגדר מלוה בעת צרה (ובמדרש שמואל פ"ב יש ט"ס) וכן לומר לדוחות כדי שיהיו טורדין בעת צרה, מלמת דדווקא בעת צרה מלוה לגדור מבל מלה בע"ג לא, (עי' תוס' ריש חולין (ב' ב') סד"ה מבל) וכלן כתוב ויסמחו העם על התגדפס, וחזינן שהתגדבו מסמחה ומעזוב לב ולא בע"ג? לזה לומר לפי שהתגדבו ומיד עלה בידם ר"ל שקיימו תיכף למסור נדבתם כמו שכתוב ויתגדבו שרי האבות כו' ויתנו לעבודת בית האלהים כו' כת כו לאוצר בית ה', לפיכך שמחו וכבה"נ מותר לף מלה בע"ג מלינה דכ"ע כי זה דומה למצית בבצתו לעזרה ומקדישה ומוחזה, עי' נדרים (ע' ב' יו"ד ג') וירושלמי שם ועי' חולין (ב' ב') ובויק"ר רפל"ז ובמדרש קהלת ע"פ טוב מאבר לא תדור:

(ג) **לחם** זו תורה כו' שמלה זו טלית כו'. ע"ל דרשתם ע"פ מאבר שמנה לחמו:

(ד) **כיון** שנתבשר בשורה טובה טעין ליביה ית רגלוהי הדא אמר הכריסא טענא רגליא. לולי פי' הזהב ומשם את הנגליס כלומר מי שים לו זהב וכסף גם תעתו ומהלכו במרוצה ובזריזות וכמו שדרשו על כל היקום מאבר ברגליהם זה הממון שמעמיד את הנגליס (במ"ר פי"ח) כי כרוסין בל"י זהב עי' ויק"ר ספל"ב לולו כורסוון ובמ"כ שם:

(ה) **ד"א** והנה באר בשדה זו ציון כו'. הלמוד"ן בפי' הביא זה בשם הב"ר בשמוי קלת, והכו"פ פי"ח (מ"נ סע"ח) כפי הגרסה שבה שהגמד"ן בעצמו לומר כן:

(ו) **אלן** שלשה שורות של תלמידי חכמים. עי' שה"ש רבה ע"פ הך יפה:

(ז) **זה** מופלא שבבית דין שהוא מפרד את ההלכה. מל"ל מפרש, [עי' יד"מ בד"ח, שבו הגי' מפרש, ובפניס שם מפרד ובדפוס ווילנא בפניס וביד"מ מסרס (עי' רז"ו) וכ"ה בדפוס ישן טוב]:

(ח) **רשב"י** איש כפר עכו אמר משום רבי שמואל. כ"ל בדור שלפ"ל מפוס ר' שמעון:

(ט) **ושמעו** עשרת הדברות. שכתובים על לוחות האבן, (ועי' יד"מ):

(י) **ברם** הבא אחת היתה ולא נגע בה בריה ע"ש חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם לסובבים ליראיו. עי' מ"ש ויד"מ ול"נ פשוט שרחל היתה מיועדת לפני יעקב (ע"ד שכ' נקבה תסובב גבר) ומשל"כ בעוה יתרו לבד לפורש, ותח"ז מלתי בילקוט פ' ותתחן ר' תתכ"ד בשם הילמדנו מפורש כך ע"ש, ועוד כ"ל שממך על הכתוב (תהלים קכ"ה) וה' סביב לעמו כו' כי לא יוסף שבט הרשע ע"ג הלדיקים וכמו שדרש ר"י לעיל (פ"ס) ועי' מש"כ שם:

(יא) **ויהי** כאשר ראה יעקב ויגש יעקב ויגל את האבן אמר ר"י כזה שהוא מעביר פקק מעל פי צלוחית. המפרשים התריכו למעניתם בביאור הכתוב הלז התיבה ולא יכולו, י"ל שלדעת (רש"י) הוא לשון גילוי וזה שיבוש שם"כ כי' לשון ד"ת לשיות חרוקה ע"פ ויפן ויקן, וי"ל שהוליא דרשתו מדכתיב ויגל מבנין הפעיל ונם זה ליתא שם"כ יהיה במשמעו שהיו לו מסייעים שהרי וגללו את האבן הוא מהלל והוא פעל יולא, ומשם כבר כתבתי לעיל מלל ויבוא מל הגר ותהר שמדרך הכתוב לחבר ב' פעליס לשורת על תכיפות ב' הפעולות וזה טעם ויגש ויגל שמיד כשהגר נגש ויגל את האבן כשלו היתה הגלילה בדיבורו ולשוויו בלי נגיעה כלל ולכן שיבה ואמר ויגל בבנין הפעיל לומר, שנגלל כמעט בלשוויו, ולכן גם כאן חיבר רש"י מלת ויגש עם ויגל לשורת שעיקר פי' יולא מבין שתי התיבות יחד, עכ"ל הרוו"ה ז"ל בהבנת המקרא שלו ודבריו טובים וכוחים, וכ"ל שאפשר

לומר ע"פ דרכו שמדייק מן לה"כ כאשר רחה יעקב כו' ויגש יעקב ויגל, שמשמע תיכף ומיד כאשר רחה נגש ויגל, עי' מ"כ לעיל פל"ט ד"ה אבל משהורשה, ובזה לכי מבין מה שאמרו חז"ל (חולין פ"ד ה') שכ"ה ס"ל במוקדמין דס"ק ובפ וכשה מי שאינו מחוסר אלא שפיכה וכשוי יצא זה שמחוסר שפיכה פדי' וכשוי כו' יצא זה שמחוסר שפיכה גרידה וכשוי, ועי' בניטין (כ"ח ב') ובחד ואתן לה מי שאינו מחוסר אלא כתיבה ואתיה יצא זה שמחוסר כתיבה קיילה ואתיה ועי' לקמן פפ"ב ותמת רחל ותקבר סמוך למיתת קבורה:

[יב] **ונאספו** שמה כל העדרים באים מלבוא חמת ועד נחל מצרים,

במ"כ מלבוא חמת, כך היה גבול ס"י עכ"ל. ומבלי סמך קלת שמח"ל לא היו עולין לרגל עי' תוס' ריש פסחים ד"ג ע"ב ובמל"מ ריש הל' ק"פ, ורחיתי זה מקרוב בס' קהלת יעקב ריש פסחים שמביא ג"כ רמ' לזה מירו' פ' כ"ל דמי' שם תריב"ל לרחים הלכו מלבא חמת עד נחל מלרים ר"ת בשר"ח טעמא דריב"ל ויעש שלמה וכל ישרחל עמו חת החג מלבא חמת עד נחל מלרים פירושו מבוחר דמלות רחים היו רק על היושבים בס"י מדכתיב וכל ישרחל עמו מלבא חמת עד נחל מלרים משמע דהכהו מקרי כל ישרחל והיושבים בחו"ל לא בחו לח שהיו יכולין לבא כולן בימי שלמה וזה כדברי התוס' ושיטתם דפסח תלוי ברחיה, ובק"ע דחק להגיה בירו' להורחה הלכו ע"ם ואין מהטורך עכ"ל, ואני תמה מחד על הגחון הזה חיך דחה להגהת הק"ע בשתי ידים והעמיד הגירסת היושנה כדי להביא רחיה לדברי התוס' חשר ממנם בחמת הגהת הק"ע היא הנכונה ויניד על הירו' ריעו הבבלי כי כן חיתא להדיח בבבלי תוריות (נ' ע"ב) ס"ר אמי ובהורחה הלך לחכר כו', שחמר ויעש שלמה בעת ההיא חת החג וכל ישרחל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נח"מ כו' מכדי כתיב וכל ישרחל עמו קהל גדול מלב"ח עכ"מ ל"ל ס"מ הכי הוה דלקרי קהל לבד הכי לא לקרי קהל ע"כ, ומס אין נכון בודחי להגיה לרחיה, והחמת יעיד על עלמו ול"ל לרחיה [ע"כ נדפס בחי' הרש"ם בשם בעל הרמ"ם ז"ל] עוד נרחה מסיוסף דליסנא של הגחון הל"ל שסבר כי מס"כ ויעש שלמה הוא נבי פסח, ובחמת מפורש בקרא חת החג בחדש השביעי והייט סוכות יעו"ש, ובד"ה ב' ז' ובמו"ק ט':

[יג] **כה** את צבי דאגן דכרון דכותכון כו'.

במ"כ ד"ה לכרנין, ובילקוט גרס לחגן בזויין דכותכון והיא היא ע"כ, ל"ג בגירסת הילקוט וכוחה עי' בחדה (ט"ז ב') חי' לאסור לחדם שיסמם מעלמו ביום כו', ר"ל חמר מהכא בזה דרכיו ימות הרי המסמם לאור הוא מבואר (ועי' מס"כ בבלין במדרש רות) וכן לעיל פס"ד חי' המסמם מעלמו ביום ס"ז מנוחה:

פרשה עא

[א] **אריב"ח** אין שבותן של שבטים עבור להם אלא חפות להם. עכור,

כ"ה הגי' ביפ"ת ובחב"ח, אבל במדרש דפוס ממשנדרש (תקל"ז) רחיתי נדפס עבוד בדלי"ת, ונרחה לי שהיא גירסא נכונה, והכוונה פשוטה, שחמות השבטים אלה רחובן שמעון כו' לח חידשו לותם החמוות בעלמן על בניהם לקרות להם שם חדש מחמת הטעם שכתוב בתורה שחם הן היו הבוחות חמות אלו, אלא בחקל הי' יכולין לבחות חמות שמכוונים בשמוש ובדיוק לפי טעם השם, עד"מ בשם רחובן מין מבואר בו רעיון "ה' בעניי" וחיני השני "בן" מין לו שוס רמז בטעם הכתוב (ולכן דרשו חז"ל מעלמם טעם אחר "רלו בן" וג"כ לפי הפשט יכולני לומר שהעין נבלע ושיעורו "רלובטן" (כמו ר' זירא תחת ר' זעירא) (ובטן ירמוז על בעניי) וכן בשם שמעון כו', ועי' לעיל ר"פ כ"ה לא המדרש הוא השם וכו', אלא בחמת שכל אלה השמות היו נהוגים מקודם, ומחמת שהשמות מלאו לותם מכוונים קלא לפי המשורעות שרלו לעשות להן זכרון, קרלו לת בניהם בשמות אלה, אף שהם חינם מלומלמים ומכוונים כל כך לפי הטעמים שלהן, לא דקדקו בזה, וזה שלמר ריב"ח חין שמותם של שבטים עבוד להם, ר"ל חין השמות אלה כמו הבנדים שיעשה לכתחילה כפי מדת רחבו וחרכו של הלוים חשר בעבורו נעבד הבגד שאז יעשה מלומלם בלי יתרון וחסרון כלל, אלא חפות להם (כמו בפרנוד חפות פ"ג דשקלים מ"ב ובמות ק"ב ב' שפי' בבגד רחב שים בו כפל) ובמד"ם ר"פ כ"ח ל"ל לא חפותין כמ"ש המפרש ר"ל בבגד רחב שלובש אדם לפעמים אף אלא כמדתו, ומלחתי בפי' הרע"ם ע"פ ע"כ קרלה שמו יהודה, הדברים האלה כהוויתם ושמחתי מאד שלפי פירושי מכוונים המה בדברי ריב"ח וז"ל: ונרחה שהיו כל אלו שמות של קדמונים כמו שמליהו קודם לזה יהודית בת בחרי, וכן שמואל בן עמיהוד קודם לשמואל הנביא והיו בוחרים מהשמות הקודמים את המופלים על לשון המשורע עכ"ל, [ע"כ נדפס בדפוס ווילנא בשם ההה"מ ז"ל], ומח"ז בא לידי ס' הזכרון לר"ח בקרחא (ליוורנו תר"ס) ורחיתי לו מס"כ ע"פ זה יהמנו שהחריך בזה וכתב כמו הרע"ם בחריכות ע"ם:

פרשה עב

[א] **המעט** קחתך את אישי הניאת לסבי מן דיקני. כ"ל ס"ל מן דיוקך פי' תסגה את הזקן שלי ביפי תתרך:

[ב] **תמן** תנינן השוכר את הפועלים ופסק עמהם כו'. עי' בב"ח חו"מ סי' ש"ל ס"ק ס"ה שהאריך בזה:

פרשה עג

[א] **ויזכור** אלהים את רחל מה זכירה זכר לה שתיקתה לאחות בשעה שהיו נותנין לו את לאה כו'. מוצ"ל סמיך הדרש על שם רחל עה"כ (ישעיה כ"ג ז') וכרחל לפני גוזזיה נאלמה ולא יפתח פיו:

[ב] **ויאמר** נקבה שברך סכום קטע פרישׁ, אמור הסכום קצוב וכו'. כ"ל ס"ל פרם מגר מו מגרך, וכן ת"ל פרם מגרך, ויפי' תיבות "הסכום קצוב" ביחור מ"ם "סכום קטע" ותיבות "פרם מה שברך" ביחור למ"ם "פרם מגר":

[ג] **בר** סירא אמר לב אדם ישנה פניו בין לטוב ובין לרע. בזה אני מפרש הכתוב (משלי כ"ה כ"ג) רוח צפון תחולל גשם ופנים נזעמים לשון סתר, שהכוונה כמו שכאשר הרוח בא מן הצפון מובן שמחולל גשם, כן מובן מפנים נזעמים שלבו מלא תוגיון ועלבון, ובמין לומר ודבריס יגשיב בפנים בסתר מה שבלבו וכמו שהא"כ (ט"ו י"ג) לב שמח ייטיב פנים ובעלבת לב רוח נכאה:

[ד] **את** צאן לבן הנותרות מנהון בישין כו'. כתב במ"כ מותרות, משמע שמותרו מחמת גריעותן כמו שפירש"י סדר זה ע"כ, וכ"ל שסמכו על המקרא (ז"ל ט"ו ט"ו) ויאמר שמואל מעמלקי הביאום אשר חמל העם על מיטב הצאן והבקר למען זבח לה' אלהיך ואת היותר החרמנו, הרי דהמותר היה לה מיטב הצאן:

פרשה עד

[א] **וישלח** יעקב ויקרא לרחל וללאה במקום רווח מתלא אומר בחקל דאית ביה איזגרין לא תימר מילה דמסטירין. עי' במ"כ וכ"ל ס"ל דגורין שכן תרגום של גל דגורא, ויצברו אותם תמריס תמריס תרגומו דגורין דגורין, ירומזים לגלים להגורין, או ס"ל יגורין מלשון יגר שהדותא ו"ס שתרגום ירומזים לגלים ליגורין (עי' במתורגמן) ולפי הנתתי יהיה המאמר בחרוז. [והמסביר הגיה ג"כ "מוגרין" תרגום גליס ע"ם]:

[ה] **הלא** נכריות נחשבנו לו כי מכרנו וגו', אפשר כן אלא אם הוה קוקיא טבא כו'. עי' במ"כ וכ"ל שמ"ם במדרש "אפשר כן" הוא לפרש המקרא מ"ם "העוד לנו חלק ונחלה בב"ח" שהוא בתמיהה, ויפורש דבריהן עפ"י ק"ו וכ"ל אין מוחל מצביט חלק ונחלה מכספו, אם גם כספינו גזל ואכל ולא חמל, ואח"ז יפרש המדרש אין אכל את כספינו אם הוה קוקיא כו':

[ו] **כי** מכרנו וגו' אם הוה קוקיא טבא הוה נסיב לה. כתב במ"כ קוקיא, פי' הערוך עדר ע"כ, כתב המעריך ז"ל: פי' אם היה רואה כלי טוב היה לוקח ולא כעורך שפי' עדר כי העדר והתבזיל אינן דומין זל"ז עד שיתברר המדרש יפה, ועוד כי הדבר בעלמו אקר כי לבן לא היה נוזל עדר אלא, ועוד כי כל העדרים טובים ואין יאמר אם היה רואה עדר טוב? עכ"ל, הערוך הביא מן תרגום (כפי הנוסח שהיה לפניו) שיש לבך לעדרים שיי לבך על קווקין, וכן נתתה הורלת עדר בכלן, ועוד יותר לעיל פס"ד לך מעמנו כי עלמת ממנו מאד ס"ל לשעבר היה לך חדא קווקיא וכדין היה לך קווקיא סגין ע"כ, ואם היה הדבור ע"ד רוב המקנה כמ"ש ויהי לו מקנה לאין ומקנה בקר ועבדה רבה ויקנאו אותו פלשתים (וע"ש ביפ"ת כי על שברכו ה' בכסף וזהב לא היו מקפידו) ומ"ש כי העדר והתבזיל אינן דומין זה לזה, אמנם לא ידע פי' המוסף כי פטיקלין הוא מל"י ופי' עגל וב' קושיותיו הם דברי הבאי והבל הם גם יחד, כי מי לא יבין שזה המאמר שנתן המדרש בפי רחל ולאה הוא רק שנוי מליצי וגוזמי:

[ז] **את** עניי ואת יגיעי כפי ר"י אמר חביבה היא המלאכה כו'. עי' במדרש תנחומא:

[ח] **אלהי** אברהם קודש ואלהי נחור חול אלהי אביהם טשמעו קודש וחול. עי' מ"כ (שפי' לכן מסמעו קדם וחול לפי שקלי זה על תרח ומתחלה היה עע"ז ואח"ז חזר למוטב) והיפ"ת פי' מסמעו לכתורה קדם והוא חול לפי הלמת ולזה לא כתב רס"י בחומש אלא לביהם חול כו' וגי' הילקוט מסמס קודם וחול ועי' במס' סופרים עכ"ל, ובמת

הפירוש פשוט וברור שהמדרש יפרש שלשלי לאביהם קלי על שניהם היינו על שלשי לאברהם הקודם ועל שלשי נחור האחיו כמש"כ הרא"ש בפירושו, ועי' בעלב"ג, והרמ"ד אמר יתכן שהדברים האלה הם מאמר מרע"ה כו' ויהיה לפ"ז שלשי לאביהם כמו שאמר מוסגר ע"כ, ואחר זה הוסיף גירסת שילקוט נכונה מאד ונקל להולמה, וברשותי בביאור שכתב הרשד"ל "ועי' מ"ש בת"ס שלי" לקחתי את הת"ס לעיין בו ורשותי הביאה ג"כ את זה המדרש [וגם מ"ש הרמ"ד] ופירשו כהונן כמש"כ ע"ש:

סדר וישלח

פרשה עה

[א] **כי** ע"כ ראיתי פניך כראות פ"א, אמר עשו הרשע הגיעו הקב"ה לכבוד הזה שוב איני יכול לו. לולי כלן ל"ל "על לותה שעה נאמר אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר" שליתא להלן במדרש ושם אין לו שייכות כ"כ:

פרשה עו

[א] **אם** ימדו שמים מלמעלה אם ראיתם שמים שמטו והארץ מתמוטטה כו'. ל"ל אם ימדו השמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה אם ראיתם וכו', ומ"ש והארץ מתמוטטה, נראה שמלת למטה דרים לשון מייט וכמ"ש מוט התמוטטה הארץ, ואולי דרים יחקרו כמו יעקרו בחילוף ר"י"ן ח"י"ת, ומלתא אחי"ז בגזה"ק, ועי' מ"ש שכתב דרם ימדו השמים כמו עמד וימדד ארץ (חבקוק ג') שפירשו כמו וימוטט, שחבריו מוכיחים עליו, ויתר גוים לשון ויתר ממקומו, ויתפוללו הרי עד, עי' מ"ש הרו"ה שם (הפטרת יום ב' דשבועות) ועי' בשמות רבה פל"ח:

[ב] **ריב"ם** בשם רבי יוחנן אמר בתורה בנביאים בכתובים מצינו שלא עברו ישראל את הירדן אלא בזכותו של יעקב כו'. כתב היפ"ת וז"ל: ות"ת דבילמדנו אותה קריעת ירדן בזכותו של אברהם שנאמר מהדם העיר כד"א החדם הגדול בענקים, וי"ל דהא והא גרמא עכ"ל היפ"ת: ובאמת לפי דרכו אין נכון זה לפי לשון המדרש שאומר כאן "שלא בזכותו של יעקב" לכן כ"ל אר' יוחנן אזיל לשיטתיה דבילמדנו סוטה, דהנה במדרש ילמדנו (כפי מה שהעתיקו בילקוט יהושע רמז ט"ו) אמר הלשון, שנאמר מהדם העיר, אמר מלד לרתן שמעת מימיך מיל נקרעת הדם? אלא על אברהם נאמר החדם הגדול בענקים עכ"ל, מבואר מזה שכל עיקר דרשתם דהדם דכאן הוא אברהם הוא לפי שלא היה יכר בעיניהם לפרש דהדם הוא שם עיר כי נחשב זה לדבר מוזר מאד, אבל ר' יוחנן בירושלמי סוטה (פ' ז"כ ה"ה) ע"פ מהדם העיר אמר ר' יוחנן הדם קריים ולרתן קריים (פי' הדם ולרתן שמות ב' עיירות הם ק"ט), וי"ב מיל מזו לזו ע"כ, ולפ"ז אין מקום להדרש דהדם דכאן הוא אברהם, ולזה אמר דבילמדנו נקרע אלא בזכות יעקב, והא דדרים בילמדנו דהדם הוא אברהם אף שכתוב בפירוש "העיר", כ"ל שלפ"ז ירדום העיר מלשון עיר וקדים, או שהדום כמו "מי העיר ממזרח לדק" וגו' (ישעיה מ"ח כ') שקאי על אברהם:

[ג] **אתר** הוא תמן מצווה ירדן בחמי טבריה. הרד"ל והרש"ו ליתו לגמרא ברחמים פמ"ה, והא"ח העתיק לשון מדרש אחר ברחבה:

[ד] **זה** בן נצר. עי' בם"מ על כתובות כ"ח ב':

[ה] **ואמרתם** גם הנה עבדך יעקב אחרינו ההי"ד ארץ נתנה ביד רשע פני שופטיה יכסה וגו'. עי' במ"כ, והרד"ל כתב שיעקב כיסה והחביא עלמו לבלתי ראות פניו עד שתעבור המגפה ויכפר פניו ואח"כ יראה פניו עכ"ל, ולפ"ז יפרש פני שופטיה על יעקב, ומתוש יקראהו שופט? אח"ז ראיתי גם היפ"ת כתב הלשון "דעבו ברשעו יראה להרחיק ממנו פני לדיק כו' והרשע יראה לכסות פני השופטים כו'" ע"כ, כוון ג"כ שקרא הדוום פני שופטיה על פני יעקב, ולא נהירא וילמו מן הפשוט, כי הדרם הולך במישרים כי יען אשר ארץ נתנה ביד רשע, לפי שהרשעים המה המושלים לכן ההכרח לכסות פני השופטים, היינו לקדם פניהם במגפה, וכמ"ש שלפרים פניו במגפה, ועי' בביאור כלן בשם הרמב"ן שפירש כפרת עון הוא ג"כ לשון כמוי כמו וכפרת אותה מביה ומחוץ בכופר, וכן ועשית כפורת שהוא לכסות הארון כו' ע"כ וכ"כ בביאורו (ויקרא ג' ד') בתריכות והביא את הפסוק אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (תהלים ל"ב ג') וכן שלפרים פניו במגפה שלכסה במגפתו כעם נפשו עכ"ל:

[ו] **ותעבור** המנחה על פניו וגו' אף הוא בעקא. דרים פריו לשון

כעס וחרון אף [וכ"כ ברז"ו] ועי' רס"י בחומש שהביא לרחיה מן חמס ושוד ישמע על פני תמיד (ירמיה ו') וכן המכעיסים אותי על פני תמיד (ישעיה ס"ה) ותח"י מביא את מדרש תנדם על פניו אף הוא שרוי בצער שהוא צריך לכל זה עכ"ל, וכ"ל שהביא פסוקים אלה לרחיה אל פי' המדרש תנדם (ועי' בשרשי רד"ק שפי' לא יהיה לך אלהים אחרים על פני ר"ל להכעיסני כמו שנאמר כעשוני בהבליהם) ורחיה בחיזה טוב מחות ברש"י שמובא גם הפסוק "על פניכם אם תכזב" (איוב ו') ועי' בשפת רבה רפי"ב ויעבור ה' על פניו שהעביר זעמו מהם ע"ם כמ"כ, ואולי פירש המדרש אף הוא בשקא הוא ממ"ש אל תגל דוד בשרחו מפני לבשלום (ש"ב ט"ו י"ח) עוברים על פני המלך:

[ז] **אמר** הרשע הזה עינו רמה הוא כו'. וכן הוא לקמן פפ"ח והוא כמו הלשון אבה נפשה עיניה הוא (סנהדרין ה' ב') פירש"י נפשה עיניה הלך אחרי עיניו ע"כ וע"ל שכתוב ותשא אבשת אדוניו את עיניה אל יוסף (בראשית ל"ט ח'):

[ח] **ביד"מ** ד"ה וביהם שלשים כו' וממעתי בשם גאון אחד כו'. בש' חלקי חבריה לכ"ד לידע בשם הגאון מוהר"י מלובלין ובש' נחל קדומים רחיד"א בשם הרב רמ"ח בן מהרח"ם ?:

פרשה עז

[א] **נחזור** ונחמי אי אנשינן כלום חזרון ואשכחון מחיילא דמטקסין. בש"ר הגי' חביולה דמטכסין, ומ"ש המ"כ בשם הערוך משם של מצי, לא נמצא בערוך ערך מחל, רק המוסף כתב ס"ב גרסה שפי' מלה זו לגודא ע"כ:

[ב] **התחילה** הארץ תוסשת אש. כתב המהרז"ו שבשו"ל רבה (ע"פ מי זאת עולה) דרים מגז"ם ע"כ, ולא נמצא שם:

[ג] **במ"כ** ד"ה פרמקום, פירש"י והערוך מכשף בלשון יון ע"כ. כ"ה בל"י Pharmacus ובל"ל φαρμακος ועי' לופה למניך שכה ט', לד 207, ומש"ם "ס"ג רס"י וילקוט ובמדרש חזית" [ים להוסיף] ובערוך:

פרשה עח

[א] **בכל** בקר ובקר אנו יודעים שאטונתך רבה להחיות לנו את המתים. כמ"ש בטוסח שמ"ע ומקיים תמונתו ליטני טפר:

[ב] **קח** נא את ברכתי אשר הובאת לך א"ל כמה יגיעה יגעתי עד שתבא לידי כו'. בזה אני מפרש מש"כ (בראשית ל"ג י"ד) ויקח מן הבא בידו מנחה לעשיו אחיו ר"ל שלקח מן הדברים שהשיג בעמלו ובניגע כפו ליתן מנחה וכמ"ש את עשיו ואת יגיע כפי רחה אלהים, בכל כחי עבדתי את אביכן, ועי' לעיל פע"ד ע"פ זה ובמ"ת שם ובפע"ה תמרו ט אל תאמר בשילה מעמך נטל בידו כלום מהפיסת הבית כו':

[ג] **במ"כ** ד"ה ה"ג סינקסדרון, ופי' הערוך יועץ המלך יושב ממלו על כסא ע"כ. ל"ל סנקסדרון שכ"ה בערוך ופי' שרים שיושבין עמו תדיר בקתדרלות ומייעלים את המלך עכ"ל, שמפרש מלת סנקסדרון מלשון קתדרא וכ"כ רש"י בפי' כאן סונקסדרין דיליה יועץ שלו שהיה זקן יושב בקתדרא ע"כ, וכ"ה בל"י בשם כ"ש המוסף, כי מלת סין בל"י הוראתה עם, ועי' לעיל פ"ח ופ"ט שאמר רשב"ג כ"ש המלה הזאת, והמ"כ פי' שם ג"כ כמו כאן, ורחיתי במערוך שכתב סנקסדרון פי' סיקריטאריו בלע"ז ובב"ר פמ"ט פי' יפ"ת שר יושב על הכסא ולא נהירא שכ"ל, ול"נ שדבריו לא נהירין:

[ד] **רבינו** כד הוה סליק כו' חד זמן כו' ולא הגיע לעבו עד שמכר הסום שלו. וכתב במ"כ עד שמכר כו', פירש"י לשחקן בדמים ע"כ, ול"נ שנוגב לו שנזל ושדד המרמלי הלז מאתו כל רכושו מה שלקח עמו, וכל מאר ים לו, עד שהיכרח רבי למכור הסום שלו לעוכר הולמות הדרך:

פרשה עט

[א] **ד"א** ויחן את פני העיר ט' למקום שיש לו הנאה ממנה. לוי דרש ויחן כמו ויחן בחילוף מהמ"ע לשון הנאה, ועד"ז עיין מש"כ לעיל פ' ס"ה, לך יותר נראה שדרים ויחן לשון חנות:

[ב] **שמעון** קליה דערבי דאמר להבריה מה את מכסה בי והיה ר"ל מה את מעשה בי. עי' מ"כ שהיה לענ לשון כו', ול"נ שלא מחמת לענ לשונו כ"א מחמת שים מקומות בערב שהברת העי"ן נלעם כמו כ"ף דגושה, ועי' מדרש לויכה בפ' ויכה יעיב רשב"ץ אמר מית מתרה לעוחין לכייבא עייבא:

[ג] **במאה** קשיטה כו' במאה טלאים. עי' במ"כ, ועי' ר"ה (כ"ז ע"ז) תר"ע כמהלכתי לאפריקי היו קורין למעה קשיטה למאי ר"מ לפרושי מאה קשיטה לתורייתא מאה דנקי ע"כ, ולכאורה מש"כ "דתורייתא" הוא לך למותר, וי"ל כי הנה מלת קשיטה מזכרת ב' פעמים בתנ"ך היינו בפ' ויחלם (ובסוף יהושע נכפל הדבר דויחלם) ובסוף מיוב, ובחמת מלת קשיטה קרוב יותר לפרש מלשון תכסיס וקישוט, וכמו שאמר להלן במדרש "אלו חליות ודייקנתא" לך מחמת שדוחק לפרש שכתן בעד הדמה תכסיטין, לכן כתבר שמע שבאפריקי קורין למעה קשיטה שם גבו לבתר את מלת קשיטה הכתוב בתורה (דתורייתא) כלומר אלא יעקב שהוא מעה, שכן המנהג לשלם במטבעות, אבל קשיטה הכתובה אצל מיוב אין נכון שם לפרשה מעה (שזהו מאה מועטת למיוב אבר המיב ו' ה' במשנה), ויותר נכון לפרשה מל' תכסיט חלי חליות ודייקנתא שדרכן להתנן בזמים ויניח עליו ריעו שכתב ויתנו לו איש קשיטה אחת ואיש נזם זהב אחד, והנה לוקלוס הכנס חורפן וכ"ה בהרנוס מיוב וכ"ת השבעים, וכ"כ הרלב"ע סוף מיוב, וכמ"ש במדרש, כמו שילוע בדה"י שקודם המלחת המטבעות היו משתמשים בשם המולת מטבע, ומלחו שמקח השה היה לפי המורגל מעה או דנקא עי' בכורות (י"ג ע"ז) פטרוזת בת דנקא ובזבחים (מ"ח) תעלת בת דנקא, [ומדפס זה במדרש ד' ווילנא]:

פרשה פ

[א] **א"ל** ותצא לאה לקראתו וגו' יצאת מקושטת כזונה. תולי גמיר מן והנה אשה נקראתו וכו' (משלי ז' י'):

[ב] **שנאמר** דרך ירצחו שכמה מדרך ירצחו. גרשה דדרשו המ' דכהנים ישמש ג"כ על דרך, עי' מש"כ בגליון רים דבריס, [ובלון בחי' הרש"ם בנדפס]:

[ג] **היכן** מצינו שנקראת ערלה חרפה מן הכא כי חרפה היא. כ"ל שהוא לפרושי קרא דיהושע (ה' ט') היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם, ע"ם בדר"ק ועי' ביאור הרו"ה (הפטורת יום ג' דפסח) ע"פ זה ושכח מקרא מלא גל מעלי חרפה וגו' (תהלים קי"ע כ"ב):

[ד] **כל** שקועין שאתון עבדין בחולא הוון עבדין בשבתא ביום השלישי שחל להיות בשבת. עי' במ"כ, ועייעתי ביומי שבת פ' ר"ע ה"ג ופ' רלב"מ ה"ג, ובשניהם הגי' שקוין ופי' הק"ע לפותות ע"כ, וכ"ל שלפ"ז הוא לשון מקרא לפותות תהי לשריך ושיקוי לעשותיך (משלי ג' ח') שמקביל שיקוי נגד לפותות (וכ"מ ביפ"ת), ורש"י שפי' תקונין כ"ל שלא פירש זה ע"ד ההשערה ושברש כ"ז למד זה מהתרגום שתירגם שיקויי (הושע ב') כל פרנוסי, שר"ל כל הלריכים (ועי' תרגומו על בן משק ורש"י ע"פ ועל פיך יסק (בראשית מ"ה), והורחת שם פרנסה עי' בניטין דו"ב ב' בגמ' וברש"י), ועי' כתובות (ס"ה ע') ושקויי דברים שהאשה מתוקקת עליהן ומתי ניהו תכסיטין ע"כ, ועי' ברלב"ע שם שכתב והאומר כי מימי הוא התירום והביא ראיה ותירוצי במועדו לא דבר נכונה כי התירום (ר"ל מ"ם להלן פסוק יו"ד תנכי נתתי לה הדגן והתירום ובפסוק כ"ד והארץ תעשה את הדגן ואת התירום) ותירוצי כנגד ושקויי וטעם מימי כמו ואכלכלה לחם ומיס והנביא לתר לחם לא אכלתי ומיס לא שתיתי ומיס בכסף תתן לי עכ"ל הרלב"ע, והנה הרד"ק והרלב"ע התנגדו בזה נגד הדרש בכתובות שם תר"ת אין פוסקין ייות לאשה ות"ת אלכה לחמי מאהבי ותני לחמי מימי למרי ושמתי שמני ושקויי, דבריס שהאשה מתוקקת עליהן ומתי ניהו תכסיטין ע"כ, וגרשה בהדיא כי ר' אלעזר פי' ג"כ כהרלב"ע מיס כפשוטו, וזה דלא כדברי האומר כי מימי הוא התירום, אך מלאתו במדרש שמואל פכ"ג ע"פ ולקחתי את לחמי ואת מימי ת"ר אינו כל מקום שנאמר מיס יין הוא אלא שמיוו הכתובים אלא להזכיר יין ע"כ, ועל אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמיס, ועי' ג"כ בעירובין (ס"ה סע"ת) תר"ח ב"פ מה לחם שניקח בכסף מעבר אף מיס שניקח בכסף מעבר ומתי ניהו יין וקא קרי ליה מיס (ע"ש בתוס') (ועי' ברד"ק שם שהתנגד גם שם להדרש, וכן יש לפרש מימי כמשמעו כי המיס היו יקרים במדבר ע"כ) ועי' בירושלמי פאה (פ"ת) ובויק"ר (פכ"ו) ובמד"ר (פי"ע) ובשו"ע (מזמור ז') ע"פ ותכלכלם לחם ומיס, אם לחם למה מיס אלא מלמד שהיו המיס קשיס לו להביא יותר מן הלחם ע"כ, (ופשוט כמ"ש הרד"ק שם במקומו "כי המיס היו יקריס בשני הרעב" ובחנם טרח המ"כ בויק"ר שם למעוט זאת בפי' תבן שועיב) גרשה ג"כ שבעל

הדרם לא רלה לפרש כך, מיבו שמ"ם מים יין הוא (ומ"ם הרב בעל ת"ם בולקוטיו הוא דחוק ורחוק) ובאמת שם בהוספא בודאי קרוב יותר לפרש מים כפשוטו כמ"ש הראב"ע שהוא לשומת מ"ם, מקודם (פ' ה') ומאחיה כמדבר ומהיה כארן ליה ומאחיה ב ל מ ת, וכ"כ הראב"ע שם: ועשם בלשת בעבור שהיה אומרת מותי לחמי ומימי ומקויי ע"כ, ודע דגם לאידך דרשא בכתובות שם דרש ר"י מים כפר נבוריא דאין פוסקין ייוות לאשה שנאמר ותקש חנה ותהי תפלה בשילה ואחרי שתה שתה ולא שתת כו' התנגד ג"כ הרד"ק וכתב שם: ובעל הדרש אמר שתה ולא שתתה לא דקדק עכ"ל והרב"ח בש"מ שם הביאו, והעמיד דברי הדרש שם בחופן שלא יתנגד למשפט דקדוק הלשון (וע"ש בתוס') והעתיק שם ג"כ מש"כ הרב החסיד (כן קראתו שם) הרמב"ם ז"ל בפי' המשנה רים תרומות, וסיים שם וזה בעל הדרש היה מכפר נבוריא והוא מקום בא"י ואמי זכיתי והייתי שם כו' והגם הרד"ק כ' וז"ל תפלה מקור בתוס' ה"ת וכן שתה מקור לפירושו תחרי שתפלו ושתו ותפשר כי חנה ג"כ תפלה תע"פ שת', ותבכה ולא תתפל תפשר כי תחר שתמר לה בעלה ולמה לא תתפלי ופיר בה תפלה מעט ורביו יפעי' כתב בפירושו: תחרי התפל שלה ותחרי השתיה שלה ע"כ, ותתמה עליהם מאד היך תפשר לומר שתתה, והיא דמר נפשה תמרה; "ויין ושכר לא שתיתי" ובודאי לא דברה שקר, והגם על הרד"ק יש לומר זכות שמ"ש "תפלו ושתו" קאי על בני הבית ולא חנה בכלל, וכן נראה מלשונו שתמר "כי חנה ג"כ תפלה" ולא תמר ג"כ "ושתתה" ורביו יפעי' מלבד זה הגם פירושו מתנגד ג"כ לדקדוק הלשון כי תפלה ליעו מפיק,ושתה כתיב לא "שתותה" תבל בתמת נם לפי פשוטו של מקרא (תשר תחריו דפו הרד"ק ורביו יפעי') נראה שלא תפלה, שכן כתיב תחרי כך: והלך התשה לדרכה ותאכל,מכלל שמקודם לא תפלה (כמש"כ התוס') ובאמת לא תדע מדוע נדחקו התוס' והם"מ והמ"ם להעמיד הדרש שתע"פ שכתוב בלא מפיק דרשו כתלו הוא במפיק, הלא גם בלא מפיק ייתא, כי נפרש שהוא עבר לנקבה וביושרו תחרי תשר תפלה, ולחשרון מלת "תשר" לא יחשרו הרבה דוגמאות בתנ"ך, ובשתי לעתמי כ"ל שעיקר יסודו של הדרש ר"י מכפר נבוריא שתין פוסקין ייוות לאשה הוא מהומת שהפסיק הכתוב בין תפלה ובין שתה עם תיבת בשילה ר"ל לרמז כי יש לפרש לאשה בין תפלה לשתיה, וכן יסתייע ממש"כ זולת זה לגל חנה רק תפלה ולא שתיה ותבכה ולא תתפל ולמה לא תתפלי (ותפ"ל מ"ם ולמה ירע לבבך רמז על שתיית היין שמעיד הלב כמש"כ בבועז ויטב וייטב לבו (רות ג') וכן ולב נבל טוב עליו והוא שכור עד מאד (ש"א כ"ה) ושתה בלב טוב ייך (קהלת ט') וטוב לב משתה תמיד (משלי ט"ו) כטוב לב לחמון בין (משל"ב י"ג) כטוב לב המלך בין (אסתר ז') וכן ע"פ רוב לשון הטבת הלב בתי"ך גם בשתם יורה על שתיית היין) "ותקש ותתפל" וכה"ג ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה שהפסיק בתלת שרה בין לספוד ובין לבכותה הוא לפי שים הפרש בין הספד לבכי:

[ה] **שמואל** שאל ללוי בר סיסי א"ל מהו דין דכתיב ויבאו על העיר בשה. כ"ל שמלתו היתה שם תיבת בשה מוסבת על העיר כמש"כ הרשב"ם: ויבוחו על העיר שהיו יושבים בשה ולא מזכרו משם וכן כל בשה שבב"מ על היושבים הוא לומר בין בתורה ובין בנביאים עכ"ל וכ"ת מוקלום ועלו על קרשת דיתבן לרחלן, וכ"ת יוב"ע, ול"ל שהמקרא בשופטים (י"ח ז') וירלו את העם אשר בקרבה יושבת לבשה כמשפט לידונים שקט ובשה, ושם פסוק כ"ז על לים על עם שקט ובשה מסייע לפי' הרשב"ם, ולוי הסיבו שמוסבת על שמשון ולוי, ובביאור כתב שהגיונה מסכים לפירוש זה וביחזקאל ל' ט' להחריד את כוש בשה, ורחוק שמעם לחשוב כי היה מסתפק לוי בשה הוא שם עיר כאשר מלאנו (ש"ב ח' ח'):

פרשה פא

[א] **אבל** אגיד לך את הרשום בכתב אמת אם אמת למה רשום ואם רשום למה אמת כו'. עי' שם"ם רבה ע"פ לפוסקי:

[ב] **אר"י** כל בסות בכלל ע"ז. מכלן מוכח שכוונה הגי' בירושלמי (ע"ז פ"ג ה"ג) הלא כוסות דבר של בזיון הוא שלא יבוי הגי' הר"ן הלא כוסות והרב בעל מס"פ לא הביא מכלן [ועי' בהגרה"ל]:

[ג] **זולתי** את חצור לבדה שרף יהושע ר"א אמר במסורת שרפה הקב"ה אמר למשה כו'. כתב בספר מ"א בערך חזור וז"ל המסכיל בשומק לשון הכתובים בספר יהושע נשרפה העיר חזור, ולא היה בזה רלון עדת ישראל; כי כן יאמר שמה: ויבו (במספר הרבים) את הגפש וכו' ואת הזהב שרף במספר היחיד בשם, רק כל הערים העומדות על תלם

לג שרפס ישראל זולתי את חנור לבדה שרף יהושע עכ"ל, וזאת היא למנס הערה נחמדה אבל בעז"ה מלאתי שכבר הקדימוהו בזה רבותינו ז"ל, אולם במקום שאמר המחבר הלזה "אך ברצון יהושע נשרפה העיר חנור" (אבר זה הוא דבר קשה לשמוע שיהושע לפי רעותיה לית יעשה זאת), ואמרו חס (ב"ר פ' פ"ה) ר' אלעזר אמר במסורת שרפס, הקב"ה אמר למשה, ומשה אמר ליהושע עכ"ל, כי יפרצו מ"ם סם (פסוק ט"ו), "כאבר זוה ה' את משה עבדו כן זוה משה את יהושע" מוסב זה ג"כ על שריפת חנור:

פרשה פב

[א] **ותמת** רחל ותקבר שמוך למיתה קבורה. עי' לעיל פ"ע מש"כ בשם ר"ו הירושלמיים:

[ב] **ר"י** ור"י הוו יתבין אתא ההוא מינא שאלינהו מ"ד בלכתך חיום מעמדי וגומר והלא צלצח בגבול בנימין וקבורת רחל בגבול יהודה דכתיב ותקבר בדרך אפרתה וכתיב בית לחם אפרתה. ימים רבים הוקשה לי מה שיכות ים זאת השלשה למיעות, וזה מקושב עלה על דעתי שהשלשה הזאת היתה מחמת הרמז שהומרים בפסוק ותהי בית לחם כו' (מיכה ה' ג'), בזיעוי הטעם, ובפסוק קול ברמה נשמע (ירמי' ל"א) ועי' ע"ז (ד' ד') מסתבא להו ר"א למיני בר"ם דמדם גדול הוא כו' ג"ל כתיב רק לתכם כו' לישתיק ולא ג"ל מידי כו' ג"ל לימור דאמר לכו בתמי, בקרקי מי אמרי לכו ע"כ, ועי' בברכות (ז' ג') הטוא לדוקי דהוא בשבבותיה דריב"ל הוה קא מצער ליה עובדא בקרקי, משמע מזה דהיה דרך המינים להתווכח עם החכמים בפירוש הפסוקים לף שהיום מנעשים כלל לתמוהתם מיהו גם שם י"ל בדרך לחרת, [ועי' חי' הרש"ם אות ז' בשם בנו הרש"מ ז"ל]:

[ג] **במ"כ** ד"ה לא לרחובן להתייחס כו', ובפירש"י כו' דרש כלשון כתיב ולו להתייחס בוי"ו פי' לו ליוסף להתייחס ולא לרחובן אבל בספרים שלנו כתיב ולא בגל"ף וכן הוא במסורת ע"כ. גם שם כתוב ולא בגל"ף שפה הוא מורה לפעמים על הין, כמ"ש במשנה סוטה ספ"ה על לא לחיל וכמש"כ שם הרמב"ם, ומאד תמהתי על מאחרי דמתניתין הרב בעל תפארת ישראל שכתב במשנה סוטה שם שאמרו: עדיין הדבר שקול לו אחי מלפף לו חיוי מלפף כו' כתב "דים לפרשו לו לחיל? בתמיה", עכ"ל, ומדוע יגע מן הפשוט שמפורש בגמרא בהדיא דמליץ לפרושי לא בגל"ף כלשון כתיב בוי"ו ע"ש, ועי' מטות יו"ד ס' מי שאת למוד בהמון מי שכל תבונתו שלו ע"ש רס"ו בחג"ב ועי' בס' עיון יעקב, ועי' בגדרים (ל"ב ס') אר"ל כל המחם לו נחם שנאמר כי לא נחם ביעקב והא בלמ"ד גל"ף כתיב? תלא מסוס מדה כנגד מדה ע"כ, כ"ל ג"כ שהקושיא והא בל"ף כתיב ר"ל ועדיין הדבר שקול לפרש על לאו, אבל הלשון מיעו מדויק שגם שם היה כתוב בלמ"ד וי"ו היה ג"כ הדבר שקול לפי מש"כ הרמב"ם? וע"ע לע"ע, וכ"ל להוכיח מסש שהאומר כאן אין מיחסין ליוסף אלא לרחובן הוא ר' לוי בעל האומר הדרש כי לא נחם לו נחם ועי' עירובין כ"ד ב', וע"ז י"ט ע' דרש רב שמא לא יחרוך לייד הרמתי יחרוך ועי' פירש"י, וכ"ל שדרש לא בגל"ף כמו לו בוי"ו, ורב שמא לשיטתו שהיה סיני ובקי ועי' לקמן פל"ח ומש"כ שם, ומש"כ שם הרמב"ם בפירוש המשנה הלשון "וכבר זכר טעם זה המדבר בחותיות הח"ת", נעלמה כוונתו ובס' נסיונות לברייסם לא ידע לפרשו ואמנם כוון על מש"כ ר' יהודה בן דוד חיוג רשם המדקדקים בספרו חותיות הטוח (כתבו בלשון ערבי והעתיקו הרלב"ע ור' משה ניקטיליא ללה"ק) ועי' ברלב"ע בפי' שמות כ"ג ח':

[ד] **ר"א** אמר מפני שט"ח כי גר יהיה זרעך. עי' במ"כ, וכ"כ שהוא כמו דאיתא לקמן פפ"ט בוזו ומפזר עלמיו שכל זמן שלמו מכוסים השטר מלוי להגבות ע"כ:

[ה] **במ"כ** ד"ה הרדון פירש"י לב ע"כ. ולפי רליתי בתרש"י שהרגש והכח, ולא חרדון:

פרשה פג

[א] **כך** אמר הקב"ה כו' עקורה מאדום ובאת בצרה ומיפקה להם מלכים. מזה המדרש נראה שבצרה היתה בחדום כ"ש במואב וכ"כ רש"י בפירוש התורה בצרה מערי מואב היא שנאמר ועל קריות ועל בצרה ולפי שהעמידה מלך לחדום כו' ע"כ, והרמב"ן כתב וז"ל כי בצרה לחדום הוא כמ"ש כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ חדום ע"כ, ובאמת גם במדרש נמצא פי"ד אותה ג' מלכי חדום כו' והב' יובב בן זרח מבצרה ובצרה מן חדום היו שנאמר מי זה בא מחדום חמוץ בגדים מבצרה ע"כ, ומדרשים חלוקים הם ורש"י בעמוס (פ' י"ב) כ' בצרה בין מואב ובין חדום היא ומארץ מואב

ונמצאת

ומסכת מהר מהוש והיא העמידה לו מלך במות מלך הרמתן שנאמר יובב בן זרח מבצרה עכ"ל, ולפ"ז ים להשוות ב' המדרשים יחד (ובעל ס' מר"ק הביא כן בשם נעזעמיום ולא ידע מרש"י) וע"ש בהגה"ט שכתב: כי ים מקום במדינת בצל ושמו בצרה ואולי היא העיר בצרה המזכרת בתיכה רבה פסוק ויגרם בחלק שיני עכ"ל, ועי' שבת (כ"ט ב') ריש כיצד"ת דבצרה (פירש"י שם מקום כי זבח לה' בבצרה) ובע"ז (י"ח ב') ר"ל חיקלע לבצרה כו' ועי' בילו' פ"ג דברכות וירו' פיר פ"ז וביותר בילו' שביעית פ"ו שבצרה, היא חו"ל ול"ע, ומ"ש רש"י שם הפסוק כי זבח לה' בבצרה נ"ל ל"ע, ועי' במכות (י"ב ע') ובריטב"א שם ובפירש"י יעויש:

[ב] **יום** שמלך לוטיינוס כו'. דקלוטיוס, [ועי' יפ"ת]:

סדר וישב

פרשה פד

[א] **בזעקך** יצילוך קבוציך תניא כנוסו וכנום בניו הצילו טיד עשו.

כ"ל שר"ל כל זמן שהיה הוא ובניו כולם בשלום ובמחנות לא קרה להם פגע רע ויהי מתת אלהים על אומתו, אבל משעת שנתפרדה החבילה ונתהוה משמעה בין משפחתו מיד נמו עליו הצרות מיוסף:

[ב] **אם** שוט ימית פתאום כו'. פתאם כתיב ח"ו ולולי יפרעו המדרש לשון פתי, עי' כריתות ט' ע', [לפי שבמדרש דפוס ממנטרדס מדפס ב"פ פתחיס ביו"ד, אבל כ' ט"ס]:

[ג] **בשעה** שהצדיקים כו' השטן בא ומקטרג כו'. דרים שוט לשון שטן כמ"ש בפי' רש"י (חוב ט' כ"ב) או לפי שכתוב בו משוט בארץ:

[ד] **מגורי** אביו כו' משל לאחד שהיה מהלך בדרך וראה כת של כלבים ונתיירא מהם. כ"ל דדרים מגורי אביו מן גורייתא שפי' כלבתא:

[ה] **במ"כ** ד"ה לף הירדן כו' ומניך ליה הירדן יסוב לאחור ע"כ. בשו"ע מזמור קט"ו מפורש כיון שרמה הירדן שברח היס לף הוא ברח:

[ו] **במ"כ** ד"ה מאתים וחמשים ותשע כו', או י"ל שפי' של יהוע תדע קלי מיוס שהכיר את בוראו. כעין זה פי' הרדב"ז בתשובותיו חלק שמיני סי' ס"ח רכ"ח ע"ש:

[ז] **דבתם** רעה כו' רש"א תולין הן עיניהם בבנות הארץ. לולי שמיך זה עמ"ש כי רעות בעת בעטן וזה דבתם רעה:

[ח] **אפי'** בשעת הקלקלה אינם אלא שוחטים ואוכלים. תיבת ואוכלים לולי מיותר [ולשון הירו' פ"ק דפאה שוחטין ואוכלין, אך בירו' שביעית פ"ו שוחטים ואוכלים וע"ש יפ"מ ויפ"ת כאן]:

[ט] **וישראל** אהב את יוסף כו' ר"נ אמר שכל הלבות שנמסרו שם ועבר ליעקב מסרן לו. לשיטתו בחיזק"ס, כי דכתו מלת זקונים שהוא מ"ו וקני זקנים שלמדו מה שקבל מהזקנים שם ועבר ע"כ, [וזה בבעה"ט] ובמת נס וילד זקנים ג"כ ח"ו:

[י] **צריך** אדם שלא לשנות בן מבניו שעל ידי כתונת פסים שעשה אבינו יעקב ליוסף וישנאו אותו. כך ויבגלו לותו כתוב אחרי מת"כ ויבראל אהב כו' ועשה לו כתונת פסים, אך לכאורה יוקשה קלת מת"כ וירלו אחיו כי אותו אהב אביהם מכל אחיו וישנאו לותו הא עדיפא הל"ל כי גדלה האנאה מאהת שהביא את דבתם רעה אל אביהם (ועי' רמב"ן), עוד יש לדקדק כי כפי הברלה מה שאמר יוסף להק"ב על אחיו הכו שורם בלבב יעקב ות"כ היה לו לאהוב את יוסף מכל בניו יען שהוא הלך בדרך היתר יותר מכל אחיו, ומדוע אמר הכתוב הטעם כי בן זקונים הוא לו? (ועי' בתוה"ח) אך כפי מת"כ בגליון לעיל פכ"ו ניחא בפשיטות, כי ממ"ש ויבראל אהב ולא כתיב ויאהב ישראל, י"ל שהיה זה קודם שהביא דבתם רעה, וממאת שאהב את יוסף מכל אחיו קנאו בו ויבגלו לותו (ובפיסור חלומותיו עוד בגדיל המדרש והוסיף עליס ותם על מערכת האנאה) ולכן הביא אח"כ את דבתם רעה:

[יא] **פסים** שהיתה מגעת עד פס ידו. עי' במ"ע פמ"ה ועי' רש"י שבת יו"ד ב' שכ' כתונת פסים סביב פס ידו נתן מילת ולא כל הכתונת עכ"ל, ובראה בהיא שמתיבת פסים שבת ברבוי דרים תרוויהו, לשון מילת (עי' מגילה י"ב ע') כרפס כריס של פסים) ולשון פס ידא (דלא כיפ"ת) וכ"ל שרש"י שם רמז לפך דברהתית רבה דכתן הלא שהיתה לפניו הגי' שהיתה על פס ידו, ומ"כ בתלמידי ר"י הלוי מלהתי, מוסב על מת"כ מקודם שלמו דוקא נקט, וכן דרכו של רי"ל

הלוי לפרש המאמרים דרך נוזמא, עי' רס"י שבת קי"ט ע"ל ד"ה תריסר, ועי' בשבת (ג' ב') וכתובות (קי"ל ב') דדרים נ"ל מפסחא ב' דרשות גלוסקאות לחבות (לשון פס ידא) וכלי מילת (לשון כתונת פסים) ע"ש בפירש"י:

[יב] **ברם** הבא ולא יכלו דברו לשלום די בליבהון בפומהון. ועי' מגילה (ט"ז ב') כי פי המדבר אליכם כפי כן לבי לפי שכך היה מדת הצבעים, והכא כל המפרשים פירשו שלא יכלו לדבר עמו בשלום, וכתב המשתדל שלא מלאתו בשום מקום דִּבְּרֵנִי דִּבְּרוּ, להורות דבר עמי, דבר עמו: וגראה לי שפירושו ולא יכלו שלא דִּבְּרוּ בשלום, כשהיה מדבר עמהם לפילו דברי שלום לא היו יכולים שלחתו ומלאתו לשון שלא כשמע אחר לשון לא יכול כמו נגבה עינים ורחב לבב לומו לא לוכל (תהלים ק"ל ו') לא לוכל לון ועלמה (ישעיה ל' י"ג) ע"ש פי' עכ"ל הרשב"ל, ורליתי להרדי"ל בשלחה ה' שכ' וז"ל: ומה עתן ולא יכלו דברו בשלום, שדברו היו מגמתם לותו כ"ל עד שכתב ה' יוסף טוען להם שלום לא יכלו לשמוע דברו ולהשיב על שלומו וזהו ולא יכלו דברו בשלום כלומר לא יכלו להשיב לו על שלומו שהיה מקדים להם תמיד עכ"ל, וכמעט מכוונים דבריו לדברי הרשב"ל (ובכתב והקבלה הביא לת ב' הפסוקים שהביא הרשב"ל, והפי' כתב בשם הרדי"ל, והמלבים לא זכר לת הפיהם), אמנם אכני מלאתי לת הפירוש הנאה הזה בדרז"ל, עי' בילקוט בשם תנחומא "שאיתת שם ולא יכלו דברו בשלום שהיה בא ושואל בשלום ולא היו משיבים לותו" ע"כ:

[יג] **והנה** תשובנה אלומותיכם כנגד חמשה פעמים שהן עתידין להשתחוות לו. לולי מדכתיב תסובבנה הם' לסוף ול"כ תסובבן כמו ותסתחוין, לת"ז מלאתי בחי' הרד"ל "שכ"כ לגה שמדקר שם ט"ס:

[יד] **ואבין** שמר אמר ר"ל נטל קולמוס וכתב. לולי דרים שמר בהיפוך לתוון כמו "רשם" לה"כ רשום בכתב:

[טו] **נהג** בו בכבוד כמו ראה האב על הבן. יפה הגיה רד"ל ולא כמורא, וכ"ל שהוא ממ"ש לכה שהוא לשון בקשה לא לך שהוא ליווי, ולת"ז לתר לך גם:

[טז] **וישלחהו** מעמק חברון והלא אין חברון גתנה אלא בהר. כ' רס"י בחומש והלא חברון בהר שלתר ויעלו בנגב ויבא עד חברון, ועי' ברא"ם ובילקו"ת שדחקו ל"ע לפרש הרלוה, ע"ש, ולפי בשכבר הימים לתרתי שכתוב רס"י ברלותו שפיר דלתר מעמק מקודם עלו זה בנגב ועליתם לת ההר, ולת"כ כתיב ויעלו בנגב ויבוא עד חברון ברוח מעה שלתר לה בנגב, ויעלו בנגב, וכנגד מ"ש ועליתם לת ההר "ויבא עד חברון" ומוכח שחברון היא בהר, ומלד שמחתי ברלוותי במתנות כהונה כלן שכתב בשם רס"י דכתיב עלו זה בנגב, וכתיב ויעלו בנגב והולי כן היה מלגו הגי' ברס"י לו פירש כן מדעתו, וכיהושע (י"ד י"ב) תנה לי לת ההר הזה ויברכהו יהושע ויתן לת חברון, וכתיב חברון בהר יהודה (יהושע כ' ז', כ"ל י"ל) וכתיב (שופטים ל' י"ט כ') ויורם לת ההר ויתנו לכלב לת חברון, ובשופטים (ט"ז ג') ויעלם לל רלש ההר לשר על פני חברון, ועתה נדפס מחדש מ' תנחומא היטן ורליתי בפ' זו סי' י"ג הגי' וכי ים עמק בחברון והלא כולה עליה היא שלתר ויעלו בנגב ויבא עד חברון וכה"ל עלו זה בנגב ועליתם לת ההר:

[יז] **וימצאהו** איש והנה תועה א"ר יגאי ג' מלאכים נזדווגו לו. עי' במ"כ בשם פדר"ל וכ"ה בתנחומא וכ"ל שדיוקם הוא מדכתיב וימלאהו לים ולפי משפט הלשון היה יותר נכון להכתב וימלא לים כ"ל יוסף לשר הוא שר העה בדרך מלא לת לים לחד הולך לקראתו, והמלילה היתה לל יוסף בבחילתו שהיה תועה, ומדכתיב וימלאהו לים דכתו זה מלאך ה' שכשלה מן השמים למעוז לת יוסף ולהגיד לו דבר לחיו, ועדה"כ לגל הגר וימלאהו מלאך ה' על עין השיח במדבר (ט"ז ז'), לת"ז מלאתי בס' מלמר החדות לר' יוסף יעב"ץ פ"ג שכתב וז"ל דע כי זה הלשון (מלילה) נלמר על מי שמבקש דבר ומלאו וזהו וימלאהו לים והכה תועה [בשדה] ומרז"ל לים זה גבריאל וחז"ל דקדקו לשון וימלאהו והמקשה ר"ל חשב שדרכו לשון לים ולזה הקשה מעובדי דרכים ולא הבין דרך רבותינו ז"ל כי שם דקדקו שהי' רלוי לומר וילחהו לו ויפגעהו עכ"ל, והוא קרוב למה"כ לך מה"כ הקושיה משום ברלב"ע לית מונן מהו הקושיה וברלב"ע שלפיהו נמלא הלשון וימלאהו לים דרך הפשט לחד מעובדי דרך עכ"ל ולא יותר, ועי' ברל"מ שכ' ג"כ וז"ל ולזו ר"ל שמפני שכתוב כלן לים כמה"כ בגבריאל רלוי לפרשו על המלאך שלא"כ בכ"מ שכתוב בו לים מדרשו על המלאך כי' ועי' מורה בשמ"ב משמי וז"ל והתבונן לומרו וימלאהו מלאך ה' על עין השיח כמו שלומר ביוסף וימלאהו לים והכה תועה בשדה ולשון המדרשות כלם שהוא מלאך ט"ס:

[יח] **אמרו** בואו ונשמה בו את הכלבים. ע"ד דמי' בפסחים (קי"ח ע') כל המספר לה"ר כו' (בריית שלום) וכבר קדמו בתלמיד וכלי יקר, [וכ"כ בזח"ק ועי' חי' הרש"ם]:

[יט] **אמר** ראובן אני בבור ואין הסרחון תלוי אלא בי. המחים לא היו קטנים שהי' ראוי להסגיח עליהם (ועוד שהרי יהודה מלך עליהם בעת שהיו) לכן כ"ל שכוונת המדרש כמ"ש המזקוני בפירוש הפסוק וז"ל: לפי שהיה בטוחה ליוסף היה ירא שמא יתגדלו תחבו אותו יותר מבאחר אחיו ומשום דסבי ליה על בכורתו עכ"ל, לכן מה שהוסיף רש"י בפי' התורה על לשון המדרש "הי בכור ו ג ד ו ל ם ב כ ל ס" לאו שפיר קא מוסיף ותח"ז דמיתי בגמ"ט שכתב הלשון: שמא לא יתלה הסרחון אלא בי שיאמר קנאתי לבכורה שהיתה לו ע"כ [ועי' בהרד"ל]:

[כ] **והבור** רק אין בו מים כו' שני בורות היו כו'. ממש"כ ב ג ח ד הבורות משמע שהי' לזה בורות ותח"כ לאחר לא הבור הזה ותח"כ כתב ויבא ראובן אל הבור והנה אין יוסף בבור, נכפל ג"כ לשמר שבדק בתחלה בבור הא', ותח"כ בבור הב':

[כא] **אמר** ר' יהודה בר אלעאי בשבח יהודה הכתוב מדבר. יהודה מסייע יהודה:

[כב] **אמר** הקב"ה אתם מכרתם בנה של רחל בעשרים כסף שהן חמש סלעים לפיכך יהי' כל אחד ואחד מפריש ערך בנו חמש סלעים במנה צורי. בילקוט ליתא הכך ב' תיבות "ערך בנו" וכן מלאתי בפירוש"י על המדרש וז"ל לפיכך יהא כ"א מכם מפריש ה' סלעים דכתיב הוא כי יפליא לנדר יפרים ובערכין הכתוב מדבר וכתיב והי' ערכך הזכר חמש שקלים כסף עכ"ל, מיהו לקמן בבמד"ר פ"ד ובירו' שקלים פ"ב ה"ד ובתנחומא תצא הגי' בפירוש אתם מכרתם בכורה של רחל כו' לפיכך כתו"א פודה בנו הבכור כו', וכ"כ מפירש"י שהי' כן לפניו הגירסא ג"כ כאן ד"א אתם מכרתם כו' שכתב הלשון: לפודה בנו בכורו בכ' כסף לפי שמכרו בכורה של רחל עכ"ל, ומלי חסר בדש"י תיבת "ה"ל" וקאי לפרושי מ"ש "מפרים ה' סלעים", [ועי' במהרז"ו]:

[כג] **ויבירה** ויאמר כתונת בני אמר ליה אנא ידע מה אנא חמי כו'. מלי כוונת המדרש למש"כ הרוו"ה נגד מש"כ רש"י כתונת בני ה י ג ז ע"כ כי בחמת מין זה מקרא קצר ומין בו חסרון כלל רק יעקב מרוב התרגשות והתעוררות נפשו בהביטו הכתונת קרועה ומלוכלכת בדם מתבלבל מאד ומרוב חרדה גדולה, ויקרא בקול בכי ותמהון כתונת בני! כי כן הוא בטבע האדם כאשר פתאום יפעפע מדבר מה, לא יבחר הדברים, כי יקצר בדבורו ומבלי דעת ילהו מלוי כ"א מלות התמהות ע"ם והרמב"ל וסר"א בן חמוזג בחם למקרא לא קראו אם הרוו"ה ע"ז:

[כד] **ויקומו** כל בניו וכל בנותיו כו' אלא אין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו. וכן ממרה נעמי לכלותיה לכשה שובה בנותי, לא בנותי, לכי בתי, ומינו רק דרך חבה בלבד כמו הלא שמעת בתי (שמות בועז) (רמב"ן) וכמ"כ הביאו מן מי את בתי ולא כוון יפה כי לא ידעה אז מי היא רק קראה לותה בלשון חבה, לא מחמת שהיתה כלתה:

[כה] **מטרונה** שאלה את ר' א"ל כתיב כי יהודה גבר באחיו וכתיב וינחם יהודה כו'. בריש' דקרא ויבאו הימים ותמת ב"ש תמת יהודה וינחם יהודה לכן שמעה כי מלך יעקב כתיב ויתאבל על בנו ימים רבים ויתנחם להתנחם ומלך יהודה וירבו הימים וינחם יהודה, ובפירש"י כאן כתב שמ"ש וינחם יהודה שניחם מבניו שמתו ע"כ, ועי' לקמן בפ' הממונה ע"פ זה כתב הגמ"כ דהרש המקרא מסורס וירבו הימים אחר שמתה תמתו ע"כ, ולפ"ז הגימוס שב לאבילותו על מות אשתו:

[כו] **א"ל** מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים. כן כתוב (ש"ב י"ג ל"ט) "כי נחם על אמנון כי מת" ומ"ש שם ותתאבל על בנו כל הימים, פירושו על בנו תאבלום כל הימים אשר היה חי עד תלמי ולא רחמו, ומשור הכתוב ותכל (נפש) דוד אל תאבלום (כי היה בחיים ואין מתנחמים על החיים) כי נחם על אמנון כי מת (כי מתנחמים על המתים):

פרשה פה

[א] **ראובן** היה עסוק בשקו ובתעניתו כו' ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה כו'. עי' בתוס' ב"ק (ל"ב סע"ב) ד"ה מי גרס לראובן חיודה יהודה שכתבו וז"ל: תע"ג דאמר במדרש ויצא ראובן אל הבור

מלמד שעב מצקו ותעיתו כו' וזה היה קודם דמעשה תמר מ"מ לא הודה ברבים עד אחר שהודה יהודה עכ"ל, וכ"כ במכות (די"ח ב') והכה שם הוא בעל המאמר ר"ש בן נחמני לכן יותר היה להם להביא ממ"ש כאן רשב"ג בעלמו רשוכן הי' עסוק בצקו ובתעיתו ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה היינו קודם מעשה תמר וכן תירוצם עולה יפה כאן שהמליץ ע"ז הכתוב כי תגבי ידעתי את המחשבות מעשו שלא הי' הדבר בפרהסיא, ויש להעיר ע"ז כי רשב"ג אמר ר"י כל האומר רשוכן חטא היינו לומר עוצה כו' (שבת כ"ה ב') ודוחק לומר שהי' עסוק בצקו ובתעיתו עבור שבלבל יועצי אביו, ועי' ברש"י פוטה (ז' ב') וב"ק שם ומכות שם דייק לכתוב על מאמר הנ"ל בלבול יועצי אביו משום דרשב"ג הוא האומר שם:

[ב] ר' איבו אמר מאשר ולא כל אשר. רמב"ם פ"י מהל' יסוה"ת הלכה ג' והכ"מ לא הערה מקורו מכאן:

[ג] **רבנן** אמרי בואו ונפרנם עצמינו. עי' במ"כ, ובלמת ר"ל להכין לרכי התחונה כמו שמצינו הלשון במשנה כתובות (פ"ה מ"ב) כך נותנין לאים לפרנס פ"ע ע"ש:

[ד] **ויט** עד איש עדולמי ושמו חירה רבנן אמרי חירה הוא חירם שהיה בימי דוד כו' ריב"ם אמר חירם אחר היה, ע"ד דרבנן חיה קרוב לאלף ומאתים שנה ועל דעתיה דר' יהודה היה קרוב לחמש מאות שנה. עי' רש"י ויפ"ת ומ"ע פי"ח, שלדעת רבנן חירם דיהודה הוא חירם דדוד ושלמה ודעבודכדלר, ור"י הבדיל בין חירם לחירם, ולימו מלרף יחד רק חירם דדוד ושלמה ודעבודכדלר, ועי' במס' דמ"ז ספ"ק ט' נכנסו בחייהם לג"ע ושלו הן כו' ולגיעור עבד אברהם וחירם מלך צור ע"כ, וכל הרואה יתמה במה יזכה חירם הלא ליכנס בחייו לג"ע, ובפרט דלפי דעת חז"ל (ב"ב ע"ה ב') עשה ס"ע למלוה ומאי מוסב שלהים יסבתי (יחזקאל כ"ח ב') ונקנסה מיתה על אדה"ר בסבילו, וכ"ה בב"ר (פ"ע) ועי' לקמן (פל"ו) ועי' חולין (פ"ט ע') (ועוד לית אפשר לומר עליו שנכנס בחייו לג"ע,

---

*) הגיה הס"ג מוסרפ"ר מי' (ז"ע) בהקלמתו לס' מסורות גאוגים קלמוניס שלי"ל "כ נחמן כ"מ דקוכא" ובולטי שנסתו נכוכה, ומה שסניס שם בהבולכסם תחת כ', נחמן הגלון כ' כתן, תעיר שיש גללי ס' תנולכסם מלנשה דפוקים, היינו: ל' קוסמלנדיכם נכ"ד, ווילגיא שכ"ו, למשמכדם תפ"ו, ובכוגם הגיכסקא נכוגה "כ' נתן".

**) עי' במרגוס יוכתן שתרגם ג"כ "ותת כל מגיח החילן כעובד מגח מסכנת דשבד מצה כן עבד חירם" ועי' כל"ק ובלב"ב.

עי' ברמב"ן והרז"ו לח הביאו, ועי' רם"ח בחת"ג סם וחידוש שלח הביא מהיפ"ת כאן, [ובמדרשים נדפס ב ר נברח תגרח ונ"ל ב ת]:

[ו] **בוצינא** דאתרא. מולי דיים סוע ל' שעוה ור"ל גר ותבוקה של שעוה שמחירה מאד, ורלחיתי בפי' רם"י במדרש דגרים לחביים (ל"ל לחבניים) דלחרבה ופי' מיוחס וחסוב שבמקום עכ"ל והיא ני' נכוחה מאד וכ"ה פי' סוע בכ"מ נכבד וחסוב:

[ז] **כזיב** פסקת שם מקום. בלי ספק שלפ"ד היה העיר לכזיב המוכה חלל עדולם (מוסב יהודה בעת הסיפ) ככתוב ביהושע (ט"ו מ"ד) ובמיכה (ה' י"ד) וכ"כ במחק"ל, וכן מלחו שקרחה המשבה (שביעית פ"ו מ"ל וכש"מ) כזיב לעיר לכזיב השנית שבמעה משר (יהושע י"ט כ"ט שופטים ח' ל"ח) ובבו"ע טעה וערבב שתי עיירות יחד, [ועי' ניחיה לגר]:

[ח] **בכל** מקום שנא' גזיזה עושה רושם וכן מצינו בנבל ולבן ואבשלום, מפירש"י על המדרש נרחה שלח היו זה בנרסתו וכן לעיל (פע"ד) ובמדרש שמואל (פכ"ג) וכן בילקוט כאן ליתא:

[ט] **הוציאוה** ותשרף כו' תמר בתו של שם היתה. כ"ל שדרש זה הוא מדכתיב שבי חלמנה בית חבין וחלך תמר ותשב בית חביה וגמיר ממ"ם (ויקרח כ"ג י"ג) ושת כהן כי תהיה חלמנה וזרע חין לה ושבה חל בית חביה, שתמר היתה בת כהן, ולח מליטו כהן לזו רק מלכי לדק שכתוב בית והוא כהן לחל עליון שלפי דרשתם הוא שם בן נח:

[י] **כ"ז** שמושלך בשוק אביו ואמו מעידין עליו כו'. כה"ג בבבלי קדושין (ע"ג) למנם בירושלמי שם ובב"ב רפח"ה הני, חו חביו חו חמו וכן נכון להני כ"ח כאן, [עי' רל"ל ורז"ו] וגם ברמב"ם נמשך בזה חחר בירושלמי בפע"ו הל' ח"ב דין למ"ד ע"ש:

[יא] **בדתנן** שלש נשים ישנות כו'. עי' בסדרי טהרה סי' ק"ך וסבו"ת בית חפריס יו"ד סי' מ"ד:

[יב] **ואחר** יצא אחיו, כמה ידות כתיב כאן כו' ר"י אמר ד' כנגד ד' חרמין כו'. רם"י בפי' התורה כתב ג"כ כנגד ד' חרמים, והעיר עליו הרמ"ם שהוח מב"ר חבל בסנהדרין פנגה"ד (בבלי) חריב"ח שמעל עכן בג' חרמים ב', בימי משה ות', בימי יהושע ר"י בשרלב"רשה ה', ד' בימי משה ות', בימי יהושע חלמל דבין למר ובין למר חינן חרבעה?

ומשה י"ל דהחיה דב"ר לח קמיירי חלח בשחין שהיו בימי משה וכר"י כו' עכ"ל, ומש"כ הלשון "דהחיה דב"ר" בוחחי ט"ם חו שיטפח דליטעה דהנה כחן בב"ר מפורש דחרס יריחו שבימי יהושע הוח בכלל הד' חרמים (וחח"ז מלחתי שהעיר בזה היפ"ת) ול"ל דרם"י לח קמיירי כו' וכן רלחיתי במנחת יהודה שהקשה ותירץ כן על רם"י ולח זכר כלל לח הב"ר, ובעיקר קושייתם דרם"י פי' דלח כמשן בגמ' שלנו, הנה מלחתי בפי' הרד"ק (יהושע ז' כ') שגרסה בהדיח שהיה לפניו הגי' בגמ' ר"י בשרלב"רשה ד', ג' בי"מ וח' בימי יהושע וכ"כ הרם"ח בחת"ג בסנהדרין שנכון גי' הרד"ק בזה, ובפסיטות י"ל דכן היתה ג"כ גי' רם"י ות"ם, ודע דמ"ם רם"י (שם בסנהדרין מ"ג) ב' בימי משה חוחה של כנעני מלך ערד דכתיב בים והחרמתי לח ערימם חסרום עליהם בהגלה וכיוצה בזו עשה בעיירות לחרות ולח נתפרשמו עכ"ל (והעתיקו המ"כ כחן) ר"ל שכיוצה בזה עשה ישרחל להחריס לח הערים ולח נתפרשם מזה בתורה והרם"ח בחת"ג לח הבין כן:

[יג] **וזה** משלח ליה דוריות. כ"ל שלש חדריות, הרבוי מן חדרת:

[יד] **ויט** אליה אל הדרך בעל כרחו שלח בטובתו. כתוב במ"כ בע"כ שלח בטובתו, דייק מדכתיב ויט דלא"כ וילך מבעי ליה ע"כ, וכ"ל מדל"כ ויטה:

פרשה פו

[א] **כי** ה' אוהב משפט וגו' חסידו כתיב ואני זה זה יוסף. גם בזוהר (פרשת ויצא) ליתח חסידו כתיב ובספריס שלפנינו חסידיו כתיב כמ"ש המ"ם והיפ"ת כאן, ועי' במדרש שמואל רבתח פ"ה רגלי חסידיו ישמור חסידו כתיב זה יוסף ורבנים בחסך ידמו זה חסחו של פוטיפר כי לח בכח יגבר חיש דמיון חיזהו גבור הכובש לח יצרו כו', וכ"ה בספריס שלפנינו בשמואל חסידו חסר לפי המסורה, וכ"ה ביומח ס"פ ח"ל הממונה (ל"ח ב') חרבה"י חסידו כתיב ועי' ילקוט תהלים רמז (תמל"ח) בשם חגחומח:

[ב] **כמ"כ** ד"ה הקשיון כו' ודרים ויקחהו טוטריקון ויקנה הוח כו'. למה לריך לטוטריקון כי פשוט הוח שמפרש ויקחהו על יוסף שקנה לח פוטיפר כמו ותרחהו לח הילד ותיבת לח חסר לפעמים:

פרשה פז

[א] **אין** איש מאנשי הבית כו' יום גבול של נולום היה. ל"ל זיבול כמו בתיבת הגי' בכ"מ והוא לדעתי כיוצי על זבוח (שהיו מזבחין זבח גדול לכבוד של נילום) כמו שמלתי בירושלמי ברכות פ' הרואה רואה לותן מזבלין לע"ז לומר זובח לאלהים יחרם ומח"ז מזכרתי שכבר קדמני בזה הר"ת בתוס' ע"ז י"ח ב' ד"ה שמזבלין, ועתה עלה על דעתי שמוני זיבול הוא מלשון זבל והכוונה על שטף מי נילום על האדמה להסקות את השדות ונעשה שמה ופוריה ויעשו פרי הבוהה כמו בזיבול באדמות מחרות, [ועי' בכה"ל שנה תמיסית לד 338]:

[ב] **ויהי** ה' את יוסף ויתן שר בית"ס כו' והיתה אומרת לו כו' חותבת אני פרנסה שלך. בתנחומא פ' ויגש הגי' אמרה לו אם אין את שומע לי אני פוסקת פלאדין שלך ח"ל נותן לחם לרעבים יתכילני ע"כ, המעריך בערך פלאדין כ' בילמדנו פ' ויגש אני פוסקת פלאדין שלך פי' פרנסתך ע"כ, והוא פי' סברי לפי הענין בלי הורחת מקור המלה, ול"ל ברור של"ל סלארין שפי' בל"י שכירות, עי' במ"ע ובמעריך ערך סלרין ובויק"ר פ"ה ופ"ע ופל"ד ומש"ם שם:

פרשה פח

[א] **שלא** יהיו מונין את ישראל ואומרין להם לא אומה של מצורעים אתם כו'. כן בדלו שומעי ישראל עוד בשנים קדמוניות שנגרשו משם ויסרהל עמו ממצריים מחמת מחלה הלרעת שנדבקה בם, ומזכר זה ג"כ ביוסיפון לרומיים בקדמוניותיו (ס"ג ק"י) והשיב עליהם בשוב טעם וזה מקרוב חידם המשורר להשכמים שילעגר בם' מלחמות משה את העילוה הזאת ויהי לשחוק בעיני כל קורמי ספרו, וכבר אמר הם"מ תתלמה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק, וכתרגום המדרש יתפרכון כו':

[ב] **כל** היום היה מתנה תנאים. עי' מ"כ וע"ל של"ל מתווה תווים ר"ל משמן שמנים, עי' בויק"ר פי"ח וקה"ר ע"פ זכור את בורלך:

סדר מקץ

פרשה פט

[א] **מלקט** עצמות אחד בציפורין ואית דאמרין רבי שמעון בר אבא הוה. תמיה בעיני כי ר' שמעון ב"ר מבא היה כהן (ירושלמי כתובות פ"ב ה"י) ואיך ליקט עלמות ובילקוט משלי הגי' ר' שמואל ב"ח ועלתה על דעתי שמחמת שהיה רופא היה לריך לדעת היטיב ניתות האברים והעלמות דוגמת שילוק התלמידי ר' ישמעאל (בכורות מ"ה) לכן ליקט עלמות כהלה ולא כליקוט עלמות בכ"מ (ועי' מגילה כ"ב):

[ב] **ויהי** בבקר ותפעם ולהלן ה"א ותתפעם רוחו כו' כאן חלמיה ידע ופתרוניה בעא גביה ולהלן חלמא ופתרוניה. רלוחי בפי' החזקוני דבר נכון בעוי על מספע הלשון לכן העתקתיו כאן, ז"ל: יש הפרש בין ותפעם לותתפעם שהרי ותפעם מיוי יכול להיות בשמע כשומה ומיוי שומה אבל ותתפעם יכול להיות בשמע מפורש שומה עלמו כלומר רוחו נפעמת ומיוי נפעמת וכן כל התפעל כמו והתברך בלבבו וכן בכב על מעתך והתחל ורביש כמותם לפיכך יש לפרש ותתפעם רוחו דכ"ל אמר אם אני אגלה החלום יודע אני שאמצא הרבה פוהריש ואעפ"כ לא יתבבר לי החמת אם הוא פתרונו אם לאו אגלה אני אעלים החלום ומי שיוכל לגלותו גלוי וידוע הוא כי מאת הב"ה ובידו אמת וכל מה שיפתר על חלומי יתקייש והכי איתא בילמדנו אבל פרעה שגלה חלומו כו' כו' עכ"ל:

[ג] **לא** כן כתיב ויהי כאשר פתר לנו כן היה. וכן איתא בברכות (נ"ה ב') אר"ח מנין שכל החלומות הולכין אחר הפה שנאמר ויהי כאשר פתר לנו כן היה ע"כ, וכ"ל דאמרו על סיפיה דהך קרא "אותי השיב על כני ואותו תלה" דלפי פשט הלשון מוסב זה על יוסף וכאמ"כ הרלחב"ע "י"ל שהוא בדבור השיב ותלה לו בפתרון" עכ"ל, וכ"ה בזוהר ע"פ זה וז"ל ת"ח כתיב אותי השיב על כני ואותו תלה, מכלן דחלמא אזיל בתר פתרא, השיב ע"כ מכלן אינו דא יוסף, ואותו תלה כההוא פתרא דקא פתר ליה כו' עכ"ל הזוהר, ובזה ג"ם מה שלא הביא הגמרא שם והמדרש כלן מהמקרא המוקדם בסוף ויסב (מ' כ"ח כ"ב) ויסב את שר המשקים על משקהו ואת שר האופים תלה כאשר פתר להם יוסף:

פרשה צ

[א] **אתה** תהיה על ביתי וגו' שלא יהא אדם נושקיני חוץ ממך ועל פיך ישק עמי שלא יהא פרוקופי חוץ

ממך . כ״ל שלי״ל בהיפך , [עי׳ רד״ל] :

[ב] **צפנת** פענח כו׳ צפונה א׳ שיש כאן באתה לגלות עליה שאת בנה . תולי ל״ל שלא מביעה , והכוונה למ״ש בקדמוניות מלריס שעל היכל אחד היה כתובת עתיקה לתוהר תלוה ״אני הוא שהיה הוה ויהיה תמיד , ואין לאחד מבני התותה גלה המסוה מעל פני״ עי׳ במ״ע פ״ו :

[ג] **במ״כ** ד״ה כפלן למול כו׳ החייתנו ה״ל הסימום מורה כו׳ : טעות כי הה׳ הוא הפעיל , [ותולי גם כוונת המ״כ כן ה״ל הסימום לסימן הבטן] :

פרשה צא

[א] **האומר** להרס ולא יזרח זה יעקב כו׳ . כ״ל שדרים ולא כמו ולו כמש״כ לעיל פפ״ב ע״ם ותולי זהו כוונת רס״י כאן שהביא המ״כ ולא הבין כוונתו :

[ב] **לעולם** אין הקב״ה מניח את הצדיקים בצרה ג׳ ימים וכן למדו ליוסף כו׳ וכה״א יחיינו מיומים ביום השלישי של שבטים יקימנו . וגם כאן ויאמר אליהם יוסף ביום השלישי זאת עשו ו ח י ו :

[ג] **ויבאו** אל יעקב אביהם וגו׳ מלמד שהיו הדברים קשים עליהם בקורות׳ עי׳ ברמ״ס , ול״ל שדייק שלפי מספר הלשון היה ל״ל ״הקורות״ כמו שהיה הנה קורותיך (יחזקאל כ״ח י״ט) :

[ד] **ובשעה** שהיה אומר דבר של בטלה היה אומר לא ירד בני עמכם . כ״ל שחז״ל הרגישו לפי שרמס בכ״מ בהגדה שכל דבור שאר יש מפי לדיק לא יפוד ריקם , ולעיל (פע״ט) ותגזר אומר ויקם לך זה יעקב , עד שאמרו כי הלדיק גוזר והקב״ה מקייס (עי׳ תענית כ״ג ע׳) וביחוד יעקב שאר אמרו עליו להלן שמעולם לא אמר דבר של בטלה , לוך אחרי כתן אומר מתחלה בהחלט ״לא ירד בני עמכם״ , נגד זה ירד אח״כ עמהם ? לכן הביאו ע״ז דרכו של ר״ע שעל דבר של בטלה היה אומר המלילה ״לא ירד בני עמכם״ וכוונתו על לשון בינה ר״ל דעתו והסכמתו (כמ״ש המ״כ) וגקל מיפוי להעמים כן בדברי יעקב במ״ש לא ירד בני עמכם שלא על פיו בימין כוון , כ״ח על דעתו והסכמתו , שלע״ע לא יסכים עמהם בזה , תמ״מ אח״כ כשאר כלתה הפת והסביהו לו בניו שאר ההכרח לשלחו פתוהו ויכלו לו , ורלתה ורס״י בפירושו לפסוק זה כוון ג״כ לפרש כך ,

עי׳ ברמ״ס , ועי׳ לעיל פפ״ד היה רעה תכלתהו תר״ה נגללה בו רוה״ק היה רעה תכלתהו זה תמתו של פוטיפר כ״ל ג״כ שהוא מטעם הנז׳ שינעו להטמיד דבריו של יעקב שלא יהיו לריק ולבטלה , ועי׳ בי״ת כאן , וכ״ל שמ״ם בהגדה : וירד מלרימה תוהם על פי הדבור , י״ל ע״פ דבורו של יעקב שאמר תלכה ותרתו בטרם תמות במה שילחו מפיו דברים אלו הי׳ תהום גרדת , ועי׳ בפסיקתא דר״כ פ״ג אמר יוסף אני יודע לדקן של תבת כל דבריו גזירות הן , אמר ללבן עם תאר תמלא את תלהיך לא יחי׳ ומתה אתי כו׳ ועי׳ לעיל (פע״ח) תפאר יעקב אמיתי הוא כו׳ :

[ה] **אפילו** עצי עריסותינו גלה לנו : כ״ל שיפרש שאול שלל לט כמו ושאול לו בתלהים (עי׳ מש״כ בגליון ?) ור״ל שאמר בנביא ואמר להם הכל :

[ו] **כך** דמיון ר״ם ב״ז כו׳ . במ״כ דמיך מת ולמון נקי הוא כלפי גוף קדום כו׳ , גם מוסר״י ן׳ חביב בע״י ברכות ירושלמי סי׳ ח׳ כתב כן ע״ש , תבל יפה העיר הרב היפה מלעיל (פס״ה) שחיתת הלמון דמך על לחד מהפרישים ע״ש :

[ז] **ונבאת** שעוה . בימוקי חומש פירש״י בפ׳ ויסב, ״נכתת כל כיוסי בשמים הרבה קרוי נכתת״ וכתב מהרש״ד כי לדעת רש״י יהיה נכתת כלל ולרי ולוט פרט תליו , ול״ל שבעה״ש מסכים לפירש״י כי על הרוב כשיבולו ג׳ שמות פרטיים לוסים יהיו הב׳ הרלשונים מחוברים כמו : ומשמע ודומה ומשא : תדם את תוטם , תבל תם ה׳ הוא כלל וב׳ התחרונים פרטי , יהי הכלל בשעה מפסיק והפרטים יתחברו כמו ושם תבותי תברהם ויצחק , ועי׳ מ״ש בפ׳ תולדות בפ׳ ויאמר מאמרתי , ול״ל הוסיל והעמיד פה טעם מפסיק בשלת נכתת וחבר שלת לרי ולוט בטעם יהי׳ נכתת כלל כו׳ ותח״ז פרט לזה מיני בשמים הוליכו עכ״ל הרש״ד , וכ״ל בפ׳ תולדות ע״פ כליך תליך וקשתך , ובשלת אין זה כלל , והוה בסדר זה הטוב נבוא אלי ואמך ואחיך , טעם ג״כ אלי בפשטא ואמך ואחיך בשוה קטן , כמו שטעמו כאן נכתת ולרי ולוט ובפ׳ תולדות שהזכיר , בפסוק ויאמר מאמרתי , הוה טעם מלותי תקותי ותורתי , ג״כ מלותי מפסיק וכן רבות כאלה לכן אין להכריע מזה כלום , (ועי׳ תל״ע שלי״ח אות ג׳ ובשי״ז התרוך שע״ה אות ד׳) ויש להוסיף מן (במדבר כ״ו ט׳) שמואל והקן ואבירם , (שם ל״ח ט׳) ואת כל בהמתם ואת כל מקניהם ואת כל חילם , (שם

י"ב) את הבני ואת המלקוח ואת הבלע :

פרשה צב

[א] **הה"ד** ותרב משאת בניטין מטשאות בולם . נראה שיפרש המדרש הא"ס על ממשלות לא שהוא מ"ס היתרון כ"א מ"ס הסבה לו שהוא כמו מן ול"ל שלכן רבתה משאת בניטין מחמת שכולם נתנו לו משלות :

[ב] **תר"י** זה אחד מעשר ק"ו שכתובים בתורה כו' והנה [צ"ל הנה] בהיותו תמים לא יצליח [צ"ל יעשה] למלאכה כו'. עי' בד"מ [ויפ"ת] שבילקוט שמעל ליתא זה הפסוק שבא בתחרומה וכן בילקוט מקץ ג"כ ליתו , ורק ר"ק הים רומי הוסיפו למען להצליח את מספר העשרה , ול"ל שהמדרש חסיב את הפסוק הן ב"י לא שמעו אלי כו' לפיכך כי הוא כתוב אחי פעמים , ואף שבפעם הב' לא כתוב כ"א הן אלי ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה ואין מפורש הק"ו יניל עליו ריישו הפסוק הראשון שהוא ק"ו כמ"ש רש"י ע"פ הבני ויאמר משה לפני ה' היא האמירה שאמר למעלה הן ב"י לא שמעו אלי כו' [ועי' בשע"ש דף ק'] :

[ג] **אר"א** מטרפולין היתה ואת אמר וישובו העירה ? כו' . עי' במ"כ ואולי דעת ר"ל שהה הסופית של העירה הוא מוספת מהאמתי"ו להקטן ובדין תמה , אבל יותר נראה לי שהדייק מדוע לא כתוב מדיעה כי בלשון סורית נקרא' העיר הגדולה שהמלך שוכן בה בשם „מדינה" ועי' ברים מדרש רות אר"ל כ"מ שאתה מוצא עיר מדיעה כו' שנאמר עבור בתוך העיר בתוך ירושלים , ועי' מה שפי' הרמב"ם עמ"ש במקדש אבל לא במדיעה , ועי' ב"י אה"ע הל' גיטין סי' קכ"ח בשם הראב"ע והרד"ק , וכתב הסמ"ע בחו"מ סי' רנ"ב ס"ק מ"ו : ובשם מדיעה בל' הגמ' ופוסקים היא עיר עכ"ל , ועי' רמב"ם רים הל' סנהדרין שהאת מה שהיתה בגמ' ובספרי שמעמידין שופטים ושוטרים בכל עיר ועיר כתב הרמב"ם בכל מדיעה ומדיעה (והרגיש בזה הלח"מ) וכ"ל שהרמב"ם הולית זה ממ"כ בדה"ב (י"ט ה') אבל יהושפט ויעמד שופטים בארץ בכל ערי יהודה הבצורות לעיר ועיר, ופשוטו שמ"כ לעיר ועיר ר"ל שבכל עיר מעריס הבצורות העמיד שופטים כ"ל (אף שבפי' המיוחס לרש"י לא פי' כן) ומ"כ הרמב"ם מדיעה ומדיעה ר"ל עיר גדולה , ובישושע (כ' ד') ואספו לותו העירה עליהם , כתב מורנו הר"ם אלגאזי בס' תהבת עולם (ד' דיהרנה , דקע"ו ע"ג) כוון לדין ג' מע"ם שהתחוס קולט מין הרוצח דר בו וזהו ואספו לותו העירה ולא שיבב בתחומה של עיר כו' ולזה רמז העירה בב' הפין דהוי סני בתחת לרמוז שיכניסו לותו בפנים בעיר ולא בתחוס העיר וזהו העירה על דרך לשחולה לחמבטי התחתונה עד כאן לשונו :

[ד] **ויאמר** חלילה לי רב הונא בשם רבי אחא נער פורפוריה . עי' לעיל פס"ז קלתי בחיי לחמר רב הונא התחילה נורפת כו' :

סדר ויגש

פרשה צג

[א] **ליח** שמיה פקדון אלא פוק דון . במ"כ ד"ה פוק דון , הולית זה מביאך שלא תקבלנו , כ"פ גם הפ"מ בירו' יבמות ר"פ בית שמאי , אבל הק"ע פירש , פוק דון , לא לדין דשכיחא מילתא לירד לדינה ודיינא ע"י פקדומת עכ"ל ועי' בתר"ן (לד 69) וכנראה לא עיין כאן בפירוש המ"כ , ופירש"י פוקדין כו' יתכן ע"פ מ"ש בבבלי [ק"ט ב'] בבר מתא דבייתיה כי בייתיה דמי וכפירש"י שם :

[ב] **זקינתו** של זה על ידי שמשבה פרעה כו' . הולי רלו לכוון זה במאמר כי כמוך כפרעה :

[ג] **אדוני** שאל את עבדיו כו' באת עלינו בעלילה כו' שמא בתך באנו ליקה . לפי שבשם שמרו זאת ע"ד וויכוח והפלגה , לכן מש"כ בזו"ת שבות יעקב ח"ב ם"ס למ"ד ז"ל : דודאי הי' ליוסף בת כדאי' במדרש פ' ויגש פ' ל"ח (ל"ל ל"ג) ע"פ אדוני שאל את עבדיו מתחלה בשת עלינו בעלילה וכו' וכי בתך היינו מבקשים [כן ל' רש"י בחומש] , והא דלא קחשיב לה עם בני יוסף בירידתן למלרים ? י"ל שאותה מקודם עכ"ל אין דבריו מוכרחין כלל , והנה הרש"ם בפ' מקץ תירץ על קושית החוס' בתענית (י"ח ב') על הא דאמרינן שם שאסור לשתם בשני רעבון ונמרינן מיוסף והקשו התוס' והלא יוכיח עולה בין החומות ואיך שתם לוי בעת רעב ותירץ הרש"ם (ולא הזכיר הקושי' בשם התוס') דעדיין לא הי' לוי בת ולא קיים עדיין פ"ו , וע"ז הקשה הב"י (סי' תקע"ד) דמ"כ גם יוסף הי' מותר לשתם כיון שלא הי' לו נקבה , ותירץ הלד"ל וכן בשבו"י שם הי"ל דשתה בת של יוסף קודם שבא יעקב למלרים , אך הב"י שם כתב הלשון דמ"כ גם יוסף הי' מותר לשתם שלא היה

הי' לו בת ד"כ הי' מונה לותה הכתוב בשבעים נפש עכ"ל ונראה להעמים בכוונתו שלף לם בת יוסף מתה קודם שבאו למצרים לשפ"כ הי' הכתוב מזכירה לגל השבעים נפש כמו שכתוב ובני יהודה ער ואונן כו' וימת ער ואונן כן אפשר לומר בכוונת הב"י, ולאיתי בתוה"ח שתירץ לת קושית התוס', מלו, דלא לתרו לישור ד"ז שלא לגד לער יבדלל ולא לגד המצריים כו' ואז לו אין חייב למטע עצמו כו' כי יעקב היתה לו תבותה כו' והגם שתמרו שבלמו שערי מכדלת זה הי' אחר שנה רשתוקה לבל ס"ר ודלי היה להם תבותה ולזה הי' מותר לו לשתם כו' עכ"ל, ודבריו תמוהים כי הלא יוכבד טולדה בין החומות שרי הורתה הי' בשנה שיים של הרעב וכמ"ש הב"י בשטן "ט' חדשים לו ז' קודם ירידתם למצרים" והוא בתותו דבור כתב בעלמו הלשון: מה שהקשו התוס' מיוכבד שטולדה בה"ח שתשם לוי בשני רעב כי כשירדו לבותיו למצרים היתה שנה שיים לשני רעב כו' עכ"ל, ומ"ש התוה"ח שאין לישור הלא לגד יבדלל, כ"כ הר"ן ום"ש, לבל היעב"ן בם' מו"ק כ' כי גם משום לער המצריים לשור וכמ"ש לשון הקב"ה מע"י טובעים ביש כו' ותע"ג דהתם הלא היתה לית טונעת רק למצריים ושונאי יבדלל עכ"ל. ותח"ו רלתיו בם' משכיל לדוד (למוהר"ד פאדוו) שגם הוא בשח"כ נתקל בזה שכתב וז"ל והגלגע"ד לתרץ לזה דלוי שיתם פעם לחת בשעת לתתו לדרך כשהלך פעם רשתוה למצרים ושותה ביתה נתעברה שתתו מיוכבד דקי"ל חייב תדם לפקוד ס"ת בשעת לתתו לדרך כו' עכ"ל ולית כש"ם, ולאיתי בפירוש רבותינו בעה"ת עה"ת שכתבו כי יוסף ס"ל כב"ם דבשני זכרים קיים פו"ל וכ"כ בם' מפחת יהודה (ומזדקר שם ט"ם) וכ"ל ע"פ דרכם להעמים הכוונה הזאת בדברי יוסף ושת שם השני קרא לפרים כי הפרי תלהים בתרץ עניי, ר"ל שבלידת בן השני קיים מצות פריה ורביה, ודבר פלא רלתיי בהלד"ל שהקשה על הר"ן שכתב שהיו יודעים בו ביוסף שהוא ברוי ברוחי, והעתיק הלד"ל הקושית מהב"י שם בלשונו ממש בלי להזכיר שמו ולא זכר שת יוסף ויבכחתו כלן (ולהלן הזכירו) והנה כל המפרשים (רשתון להם (מרן) בביית יוסף) הקשו על הגמרא דמייתו רשי' לישור השיומ בשני רעבון מיוסף שהוליד בניס קודם שני הרעבון הא קודם שטולדו לו חשוך בניס הי', והי' מותר לו לשתם אף בשני רעבון? ול"נ פשוט שרשית הגמרא היא ממש"כ בשרש תבוה שנת הרעב שבא ללמדנו שמלחר שטולדו לו בניס קודם שנת הרעב וקיים פו"ר לכן פירש מלשתו בשנות הרעב ולא

מולד לו בת ח"כ, ומזה מוכח שמי שקיים פו"ר לשור לו לשתם בשנת רעבון, ות"ם, לח"כ מפש ס' נבו"ת על תעלית ורלתיתי שהתריך בזה, וקשתת עתינת עתין ולא הביא מ"ש הרא"ם והב"י, והמליט נ"כ שמי שתין לו בת מותר לשתם בם"כ, ופי' מ"ם ביוסף הוא בשם לישו ענין ליוסף כמ"ש בתוה"ח, ולח"ז רלתיתי שמ"ש בפשט הגמ' בהוכחתם מיוסף קדמני הגאון מורנו ליווא שם' נור תרי' והביאו הלל"ד שם:

[ד] **אמר** יהודה לאחיו אני אחריב מהם שלש כו'. במ"כ ד"ה תני תחריב, שלא נשתרו כי שם תשעה כו', ול"ע כי לפי דבריו עדיין חשר ג' כי יהודה יחריב ג' שווקים וה"כ נשתרו ט' שווקים ולפ"ד המחבר לא נשתרו כ"ש ח' לחיים זולת יהודה שהיו שליטים בנפשות, לכן כ"ל כשגגה יגלה לפני בעל המ"כ כי תדרבה שכ"ל לפי המדרש גשם שמעון שליט בנפשות וה"כ יעלה החשבון על נכון כי יהודה יחריב ג' שווקים וה"כ נשתרו ט' שווקים והיינו ג"כ ט' לחיים עם שמעון וה"כ עולה הכל על נכון שכ"ש יחריב שוק ג' וה"ק (שו"ת ליתן התזרחי דף מ"ג ע"ג):

פרשה צד

[א] **בר** עיבור, לחם כמשמעו. תולי בת להוליח שלא לפרש לחם בשר כמ"ש בשמות רבה פמ"ב ולחומש כגליס תר"ל בערבית קורין לבשר לחמת, וכ"כ רש"י בשפיס, תח"ז רלתיתי ביפ"ת תומר תר' תליקים דלתת לתשמועינן שהוא לחם ממש ולא לשון מזון כמו לחם תשה קרבני לחמי שהרי כהוב לחריו ומזון עכ"ל, ובפי' בחיי בר זו תבותה והוא כולל תמשת המיניס ולחם תלו מיני קטניות כגון פול ועדשים שמהן עושין לחם, ומזון תלו מיני פירות שהם מזון לתדם כגון תמרים וענושים ותמרים וכיו"ב כו' עכ"ל, וכ"פ הרתב"ע והרד"ק (תהלים ע"ח כ') הגם לחם יוכל תת, לחם בשר, שכן יגיד עליו ריעו סיפיס דקרא שם יכין שאר לעמו (ותידום על הרמבמ"ן שתרגם לחם שפייזע) ותולי מ"ש לחם תבירים תכל חיש, ג"כ פי' בשר:

[ב] **ויבא** בארה שבע להיכן הלך אר"ג שהלך לקוץ ארזים. הביא תרזים משם ולא ממצרים, הוא לפי שבמצרים לא גדלים תרזים כמ"ש הרמב"ם בפי' המשנה פרה (פ"ג מ"י) ומני לא תעיד ע"ז המין (תרז) שבר רלתיתיו שם

שם בארץ כנען ולא בארץ מצרים כלל עד היום הזה עכ"ל:

[ג] ר' יוחנן כד הוה אכיל חלוטין ה"א לא אכלית מזון יומא דא. במ"כ לא תכלית כו' ובערוך גרס תליטון, ופי' כו פירות גיטסר כו' ע"כ, הערוך כתב ע"ז כדמפורש בברכות פ' כ"מ (ד' מ"ד ח') ומי מוסף ג"כ מעירובין (ג' ח') ובחמת מוכח שם כפי' הערוך ובפרט כי ים ע"ז מקור בפי' המלה בליו"ר כמ"כ המוסף, ומלבד זה קשה הדבר לומר שר"י ימנע לקרוא מזון לביצות עשויין מקמח, וכי בשביל שנתלטו ברוחתן נפסלו ממידי דמיזן, (ועי' בחמת חדש כלל ג"ח לסי' ג' וגריך עיון בשם) ועי' במעריך שמביא בשם הרי"ב שפי' פירות גיטסר וכתב ע"ז שהוא טיבוח, ויש לתמוה עליו מיך שכח שהוא פירוש הערוך, (ובהמלץ ש"ר (לד 135) בהערה כתב כי הכוונה על המוח המתוק הנמלח ברחצו עלי התמרים הרכים), שנקראו בל"ר Elate; ועתה נדפס ס' נתיבה לגר ורציתי לו שכתב לדבר חדש שמ"ם כאן במדרש ח"ר יחסיה בתרים הולכין אחר שיחת ב"ה הוא ט"ם ול"ל אחר לשון תורה וכ"ה בירושלמי ר"פ המודר כו' עכ"ל, ולא ראה שכבר תיקן כן במ"כ:

[ד] והבריח התיכון שנים ושלשים אמה חי' לו. עי' ביפ"ת כאן וביפ"ק חזית ע"פ עד שהמלך במסיבו שהקשה מתי ל"ב אמה הוא ליתי, ולא למ"ד אמה כאורך הכותל, ותירץ שהבריחים היו מבריחים ג"כ הקרשים המחוברים במקצעות כו' ע"ם ובתרגום יונתן ליתא שלרכו של הבריח התיכון ע' אמה (ועי' במפרש) ובחיי כתב הלשון הרי שהיה הבריח התיכון ע' אמה שאותי האמות היו נגלעות בירכתים עכ"ל:

[ה] במ"כ ד"ה עולה בן קישר תבעתיה מלכותא כו' ופי' המלכות תבעה לותו להמיתו ע"כ. ומרח"פ נשתבש שם בפי' לפי הגי' דכאן ופי' שהמלכה תבעה אותו לשכב עמה? ולא הירח, אח"ז מלאתי בשו"ת ריב"ש סי' קע"ח שכתב ליני השואל על ים אחד אשר לוה לו המלך לעשות דבר שים ע"ז חרס ועשה, שהוא מוחרם במזוז שהי' לו לברוח ולא ברח כדאיתא בירושלמי ע"כ, והשיב לו ע"ז הריב"ש לא מלאתי זה בירושלמי דתרומות פרק הלשה אבל מלאתי שם עובדא שולא ב"ר קישר כו' ואין זה המעשה ענין לכאן זה כלל כי לא נזכר שם דהבעתיה לעבור על שום מצוה מן המצות כו' כו' ע"ל ונראה בהדיא כי השואל פירש תבעתיה כפי' הרא"ש והריב"ש לא הבין כוונתו וכ"מ בשו"ת זקן מהרן (סי' ג') שכתב וז"ל: וה"ל מאמע בידו' דפ"ה דתרומות והביאוהו הגמ"י בפ"ה מהל' יסה"ת וז"ל עולה ב"ר קישר תבעתיה מלכותא להשמיט חול ערק לגוד עכ"ל:

[ו] איטפל ליה ריב"ל ופייסיה כו' א"ל וכי חבר אני למוסרות כו'. העיר היפ"ת מאי מסירה היא הא פייסי' ואיפיים, ומ"ש וכי מאנת חסידים היא, הביא היפ"ת רמי' לדעת מ"ש שמי שמיטו מחויב למסור נפשו ולא להחמיר במדת חסידות להמסר ס"ד, ולא כמ"ד דהוי מתחייב בנפשו עכ"ל היפ"ת ותחפלא מאד על דבריו הלא, הא מפורש כאן בהדיא שכל קפדו של מלי' הי' דלפי שהי' חדש חשוב מבעוי הוי מילתא דמסירה להעשות ע"י אחרים ולא על ידו, ונראה כי הרב המחבר יפ"ת העתיק כאן בחפזה מש"כ ביפ"מ על הירושלמי פ"ח דתרומות דשם ליתא מש"כ כאן "מבעוי להוי מלתא מתעבדא ע"י אחריני ולא על ידך" שוב ראיתי להט"ז יו"ד סי' קי"ז סק"ז שהחרי דשקיל וערי בדברי הירושלמי מסיק כזה"ל: וכ"ל שעיקר החטא הי' במה שהי"ל עלמו הלך ומסרו והי' לו להניח הדבר ביד האיש העשה שיעשו מה שירצו וממילא היו מוסרים לותו וע"ז אמר מלי' לאו מ"ח הוא כלומר שלא על החסידים נאמר כן שהם בעלמם יעשוה עכ"ל וכוון מעלמו מה שמפורש כאן במדרש:

פרשה צה

[א] ומקצה אחיו לקח ולא זכר שמותם כאן לפי שלא היו גבורים. כתב במ"כ שלא היו גבורים, ומקצה דרים לשון מוקצה ודבר טפל ע"כ, שם קשה יאמר על גבול רחם וגם על גבול סוף הדבר כמ"ש בסדר זה "מקצה גבול מצרים ועד קלחו" וכשהם היו החלשים שבאחים יפורש מקצה קצה האחרון, ואמנם בודאי יפורש בהיפך מקומות להיפך על קצה הראשון, היינו משולים וחשובים כמו בשופטים (י"ח ב') חמשה אנשים מקצותם שמפורש שם אנשים בני חיל, וכן בישעי' (מ"ח ט') אשר החזקתיך מקצות הארץ, שהרי חבירו מוכיח עליו ומגידים קראתיך ואולי ג"כ כזה מ"ש (שם ה') קצות הארץ יחרדו, ועי' בספרי בהעלותך (סוף סיפ' פ"ה) על מש"כ שם ותהלכ בקצה המחנה

י"ל אלו הגרים המתוים בקלא המחנה דשבמ"ל בקלימים שבהם (כל"ל וכ"ה ברמ"ם) בגדולים שבהם וכה"ג לרחם ולקנין ע"כ, וביחזקאל (ג"ב ג') ולקחו עם התרן אים אחד מקליהם ותתו אותו להם לטופה בודאי יפורש קלא הרחמן, ומ"ם במלכים ח' (י"ב ל"ח) ויעש כהנים מקלות העם דרשו חז"ל (ירושלמי ע"ז רפ"ק) לגנאי מן הקולים שבעם מן הפסולת שבעם כדרכם ז"ל לתלות הקלקלה במקולקל, ורלוקי בפי' הרד"ק במלכים שם מקלות העם כמו ומקלה אחיו מן הגדולים או מן הפחותים כו' ע"כ, ובפי' לברהמית כתב וז"ל ומקלה אחיו לקח כו' הפחותים מהם או הגדולים מהם כי מחלקת בדברי רז"ל עכ"ל, ואתפלא עליו שבחמת לפי דברי רז"ל בב"ק ל"ב ב' וב"ר כהן וכספרי פ' הברכה הוא בלי ספק פלוגתא שהם היו הפחותים אלא שנחלקו מי היו אם אותן שנכפלו שמותם בברכת מטה, או אותן שלא נכפלו עי' רש"י בחומש, ואולי כוון על הפלוגתא בספרי ע"פ בקלא המחנה שזכרתי [ועי' קדושין ע"ה ב']:

סדר ויחי

פרשה צז

[א] **מה** דגים כו' טפה אחת מלמעלה מקבלין אותה בצמאון כו' כך ישראל כו' כיון שהן שומעין דבר חדש מן התורה. תיבת חדש ל"ל מיותר:

פרשה צח

[א] **ריבה** בהן בוהקנין. עי' ביד"מ ולא זכר את הפי"ת וי"ל כי דרים „כי עז" מלשון בהרת עזה כשלג:

[ב] **לא** יסור שבט מיהודה זו סנהדרין שהיא מכה ורודה. בסנהדרין (ס' ס') ובהוריות (י"ח ב') תניא לא יסור שבט מיהודה זה רחם גולה שבבבל שרודה את ישראל בשבט ומחוקק מבין רגליו אלו ב"ב של הלל שמלמדים תורה ליחראל ברבים ע"כ וע"ש בתוס' דלעניין הפקעת ממון ליפטר כו' עדיפי בני בבל דמיקרו שבט שרודין את העם במקל והייט טעמא משום דרחם גולה מזכירים ונשיא שבא"י מנקבות כדאמר בירושלמי ע"כ (ואפשר לומר שכוון לדרוש „מבין רגליו" על הנקבות לשון בעליתה היולדת מבין רגליה) ואולי לכבוד הנשיא לא רלו לדרוש כן בא"י לכן דרשו לא יסור שבט מיהודה זו סנהדרין ומחוקק מבין רגליו אלו ב' סופרי הדיוטים, ורש"י בפי' החומש כ' לא יסור שבט מיהודה אלו ר"ע שבבבל כו' ומחוקק מבין רגליו התלמידים אלו יהיתי ל"י ע"כ, מ"ם התלמידים ל"ע כי אף זי"ל מבין רגליו קאי על התלמידים שיושבים על הארץ לרגלי החכמים כדלקמן (ספל"ט) רובן בין המשפתים אלו התלמידים שיושבין בארץ לפני חכמים עכ"ל הלשון התלמידים אלו נמיתי ל"י אינו מתוקן, ובחומש ד"ק הגי' אלו תלמידים ואלו נמיתי ל"י וע"ש קלת:

[ג] **כבם** בין לבושו זה החלב. עי' במ"כ שכ' כלומר יין לבן והחל"ת כ' שבלשון ערבי קורין ליין לבן חלבון ע"כ, וכן מלאתי במעי"ט פ' הרואה (סי"ב) שמעת מפי חכם שהי' מל"י, שעד היום קורין שם ליין הלבן יין חלבון (ומ"ם שם דמזה מוכח לעמר לאחר דכתיב גביה ג"כ פירושו לעמר לבן, קוף תמוה?) וכ"ל שמה שמפרש כאן דכבם בין לבושו קאי על יין לבן, אף שאחת שם יין נכלל לבן והדוש, הוא מפוש דיין אדום אינו מכבם אלא הוא מאדים הבגד, ורק יין לבן מלבן ומכבם הבגד כמו מים כמש"כ בק"ע רפ"ד דביאה בשם הט"ז (או"ח סי' ס"ק ס"ק י"ב) ולפ"ז מש"כ ודשם עכבים שותה, זה האדום, אינו ר"ל שיכבם הבשות בין אדום, אלא יפרש שותה לשון שכרות כמ"ש בכתובות (קי"ל ב') ושמע תאמר אינו מרוה ת"ל שותה ע"כ ופירש"י שותה לשון שתיה שהיין מסית את השכור עכ"ל, וע"ש בגמרא ושמע תאמר אין בו יין ת"ל כבם בין לבושו ושמע תאמר אינו אדום (עי' רש"ל ול"ל פשוט כמש"כ לעיל בין אדום אינו מכבם) ת"ל ודם ענב תשתה חמר ע"כ, ניחא ליה להביא זה הפסוק משום כתיב חמר, ואמר בלשון ערבית הוא אדום ובמדרש כאן הרואים מדקרי ליה דם (ודשם עכבים) מכלל שהכוונה על יין אדום, וכן בע"י שם ובילקוט כאן הגי' (כמו במדרש) „ת"ל ודשם עכבים" ואח"ז אינתא ושמע תאמר לעכרים יפה ולזקיים אינו יפה ת"ל ולבן שינים מחלב ת"ת ולבן שינים אלא לבן שנים ע"כ, וכתב שם המהרש"ל בחא"ע שמלת „מחלב אין לו מקום לפי דרכם זה (שקאי על יין) ויש לפרש כו', ועפ"י מש"כ פשוט שלפי דרכם זה יפורש מחלב, יין לבן, ור"ל ושמע תאמר שלא יהי' רק יין שלעכרים יפה ולזקיים אינו יפה ת"ל ולבן שנים מחלב, שיהי' ג"כ יין חלבון

הטוב שגם לזקנים יפה, ויהי, ל"י מבורכת הן ביין לחוש והן ביין לבן, ומלתי בתרגום ירושלמי שם"ם ע"פ שהיתי ייני עם חלבי, לתקבל ברעוא קדמי נסוך חמר סומק וחמר חיוור כו' וגרסה בהדיא שמפרש חלבי, יין לבן, לף שבחמת תמוה לכאורה התרגום הלז דלפי המבואר בב"ב (ל"ז ב') חמר חוורין פסול לנסכים ע"ם? ומנח במנחות (פ"ז ע') משמע דמ"ם יין לבן פסול הוא הכווגה על היין שהלבן מחמת ישנות, הוא דפסול, ולפ"ז לפשר לומר דיין הלבן מעבשו, הוא כשר לנסכים, (ותח"ז מלתי להתשב"ץ בתשובותיו (ח"ג סי' פ"ה) שהחריך בזה, וע"ם עוד בסי' כ"ז) וגרסה ברק יין חדוש יתקלקל מחמת ישנותו, ותלת סמקותו, אבל יין לבן ישוחה עוד כשכר יתיישן, וכמ"ש בבריית דפטום הקטורת, חמר חורין עתיק, ובזה יתוח עוד מש"ה בכתובות שמא תחמר לעגירים יפה ולזקנים ל"י, משום דקלי זה על יין חדוש, כמ"ש שם "ו "ת לינו חדוש ת"ל ולם עכב תשתה חמר" והחדוש בע"י לינו טוב כשהוא מתיישן, ותמנם דעת הזקנים לינו טוחה כ"ה מיין ישן (כמ"ש שפ"ק דמגילה ט"ז ב') לכן חמר ת"ל ולבן שיש מחלב, שהיש הבא בשיש, יש"ה יין חלבון המשובח כשהוא מתיישן:

[ד] **חכלילי** עינים ט' שהן יושבין וסודרין דברי תורה בשינים עד שהן מוציאין אותן נקיים כחלב. עי' במ"כ, ול"ל בניר של"ל ב שיש ר"ל שסודרין זונות זונות לת"ה להלכה וכן ליתת במדרש שה"ם (ע"פ עיני כיונים) רוחצות בחלב אלו ההלכות שהן רוחצין אותו בשיש עד שעושים לותה נקיים כחלב ע"כ וע"ם במ"כ:

[ה] **במ"כ** ד"ה גובהת לליפורין ומרה שהוא לשון גבוהות ונבעות וליפורי היא יושבת במקום שריש ע"כ. גובהת לליפורין הוא מקום שמוך לליפורי וזכר בירושלמי ומדרש כ"פ ג"כ בשם גופתה, ועי' בירושלמי כלאים (פ"ע) וכתובות (פי"ב) גבי מיתת רבי ואזל קלא לקרטין לגו ספתה מהלך ג' מילין מליפורין ופי' היפ"מ והק"ע שמשמע קול הקריעה לתוך ספתה שהוא שם מקום ע"כ, היינו שפירשו מ"ם לגו ר"ל לתוך, ושנו בזה שבאמת הוא ע"ם ול"ל בחד מלה לגופתה, והיינו גובהת דכתן, ובקה"ר (ע"פ כל אשר תמלא ידך) הני גובהתה וג"כ ע"ם ול"ל גובהתה, ועי' בירושלמי ס"פ ד' מיתות מעייל היינה בתילין גופתה לליפורין ופי' הפ"מ לגבי היש ומפתו ע"כ ושהו טעות [עי' חי' הרש"ם]:

[ו] **גד** גדוד יגודנו וגיימא אתי למניים יתהון כו'. עי' בפי' הרמב"ן שלמד מזה פירוש נאה ע"ד הפשט, ויש לתמוה עליו שהביא זה מן הירושלמי דסוטה ולא מן המדרש במקומו כאן?:

[ז] **בנות** צעדה כו' והיו משליכות עליו שיריין וקטלין ונזמים ושבעות. ודיים לעדה מלשון תלעדה ומיד, ושור לשון שיריים ונזמים:

[ח] **מעל** זו אזכרות שבבעל. לפי דעתי הכוונה על מחוז מעין תשכר (היא בקעת עין סוכר שנז' במנחות ס"ד ב') שמשקה שם שדות הבעל המוזכרים שם והוא לבעי יוסף (ס' תבואה"ק דף ל' ב'), [ועי' בהשרון ס"ל לד 378]:

פרשה צט

[א] **ויצא** אהוד המסדרונה ר' יודן אמר ערפלא טורא. עד פלטורת ל"ל, ר"ל עד הרחוב, [ועי' המשביר פלט ג', והמלותים שלו ערך, ערפל]:

[ב] **וקרא** לו ד' שמות גור אריה יהודה כרע שכב וכו'. כ"ל של"ל כרע רבץ כאריה וכלביא, והד' שמות הם (ג') גור אריה (לריה בעודו בקטנותו), (ב') יהודה, (ג') אריה, (ד') לביא, ובזה ל"ם מה שהעיר מ"ל הגאון ט' [ז"ל] מחלק (ל"ה) שלא תמיד שם גור בין הממות של אריה:

[ג] **כבש** בין לבושו שהיין הרבה בגבולו. כ"פ ג"כ רש"י וכ"כ הרמב"ע כי מרוב היין יכבס לבושו בין תחת מיס והוא ע"ד משל כמו יטפו ההרים עסיס עכ"ל, ועי' בשור שכתב שמין דרך לכבס בין כי לא יוקה הבגד, וכ"כ הרמ"ס ע"ם, ובמח"כ נעלם מהם בריית דב"ק דק"ב גבי פירות שביעית לאכלה ולא לכביסה, ומביא הר"ן בפ' שמנה שרלים רמי' מזה דיין ג"כ מלבן, והביאו ג"כ בשם קרבן נתנאל רפ"ד דבילה:

[ד] **הרי** זבולון קודם ליששכר. עי' בירמ"ת הגהתו ובחמת ל"ל והרי ישששכר קדם לזבולון

לזבולון שכן מייחסן כו' וכן מלתתי הגי' בשו"ת התשב"ץ ח"ג עניין קמ"ד ע"ש ודויק"ל פכ"ה:

פרשה ק

[א] **ויעשו** בניו לו כן כאשר צום חנטו אותו וחעלוהו במטתו. כלון כתב המדרש שבניו חנטו אותו, וכן להלן "ויצו את עבדיו הרופאים את אביו לחנט את ישראל" ומי הוא שצוה לותן שיחנטו אותו הם"ד ויעשו בניו לו" ע"כ, ולכאורה יפלא הא בהדיא כתיב ויצו יוסף את עבדיו את הרופאים לחנוט את אביו ויחנטו הרופאים את ישראל, וח"ו לומר שיחנטו הרופאים את ישראל בניגוד לציווי יוסף? ובפיי"ת שהרנים בזה וכתב שי"ל שמתחלה חנטוהו בניו לזכות בו וצוה לו יוסף לרופאים הבקיאים שיחנטוהו כהוגן עכ"ל אבל לא ביאר מה הביאהו להמדרש לומר שבניו חנטוהו? וי"ל פשוט שלפי מ"ש להלן שצוה תנו דעתכם שלא יגע בלתי מהול במטתי שלא לסלק את הסכינה מעלי ע"כ, לכן ח"ל לומר שהרופאים נגעו בו לחנוט אותו (ימ"ש ערל הוא בודאי ל"ד כי המצרים נמולו אלא ר"ל חיים נכרי), לכן לומרו שבניו בעצמו חנטו אותו, ומ"ש לוה את עבדיו את הרופאים לחנוט ח"ל וייחנטו ר"ל שלוה שהם יכינו את הדברים שמחוייב למלוכת החניטה וילמו את הבניס לוך לחנוט, וכ"ל שמ"ש בסוף הפרשה אלא יוסף ר"פ וי"ו בשם ר"ע ר"י לומר רופאים חנטו אותו ור"פ לומר שבניו חנטו אותו ע"כ, הוא נ"כ הטעם שסבר ר"פ שלא נכון שהכריס יתעסקו בגוף אותו לדיק:

[ב] **ותהא** ארוני נקופה לארץ מפני המבול: כ"ל דר"ל דבוקה וממוברת לארץ למען ירקב מהרה, עי' מש"כ בריס פמ"ח בהדוסי מ"ש הגאון שי' [ז"ל] מות (ב'):

[ג] **לבזה** מת יוסף בפני אחיו רבי ורבנן רבי אמר על שחנט את אביו. בפי' העמק דבר כתב זה בשם פ"ק דסוטה, והוא בשבילה, ועי' בקול הרמ"ז פ"ד דפסחים מ"ט שכתב ע"ד חיוט יעקב ולא זכר מכאן שדעת רבי יוסף נעשם ע"ז:

[ד] **משה** על שלא היו לו בוכים כתיב ויתמו כו'. וכתב במ"כ ד"ה בוכים בניס שמצטערים מחביו ט', תולי יכוון המדרש למה שמיתת בתו"כ במכילתא דמלואים שעל משה לא בכו אלא בני ישראל ולא כל בית ישראל וכ"ה בפדר"א פי"ז ובתדר"א פי"ב ע"ש היטב, וקרוב לומר שהמדרש יפרש ויעבדו ימי בכיתו ר"ל שהתפשטו כמו ויעבור הרעם במחנה (מ"א כ"ב) מעבור תפלה (מיכה ג'):

[ה] **ויושב** יוסף מצרימה וגו' ר"ל ור"י אמר שלא זמנן לעבודה. כ"ל שדרם וירלו אחי יוסף כי מת אביהם כמו ויירלו, וכמ"ש בר"ה ג' ג' וירלו כל העדה כי גוע אהרן מר"א ג"ת וירלו אלא ויירלו (וע"ש ברש"י ותום') ומתשובת יוסף ב' פעמים אל תירלו מוכח קלת שכ"כ, וממ"ש אל תירלו אנכי אלכלכל אתכם ואת טפכם משמע שעל עסקי מזון היו חוששין לכן אמרו אלא זמנן לעבודה, וי"פ שכפל לומר אל תירלו להסביר להם שמחויב לגמול להם מדה במדה כמו שהם גרמו במעשיהם להחיות עם רב. כן הוא יכלכל אותם ואת טפם:

[ו] **ויצון** אל יוסף לאמר אביך צוה וגו' תני רשב"ג אמר גדול השלום כו'. בילקוט הגי' בשם ב"ר וילו אל יוסף למי לוו לבלהה ע"כ, ורש"י בפי' החומם לבני בלהה וכ"ל דפשטיה משמע שהחיים בעלמם אמרו כן ליוסף בשם אביהם:

[ז] **כה** תאמרו אל יוסף אמר כך אחי חושדין. בילקוט הגי' ויבך יוסף על שהחדוהו ועי' בית"מ [ורז"ו]:

[ח] **ששה** זונות שנותיהם שוות כו' ויוסף ויהושע שמואל ושלמה. כתב סיפ"ת וז"ל שמואל ושלמה לא נכתב בכתובים מספר ימי חייהם אבל רז"ל אמרו בסמ' תעמית פ"ק ובפ' אלו מגלחין דימיו של שמואל ג"כ שנה ובתוספות והר"ן התריכו לבאר מהיכן יליף לה, ואני מלתי בתגדת שמואל פ"ב דילף לה מויהב שם עד עולם אין עולמן של ליוס אלא ל' שנה הה"ד ומבן ל' שנה יסוד מלכת העבודה ומתיס שנמלתו הרי ל"ב עכ"ל סיפ"ת ואני תמה עליו מאד שמא על המילה בתגדת שמואל ומכח כי רש"י בתעמית שם מביא פ"ז בשם ירושלמי דבכורות אבר חמש הוא ט"ם והרי"ב הביא שפ"ל דבכורים פ"ב, ונ"ב שפ"ל דברכות והוא בפי' תה"ם וכן כתב רש"י בפי' המקרא וע"ש בדר"ק ועל הרב בעל יפ"ת יש לתמוה טפי שהוא מאחי דתגדתא דבני מערבא ממפרשי הירו' (כן קראו הרמ"ע בתשו') מנהו שביק את התלמוד ירושלמי בב' מקומות הכ"ל וחפש למצוא בתגדת שמואל? ועוד מש"כ ואני מלתי כו' משמע שתלמלה ידעו התום'

המום' וכו"ן מזה הדרש לא היו עמלים לבאר החשבון של שנות שמואל ובחמת הדרש הזה כי' לענד עיגס כי הביאו רש"י שם כמ"ש (ועי' בע"י במו"ק שהעתיק גם בשם המום' הדרש הזה) לא ביארו החשבון מיהי' מספיס שכוס השניס לזה (ועי' הרדי"ל בפי') ועי' מש"כ בפ"מ בברכות שם, ומש"כ שמ"ש שלמה חי כ"ב גמרא גמירי לה ע"כ, מלחתי בראב"ן סי' קי"ח וז"ל ובשלמה כתיב בן י"ב שנה במלכו ומ' שנה מלך הרי כ"ב עכ"ל ולא נמלא כתוב כזה לא החשבון הוא מבואר בסע"ר ספי"ד (והביאו רש"י ורד"ק במ"ל (ג' ז')) מן מספר השניס שנמלא במקרא ומיוחס גדול על היפ"ת דלחתמטי' זאת, ועי' בז"ר פ' תולדות שנלחה נ"כ שלא רלה להחשבון שם"ע:

[ט] **הקב"ה** מברך ואני ממעט ההי"ד ויגחם אותם. הלשון ואני ממעט, אין כ"כ נאות בכאן ובילקוט הגי' ואני מוסיף וזה נוחה ביותר, וכ"ל ברור שעיקר הגי' במדרש ואני מסייף (וכמ"ש מקודם מי יכול לסייף את עפר הארץ כו' לסייף את חית השדה, לסייף את הכוכבים) ונשתבשה המלה בקולמסו של סופר לכתוב תחתיה "להוסיף" וכא מניח שהבין לחבר מלת "להוסיף" לא נאותה בכאן לכן הגיה "למעט" ומה מאד שמחתי שמלאתי בערוך ערך לטוידיקום שהעתיק לשון הפסיקתא דנחמו "הקב"ה מברך ואני מסייף":

[י] **ר"ע** כו' **ושמש את ישראל ארבעים שנה.** כ"ל שע"ל ולימד מ' שנה, ועי' מש"כ בגליון הספרי:

שליק ליה ספר בראשית רבה

מ ת ת י ה

מדרש רבה שמות

פרשה א

[א] הה"ד חושך שבמו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר בנוהג שבעולם אדם שאומר לחבירו פלוני הכה לבנך יורד עמו עד לחייו. בזוהר פ' משפטים כתוב כל מאן דקרי לחבריה רשע מחתין לעלעוי, והגמון יעב"ץ זלה"ה כתב: גרמה זה ומר כאלו הי' שומה מ"ם רז"ל (פ"ק דקדושין ופפ"ג) הקורא לחבירו רשע יורד עמו ללחייו מלמען לחי שבמקרא כו' וכל זה רחוק מלעג למען לחי בימה, והגירסא בשני המקומות הנ"ל בתלמוד הוא: יורד לחייו, שפירושו ודאי כפירש"י ותוס' ע"פ תשובת הגאונים שפוסק לחיותו ומקפח פרנסתו, וכ"ה למען חכמים עוד דוגמתו, בחומת התקיעו שיהא מתגלגל עם בנו עד י"ב שנים מכאן ואילך יורד עמו לחייו עכ"ל היעב"ץ (ועי' בס' המטפחת), ובאמת אף כי התוכיני (בס' בן יוחאי) התברך בלבבו לאמר: אני לוכין, ויגע להעמים בלשון לעלעוי כוונת בית בליעתו, דהייטו שפוסקין לחיותו (ע"ש דבריו בתרוכה כדרכו): לא עלה בידו כלום, ועליו בודאי יצדקו דברי היעב"ץ "וכל זה רחוק מלעג למען לחי בימה": אמנם רואה זה אנכי מלאתי בשו"ת התשב"ץ ח"ג (סעיף ר"ד) שכתב וז"ל: והקורא לחבירו רשע יורד עמו ע"ח, ויש מפרשים שיכול להכותו ולסטרו בלחייו כו' עכ"ל, ואח"ז עיינתי בס' שיטה מקובצת בכתובות (ל' ע') ולתוי שכתב וז"ל: ותלמידי רבינו יונה כתבו וז"ל: יורד עמו לחייו כלומר מכה לוחש על הלחי ומכריחה לתלמיד תורה עכ"ל, ואולי מזה ידע הגאון יעב"ץ שכבר יש מי שפירש כן מן הקדמונים, לא הי' מדבר על פירוש זה דברים קשים כאלה, אף שבאמת לישנו מובחר ומחוור, (ואולי הי' הנוסח לפירוש "ללחייו"): ולוסיף עוד לומר, שפירוש זה של ללחייו יש לו מקום קלת, ע"פ מה שמיני בהוספתא דב"ק (פ"ט) בזה"ל: ולא מפני שמכה של בעל חבירו כשהוא מכה את כל חבירו אלא מפני שמכה של בזיון, שנאמר הכית את כל מואבי לחי (תהלים ג') בשבט [יסו] על הלחי (מיכה ד') נוי נתתי למכים ולחיי למורטים (ישעיה נ') עכ"ל התוספתא (וממנה יש לתקן הלשון בבה"ג פ"ק ח"ג) שנחסרו שם מיזה תיבות) ויש להעיר ע"ז עוד מפני פסוקים כאלה שמורים בהדיא שהוא מכה של בזיון, יתן למכהו לחי ישבע בחרפה (מיכה ג') בחרפה הכו לחיי (מיוד ט"ז), ורמיתי בם' נשמת חיים להרב מנשה בן ישראל (מ"ג ספ"ב) שכתב וז"ל: הטעם שבכל התומות החרפה היותר גדולה שיוכל לעשות האדם את חבירו הוא לסטרו בפניו עכ"ל: וז"ל רש"י בב"מ (ע"ח ע"ח) יורד עמו לחייו, רגיל להתקוטט עמו, פלוני הכהו וכלנו בא להורגו, ואני שמעתי דאפי לירד לתוך קומתו של חבירו ולטעת מזוזותיו של חבירו, וקשה בעיני שיחירו חכמים ליסרהל להקפ ולנמול רעה, ועוד דאמרינן בכתובות עד י"ב שנה מתגלגל אדם עם בנו מכאן ואילך יורד עמו לחייו, ומאי יורד לתוך קומתו מיבעי? הא ליסרו ולכופו לתורה קאמר! עכ"ל, והנה לף שבכאן דחה רש"י בשתי ידים את הפירוש שנמצא עכ"ז בקדושין (כ"ח ח') קיימו, וז"ל: יורד עמו לחייו, כלומר לזו אין ב"ד מזקקים, אבל הוא מותר לנגותו ואף למעט פרנסתו ולירד לקומתו עכ"ל (וזכרתי שכבר העיר בזו של הגאון בעל שו"ת שער אפריים בהקדמתו ע"ד הסתירה הזאת ברש"י, ע"ש, והגאון מוהר"י ברלין בס' הפלאה שבערכין לף הביאו) ובאמת זה הפירוש שיורד לחייו ר"ל יורד לקומתו, יש לו רגלים, דלומות נקרא חיים כמ"ש בקדושין (ל' ב') ללמדו לומות מנין? אמר חזקיה דת"ק רחה חיים כו', ובירושלמי (שם בקדושין, ובפאה פ"ח) תני ר' ישמעאל ובחרת בחיים זה לומות, ובמדרש קהלת, רחה חיים עם אשה אשר אהבת, ת"ר משום עלה קדושה קנה לך לומות עם

התורה

התורה מ"ע רמה חיים וגו' ע"כ, (ובב"ל (פ' ע"ד) את עיני ואת יניע כפי רמה מלהים, ממר ר"י חביבה היא המלחכה מזכות אבות מזכות אבות הלילה ממון, ומלחמה הלילה מפאת כו') וכן פי' רס"י (ב"מ ל' ב') מ"ם בית חייהם: ללמד להם תומות [ועי' בהמרון ס"ג לד 386 ותמלא עוד]:

[ב] **וכי** תעלה ע"ד שאברהם שכתוב בו ואברם כבד מאד במקנה וגו' הי' משלח אשתו ובנו מביתו ריקם בלא כסות ובלא מחיה. עי' לעיל בב"ל (פ"ם) שהיולא לדרך ואין מלטרכיא עמו או אין כסותו עמו מסתנף (ע"ם), ועי' לקמן (פ"ב):

[ג] **חמש** עברות עבר עשו כו' ועוד שתאב מיתת אביו ובקש להרוג את אחיו. כ"ל שלש"ו דרים תוכך שבטו שונא בנו שבטו נעשה לו שונא ותוכבו שחרו מוסר ומי שמייסר את בנו בנו נעשה לו תוכב כמו שמסיים המדרש להלן וכל המייסר את בנו מוסיף הבן להשבה על אביו ועי' יד"מ תות ד' ומש"כ לעיל ושנאתו כ"ל ויטנאהו ול"ל הבן ישנא את אביו:

[ד] **אתה** מוצא שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל כו'. בברכות (ה' ו') ובמכילתא יתרו (פ"י) ובספרי ואתחנן, ובתחומא ובשו"ט (ל"ד) הני תניא רשב"י אומר, ובל"ם כל"ל נם כאן, וכ"מ מח"ז הני' בעקידה שער ע"ז בשם המדרש דכאן:

[ה] **ואומר** יסר בנך כי יש תקוה. במדרש תנחומא ז"ל לימו זה, מ"ח:

[ו] **לפי** ששחרו מוסר לכך אוהבו. עי' ב"ר פכ"ד:

[ז] **כי** בנים זרים ילדו כו' ללמדך בשמת יוסף הפרו ברית מילה. כמו שדרשו בפ"מ ע"פ הפכפך דרך הים וזר שעשה עלמו זר למילה:

[ח] **אמרו** נהיה כמצריים. ל"ע הא נס המלריים מולים מ"ע:

[ט] **שאם** היה אחד מישראל שא"ל אשטנים אני אומר לו כלום אשטנים אתה מפרעה. ואולי יפרש לפ"ז מש"ה למען עמותו לשון עשיה ותשובה, ר"ל כדי שיהי' להם מה להשיב להם:

[י] **כן** ירבה וכן יפרוץ ארשב"ל רוה"ק מבשרתן כן ירבה וכן יפרוץ. עי' רס"י בסוטה ובנימוקיו לתורה ול"ל שכוונת רשב"ל שהמאמר כאשר יעשו אותו כן ירבה וכן יפרוץ לח קאי על המלריים בפרט כ"א רוח הקודם מבשרתן ליסרחל על העתיד שכ"ז שמוציאים ולוחליהם בגלותם יעשו אותם לעומת זה ירבו ויפרוצו תמיד, וע"ד שאמר לעיל ר"ח ועלה מן הארץ כ"ז שיסרחל בירידה כו', וכמ"ש שם הש"כ:

[יא] **ויקצו** מפני ב"י מלמד שהיו דוטין ישראל בעיניהן בקוצים. אולי דרים מזכחיב ויקלו מפר וקלים הוא חפר:

[יב] **והוא** חשב למעטן מפריה וריבה. פשוט דכאן זה עמ"ש "למען עמותו בסבלותם" וכמו שדרש בעל ההגדה "ואת עמינו זה פרישת ד"ח וכ"ש הרלב"ע ועשה עמותו ליבש זרע הזכרים" ויפה העיר היפ"ת דמשום דכתיב וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ משמע שהפריה ורביה היתה כנגד העמוי כי בעמוי לזה מתכוונו ע"כ, וכמו שאמר המדרש להלן, ול"ל עוד להוסיף שגם בסבלותם יש לפרש מלטון ויסתבל החנב:

[יג] **דרש** ר"ע בשבר נשים צדקניות כו' נגאלו ישראל ממצרים. בסוטה הני' ר' עזרא ובדפס בנליון ס"ח, ר' עקיבא, וכ"ל דני' ר' עקיבא עיקר שדרש זאת לבני הגולה ולעמיהם כדי להלהיב לבם אל הגאולה שהיתה תקוותו שתהיה בימיו ע"י בן כוזיבא ומיומו דרשותיו כאלה הרבה:

[יד] **ומנקט** להם שני עגולין. פירש"י כעין ככר עגול ע"כ, וכ"ל כעין שני דיסים להניח אותם בהם וכ"ל עגילין וכדאי' עגיל (במדבר ל"ח פסוק כ') ובסבת (ס"ד ח') זה דפוס של דדין *):

[טו] **שנאמר** ותבאי בעדי עדיים אל תקרי בעדי עדיים אלא בעדרי עדרים. כתב הרש"א בחת"ג סוטה "אבל לח מלינו מלה שיהיה חסר הרי"ם שהיה עיקר המלה כו'" ע"כ, וכ"ל דדרים זה בתוספת רי"ם בין הד' והו"ד כי הר' נשמע לפעמים כמו מן שרביט שבט, מן שרעף סעיף, מן מגופה מגרפותיהם, מן עוגה עוגיות לנפיים, גומד גרמוד, בסא כרסא, מן דרמסק דמסק, את ברתא, פת רפתא, ועי' בספרי האזינו ס"פ אי"ה לח שערוס לבותיכם ס"ת לח שערוס חלב לח בשוס וכו' וכה"ל ואל קין ואל מנחתו לח שעה ע"כ, ומקרא מלא (בראשית י"ז) והיה שמך אברהם כי אב המון גויס נתתיך והר' הוא יתיר ועי' ב"ר (פמ"ו) דהוה חסר רי"ם כו', ועי' בר"ה (כ"ו ח') דדרים ר"י מלות מצוי פר תיבת מצופר והרי"ם מיותר ומזה כ"ל מ"ם ופני המן חפו (מסתר ז' ח'), (מסתר חמנס החפוי מלד הבוסה והחבל, מלאתו בתע"ך

על

*) וכ"מ בתדב"ח ובקב"ס מולח להם כמין דדים מן הפלטים ומניקים חומן.

על הרחם ולא על הפירות כמ"ש שם אבל וחפוי רחם (שם ו' י"ב), ורחם לו חפוי, חפו חים רחמו(ם"ב ט"ו), חפו רחמם (ירמיה י"ד ג' ד') ויהוה הוא עטיפת הרחם לאבל ומעורע ומעודה עי' מו"ק ט"ו ע"ב וכ"ד ע"ב), שהוא חסר ר' ובתפלומו ופני המן חפרו ויהיה כמו ופניהם אל יחפרו (תהלים ל"ד) אשר הוא נגזר מן חור בחילוף פ' בו', כמ"ש ולא עתה פניו יחורו (ישעיה כ"ט), ועי' (יחזקאל כ' מ') ואת רחמיך מחותיכם, פירש"י מחותיכם כמו מחמרותיכם לשון מזון כמו שהרה כסותה כו' וכן חברו מנחם עכ"ל, וחידוש על רש"י שלא הביא מתרגום יונתן שתרגם "ית רחים מחוותכון" ג"כ תרגם כמו מחמרותיכם, ולד"ק יכרסמנה הוא מל' כסח יכסמו (יחזקאל מ"ד), מכרכל (דה"ל ט"ו) מן כבל, וכן מלמו גם בשם פרעי עזיה מלך יהודה שנקרא בדה"י עזריה והסה"ד שכח זה, מן שניף ברעפי (תהלים ל"ד י"ט) ובש"ב (כ"ב מ"ד) כתוב תחמרני ובתהלים (י"ח) כתוב במקומו "תאזרני" (ועי' הקדמת מוהר"י מסלמים ברחם ביחורי הגר"ח לחו"ח) ועי' רש"י בחומש (שמות כ"ח כ"ב) ולף שרשרות פתל מנחם בן סרוק לשון שרשים ואמר שהרי"ם יתירה כו' ועי' (סוטה ל"ו ב') שכתב הרמ"ן בעלמו בחמ"נ וטו"ל יפוזו מלשון פיזור חסר הרי"ם יעו"ש, ועי' מיר (פ"ו מ"ב) החלנים אלו החלונים:

[טז] **ויבן** ערי מסכנות לפרעה רב ושמואל חד אמר שמסכנות את בעליהם.

ע' בידמ"ח מות ג' ד"ה ויבן כו' פי' שמסתכנו מלריס לעטוע בים, כן פי' רש"י בסוטה אבל כתב בהדיא שלמען דגרים דמ"מ כל העוסק בבנין מתמסכן מהרגמינן להך דרב וממואל נמי אבל בניינים של כל אדם ומסכנות ר"ל שלפעמים טופל מהבנין כו' עכ"ל רש"י, וכאן דנרסי את בויהם בודאי מוכח בפי' זה וט"ס כאן במדרש ול"ל ח"ל שמסכנות את בויהם וח"ל שממסכנות את בעליהן שבל העוסק בו';

[יז] **פועה** כו' שהיה עמרם ראש סנהדרין כו'. בפסיקתא דר"כ פמ"ג כיון שמעמ עמרם כן הוא ובית דינו בחותה שעה נזדו ומעטו ישראל מפו"ר:

[יח] **מיד** הוציא את יוכבד כו' וגרש את את אשתו כשהיא מעוברת כו'.

עי' ברמב"ם פ"ט מהל' מלכים סה"ל שבמלרים נלטוות עמרם על מלות יתירות, ועי' בסוטה (י"ב ע"ב) וב"ב קכ"ח ולהלן במדרש ויקח ויחזור מב"ל לחריב"ז מלמד שעשה לה מעשה ליקוחין הושיבה בלפריון כו' ופירש שם המהרש"ח בחמ"נ שר"ל ע"י חופה וקדושין ועי' בהגהות הגרלה"ח ז"ל בסוטה שם:

[יט] **למה** צוה להרוג אותם ע"י המילדות כדי שלא יתבע הקב"ה ממנו ויפרע מהם. עי' במ"כ ובהגהות לחמ"ו סי' [ז"ל] לאבל היפ"ת פי' שקלי על המלריס ולא על המילדות (ועי' בהגה"ה שם) ומ"ש בהגהות בשם המהרש"ח פ"כ גם הפר"ד דרוש י"ז מסמיה דנפשיה ולא זכר את הרש"ח, ומה שהעיר לחמ"ו על המדרש כאן מהא דב"ר פל"ד דב"ע חייב על ידי שליח כן הרגיש בזה הפר"ד בדרוש ב' ע"ש:

[כ] **ור'** פנחס החבר אומר בשם ר' יונה. את זה האומר הביא הילקוט ויחסכין והרב בעסה"ד כתב עליו שלא מלא זכרו:

[כא] **ד"א** ותחיין את הילדים כו' מיד הקב"ה שומע קולן ויוצאין שלטים.

דרים ותחיין לשון שלימות כמו שמליט כ"פ לשון חי על שלם עי' תוס' ברכות ל' ב' ד"ה מודים (וש"נ) ועי' תוס' חולין ל"ג ב' ד"ה ור' יהודה, ועי' מגלי(ג' י"ב) נבלעם כשחול חיים שפשוטו הוא ג"כ מלשון שלימות ויגיד עליו ריעו "והמימים כיורדי בור" ועי' פרש"י על והמימים (ומהמתרגם שם נראה שפי' או שקרא "נבלעם כשחול לחיים" עי' מש"כ בב"ר (פ"פ), לך פעל בלע קשור בכל מקום עם את ולא נמלא עם למ"ד) ועי' עירובין (ל"ד ג') ל"ל שמואל לר"י שיעא פתח פומך תני כי היכי דתתקיים בך ותוריך חיי שנאמר כי חיים הם למוללהם ל"ת כו' והעיר שם הרמ"ן בחמ"נ דמקרא דמייתי כי חיים הם וגו' (ועי' בדברים רבה פ"ח) לא שמעינן מלא דתוריך חיי לאבל דתתקיים בך לא שמעינן ע"כ, וע"ש יסובו, וכן בזיתה לעתים דרוש ג', ול"ל דדרים חיים ג"כ מלשון שלימות ויפרש כי חיים הם למללהם כי ד"ת אשר תוליאם מפיך יהי' שלנך שלמים וקיימים, וכן שם עוד הר"ח ל מ"ד לחיין בערוגת הבושם שם מסים אדם עלמו בערוגה זו שהכל דמין בה וכבושם הזה שהכל מתבשמין בה תלמודו מתקיים בידו ע"כ וכ' הרמ"ן בחמ"נ דדרים לחיין לשון חיים שהיו מחשיב חיין עכ"ל, ומין נראה, וקרוב יותר דדרים לחיין לשון חיים ושלימות כמ"ש, והכי דרים לחיין, לימת תלמודו יהיה לו לחיים ולשלימות? שם בערוגת הבושם, שם מסים ל"ע בערוגה ובבושם:

[כב] **ותחיין** אלו האמהות. פי' דהמי ותחיין נכרת הוא ומיהו דבק לאת הילדים שלאחריו דהל"כ ותחיו את הילדים מבע"ל

(הולדות נח) ושעתיקו כבמור מהרי"פ ובמח"כ שגם כי לפי משפט הלשון תחיו הוא טוכח לזכר ? :

[כג] **הילדים** הילדים ממש . ולפ"ז מ"ש ויעב מלטים למילדות וירב העם ויעצמו מאד (שהקב"ה ושהמ"ע לפרש מהו הטובה ? ויעב להם בתים) שזהו הטובה מה שרבה את העם (בכמות כר"ל) ויעצמו (באיכות) שלא יהיו ב"י חומדים ממון :

[כד] **כי** חיות הנה א"ת מילדות הנה וכי מילדת אינה צריכה מילדת אחרת לסיועה אלא כו' כחיות השדה נמשלות שאין צריכות מילדות . וכ"כ בסוטה י"ח ב' , ול"ע מב"ק כ"ט ע' ד"ל מתתא דידי פקיחא טיפ ולא בעיא חיה ט"כ , אח"ז מלתי בשו"ת תשובה מאהבה ח"ב סי' רל"ח שנאמל ט"ז :

[כה] **ויהי** אמר בתי מלכות . כמ"כ בילקוט בשם פדר"א בתים אלו ג"י מה הן כשה"ג מקן כ' שגה אשר בנה שלמה את בתי הבתים את בית ד' זו כהונה ואת בית המלך זו מלכות כו' ע"כ והוא פסוק במ"ל (ט' יו"ד) , ולא מלתי לע"ע בפדר"א למנם כ"ה בספרי פ' בהעלותך פע"ח :

[כו] **הוליד** את עגוב סיגל מעשים טובים בעת שהביאו אשכול ענבים וכו' . מולי כוונו בשה שור לרמוז בתי' עגב סיגל מע"ט כי בלשון ת"י מסכול סנולה :

[כז] **ומשפחות** אהרחל בן הרום אהרחל זו מרים כו' . במדנוש דרב יוסף "וגיסת מהרחל הוא חור בוכרת דמרים :

[כח] **ומלאכי** השרת אומרים אם הבנים שמחה . מושיבי עקרת הבית , כ"ה בפסיקתא ושם מתחילה הלשון לפיכך קורא את יוכבד עקרה שמתעקרה מביתה :

[כט] **ותרא** אותו כי טוב הוא כו' אחרים אומרים שנולד כשהוא מהול . עי' בתוס' סוטה (י"ב ע') שמקשו הא מחריס הוא ר"מ כדאיתא בשלהי הוריות כו' ותירלו דלמחר המקומו מחריס חזר בו ומשר שנולד כשהוא מהול ע"כ והיפ"ת כאן משר שהוא דחוק יעו"ש , אבל תורת משת בפי רבותיו בשם"ת כי במדרש ריש מחרי מות איתא ר"מ משר שנולד מהול ועי' בי"מ :

[ל] **ותשם** בה את הילד וגו' ר"א אמר ים סוף שים סוף מגיע עד גילום . כ"ה גם בסוטה י"ב ע' , אך אין המליות מסכיס לזה , והיפ"ת כתב וז"ל : לשון אחד אומרים בא ומתחבר עם גילום עכ"ל וגם הלשון הזה אינו מכוון כלל , ולאיתי בריי"ף בע"י שעמד על זה וכתב : ל"ע מה ענין י"ם אל סיחור כו' כי מיחור מלריס עד יס סוף דרך שלשת ימים , ושמע ממנה ארך מלריס שבתורה אין זו אל עכשיו כו' עכ"ל ודבריו ליח להו קיוס כלל ואין יעלה על הדעת דבר כזה ? , והמתרגמ"ן בחא"ב כתב : לפשר שמן יס סוף נמשכים יחורים למלריס וע"כ קראו סוף כו' עכ"ל , נראה שכוונתו שאין זה יס סוף , וגם דבריו אינם מתקבלים , ול"ע , וכן תמהתי זה מכמה שנים על רבינו שמשון הגדול שאמר בפיוטי (יוצר יום ז' דפסח) , "מרכבות בוגד בולטו בסוף ושיחור" מה ענינו אל סיחור בכאן ? ולא סיחור הוא נילום , והמלריס עובדו בים סוף ? והרב ר"י הידהניים ז"ל ביאר שם בפיוט שסיחור הוא נילום , ולא הרנים זהב ! אח"ז ראיתי להרדי"ת (מלכים ג' י' כ"ב) שכתב וז"ל : הנה למהר ים שני זרועות האחד ההולך ליס סוף והשני עובר מלריס לללכסנדריה וככתם בים העובר בממלכת הארץ הנקרא מידו טירוסם עכ"ל ודבריו תמוהים מאד , ולא אמת , וזה מקרוב הגיענו ס' פרי תבואה להרב מוהר"י שווארץ ולאיתי שהאריך בזה ולא זכר את הפיוט ואת הרדי"ת , ט"ס , ושי' שם , בוא עולות שמות ג' שאמר שמשכו לעור ותעלה מיס סוף לנילום ע"ם , ואח"ז ראיתי בביאור הרד"ל לפדר"א פמ"ח אות מ"ל שהעיר ג"כ בזה וכתב שלפי העודע בעת אין נילום טפל לי"ם אלא ליס הגדול התיכון , וחידוש עליו שבשהותיו למדרש רבה לא העיר מאומה בזה , ועי' אבן ספיר ח"ל ל"ז ב' :

[לא] **לרחוץ** על היאור לרחוץ מנגולי בית אביה . דלפי משפט הלשון היה ל"ל ותרד ב"פ על היאור לרחוץ בו כמש"כ רש"י לכן דרים לרחוץ מנגולי ב"ת ויהיה לפ"ז תיבת על הסיבה ר"ל בשביל היאור שהיה ירחמן אל מלריס לפי חז"ל לקמן פ"ט או שעל היאור הוא כיוצי על פרעה אביה שעשה עלמו אלוה ונקרא התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו אשר אמר לי יאורי ואני עשיתני ועי' בט"ת מגילה י"ג ע' ב' וכ"מ ח"ל סוטה י"ב ב' :

[לב] **ותשלח** את אמתה ר"י ור"נ חד אמר ידה . כמו שמלינו לשון כזה פן ישלח ידו (בראשית ג' כ"ב) וישלח ידו ויקחה (שם ח' ט') ובכ"מ :

[לג] **וכן** אתה מוצא בשיני רשעים שברת א"ת שברת אלא שרבבת . כי הוקשה לרז"ל בשלי הלשון

המיתים מחרי שזה המורם שבר גם בבנין הקל הוא יוצא וכל המלאים בתי"ך מבה"ק מזה הם כולם יוצאים היה לו לומר ג"כ כאן שָׁבְרַת מהקל לכן דרשו חלה שרבבת לומר שדגש הבי"ת יורה על השלמת ג' רעהו, והוא הפך כמו כבש כשב ודומיהם:

[לד] **בת** פרעה מצורעת היתה לפיכך ירדה לרחוץ. כמו שמליו חלל נעמן (מ"ב ה') הלוך ורחוץ שבע פעמים בירדן ויבא בשרך לך וטהר, וכ"ל שלכן דרשו עליה שהיתה מצורעת וכן לקמן ויאמר מלך מצרים שלמטרע, שזהו נגד שבדו שולמי ישראל עוד בשניים קדמוניות שמחמת שבני ישראל היו כולם מצורעים לפיכך נתגרשו ממצרים, (יסכר פיהם של דובדי שקרים) ולפיכך ישראל בשעה שקיבלו את התורה בהר סיני לא היה נמלא בהם זב ומצורע ועל אותה שעה אמר טולך יפה רעיתי ומום אין בך עי' בויק"ר פי"ח:

[לה] **לפי** שהחזירתו למשה על כל המצריות להניק אותו. לשון גוזמא הוא כו' (מהרז"ו) ורש"י בחומש דייק בלשונה וכתב: שהחזירתו על מצריות הרבה ליגע ולא יגע עכ"ל:

[לו] **ותאמר** אחותו אל בת פרעה כו' לפי שהחזירתו למשה על כל המצריות להניק אותו ופסל את כולן כו' אמר הקב"ה הפה שעתיד לדבר עמי יונק כו' ד"א למה פסל דדיהן אמר הקב"ה כו' יהיו המצריות אומרים זה שמדבר עם השכינה אני הינקתיהו כו'. ליכי יודע הכ"מ בין ג' הלשונות הלו, ומח"ז ראיתי בס' מסכיל לדוד (פתרדו) שפרש"י שהרגיש בזה, וז"ל: ולכאורה קשה טובא מאי ביניהו דהכי תרי ליתני, ומאי לא ניחא ליה במאי דקאמר בריש, וביקש הכתב שלא יהיו המצריות לומרות, דמשמע דאי לאו משום לעז המצריות לא הוה מיכפת ליה מידי ליגע דבר טמא פה שעתיד לדבר עם השכינה כו' עכ"ל, וע"ש מה שתירץ לפי דרכו, ול"נ שלא רחוק לומר שאני הלשונות הלו קמיפלגי בסברות פלוגתא דרבוותא, דהנה יש מהפוסקים הראשונים שהמרו (ומכללם הרשב"ם) דחלב מצרית מותר לפילו לכתחילה וכדמוכח ממתניתין דע"ז ולפ"ז מאיר לנו לפשר כ"מ מפני החשד, דאפשר למנם כאן מפני מורת בת מלך בודאי ליכא חשדא (ועי' ביפ"ת כאן ובהרש"ל חמ"ג סוטה י"ב ב') ומנהם הר"ח ודעימי' פסקו לאיסור עי' תירוצי דבריהם בזה ברשב"ם מ' יבמות (קי"ד ח') ובכ"י שם ובר"ן ר"פ חין מעמידין ע"ם, ולפ"ז י"ל דליגעה קאמר סובר קלת בהר"ח דיש בדבר חיסור קלת או לכה"פ ממדות חסידות, וליגעה בתרת בהרשב"ם ושוד יותר מזה דליכא לף מידת חסידות בזה, לכן לומר שהוא רק מפני חשש שלא יהיו המצריות מתפלרות ט' ובימוקי יוסף שם כתב הלשון ולף ממה שמליו במדרש על משה שלא רלה ליוק מחלב מלרית לא משמע מהתם חיסור חלה פרישות ממדת חסידות ע"כ ומדוע לא הביא מנמרא דסוטה (י"ב ב'), ובהרשב"ם מתחילה כתב בשם בהגהה וי"ל שכוון על ההגהה דסוטה, ואחר כך הביא שמלא בוחלה שמות רבה כו' ע"ש, ועי' בים"ש יבמות פי"ד סי' ט', ומש"ש שם וכן מליו בתוספתא דשבת פרק כל כתבי חין יונקין מן המלרית חגב טיטפי, כ' פ' כ"כ שלא נמלא שם חלה ס"פ המוליא (פ"י) ובא בטעות כי גפ' כ"כ (קכ"ח ג') חיתא הא דקטן חוכל נבילות כו' וע"ש בתוס' שהביא הא דיונק תיוק והולך וכעת מלפנו הגהות הגרל"ח לסוטה (י"ב ב') שכ' וז"ל פה שעתיד לדבר עם השכינה ייעק ד"ע, לאו דוקא במשה לבד שעתיד לדבר עם השכינה אמרו שאיזו לאות שיעק מד"ש רק הדין מבואר ביו"ד (סי' פ"ח סעיף ז') דלא יוק תיוק מן המלרית, במח"כ לא שאב מן המקור לכן כתב בפשיטות את הדין שאסור [ועי' בהגרד"ל]:

[לז] **ויגדל** משה וכי אין הכל גדילים כו'. לולי דייק מדלא כתיב ומשה גדל הוסיף לפני הגזרה להלחות שהוסיף הוא נכבד מאד ועי' במ"כ לקמן רפי"ב:

[לח] **ויראו** בסבלותם מהו וירא כו' והיה נותן כתיפיו ומסייע לכל א' וא' מהן. לולי דייק מדכתיב בסבלותם בבי"ת ולא כתיב את סבלותם חלה שהסתכל עמהם בסבלותם:

[לט] **ורבנן** אמרי א"ל והלא בנה של יוכבד אתה. כ"ל דדרשו מי שמך כמו מי שְׁמְךָ:

[מ] **ותבאן** ותדלנה מלמד שהיו מקדימות לבא מפני פחד הרועים. לולי מדכתיב כאן ותבאנה חסר וי"ו מאחר כב' ואחר יו"ד מאחר המלף דרש כן ומליו ותבואינה מלא נבי נערות לאסתר (אסתר ד' ד') וכן תבואינה בהיכל מלך (תהלים מ"ה) מלאתי בספריס מדויקים מלא מבל והיה כי תבואינה המותות שהלה לך (ש"א י') הוא ח"ו ונם היו"ד הוא יתיר לפי הקרי, לפי שתיכף ומיד בלו המותות, או שאסר שדרים כעין נ"ם ותבאנה מן ותבאנה אל רעותן לחביהן שמפורש שם שמיהרו בבותן כ"ם

מדוע מכרתן ועי' יד"ת:

[מא] **דלה** דלה דליה אחת דלה. כ"ל ס"ל דליה לחר דליה ר"ל סדלה פעמים רבות מח"ז רמיתי כן ביפ"ת כאן, ועי' בהגהות מהמ"ו כ"י [ז"ל]:

[מב] **והמצורע** חשוב כמת כו' ואומר בשנת מות המלך עוזיהו. ובמ"ב ס' ז' ויאמר המלכים אני להמית ולהחיות כי זה שולח אלי להאסף איש מצרעתו:

[מג] **הד"ד** ויזכור אלהים את בריתו אמרו רז"ל עשה להם נס ונתרפא מצרעתו. כ"ל דדים בריתו לשון בריאות והכיוצ בזה על פרעה:

פרשה ב

[א] **אבל** מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן שנאמר רחום וחנון ה' ואותן מדות הודיע למשה בשעה שאמר הודיעני כו'. כמס"כ הרמבמ"ן בס' יסודות (ח"ב) שכל הענינים הקדמונים קודם מ"ת היו מתמידים את המלכים נגבור ועריץ טורף ועושה עוקם וטוטר קנא ובעל חימה וכדומה, אבל לא חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ומרבה להיטיב וכדומה, כי לפי מחשבותיהם התועות במלחמות שעשו שלא כהכון, כי מדות החנינה והחסד והרחמים הן נובעות מן מוסר הלב והושבת הנפש מבלי יגיעה לדמות את רגש הכאב והרחמניות, או מתוך חושים לבלע מעשה המכזריות כפי הרגלון, לכן חשבו שהמדות המלה חוק נתוחות למושל ערין נבזל עושה ורב כח, כן היתה תמונת כל הענינים בתתרי המלכים, עד העת שהגלה כבודו ית' והודיע דרכיו למשה דרכי טובו שלם עשרה מדות המתוארות בתחינה כי אף שהוא מלכים אל שדי לו הכח העוז והגבורה וכל יכול, עכ"ז הוא רב חסד ומלא רחמים וכו' וזהו כבודו וקדושתו, ע"ש שהתריך בזה ויוכתרו ע"ז דברי המדרש, וע"פ הדברים המלה, אשר מדות הרחמים והחמלה אל הש"ת, לא נגלו עד מרע"ה, יתבאר היטיב הכתוב: וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בשל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם, כי אל שדי הורחתו אל תקיף ומגלה, והויה הוא מדת הרחמים ורלחיתי בפי' הרמב"ן שהתריך שם, ובסוף כתב לשון מכוון לזה ואמר: והנה הענין שהתחבות היה גלוי הכניעה להם והדבור עמהם במדת הדין הרפה, ונהג עמהם בה, ועם משה יתנהג ויודע במדת הרחמים שהוא בשמו הגדול כו' עכ"ל, והרמבמ"ן בבאורו הביא את דברי הרמבמ"ן הלה, לך עכ"ז לא ביאר זה את הכתוב כפי דבריו בס' מירושלים שכתבתי למעלה:

[ב] **שני** גדולי עולם שבדקן הקב"ה בדבר קטן ונמצאו נאמנים והעלן לגדולה, בדק לדוד בצאן ולא נהגם אלא במדבר להרחיקם מן הגזל כו' וכן במשה הוא אומר וינהג את הצאן אחר המדבר כו'. עי' בב"מ (ס' ג') דסתם רועה בהמות דיהיה חשוב למרעה בשדות לתרים (והבומה שם שכח להביא רמיה מדוד) וכ"ל שלכן קרא דבר קטן מכוס דרועה בהמות דלמו דיהיה לימו חשוד לרעות בשל לתרים וגבי משה ולתי לא דיהיה וגם גבי דוד י"ל דחשיב זה לאו דיהיה, אלא לפי שהיה רחוק מאד לכן חשוב זה למדת טובה ותמונת רוח:

[ג] **אין** מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל. אבל מגדלים במדברות סרן ישראל (ב"ק ע"ט ב') וסס מדבר שבכלן לימו מורס על מקום לים וממה כ"ש על אבל ארץ אשר לא יזרעו בו זרע שדה וכרם, אבל הוא מיועד לך למרעה בהמות, ובב"י היו מדברות רבים כאלה עי' מ"ש שם מדבר, ועי' בציור, ורלחיתי בהדר זקנים בשם הג"ן שמ"ש "לחר המדבר" ר"ל סמוך למדבר שהרי במדבר ממש לא נהגם כי לין מדבר מקום מרעה עכ"ל בפשוק לחר שילוחיו:

[ד] **צאי** לך בעקבי הצאן כו' ואין אתה רועה הבנים אלא על משכנות הרועים בארץ סיחון כו'. עי' במ"כ ובילי"מ ובקיפ"ת, ולפי שכתן מאד לכתורה פי' הילי"מ שנקרא משכנות הרועים לפי שהיה ארץ מרעה, מ"מ גי' המדרש בשיר רבה "על מרעהון של לעיס וקשיס שהיו שם סיחון ועוג" מכון יותר לפי' הפי"ת ועי"ש במ"כ, וחילוס קלת על שלשת הרועים אלה שם מפרשי המדרשים שלא העידו כאן מני' המדרש הש"ל, [ועי' בהגרד"ל] ודרים מלכתיב הרעים חסר וי"ו ומלאתי בזהר בלק (קל"ח ס' ד"ק) דכללותו כחדא גי' המדרש הש"ל ופי' הילי"מ ע"ש:

[ה] **הר** אלהים ששם קבלו ישראל אלוהותו של הקב"ה. עי' בספרי דבריס (פיסקא כ"ב) ויבוא אל הר האלהים חורבה מגיד שנקרא ע"ש כופו ע"כ, ופי' שם הז"ל שקשה להספרי מדוע קרא פה את ההר חורב, והלא היה קודם מ"ת והר סיני לא נקרא הר חורב כ"א ע"ש שנתתה בו התורה, כלחיתא בשבת (דף פ"ט) לכן לחר שנקרא הר חורב

ע"ם סופו, ע"כ, ויש מן הפסוק דכתמת קשה להספרי מדוע נקרא הר המלהים בלותו זמן? לכן תמר שנקרא כן ע"ם סופו שנגלה עליו המלהים, ומם קיבלו ישראל תלהותו של הקב"ה, וכ"כ רש"י בשמוקי התורה „על הר המלהים, ע"ש העתיד" ע"כ, וכ"כ הרמב"ע:

[ו] **אמר** רבי יגאי מה התאומים הללו אם חשש א' בראשו חבירו מרגיש כו'. כ"ל ברור שכוונתם על התאומים שנולדו מחוברים יחד שני הגופים ואז שם ים מכאוב ברחם אחד, רחם הנאי מרגיש (עי' לופה למגיד שנה ח' ט' 43) ועי' במחות (נ"ז ע') שרבי חנב זה לדבר בלתי תפשר לדהכי לתת הטוב גברת ע"ל תתילד לי יוקא דחית ליה תרי ריגי כו' (וע"ש בתוס') והנפלא מה שמלתתי בע"ד ח"ב תתק"ה לתלף הרביעי שכתב בשם קלסיום סופר שכרוות נתתן כי בימי תנטוניטום טולד נער עם ב' רחמים, וקרוב הדבר שהוא היוקא המזכר בגמ' תגל רבי, ועי' בם שער השמים (מ"ח) שהעיד המחבר שרחה בעיניו בעינו שנולד ילד בב' רחמים וב' גופים עד הטבור ומשם ולמטה נתערבו שניהם ויהיו גוף תחד, וכן העיד עלי בפירושו למלתה קטנה שרחה כן ע"ל עוד כתב שם בשם תבן ניני כי בתרץ ישמעתל ילדה תשה תחת ב' בנות תלומות וגופן נבדל ברחם וידים ורגלים לך היו מחוברות במתיהן מן הגד וכשהגדילו בקשה ה' מהן להפשה כו', ועי' בשו"ת הלק"ע ח"ת סי' רמ"ה שרחה במדינת ליטלייא גוי ה' כבן כ"ה שנים שנולד דבוק עם תלומו חזה כנגד חזה עד הטבור ומשם נדבקו כו' וחידוש עליו שלח הביא כלל ממחות שם, ושמה מזה לכלורה ל"ע על פירש"י ותוס' במחות שם שפי' דהמי שים לו ב' רחמים לח יהיה, שהרי המציאות מכחיש זה, ואולי מזה רחיה לדעת הרשב"ם (עי' ים"ם פ"ט סי' י"ח) ום"ך (סי' נ"ז סקמ"ח) דכל יתר יכול לחיות לף הרבה מיב"ח:

[ז] **בקש** משה שיעמדו ממנו בהנים ומלכים כו'. כמו לברהם שזכה לתרווייהו לכהונה שנאמר ותתה כהן לעולם (תהלים ק"י) ולמלכות שנאמר נשיא להים תתה בתוכנו (ברחשית כ"ג ו') כמו שחיתת בב"ר פנ"ה, ובדב"ר פ"ב מייתי מלכות מדכתיב (שם) לל עמק שוה הוא עמק המלך:

[ח] **א"ל** הקב"ה אל תקרב הלום כלומר לא יהיו בניך מקריבין כו'. חסר כאן אין קרב אלא כהונה הגד"ל והזר הקרב יומת שב"ה בב"ר שם ובדב"ר שם, ועי' בזבחים ק"ב ע':

[ט] **של** נעלך כ"מ שהשכינה נגלית אסור בנעילת הסנדל. עי' יבמות (ק"ב ע') שאין נכנסין במנעל וסנדל לעזרה, ופירש"י דאסור משום דכתיב מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי ע"כ, וכתב עליו הרמב"ן בחי' דלא דק, דקרא בזמן שאין ישראל עושין רש"מ כתיב ואפי' בלא מנעל וסנדל קאמר, ובמס' ברכות פ' הרואה מפיק ליה מדכתיב של נעלך כו' ע"ל, ואם כי לכאורה דבריו נכונים עכ"ז אתמה עליו שבכח כי דברי רש"י ים להם מקור נאמן מש"ם כי לא מלבו, עי' חגיגה (ד' רע"ב) לאתויי מפנקי (שאין הולכים בלא מנעל) פטורים מן הרחיה, דכתיב כי תבואו לרחות פני מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי ע"כ, ורציתי שם בתוס' שקשו בזה על רש"י שם, וז"ל פרש"י דל"ל מדכתיב רמוס חצרי דמשמע דהולך במנעליו ותימה הוא דבפ' הרואה מפיק ליה מדכתיב של נעלך וי"ל דהתם עיקר לגבל הכא ניחא ליה לאתויי רחיה כדכתיב כי תבואו לרחות וגו' ע"ל, ויש להעיר כי תמיהתם אתמהו על רש"י ז"ל לכאורה תמוה, כי הגמ' מביא הלי קרא דרמוס חצרי והיה להם לתמוה על הגמ'? — ואולי יפרשו התוס' דמפנקי אין ר"ל שאין הולכים בלא מנעל אלא מחמת שהם מפנקי הולכים בהתת בלעדות מדודות, או שמוכרחים ללכת על מרבע היינו על ידיהם ועל רגליהם כמ"ש ביומתן (ם"ח י"ד י"ג) (עדה"כ הרכה בך והעטוגה לאבר לא נסתה כף רגלה הגע על התרץ מהתענג ומרוך (דברים כ"ח) ולא יוכלו ללכת כאחר ב"א וכפרט על הרגלים שהיא חלקה וילילים שלא יועדו רגליהם עי' ב"ר ספס"ח) לאבר יאות ע"ז מלינא מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי ולאזן רמוס לולי הוא מלאון רמס הרומס וזוחל על התרץ ובזה יש ליתב ג"כ דברי הרמב"ן הנ"ל, ועי' ברמב"ן פ"ב מהל' חגיגה, ומלתי ברמב"ן בהשגותיו לם' המלות שורש תשיעי שכתב וז"ל אבל עוין כל רמיסה דריכה והלוך כעניו בממ"ך מלאון מרמס רגליכם רמוס חצרי, ועי' בהגהות אתמ"י כ"י [ז"ל] בחי' לזבחים שם:

פרשה ג

[א] **בשעה** שנגלה הקב"ה על משה סירון היה משה לנבואה. עי' במ"ע פי' המדרש מלאון רומי Tiro שם כללי לאנשים אבר לא נסו במלאכת מה ובפרט בחורים אבר לא חינכו כו' (יונגער אנפאנגער) ע"ל המוסף,

(וזה ג"כ הוראת המלה הזאת בירו', פ' כילד מעברין והלא מליהו מזר מן לגבינים (והפ"מ והק"ע שנו שם) כמ"ש בס"ג רלתם למנה) וזה ממשך למ"ם מקודם „מהו פתי׳ נער שכן בערבית קורין לנער פתיה" ג"כ ר"ל לתי בלתי ממשה נקרא פתי מחמת שכל דבר נעלם ממנו ואינו יודע לך לפנות בו, כילד ונער, ויש להעיר כי גם שם שויל י"ל שהוא מן לשון „שולח" בתרמי שהורלתו רלתיות והתחלה כי כ"ה תרגום יב"ע ברלתיות ברת תלהים מן שולח, ועי' בערוך ערך שוול שוד דוגמאות משה, או שהוא כמו „עויל" בעוי"ן שהורלתו שול ימים וחסר שכל (חיוב ט"ז י"ט כ"ה) וא"ל לוי בערבית קורין ליונקה עוילה (ויק"ל רפ"ה), וזה לשון המ"כ טירון נראה שהוא לשון טרוניא כו' ע"ש. וז"ל הא"ח טירון בס' התמונות להרם"ע ז"ל פי' נער ואפשר שפירש כפי העניין ולא לפי דקדוק לשון טירין דבירושלמי כילד מעברין גרסי' והלא תליהו טירונין של נביאים היה וכי תימא בתיכה רבתי (בפתיחה המתחלת וזכור את בוראיך) לשום כריס על שעירים טירונין ופי' הערוך שריס וכן נראה מכח העניין עכ"ל וכ"כ היפ"ח לפי עניו נראה שפי' נער או רך בשנים כדפי' הרם"ע בס' התמונות ע"ש ממנו לפי מ"ש בירו' שתליהו טירונין של נביאים ופי' בערוך לשון גדולה וחזיזות י"ל כאן כו', כ"ה בס' התמונות שע"ח פ"ח וממ"כ כוון על ס' דרשות רמ"ע הביאו ג"כ בב"ר פמ"ט (וכך בעל התמונות) אבל לא כתב הלשון תיוק כ"ה „נער" וז"ל הכ"כ טירון היה ממה לנבואה בעל מ"כ לא יבין זאת ופי' בו שיהום כדרכו לעשות וכס' התמונות להרם"ע (ס"ח פ"ח) ממר שעניו תיוק אבל לשון רומי הוא לא לומד לא נמה ללכת בנבואה וכל הנכנס מחדם ללמוד חיזו מלאכה ובפרט בלבה להיות מתכי מלחמה כ"כ תלמ עכ"ל:

[ב] **ותלך** ותשב לה מנגד [הרחק כמטחוי קשת] אר"ב התחילה מטחת דברים כלפי מעלה. עי' במ"כ ויש להוסיף כי דרים קשת דברים קשים:

[ג] **כה** אמר בן הדד כי בקש נשים והם חמדה שנאמר בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך וגו'. לכאורה יותר ה"ל להביא הכתוב (דניאל י"ח ל"ז) ושל חמדת נשים, ממנם לפי מה שפי' בס' כ"ד שחמדת נשים המנור כאן הוא כיוצ לע"ז ע"ש ס"ש:

[ד] **השב** ידך אל חיקך כי מבאן שהפורענות שוהא על הצדיקים לבוא כו'. מלבד הדיוק מן היבת מחיקו שמקודם כתיב ויוליאה לבד, וכאן כתיב ויוליאה מחיקו, כ"ל שמדייק שקודם כתיב מלוערת שהוא ביוצי לו שם תואר, וכאן כתיב שֵׁבָה מלשיל שהוא פעל עבר:

[ה] **והיה** הוא יהיה לך לפה לתורגמן. עי' בתוספתא פ"ג דמנילה קטן מתרגם ע"י גדול אבל אין כבוד שיתרגם גדול ע"י קטן שנאמר ואהרן אחיך יהיה נביאיך ע"כ, והביאו הרי"ף ורא"ם שם במגילה והרמב"ם פי"ב מתפלה הי"ח ומזה משמע דס"ל להתוספתא הלא כדברי המדרש דכאן דמשה היה גדול בתורה מאהרן, ודלא כמ"ש בתוספתא סוף כריתות ובריש מכילתא ובב"ר ספ"ח ובויק"ר פל"ו ובמדרש שמואל (פ"ה) בכ"מ מקדים משה לאהרן ובמקום ג' הוא לומר הוא אהרן ומשה מלמד שמקולין זה כזה ע"כ, ומ"ש במקום אחד היה גי' בלתי נכונה כי בחמת נמלא כ"פ אהרן קודם משה ותלד לו את אהרן ואת משה (שמות ו') הוא אהרן ומשה (שם כ"ו) ואלה תולדות אהרן ומשה (במדבר ג') ותלד לעמרם את אהרן ואת משה (שם כ"ו), ואם נפשך לומר מחמת דפסוק הראשון דשמות וב' פסוקים דבמדבר הם אלל אלידה, ואהרן נולד קודם, דהא גם פסוק הוא אהרן ומשה לפי הפשט (עי' בביאור הרמ"ך) הוא מחמת אלידה, ומלאתי בפירש"י בחומש (שמות ו' כ"ו) שהעתיק בזה"ל „ים מקומות שמקדים אהרן למשה ויש מקומות שמקדים משה לאהרן לומר שניהם שקולין כא"ו והיה נירסת ישראל, ולכאורה ממ"ש כאן במדרש „שע"פ שהוא תחיך הגדול ממך יהיה מורלך עליו" ים לפשוט מזה התעניה דקדושין (ל"ג ב') בזו והוא רבו מהו שיעמוד לביו מפניו, דלא ליפשטא שם, (והר"ח ואחריו הרמב"ם פ"ו דממרים תפס להיפך עי' בר"ן שם ובכ"מ שם ובבא"ת הרמ"ע סי' ע"ל), ועי' בבא"ע יו"ד סי' ר"מ סעיף כ"ב בהגהת רמ"א (נגד שו"ת בימין זאב סי' רנ"ג) ומולי מחמת מ"ש „שקולין זה כזה" פליג אהך דהכא, אף שי"ל שאהרן אף שמשה היה רבו בתורה ובנבואה מ"מ בעל מעשים היה אפשר יותר ממשה כמ"ש בחבות (פ"ל) רודף שלום כו' וע"ש במדרש (פי"ב) וכן היה עוסק בעבודת הכהונה ולכן היו שקולין זה כזה, ועי' בקדושין שם שמני רב יחזקאל דבעל מעשים הוא, ועי' בעירובין (ל"ד ב') בבריתא דכילד סדר המשנה דאהרן למד ממשה, ומלאתי בריש"ס סוף מסכת כב' מ"ש שקולין כא' חיו ר"ל שקולין בחכמה אלא בכבוד שכל אחד היה מכבד את חבירו משה לאהרן מפני שגדול ממנו בשנים ואהרן למשה

מפני שגדול ממנו בחכמה כו׳, ותח״ז רלישי להיפ״ת בב״ר פפ״ח סב׳ שהיו שקולים בגדולת ע״ם, ועי׳ במכילתא וברש״י (שמות י״ז ט׳) וכבוד תביאך כמורא רבך מנין שנאמר ויאמר להרן אל משה כי תדעי ושלח להרן גדול מאחיו היה ועושה את תבירו כרבו ע״כ, ועי׳ בתדר״ן פ׳ (כ״ז) והביאו הרע״ב בתבות (פ״ד) והתוי״ט שם:

פרשה ד

[א] **לא** חמור אחד מהם וגו׳ אם נטל חמור משלהן מה שנא מן הלסטים כו׳. עי׳ מדרש (ל״ח ח׳) ועי׳ מדרש שמואל ספי״ד וז״ל וכי מה הניח משה לקפחין ולגבים, והכתוב גלוי שר״ל מה התהלל משה ח״ע זה שלא לקח מהם חמור בחנם וכי גנב או קפח הוא לעשות זאת, ואם משה יעשה כן, מה יעשו הגנבים והקפחים, כן הפי׳ פשוט והמפרש שם טעה, ופי׳ פירוש רחוק מאד ולגלג אמת ע״ש:

פרשה ה

[א] **אתה** מוצא כל מי שנאמר בו לך לשלום הלך וחזר כו׳. עי׳ מש״כ סוף ברכות בגליון ועי׳ בי״ת:

[ב] **ויאמר** ה׳ אל משה במדין לך שוב מצרים א״ר יוחנן למדתך תורה דרך ארץ שהנשבע בפני חבירו לא יתירנו אלא בפניו כו׳. עי׳ בבבלי נדרים (ס״ה ח׳) תניא המודר הנאה מחבירו אין מתירין לו אלא בפניו מנה״מ ח״ר נחמן דכתיב ויאמר ה׳ אל משה במדין כו׳ ולעיל בפסקי נדרים להרמב״ן וכן ברש״ם הגי׳ אר״נ „ולפיזמא ר׳ יוחנן״ ומפתחי עליה כי היא מותאמת עם הני דלעיל כאן בשם ר׳ יוחנן, לאמת כ״ל טעם למה שהשמיטו לזה מרבותא בגמ׳ תיבות „ולפיזמא ר׳ יוחנן״ הוא משום דבירו׳ בנדרים שם (פ״ה ח״ד) לפיזמא בטעמא דהך דינא ר׳ יוחנן אמר מפני הבושה ריב״ל אמר מפני החשד ע״כ, ועי׳ בתוס׳ ניעון (ל״ה ב׳ סד״ה ליחום) ובר״ן שם, שכתבו „והא דילף ממשה ולקיחו היינו כריב״ל, דהתם מפני החשד לזיכא מפני בושה ליכא״ ע״כ: ועל הסתירה בין ר״י דהכא במדרש, לר״י שבירושלמי דלעיל שכבר העיר היפ״ת כאן, ודע דהרמב״ם (פ״ו מהל׳ שבועות ה״ז) ומעמ״ן בהשגותיו (הביולו הב״י סי׳ רכ״ח) תפסו הני טעמא דמפני החשד לעיקר וכ״מ טובא לדינא עי׳ בפוסקים וכבר מציעו לר׳ יוחנן שחיו חיים לבושה בחולין (מ״ח) ס״ר יוחנן ל״ם הלא שחיו מחויב חטאת כו׳ ע״ש בפירש״י, ועי׳ בשו״ת ריב״ש סי׳ קפ״ו:

[ג] **ד״א** וישק לו נטל כהונה ולויה כו׳. כ״ל דדרים ליה בחד תיבותא „ויקלו״ ומלשון ארמית:

[ד] **אמר** ר״ע למה נמשלו ישראל כעוף מה עוף כו׳ אף ישראל אינן יכולין לעמוד אלא בזקנים. מה יתות זה הדרש לר״ע אחר כו׳ מדוכו של שמד שגזרה המלכות על הסמיכה של זקנים, שכל הסומך והנסמך יהרגו, ועיר שסומכין בה תיחרב, ומה בחמי סמך ר״ע לר״מ ור״ש, וכן ר׳ יהודה בן בבא לה׳ זקנים עי׳ סנהדרין פ״ק (י״ד ח׳) ובירושלמי שם ע״ש:

[ה] **יושבים** איש על כסאו מלובשים בגדים ויושבים בגורן וכי בגורן ישבו כו׳. כ״ה לקמן בויק״ר פי״ח אבל בחולין (ה׳ ח׳) הגי׳ מלימת גורן ממש אלו שער שומרון גורן הוא כו׳ וע״ש רש״ח בחי״ע וכ״ל שלכן הביאו מקרא זה מד״ה ולא ממלכים (ח׳ כ״ב) שכתוב ג״כ שם, כדי לייסב זה כפל מלת יושבים שים על כסאו, ויושבים בגורן והי׳ די בחתא, כמו שכתוב במלכים רק „יושבים שים על כסאו מלובשים בגדים בגרן פתח שער שומרון״ ולפי דרשתם ח״ש דיושבים הרחמן לנופים ויושבים הסני לאוריי מתא תומר היסיבה:

[ו] **מי** ה׳ כו׳ לא היה יודע לשלח לי עטרה כו׳ לא ידעתי את ה׳ וגם את ישראל לא אשלחה. כ״ל דתיבת וגם קדיק ולפ״ז ר״ל שכמו שהוא לא ידע לשלח לו עטרה גם אינו לא אשלחה את ישראל ולכן מפרש זה על ישראל סבא ומיושב זה ג״כ תיבת וגם שר״ל לא די שאלה בני ישראל לא אשלח אלא גם אילו די כאן ישראל החזק הייתי נותן הכל והמניפה על כתיפו ולא הייתי משלחו, ועי׳ כיוצא בזה בתוס׳ דפסחים (פ״ט) ע״פ גם לויל מחיים:

[ז] **מיד** נכנס לבית ארמון שלו. נכון להגיה לבית מרכוון שלו וכן בפסיקתא דזכור כתיב מרמון תחת מרכון:

[ח] **תכבד** העבודה על האנשים ולמד שהיו בידן טגלות שהיו משתעשעין בהן משבת לשבת כו׳. הרב מהרז״ו ז״ל בפירושו כתב שהמגילות הם כל דברי ספר ברלחים מגילות של סיפורי חדש וכן והמבול והפלגה וסיפורי האבות כו׳, ולפי כתבתי מכבר בגליון המדרש בזה״ל: עי׳ בסי׳ מ״ע (ס״ב פ״ד) שכתב בשם מורינו (חכם גדול קדמון מעת רביעו הקדום)

כי מלת כתוב במגלה קדמוניות, לוך משה רבינו ע"ה היה מוליך ומביא בידיו את ספר תיובב לאחד אחד מזקני ישראל בשעבוד מלכיים, למען ישמעו ולמען ילמדו כי ים תקום לכל בועמ־כה' שלאחר מיתו יקבל נס טוב וחסד ממנו עכ"ל, וע"ל עוד שלא לחוק לומר שלא יש"ם: „ולא ישעו בדברי שקר" הוא רומז שלא ישתעשעו ולא ישעו לדברי מכלים ודמיונות שלא היו במציאות, כמ"ש הוא מדרבן בפ"ק דשב"ב (ט"ו ח') לתיוב לא היה ולא נברא שלא מצל היה, וע"ש במ"ע שעשה סמוכין להא דלוריגיו, מהמאמר דסט"ל פ"ב, דתיוב מולד ברדת תבותיו למצריים ומת בלשתם, ותתמה עליו מדוע לא הביא דעדיף מיניה, הא דתניא (בבלי פ"ק דשב"ב וירושלמי שוטה פ' כשם) שמשה כתב ס' לתיוב!, (ועוד לפלא מהמ"ע שדרכו להרבות בליוגים, מדוע לא ציין המאמר המזכר דתיוב מולד בירידתן למצריים כו' גם מברלחית רבה (ספכ"ז) וירושלמי סוטה (שם) בשם ר' יוסי בן חלפתא, דתנא סדר עולם), ומש"כ המ"ע המאמר בשם לוריגיו, לקח מלתו בעל שלשלת הקבלה כדרכו (לוקן לא הביא זה ברשימתו בכ"ח ח"ס, ועי' מש"כ בפרל"ף ח"ב לד 79) והלבים לותו מחלוקת, וכתב בשפרו (ד' למשנדרם דף ז' ח') וז"ל: ורליתי כתוב בקונטרס ישן שמרע"ה היה מרחם ספר תיוב ודורשו לזקני ישראל, וזה למען ישמעו ולמען ילמדו כי ים תקום לכל הבוטח בה' עכ"ל, והחכם הרמ"ל ז"ל במבוחו לס' תיוב הביא זה נ"כ בשם הס"ק, וכתב ע"ז: „מעפ"י שלא ידעתו מאין שחב וממי קבל קבלה זו" עכ"ל, ועלם ממנו המעיין שחב הס"ק כי לא הביאו לו לא דברי המאור עיניים, (והשה"ד ח"ח ט"ז ד' ד"ק העתיק בשם הש"ק) וכן בעל העב"י (לד 70) לא הרגיש ג"כ שהס"ק לקח זה מהמ"ע ע"ש, לגב רליתי שם להרמ"ל (לות ב') שכתב שגלחה לו כי ההוא מרבנן שאמר תיוב להוליכ הוא ריש לקיש המזכר בב"ר כו' (קדם זה לידידי הרה"ח החוקר מוהרש"ז בס' הקיקיון) והשערה הזאת לא נכונה בעיני:

[ט] **מדן** נצבים אמרו רז"ל דתן ואבירם היו עמהן כו'. ויפגעו את משה ואת אהרן נלבים כלומר הגלבים פגעו במשה ואהרן והם היו דתן ואבירם, ע"כ לשון הרש"ם בגדרים ס"ד ב', ותמה"י בהגהותיו לא הביאו:

[י] **והצל** לא הצלת ודאי כו'. עי' בי"מ שפי' נכון ותמיהי כמש"כ בגליון ב"ר פנ"ה (והפ"ת בתח"כ עקס כתן את הדרך) ולפי"ז ר"י מזיל כתן לטעמיה דס"ל בכ"מ דברה תורה כלב"ח ורע"ק ס' לשונות רבויים הס, ועי' כריתות (פ"ב מ"ה) מיש שפתח כל אחיות שפתח וחליה בת תורין שנתמר והפדה לא נפדתה דר"ע ר' ישמעאל לומר זו היא שפתח ודלות, ע"ש בגמ' (דף י"ל ח') ובס' הרי בשמים (מהר"י בדרסי) הביא בדרושיו לפ' זו את המדלם הלז, ומתקשה בו בלשון: יש להבין כו' ור' ישמעאל הוסיף על המקרא מלת ודלי דברתה לכלורה היש דקדוק במקרא ובהדרם מלת ודלי ניחא קרא כו' והלריך בדרך הדרוש. [וכן נדחק בנחל"מ]:

סדר וארא

פרשה ו

[א] **שכל** דבר ודבר שיוצא מלפניו טרם כו'. מל"ל טרם שיוצא מלפניו:

[ב] **כי** העושק יהולל חכם כו' כשהחכם מתעסק בדברים הרבה מערבבין אותו מן החכמה. כתב ביד"מ לות ד' ד"ה מערבבין כו' כי יהולל הוא לשון עירוב כמו שבלך מהול במים ע"כ, במח"כ שגה כי לא קרא זה"ז כי במהול המ"ם שרשית ושכח מ"ש בויק"ר (פ"כ) לתרתי לתוליים לא תהולו למערבבים כו', ועמש"כ בהגהותי לב"ב [ד' ט"ו ב']:

פרשה ז

[א] **ויצום** אל בני ישראל כו' מהו ויצום אמר להן הקב"ה שתפו הראשים שביניהם עמכם כו'. עי' יל"מ, ול"ל שרים ויוסף לשון לוותה שפי' חיבור ועי' ברכות (ו) שיש שנכנסו להתפלל כו' שאם המתין לחבירו נלמר עליו לוה הקבצת למלותי ופירשו תר"י שם שדרים למלותי לשון לוותה והרב בע"ם לוי היש כתוב זה מסמיה דנפשיה, וכתב עוד וז"ל, וכמוהו לדעתי ויו עליו לנשים וישלחו לותו כלומר לסף בשביליו חבורת לנשים כו', ול"ל שמאה הוא כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (ועי' בתענית י"ל ב' מלאכים המלויים לותו) וכן יוה ס' ליעקב סביביו לריו, והעיקר כ"ל שהוא מסתעף מכתם לבא בב' ו' בחילוף ב' בוי"ו ו' בס' שהורלתו קבון וחבור דבריס יחד, ועי' ישעיה (מ"ה י"ב) וכל לבאם לויתי ת"י וכל חיליהון אתלילית, פירש לויתי כמו לבאתי:

פרשה ח

[א] **עשה** ארון של י' אמות כו'. עי' בס' תות תמת:

[ב] **ואת** יואש עשו שפטים א"ת שפטים אלא שפוטים. לפי שספוטים נאמר על הבעילה שכן תרגם שממו ז"ל ע"פ ויספוט שפוט (ב"ר פ"כ) תמו בוטלין לותו, וגם כן כתיב (יחזקאל כ"ג י') ושפוטים עשו בה (ר"מ תלפיום בס' ויקהל מסה דרוש יו"ד דף פ"ט ג'), [וע' רז"ו]:

פרשה ט

[א] **אף** מלכות מצרים מעקמת דרכיה. עי' בשו"ת זקן מחכם סי' נ':

[ב] **ויקרא** פרעה לחכמים ולמכשפים באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם בתרנגולת כו'. עי' ביד"מ, ועי' בתענית (כ"ט ג') (לפי הגי' הכהוה, בע"ו ובערוך ערך קרקר ג') ולף הקב"ה מקרקר עליהם כתרנגולים שנאמר כי יום מהומה הוא מקרקר קיר ושוע אל ההר ע"כ, ופירש"י מקרקר לשון יללה, קיר ושוע, מקוננ וזועק לשון הכה קול שועה בת עמי, קיר כמו קירי דבשחיטת חולין (קל"ט) עכ"ל, וכתב הגאון מוהר"י ברלין בהגהתו ז"ל ע"ש (חולין קל"ט) ברש"י ול"ע ולעכ"ד ל"ל כמו מקרקרן דבשחיטת חולין (דף כ"ג ג') עכ"ל, ול"נ שבמח"כ שגה בהבנת דברי רש"י, שחשב שרש"י מביא ראיה שקיר הוא לשון שועה מקירי דבשחיטת חולין (קל"ט ב') ולכן מהגריך עיון כי קירי דבשס הוא לשון שועה כ"ה לשון אחרת, ובאמת נראה ברור שרש"י מביא ראיה משס שקיר הוא לשון אחרת, לפי שהוא מפרש הכתוב מקרקר קיר, הקיר הוא האדון ה' לבעות הוא מקרקר, וכן מלאתי אח"ז בפירש"י בע"ז שפי' קיר אדון וחבירו סך קירי פלסתר במס' ע"ז כו' עכ"ל:

[ג] **מהו** גם שאף לאשתו קרא כו'. עמש"כ לעיל ב"ל פ"ד:

[ד] **בהראותו** את עושר כבוד מלכותו וגו' ארז"ל ששה גיסין היה מראה להם בכל יום ויום כו'. פי' בל"י תואר של דברים המובים ומזה בחילוף ז"ם בני גזע דרחמנא (חולין קל"ט) והיא לשנם מלה פרסית וערבית, ובאבעה העברית חסן, ומזה לא יאנר ולא יחסן, וממנו הסם מלאחזין הנמלא כיוס הזה כמעט בכל לשונות לירופה עי' מ"ש וע"ל שמזה הוא שרש הסם:

[ה] **אם** יבלע תנין את תניניהם ש"מ מנהגו של עולם הוא כו' אלא יחזור לברייתו ויבלע את תניניהם. לכאורה צ"ל "מטוחיהם" מבל י"ל שדעת המדרש שמטה אהרן בלעו בשוד שהיו תנינים (והכתוב קורלן מטותם לפי האמת) וזהו גם בת"י שגם הם מטה יבלע מטה הוא גם גדול ועבשיו שבלע נחש הוא נב"י ועי' ברש"י שבת (ג"ז ג') ובמהרש"א שם שדחקו ג"ע בזה:

[ו] **ההר"ד** הן אל ישניב בבחו כו'. עי' לקמן רפי"ב:

פרשה י

[א] **מלמד** שהיה הצפרדע עולה מן התהום כו' ומסרסן שנאמר וצפרדע ותשחיתם כד"א כי משחתם בהם. עי' מ"כ, ובאמת הפסוק מרוח אתך לא ממיך ליה והוא כתוב נגבי מומי מדם ב' פרשיות קודם, וכוונת המדרש הוא לפי שמשחתם הוא מוסב על מעוך וכתות כו' עי' מש"כ בבשלח רמה"ו שם, וכמו שפי' במלאכי (ג' י"ד) ותמרו טוכל ויש בעדרו זכר ונודר ונובח משחת לאדני שמשחת הוא מקביל נגד זכר [ועי' הרש"ם ז"ל]:

פרשה יא

[א] **לפני** מלכים יתיצב והתיצב לפני פרעה בל יתיצב לפני חשובים זה יתרו א"ל ר"נ כדבריך עשית הקדש חול כו'. ל"ל שר"ל מלכים שהוא קדם עשית חול וכמו שהוא מפרש מלת לפני ממ"ה ולא כמ"כ, אח"ז מלאתי כן בזפ"ת ובמעריך ערך חול, וכן ראיתי מפורש בפסיקתא "ל"ל ר"ל עשית את הקדם חול לא כמו שדרשת לפני פרעה מלא" כו', [וכ"כ היפ"ת]:

[ב] **למה** הביא עליהם ערוב לפי שהיו אומרים לישראל צאו והביאו לנו דובים וארויות ונמרים כדי להיות מציירים בהם. ג"ל שר"ל מציידים בהם ר"ל לעשות עם החיות לחוק הלידה כמו שהיתה בכמה מקומות בס"ם ועי' בב"ק (ל"ט) שור התיולדין, ומלאתי בפייט יוצר יום ב' לפסח המתחיל בעשר מכות, המיוסד על דברי המדרש, שמשר הלשון: הס הגלוס להביא חיות להלחמות, לכן

ערוב בא בגבולם להלחות ע"כ, ומלחמה בהדיא
שהי' לפניו הגי' כמו שהגהתי, [ועי' לקמ טוב
ח' י"ז בהערה] :

[ג] **במ"כ** ד"ה ס"ג בטעמיקי, בשום כן פי'
הערוך ע"כ. כתב הרי"ף: ס"ה
לא מלאתי בערוך לא בערך טעדיקי בד' ולא
בערך טרקיא ברי"ם אך זה מלאתי בערוך ערך
טרק ד' כו' עכ"ל, ובמתא במ"כ כתב ס"ג
בטעמיקי ובל"ם ט"ם ופ"ל "פ"ל קטעדיקי" ובערוך
ערך קטדיקי כתב כן, פירוש בלשון יון עושם
קטדיקי ע"כ, וכ"כ המ"כ לקמן פ"ל ובויק"ר
פי"ח בשם הערוך, וכן בפ"ק כתוב בטעדיקי
פי' בערוך עושם ממון ע"כ, בזהלי ג"כ שפ"ל
בקטעדיקי, ועי' ביפ"ת שפי' בטעמיקי זו וכו'
ועיעו מקום כו' ובערוך נרים טעדיקי בדלי"ת
ופי' עושם כו' עכ"ל וכפי הנראה ברור שמשך
אחר הא"ז, אבל שגם כי הערוך לא הביא את
המדרש הזה כלל, [ועי' רד"ל] :

פרשה יב

[א] **אשר** לא היה כמוהו במצרים לומר
לך שלא הי' כמוהו בעולם
ולא במצרים. וכתב במ"כ ד"ה שלא היה
כמוהו וכו' דמשמ"כ הל"ל במצרים לא היתה כמוהו
כו', כ"ה בפי' הרמב"ן בשם המדרש (וכ"ה
בבחיי) וכתב ע"ז שלא הבין זה ומיעני מבין
תמיהתו, ונראה עוד לומר שהמדרש יפרש שתיבת
מצרים מוסבת על הגי' ממעיר, ומיעורו הגי'
ממעיר במצרים ברך כבד מאד אשר לא היה
כמוהו, [ועי' מי' מ"ה הרש"ם ז"ל והמוסף
ממ"כ השלם] :

סדר בא

פרשה יג

[א] **ולמען** תספר באזני בנך גלה הקב"ה
למשה מה מכה יביא עליהן
וכתב משה ברמז כו'. כתב בשם מהי"ו וז"ל :
הפליאה נשגבה מה לנו ולרמז הלא מקרא מלא
דבר הכתוב הגני מביא מחר ארבה בגבולך
עכ"ל, ובמתא כוונת המדרש מבוארת מאד כי
מכת הארבה בדברי ה' למשה לא נכתב כ"ה
בדברי משה אל פרעה והא למה המדרש
וכתב משה ברמז ר"ל בדברי ה' למשה (וע"ש
בשפת היריעה) :

פרשה יד

[א] **שלח** חשך על המצריים והוסיף החשך
משלו הוי שלח חשך ויחשיך.
כ"ל שדרש זה ממ"כ ויחשך מבין הכפל למוסף :
[ב] **כמה** היה אותו חושך רבותינו אמרו
עבה כדינר היה כו'. עי'
בקיפ"ת ומין חדשות בפי הרד"ל ועי' ברש"י
בחומש שכתב וז"ל: ומ"ש פומרו לשון ממשם
בלהריס שהי' כפול ומכופל ועב עד שהי' בו
ממש עכ"ל, וכ"ל להביא ראיה מלחת לזה
הפירוש ממ"ש בחוב (י"ב כ"ה) ימשם חשך
ולא אור :
[ג] **אותו** חשך כפול ומכופל היה כו'.
כ"ל דדרים הך מן חשך נמ על
תיבת לפילה וכוי כמ"ש חשך כפילה, וב"כ חשך ולפילה
בוי"ו [ועי' בחי' מ"ה הרש"ם ז"ל] :

פרשה טו

[א] **וירדתי** אל ההרים וכי אל ההרים
היתה הולכת אלא אל הזקנים
כו'. נוסחת מדרש זה במקומו היא יותר מכוונת
מלבי מנוסחת זו וה"ג התם וכי על ההריס לדם
יורד והלא על ההריס לדם עולה וכו' (פות לממה) :
[ב] **מה** כתיב בדורו של אנוש אז הוחל
לקרוא בשם ה' עלו המים
והציפום שנאמר עושה עש בסיל וביבה
וגו'. עי' בפ' הלותה דף ס"ע, זה טעות
מפורסם ואינה לריכה לפיש ולעי"ד שהפסוק
הוא עושה כימה וכסיל והופך לבקר לללמות
הקורא למי היס ויפסכם על פני האדץ ה' שמו
מפני שהפסוק זה מביאו לעיל בם' ברלשית פכ"ג
ולקמן פכ"ג על עין זה ומוכרח הוא עכ"ל
הלות לממה [וכ"כ במ"כ ועי' רד"ל] :
[ג] **כך** נתן אלהים לאברהם העולם כו'
א"ל אם אין אתה נותן לי בהמ"ק
כו' לא נתת לי כלום ונתן לו הקב"ה כל
מה שבקש שנאמר ואני נתתי לך שכם
אחד על אחיך. כ"ל שבמקום פסוק זה ל"ל
לחלקה שכם דוק ותשכח (פות לממה) :
[ד] **וכי** לא היה הקב"ה יכול להציל
ישראל מיד מצרים בשכה
הראשונה אלא לקיים מה שנאמר משגיא
לגוים ויאבדם כו'. מה שמסיים להלן בשביל
להטעותן לכך כתיב משגיא לגוים ויאבדם, נראה
בהדיא דדרים משגיא מעיין שגגה, ובכל

הספרים שלפנינו כתוב בבי"ן במתניתא וכתב רש"י בפ' חיוב שם ים לומריס כו' (והוא במכילתא בשלח) וזה הנסון היו עיקר דמ"ל הל"ל בגד ימין (ר"ל בבי"ן ימנית) מגנית כמו שונא, אבל זה עיקר מגדיל לסון מגיח כח כו' ע"ש במ"ש ועי' שם, הזכרון בד"ה לפני בעל לפון (בשלח י"ד ג') שכתב רש"י כדי להטעותן כו' ועליו פירש חיוב מגנית לגויס ויתבדש שכתב וגרתה שהי' קולחים מגניח (בבי"ן ימנית) לגויס והרב ז"ל הסכים לקריאתם כו' וכבל הספרים המדוייקים שבידינו כתוב מגניח (בממתניתא) מל' שניח כח כו' ומ"כ ע"כ נראה שהרב ז"ל הטעה הספרים והי' גורס בספריו גרסת המסכמת עם המדרש והוא הנכון בעיני כו' כו' עכ"ל, ובמח"כ לא רצה מש"כ רש"י בפירושו לחיוב:

[ה] **ואם** יחבאו בראש הכרמל משם אחפש, חיאל שנטבן בבעל בהר הכרמל שזרק איש בעציס לא נגפתיו כו'. רבותי במדרש ע"פ היפ"ת (פרשת תמ"ט) מדפס "יחיאל" [וכ"ה במדרש יש דפוס שפד"ח ובמ"כ שם] ונראה שהמדפיסים התחרוים תקנו להגיה "חיאל" תחת "יחיאל" כי כן נקרא בכתוב (מ"א ט"ז) חיאל בית הלוי אבל בחמת נראה שני, "יחיאל" ים לה רגלים, עי' ירושלמי פ' חלק (ה"ב וה"ח) "חיאל מן דיהושפט יריחו מן דבניימין" ועי' ביפ"מ ובק"ע שפ' מן דיהושפט ממלכות יהושפט, ודחוק, והחמת יורה דרכו שרש"ל כוונו על מה שכתוב בדה"ב (כ"ח ב') ולו לחיים בני יהושפט עזריה ויחיאל כו' ומרו חז"ל (כי כ"ה מדרך הדרם לדרוש על חסיש שוים שם לים לחד שם ים חיזה שיווי ודמיון בשמותיהם לו בשעשיהם לו בדבריהם, עי' רלבב"ע ס"פ ויעלה, ומ"ע פי"ח, לו שהיה זה לחז"ל בקבלה) שיחיאל בן יהושפט הוא הוא חיאל בית הלוי, והזמן ג"כ מסכים לזה, ולכן קורלו כאן המדרש יחיאל, ולולי רלה עוד לרמז שהיבת יחבלו, ר"ת י' ח' יאל ב' ית ת' י', והוא ממדת סוטריקון, וכ"ל עוד חבר מה שכתוב פה במקרא חיל בנין יריחו "חיאל" ולא "יחיאל"? שים לבאר ע"פ הדרש המפורסם במכילתא ריש יתרו, וז"ל: מתחילה לא היו קורלים לו אלא יתר כו' וכשעשה מע"ש הוסיפו לו אות אחת (יתרו) וכמ"ש בשברים כו' וכמ"ש בשרה כו' וכמ"ש בישושע כו' ויש לחברים שפתחו מסה כו' שמתחילה היו קורלין לושו עפרון, וכשקבל הכסף מיד לשברים פתחו ה"ה

מצמו שלמר כו' עפרן כתיב, וכמ"ש בישועד שמתחילה היו קורלין לושו יחושד וכשבא ללושו מעשה פתחו לו ה"ה וקרלו יושד עכ"ל המכילתא, ים לזה הדרש] מקום נם בדרך הפשט, (ועי' ביוסיפון לעברים (פכ"ו) ויבוא יוחנן יהושלימה ויקבל את שרית מחיו ע"פ זקני יהושלים ויקראו את שמו יהוחנן ע"כ, הוסיפו לו אות אחת בשמו לסימן הכבוד וגדולה), וגם כאן מתחלה קראו לושו יחיאל, וכשבא ללושו מעשה רשע לבטת את יריחו פיחת הכתוב אות אחת מצמו וקראו "חיאל"! והנה בדה"ב שם כתוב "ולו לחיים בני יהושפט עזריה ויחיאל וזכריהו ועזריהו ומיכאל ושפטיהו כל אלה בני יהושפט מלך ישראל" אשר נדלה הפליאה מדוע קרא הכתוב פה את יהושפט מלך ישראל והוא היה מלך יהודה? (*) (עי' מ"ם בביאורי מוהרי"כ בעו"ה ד' ווילנא, ומש"כ ידידי הרב בעל כ"ע בפ"ן) ולפי מש"כ (שיחיאל הוא חיאל בית הלוי) ה"ם, כי כותב ספר דה"י אשר תכליתו הוא להגדיל תמיד תפארת וכבוד מלכי בית דוד והמעיט לספר בנעוריהם (כמש"כ בפירוש המיוחס לרש"י והרד"ק כ"פ) לא רלה ליחס את יחיאל הרשע ע"ם לחביו יהושפט מלך יהודה הלדיק, לכן קרלו מלך ישראל, ע"ד לחמרם שתולין הקלקלה במקולקל וכמו שלכתוב להלן:

וראיתי בם' נט פסוע (סי' קכ"ט לות ט"ה) שכתב וז"ל: מי שמו יחיאל וקרו ליה חיאל, היה נראה לנריך לכתוב חיאל, דהא חיאל שם בפ"ע כדכתיב במלכים חיאל בנה את יריחו כו', ואפשר דלא חיישינן לשם חיאל משום דלא מסקינן בשמי כיון שעבר על קלנת יהושע ובנה יריחו עכ"ל, וכ"כ בם' טיב ניטין (בשמות אנשים ס"ח ס"ח) בשם ס' כ"ם וס' ע"ל ע"ש, וכולם לא זכרו את הירושלמי המזכר שגם חיאל בית הלוי היה שמו יחיאל, ולפ"ז חיאל לולו שם בפני עלמו:

ומה שהניח הירושלמי (פ' חלק שם) "אלא שמנגנים חובה ע"י אחאב, אלפי שהיה שר לבעל, הרם לעשות הדבר הזה, ולא יכול יהושפט למחות בידו אע"פ שהיתה יריחו בגבולו, ועוד שתנגנל חוב ע"י כו' ע"כ, וכ"פ הק"ע, וכ"ל שבמח"כ יעלו מן הפשוט לכוונת הירושלמי מבוארת יפה דלפי שיהושפט היה זהיר ודיק, לא רלה הכתוב להזכיר שמו על הקלקלה, לומר "בימי יהושפט בנה חיאל בעו את יריחו" והזכיר דבר הקלקלה והחובה

*) בפחד יצחק ערך יהושפט כתוב: שראה במקרא כ"י בחת"י דקק"י פיהחרא כל אלה בני יהושפט מלך יהודה וגם במקרא הועתק לגמרי הנקרא ווילגחל"ת כתב? Rex Iudx

והמובה הזה על לחמך המקולקל, ויאמר "בימיו בגה חיחל" וכתיב חז"ל בב"ב (ק"ט ב') וכי בן מנסה הוא? כו' אלא מהוך שעשה מעשה מנסה תלאו הכתוב במנסה כו' דאמר ר"י משום רשב"י מכאן שתולין הקלקלה במקולקל, ריב"ח אמר מהכא ואותו ילדה לחתי אבשלום, והלא לחויה בן חנית ואבשלום בן מעכה, אלא מהוך שעשה מעשה אבשלום שמרד תלאו הכתוב באבשלום ע"כ, וחז"כ מלאתי ב"ה בהוספתא דסנהדרין פי"ד מפורש: והלא חיחל מבל יהוספט וירחו מבל בימין ולמה נהלה בלחמך? מלמד שתולין חובה בחייב, כיו"ב ויהוחז בן נרבשם בן מנסה וכי בן מנסה הי, והלא בן מנסה היה ולמה נהלה במנסה מלמד שתולין חובה בחייב ע"כ ומחתי מבל, וחז"ז רחיתי בפי' רש"י במלבים שם שבתב וז"ל: אמרו רבותינו חיחל מבל בימין וירחו מבל יהוספט, ומ"מ תלאו בלחמך שתולין את הקלקלה במקולקל עכ"ל, והנה במ"ם "שתולין את הקלקלה במקולקל" נכוסה מאד גילסתו, לעגם מ"ם "חיחל מבל בימין וירחו מבל יהוספט" כ"ל שט"ם הוא וכ"ל בהיפוך כמו שני שלפניו: וזה מקרוב הגיע לידי ס' בן מן (גרמ"ו) ורחיתי בחי' לב"ב שמביא את הירושלמי וכ': וכוונתו גרמה מחוך שהחזיק לחלק את חיחל לשושבין וממונה חולרותיו נתעבר ובנה ירחו עכ"ל, גם מביא את לשון רש"י במלבים "תולין הקלקלה במקולקל" ולא ידע לפרשו, ועתה הגיעני ס' ספרי דבי רב פירוש על הספרי מהגדר"פ ורלחיתי בו בפ' רלה עמ"ש בליל תהיה כו' שלא יבוו לותה כו' (דף רי"ו ע"ג) שמביא את לשון הירושלמי ומפרש לנכון מ"ש "שמגלגלין חובה ע"י חייב" (ולא הביא את התוספתא) וכן הביא את פירש"י, וכתב ג"כ שהוא ט"ס ותיבה ל"ל, [נדפס בב"ע ד"ע והלאה ועוד חידושים שם ע"ם]:

[ו] **במ"ב** ד"ה המיוסרין גרמה ל"ל הטעותין כו'. בתוא אמת הגי' טפסרים ופי' שרים ע"ב, ול"ב ל"ל הגווסין ופי' בבר בתבתי לעיל בגליון המ"ב בב"ר פט"ז ע"ם:

[ז] **מלבים** יראו וקמו. וסופו "שרים וישתחוו למען ה' אשר נאמן קדם ישראל ויבחרך":

[ח] **וגם** את הגוי אשר יעבודו דן אנבי מהו דן מבת בבורות שנקרא נגע. פי' הי"ת דיוק מדבתיב בין דין לדין ובין נגע לנגע (ומין חדשות בפי' הרד"ק) וכ"ב שתולי רמז על הבתוב לין דן דיק למזור (ירמיה י') שפי' קלת לשון חולי נגע ומבה, ושיעורו כלמזור, ויגיד עליו ריעו וירע לפרים לת חליו ויהודם לת מזורו (הושע ה') כמ"ש בחלק (י"ב ח') ודק' של דיק שייך ג"כ למטה:

[ט] **במ"ב** לבן בם' הזוהר בפרשת יתרו חשב כל חלו והוליא יהוחם ויהויקים כו', והטעם לא נודע לי כי יהוחם מלך בבר היה כו', [עי' לשון המ"ב בדפוס בנבמתי ופפד"ח ומשם גם בדפוס ווילנא, החסר בד"ח], ועל מ"ם המ"ב כי יהוחם מלך בבר היה כתב המעריך וז"ל ואני לומר דלקרייך מלכים לא לקרייך ד"ה ומס מפורש שעשה עלמו חלוה וברג לת זכריה ועי' בילמדנו פ' וארא עכ"ל (ולולי כוון ע"ז המניה במ"ם לע"ב כלן) ובם' יד נתמן כ' וז"ל בבר נודע כי יהו חותיות הללו הנטופלים לשם בנון חוריהו ויויבין מוריס על בשרות בעל חותו השם וע"ב הבא דמשמשת למלבות עד שנשפך מלבותו נקרא יהוחם וע"ב י"ל דבל שלא החעין ועמד בלדקו ובשרותו נקרא יהו, לחמש בד"ם שהוא בזמן שהחעין בשרו הבתוב בשם יוחם ודו"ק בל"ל עכ"ל:

פרשה טז

[א] **אף** אשה שאינה שלך אסור ליגע בה בל עיקר כו'. דעת הרמב"ם בם' המלות וכ"ב בחיבורו שנגיעת ערוה חמור מה"ת:

פרשה יח

[א] **לא** רצה לומר והשתחויית לי משום בבוד מלבות. עי' מלחות ל"ח ג', ובחיס ק"ב ג' ומש"ב רמ"י שם ג"ב הלשון "והשתחויית לי" וקשה בו המהרש"ל בחל"ע ע"ם שלא הביא שהוא לשון המדרש בלן ועי' לעיל פ"ז:

[ב] **הנקבות** הבבורות אף הן מתות חוץ מבתיה בת פרעה בו' שנאמר ותרא אותו בי טוב הוא לפיבך אמר שלמה טעמה בי טוב סחרה ותקם בעוד לילה באי זה לילה ויהי בחצי הלילה. עי' ביפ"ת שלפ"ז יפרש המדרש מ"ם ותקם בעוד לילה שהיה לה התקוממות בחלי הלילה ור"ל שנשלחה חי' וקיימת ולא מתה עם הבבורות בו' ע"ב, ולפבי מלאתי בם' היסר (והעתיקו בשפ"ד) שבתב וז"ל ותלא בתי בת פרעה עם המלך בלילה ההוא לבקש לת מסה בו' ותמר בתי לל מסה הלא זה נמול הטוב לסר עשיתי לינך

תאכל גדלתיך ותאכל טפחתיך ותביא עלי ועל בית אבי את הרעה הזאת ויאמר אליה משה כו' גם כי את כבודה למען הכך לא תמותי כו' ולפ"ז יהי' פירוש ותקס בעוד לילה כפשוטו, ועי' במדרש שו"ט (מזמור קל"ו) ובפסיקתא דויהי בחצי הלילה, ר"ל בשבי"ו בר פזי בתרי בת פרעה כבודה היתה ובזכות מה ניצולה בתפלתו של משה דכתיב ועשה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה ליל כתיב כד"א ליל שמורים לה' ע"כ, ועי' במדרש מצלי (ג"מ) ותקס בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחוק לנערותיה זו בתיה בת פרעה כו' ויפורש לפ"ז על ליל של מכת בכורות ומהמפרש ז"ל שם נעלם כ"ז, ולחיתי בם' דברי שחול המ"מ בהשמטה לפ' בא (קס"ז ע"ב) ע"פ מבכור פרעה יושב ע"כ, ובתרגום מבוכרא דפרעה דעתיד למיתב על כורסי מלכותיה, שהוא לכאורה תמוה דמשמע דפרעה הי' לו בן בכור והרי המהרי"ל הביא מדרש ע"פ לא יכבה בלילה נרה, דבתיה ב"פ היא בכורה והיתה לריכה למות ורק בשביל שעשתה טובה עם מ"ר ע"כ לא יפבה בלילה נרה כו' וכאן מבואר להבן של פרעה הוא בכור? וע"ש מש"כ ודבריו אין נכונים כ"כ, אבל בחמת י"ל שבן פרעה היה בכור מאמה ת', ובתיה בתו היתה בכורה מאמה אחרת, כי מבואר במדרש שהוכו הבכורים במצרים בין בכור האב, בין בכור האם כמ"ש הרמב"ן ע"פ כי אין בית אשר שם מת, וכ"ה בפסיקתא דפ' ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור, בכור לאדם בכור לאמה בכור זכר בכור נקבה, וכ"ה במ' שו"ט מזמור ע"ח ומזמור ק"ה, ומפסיקתא העתיק הילקוט בפ' בא, (ומשם העתיק הגר"ח סי' ת"ע בשם פסיקתא פ' בא והוא בטעות ול"ל פ' ויהי בחצי הלילה, כי הפסיקתא לא נסדרה על הסדרות) וזהו ג"כ כוונת המדרש כאן במ"ש מקודש כל טיפה וטיפה כו' היינו שהיו בכורים מנקבה וכ"כ במ"כ ותח"ז רלחיתי להמהרז"ו שכתב והיתה בכורה מלד האם ומ"ש מבכור פרעה יושב וכו' היינו מלד האב כו' ע"ש:

[ג] **לפיכך** דוד מקלס מי יודע עוז אפך כו'. כ"ל דוד קבעה בס' תהלים אחר משה תמרה:

פרשה יט

[א] **לסוחר** שנכנס לשרות בפונדק. פי' לאכול עי' כתובות ס"ד ב':

סדר בשלח

פרשה כ

[א] **ומתג** לחמור זה הי' אבימלך כו'. כ"ל שכוונתם ע"ד חילוף לותיות חמור ורחם:

[ב] **ואני** הוא שמשכתיו שנאמר אל תתן ה' מאויי רשע כו'. כ"ל שסמך על סיפיה דקרא זממו אל תפק, כי תרגום ומתני בשפתיך (מלכים ב' י"ט כ"ח) וזמם בשפותך, ותפק ים לפרשו לשון פתיחה עי' ערך פק ב', כי שייך ע"ז פתיחה, ויפתח את הגמלים ותרא זממי נמליא, ועי' סנהדרין ק"ז ע"ב ע"פ זמותי בל יעבר פי ועיין ב"ר פע"ה:

[ג] **אף** אני משלח אותך לים ומאבד אותך כו'. כ"ל שמשל מאיך, תח"ו התבוננתי שהיל"מ כוון להגיה כן תחת שט"ם נפל בו:

[ד] **שנאמר** מדוע אדום ללבושך כו'. ואמר שם כי יוסף נקם בלבי:

[ה] **וחמושים** עלו בנ"י שעלו מזויינין. עי' רש"י בחומש ומן חמושים תחת מזויינים וכן ת"ח מזרזין כמו וירק את חניכיו וזריז ע"כ ועי' מש"כ בגליון בפ' מטות, ורלחיתי בזוהר ע"פ ומלוים על כולו, כ' יצחק תמר כתרגומו ומזרזין, זריזין הוו בכולא ע"כ ול"ע:

פרשה כא

[א] **א"ר** אלעזר בן פדת המשל אומר כבד את רופאיך כו'. בגן סורח ל"ח, ור"ח אמר בשם ב"ש בב"ר פ"ח:

[ב] **אמר** יהא מתגשש בזה עד שנעבור כו'. פי' נלחם, [ועי' להלן כ"פ כ"ח]:

פרשה כב

[א] **ויורהו** ה' עץ וכו' ר"נ אומר ירדיונן. תל"ל קרדימון, עי' ב"ר פל"ח מש"ה:

[ב] **והיה** נותן ב' טיגרין בידו כו'. עי' ב"ר פל"ח תרכות לוריס גלבין דטיטורי ועי' תשובת רמ"ח סי' ר' ו':

[ג] **שנאמר** ויניקהו דבש מסלע כו'. „ומן מחלמים

מחלמים לור" והרגוס חלמים הוא טירנא:

פרשה כד

[א] **על** דורו של ירמיה אמר הפסוק הזה עם נבל כו'. לולי סמיכתם ע"פ אל תגבל כמה כבודך שמאר ירמיה (י"ד כא):

[ב] **שמשה** א"ל לישראל המוליכך במדבר הגדול והנורא. נחש שרף ועקרב:

פרשה כה

[א] **שנאמר** כטל מאת ה'. ל"ל מטל השמים (פות למת) [ועי' יפ"ת]:

[ב] **במ"כ** ד"ה טרקלין, מלהתי פירושו טריקלא ע"כ. עי' מוסף הערוך מה שמתקשה בזאת המלה ול"ל ברור של"ל טרקלין והוא בל"י Trichilum Τριχειλον כלי מחלק לג' חלקים ע"י מחיצות ועי' בערוך ערך טרקלין מתוספתא דשבת וערך טרקלר בשם הילמדנו, [ועי' רי"פ בשם המערוך]:

[ג] **רואים** מנהגם ונמסין. כל"ל, ור"ל לשם י מ ס בקרבם מכתב לב כמ"ש הגם עבדי יאכלו וגו' ואתם תעשקו מכתב לב:

פרשה כו

[א] **ואין** מים לשתות העם לעם לא היה לצאן ולבקר היה. לפי דקדוק הלשון הי' לריך לכתוב (ועי' בביאור וספורנו) ואין מים לעם לשתות, אבל היינו מפרשים שלא הי' מים לעורך העם לשתות, וגם שתית הלשון והבקר לורך הם, אבל מדכתיב ואין מים לשתות העם משמע רק לשתית העם לא הי' מים אבל לשתית זולתם הי' מים, וקרוב יותר שדרשתם הוא מתיבת העם אשר הוא כמיותר כי הי' ל"ל ואין מים לשתות, אבל הלא נאמר להמית את מקני בלעמ וגראה שהמדרש מפרש שזה הי' תלונת העם ע"ד המקנה כי הי' להם מים לפני המקנה, ולכן כתוב ואת העם שמו ממנו מים ואתה העם, ולא כתיב ואת המקנה ובעירם, עי' ראב"ע ורמב"ן שהרגישו בזה, וכן ים לכוון מ"ש מה תגסון את ה', ולהלן ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין:

[ב] **ביד"מ** חות ה' ד"ה אם מבקשים אם וכו' ה"ל לכתוב והכית את הצור בה"ת הידיעה אלא כתיב בלור בחיר לור ע"כ, שגם זה כתוב בלור הבית בפתח להידיעה:

סדר יתרו

פרשה כז

[א] **ויאמר** אל משה אני חותנך יתרו בא אליך רבי יהושע אומר שלח לו ביד שליח, ר"א אומר שלח לו אגרת ואמר עשה בניני ואא"א עושה בניני עשה בנין אשתך, ואא"א עושה בגינה עשה בנין בניה כו'. (כ"כ הפסטן הרלב"ע "וכבר אמר לו משה לפני בואם ע"י שליח לו באגרת כתובה") ורלוני במכילתא הגירסא: ריי"ל כתב לו באגרת, ור"ל המודעי לומר שלח לו ביד שליח ול"ל עשה בניני וכו' (וכ"ה בספרים"י בחומש) ונראה לי שהגירסא הלז יותר נכונה דכוונת ר"ל המודעי שכן מסר יתרו את הדברים להשליח, שמהמלה לא יכבד כ"ל בידה יתרו לבדו, והיה אם ירמה שלא התעורר משה מעומה מביאת חותנו, יוסיף לומר לו שגם משתו בזה, ואם גם זה לא יועיל, אז יכבד לו גם מביאת בניו יועלי חלילה משה בודאי ההמה נפשו לראותם ויצא לקראתם, אבל לדברי ר"י שכתב לו באגרת, לא יאותו דבריס כאלה לבוא במכתב, ולדעת ר"י כתב לו במכתב "אני חותנך יתרו ואשתך ושני בניה" ולא יותר, והעיר הרמב"ן שלא יקשה הכתוב "אמר" על מכתב לדעת ר"י, כי כן מלאנו (בדה"ב ב') ויאמר חירם מלך לור בכתב, ובהגהת רד"ל מביא שם הכתוב (בעסתר ט') ובבואה לפני המלך אמר עם הספר (אך במח"כ לא זכר שם פירוש רש"י "אמר עם הספר אמר המלך בפיו ולוה לכתוב" כו', והרא"ש אמר המלך בכתוב כו') ובאמת אין ראוי כ"כ מב' כתובים אלו שכתוב בהוי אמירה שהם על כתיבה, דהא בספרים מפורש שלא שלח ביד, בכתב? ואני הבאתי ראי' ממש"כ (מ"ב י"ו ויבעו' ל') וישלח מלאכים אל חזקיהו לאמר כו' וכי זה בכתב כמ"ש שם בפירוש, ויקח חזקיהו את הספרים מיד המלאכים ויקראם כו', והתוספות בגיטין (ע"ח ב') ד"ה דהא כתבו: דהגדה תשיבה ע"י הכתב כו' אמירה ודאי לא הויא אלא בפה, ע"כ, והעיר עליהם אחמ"ן הגאון (כ"י) זלה"ה בהגהותיו, וכבר אקלו וטרו הרמבונים וגם האחרונים לענין דינא אם כתיבה הויא כאמירה

בפה, עי׳ ברכ״י לו״ח תפ״ט ובתשובת הגאון ר״ע מיינר סי׳ כ״ט ל׳ ל״ח ל״ב מריכות דברים בזה:

[ב] **ויצא** משה לקראת חותנו אמרו יצא משה יצא אהרן נדב ואביהו וע׳ מזקני ישראל. כ״ל דהכונים המדרש על מ״ש „בכוך ה׳ אחר הליל ל תתכס מיד מלריס״ מאי אתכס לעוכח רביס אס לכלל ישראל, הכא לא היו ממלאים אס, ועוד הא אח״ז אמר „אחר הליל את העם את״י מלריס״ לכן ההכרח לפרש כמ״ס הרא״ש „אחר הליל אתכס אמר למשה ואהרן שהיו שלוחים לה׳ וע״י בזו המכות לפרעה ולמלריס״ לו כמ״ש הרלב״ג אחר הליל אתכס יתכן שאמר על הזקנים וראשי העם שהיו אס עס משה כו׳ (ועי׳ כס׳ ת״ל ח״ל דכ״ד), ובמ״ס במקרא ויצא משה כלל בזה גס את אהרן ו״ל וכל זקני ישראל, ט״ד כ״מ שהיו רוצין את י״י אחרון היו לומרין אס רביו הקדוש (ב״ר פל״ז ס״ר פ״ב) והייט שריט״ל יי׳ תמיד הולך אחר רבי בכ״מ:

[ג] **אלא** המלך בהקב״ה שנאמר עתה שמע בקולי איעצך מ״כ אחריו וישמע משה לחותנו ויעש כל אשר אמר. מבואר במכילתא ר״ל המודעי לומר ויעש ככל אשר אמר לו אלהים:

[ד] **נתמנה** אדם בראש ונטל טלית לא יאמר לטובתי אני נזקק כו׳. עי׳ מ״כ ויש להוסיף ט״ז שהוא עדה״כ ס מ ל ה לכה קצין תהי׳ לנו כו׳ (יפעי׳ ג׳) ולגבעתיו כתנהו ולבנטך לחזקנו (אס כ״ב כ״ח) וכתב אס הרמב״ע וז״ל: יש לכל ממונה כחוצת יהועה ולבנטן כאשר היו חוגרים לבנטן יהועה חכמי אלוגם עכ״ל ועי׳ הוריות (ג״ג ב׳) נהי דאהני לך קטרא דלבוך כו׳ ועי׳ בפי׳ רע״ס ע״פ ועשה לו כחוצת פסיס (בראשית ל״ז) וז״ל לאות שהוא יהי׳ המנהיג בבית ובשדה בעין ולבבתיו כתנהו, וכלאמרס בב״ק בנדול אחי כי היכי דלשתמעון מיליה עכ״ל:

[ה] **במ״כ** ד״ה עשה בניו כו׳ דייק דס״ל לכולהו יחד כו׳. כ״כ הרש״ס:

[ו] **על** מנת לפולחה. אולי מלשון פולח ובוקע בארץ:

[ז] **שברתם** נעשה עשיתם לפני ענל הזהרו בנשמע כו׳. כ״ל שהוא ע״ד מאמרס ז״ל (ויק מדרש לויכה) הלואי לותי עזבו ותורתי שמרו המאור שבה מחזירס למוטב:

פרשה כח

[א] **ומשה** עלה אל האלהים עלה בענן וירד בענן. הייט כריש״נ ביומא (ד׳ ל׳) ובמדר״ן (פ״ח) דויכשהו הענן קמי על משה ולא על ההר, וס״ל דזה הי׳ מעשה אחר עשרת הדברות ועי׳ ביפ״ת:

[ב] **כה** תאמר לב״י אלו הנשים. עי׳ מ״כ ודיים ותניד מלא יו״ד מלשון גידין כו׳, כ״כ ברש״ס וביפ״ת ובחזקוני ובמ״כ בשם מדרש לקח טוב (והוא הפסיקתא זוטרתא לר״ט) כה תאמר לב״י אלו הנשים ותניד לבב״י אלו האנשים שלוה לומר לנשים בעתה ולהגעים המלות ודקדוקיהן, ולאנשים דברים קשים כגידין, ורחים לדבר שלא תמלא בכל המקרא כמותו ותניד ביו״ד (לכן דרשו ותניד שבכולן) לשון גידים עכ״ל (כפי שהעתיקו המל״ם) וכ״כ רביעו בחיי וז״ל ומזו לשון ותניד דברים הקשים כגידים וט״כ הוא מלא ביו״ד וכלל המקרא לא תמלא לשון הנדה אלא חסר כגון והגד נא לי מה עשית, והגד לעמי פשעם אבל זה שכתוב מלא לכך דרשו בו דברים הקשים כגידין עכ״ל, והנה לשון הפסיקתא: „אלא תמלא בבה״מ כמותו ותניד ביו״ד״ הוא מדוקדק קצת ור״ל תניד בלירי מלא יו״ד ל״ל בכל המקרא, ומ״ל בכל־התורה ומ״ם טפי, אבל לשון רש״ח שכ׳ „ובכל המקרא ל״ת לשון הנדה אלא חסר כגון״ כו׳ הוא תמוה מ׳ בהדיא נמסר כאן במסורה: ג׳ מלאים בליעגא וסי׳ ותניד לבב״י, הניד נניד למלך, ובעל הכנפים יניד דבר, מל״ך, ט״כ, וחידוש על המ״ם מרא דמסורתא אלא הרגים זה, [ועי׳ ת״ם] גם לא הביא בדבריו בכ״מ מהיפ״ת שכ׳ עליו שהעי״פ שהרש״ס כתב (על מ״ם הלק״ט) וכאן הוא, ובעיני היו נכון כו׳, ועי׳ בס׳ תולדות יצחק לקמרו, ובס׳ הזכרון כ׳ וז״ל מומרים שממך דרשה זו הוא לפי שותניד כתובה ביו״ד ודברים שלא הבל הם כו׳ אח״כ מלאתי בס׳ ממות הלוי (קב״ח ב׳) ע״פ ויגד למשה שכבר קדמני בזה בהערה כזו על הלק״ט וסיים ואפשר שמלאו להם שמך משלם מקומות הללו שכולם בלרי וכולם ביו״ד עכ״ל, ומה שהעיר על הרש״ס בזה״ל כבודו במקומו מונח כו׳ כ״כ גם היפ״ת, ומ״ם במעה״ל הגהה במאמר מוסגר כ״כ המל״ם:

[ג] **ד״א** למה לנשים תחלה שהן מזדרזות במצות. ל״ל שלא ס׳ ה׳ ו׳ מזדרזות במצות, לפי שבטבען עצלניות הן, ובזה מיושב קושית היפ״ת דבירושלמי פסחים למה נבי בדיקת חמץ מתוך שעצלניות הן בודקות כל שהוא:

[ד] **כמשל** למלך שבקש לעשות אופימשטאטא כו'. כ"ל כ"ל לופימומת פי' בל"י ספר זכרון וגזר דבר ומזכרת זאת המלה בפ' ותתחנן פ"ב ע"ש, [ועי' המצביר ערך לפומטא, לפומומתא ועי' הכרמל ג' לד 8]:

[ה] **ביד"מ** ד"ה ולא יצף כו' דמי ביהום' שכל הבגימים כו'. מה צריך להיותלמי הנה מפורש כן במדרש כאן:

[ו] **וע"ד** דר' יוחנן הדא קרא מסייע ליה. בגמרא דילן (שבת פ"ט ב') אמר ר' יוחנן בעלמו מ"ד ה' יתן לומר כו' כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה נחלק לע' לשונות ע"כ:

פרשה כט

[א] **אמר** רבי אבהו משל למלך ב"ו מולך כו'. ר' שבטו הי' מלגא למינים (ע"ז ד', קהלת רבה פ' טוב שם תתחוז בזה וגו') ונאותה לו זאת הדרשה, ועי' ב"ר פכ"ה וע"ש פי"ד פ"כ בעון קמיים דר"ש, ועי' ירושלמי תענית פ"ב הר"ש שם יאמר לך מדש כו' ועי' שבת קי"ב ב' ג"ל המוש מיומי לר"ש:

[ב] **שאל** בלצא את רבי עקיבא כו'. השם בלגא ל"ע בשם"ש, וכ"ל להגיה בלוריא וכ"ל שמלה בלוריא והיא בלוריא הגיורת ולכן המיבה כעין, [ועי' סח"ד בלגא ובלגה]:

סדר משפטים

פרשה ל

[א] **נתן** לאדם ו' מצות הוסיף לנח אחת כו', עי' מש"כ ב"ר פע"ז:

פרשה לא

[א] **אם** כסף תלוה את עמי הה"ד טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט. ע"ז הפסוק טוב שם כו' לא דרים המדרש כלום ולמה הביאו כאן? ואולי ירמוז עמ"ש "אם" שפי' אלא לכל הפחות יד לעות מחויב להלוות שאם יודע שאיזו גברת דפרעגא אינו מחויב להלוות לו כ"א בפני עדים וע"י שטר וכדומה, וע"ז מביא את הפסוק טוב שם חונן ומלוה, שכל יכלכל דברי הלומתו במשפט וכמו שביאר כן הבל"ע (דרוש ס"ח) זה הפסוק וכבר קדמו קלת רבו הבונה סוף ב"ק ע"ש, וכמ"ש בסוף ג"ע (ע"ש ב') מי שמלוה אלא בעדים עובר משום ולפני עור לת"ת, וגורס קללה לעלמו:

[ב] **וכן** דוד אומר צעקו וה' שמע. לולי דרך לגב ללמדנו שזה מוסב על הפסוק שיצי ס' לא לדיקים כמ"ש בל"ב מדות דרבינו"ע מדה ג"ש:

[ג] **וכן** אתה מוצא בשהדיינין מתקללין התבואה מתמעטת כו'. מל"ל מתקלקלין:

[ד] **שנאמר** כה אמר ה' אם ימדו שמים ממעל כו'. עי' ב"ר רפע"ו שמפרש ימדו לשון מיצוי עי' מש"ש:

[ה] **כיון** שקרא את נוטרין שלו כו'. פי' דבריס נכתבים ונגדו (מ"ע):

[ו] **אמרתי** טוב ממנו הנפל זה הבל אחיו כו'. טוב ממנו הנפל וסיפיה דקרא כי בהבל בא:

סדר תרומה

פרשה לג

[א] **אבל** התורה משמרת בעליה שנאמר בהתהלכך תנחה אותך. הרז"ו כתב סיפיה דקרא בשכבך תשמור עליך והרד"ל הגיה של"ל כן בפניס, ול"נ שהמדרש לא הביא בכוונה סוף הפסוק בשכבך תשמור עליך, מילתא בטעמא, כי חזיל לטעמיה דדרים המי בשכבך ת"ע קמי על המיתה כדלעיל בב"ר שעל"ה וכ"ה בספרי פ' ותתחנן ע"פ ודברת בם וכ"ה בפ' ז"ח בחבות וכ"ה בסוטה (כ"ח ג') וכ"ה במדרש תהלים (מזמור ג') וכ"ה במדה"ר (פי"ח) ובמדה"ז (פי"ז) ועוד בכ"מ:

פרשה לד

[א] **מהו** בצל שדי, בצל אל, בצל רחום בצל חנון אין כתיב כאן אלא בצל שדי בצל שעשה בצלאל. לא רחוק נומר שכוון לדרוש בשל שדי, כמו בין שדי ילין (שה"ש ז' י"ג) שדרשו שהיתה השכינה שרויה בין שני שדי מרון שהיו בולטין כשני שדים:

[ב] **וכתר** תורה זה הארון דכתיב ביה זר זהב למה נכתבים זר ונקראים זר כו'. ר"ל שנכתב זר בלא יו"ד וכי רחוי לקרות זר ומעפ"כ קריין זר כתיב נכתב

נכתב בזו"ד, והוא ע"י ממרס ז"ל בסנהדרין (ד' ח') אלא בסכת בסכת דקרינן בסכת בחולם כתלו הי' נכתב ומ"ו יעו"ש והמ"כ עם הי"ד ינעו סם בחנם לפרש המדרש, (ומקודם לזה) וכבר מלאתו כ"פ בתנ"ך יו"ד יתירה להברלות נקודת הלר"י כמו הושיבוי (מ"ב ג' כ"ד) [ל"ל ויושיבוני, מ"ח "ב' כ"ד] וכן שלמתיך (יחזקאל ה' י"ב) שובינו (תהלים פ"ה ה') ריעכם (חוב ו' כ"ז) להפרידו מן רע, תועמה (שמות כ"ה ל"ח) יעויין רש"י ורלב"ע שם, עכ"ל הש"ך בתולדות ר' אלעזר הקליר הערה לות ט' (בכה"ע תק"ן), ושכח להביא כי זה הדרש נמלא ג"כ בגמ' יומא פ' בא לו כה"ג (ע"ב ב') ר"י רמי כתיב זר וקריון זיר כו' ומסה כתוב בגמ' זיר מלא ויי"ד וה"ה לפרש שם בא"ח, ולח"ז רלויתי ביפ"ת כאן שכתב ג"כ כדבריו וז"ל: דה"ל למכתב זיר ביו"ד שהלר"י מושך לחריו יו"ד, וכן אמרו גבי עזר כנגדו כתיב כנגדו וקריון כניגדו עכ"ל וכוון על מ"ש בפ' הבע"י (ס"ג ח') וא"ד ר' אלעזר (תלמידו של ר' יוחנן) רמי כתיב כנגדו וקריון כניגדו זכה כנגדו לא זכה מנגדתו ע"כ ופירש"י מדלא כתיב יו"ד לשון נגדא דמלקות ע"כ, ויש להוסיף ע"ז דגם להורות על הברת הסגול הי' המנהג לכתוב יו"ד יתירה כמש"כ הש"ר שם מפסוק אהליך (חוב כ"ב כ"ג) וכאן דכתיב כנגדו בלא יו"ד, אלמא חז"ל מקום לדרוש, "וכדרשת זר דכאן מלאתו ביבמות (ע"ו ב') אלא מעתה ממזר ולא ממזרת ממזר כתיב מוס זר ע"כ והנה לא ביארו המפרשים הכוונה במ"ש "ממזר כתיב" ובכבר הימים אחרי רואי הגי' בשלולתות פ' תלא (פי' קנ"ב) מ"ע לא יבא ממזר דקרינן ממזר כתיב כו' ע"כ (והרי"ב במח"כ לא שת לבו כי גירסא זו היא מיושרת) הבאתי שכוונת הדרש הוא מדכתיב ממזר חסר יו"ד וכמבואר למעלה, והוא נכון, אח"ז מלאתי בבה"ג הל' עריות (ל"ד) מפורש כן וז"ל: מגלן דכתיב ממזר ממזר זכר הוא דאסר רחמנא אבל נקבות לא אסתא דכתיב ממזר משמע כל מוס ממזר בין זכר ובין נקבה עכ"ל, ורלויתי לרמב"ן בזימוקיו לתורה פ' כי תלא ע"פ לא יבא ממזר אמביא בשם ירושלמי דקדושין ה"ב מבואר מזה ממזר מוס זר ע"כ, ותמהני למה חפש למלות בירושלמי דבר אשר הוא ג"כ בבבלי? ועי' תניגה (נ'), וכן דרשו לפעמים במקום שהוא מלא כמו שדרשו מן בורסיק (קהלת י"ב) רעיך [משלי ו' ג'] (עמש"כ בגליון ב"מ קט"ו ח' ועי' קדושין ד'):

פרשה לה

[א] **מזה** כי טוב שהי' אורו נאה לעולם ולא הי' מזיק כשמש הזה כו'. ע"ד הכתוב ומתוק האור וטוב לעיניס (קהלת י"א ז'):

[ב] **וכי** חסידה בארזים ביתה ומהו חסידה כו'. מולי סמך על לשון הכתוב חסידה כשמים (ירמי' ח' ז'):

[ג] **אבל** ברזל אין כתיב כאן לא במקדש ולא במשכן למה כו'. ז"ל הרלב"ע פ' תרומה (כ"ה ג') והנה לא הי' במעשה המשכן ברזל וכתוב כאן לשון ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו עכ"ל, ועי' לרמב"ן בזימוקיו לתורה ס"פ יתרו ע"פ כי חרבך הנפת שכתב הלשון: ומפני זה לא הי' במשכן ברזל כי גס יתידותיו שהיו טובות יותר מברזל עשה נחושת וכן בבית עולמים לא נעשה בו כלי ברזל מלבד הסכיוים כי המיטה היתה עבודה כו' והברזל אשר הקדים דוד שלא נחקר משקלו לעשות ממנו כלים לברות העליס ולחתוך האבניס הי' עכ"ל הרמב"ן, ובאמת כי לף שכתוב בדה"ל (כ"ב י"ג ט"ו) והנה בעניי הכינותי לבית ה' זהב כו' ולברזל אין משקל כו' ולברזל אין מספר, וכן שם (כ"ט) ובכל אשר הכינותי לבית אלהי סו' הברזל לברזל ויהיו לעבודת בית האלהיס סו' וברזל מאה אלף ככרים, ובדה"ב (ב') ועתה שלח לי איש חכם לעשות בזהב סו' ובברזל, יודע לעשות בזהב כו' בברזל הנה מפורש שם (דה"ל כ"ב ג') וברזל לרב למסמרים לדלתות השערים ולמחברות הכין דוד ע"כ, ומחמת שלא עשו שום כלי בבהמ"ק מברזל, יובן בזה מש"ל (ר"ה כ"ד ב' ומנחות כ"ח ב') שפודים של ברזל היו וחיפוס בבעץ, שלכן חיפו אותם למען לא יהרהה הברזל, ורלויתי בס' יט"ד ח"ח שהרגיש ממ"ם במנחות (ק"ז ג') המתנגד ברזל כו' למאי חזיא אר"י לכליה עורב ע"כ ע"ש בתוס', ולי יש להעיר ממ"ש רש"י (שמות כ"ה כ"ט) שהיה ללה"פ דפוס זהב ודפוס ברזל בשל ברזל הוא נאפה כו' ובאמת במנחה ובגמ' מנחות (ל"ד) לא נמלא כלל שהי' הדפוס הראשון של ב ר ז ל וברמב"ם (פ"ה מהל' תו"מ ה"ח) כתב בפירוש וג' דפוסים של ז ה ב היו שם אחד שנותנים בו החלה והיא בלק והשני שחופין אותו בו כו', ואח"ז רלויתי בשלי"ל סוף תרומה שכתב וז"ל: ומיהו תימה בעיני מ"ל לרש"י שהדפוס שהי' נאפה בו הי' של ברזל הלא הרמב"ם ז"ל כתב בהדיא שהי' של זהב עכ"ל:

סדר תצוה

פרשה לו

[א] **כך** ישראל כו' ומקיפין אותן מרטיונין ואח"כ עושין תשובה כו' . ל"ל מסטרטיוטין והוא בל"י חילות ומצי הצבא [וכ"ה במהרז"ו] ועי' קידושין דף (ע"ו) ועי' בירו' כתובות (פ"ב ה"ט) מיזהו כרקוס כגון דוגן וסלפיות וכבליס ומוזיס ומרגולין ואפרטוטות מקיפין את העיר ע"כ, ובירו' ניטין פ"נ ה"ד הגיל' ומיסטרטיות מקיפין את העיר, (וכן הביא הערוך ערך כרקוס מירו' ניטין, ולא מכתובות, ואולי כדי להורות את הני' הכוונה מסטרטיות), ובספרי טופטים פיסקא (ר"ד) ובנית מצור על העיר עשה אתה לו מיני מערכיות, (ובילקוט מטרסאות) ובמוסף ערך אפרטוסות מביא את הילוסלמי לכתובות וכתב: פי' בלשון רומי דבריס מוכנים למלחמה עכ"ל, (והפ"מ העתיק זה בשם הערוך) והנה הק"ע תיקן ל"ל כגון זוגין כמו שאיתא הני' בניטין, ועי' בבבלי כתובות שם (כ"ז ע') לפי גירסת הערוך ערך בלסל תחת „גוזא" שבגרסתינו (עי' פירש"י) גרים זוגא, לבל בספרי טיפטים שם ובנית מצור על העיר עשה אתה ממנו תקון וכדיוקות, ובילקוט הני' תיקון ודוגיות:

[ב] **לא** שאני צריך להם אלא שתאירו לי כו' . עי' במנחות (פ"ו ב') ויקחו לליך שמן זית זך מהצב"ג לנך ולא לי לא לאורה אלי לריך כו':

[ג] **בעגל** בששה שעות כו' . לולי תלה זה ברמז בעלת מעשה, מלשון ס"ה כמו שדרשו לקמן פמ"ח בושם משה, בא שם:

פרשה לז

[א] **ועשאו** פרוטיקאטור כו' . ל"ל שר"ל שומר הפתח, [עי' המצביר פרטקטר בל"ר שומר לראשו ובעל פלטין שלו ע"כ]:

פרשה לח

[א] **בימי** יהושע לא בתפלה עשיתי להם נסים שנא' ויקרע יהושע שמלותיו ומה אמרתי לו נטה בכידון כו' . עי' ביד"מ [ובדר"ל], וכ"ל שהרגים המדרש דלפי פשטים דקרא (כמו שפירש"י) זה כי סימן לאורב לדעת מן המארב מיד כרלותו את הכידון נטוי על העיר, מהוא כי' נלרך יהושע לעשות כזה כל משך הזמן כמ"ש (ח' כ"ו) ויהושע לא השיב ידו אשר נטה בכידון עד אשר החרים את כל יושבי העי, לסיומא בעלמא כי' ד' בנטיה אחת? לכן ידרוש הנטיה בכידון אשר בידו כיצד לתפלה, וכמו שדרשו (במכילתא פ' בשלח, וב"ב קכ"ג ג') ע"פ אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי זו תפלה ובקשה, וכן ת"ק בלשתי ובעותי, ושם במכילתא מביא מס"פ דוד לנלית (ש"א י"ז) אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואני בא אליך בשם ד' לצבאות וע"ד מס"פ במשנה בר"ה (כ"ט ג') והי' כאשר יניס משה כו' וכי ידיו ס"מ עושות מלחמה אלא ל"ל כ"ז שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים כו':

[ב] **גדולה** חיבתן כו' שהוא טוריד להם מן מן השמים ומעלה להם מן הארץ טל שנא' ותעל שכבת הטל כו' . מבואר ע"פ המכילתא בשלח פ"ב דשב"ג לומר בוא וראה כו' לשעבר הי' הלחם עולה מן הארץ והטל יורד מן השמים שנא' ארץ דגן ותירוש לף שמיו יערפו טל ועתה נתחלפו הדברים כו' [ע' רז"ע] וע"ל פב"ה, ור"מ בן קלונימוס בפיוטו ליום הכיפורים ס"פ פסקא נחיף בחסדך, לאמר: לורח עולם עליהם בלחב שיחת כו' על מתחת ולחם ממעל למו החסרת כוון לזה (והמפרשים לא העירו):

סדר תשא

פרשה מא

[א] **אבל** למי שהוא אוהב מפיו דעת ותבונה . עי' בב"ח סוף"ח סי' רכ"ד לות ד':

[ב] **כמו** שבתוב ישקני מנשיקות פיהו . לולי ל"ל כמו שאיתא במדרש שה"ש ע"פ ישקני ע"ש:

[ג] **כי** זה משה האיש אותה שעה עמד עליהם חור וא"ל קציעי צואריא . הוא כיוצ לפכל לאבר אין לו שכל בעולם ואתיא כמ"ד שהחכמה ברלם נתונה, וכן פי' ח"ק שמ"ש ריש קטיעת ימלל:

[ד] **והנביא** צווח אבן השביעי השחיתו כל עלילותם . בירושלמי פ"ק דשקלים (ה"ק) מפורש יותר מרחב"ק אבן השביעי השחיתו כל עלילותם(לפני' ג')כל השאתה שהיו עושין בהשכמה היו עושין לותה ע"כ,ומדוייק בזה הכתוב כל עלילותם

עלוֹתם, ורמז בזה (לבד ממעשה זה של העגל) על המעפילים דכתיב ויסכימו בבקר ויעלו אל ראש ההר (במדבר י"ד), ועל מגבי הטיר של גדעון דכתיב ויסכימו מגבי הטיר בבקר והנה נתץ מזבח הבעל כו' (שופטים ו' כ"ח), ועל מבטלים דכתיב והסכים מבטלים ועמד כו' (ש"ב ט"ו ג'), וירמי' ממר סוסים מיוזעים מסכים היו (ירמי' ה' ח') לפ"ד רוב המפרשים הוא לשון הסכמה, ומולי ג"כ רמז על מ"ם ישעי' (ה' י"ח) הוי מסכימי בבקר שכר ירדפו, ועל מ"ם דוד שוֹם לכם מסכימי קוֹס (תהלים קכ"ז):

פרשה מב

[א] **זן** שיטת אבא הדורש. מולי ל"ל ר' תנחומא ב"ר מבא:

[ב] **ד"א** לך רד בזעף. מולי דרים כן מדלא כתיב לכה רדה:

[ג] **רבניו** אמרו זה אלהיך פדה אותנו. נחנו' ט' י"ח ומיד"מ מסתמיע זה מכתוב [וכ"כ בחי' הרד"ל]:

פרשה מג

[א] **מיד** נתעטף בטליתו וישב לו בזקן והקב"ה עומד כשואל נדרו כו'. כמ"ם בירושלמי ספ"י דמדרים מין מסלין נדרים מלא עטופים ויושבים ומסמל יושב והשואל לריך לעמוד ע"כ, והביאו בש"ך סי' רכ"ח סק"ט ומ"ש בתוס' דסנהדרין פ"ו מין מסלין לנדרים מלא מעומד ע"כ (והביאו בהג"מ פ"ו מהל' שבועות הל"י) פי' הרדב"ז בתשובה (ח"ח סי' ל"ח) הסוגם על השואל לא על המסלל ע"ם הטעם (וכמ"ש עי' ג"כ בסנהדרין פ"ז מ"ז בהוי"ט) והרדב"ז שם שכח להביא את הירושלמי, ועי' בבית דוד שם, ומ"ם שם נתע"ש דם"ב מהגמי' שם תוספתא דנדרים, הוא ט"ם, כי בכולי תום' דנדרים ליתא זה, ול"ל תוספתא דסנהדרין, והוא שם בפ' ו' [וע' כ"ע דף קי"ח]:

[ב] **ארשב"ל** לפיכך נקרא שמו איש האלהים לומר שהתיר נדר לאלהים. במ"כ ד"ה מים המלחים, כלומר מהן ורב כד"ה מים נעמי מים המתמה ע"כ, בשו"ע פ"ל מפורש הר"י בר"ם בשם רים לקים מה מים שם מבקש להפר נדרי עמהו מפר כו' כך כ"י משה לומר להקב"ה וכו', [וכ"כ ברז"ו], וכן מביא הר"י מיכן בדרש הרמתון בשם הזוהר (והוא בזוהר ויחי דף רל"ו ד' מנטובה) אבל כאן בפשט

המדרש לדק מנ"כ שמוכח שהמדרש דרים שמשה התיר את הנדר בבחינת חכם ולא הפיר בבחינת בעל כמו שאמר בהדיא אבל חכם לו', ויש לו זכות כו':

[ג] **ומצא** אשתו מנפפת לדלפקי. במ"כ לדלפקי, פי' הערוך כלי עץ שמותנין בו כלים של יין עץ וחבן ע"כ, עי' ירושלמי דמעלי (פ"ו ה"ז) היו שם ג' גלמיש אחד עשוי כמין דלפקי כו' וביארו ע"ז (פ"ג ה"ב) על המשנה מלא שבבי כלים הרי אלו מותרין מ"ל ויש שם ב"ר יוחנן מפני שרובן בתין מן הדלפקיות ובתוספתא כלים ב"מ פ"ד מנדרטין שעשאה בתוך הבית שם לחור עמה שם לעני טהור ושם בשביל שיהא נותן עליו את הכוס ואת הקערה עמה מפני שהוא כדולפקי ע"כ, מזה משמע דהיינו שדולפקי הוא כעין שולחן שמותנין עליו כוסות וקערות, והוא עשוי בתמונת מנדרטא שהוא תבנית פיס, כי מנדרטא בל"י גלס ולורת אדם, ממש מש"כ המערי"ו ע"פ היד"מ ומין מין מוליד משלושו מינו, במש"כ לא עיין בנמ' שם שמרו שהם פו"ל מבני אדם ע"ם בפירש"י ותוס', ועי' בחידושי מר אבא (כ"י) ז"ל [ובהנד"ל]:

[ד] **תהא** התהות מצויה לפניך כו', נרמה דדרים לְעָמְקֵךְ וְתַנּוּחֵם, או שמפרש הנחש למקור לא לעיוור:

פרשה מה

[א] **ויתנצלו** ב"י את עדים ר"ח דציפורין אמר עשרה שנתן בראשם כו'. בפי' התוס' (בש' הדר זקניס) ויתנצלו את עדים כו' הלו הכתבים שנעלו משם מלאכי חבלה דכתיב ויתנצלו ממשמע בעל כרחם ע"ל, ואיני יודע מאי משמע מויתנצלו דהוא מבנין התפעל? [וכ' מפני יחה"פ ת ת אחרי ההתפעל משמע מאחרים (וע"ל והתנצלו) ולכן פי' הרא"ש שפי' את עדים מן עדים]:

פרשה מו

[א] **ביום** צרתי ה' דרשתי משל לבן ארביאטום שפגע בשמדרקום כו'. עי' במ"כ שפי' לפי הענין, והמוסף עשלו מהדרוגיטום חלוי מל"ר וחליו מלשון יווני, ופי' שם טוטא לחולי הדרוקן וניפוח בטן, ע"ש, [וברז"ו] גם מה חטא הבן שקללו לשים חולה אבי? ול"ל שהיה מלא יוושית וע"ש ול"ל שמרדקום והוא Σαμαρδακος ביאורו על שים רמיה ומוזז עיניס (גויקלער בעטרייגער) וכבר ידוע שהרופאים החמיתים הם שוגים מלד את זייפניס כלומר, ומרכיבתרום הוא רשם הרופאים בל"י

כמש"כ גם כן המוסף (ותח"י מלמתי כן במ"ל למע"ל) :

פרשה מז

[א] **ד"א** כתב לך כל הצדיקים באו באומניות על הקב"ה כו' . כ"ל שכל"ל ד"ל כתב לך , הם"ד מה יפו פעמיך בנעלים מעשה ידי אומן , כל הצדיקים באו באומניות על הקב"ה באברהם כתיב ויגע לאברהם כו' וכן דוד אומר כו' , ומ"ש באומניות ר"ל במלאכה ובחכמה וערמומיות ומלמלה לא שכח המ"כ מזה בויק"ר פ"ם לא מי' חוכך לפרש שם מה נגרין למון אומנות בדרך החוקה ע"ש כי דברי המדרש כאן והתם תומנים יחד , ובדרך אחד ילכו :

סדר ויקהל

פרשה מה

[א] **ושם** אמו שלומית בת דברי למטה דן נגאי לה ולאביה ולמשפחתה ולשבט שיצתה ממנו . מתיא כר"מ בסנהדרין (נ"ב) דאמר מת"ל ח"ל היא מחללת שם היו מהגין בו קודם והגין בו חול כבוד והגין בו בזיון לומר לכרור שזו ילד לכרור שזו גידל לכרור שילא זו מהלילו אמר רב אבי כמאן קיימן דרשינן בר דשינן ואפילו לרשינן בר לדיק כמאן כהאי תנא , ועי' בט"ח מגילה (כ"ם ב') ובטו"ח חגיגה (כ"ב) וקהלת יעקב סוף סוכה :

[ב] **במ"כ** ד"ה מדכרין ומיחין כו' , ובמדרש שמואל גרס מדכרין ומשבחין כו' . גרסה שלא הרגיש כי שמש חשב מדכרין ומשבחין לבד ממדכרין ומיחין , ומשמע שם משבחין לחוד , ומיחין לחוד , וגרסה פשוט כי מדכרין ומיחין ר"ל מזכירין אותו ולא אומרים עליו כלום לא שבח ולא גנאי , ומביא ע"ז ראיה מן פסוק (דברים כ"ג) זכור את אשר עשה ד' אלהיך למריס , וכל הפסוקים שמביא המדרש כאן על מדכרין ומיחין מביא שם על מדכרין ומשבחין ע"ש , ועי' ביפ"ת שגם הוא לא הרגיש בזה :

סדר פקודי

פרשה נא

[א] **בשעה** שנכנם אנדריינוס לבית קדשי הקדשים כו' . עיין מאור עיניס ס"ב פי"ב :

[ב] **תעלה** לפניך שאלו היו יכולין לקצוץ ארזים כו' . בתנחומא הגי' והעלה עליהם כאלו היו עושים לקוץ ארזים כו' והיו עושים כו' :

פרשה נב

[א] **והוציאן** לבקעה אחת של פני מדון כו' . כ"ל שם"ל בני מרון , עי' ב"מ פ"ד ב' כפי גי' סערוך ערך מרגיע , [ועי' דברי יוסף להרי"ם דפוס ירו' דק"ס ע"ב] :

[ב] **יפה** נוף משוש כל הארץ אר"י כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים כו' . תולי סמך זה ע"פ ויעש בילוסליס חשבונות מחשבת חושב להיות על המגדלים ועל הפנות (דה"ב כ"ו ט"ו) ופיטת הוא חוץ לעיר :

מ ת ת י ה

מדרש רבה ויקרא

פרשה א

[א] **עליונים** ע"י שהן יכולין לעמוד בתפקידיו של הקב"ה נאמר ברכו ה' כל צבאיו אבל תחתונים ע"י שאינן יכולין לעמוד בתפקידיו של הקב"ה לכך נאמר ברכו ה' מלאכיו ולא כל מלאכיו. ג"ע מפסוק הללוהו כל מלאכיו הללוהו כל צבאיו (תהלים קמ"ח ב'), [ומולי הללוהו לחוד וכרכו לחוד]:

[ב] **ויעל** מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים וכי מלאך היה והלא פנחס היה כו'. רש"י סס בסס ס"ט (פינחס גימטריא ר"ח ויעל מלאך גי' ר"ז):

[ג] **אר"י** מבית אב שלהן נקראו הנביאים מלאכים כו'. כ"ל אר"ל הוא בנין אב לכ"מ שנקראו הנביאים מלאכים כי מועל מלאך ה' אין רחי' אמ"ל מלאך ממש הי' וכן מאמת מנוח אין רחים אלא אמרה אלא שמראהו כמלאך אלהים, וכן מושלח מלאך אין ג"כ רחיה כ"כ, אבל כאן הוא כתוב בהדיא, ולכן הוא בנה אב לכולם, ועי' ירושלמי שבת פרקר"מ ה"ח, ופסחים פ' אלו דברים ה"א ר"ז בסס ר"ל כל הלכה שאין לה בית אב מיום תורה, ופירכו אר"ל שכל הלכה למיכה שיהי' לה יסוד נאמן בתורה ע"כ, ועי' להרדי"ל בנחלת אבות על המאמר עשה לך רב מם שפירש בכוונת הירושלמ' ע"ש, ועי' בשיר רבה ע"פ יסקני וע"פ הביאתי לכל בית שיש זה לומר בית אב של הלכה וזהו לומר בית אב של הלכה (עיי"ש במ"כ ובידו"מ ועי' בתורה) ועי' בב"ר פס"ח ולמדנו לנביאים שנקראו מלאכים דכ' ויאמר חגי כו' ובדברים רבה רפט"ז [ועי' בהרד"ל]:

[ד] **נאמר** כאן עושי דברו ונאמר להלן וזה דבר השמיטה מה דבר שנאמר להלן בשומרי שביעית כו'. זה הפסוק בהשמטת כספים כתיב, ופשוט שגם בזה ים לומר אין לך גבור גדול מזה שאין מחזירין לו את הלואתו ואתיק, למנס במו"ק (ב' ב' וס"ב) תניא ר' לומר בשתי שמיטות הכתוב מדבר ג' ס"ק ומס"כ ט"ס:

[ה] **תני** רשב"י למה נקרא שמו לבנון שמלבין עונותיהם של ישראל כשלג כו'. בספרי דברים פי' ו', ותתחנן פי' כ"ח וסתם ספרי ר"ס (וביומא ל"ט ב' ר' יצחק בן עבלאי) ורמה שלכך נאמר "כשלג" כמ"ש בס' מ"ל שלכך נקרא הסר בסס לבנון ע"ש לובן השלג הרובץ על רשעו ברוב עתות השנה ובירמי' (י"ח) שלג לבנון:

[ו] **וכי** יש לך אדם רודף הרוגים דכתיב ויכם וירדפם עד חובה וכו'. פי' מס"כ בנליון ב"ר פמ"ג:

[ז] **ראב"כ** אמר י"ג מלחמות עשה דוד ורבנן אמרי י"ח. רמיתי בסו"ת הריב"ם סי' של"ח שמביא בשם רביעו מאיר הלוי ז"ל שמה שאמר"י אמר רב (קדושין ע"ו ב', סנהדרין כ"ח ח' מ"ט ח') ת' ילדים היו לו לדוד וכולן בני יפת תואר היו כו' שע"כ היו הד' מלחמות ילדים מביאה לשמונה מד' מלחמות נשים מד' מלחמות מלחמות בין כל ימיו שהרי אין לבוא על שתים במלחמה אחת ואין מותר ביש"ת אלא ביאה לשמונה בלבד ע"כ ע"ש, והנה מלבד שהוא רחוק ודחוק מאד להעמיד מאמר רב יהודה בתופן מלומלם כזה, הנה תיעני יודע מה יענה לדברי המדרש הזה? ואם היה דעת רב שדוד עשה ת' מלחמות לא היו שתיק המדרש להשיגו כאן: וכתב עוד הריב"ם שם וז"ל: אבל לנו פי' נאה בזה שלא היו בניו אלא בני ביתו או שהתגדלו בביתו ולשון היו לו לדוד כמו הגבורים אשר לדוד וסרה הקושיא עכ"ל, ואפלא מאד עליו שלא הביא שכך פירש רש"י בהדיא בקדושין שם וז"ל: בני יפ"ת נשים שלקחו אנשי ישראל במלחמה כדכתיב כו' ע"כ, ואח"ז רמיתי בשלמת יעב"ץ ח"ב סי' ט"ו שהעיר להביא את דברי

הריב"ם והסיג עליו בכל פסיעה ופסיעה כדרכו לך לא העיר מהמדרש הלז, ועל מה שכתב הריב"ם מפי' נאה בד' מאות ילדים כתב היעב"ץ וז"ל תימי לי דזכינא בה בחדושי נמ' פ"ב דסנהדרין עכ"ל וגם הוא שכח מפירוש רש"י הנ"ל, ולתימי בס' מעה"ח (דף קכ"ב ע"ג) מת 115 שמביא הך דוחקא בה ולא בחברתה שפירש"י שלא יקח ב' וכתב וז"ל שמטעם זה פירש"י בקדושין לעיל"ע דר"י אמר רב ת' ילדים היו לו לדוד וכולם בני יפ"ת שלא היו ילדיו של דוד אלא של תמני ישראל והיו בחיילותיו של דוד דאלו ילידי עצמו הרי היו מותר אלא בחתת ואפי' שם נאמר שבכל מלחמה ומלחמה מותר בחתת הרי לא מליט שהיו לו כל כך מלחמות חמש בסנהדרין פ' כ"ג דמייתי מימרא זו למימרא דר"י ע"ר אמר בת יפ"ת היתה משמע קצת דילדיו ממש קאמר וע"ע דע"ל שמותם שנולדו לו מהן אח"כ בביתו קחשיב דהכי ישראלים מיוחסים הם ולא הוי"ל שם בקדושין על בעלי מגרופין הכ"ל דאזלי לשיטתי עלמא עכ"ל. ואפשר לומר שראשב"ם שפיגש על ר"י ע"ר דאמר ת' ילדים כו' כמ"ש בסנהדרין (מ"ט ע') הוא אזיל לטעמו שלא היו לו ת' מלחמות, ואח"ז ראיתי בשו"ת הר"מ די בוטין בן הרב לח"מ ז"ל דף קל"ט ב' שהביא את הריב"ם וכתב וז"ל ועל מה שהוא נאה אמר מלת נמו לא על עיקר הפירוש כי כל יקר ראתה עיני וידע שפי' רש"י הוא בפ' עשרה יוחסין וגם הוא ז"ל הזכיר הפרק ההוא בדבריו ומה ידעתו ולא ידע הוא עכ"ל, ואח"כ ראיתי בס' תמרת וחיי (סנהדרין מ"ט) שכ' נ"כ למה תלה הפירוש הזה בעצמו והוא מדברי רש"י ז"ל ואפשר לומר דמ"ש "לטו פי' נאה" ר"ל לנו נראה פי' נאה שהיו בני ביתו והוא פי' של רש"י, אבל קשה למה לא הזכיר ורש"י לכן כ"ל שים הפרש בין פירוש"י לפירושו כו', וכ"ל שמ"ם ת' ילדים הוא ל"ד ונקיט לגוזמא המספר ת':

[ח] **ד"א** חבר שהעביר הפורעניות מלבא בעולם וכו'. במ"כ חבר שהעביר פי' קרי ביה הבר בה"א בחילוף אחה"ע והוא כמו העביר שמין הברת העי"ן נכרת כ"כ כו', לפיה מדוע לא אמר קרי ביה עבר בעי"ן בחילוף אחה"ע, [ואולי לכלול ה"א ההפעיל (העביר) שהוא יורה הסרה]:

[ט] **הין** מקיפין אותו אהליות וקסטריות כו'. עי' מ"כ, ומש"כ בגליון ב"ר פכ"ט:

פרשה ב

[א] **נשי** דור המדבר כשרות היו ט' מיד נעלו דלתותיהן. לשון נקיה כלומר לא נתרצו לתשמיש (מערין) ובלשון יווני Aελτα הוא כיוצ לבית הבושת שבאלכסנדריה ועי' בבכורות (מ"ח ע') ר' יהושע אומר כשם שדלתות לבית כך דלתות לאשה שנאמר כי לא סגר דלתי בטני, ולקמן פי"ד הגי' ר' אליעזר אומר:

[ב] **משבעים** אומות אוותינטיאות שיש לך כו'. תיבת "אומות" הוא הוספה מגליון לפרש אוותינטיאות:

[ג] **מה** בין איל לשור וכו'. עי' תוען כ"ע:

פרשה ג

[א] **דיוזיף** בריביתיה מאבד דיליה ודלא דיליה. מל"ל מאבד מידליה ודלא דיליה (תרגום טון במטלי מודלא) יאבד טון תרגומו מוביד מדליה, ויהיה המשל לשון טופל על לשון, [עי' ערוך מדל ב', ואיכה רבתי ג' ד' ואפקיד בידי מדליה פי' מ"כ עשרו כו']:

[ב] **עד** שיצא מאכלה ממנה טפומא לוושטא כו'. עי' בקה"ר ע"פ החכמה תעוז ועי' ס' שלטי הגיבורים לר"ח הרופא פכ"ב דל"ו ע':

[ג] **ר'** חנינא ב"ר אבא אזל לחד אתר כו'. כ"ל שלל"ר חייא ב"ר עי' ב"ר רפכ"ב:

פרשה ה

[א] **וצאצאיהם** לעיניהם שהיו רואים בניהם ובני בניהם. עי' בב"ח או"ח ריש סי' מ"ז, שכ' לומר בנוסח ברכת התורה ונטעלמיו ונטעלמיו לעלמיו, והמנ"ח שם כתב וז"ל ול"ע דלעלמיו היינו יולמי חלציו וכן תרגום בחיוב כ"ח וכ"ז על ונטעלמיו בניך ובני בניך לכן יש לומר הנוסחא עכ"ל, והנה לפניו בתרגום שם כ"ח ח' תרגום ונטעלמיהם ובני בניהון וכסי' כ"ז י"ד הרגש ונטעלמיו ובני בנוי, אבל לא תרגם בניך ובני בניך, ופשוט שהוא לפי שבאותם הפסוקים מזכרו מקודם הבנים בפסוק רשמון זרעם נכון לפניהם, שתרגם בניהון מכוין קדמיהון, ובפסוק השני מפורש ג"כ שם ירבו בניו למו חרב, ולכאורה מלשון המדרש הלז ונטעלמיהם לעיניהם שהיו רואים בניהם וב"ב, יש רמיזה לדברי המנ"ח, אבל בהמת פשוט דהריבה דקרא קמיירך ועי' תוס' שבת קל"ז ע"ב סד"ה ידיד מבטן:

לקיים

[ב] **לקיים** מה שנאמר עונותיכם הטו אלה כו׳. תולי ל״ל עוונותיכם היו מבדילים וסופיה וחטאתיכם הסתירו פניס מכס ממנוע (ישעיה נ״ט ב׳) כי כפי הגרלה הסיב זה להסתרת פניס, ועי׳ לקמן פ׳ בחוקותי (פל״ה) מס״כ בגליון ע״ד הפסוקים מלו:

[ג] **והוה** תמן חד ב״נ מן בנו ד ס י ל כ א ופסק חדא ליטרא כו׳. ד ס י ל ג י כל״ל, עי׳ מס״כ בגליון סה״ד, [וכ״ה במדרש דפוס פפד״מ דסילני]:

[ד] **כי** חצבת לך פה קבר עשאו כמין שובך ונתן קברו עליו. מסיפיה דקרא סמיך מנבי מרוס קבדו חקקי בסלע מסכן לו וגמיר ממ״ם ושים בסלע קנך (במדבר כ״ד כ״ה) וכן במלית ירמיה (מ״ט ט״ז) שכני בחגוי הסלע תפשי מרום גבעה כי תגביה כנשר קנך, וכן עובדיה שוכני בחגוי סלע מרום שבתו כו׳ מס תגביה כנשר ומס בין כוכבים שים קנך, וחבקוק (ג׳ ט׳) לשוס במרוס קטו, ושובך הוא קן, ועי׳ ישעיה (מ״ב י״ח) ירוגו ושבי סלע ת״י ישבחו מתיא כד יפקון מבתי עלמיטון, והביאו רס״י בלי נחיצת טעם, ופשוט שפירש יושבי סלע כמ״ש חקקי בסלע משכן לו, שמוסב על הקבר כמו שיגיד עליו רישו: חצבי מרוס קבדו, ועי׳ ב״ר (פי״ג) דרים ג״כ המדרש מת הפסוק ירוגו ושבי סלע על תחה״מ, ממנס מס״כ שם ס״ת ואחריו הרד״ל מספרי התיוו פי׳ של״ג, ושו עניו כלל לזה הדרש, כי שם דרים ומיון לף לחות ומתוות שנאמר ירוגו ושבי סלע מרחם דרים ישותו ע״כ, ודרשי ליה ע״ד מס״ל בילמדו פ׳ חוקת (העתיקו הילקוט רמז תשס״ג) והולחת להס מיס מן הסלע ים כח וזכות לאותן שיושבים במערת המכפלה שתלית להס מיס ומיון סלע שלח זכות חבות שנאמר ירוגו ושבי סלע ע״כ, וכמש״כ בס״מ מין דריס שלח חבות, ועדה״כ הביטו אל צור חוצבתם כמ״ש ס״ת, [ועי׳ קרית נחמה בראשו לד XXIV בהערה 12]:

[ה] **מה** עשו שבנא ויואח כו׳ אני וכל בני ישראל מבקשים להשלים לך. ר״ל למסור לך טעיר וכ״ה בסנהדרין (כ״ו ע׳) שום קל מסתפי חזקיה למר דילמא ח״ו נטיה דעתיה דקב״ה בתר רובא כיון דרובא מיסקרו מיתו נמי מיסקרי, ועי׳ מס״כ בגליון סוכה (כ״ב ע׳) [ובק״ג שם שות ז׳]:

[ו] **שהיה** אוכל סדורים של דוב. עי׳ בעריך ערך סלרין מביא בשם ויר״ל פל״ד מעלין לו סלרין (ת״ב פי׳ בל״ר שכר פועל ושומן) ומל״ל כלן סלוקין, ועי׳ לקמן פ״ט ופל״ד ומס״ם, ועי׳ תענ״י לד 15 בהערה:

[ז] **אמר** הקב״ה הואיל והוא נהנה מן ההקדשות תאכלנו האש. ל״ל דדרים קלן בית מהוניך קלן לשון קלוי בלשם (עי׳ נשם רבה פי״ח ומין קלון מלא שריפה כו׳), והלה היפ״ת הרגיש לעיל במ״ם מלא יהיה לו קבורה בל״י דמשמע דבמ״ח מיתת ניהן לקבורה וכלן לשון שבשרף, וכתב ומפשר שלא נשרף גופו לגמרי לו שלקה עס מחנה שמריב שמתו בשריפת נשמה וגוף קיים כדלעיל ס״ב פי״ח עכ״ל, ול״ל שהירולו הב׳ הוא עיקר והמדרש שמיך בזה עמ״ם ושמה מרכבות כבודך קלון, ר״ל שרכב כבודו הוא הגשמה יהיה קלוי, וכמו שדרים לעיל גבי שמריב ע״פ ותחת כבודו שבבודו של לשם בגדו:

פרשה ו

[א] **ר׳** ינאי הוה יתיב ודריש על הדא דרבי יונה אמר רבי שימון אין מוסרין את השבועה למי שהוא רין אחר השבועה כו׳. שמ״כ לא פירש ופיפ״ת פירש ו״ל: דר׳ ינאי היה דורש על ענין דר׳ יונה, והביא מסכיס לדבריו ממ״ם ר׳ שימון אין מוסרין כו׳, נראה שים להתרחק מלהסביא למי שהיו הגון שמא יסבא לשקר, וכן זה לא היה לו למסור ממנו למי שהיו הגון שגורס שבועת שקר כו׳ עכ״ל, ולי נראה ברור שט״ם כלן במדרש וכלן ל״ל לך עובדא בהדא לימתא דלהלן וכן ל״ל ר׳ ינאי הוה יתיב ודריש על הדא דר׳ יונה עובדא הוה בהדא לימתא כו׳, וכן בירושלמי שבועות פ״ו ה״ם ג״כ הני חני דרש בהדא דר׳ יוסי עובדא הוה בהדא לימתא כו׳ ופי׳ הפ״מ: חני דרש בהדא דר׳ יוסי ולמד מהאי עובדא שאפשר שחתם הלכה כו׳, ובזה מובן הסיום „הדא מילתא אמרה בין זכאי בין חייב לידי מומי לא תישול״ וזהו מסקנת מילתא דר׳ חני, ובפסיקתא הני הדא דאמן אמרין בין זכאי כו׳ ובכל חדא, ומ״ם כלן, הדא דבריתא אמרין נ״ל ע״ם (ובעת נ״ל שהגירסא נכונה שכן מלאתי בסנהדרין (פ״י ה״ב) ע״ר יוסי הדא הוא דאמרה אמרה לריך בר נש חשים על עוונות דרבים לפיוו על מנן ע״ש, וכ״ה במדרש שמואל פכ״ו), והנה מ״ם כלן ובפסיקתא ר׳ ינאי וביושלמי חני בודאי בחד ט״ם (אמנם מ״ם בירו׳ בהדא דר׳ יוסי הוא משום דשם הגירסא בהיפך ר׳ יונה ל׳ על שקר, רמ״ח על אמת כמ״ם הרד״ל) וכן פי׳ הפ״מ שם

סם ז"ל: ואני היה הורס כר' יוסי והביא ראיה ממעשה דסה ג', כו' הרי אף שבחמת נשבעה נעשתה כו' עכ"ל (ואח"ז ראיתי שגם כאן ביפ"ת כתב זה הלשון בעצמו שכ' סם ביפ"מ), ואמנם מה שפירש היפ"ת שקאי ר' יוסי ור' יונה כאן במדרש על המשביע, ובירושלמי על הנשבע, ויסודו הוא ממ"ש כאן הלשון: כך המשביע חבירו לשקר כו' אין נראה כלל, ובחמת ל"ל הנשבע, וכ"ה הגי' בפסיקתא "כך כל מי שנשבע על השקר לחבירו כו'" ובלע"ה מש"כ היפ"ת וז"ל: ואם תרצה לפרש דפלוגתא דר"ח ור"י זו היינו ב כ ם ב ע כו' והיא פלוגתא דירושלמי כו' ולא קאי עמ"ם כ"ז כך המשביע את חבירו כו', צריך לדחוק בכמה דוחקים חדא בגי' דהכא ר' יוסי ובירושלמי ר' יוסי ועוד דהכא גרסינן בר"י ע"ד אמת כו' ובירושלמי גרסינן ליפכא וכ"ל דחדא מהגירסא משובשת כו' עכ"ל ובמחכ"ת נעלם ממנו שבירושלמי ר' יוסי והוא ר' יוסי דמדרש, תח"ז נדפס ס' שו"ת חתם סופר על חו"מ ורציתי שם סי' ע"ב שגם הוא נמשך לפרש כהיפ"ת שקאי על המשביע:

סדר צו

פרשה ז

[א] **חלקת** כבוד לעצים בשביל בניהן דתנינן תמן כל העצים כשרין למערכה חוץ משל זית ושל גפן ולאהרן אי אתה חולק לו כבוד בשביל בניו כו'. לסיפיה סמיך "אבל בתלו היו רגילין במדבריות של תמנה כו' ברלו משם עלי תמנה" וכמ"ש רש"י בזבחים (כ"ח ע') בשל תמנה היו רגילין ועשם מגדה הוא שבו היתה תקנה לתדש הרחמן (כמ"ש ויתפרו עלה תחנה) ויעשו להם חגורות עכ"ל, וזהו שאמר לעצים חלקת כבוד בשביל בניהן היינו העלים, עי' בס' הב"ח חידושי תמיד:

[ב] **א"ר** לוי גימום קלוסים היא כו'. בערוך ערך גמם הגי' גימום היא קילוסין היא, וכ"כ, וקילוסין הוא ליווי וחוק בל"י עי' ערך קלון, ולפ"ז ר"ל מנהג וחוק הוא שכל המתגלגה כו', ועי' במערכי שפי' ג"כ מעין גזרת מלך כמ"ש, והביא מהמ"כ שפי' מלשון שבח וקלס, ובמ"כ שלפניו ליתא, [אשר בא בדפוס ממשטרדם, אבל בד"י ונס בדפוס ווילנא ים במ"כ גימום חק שרחוי לקלסו ע"כ, והוא מפרש ח"כ לשון שבח וקילוס]:

[ג] **מהו** בחזקה אר"י בחירופין ובגידופין כו'. כד"ת חזקו עלי דבריכם (מלאכי ג'):

פרשה ט

[א] **ובני** זרח זמרי כו' זה עכן כו' כלם חמשה כו' מלמד שאף עכן יהיה עמהן לעולם הבא. בירושלמי פ' נגמר הדין הגי' "לעתיד לבוא" אבל נראה כי כאן לא נאית לחלק בין עוה"ב ובין לע"ל וכן מ"ש להלן ואין לתה עכור לע"ל ליתא במקום דסנהדרין "ואין לתה עכור לעוה"ב" והיא היא, ואפלא על הרב בעל יפ"מ בירושלמי דסנהדרין סם ססי"ג, שהביא לך ילפותא דהיוס הזה לתה עכור כו' מהמדרש דכאן וצ"ב במח"כ כי היא במקום הניא דעלה קיימא לך מנדתא:

[ב] **דא"ר** ישמעאל בר רב נחמן כו'. ס מ ו א ל (ג"ל):

[ג] **תלן** סדורו כו' תלו סדורו כו' יהבו ליה סלירא וישב עליה כו'. כ"ל [שהמלות תלו סדורו] ג"ל סילורו, עי' לעיל פ"ה, [ועי' בהר"ל]:

[ד] **א"ר** סימון הדא גרזמיתא כו'. פי' בל"י מין מרק מעורב בציר ומתכל זה היה עולה על שולחן מלכים בקיטום סעודה, [מוסף ערוך]:

פרשה י

[א] **אמר** ישעיה מטייל הייתי בבית תלמודי. מלמוד טויל בפרדס:

[ב] שמעתי קולו של הקב"ה אומרת את מי אשלח ומי ילך לנו (ישעי' ו') שלחתני את מיכה והיו מכין אותו בלחי הח"ד (מיכה ד) בשבט יבו על הלחי. כל מדייק דברי מדרש ע"פ פשוטם, יתמה מאד, כי תחילת נבואת ישעיה היה בימי עוזיה (כמ"ש בקרא) ותחילת נבואת מיכה בימי יותם בנו [וע' הגהות מ"ח הרש"ם ז"ל]? ומצאתי ביותסין (קרקא י"ב ח') שכבר העיר ע"ז, וכתב וז"ל: ותע"פ שהמדרש אומר ע"פ את מי אשלח שלחתי את מיכה כו' שנראה שהיה קודם ליעתי; בפשט הכתובים לא נראה זה ממיכה, כי מיכה לא נתנבא בימי עוזיה, זולת אם נפרש המדרש על מיכיהו בן ימלא שהכהו למקיהו בן כנענה על הלחי בזמן אחאב עכ"ל, וכן ראיתי בח"ז ביפ"ת שעמד ג"כ ע"ז וכתב: ושמע מיכיהו גרסינן, ותע"ג דבשבט

יכו על הלחי כתב בגבותם מיכה ? תפסר דעל מיכיהו קמיר דמסבחן ביה ויגע לדקיהו בן כעגה ויכה את מיכיהו על הלחי, ויחת ליה הכא למיקט קרא דכתב יכו על הלחי דמשמע דרבים היו המכים עכ״ל, ותעיר לחכי ע״ז, שלף שלכורה דברי היוחסין והיפ״ת נראים רחוקים ודחוקים, שהמדרש יכוין על מיכיהו בן ימלא, ויביא את הכתוב מספר מיכה, עכ״ז מלחתי לסס רחים גדולה, כי בפסיקתא דלחכי (פסיק׳ ל״ב ד׳ ברעסלויא) גח סס בפירוש זה הלשון: שבשעה שמשה יעמיה מלעק ואומר את מי תמלח, למרו רבותיו היה כביכול לועק ומייליל בפ״ע, את מי תמלח מי מקבל עליו עכשיו ילך בשלימותי, שמלחתי את מיכה והכהו שלחמר ויגע לדקיהו בן כעגה ויכה את מיכה כו׳ (ותח״ז מביא סס את ירמיה!) עכ״ל, [ותח״ז נדפס רז״ו והביא ג״כ היפ״ת והפסיקתא] ותעיר עוד שים מי שחומר שמיכה המוכחתי הוא הוא מיכיהו בן ימלא, תבל המפרשים סתרו את הדעה הזאת ובטלה כליל:

[ב] **ההי״ד** גם בכנפיך נמצא דם וגו׳. דרים בכנפיך לשון כיוסיפ והייו ויקבל העם על תהרן (יפ״ת) ומה שהקשה מ״ם לביוסים נקיים לשון רבים ? תיסתמיעתי׳ מ״ם במדרש בהעלותך פט״ו שלף לזקנים הרבו ע״ם:

סדר שמיני

פרשה יא

[א] **חכמות** בנתה ביתה זה הקב״ה כו׳. סנהדרין דל״ח ע׳, ובתוספתא שם, [בדפוס תמצורדם ים מלה יתירה חכמות נ ם י ם, ומחקה הרם״ם למלת נסיס ובמדרי דפוסים פיעה וכל״ל ברד״ל]:

[ב] **במ״כ** ד״ה עשב מזריע זרע כו׳ ובירושלמי פרק לחד דיני ממונות גרס כו׳. כ״ה בבבלי ל״ח ע׳:

[ג] **דעביד** פרטגמיא אביל משתותא. וכתב במ״כ פרוטגמיא ה״ג ביוקוט ובערוך כו׳. ערך פרעיגס, תבל בירוך מסתיתא הביא זה מירושלמי פ״ד דסביעית, ופירש דתכיל סחורות בעולם הזה כגון פרקמטיא כו׳, ונראה בהדיא שהיה גורס פרגמטיא, וכבר כתב המוסף סס ״לח יתכן פי׳ זה, עי׳ ערך פרטגס״ וכן המעריך ערך מסתיתא כ׳ על פירוש הערוך שלח יתכן כלל וע״ם שהעריך בזה והעיר על המ״כ, והמוסף פי׳ בל״י נסוחין הרחסוים, ונראה שר״ל שבת הרחסוה לחר החתוה וכ״כ המעריך מנהג העולם שממחין בחופה שני שבתות ולרחסון קורין ביוני פרוטנמיא כו׳, וכ״כ המסביר לבל הרל״ל פירש שכן נקרחה הסעודה שלפני הגישואין, וכ״כ הר״מ זלכם בם׳ ח״ת לד 152 ואמר שהיא יוצית המגת חלות המזרח) המעריך (שידע היטב המנהג בחופה שני שבתות ולנהג העולם שממחין בחופה שני שבתות ולכני קורין עורכת בודה ולרחסון קורין ביוני פרוטנמיא ע״כ, יובן היטב דברי הירושלמי בדמתי סס לפרש את המשנה שאמרה לוכל עמו בשבת רחסוה כו׳ ובשבת שניה כו׳ לא יאכל, לפי שממחין ג׳ שבתות, ואתמה על הפני משה בירו׳ שביעית סס שפירש פרוטנמיא מלה לעז יוונית היא על מיני מנדיס ופירות שדרך להביא לבחור העשן בחולה כו׳, וכ״כ במרפ״ם דמתי, שזהו לגלג לחמת ומין זאת הורחת המלה פרוטנמיא בלשון יוני, ובחנו׳ מהרי״ל (סי׳ ל״ה) כתב מפורש דהחם בשבת של פורטנמיא לייני בלחם, ועל הלחם יהיו קדם וכולם חוכלים דמתי והוא לא יאכל שייך לייבא, וכ״כ הם״ך (סי׳ קי״ב שהובא סס התשובה ממהרי״ל) תבל לא בשתר מתכלים כו׳: ומ״ם ביד״מ ז״ל: [בד״ל] ויפ״ת גרים פרנמטיא פי׳ סחורה וכ״ה בפי׳ ר״ם בשם דמתי ע״כ, זהו לגלג לחמת כי הוא גרים פרטגמיא ופי׳ כמ״ם המ״כ, וגם מ״ם בשם היפ״ת כתב הקילור שלא כנכון, [ועי׳ המסביר הערה קנ״ח]:

[ד] **שלחה** נערותיה תקרא זה משה כו׳. כמד״ח והנה נער בוכה:

[ה] **חרש** אלף ומסגר אלף כו׳. עי׳ מ״ם בב״ר פמ״ב:

[ו] **החרש** והמסגר אלף כו׳ רשב״י אמר אלו הבוליותום ורבנן אמרי אלו היועצים. בוליותום פי׳ יועלים לכן מ״ם ורבנן דמרי לחו היועלים מיותר וכן ברות ובחסתר רבם ליתם·

פרשה יב

[א] **אל** תרא יין כי יתאדם ודאי מסמיק ליה. עי׳ ביד״מ, ובמח״כ לא הרגים כי מ״ם יתחדם ודחי ר״ל כפשוטו הוא לעומת מה שדרים מתחילה ברחם הפרשה בטוטריקון יתחדם י ת ח ו ם ל ד ם עי׳ מם״כ בב״ר פי״ה:

[ב] **פ'** מיני ריקודין רקדה בת פרעה באותו הלילה כו'. עי' בפי' הרז"ו, ובחמת פשוט שמספר שמועס הוא לגוזמא:

[ג] **הרא** היא דתנן על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות כו'. כ"ה גם בשם רבא (פ"י) ועי' בתוס' מנחות (ס"ד ב') ד"ה ועל לותה שעה שהביאו זאת בשם רש"י בתפלת השחר וכ' וכ"כ לותה בפסיקתא, ורש"י בפי' למשלי שם בשם הפסיקתא וברש"י חגות (פ"ב מ"ה), (ומ"ש שם הלשון "ועל לותה שעה שיעו ב ג מ ר ת י ר ו ש ל מ י על תמ"ש שקרב בד' שעות" הוא שלא בדיוק, כי זהו משנה בעדיות) ובפי' תר"י ברכות (פ"ט תמ"ש בשם מדרש, וכתב הלשון ומזה היתה קבלה ביד ריב"ב והעיד שמעון ב"ש קרב בד' שעות ט"כ, ולפי הגראה ממ"ש שם בתוספי ד"ה ת מ ה ת י מ ש ד ע "ז ה מ פ ר ש כו'. שהבין שזהו מדברי תר"י, ומשתמטתיה כל המקומות שהמדרש בעלמו אומר כן, ותוס"ל בד"ה, ע"ז ה מ ד ר ש:

פרשה יג

[א] **משל** לאחד שיצא לגורן וכלבו וחמורו עמו כו', והיה החמור מהלך והכלב מלחית כו' א"ל את טעין מלחית פו'. וכתב במ"כ לת טעין מלחית בתמיה כו', יש מן הספוט, עי' בל"ע דרוש ל"ז, והרד"ל לא הזכיו, ופי' מלחית עי' במו"ע ערך לחת וכן במעריך שתרגום ויגהר עליו ואלחית עלוהי פי' רובץ תחת משאו, למנס בספרים שלפנינו המוסחת בתרגום "ואלהי עלוהי" ובפירש"י שם כתוב וז"ל: ויגהר עליו ת"י ואלהי עלוהי הוא לשון עייפות ויש דוגמתו בברייתא דהתזיזו ובספרי עכ"ל, והנה בספרי התזיזו לא נמלא כלל דוגמת המלה הזאת, לך מלאתי בפ' ברכה ע"פ ד' מסיני בא המשל הלז שבמדרש כאן ואיתא גם שם "והיה החמור מהלך והכלב מלחית" ובלי ספק כוון רש"י לזה ותוס' ט"ם ברש"י ול"ל "בברייתא דברכה בספרי" ואנכי בשכבר פירשתי מלחית ר"ל מוציא ליחה שכ"ה דרך הכלב כשהוא יגע ועיף ומח"ז רלותי בפי' ז"ח על הספרי שפי' כן, ולא הביא כלל מפירש"י ולא ממוסף הערוך?:

[ב] **דריוש** האחרון בנה של אסתר היה כו'. עי' מגילה י"ג ע"ב בתוס' ד"ה וטובלת ובטורי אבן שם ובמהרש"ל שם וכם, עדות ביעקב למגלון יעב"ץ ז"ל דף מ"ה ג':

סדר תזריע

פרשה יד

[א] **והולד** נתון בתוך מעיה כמין שק כו'. הערוך גורס כמין סקפסטי ופי' המוסף בל"י ענלת נב:

סדר מצורע

פרשה טז

[א] **בן** עזאי היה יושב ודורש והאש מלהטת סביבותיו, א"ל שמא בסדרי מרכבה אתה עוסק כו'. כמו שרגיל ד"ז של ליהוט הכם שלל המים הדורם במעשה מרכבה עי' חגיגה י"ד ב', שלל ר"ש בן ערך, ועי' יומלמי ברכות פ"ה ס"ש ויהי המה הולכים הלוך ודבר במה היו עוסקים כו' ובבן לעזי במרכבה היו עוסקים החוך מה דלת לתר והנה רכב שם וסוסי שם כו' וגראה לי שלא ממלת רכב קדמים כ"ש מעגין של ליהוט הכם דלא כהיפ"ת:

[ב] **במ"כ** ד"ה זה יגר הרע כו' כל חלי דרכם מלשון מחלייה ליה כו'. כ"פ היפ"ת, ועי' בם' ערוגת הבושם (לר"י בדרבי) פ' עקב שתמר זה מדעפיים לדבר חדם, והביא לת המדרש בשם הילקוט פ' עקב, וגם הוא בירושלמי שבת פ' שמונה שרלים, ובכ"ע (מה"ת דף כ"ה ב') מביא זה בשם ירושלמי ב"מ פ' המקבל:

פרשה יז

[א] **א"ר** יוסי בן דוסא אליעזר הוא בנעז כו'. שלל"ל תמר שבע יוסי בן דוסתאי עי' בשה"ד:

פרשה יט

[א] **ויהי** ימים רבים ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית לאמר ר"ב ור"ח בשם ר' יוחנן שלשה חדשים בראשונה וש"ח באחרונה וי"ב באמלע הרי שמנה עשר חדשים. ותרגת תמר חודם אחד ברחשונה וחדם אחד באחרונה וי"ב חדם באמלע הרי י"ד חדשים כל"ל, והוא כעין

פלוגתא דר״י ור״ע במס׳ ב״ב פ׳ חזקת (דכ״ח) לעניז שני חזקה ועיש בירו׳ רשב״ג בשם ר׳ יוחנן כשם שהן חלוקין כאן כך חלוקין בשני אליהו, וע״ש מש״כ הרמב״ן בחידושיו, ועי׳ במדרש משתר פ״ב שם מיתת הדעה הב׳ והשרה הל׳ [ועי׳ בדר״ל]:

[ב] **מהו** בירנויות ביירן ציירן כו׳ הה״ד וידע אלטנותיו כו׳. וכן ת״י ומגדי בירנייתיה, ורלתה שעליו כוון המדרש, לך המפרשים השם פי׳ שיוכלן יפרש וידע לשון שבר וחולבן, ולמעותיו כמו מרמותיו וע״ש בפירש״י:

[ג] **תני** ר״ח ימים שנים רבים שלשה מכאן ואילך אין זו נדה אלא דוה, וכתב במ״כ לגה דוה, דוה הוא זבה בלשון מרמי, ע״כ. עי׳ רש״י בחומש (ויק תזריע) ע״פ כימי נדת דותה שכתב דותה לשון דבר הזב מנופה ע״כ, וכתב עליו הרמב״ן שלא ידע מאין יהיה דוה לשון דבר הזב בלה״ק ע״כ, וקלסיה המבאר לנתה״ם, ובאמת כוונת רש״י לגוזרו משורש זוב בחילוף זי״ן בדלי״ת ובי״ת כוי״ו הרגיל בלשון מרמי וממנו בלה״ק, וכבר נמלא שורש דוב בלה״ק על הזיבה וכימיך דבלך (דברים ל״ג כ״ה) דבזוסים (מ״ב ו׳ כ״ה) והרמב״ן בעצמו בפ׳, ויצא ע״פ זבדני ל״א זבד כתב כי הוי״ו והב׳ יתחוו בלשוניו במקומות רבים, והביא לזה ראיות הרבה ע״ש, ולראיותיו יש להוסיף שוב ושבט:

[ד] **וישב** עליו בפרדימס. במ״כ פרדימס כו׳ בילקוט ירמיה גרסי׳ מחזירו בכל ערי ישראל בפרדימס ומלתי פירושו חמור של עץ ע״כ, כ״ל שני׳ בילקוט לודקת וזיל מלה יוונית Παράδεφμα עשות שחוק ובזיון לאחד בפרהסיא ולעין כל למשל ולשמיש ולש״ל כדולמוס, עי׳ ערוך, [ועי׳ המשביר פרדמס]:

סדר אחרי

פרשה כ

[א] **וישלח** ויביאהו והוא טוב ראי אר״י טוב ראי בהלכה כל הרואהו נזכר לתלמודו. ויש להמלין ע״ז מ״ש (תהלים קי״ט ע״ל) ירלוני ירחוני ויסמתו, ועי׳ בסנהדרין דל״ג ע״ב מים תוהר שמרלה פניס בהלכה ע״כ, ומש״כ היד״מ מין נכון כי בברכות דל״ז ב׳ מיתת הרואה דוד בחלום יפה לחסידות ע״כ, ולא זכירת תלמודו [ועי׳ בדר״ל], וכ״ה בדות רבה פ״ד ע״פ ולנעמי מודע ובבבא פי״ב, ורמיתי בילקוט תהלים רמז תמל״ז בשם תנחומא ירחו רבים וירלו כל הרואה לעשות תשובה יסתכל בדוד כו׳, ומפשר שזהו ג״כ כוונת זה המאמר בבבלן: ואח״ז נזכרתי מש״ל בקדושין (ל״ג ב׳) כל ת״ח שאין עומד מפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח שתאמר ועוב לא יהיה לרשע כו׳ משמע לי דדברים טוב על זכירת תלמודו, לכן יפה דהם כאן על טוב רלו כו׳, ועי׳ מש״כ בגליון חיכה דל״ח ע״ל, [בד״ל, בפתיחתא רי״ל בשם כו׳ וזכור את בורלך כו׳]:

[ב] **משם** חפר אובל משם היה נוטל אובל של כל ימות השנה.

וכתוב במ״כ ה״ג משם היה טוען לובל כו׳ וגירסת מיילל י״ל מבקש ומתחנן כעני בפתח ע״כ, טעה בזה כי גי׳ מיילל היא נכונה ויותר נרלה להגיה מלגל ודרים חפר מלאון ויחפרו לו את הארץ ותרגומו ויחללו וכן מלאתי ב״ה בפסיקתא פ׳ מ״ז וז״ל משם חפר לובל משם תייר לו את השנה כו׳ ואין חפר לובל לגה לאון יולל (בל״ל לוללה) כד״א ויחפרו לו את הארץ ע״כ, ובתנחומא רליתי בני, ״משם מלאיל״ וגם שם בולמי ע״ם ול״ל ״מלאיל״ ופירושו כמש״כ וק״ל, [ובמ״כ השלם דפוס בנבנשתא ופפד״א כתוב: ותונמתו במדרש חזית ר״פ לוחרך בחרוזים בשעה שמיילין ההלכה ע״כ וביפה קול שם י״מ מלאון התריס דמתרגמין מלגלית כו׳ כו׳ ע״ש]:

[ג] **בשביל** ד׳ דברים מתו בני אהרן כו׳ ועל ידי שנבנבו בלא רחיצת ידים ורגלים כו׳. בזבחים י״ט ע״ב אמר ריב״ח כל כיור שאין בו כדי לקדש ד׳ כהנים ממנו אין מקדשין בו, שנאמר ורחצו ממנו משה ואהרן ובניו ע״כ, ופי׳ רש״י משה ואהרן תרין ובניו תרין כו׳ ע״כ, והעיר מרן הכ״מ ע״ז (בפ׳ ה׳ מהלכות ביאת מקדש הי״ג) דהא היו לו לז׳ בנים, ול״ל לריך שיהיה בו כדי לקדש משה? ומיאת ליה, דה״ק יהיה בכיור מים שיעור שילחו ממנו משה ואהרן ומים מבניו דמישוט רבים מים, דמל״ל הל״ל וכל בניו עכ״ל ואוא דוחק, ול״ל דפשטים דקרא דפרשה פקודי אמי ״ורחצו״ אינו לווי לעתיד (ואוא״ו הוא המהפך) אלא הוא עבר (ואוא״ו הוא וי״ו העיטוף והחיבור) (וכ״ת הרמבמ״ן, ואולי כ״ה כוונת רש״י על לונקלס שתרגם כאן ומקדשין

KÖNYV-TÁR

ומקדשין שהוא ביומי מבנין פיעל, ובתמצא תרגם ויקדשון שהוא עתיד); כי שכתוב שם תולך ומספר את מעשה יום הקמת המשכן, ואומר: שתותיוס שם משה את הכיור בין לוהל מועד ובין המזבח, ויתן שם מים, וירחץ ממנו הוא ואהרן ובניו את ידיהם וכו', וריב"ח סבר כר"ל כאן דאמר „בשביל ד' דבריס אתו נדב ואביהו, וז', משם על ידי שנכנסו בלא רחילת ידיס ורגליס" הרי לא רחלו ידיהם ורגליהם כ"ש ק ר ב ע ס, היינו משה ואהרן ואלעזר ואיתמר, ולכן אמר „כדי לקדש ד' כהניס" וכאן, [נדפס בס' כ"ע דס"ס ע"ב]:

[ד] ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם ר"י אטר בחייו רחב"א

אטר במותו כו'. הנה הרב החכם הגדול מו"ה חיים מעגדל פיוילים נ"י [ז"ל] כ' במניד לשמ ד' (הוספה לעמר 42) וז"ל: ודע כי כאשר נדל לעשוק פשועו של מקרא (לא יוכל לבבר את בן המאובה על פני בן השועה הבכור) נמלא, כי בא להזהיר את האב לבל יתן משפט הבכורה לבן האשובה נגד פני בן השועה הבכור האמתי בעודנו חי ויקים, וכמ"ש וימת הרן על פני תרח אביו, לא יהי' לך אלהים אחרים על פני, ויימת נדב וגו' על פני אהרן כו' כו', לך לפי הקבלה שבידינו לא יוכל האב לתת הבכורה לבן האשובה אף בעות בן השועה בחיי האב, כ"א בני בנו הבכור הס יירשוה, ולכן נאמר גם בזה הרמבע"ן שלא סר מקבלה ימין ושמאל כו' עכ"ל, ומאד אתמה עליו, שאמר זה מאמיתי דנפשיה ולא רצה כי כבר קדמו בזה מורנו הרמב"ן ז"ל בניסוקיו לתורה סס וז"ל: וממה שאמר שכתוב: על פני בן השועה הבכור ירצה לי שאין המלוה הזאת והדין הזה טוב אלא בחיי הבכור, אבל אס מת הבכור בחיי אביו כו' אס רלה הזקן ואמר יירשו בני כו"כ בנכסי דבריו קיימין כו' וכן אינו עובר בלאו הזה אס לא הכיר הבכור לאחר מותו, כי לא מלאתי על פני רק בחייו על פני אהרן אביהם, על פני תרח וכן כולס עכ"ל הרמב"ן, לכן מס"כ החכם בהחלט שלפי הקבלה שבידינו לא יוכל האב כו', אין דבריו קיימים ואת חזי מאן גברא רבא דאמר להדא מילתא:

וראיתי בס' מיני תרגימא להגאון מוהר"י ברלין ז"ל שהביא את דברי הרמב"ן הלה, וכתב וז"ל: על פי התחדשות דין זה, מבואר לשון המשנה בב"ב (קכ"ו ע') האומר אים פלוני בני בכור לא יטול פי שנים וכו' לא אמר כלום כו', ולא תנא: אים פלוני בכורי, הלא מלת בני בדווקא נקט, כלומר רק מפני שהוא בנו, אבל על בן מבנו הבכור דהייט שמת בנו הבכור, והניח אחריו בן, אס אמר לא יטול פי שנים דבריו קיימין כמ"ש הרמב"ן, ואתן הודעה על העבר, כי עד היום לא מלאתי דין זה באחד מן המחבירים, אשר לפני עוברים עכ"ל, וכן רלוני בס' דביד הזהב שהביא גס הוא את דברי הרמב"ן וכתב וז"ל: ותימא שלא הביאו המורים שברא זו וחיזוק כזה! עכ"ל:

ואנכי מלאתי ב"ה למורנו הר"מ מפתדווה בתשובותיו (סי' מ"ד) שכתב לדבר פשוט לפשוט הלכה למעשה כדעת הרמב"ן, וז"ל: ולפי דברי הרמב"ן שפירש בתורה שאס את הבכור בחיי אביו, יוכל האב לבטל חלק בכורתו מדכתיב על פני בן השנואה, ס"כ האב יוכל מעתה להסיר מעל הבנות חלק הבכורה על כרחן עכ"ל, ועי' בקנות החושן (סי' רפ"ג סעיף ד') שהביא מתשובת מהרי"ט ח"מ (סי' ע"ח), וחס"כ הביא את לשון הרמב"ן, וכתב וז"ל: ומ"כ בשדון מהרי"ט כיון שמת הבכור ליתי להאי דיוק דבכור, וה"ל כמו במקום שאין בכור, וכיון דמהרי"ט לא הביא דברי הרמב"ן, ולא ראה דבריו בזה נראה דוחקי לילו הוי שמיעי ליה דברי הרמב"ן לא הי' חולק עכ"ל:

אמנם אח"ז מלאתי בשו"ת בני חיי למורנו הרב החבי"ב ז"ל (שו"ת חו"מ ח"ב) שלף שכסי' קי"ח הקריב הרבה בביאור דברי הרמב"ן הלה (וע"ש שכתב וז"ל: והנכון בכוונת הרמב"ן דהמעביר ירושה מהבכור בלשון שיוכו מועיל לע"פ שאין דבריו קיימין בדין, עובר בלאו דלא יוכל לבכר, ובעשה דיכיר, ולפיקוי מסברת הרמב"ס ז"ל וסיעתו דאין בבכור מלוה מיוחדת אלא בכלל מלות נחלת ולא יוכל כו' עכ"ל, וכוון לדברי הרמב"ן בהשגותיו לס' המלות, ובזה קלס הוא דבריו הלה לדברי מוהרי"ב בס' מיני תרגימא שם שהשיג בזה על מוהר"י אבוהב, וממנס החבי"ב בנקיון דעתו לא הזכיר כלל את האבוהב (תע"פ שזכרו *) קודם לזה), הנה בסי' ע"ט שם הביאס ג"כ, וגס הא דהרמ"פ

תופס

*) וז"ל: ואין המקובל מלינו שהרמב"ן ז"ל בפיכוח התורה, דבריו מדוקדקים כמו שהראה לנד האבוהב שעמד על דברי הרמב"ן ז"ל ומדקדק דבריו כמו שעתין בדבור של תום' תמוד, ומקובלני מפי מורי

תופס כן להלכה וכתב וז"ל: שמורי הרב (הוא המהרי"ט) חה"מ סי' (ע"ח) חולק ע"ז בפירוש, שכדון שלו היה שמת הבכור בחיי אביו ופ"ה ביטל זוזתו מפני שהגה בלמון ירושה, וכן נראה מסתמיות כל דברי הפוסקים למתבונן בדבריהם עכ"ל, הגה לא רלה לומר על רבו כמ"ש הקלה"ח דלא רלה דברי הרמב"ן בזה, ולולו הוה שמיעי ליה לא סי' חולק:

ובשאני לעלמי אתמה על הרמב"ן ועל הגדולים מביאי דבריו, שלא העירו שבעיקר יסודו של הרמב"ן מלמון "על פני" שכתב שלא מלאתו רק על בחייו, ים פלוגתא בדרז"ל, והוא במדרש רבה כאן ובבמדבר רבה (פ"ב) וז"ל: ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם, ר' יצחק אמר בחייו, ר"ח בר אבא אמר במותו, ע"ד דרחב"ה דאמר במותו, כתב הכא פני ולהלן ה"ה ויקח אבדהם מעל פני מותו מה להלן במותו אף כאן במותו, ע"ד דר"י דאמר בחייט נאמר כאן ע"פ ונאמר להלן ויאמת הרן ע"פ תרח אביו מה להלן בחייו אף כאן בחייו עכ"ל, ועי' בס' פיוט יפות שם (להגאון בעל הפלאה ז"ל), שכפי הגראה לא רלה ג"כ את דברי הרמב"ן, שהי' תגה דמסייע לדבריו שם ע"ש:

וידידי הה"ג מוהרי"ץ מעקלנבורג כ"י [ז"ל] אב"ד דק"ב, הליט לפני (ביום ש"ק פ' תלא שנת תרט"ו) שלרעתו מ"ש "על פני בן המעולה" פירושו נגד רלונו (ווידער ווילען, טראטץ) כמו אם לא על פניך יברכך, המכעיסים לוחי על פני תמיד, וכן פירש המולר המברשים מ"ש תלחים אחריט על פני ע"ש *), ובכהן השמיעני הכתוב שלא יוכל לכבר את הפשוט, נגד ר' לון הבכור, אבל אם הבכור מחל בחיי אביו את חלק בכורתו, הוא מחילתו מחילה, אף שבאומר לא מיחם את אבא לא אמר כלום, מ"מ בכורה שלי, דמתנה קריה רחמנא, והעירני שמקלו ושרו בזה הקלה"ח ואחריו הנתיבות בסי' רע"ח עכ"ד ודפח"ח, וזה מקרוב רליתי לחי בנתיבות (סי' רפ"ח סעיף ז') שכתב וז"ל: עש"ך סק"ה, מ"ש בשם תשובת מבי"ט, והגה ספרו אין ת"י, אך מדבריו מוכח שהחב יכול לחלק הבכור מירושתו כשהבכור ג"כ מסלק עלמו כמו בשובדע דידיה שנתן לו בית בחייו עבור בכורתו ולקחו הבכור ונתרלה, ומזה רלית למש"כ בסי' רע"ח שברלו הבכור יכול לחלק לותו מירושתו ע"ש עכ"ל, ועלה ממני מלין ידע שנופא דשובדע הכי הוא שנתרלה הבכור בכך לקבל הבית עבור בכורתו? ותבע עיני במבי"ט, והגה טעות סופר נפל בש"ך, וכן ל"ל: בשם אומר בית פלוני יהי' לפלוני בני, ומה שנתתי לבני פלוני בכור בחייו יהיה לו בשביל חלק הבכורה ע"ש בתשובה הנ"ל, ולזו ענין כלל לרלוי הבכור בסילוק חלק בכורה, ותמהני מאד על המניחים, שלא תקנו את הלמון בש"ך:

ובזוהר פ' לך (ממטורדם ע"ז ב') ויאמר ה' אל אברהם מה כתיב לעיל ויאמת הרן על פני תרח אביו וגו' מאי מיריה הכא? אלא עד ההוא יומא לא הוה בר עם דמית בחיי אביו בר לח, כו' ע"כ, ובשובדי נער לך בשיס הרלוני את מאמר הלז והעירוני שהוא מוקשה, כי הרי הבל מת בחיי אדם, וכן תוך לוקח בחיי אביו ירד, וכן למך מת ה' שיס קודם שמת מתושלח אביו? למנם אם בכל אלה יש לתרץ שכוונת הזוהר הוא על אחר המבול, שנשאר עולם חדש, אבל גם מהעשרה דורות מנח עד אברהם כד נחית לחושבנא נמלא שמתו מהם בחיי אביהם, ויחי שם אחרי הולידו את ארפכשד ת"ק שנה, וארפכשד לא חי כ"ש תל"ח שנה, נמלא שמת ס"ב שנה קודם אביו, וכן עבר

מוכי שכב, שבקשתיליה לא סיו קורין אלא שדוכי הרמב"ן ז"ל "על התלמוד כמו שאנו קורין שבשו בחום' כו' עכ"ל, וכ"כ התי"ט בשם"ג: וכתב מהריק"ל בתשובותיו (סי' כ"ו כ"ז), שבספרד המציינים שבחוכה היו מפקין זקוקין לורה בחידושי הרמב"ן כו', וכבר רליתי למוהר"ל משה דלמון מפולטוגאל תלמיד מהר"י חבוהב בכללו, שכ' כמה כללים בדברי הרמב"ן בחידושיו כי עמקו מאד כו', ועתה כן מיניתו הכוחות לנאון קשמיליה שכב ימתק קלפשמון בדברי התלמוד אלו הזהיר לדקדק מאד בחידושי הרמב"ן, כי כל דבריו במקפר במתקל במלא, ואל יש בו יכול לות לחת, והתריך שם הרבה בכללי לנון הרמב"ן, ומשם יבלה המציין כמה שמקו דבריו הטולאים כו' עכ"ל:

*) ואני רליתי לחי"ז שכן כתב הרד"ק בשרשים וז"ל: וכן לפ"ד מזה לא יהי' לך וכו' לחציט על פני, כ"ל להכעיסני כמ"ש בפסוקי בשביהם עכ"ל, ועי' בתוספ פ' ויצלא ותעבוד התמה על פניו כמו לפניו וכן תמש ושוד ישמע הם על פני תמיד וכן המכעיסים לוחי על פני ומלשון תגדה: על פניו לף הוא שכוי בשפא שהיש לריך לכל זה עכ"ל, ועי' רש"י ובאתת מפקוקים אלו שהביא רש"י נראה רמיז לא פי' המדרש שלמון "על פני" הוא לנון כעס (ורליתי בחיזו טעמאות בשש"י שמוטא ג"כ הפקוק על פניכם אם לכזב) ועיין בב"ר (פ' נ"ח) ויקס אברהם מעל פני מתו מלמד שהיה רואה מת"מ מתניט כשגדו ע"כ, ונראה ג"כ שדרכו של פני מלמון כעס, ובשלח רבה (רפי"ב) ויעבור ה' על פניו שהעביר זעמו מהם, ע"ש במ"כ:

עבר חי קל"ח שנה [לאחרי] מות פלג בנו, וכן ערוג חי פ"ב שנה לאחרי מות נחור בנו, וזמת תימה רבתי, ואמרו לי מאחר ים ע"ז תירוץ נכון ומתוקן ומקובל, ולא שמלוני אלא לבדקני, ות"ל לאחרי מאחר עיינתי בזה ובקרתי היטב את סכום השנים האלה, מצאתי את המרגניתא, דהייט שלפי החשבון מת הרן בחיי תרח אביו קודם מות תרפכשד בחיי שם אביו, ובמות הרן היה תרפכשד שולחו חי וקיים, וכן פלג ונחור היו עודם בחיים ז"ת, לכן דברי הזוהר שריירין ומתיישבין והגידו לי שכן תירץ גאון אחד, כמדומה מורנו הגר"ח זלה"ה ונמחתי:

ואומיף עוד משכ"ב רש"י (שהבאתי בהערה 2) בלשון: "לפי הוא שרוי בכעס" פי' הרש"ם שר"ל כמו שעשו היה שרוי בכעס, כן גם יעקב שרוי בכעס כמותו ע"ש, ומין זה נכון כמ"ש היפ"ת (ע"ש), ומשמע כוונת רש"י בלשון "לפי" מפורשת בפירושו למדרש (פע"ב) וז"ל: "לפי הוא היה בעקה, אע"פ שהיה נותן לו מנחה, כי' יעקב שרוי לו בצער שהיה צריך לכל אלה" עכ"ל רש"י, וזהו קרוב לפירוש היפ"ת אבל לא מטעמיו, ע"ש:

וע"ד מה שתמהתי על הרמב"ן בפ' תלא, שלא הביא שמה לדברי חז"ל במדרש (ויק"ר פ"כ ובמ"ר פ"ב), לוסיפה עוד, כי גם בפ' במדבר (ג' ד') ע"פ ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם, כתב וז"ל: והנכון כי על פני יחזור על אהרון (ואיעזרו) ויימת נדב ואביהו לפני ה' על פני אהרן אביהם כו' עכ"ל, ולא הזכיר את דעת רבותינו ז"ל במדרש שם, שבין לר"י ובין לרחב"ח מלות "על פני" מוסבות על הקרוב, הייטו על כהנת אלעזר ואיתמר ע"ש (וע"ש במ"כ ד"ה ה"ג במות) *):

[ה] **וכי** קילורין עלת עמהן מסיני דאת אמר ויחזו את האלהים, ופי' במ"כ קילורין, עוגה ע"כ, ואולי פי' בתי עיניס כי כן בלשון פאלני akularu ב"ע, ועי' לעיל פי"ב קילוריס לעיניס:

פרשה כא

[א] **רבי** יודן אמר מתאוה בדוד שהיה יפה עינים וטוב רואי מיד אמר דוד אל תתן ה' מאויי רשע תחמידתא כו'. עי' במדרש שמואל פכ"ח שדרש ר' יודן הוא ע"פ ויבט הפלשתי וירא את דוד ויבזהו ר' יודן אמר נתאוה לו שהי' אדמוני ויפ"ט ע"כ, והוא תמוה לכאורה כי הפסוק הוא לומר ממש להיפוך שהבזהו והוא לומר שנתאוה לו? ונראה לי שמחמת שהוא נגלי קרא לדוד שהפלשתי הערל רצה לקחת אותו לקלון ולא רצה הכתוב לספר בגנותו, לכן אמר זה ע"ד שני נהור ולגון נקיט "ויבזהו" ושיעורו "ויחמדהו" ושוף הפסוק "כי היה נער ואדמוני עם יפה מראה" מוכיח עליו כנ"ל, וע"ל בזה לפרש הכתוב (ם"א כ') הלא ידעתי כי בוחר אתה לבן יפי לבבתך נו' ולבבתך הוא כעוי כמו קלון בכ"מ "ליקח לו לקלון" ושאול הכעיס את יונתן לאמר כי שהבחו את דוד היה שהבה התלויה בדבר ולכן אמר דוד בקומתו על יונתן נפלאתה שהבחך לי מאהבת נשים כלומר שאהבתם היתה בלתי תלויה בדבר ולמעלה מאהבת נשים וכשתרע"ל בחבות לישהו שהבה הבלתי תלויה בדבר זו אהבת דוד ויונתן:

[ב] **אם** תקום עלי מלחמה של פלשתים בזאת אני בוטח, בזאת אר"ל בשקוטרים שהכתיב לנו משה בתורה כו'. וכתוב במ"כ בשקוטרים בדת והבטחה כן משמע בערוך שקבטרום, ע"כ, בערוך לא פירש כלום ע"ז ולא נודע ממנו שום משמעות אלא שהמוסף כתב פי' שקריפטרין בל"י כתיבה עי' ערך שקריפטור, ול"ל שכ"ל כאן במדרש בגניסטרין שכ"ה הני' בשו"ט מזמור כ"ז, ומזמור פ"ד פ"ו (ק"ב, מיסטורין) אשר כתב המוסף פי' בל"י ברכת הפטר לדרכו, ונתינת שום לחבירו ע"כ, וזאת המלה נאותה מאד כאן לברכת משה קודם מותו והמלה היוונית היא ἐξιτήριον ומן הרמ"ל נעלמה המלה הזאת [עי' המצביר מנסטריין]:

[ג] **לעולם** ישקיע אדם עצמו במשניות שאם ירתק יפתחו לו אם לתלמוד לתלמוד אם להגדה להגדה. עי' מ"כ, וע"ל לפרש ירתק ידפוק [וכ"ה בדר"ל], והוא פעל נגזר מהבס מרתק, בתרוף ת"י במרתק, וכבר שימשו בפעל הזה בב"ר פמ"ה שהרתיק אחר מה"ד וע"ם במ"כ, ועי' בפ"ג דזבים מ"ג שהביא הרש"ם שם מתוספתא "תוקעו טמא רותקו טהור" ופי' הרש"ם רותקו מכה ברפיון מלשון ורתוקות וכמו עשה הרתוק עכ"ל ומין הדמיון עולה יפה, והכווכה פה שע"י לימוד המצוות יהי' לפניו כל שערי הלימוד פתוחים לרווחה

*) ופי' זה בשו"ת שואל ומשיב מ"ק בהקדמת הגאון המחבר.

לרווחה, בין תלמוד בין הגדה, מיד שידפוק על דלתם יפתחו לו:

פרשה כב

[א] **דבנישתא** עתיקא דטבריה. דכרונין ל"ל, וכ"ה בערוך [בסס ויק"ר, וכ"ה בירושלמי כלאים פ"ט ה"ד]:

[ב] **והכהן** שוחט ומקבל. עי' מס"כ הגהות ר' רפאל בס' שלמת הכהנים תורה דף ס' ע"ג, ובס' ד"ק דף ס"ט ע"ג, ובס' ת"ח ח"ח דף נ"ב ג' [ועי' הערה ט"ז למתמר שמואל בדורו בס' עץ יהודה].

[ג] **מבהה** גלגל חמה ה"ד המבינתך יאבר נין יפרוש כנפיו לתימן כו'. נ"ל כי דרים יאבר בחילוף אחה"ע, דהייט כמו יהבר יתמיך, דרך הפעיס בלפילה, תרגומו ומורחה דרשיני בהבירת, במיסון לילה ולפילה בחשוכא דלילה והבירת עי' ערוך ערך הבר, ומכאן מוכח קלת כגירסתו לא כגירסתינו חבירת:

סדר קדושים

פרשה כד

[א] **א"ר** אליעזר בכ"מ שאתה מוצא וה' הוא ובית דינו כו'. עי' בפי"ר ע"פ לסוסתי ובמ"כ שם:

[ב] **ה"ד** קדושים תהיו תני ר' חייא פרשה זו נאמרה בהקהל כו', ת"כ כאן:

[ג] **רבי** לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולין בתורה כו'. כה"ג ר"ר לוי בירושלמי פ"ק דברכות על פרשיות ק"ש, מפני שעשרת הדברות כלולין בהם (והביאו התוס' שם י"ב ב'), והכא מסיב לא תגנוב נגד לא תגנובו, ושם מסיב לא תגנוב נגד ולספת דנכך ולא דגנו של חבירך, ובתמת ל"ת דכתיב בעשרת הדברות קלי על גונב נפשות לפי הבריית במכילתא פ' יתרו ובסנהדרין פ"ו ה', ע"ש, ותח"י רלויתי להיפ"ת כאן שהרגים בזה, וחיזום שלא הרגים בזה שם בירושלמי ביפ"מ, ועי' מס"כ בגליון ס' ת"ח ח"ח דף ק"ב ה', תח"י הגיע לידי קונטרס לוח הטעות על פי' רש"פ לירושלמי זרעים הנדפס בתמסטרדם תע"ב, עס הגהות הגאון ר"ד מפהיים ז"ל נדפס שם הגה"ה שהקשה זאת, והנה במכילתא יתרו ס"פ עשרת הדברות מיתה כתיב לא תגנוב אח שם ה' אלהיך לשוא וכנגדו כתב לא תגנוב מניד שכל מי שהוא גונב לסוף נא לידי שבועת שוא שנאמר גונב לשוא ונלוף כו' עכ"ל והעיר שם בזה יהחמנו דלפ"ז דרש הלי לא תגנוב על הגונב ממון כו' ע"ש מילתיה בטעמא, לך תכני מלתתי בפסיקתא דעשרת הדברות (פכ"ה) שמביא ע"ז "תני ר"ח לא תגנובו לא תכחשו לים בעמיתו שאם נגעת סופך לשקר סופך לשבע בשמי לשקר" ע"כ, והא דתני ר"ח הוא בספרא פ' קדושים:

[ד] **אמתיה** דרבי ישמעאל בר רב יצחק כו'. דכ' שמואל כל"ל וב"ה בירושלמי יבמות פ"ב ה"ד:

[ה] **אמתיה** דרי"ש בר ר"י אמרה אנא הוינא משמשא למנוי דמרא כו'. וכתב במ"כ מגה הוינא כו' מני הייתי פורס ומציע המטה של מדוני כו', זה לא יתכן דבהדיה פסק הרמב"ם בפכ"ה מהל' איסורי ביאה דין ה' שאסור לאדם להשתמש בשאה שמציע לו את המטה וע"ש בכ"מ לכן נראה דני' הירושלמי משנגת היא עיקרית וגס להרב בעל סה"ד בערך ר"ש ב"ר יצחק ליתמיטתיה ג"כ הא ע"ש, ואח"ז רלויתי שבחשבי שגיתי בזה, כי לשון הרמב"ם הוא: אסור כו' והעשת מטה לפניו, ונראה לי ברור (לף שלא מלאתי מי שהעיר בזה) שר"ל לו שלא בפניו ובפניו דוקא לאסור, ושלא בפניו מותר, וכמו בהשתו נדה (כתובות ס"ח ע'), הרמב"ם הלי איסורי ביאה פכ"ה ד"ח, ולי"ב פי"ח דיי"ט ע"ש) יבואן טוכל לומר דשלא בפניו הוא, ועי' בברכות יו"ד ב' סדין של פשתן היעשה לו (התוספות לתלישב) ולא רלויתי קלי עליו ע"כ, ומוכרחים ג"כ שם לומר כנ"ל, ועי' תוס' כתובות ד' ב' ד"ה והעשת ובמל"מ פכ"ה מהלכות איסורי ד"ב עיי"ש, ועי' בהשב"ץ ח"ב שאלה מ"ב שכתב וז"ל: והעשת המטה בפניו דמשמע בפניו לאסור משום שהמטה הזמנה לשכיבה הוא עכ"ל:

פרשה כה

[א] **להשקות** מהן יער צומח עצים אר"ל אפילו קנה חצים לא היתה ארץ ישראל חסרה. דרים בחילוף ע' ח' כאלו כתיב לומח חציס, ומולי ל"ל קנס תלובה כי גס מ' וב' יתחלפו:

סדר אמור

פרשה כו

[א] **רומה** על השמים אלהים סליק שכינתך מביניהון . ויהי שיעור הכתוב רומה תעלים על השמים כבודך ועל כל הארץ ותן תהי לריכין לדחקו של סיפ״ת :

[ב] **ארי** דורש ואוכל כו׳ . עיין ע״ז פרש״י בתענית ח׳ ע״ת , וסוטה ח״ע ממה שפי׳ בב״ק ט״ז ב׳ , וכתב סיפ״ת שבערכין ט״ו ב׳ פירש״י כמו בב״ק , ולפניו ליתא :

[ג] **אזל** ורצד עליו וחמיה יתיה קאים גחין כו׳. כתב במ״כ אזל ורלד לפי הענין פירושו ותרב עליו כו׳ . כ״כ סיפ״ת וז״ל פי׳ הר״ן ותרב לו וכ״ה לפי עניו אבל אין לו חבר עכ״ל , ואיתה שכתו מקרא מלא תהלים (ס״ח י״ז) למה תרלדון הרים גבנונים ופרש״י רלויתי ביסודו של ר׳ אבל הדרשן רלד הוא מלשון ערבי עכ״ל וקרוב לזה בשרשים לרד״ק בשם רס״ג ע״ש וכ״ה בפי׳ תהלים לרד״ק :

[ד] **גחין** וסייח יתיה . ל״ל מפיים יתיה :

[ה] **ואשתבח** לישנא קטיל תלתיהון ובימי שאול הרג ד׳ דואג שאמרו כו׳ . כתב סיפ״ת תע״פ שלא מלינו במקרא שנהרג כו׳ כמ״ש בהגהומת שהמניד לדוד על הריגת שאול וא״ל דמך על רמשך היה דומה בעלמו עכ״ל , הביא זאת מן התהומת ורלה שאכח לפי שעה שרש״י בפי׳ למהומל כתב וז״ל ים בפסיקתא זה דומה ואינו מיושב על לבי עכ״ל , ועיין בשה״ד מהדו אינו מיושב ע״ל , ודע שתע״פ שבהגהומת שלפניו ס״פ תלת הגי׳ תר״י בנו של דואג האהומי היה בודאי הוא ט״ס , ומלבד עדות היפ״ת , שהרי מסיק שם , דמיך על רמשך דמיס הרבה שפכת הרעת טוב עיך הכהנים ע״כ , ודואג הרג לעוב לא בנו (והסה״ד לא הרגים זאת) ובפסיקתא פי״ב (פ׳ זכור) הגי׳ דואג האהומי הי׳ , ודע שמ״ם בהגהומת דמיך כתיב , כ״ה בכל הספרים שלפניו , וחידוש על המ״ם שלא הביא ע״ז ממדרש הנז׳ כדרכו הטוב בב״מ :

[ו] **בסירה** הועדה כדאתון למעגל א״ל הלא תענה אבנר בכעס אמרת בסירה הועדה כו׳ . מפירוש המ״כ נראה שמפרש הועדה בלשון הוסרה , לא יכורו ממנו (שמות כ״ה) הרגומו לא יעידון מיניה , וכן רוב לשון סור מתורגם בלשון עדה (עי׳ מתורגמן) ובדניאל ומהעדי מלכין , ולי נראה שהועדה גרסינן ברי״ם ופירושו שהדבק ונסבך בקוצים , מלשון מעורות בגידין (בויק ז׳ ח׳) וכדומה , כי ק מצינו זה הלשון בפסיקתא פ׳ שקלים ע״פ דרך על כמוכות חדק דהוא מרמיז להדא סירתא דאת מפשר לה מן הכא , והא מתערי ן מן הכא ע״כ , ובפרש״י שם במשלי „ובמדרש מגדה דרכו של עצו בקוץ זה הנסבך בגיזת נמר שם תעלתו מכאן הוא מתעורה בכאן״ עכ״ל , וכן מלאתי בערוך ערך בור שמביא לת המגדה הזאת , מירושלמי דפאה פ״ח ובסוטה פ״ח , וכתב הלשון : ח״ל כף מעולך בסירה הוערת כלומר נסבך בקוצים ואחוך ומלאו דוד ולקחו משם עכ״ל , נראה בהדיא שמפרש הוערת כמ״כ , ועי׳ בר״ק (ס״ב ג׳) שהביא ג״כ המגדה הזאת וכתב הלשון : ובדבר כף המעיל אמר בסירים נאחז כף מעילך ונקרע כו׳ ומלאו דוד עכ״ל , ורש״י שם כתב : וגם על כף המעיל של שאול אמר שמא אחד מן הסירים נאחז בו ונקרעו ע״כ , אמנם בסנהדרין (מ״ט ח׳) כתב רש״י : תלה אמר (אבנר) שמא בשעברת תלל הקוצים והסירים נכנס ח׳ מן הקוצים בכף מעילך והוא (דוד) היה טמון שם ואחבו עכ״ל , ולולי מש״כ ואחבו הוא ט״ס ו״ל ומלאו , ועי׳ במעריך ערך בור מה שמעיר ע״ד הערוך ולא הביא דברי רש״י בסנהדרין ובמקרא ודברי רד״ק , ומה שהקשה מן החית כן הקשה נ״כ בכלי יקר שם על הרד״ק :

[ז] **במ״כ** ד״ה בסירה כו׳ ובריש חקת גרס כו׳ מן גלימת דידך וט״ס הוא דבירושלמי מסכת פאה גרס מן גלגלוי ע״כ . הא״ח הגיה ש״ל לגלגוי ופירושו ג״כ מעין פי׳ הנ״כ , ועי׳ ביפ״מ בירושלמי פאה , ובמח״כ כולם לא רלו דברי הערוך ערך גלגל ה׳ ע״ש שפי׳ גלגלוי ציצית , ועי׳ ערך גל ו״ו בסוף , ועי׳ במדרש תהלים ז׳ ע״ב ואחלקה לורכי ע״ש , [וכ״ה ברד״ק] :

[ח] **ופורעין** זה לזה בפיוטין , במדרש שו״ט הגי׳ בפיוסין ופי׳ המוסף בל״ל רבית ונשך , [ועי׳ ביומר מהרי״פ] :

[ט] **שלא** יהא אדם יוצא לדרך בפחות משנים שאם יצא סופו נעשה עבד לעבדו . כ״ל שר״ל שלפעמים מתרמי שסופו נעשה עבד לעבדו , דהיינו שהעבד ימכר שהוא האדון ואדונו הוא עבדו ע״ד דתניא (קידושין ס״ם) שניה שבאו ממדה״י ואמה עמהם זה לומר זו אמתי וזה עבדי וזו חביבתי וז״ת זו אמתי וז״ע וז״ח כו׳ , וכ״ה בירושלמי פ״ק דכ״מ ה״ב , ומש״כ אם יולא לדרך בשני עבדים לא יתרמי זה כ״כ :

[י] **ויבאו** אל האשה לילה (ס"ח כ"ח) וכי לילה היה כו'. כ"ל אר"ל מדלה כתיב בלילה נראה שהלילה הוא טעם, ויותר כ"ל שהוא כמו מ"ש בתלמוד בבלי [עי' ב"מ דכ"ח ע"ח ?] וכמה ק"ר יצחק כו' כמ"ש התוס' בכ"מ, לו לולי שהלכן היה קשה להם לפרש בלילה כפשוטו משום דלין כספין וחרטין מלליחין בלילה כמ"ש במדרש חזית ע"פ מי זאת עולה ועי' בב"ר פט"ז במ"כ שם [ועי' בהד"ל] :

[יא] **ותאמר** איש זקן עולה והיא עוטה מעיל על שום ומעיל קטן תעשה לו אמו כו'. בימי עומי נמצאתי מתת דרכן אחד, על נמון הכתוב הזה (ס"ח כ"ח) מים זקן עולה והוא עוטה מעיל, שלפי דעתו מלת „והוא" היא מיותרת לגמרי (והוא רגיל לדרוש תמיד „הוא" ולא אחר) ומה היה חסר אם נאמר „מים זקן עוטה מעיל" או „ועוטה מעיל" או יותר נכון „מים זקן עוטה מעיל עולה" כן הקשה אלי הדרכן, ועל שפתיו הכרתי שים לו תשובה ט"ז, לך אגיד לא הומלתי לדברו, והשיבותי לו תכ"ד, ואמרתי שיתכן לומר ע"פ מה שאמרו רז"ל אלהים רחיתי עולים עוליס הרי משמע ? הד שמואל ואיהד דאזל שמואל ואייתי למשה בהדיה (חגיגה ד' ב') , ומ"ש ברש"י [בפי' שמואל] „כדאיתא בתענית" הוא ט"ס, (ורבינו יצעי' בפי' נמצך אחרי הטעות ?) ע"כ. ועתה הכתוב נדרש כמין חומר: מים זקן עולה היינו משה רבינו שהיה זקן ושבע ימים בן ק"כ שנה (אבל שמואל מת בן כ"ג שנה לפי דעת חז"ל, ולא נקרא זקן כ"ח ע"ד העברה) „ו ה ו א" ר"ל המים אשר אתה מבקש הוא שמואל, ע ו ט ה מ ע י ל :

[יב] **במ"כ** ד"ה למתורין, הערוך לא פירשו כו'. והמוסף כ' פי' בל"י גבול ותחום מקום הממשלה ע"כ [ועי' מהרי"ף בשם המערין] :

[יג] **ויאמר** ויאמר כשיפול בן הדד כו'. ויאמר ויאמר ב' פעמים, אלא בתמירה הרמבונה מ"ל כשיפול כו' לפיכך מ"ל יען אשר שלחה את איש חרמי מיד, והיתה נפשך תחת נפשו ועמך ת"ע, כן נראה להגיה מירושלמי סנהדרין פ' הנחנקין ה"ה, ואולי יש להגיה ב"ל כמה מצודות וחרמים אפרוס לו עד שיבוא לידך, [ועי' הרז"ו] :

[יד] **אמור** אל הכהנים ואמרת אליהם אמירה ראשונה למת מצוה יטמא והשני' לאחרים לא יטמא כו'. במדרש שמואל פ' כ"ד ובתיכה רבתי ע"פ ממרוס נרסינן חיפכה תמירה רחמונה ליפם לא יטמא, תמירה שניה למ"מ יטמא [וכ"ה בהד"ל], וכן נכון שתזכרת הטומאה קודמת לתזכרת מ"מ, ועי' יפ"ת, והנה בת"כ ובגמרא דילן נזיר (מ"ז מ"ח) ובירושלמי שם יליף טומאת מ"מ מקראי, וכ"ל מכאן סייעתא למ"כ הרמ"ם בדברי הרמב"ם שכתב בפ' ז' מהל' נזיר ה"ב ובפ"ו מהל' אבל ה"ח, דטומאת כהן למ"מ היא הלכה מפי הקבלה ע"כ, דלדידיה כל הני קראי דכהן הדיוט ודכה"ג ודנזיר (דילפי בגמרא ובירו' שם) לאין אלא מסמכתות בעלמא, ודלא כהלח"מ שם :

[טו] **ביון** שהלבישו בגדיו וראה שעשויין לו מיד כו'. עי' במ"כ, וכ"ל ס"ל כמדהו ועי' יבמות ע"ו ב', ובדרמ"ה בחמ"ע שם :

[טז] **הא** למדת שאפי' היא אדם קצר ונתמנה מלך נעשה ארוך כו' שבשעה שנמשח בשמן המשחה נעשה משובח מכל אחיו אמר דוד כו'. כ"ל דסמך עה"כ (ס"ח ט"ז י"ג) ויקח שמואל את קרן השמן וימשח אותו בקרב אחיו ותצלח רוח ה' אל דוד מהיום ההוא ומעלה, ואולי דרים מדלא כתיב מהיום ההוא והלאה, וכתיב ומעלה לרמז שנעשה עולה ונבוה, כמו שכתוב בשמואל מעלה ומעלה נבוה מכל העם, ומ"ש לכן שמח לבי קלי על שמן המשחה הוא מדכתיב מקמיס, ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך נורלי חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי שיתפרשו בודאי על המלוכה, ואולי שמיך ג"כ עה"כ דשנת בשמן ראשי כוסי רויה, ואולי שמך עה"כ בתהלים (פ"ט כ') ותאמר שויתי עזר על גבור הרימותי בחור מעם מלאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו, ודרש הרימותי בחור מעם כמו משכמו ומעלה נבוה מכל העם, הרימותי לשון רם וגבוה, ואולי ידרוש שמ"ם שויתי עזר על גבור רמז על מעשה גלית.

ולשון היפ"ת ד"ה וכתיב כו' וה"ת ושמואל מאי הוה דעתיה להלביש אותו מדיו מאחר שהם מרוכים ודוד קלר הקומה וי"ל כו'. ונראה לי פשוט דסבור היה שאול שדוד יסלק בגדיו היינו שיגביהם קלת ע"י חגורת וחגור (עי' זבחים י"ח) אבל אח"ז ראה שהיו כמדהו ממש, וכמו דמפורש במדרש שמואל (פכ"ח) נמלאו חפותין לו משולשלין ולא מסולקין כיון שראה שאול כן נתכרכמו פניו ע"כ. ומ"כ לא משולשלין כ"ל ט"ס וכ"ל מרוטלין עיין שם בזבחים :

פרשה כז

[א] **אפילו** צדיק רודף רשע והאלהים יבקש את נרדף. עפ"ז אני מבאר מ"ש במכלי (כ"ח ג') נסו ואין רודף רמב"ן ר"ל שהרשע יטוס ואין מי שרודפו, לכן יפול ואין מי שמגילו, כי אם היה מי שרודפו היה האלהים יבקש את הנרדף, וכן רמיתי מי שיפרש הקללה (ויקרא כ"ו י"ז) ונסתם ואין רודף תתכם:

[ב] **לא** אתא אלא לאתפיגגא עם בנוי כו'. כ"ל שלא לאתפרנסא עם בנוי כי תרגום במוקופין מסתעמא מתפרנס (לפי גי' הערוך):

פרשה כח

[א] **כדי** שתהא האור שולט בו. שולט בכולו כ"ל:

[ב] **ועשית** תבואה בגרניה. ועשית לותה ערמה, כ"ם בקללת ובפסיקתא:

[ג] **א"ר** יהושע סנטרך אנא. ג"כ יהושע בן לוי כ"ל:

[ד] **ר"ח** בר עוקבא בשם ריב"ח אמר מוליך ומביא מעלה ומוריד, מוליך ומביא למי שהעולם כולו שלו כו', ר"ם בר יהושע אמר מוליך ומביא כדי לבטל רוחות קשות כו'. בפסיקתא ובילקוט הגי' בהיפך וכ"ל שכן נכון עי' סוכה ל"ז ב' ומנחות ס"ב ג', וע"ש בתוס':

[ה] **א"ר** אבוי ור"נ ור"י בר אבא כו'. בפסיקתא הגי' "וכ' תבין למר דרבי יהודה וכ' נקמיה היא" ע"כ ופי' המפרש שר"ל "המחוקת שבין כ"ח וכ"ם תגלי היא כ' יודע וכ"ל פליגי בזה" ע"כ [וכ"כ במהרז"ו]:

[ו] **הה"ד** ואתה קח לך חטים ושעורים. בפסיקתא ובילקוט הגי' "מהו ללחם" והוא סיפיה דקרא ועשית לותם לך ללחם:

[ז] **רשב"נ** אמר ריבה בהן דברים כו'. בפסיקתא ובילקוט ליתא מלות ריבה בהן וכ"ל שכן נכון ומכולהו מיני קאי כ"ל שתערובות הלו המינים הם מריעים את ב"מ:

[ח] **א"ל** וכמה הות טיבו דידיה בי' קנטרין כו'. בר' קנטרין לו בי' קנטרין כ"ם בפסיקתא:

פרשה כט

[א] **ר"א** פתר קרא בה' זקנים שהם נכנסים לעבר את השנה. כ"ל שכ"ל ב' הזקנים חדת מלה וכ"מ במדרש תהלים ד', [ועי' בחי' מ"ת הרמ"ם ז"ל]:

[ב] **במ"ב** ד"ה טווקים לפי הענין פי' מעלות כו' ע"כ. הערוך גורס חווקים ע"ם ועי' מס"כ בגליון סוף פרק קמא דמ"ק בירושלמי:

[ג] **כל** השביעין חביבין לעולם, בספר יצירה חבב שביעי תחת כל השמים עי' שם:

[ד] **בארצות** שביעית חביבה כו'. ידוע כי הארץ נחלקת לשבעה מיקלמים:

[ה] **אני** ה' מלמדך להועיל מסקיד לך כמה דהדין מתאסא מסקד להדא פרתא. וכתוב במ"כ מסתפק, פירש הערוך דלכון שמעקרין בו הפרה להוליכה בדרך ע"כ. ל"ל ברור שפי' "כמה דהדין מסתפק מסקד להדא פרתא" כמו שמעיד הפרה מייסר ומדריך לותה, כן מלמדני להשד"ל במכתב הנדפס בלופה ס"ז לד 69 כי בלשון ערבית שאשאה הוא קול שהיו אנשי מזרח מצמיעים לבהמות כדי לרמוז להן שיסעו רגליהם וילכו כו' ע"ם שמפרש בזה הפסוק ומשארתיך (ירמיה ל"ט ב'), וע"ש לד 271 הסגנה על פירושו זה משום כי הפעל הזה מסתפק הוא מפעלים המורבעים אשר מרבע לותיותיהם משלות תמיד על מקומן ולא תלכנה לאבדון לעולם (ואיך יחסר בשלת ומשארתיך), ועוד כי מסתפק הוא מאני סיעין? כו', (וע"ש לד 293 מה שהשיב ע"ז השד"ל), וכמן כתיב בשני סיעין ובשני מלפין, כוודאי ברור שכן פירושו, וע"ש לד 374 שהביא מיטו"ב מפסחים (קי"ב) מזה דאתרי' זה זה לפי פירוש הרשב"ם נשרה שנוער בו בלשון הזה להבריחו מעליו לו כדי שיעשה מלאכה כו', ואח"ז מלאתי שם לקוטי קדמוניות (לד ר"ל) לשון בעל פרדס מלות המקרא בלשון ערבי "בשלמד בכלי שמכינין בו (במסתם) מעגין מלמד, וכן עב"ם: במסתם מן מעני מלמד עכ"ל, וזהו שיסד הפיטן (ביום ג' ט"פ) של מור יצע מלומדים דרבוני מלמד מרדעי כו', וע"ם בפי' הרז"ה, ממנו מש"כ וע"ד השלה נקראו הסריס דרכן כו', ולכן בי סריס ישורו (מכלי ח' ע"ז) תרגם המתרגם בי דורבני מתדורבין עכ"ל, במח"כ נמשך לחכי המתורגמן ואיו אלא שבוש כי ל"ל בתרגום שם בי רַוָּבָנֵי מִתְרַוְרְבִין כי כ"ם מנסג לשון סוריה להחליף בשלת רבבא ובטחים הבי"ת הרחשוש בוי"ו, ובמש"כ השד"ל בהו"ג לד 120, ובתב"ג בלופה (שמה ע' לד 342) לא הביא את דברי

הרמב"ן, מח"ז רלוי להחכם ר' בכה"ג שנה שמית לד ם"ע לות ק"ח שכ' זה ג"כ מסמיה דנפשיה ולא בשם אומב גר אף שבלות הקודש (ק"ו) הביאו בעלמו מלד 115 למנם להמציג עליו:

פרשה ל

[א] **ר"י** הוה מטייל סלק מטבריא לציפורין. ובמדרש הגעלם בז"ח פ' ברחשית הני' מקסרי לגוד:

[ב] **ברוח** השיבו כד"א משיב הרוח. משיב הרוח הוא בומסח התפלה, ונפלא מדוע לא הביאו מתנ"ך שמלא פעל הסבה על הרוח, ומח"ז מלאתי בם' נהר פישון לרי"ל לחטיב בדרום לפ' החזיו שהעתיק הגירסא כד"ה יסב לומו:

[ג] **וערבי** נחל אין לי אלא של נחל של בקעה ושל הרים מנין ט'. נראה לכאורה דמ"ם "של בקעה" הוא פירוש על "נחל" שיפרטו בקעה ועמק ולכן אמר "ושל הרים מניין" כו', אבל יותר נראה שהוא ט"ס וצ"ל של ב ע ל ושל הרים מנין שכ"ם בתו"כ פ' אמור וכ"ם בבבלי סוכה (ג"ג ב') ובירושלמי שם, ותורת אמת בפי אחמי"ו הה"ג (סי') [ז"ל] בהגהות ו [לסוכה שם] וז"ל: כ"ל מסוס דנחל שני מובנים לו (ל') נהר (ב') עמק (ובנחל איתן ים פלוגתת רש"י ורמב"ם שי' הוי"ט פ"ע דסוטה מ"ה) ולכן אמר כאן "בעל והרים" שהם נגד שני המובנים (בעל נגד נהר, והרים נגד עמק) שכ"ל, ומ"ש (לעיל מ' כ"ב) יסבבו ערבי נחל (שכ' המלבי"ם שהוא ביבשה) הנה כתוב מקודם בסתר קנה ובלה, ומאחריו הן יעצק נהר, ולי יש שמך קלת שערבי נחל פירושו נהר ממקרא מגלה (ישעיה מ"ד ה') כערבים על יבלי מים, על נהרות בבל כו' על ערבים בתוכה (תהלים קל"ז ב'), שמוכים ג"כ ערבים אצל נהרות, וכן נראה לשון "שגדולות על הנחל" שבברייתות שפי' על נחלי מים, וכמו שפרש"י, ומ"ש ת"ל וערבי נחל פרש"י ערבי מ"ע לשון רבים ט"כ, ולכאורה י"ל דרבנן דרשי מן ו' של וערבי דלתת לרבויי כמו בכ"מ, דוי"ו לרבויי, ומ"ש ורבנן למקדם מכ"ל, לאו הוא קושיא כ"א בימותא, ובזה מיושב הערת התום' דהמ"ל לאצטא שאול של בעל ושל הרים מכ"ל? כי נם אצטא שאול מני לדרוש דוי"ו אתי לרבויי, ויש להאריך בזה ובכ"מ, ומח"ז מלאתי להפ"מ בירושלמי שהעיר בזה:

[ד] **דכתיב** והזה הטהור על הטמא. עי' סו"ת ר"ב מסכתי שבלה פ' דף י"ג ג':

[ה] **הרי** הוא אומר במקום אחר צאו והר כו'. מס"כ הרד"ל הוא מהיפ"ת.

[ו] **וערבי** נחל כל האילנות גדלין במים כו'. בקיצור יפ"ת החדש כתב וז"ל: ולפי תוכיח כי זו היא הערבה ינן כי חיננה גדלה רק על המים יקשה הלא מלינו לחמר שלא הבר הלא גדלה נם בהרים עכ"ל, ננה לחשוב כי בכתוב דחמי' שלו הבר לישא "וערבי נחל" וזהו ללא אמת, והביאתו לחשוב כן מס"כ כאן במדרש "וערבי נחל" שהוא מהמקרא דחמי', ובאמת הוא ציון על הכתוב כאן בחמור, ועיינתי ביפ"ת ולישא זה:

פרשה לא

[א] **ותבא** אליו היונה לע"ע והנה עלה זית טרף בפיה כו' ומהיכן הביאתו כו' א"ר יוחנן אפילו אסטרובלין של רחים נמחו במים. עי' יד"מ, ומהרז"ו כתב הלשון: פירושו, לין לתה לומר שהביאתו מא"י הרי ממחה הכל עכ"ל, ושכחו מ"ם בזחים (קי"ג) שר' יוחנן סבר שלא ירד מבול לא"י ע"ם, ולפ"ז מ"ם לפילו אסטרובלין כו' היינו במקום שירד המבול, ומח"ז רלוי ביפה קול שה"ם ע"פ עיניך יועים (לף כ"ב ב') שכ' וז"ל ולין לומר דר"י פליג ואמר לחף אסטרובלין ממחה לפילו בא"י כי גם שם היה המבול וס"ל בעלה זית כדר' טרפי דהא ר"י ס"ל דלא ירד מבול לא"י עכ"ל, ועי' בפי' הרחב"ע (ז' כ"ג) שכתב והנה זאת תשובה גמורה על חסרי דעת מלחיטו, שחומרים שלא היה המבול בכל הארץ עכ"ל, ולם לי' זוכר שכ"ם דעת ר' יוחנן לא היה לומר דבור קשה כזה, אך מלאתי לו חבר הוא רבינו לפרים ז"ל בפירושו עה"ת בכ"י שהביאו החיד"א בם' נחל קדומים כתב וז"ל: ויכסו כל ההרים אשר תחת כל השמים וכי יש הר שלילו תחת השמים אלא שלא ליהן פ"ם למינים שחומרים שלא ירד מבול לא"י שנאמר לא נוסמה ביוס זעם לכך כתיב תחת כה"ש ולף א"י במשמע עכ"ל, ותפסו החולמי שם שהלא הוא כן דעת ר' יוחנן, ומח"ז רלוי שנם בם' מרחית העין בזחים שם הביא לפי' רבינו לפרים ותפסו ג"כ כנ', אך מס"כ שם וז"ל: ודברי הרב לפוס ריסטה קשיס חדא דהמינים מה שחומרים הוא שלא ירד מבול על הר גריזים לא מקרא שלא לפי שנותם

שמוציאים שמש הוא בהמ"ק ושם הוקש לנו ירד מבול כו' עכ"ל, כפי הנראה לו ראתה כ"ש בב"ר פל"ב ולא בדברים רבה פ"ג שם ליתא שהכותי הביא ראיות מקרא דלא נזכרה ע"ם, ול"נ שנפל ט"ס בפי' דרשינו ספרים ופ"ל "שלא ירד מבול על הר גריזים" כי' ולפ"ז הר גריזים במשמע, ועי' בפי' ורמב"ן לתורה פ' נח (ח' י"ח) שלא הביא ג"כ הסוגיא דזבחים ותפסו הרד"ל בפי' לפדר"א פכ"ג מוא ל"ד, וכבר קדמו טיפ"ת בב"ר פל"ב וביפ"ק שה"ש ע"פ עיניך יוסיף [ועי' שם, בן ימיני על הרמב"ע הנ"ל]:

פרשה לב

[א] **והוא בן איש מצרי** כו' כיצד נוגשין היו מצרים ושוטרים היו ישראל כו'. כ"ל דמה שדרשו כי המצרי הי' מן הנוגשים הוא מן מלת בתוך, והוא בן יום מצרי "בתוך בני ישראל" ע"פ מש"כ רו"ש כי דקדק ומלת שבכ"מ שיאמר הכתוב פלוני יצא בתוך העם לו בתוך קהל ועדה וכדומה, הרצון בו לעולם שהיה מוצא שרוי ביניהם, וזה טעם קללת שמעי, התלמי לא יהיה לו איש יושב בתוך העם הזה (ירמיה כ"ט) וזה טעם התוכחת המוזכרת בתוך עמי תכני יושבת (מ"ב ד' י"ג) ולכן יפה ז"ל שעפרון היה שופט מדכתיב ועפרון יושב בתוך בני חת כי"ל עכ"ל בהבנת המקרא שלו פ' חיי שרה, אף כאן לומר שיפה ז"ל שהמצרי הי' מוגש ומושל, ולפ"ז פירוש ז"ל סנהדרין (ק"ג) ולעיל פ"ד ומ"ר קהלת (ג' ט"ז) על ושמו בשער העיר (ירמיה ל"ט) מקום שהיו יושבין סנהדרין יש לו מקור ג"כ בפסוק, וביחזקאל (ה' ה') זאת ירושלים בתוך הגוים שמתיה כו', ותמר את משפטי לרשעה מן הגוים כו', וע"ד דרש קלת י"ל מ"ש (ברחבות כ"ד ג') לא תקח ממנה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו, כ"ל אף שהוא חשוב אלא (כמ"ש נשיא אלהים אתה בתוכנו) עכ"ז לא ירצה להתחתן עמהם, אך ליעזר לאשר כי רק עשה שליחותו כמחויב, אבל בלבו הי' (כדרש ז"ל אני כתיב) החפץ שלא תלך האשה אחריו, לכן שים קלת ואמר "מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בארצו", ואולי לכן אמר ותלך שרה כו' אחרי זקנתה, שיתמו לב בשם שהבן הולך מזקנים הוא עפ"י חלום ורפא, ולכן אמרו נשיא אלהים אתה בתוכנו (ברחבות כ"ג ה') שזה לעומת מ"ש גר ותושב אנכי עמכם (שם ד'), ואולי הביא"ת מורה ההפלגה (סופערלאטיף) עי' בהכתב והקבלה ברחבות ג' ח') בשם הרכסים לבקעה, ויש הרבה בכתובים ג' ההפלגה כו' ועי' תל"ע סי' קמ"ו, ומח"כ ראיתי שכבר קדמו (להרו"ה) בזה הרמ"ם שכתב בקיצור על מ"ש בעפרון שמותו היום מיומו שופט עליהם וז"ל: כי מלת יושב עם מלת תוך מורה על הממשלה כמו בתוך עמי אנכי יושבת עכ"ל, ועי' ביפ"ת שם שהשיג עליו ע"ש, ואנכי התבוננתי שבכתה מקומות שיאמר הכתוב "בקרבו" הוא ג"כ לכוונה הזאת להורות ניגוד שרש וממשלות, ועי' ב"ק (פ"ח ח') מקרב אחיך ממובחר שבאחיך, וכ"ה בירושלמי קדושין פ' עשרה יוחסין (הביאו התוס' בסיטה מ"ח ע"ב)) מקרב אחיך תשים עליך מלך, מן הגרועים שבאחיך, וכ"ה לקמן בשם רבה פ"ט ע"ש בגליון, ועי' רש"י פ' שמיני בקרבי אקדש, בבחירי עכ"ל, ובזה אני מבין היטיב דרשת חז"ל בספרי שופטים (פיסקא קס"ב) למען ירבו ימיך על ממלכתו הוא ובניו שאם הוא עומד תחתיו, ואין לי אלא זה בלבד, מניין לכל פרנסי ישראל שבימיהם עומדים תחתי' ת"ל הוא ובניו בקרב ישראל כל שהם בקרב ישראל בזו עומד תחתיו עכ"ל, ומ"ש ברחב (יהושע ו' כ"ה) שהיה יהושע ושבט בקרב ישראל עד היום הזה, דרשו חז"ל (מגילה י"ד) לתגיירת ונשבה יהושע וילמו ממנה ח' נביאים, ומזה כ"ל שמ"ש בפסוק שלפני זה (ו' כ"ג) ויושיבו את רחב ואת בית אביה ואת כל משפחותיה הושיבו מחוץ למחנה ישראל, שלכאורה תיבת הושיבו מיותרת? ולפ"ז י"ל שמשיעור הכתוב כך הוא שאת כל משפחותיה הושיבו ויימים מחוץ למחנה ישראל (שלא נתגיירו) אבל את רחב ואת בית אביה החיה ישראל עד היום הזה שממנה ילמו נביאים: והא דח' נביאים הוא בריימתא בספרי בהעלותך (פ' ע"ח) ועי' בריש מדרש רות, ומש"ם, והגמון בע"ז (מגילה שם) במח"כ לא ראתה בפיוט הספרי כמ"ש בגליונו:

[ב] **ר"ל** אמר במסטירין של ישראל הרגו כו'. כ"ל דלמה כרבן דלמרי בע"ז (פ"ו) הזכיר עליו את השם והרגו וקרלו כאן מסטירין של ישראל שעליו נאמר לכן ידע עמי שמי ולא ידעוהו הומות וכ"ל כד"ה הלהרגני אתה לומר, ויטמנהו בחול טמנו בפני ישראל שנמשלו לחול כד"ה והיה מספר ב"י, שכ"ה בש"ר שם:

[ג] **גן נעול אלו הבעולות**. לולי שמלו כי בע"י ניני אמה:

[ד] **רבי הונא** אמר בשם בר קפרא בשביל

בשביל ד' דברים נגאלו כו'. במכילתא פ' בא פ"ה הגי' ר' אלעזר הקפר עוי' מצ"ע בגליון שבת קכ"ח ב':

סדר בהר סיני

פרשה לד

[א] **כ"ב** פעמים כתוב אשרי כו'. כד נחית למניינא הגה הגה כ"ה פעמים אשרי, ומצאתי ביפ"ת שהרגיש בזה וכתב דז"ל דכל דכתיב בחד מזמור לא חזיב אלא חד זמנא ולהכי אשרי נאוי פעמ ואשרי אדם לא יחשוב כו' (ל"ב ה' ב') לא מיחסב אלא חד, וכן אשרי יושבי, ואשרי אדם עוז לו (פ"ד ה' ו') וכן אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' אלהיו (קמ"ד ט"ו) ע"ל, ומה יעשה עם אשרי אדם בעוה"ב (פ"ד י"ג) אשרי תמימי דרך, ואשרי נוצרי עדותיו (קי"ט ה' ב') אשרי שומרי משפט בכל עת (קל"ו ח' ט'), אלא לא יחשב אשרי שיחתי ונפץ (קל"ז ח' ט'), אלא לא יחשב כל הני תלתא ג"כ, לא יהיה כ"ה י"ט? ומצאתי ג"כ במדרש תהלים מזמור ה' תני דבר"י בן קרחה עשרים אשרי כתיב בספר תהלים כנגד עשרים הוי שבעם יפעי, אמר ר' תמה אני היאך למדנו ר' יהושע עשרים אשרי כתיב, ואני אומר עשרים ושתים ולמה כנגד עשרים ושתים אותיות כו', והגיון שהוא ע"ם וע"ל כ"ה, ורמיתי בם, מעשה רוקח עה"ת פ' ויחי שהביא המאמר דמדרש תהלים בשם הילקוט והקשה וז"ל אבל תמהני מאד שספרתי ומניתי לאשרי שבתהלים ומצאתי כ"ה פעמים אשרי והוא דלא כמאן ע"ש, [ועי' רז"ו]:

[ב] **גומל** נפשו איש חסד זה הלל הזקן כו'. רמיזתי בם, מנן אבות להרשב"ץ (אבות פ"ב מי"ב) שכ' וז"ל: וכן אמרו בהדר"ג הלל כשהיה נכנס לבהכ"מ היו אומר לעשות מצוה מני חולך שלא יתקלקל הגוף, היו נכנס לבית המרחץ היו אומר לנקות הגוף לפי שנברא בצלם ודמות ק"ו מהקונין של מלך, ע"כ, וסיים הרשב"ץ ע"ז: והלשון אשר כזה לשוי אומר שהוא לשם בצלם אלהים אבל אני אומר שהוא מצלח ה' לצלות בצלם אלהים ודמותו עכ"ל:

[ג] **אמר** להם לעשות מצוה. עי' שבת כ' ב', ובכ"י שם ובשלטות פ' בראשית:

[ד] **והן** מעלין לו מזונות. בערוך ובמערכי ערך שלגין הגי' מעלין לו שלגין, וכ"מ בילקוט מצלי רמז תתקמ"ד הגי' ומעלין לו סודרין ועי' לעיל פ"ה:

[ה] **במ"כ** ד"ה מה אלא כו' במסכת מסקין שהוא סוף שמה סדרים כו'.
עוקלים הוא סוף שמה סדרים, ומ"ש המדרש מסקין כ"ל שכוון על מס' מועד קטן שנקרא אלא הקדמונים מס' מסקין, והמ"כ נראה שכוון למס' מכשירין ובאמת כן מצאתי להרמב"ם בפי' בפרק ח' דעדיות מ"ד שקרא למכשירין מסכת מסקין ע"ש:

[ו] **ח'** שמות נקראו לעני כו' מסכן שהוא בזוי לכל כו'. וכתוב במ"כ שהוא בזוי כו' ועל הלך לא מפרש בים טעמא כו', בילקוט מפרש שכל נכסיו הלכו לו, והרז"ו כ' והוא מפורש בכתוב ויהוא הלך לחיים העשיר במצל גד לדוד והוא כפשוטו על שהלך ממקום למקום עכ"ל, ובאמת שם בכתוב אין מפורש כלל שפירוש הלך עני, ומדרבא נראה שפירושו מורח הגון, ורמיתי בם' בן טון (למהרלו"י) על ב"ב דף קמ"ו, שכ' במדרש פ' בהר היכא נמי שם הלך בקרא דהוד ונראה דל"ל שהוא שם מוצלל דאל"כ התם נמי שם מורח ופירש"י פ"ז דברכות שהם מורחים עניים מ"מ לינעו שם פרטי כיון דשכיח גם עשיר עובר מורח בהכשניא ויתכן נמי הלך כו' עכ"ל, ולשון מנומנם כדרכו, ולפי היפ"ת הגי' חלך, והוא מפורש במקרא עליך יעזוב חלכה, חלכחים:

[ז] **אר"נ** כי בגלל הדבר הזה אהן עלמא מדמי לגלגלא דאנטילא דמילא מתרוקן דמתרוקן מתמלא כו'. בערוך ערך מעטל הגי' בר קפרא אומר השוה"ז דומה לגלגל דמתמלי ומתרוקן מתרוקן ומתמלי, [ומעטל פי' במ"ע דלי, בל"י כו']:

[ח] **תני** בר קפרא אין לך אדם שאינו בא לידי מדה זו אם לא הוא בנו כו'. עי' שבת קנא ב' ומ"ש בגליון:

[ט] **במ"כ** ד"ה כהדין סמיא כו' שקורא לותם מרוחים ל' ממשלה כו'. עי' רמ"ח ח"ח ב"ב ט' ל' ומ"ש:

[י] **ר"ש** יהב לר"ע שית מאה קונטירין דכספ כו' נסב יתהון לספריא ולמתניי' וכו' נסאתיה וחמי ליה ספריא ומתנייא כו' א"ל אית ב"נ יהב מגן אפוכי דידה הן היא כו'. עי' מ"כ, ומצאתי בם"מ כתובות (ד"ל ע"ח ד"ה המבזבז) שהעתיק להמדרש הלז וכתב ע"ז בזה"ל: ומשמע לי דה"פ לית בר מן דיהב מגן פי' שמין לו ונותן כל שאר לו דהא המבזבז לא יבזבז יותר מחומש ופירוש מגן בחכם כלומר על לא דבר נותן, ואפוכי דידה היכן היא

פי' שכרו היכן הוא, ומצי ליה מדכתיב פזר נתן לאביונים וכו' פירוש אע"ג דהמצדיק אל יצדיק יותר מחומת מ"מ אם עבר ופזר לדקתו עומדת לעד פירוש לעולם יהי' לו ממון כדי לעשות לדקה ולא יחסר לו, וים לנו לחלק דלא תמרין הכי אלא לתלמוד תורה וכמו שעשה רבי עקיבא אבל לחלק לעניים לא כו' ועוד יש לי לפרש המדרש בענין אחר ומין להתריך עכ"ל, ומאחר שכתב הוא בעצמו שים לו פי' אחר בדברי המדרש, הרשיתי לעצמי לומר: אני אפרש כי גם פירושו גם פי' המ"כ לא יתכנו היטיב בביאור המלות, וכ"ל שר"ת כי' סבור שר"ע הרשה לו מה שקנה בעד המעות או שסבור שלווה להם המעות, ומלאו וכי יש אדם שמוכן מעותיו בחנם, לי' המצר מכירה של השדה לו שטר חוב (כי אפוכי בל"י שטר) והשיב לו יש לי שטר טוב מן דוד מ"י שכתב בם"ת פזר נתן לאביונים לדקתו עומדת לעד, ועי' במס' כלה פ"ק המעשה הלז של ר"ט ור"ע בשיוויס, וביומה"מ סי' ק"ן הביא בשם גמ' דמס' כלה אריכות יותר ע"ש:

סדר בחוקתי

פרשה לה

[א] **עד** שנעשו חטים בכליות. עי' מס"כ בגליון תענית כ"ג ג':

[ב] **ונתתי** גשמיכם בעתם כו' והניחום לדורות הבאים להודיע כמה חטא גורם לקיים מה שנאמר עונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם. בתו"כ הגי' לקיים מה"כ עוותיכם הטו אלה וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע מנעו הטוב מכם ע"כ, והגה בירמי' (ה' כ"ה) כתוב המקרא כמו שהועתק כאן במדרש וכן הועתק ג"כ בתענית שם, והוא נכון ויפות כאן לפי דקאי על המקרא שלפניו, ולא תמרו בלבבכם גירא נא את ד' אלהינו המותן גשם יורה ומלקוש בעתו שבועות חקות קציר ישמר לנו, אבל מה"כ בתו"כ "וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע" שהוא פסוק בישעיה (נ"ט ב') מאי שנאי הכא? וכ"ל עפ"י שרשיתי בחלופי גרסאות של קעניקעט בישעי' שם מביא גירסת בשם תנ"ך כ"י "מנעו פנים מכם משמוע" ולפ"ז גראה שהיה כתוב בתו"כ וחטאתיכם מנעו, ובא מעתיק אבר הי' לפניו ג"כ הגירסא בישעי' וחטאתיכם מנעו פנים מכם משמוע והוסיף התיבות הללו, ואח"ז מעתיק אחר הגיה את הכתובים כמו שהם לפניו ויצא הענל הזה שאתערבבו שני הפסוקים יחד:

פרשה לז

[א] **א"ר** שמעון בן יוחאי כשם שבנדרים בל יחל ובל תאחר כך בערכין בל יחל ובל תאחר. כ"ה בתו"כ, וכ"פ הרמב"ם בריש הלכות ערכין והכ"מ לא הערה מקורו, ובתו"כ איתא נדר בערכך הקים ערכין לנדרים מה נדרים בבל תאחר למלמו לף ערכין בבל תאחר למלמו יו"כ, וכ"ל שכ"ל כמו כאן, ואולי חסר כאן ובתו"כ ככל היוצא מפיו יעשה כמו שכ' הרמב"ם, ואח"כ מצאתי להיעב"ץ במגדל עוז גולות מיס סי' ו' לוח ב' [שיין המקור להרמב"ם הנ"ל וכמוה"כ]:

[ב] **מן** אילין אתרוגיא דמינוקיא מקלקלי ביום הושענה כו'. עיין רש"י בסוכה מ"ו ב' שמביא את המדרש הלז בשינוי הגי', ועי' מה"כ הרמ"ל בית"ס ב"ק פ"ה סימן יו"ד ע"ש שהאריך בזה, ועי' מה"כ הרד"ל בהגהותיו ונלאה כי שכח רש"י הנ"ל:

מ ת ת י ה

מדרש רבה במדבר

פרשה א ב

[א] **מיכן** אמרו אשה שהיא מצנעת עצמה כו' ראויה היא שתנשא לכהן כו'. כ"ל שרמז על מאי דאיתא בירושלמי יומא ובבבלי נגיד קמחית:

[ב] **הר** חורב הר סיני כו'. עי' תענית ט"ז ע"ז ע"ב בס"י וט"ס רס"ח חמ"ג, ובס' המכריע חידושי תענית, וביפ"ת שמ"ר פ"ב סי' ו"ו ובב"ר פכ"ה סי' ט' (ושם שכח להביא מן המדרש הלז), ועי' תולדות רס"י ועי' בפיוט ב' דשבועות ה' קנני ר"ד על פסוק בטרם הריס הטבעו, ועי' בזית רענן פ' וירא וחתם סופר יו"ד סי' רל"ה, ועי' בס' דברי חמת בדרשות דרום ח' בשם יקוט רלובני שבשעת קבלת התורה נעקר הר המוריה ובא למדבר סיני כו' ע"ש:

[ג] **והגוים** מחורב יחרבו. נראה דדרים תמ' על הגויס מוסב למעלה ולמטה עמ"ס המ"כ ברים דברים רבה ומס"ס:

[ד] **במ"כ** ד"ה משומיהם, משה שלחם להתעניג ולהדריכם בכל דבר נרכם ע"כ. והוא לה"כ את משה העם הזה, טרחכם ומשאכם:

פרשה ב

[א] **אל** תרחיקו מן הארון יותר מן אלפים אמה כו' ובן הוא אומר אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה. רלתיתי לר"ם לגיירו בס' כלי יקר שם בשם הרד"ק וז"ל: והכריח הרד"ק ז"ל ממ"ש במדה בפתח לא בסו"ת מורה על מדה ידועה שטיח אלפים אמה של תחום שבת הידועה ע"כ, ובפי' הרד"ק שלפיכך לא נאמר זה בלשון כתב בזה"ל: ומ"ש במדה בפתח הבי"ת שמורה על הידועה אלא במלאכת המשכן עכ"ל, וכוונתו על מדת האמה לא על האלפים:

[ב] **ויתן** יואב את מספר מפקד העם כו' אלא עשה שתי אנפריאות גדולה וקטנה הקטנה הראה לדוד הגדולה לא הראה לו כו'. בפסיקתא פי"ח הגי' שתי אנפריאות עשה ס' גדולה וס' קטנה והניח את הגדולה בפונדתו, אמר הריני נותן את הקטנה שם יעלה חימה אז אומר הרי טולסם הריני נותן לו את הגדולה ע"כ, וכ"ל שבאו לייחב בזה ג"כ השני כתובים המכחישים זא"ז בשמואל כתיב ותהי ישראל שמונה מאות אלף איש כו' ואיש יהודה חמש מאות אלף ובד"ה כתיב, ויהי כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש כו' ויהודה מרבע מאות ושבעים אלף איש (וכבר הקשו זאת בברייתא דל"ב מדות מדה ט"ו, וכן בפסיקתא שם הקשו ג"כ ותירץ ריב"ל תיכף אחר (עי' רש"י ורד"ק)) והכוונה לפ"ז שמייחב המדרש הסתירה, שאמר שני חשבונות, וכן מלאתי בפירוש במדרש שמואל (ספ"ל) הכא לא אמר ותהי ישראל ס"ח אלף איש ולהלן לא אמר ויהיו כל ישראל ס"ח אלף ומ"ח איש אומר מעתה שני פתקין עשה אחד מרובה ואחד מועט אמר שם מקבל את המועט אין אני נותן לו את המרובה ע"כ אבל בב"ז יוקשה לכאורה מדוע עשה שני פתקין גם לא ידעו איזה הי' החמתי, גם מדוע עשה ההפרש בין המרובה והמועט בסך הלז, ונראה לי עפ"י מש"כ בעל העקידה (שער ל"ח) וז"ל במה שנמנה סכום המספר האות מתחלף בב' ספריס כי בכתן בספר שמואל כו' וכבר נדחקו הפרושים והמדרשות בישובן ולא יכולו כמ"ש רד"ק ז"ל, אמנם הנראה בזה שהלו הכתובים בתו (בעניו זכור (שמות כ') ושמור (דברים ה')) לגלות על חכמת המעשה הזה שהי' נתעב לעשה שעל כן נסתכם בידם במספר ישראל בעשות ג' מאות אלף איש יתר לו פחות ומספר יהודה בשלושים אלף ע"כ, נמור מעתה כי כוונת

המדרש ג"כ לומר שמשתבש בידם מספר ישראל, ומחכי לרוב התשבוטות עלה ביד יותב שני מספרים חלוקים, וזהו השני פתקין של השתי תפריטות:

[ג] **במ"ב** ד"ה מפקד לשון חשב כו' ומלתתי בקונדן יש מספר הוא המניין בפרטות, ומפקד הוא המנין בכלל ע"כ. עיין במדרש חזית ע"פ אחת היא (ל"ב ד') ולכאורה ויתן יותב את מספר מפקד וגו' מספר זה המנין מפקד זה הסכום, ופי' המ"כ מנין רשמי בתי אבות, סכום מנין הפרטים עכ"ל, [ולפי הפי' במ"כ שבכאן י"ל להפך מנין הוא הפרטים, הסכום הכללי סך הכולל]:

[ד] **מה** אם בשעה שהיה כועס עליהם כך היה מחבבן כו'. עי' פסחים פ"ו ב' תר"ל לפי' בשעת כעסו של הקב"ה זוכר את הרחמים שנא' כו' ואולי מה שהיתה שם ור' יוחנן אמר מהכא ורחמתי את לא רוחמה (ע"פ ברש"י) קאי ג"כ על מאמר ר"ש, וכמו שאמר ר' יוחנן כאן במדרש:

[ה] **ונמצא** בשושבין שלה דבר של לוגמיא. פי' בל"י דבר שאב לא יפחה (מ"ע) ומה נאות לכאן? וכפי' המ"כ כ"ה בויק"ר (פפ"כ) דבר של שמלה [וכ"כ במ"כ עלמו בדפוס ישן ונשלם בדפוס ווילנא]:

[ו] **מה** על פני האמור להלן בחייו אף על פני כו'. עי' רש"י בחומש פ' יתרו (כ' ג') ופ' ותתחנן (ה' ז') לא יהי' לך אלהים אחרים על פני, כל זמן שאני קיים ע"כ והוא דרש המכילתא, ועי' מש"כ בויק"ר פ"כ [וכש מבואר]:

פרשה ג

[א] **שבטו** של לוי כו' ומלין עצמן לפיכך משה מקלסן. כ"כ הרמב"ם בפי"ג מהל' מיסודי התורה הל' ג' וכ"ה בספרי בהעלותך ע"פ ויעש את הפסח:

פרשה ד

[א] **כולם** חשים אגודיהם. במעריך גורם לגורי הס (בשתי תיבות) פי' מלאים סולת כמו זית לגורי עכ"ל, [ועי' הרד"ל]:

[ב] **אש** תמיד כו' לא תכבה כו' אף במסעות כו' ור"ש אומר אף בשעת מסעות היו מדשנין אותה. כ"ה הגי' בירושלמי יומא ספ"ד, ובתו"כ פ' לו מזקר טעות במש"כ שם אף בשבת ול"ל אף בשעת כמ"ש כאן ובילקוט, וכן הגיה שם הגר"א, ובהגהות שבשם תומת ישרים, והק"א שגה בזה שם בפירושו וכמו שהעיר עליו הש"ק ומאד יפי תמה על הרב דקעמפינא שגם הוא נמשך אחר הק"א ותקל בשיטום הגירסא, והוא בעצמו הביא את הירושלמי ולא הרגיש הגירסא הכתובה שבשם, ועי' בס' מעין החכמה ל"ב ב' לות 104 (ומש"כ שם בשם המת"כ הוא טעות ול"ל יד"מ) ונעלם מאתו טעם פלוגתתהון שמבואר בירושלמי שם, והמלבי"ם לא הביא מהירושלמי מ"ש ר"י ודשו וילון כו':

[ג] **המלך** דוד מפזז ומכרכר כו' הופך אספירים ומשוייר לפניו כו'. פי' המ"כ מספירים ומשוייר, מיני בנדים מרוכים דרך לציעות כו', עי' מו"ע ערך מספירום שכתב בל"י כפות רגליים עכ"ל, ולא נהירא כלל פי', ואכני מלאתי שבל"י Επειρος בגד מכסה וביחוד בגד קיץ דק, ומש"כ ומשוייר פירושו ומרקד כמ"ש מכרכר, [והמבדיר פי' כדולר כו', וע"ש הערה מ"ו]:

סדר נשא

פרשה ו

[א] **יקרה** היא מפנינים אפילו מזה שהוא נבנם לפני ולפנים. כתב הפ"מ פ' הבוגד ז"ל דלפי פירוש כפשוטו היינו וכל חפציה לא ישוו בה ע"כ, וכ"כ המהרש"א בחא"ג סוף הוריות, ול"ע פשוט דדרשו כן מן הכתוב, דכתיב מפניים שממעטו שני פנימים והוא יותר נכון לדעתי [ע"ש בפ' מכ"ם], ומ"ש במ"כ ד"ה יקרה היא וגו' דרים ליה בגמרא דידן סוף מסכת הוריות כו', ליני יודע מה חידוש מלא שם? הלא מפורש בה"ג כאן מזה שהוא נכנס לפני ולפנים, וזהו ג"כ כי מי מבלעדו נכנס לשם:

פרשה ז

[א] **א"ל** הקב"ה לגיחזי אתה אמרת וגו' ולקחתי מאתו מאומה כו' ומומו אתה נוטל כו'. כתוב במ"כ מלומה לשון מוס שמן הכרת המל"ף נכרת ורש"י פי' שהכתיב הוא מומה ע"כ, כ"ה מפורש בירושלמי פ' חלק "מומה כתיב", אף שבכל הספרים שבאו לידי

המ"ם גם הכתיב מתומה בפ', וכן רמ"ב בהגהת הסרסים והיפ"ח בירושלמי שם כתבו שלא מצאו כן בשום ספר הגה רחיתי להחכם הנזכר קעניקעט שמביא גירסא זו מתוך כ"י, [ועי' מ"ש לפ' מלכים שם מביא ג"כ לתירוסלמי דחלק והסדר, ושמחת קעניקעט מובא גם בס' מספרת סופרים]:

[ב] **ואומר** אתי מלבנון כלה וגו'. עי' במכילתא פ' בא ספי"ד ובמדרש תי"ר ע"פ אתי מלבנון ויובן הלא כאשר הגחליט:

פרשה ח

[א] **וזה** יקרא בשם יעקב אלו ג"צ. כד"ה וגלוה הגר עליהם ומספחו על בית יעקב (ישעיה י"ו):

[ב] **ההד** (ס"ב כח) ויבקש דוד את פני ה', ארשב"ל ששאל באורים ותומים א"ר אלעזר טעמיה דרשב"ל אתיא פני פני כו' וכתיב התם ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו וגו'. ג"ל ומאל לו במשפט האורים לפני ה', וכ"ה ביבמות (ע"ח ב'), והק"ע והיפ"ח בירושלמי קדושין הביאו ממדרש הכהן ולא מצאתיו בגמרת דיבמות שם, ובזה יתי מבין מ"ש בקדושין (ל"ג ב') ג"ר אלעזר כל ת"ח שאין עומד מפני רבו כו' ואימא מורא ריבית ומורא מסקלות? ר' אלעזר פני פני גמר ע"כ, ולכאורה מ"ש "ר' אלעזר פני פני גמר" הלא "ר' אלעזר" כאן הוא לך למותר, והג"ל "פני פני גמרינן" עי' לקמן פ' בהעלותך, אלא שהגמרא רמזה שמציאו שר' אלעזר פני פני גמיר, ואמנם אח"ז רחיתי שאין זה דיוק כ"כ שכן מציאו ברים סוכה (ס' ב'):

[ג] **א"ל** הקב"ה דוד אינו שאול שנמשח בשמן המשחה. עי' מש"כ הרמ"ע בתשו' סי' ק"ב וז"ל וכבר נתלעו על שאול מה ממשח בשמן המשחה או בחפרסמת דכיון דכתיב ביה פך ולא קרן ומסתברא לן בשמן המשחה כו' עכ"ל, ולא הי' לריך לסברת דיליה מה הי' זוכר מהמדרש דכאן שאמר מפורש השאול נמשח בשמן המשחה, וכ"כ רש"י בכריתות (ס' ב') וכ"כ הרמב"ם בהלכות מלכים פ"ג ה"ו ע"ש, ומ"ש הרמ"ע או בחפרסמת דכיון כו' נראה שרמז לדברי הרד"ק:

[ד] **כתוב** אחד אומר ויאמר איש ישראל אל החוי (יהושע ט') וכאן קרי ליה אמורי אלא מן האמורי היו ולמה קורא אותן חוי על שעשו מעשה חוי כו'. עי' בב"ר פפל"ז אלא חוי בכלל אמורי, ועי' יפ"ת ב"ר פכ"ז שהקשה לך כתוב בם' יהושע שהחוי הי' בתרגום והשלימו עם ישראל אחר שכתוב בם' דברים שהכפתורים השמידו את העוים (והם החויס בחילוף ח' בע' לדעת הרמב"ן) ויעקב תחתם? ותירץ שהלך החוי למשפחות כו', ואפשר עליו שהכה את מה שאמר במדרש כאן:

[ה] **ר"י** אומר וכי תרומה מקריבין מת"ל אשר יקריבו כו'. בספרי הגי' וכי תרומה מקריבין לכהן, ועי' מש"כ רש"י (בפי' התורה) שר"ל והלא הכהן עלמו מחזיר עליה בבית הגרנות ע"כ, ועי' ברמב"ן, וגי' הכתוב מסייעא לפירושו:

[ו] **לפי** שהוא אומר ראשית בכורי וגו' אבל לא שמענו מה יעשה להם ת"ל אשר יקריבו לכהן לו יהי' בא הכתוב ולימד על הבכורים שיהיו נתונין כלן לכהנים. פי' הרמב"ן שעדיין לא למדנו בבכורים שיהיו במתנות כהונה כלל, ובכאן הוא שלימד עליהן תחלה שיהיו נתונין לכהן אבל אחרי כן חזר ושנאה בפרשת מתנות כהונה בכורי כל אשר בארלם לך יהיה שפשט חזר ושנה גם כן תרומה וקדשים כדי שיכלול כל מת"כ יחד ויכלות בכולן ברית מלח ועוד לדברים שנתחדשו שם בפרשה כל שהוא בבריתך יהכלנו ולמדנו עוד מכאן שיהיו הבכורים לאחרי משמר סיקריקום ואינם לכל כהן שירלה כתרומה עכ"ל, ומש"כ אבל אח"כ חזר ושנה כו' שפשט חזר ושנה כו' שם כדברי רש"י בזבחים (מ"ד ב') ד"ה אשר יביאו ע"ם, (ועי' בתוס' מנחות ע"ג ע' ד"ה זה גזל הגר), ורחיתי בם' מסכיל לאיתן (מנחות פ"ד ב') שעל מ"ם שם ר"ח אמר כולי קרא דבכורי כל במנחות אחירי כו' כתב וז"ל מכאן כ"ל לגיסב הבריתא דספרי הביאו רש"י בפי' החומש בפ' נשא ט' ותמה ע"ז הרמב"ן דהא מקרא מלא דבכורים נתנין לכהן מבכורי כל אשר בארלם לך יהי' ע"ם אבל למאי דאמר הכא בשמעתין דלא אחירי אלא במנחות מ"ם ע"ל, ומלבד מה שהפריז על המדה לומר שתמה ע"ז הרמב"ן שבאמת הרמב"ן לא תמה כ"א פירש ובאר בריחותא, הנה מה שיסב ע"פ הגמרא דמנחות כבר קדמו בזה הגאון בעל מג"ל בם' זית רענן על הילקוט ע"ם שאחר שפירש פירוש הגון לפי גירסת המדרש שיהיו נתנין כולם לכהנים הביא פירוש הרמב"ן וסיים במלים קלריס כדלקו "ובמנחות (דף פ"ד) מוקי קרא

דפ' קרח במגחות ע"ם וס"כ לק"מ עכ"ל, ומח"ז רמיתי בסוף ספר זהב שיבה להתלגחזי שבתלג ע"ד הספרי הלז מהרב החסיד מו"ה גבריאל חיספיריגסה ז"ל חיים נפת והוא ייסבו נ"כ ע"פ הגמרא דמגחות (וע"ם שתירץ נ"כ לף תליבא דר' משרשיא דאמר דכתובי כל מיירי בציטוריס, ועו' נ"כ מש"כ המניה בד' פיורדא תנ"ב), ובס' עץ החיים להר"ח מבוטלפיא פ' נשא רמיתי נ"כ שמביא הקושיא הזאת על הספרי ושתירץ הר"נ חיספרגסה ע"ז וחידוש על שלשת הרועים שלה הרג"א והתלגחזי והתבועלפיא שלא הביאו כלל את מ"ם הרמב"ן ותירוץ הרג"א הוא כעין דברי הרמב"ן, ועו' עוד בס' זר"א על הספרי שיפה העיר על דברי הזר"ע שה"א להעמיד הספרי ע"פ נמ' דמגחות שהספרי בפ' קרח (פיס' קי"ז) דרים הלו קרח דכתובי כל כו' בציטוריס לא בתרומה ע"ם:

פרשה ט

[א] **וכן** אמר הקב"ה לאברהם אבינו כו' לאותו זרע שיהיה מיוחס אחריך כו'. עי' בט"ז חגיגה (נ' ע"ח) ד"ה שהי' תחלה לגרים ומס"ם בגליוטו:

[ב] **ד"א** נקראו מרים ע"ש שמארירים את הנוף ומבעירין את העון כו'. עי' מ"כ ויד"מ, ול"ב שבל"ל ד"ה נקראו מארירים ע"ם שמקלקלים את הגוף ומבזבזים את העון, תרגום מרגליות מקלקלין (ודלים מארירים בחילוף רי"ם בלמ"ד כמו מלמטתיו ת' תרמוטיו) ר"ל שהמים בודקים ומרגלים את הגוף של האשה אם חטאה או לא ומבזבזים את העון, [בדפוס ממשטרדם ובידי"מ סם כתוב ומבזרין, אך במ"כ הגיה ומבערין ועו' ת' ירו' המארירים ב ד ו ק י ח, ועו' המשתדל]:

[ג] **חד** זמן איעני דרשה. עי' במ"כ ועי' מש"כ במדרש קהלה:

[ד] **אף** הוא שבר לה בית והיה מעלה לה מזונות ולא היה מתייחד עמה אלא בפני בניה וקרא ע"ע הפסוק הזה יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי. עי' במ"כ, ועי' בירושלמי סוטה פ"ח שפירש שם היפ"ם והפ"מ לפי שהי' כהן ושבויה אסורה לכהן ע"כ, נראה שמפרשים שקאי זה על רחב"ו וכן כתב הפ"מ בסוטה יגעתי בתחתי להוליאה מביתי הסבים, אמנם הק"ע פי' שקאי זה על ר"ז בן הקנד (וכן פירש בכתובות פ"ב) אך סיים הלשון: ומפסר שרחב"ו כהן הי' ועליה קאי, ול"ל שאשתו היתה נחשבת ע"י נפשות שאסורה לף לבעלה שרחל עכ"ל, ואמי תמה עליהם כי הדבר ברור שקאי על ר"ז בן הקנד ויגיד עליו ריעו הבבלי שעל מתניתין דס"ר זכרי' בן הקנד המעון הזה כו' הביאה בריתא תנא ותעכ"ל ייחד לה בית בתלינו וכשהיא יולאה יולאה ברחש בניה וכשהיא נכנסת נכנסת בסוף בניה ע"כ, וכ"ה בתוספתא שם (פ"ג) ותעכ"ל ייחד לה בית בפ"ע וניזונת מנכסיו ולא מיחדה עמו לגלג ע"פ בניה ע"כ, ולגו שם הדברים המתורים בירושלמי וכאן במדרש לף הוא שכר לה בית כו', ומש"כ וקרא ע"ע הפסוק הזה יגעתי באנחתי ומנוחה לא מלאתי, וכ"ה בירושלמי בתובות וסוטה, ולף שהפסוק הזה הוא נלות לגיו, ובפרט לפי פירוש החמתי שקאי זה על ר"ז בן הקנד וכמ"ש הק"ע בכתובות יגעתי באנחתי בשעת אנחה, דהיינו בשעה שנכנסו לירושלים יגע עלמו לשמרם כדי להעיד עליה ולפ"ה לא מלא מנוחה עכ"ל, עכ"ז נראה לי להניח שע"ל יגעתי באנחתי לשעה בכל לילה מעתי בדמעתי ערשי אמסה, שזה הפסוק יותר נלות לעניו, ות"ל מלאתי במדרש שו"ט מזמור ו' וז"ל: יגעתי באנחתי זה ר"ז בן הקנד שאמר לחכמים המעון הזה כו' ת"ל אין לדס מעיד ע"פ עלמו התחיל בוכה וממתה בדמעות מטתו שהיתה אשתו יושבת אללו והי' יודע שאשתו טהורה לו ולא היה מכירה מפני גזירת חכמים והיה קורא הפסוק הזה יגעתי באנחתי ובכעס שבכעסתי עכ"ל:

[ה] **במ"כ** ד"ה ט' שנים ויוס אחד שבעילתו בימים כו' ובילקוט מביא בה ט' שנים ובודאי ט"ם הוא כו'. הז"ר תיקן כן, וכן הקרן אורה סוטה על דף כ"ה (ד"ה ולאיתי) תיקן כן, ולא זכר את המ"כ והז"ר:

[ו] **תני** מבלעדי אישך פרט לשקדמה שכיבה אחרת לאישך שאם שכב בעלה עמה אח"כ אין המים בודקין אותה. וכתוב במ"כ ה"ג פרט לשקדמה שכיבה אחרת לאישך כו' ופי' שאם שכב הבועל עמה קודם שבא עליה בעלה מימיו כו', בירושלמי סוטה פ"ח ה"ג ליתא שם הלשון "שאם שכב בעלה עמה אח"כ אין המים בודקין אותה" ולכן נמצאו המפרשים הק"ע והפ"מ בפי' הברייתא אחר הבבלי (יבמות ל"ח ת' סוטה כ"ד ב') שפירשו מי שקדמה שכיבת בעל לבועל ולא שקדמה שכיבת בועל לבעל, היינו דבעינן דוקא בתופן שבעלה בא עליה, דמבלעדי אישך משמע שבעלה נתן בה את שכבתו קודם לסתירתה כמו שפירש"י בסוטה (ולא תיירינן כלל כאן במה שאם בא אח"ז הבעל אין המים בודקין אותה, שזה יליפין מן ונקה האיש מעון) ולכן פירשו שהקושיא והא תניא קאי על האמנה דקתני ושבעלה בא

בדרך (שמיטה שותה ואם שותה אין המים בודקין אותה) וכאן ממהר הכרייתה שהמים בודקין אותה על כל ב"ב שהיא מקבלת מעלה אחר השעבוד? (והמ"כ הרכיב אחרי ריבוי לפי הבבלי והירושלמי ביחד ובאמת לא יתכנו, ומר אחא הגמון ז"ל קילר בהגהתו), וע"ז מבני כאן ביודע כאן בשאין יודע (כה"ג בירושלמי וכאן יותר מהגי' "יודע" שבכאן) ועי' בהגהות מר אחא ז"ל לסוטה ר"פ כאם על תוס' ד"ה כאם, ומש"ם בגליון:

[ז] **אבל** בזמן שאין האיש מנוקה מעון כו' שאין המים בודקין אותה כענין שנאמר לא אפקוד כו'. עי' מש"כ בגליון הספרי:

פרשה י

[א] **שוקין** זה העולם שנשתוקק הקב"ה לבראתו כ"ד ועלי תשוקתו ומנין שבה"א ויכלו השמים והארץ וגו' ואין ויכלו אלא לשון תאוה כו'. ל"ל ומין ויכל, ואולי על קרא דויכל אלהים ביום השביעי, ודלא שייכו כמשמעו דמ"כ הוא סותר לקרא דויברכו אלהים את יום השביעי ויקדש אותו והייו דקאמר חמדת ימים אותו קרית, אבל קרא דויכלו השמים הוא כמשמעו וכתרגומו ומשתכללו (ב"ח או"ח סי' רפ"ו אות ג') ועי' ב"י שם בשם שבלי הלקט שהביא הב"ח שם וכן מביא הב"ח בשם הכלבו דמשמע בתרגום ירושלמי ויכל דתרגם וחמיד עכ"ל, וכ"כ התבודדתם, ובתרגום ירושלמי שלפנינו ליתא, ומש"כ הב"ח דמ"כ סותר לקרא דויברכו ים להוסיף ע"ז מהא דשייו הזקנים לתלמי וכתבו ויכל ביום השני (כמ"ש לעיל בב"ר פ"י ובמגילה (ט' ע') וירושלמי שם) וע"ש בב"ר (פ"י) ר' אחא לר' יסמעאל בר"י ל"ל שמעת מאדיך מהו ויכל אלהים ביום השביעי לאמאמה! כו' ע"ש שהביא ע"פ הדרש, וכן מוקלם שיהא בתרגומו בין ויכלו לויכל ויכלו תרגם ומשתכללו ויכל תרגם ושלי אולי ג"כ הכוונה ליתב הספירה:

[ב] **ר"ת** ב"ר חייא בשם רבי יוחנן כתיב ואת שבתותי קדשו (יחזקאל כ') במה את מקדשו במאכל ובמשקה ובכסות נקיה. ר' יוחנן לטעמיה דקרי למלאי (דהוה לביש בשבתא, ני' המלאות) מכבדותי (שבת קי"ג ע"ב) ואמר מנין לשיטי בגדיש מה"ת כו', ואמר רחב"ל אר"י גמלי הוא לת"ח שיהא במעלים המטולמים לשוק, וכל ת"ח שממלא רצב על בגדו ח"מ ע"ם עוד, ועי' בשמלתות ר"פ ברמתים שמביא תניא ג"כ יוחנן לריך המלם שיהיה לו שתי עטיפות ע' של חול ועי' של שבת וכ"כ במדרש רות פ"ד ע"פ ורחלת ובירושלמי ספ"ח דפאה אלא דשם הגי' רבי חנינא ובזוהרי הוא ע"ם וע"ל ר' יוחנן שמיטו בתרי לותרי דס"ל כן, וכ"מ הגי' ר' יוחנן בהג"מ פ"ל מהלכות שבת, וכל זה נעלם מן הגמון הבקי ר' יצחי' ברלין ז"ל בש"ם שכתב על המימרא דר' יוחנן הנ"ל שהעתיק השלמות כנ"ל "לא ידעתי מקומו בש"ם דילן "עכ"ל, גם מש"כ "גם נודע דר' יוחנן לא נזכר בשום כרייתה" ע"כ, שכח לפי שעה מש"כ התוס' בכתובות ד' ח':

[ג] **במ"כ** ד"ה והוא לומר, מלעיל קאי שמחר שכשבד על שפתותיו כו'. הוא ט"ס כי על פי שפתח חרופה קאי לכתיב בלותה פרשה:

[ד] **למי** פצעים חנם על עסקיה נפצעת חנם שהכהן פורע את ראשה ואוחז בבגדיה כו'. לולי דרים פלעים כמו פרעים כי רי"ם מתחלף בל' מזמסר"ן (שמות לדעתי לרוחתי (מיכה ג') ת' לגוואתי, לפד עורב (שם ד') ת' רפד) או שכוון על מ"ם שם נקרעו ושם נפרעו, ודרים פרעים כמו בלעים מלשון בלע שמרתו ודרשו בזה פורפרי' דיליה:

[ה] **עיניך** יראו זרות כו' ד"א שיעשה את המצות זרות כ"ד נערת זדים כו'. דרים זרות כמו זדות בחילוף לו"ת בני"ם הדומים בשכתב:

[ו] **הבוני** בל חליתי אוי לנואף שאינו לומד דעת ממה שעברו עליו כו'. דרים חליתי מלשון כמה לא חלי ולא מרגיש:

[ז] **תנו** שכר לאובד ויין למרי נפש כו' על האובד אומר שישכח הטות שהוא רישו ועמלו ועל מרי נפש הוא אומר שימותו לו בנים ובנות והוא מר נפש והיין ישמח לב כו'. לולי סמך ע"פ נפשה מרה לה (מ"ב ד') הכתוב גבי המומית בפות בנה, וכן בתוב (ש"א ל' ו') כי מרה נפש כל העם איש על בניו ועל בנותיו ושם לא כו' רק שביה, ועי' מה שהרבו ע"פ ומחריתה כיום מר:

[ח] **משא** אשר יסרתו אמו כו' תורה שמסרתו לשלמה שנקראת אם לומדיה כ"ד (משלי ג') כי אם לבינה

תקרא אם כתוב, ולמה נקרא הדבר משא כו'. עי' מס"כ בגליון שמ"ר פל"ד, ודרשה דשם ממלת נ"כ בגמרא בבלי ברכות פ' הרואה דף כ"ז וכן תרגם הכשדי ומתמ, וכ"ל שסמכו על מ"ש (משלי ז' ד') אמור לחכמה אחותי את כו', ושם קרא את החכמה אחות יוכל לקרותה נ"כ שם וכתוב (חיוב י"ז) אמי ואחותי לרמה:

[ט] **ריב"ח** אומר לא חייבן לגיירן ולקרבן כו'. מלות לא חייבן ל"ל לא חייבן וכ"ה במדרש שה"ש ברחם [וכ"כ הרד"ל] והמ"כ לא ידע מזה לכן טעה בזה מאד:

[י] **אחד** היה אברהם לא היה באותן ימים כיוצא בו. כ"ל שלכן דייקו לומר בשותן ימים לפי דרשתם בב"ר פל"ד מין דור שמין בו כאברהם:

[יא] **הרשעים** קודמים לשמם נבל שמו כו' אבל הצדיקים שמן קודמם ושמו אלקנה ושמו ישי ושמו בועז ושמו מרדכי ושמו מנוח כו' אותיבון כו' ושמו לבן כו'. כ"ה ברוח רבה ע"פ ולנעמי מודע ושמו בועז ובמדרש שמואל פי"ח, ורמיתי בתוה"ח פ' ח"ס ע"פ ולרבקה אח ושמו לבן כו' וז"ל: לדבריהם ז"ל שאמרו כי הצדיקים שמם קודם להם ד"ל ושמו בועז ושם תמים מלימלך אבל הרשעים הם קודם לשמם ד"ל נבל שמו וגו' מ"כ למה לקח הכתוב סדר הצדיקים בלבן הרשע ולתת טעם לדבר ים להעיר כו' ע"ל, והוא פלא שרשה רמזים המדרש ולא רמה לחריתו כי הוא בעצמו הקשה מלבן, ותירצו ר"י ור"ב שלבן חיפו שם עשם כ"ח תומר וכ"ה בב"ר פ"ס:

[יב] **אבל** הצדיקים כו' דומין לבוראן ושמו ה'. ל"ל ושמי ה' לפ מודעתי להם (שמות ו') וכ"ה ברוח רבה, [וכ"ה בחי' מ"ה הרש"ם ז"ל]:

[יג] **ושמו** מיכיהו לפי שהיה מקבל אורחים נכתב שמו כו'. עי' פ' חלק ד' ק"נ ב':

[יד] **ויאמר** חי ה' אשר עמדתי לפניו אם אקח כו'. עי' ירושלמי יומא פ"ג וקדושין פ' ומדרש קהלת (דף ל"ב) שמי שיודע שם המפורש לסור לקבל משום מדם (ועי' שו"ת ח"ס או"ח סי' קל"ח שהעיר מהליטע וכבר קדם בזה בפסקי לקנטי סי' ס"ו ובית"ס חולין פמ"ט סי' ט') ועי' בז"ב ל' קדושים (ס"ג ב') שמכח להביא את הירושלמי הנ"ל:

[טו] **במ"כ** ד"ה הלופר, לפ מלתתי פירושו כו' ומולי לריך להיות השומר ע"כ. לופר הוא תופס נגבים ומשמיש השוברים על מקי המדינה, כ"ה בל"י עי' ערוך ערך מרכילופרין:

[טז] **יביא** אותו כו' זו אחת משלשת אתים שהיה ר' ישמעאל דורש בתורה. מלה מזה שכ"י לפ היה דומה מתין רבוין, עי' מס"כ בגליון ב"ר פ"ח:

פרשה יא

[א] **מהו** בכל אשר יפנה ישיע נצח באיזה זכות כו' שהיה עני ואוכל חולין בטהרה כו'. לפ רלתי במפרשים סוס מקור ומסמכתא שבי' שמואל אוכל חולין בטהרה, ול"ע פשוט ממ"ש (ש"ב כ') ולפ דבר שמואל מלומה ביום שהוא כי אמר מקרה הוא בלתי טהור הוא, שמוכח מזה שהיה אוכל בטהרה, ומח"ז לתי בפסיקתא דר"כ פט"ו פ' החודש בפי' הגר"ז מרגליות שמביא ממדרש סו"ט (מזמור ז') מדכתיב וירם הטבח הסוק והתלי דלפי שהי אוכל בטהרה כי' משמרו לגרכו עכ"ל, וז"ל לתי שכ' מדכתיב וירם הוא לשון תרומה, והעיר הרמ"ס בפי' לסו"ט שם שסם כי' קדשים מה שהקריב שמואל ומה זה רמיה שהי' שמואל אוכל חולין בטהרה? (ופשוט דהרמי' הוא ממה שנתן לו שמואל) (והרם"ב בפי' על הפסיקתא החדש דף מ"ד אות מ"ב לפ הזכיר בשמו), ובחמת כ"ל שתיבת "שהמר" בסו"ט שם היא מיותרת, והמי וירם הטבח הוא דיבור בפני נפשיה ועי' בזרע אפרים שם מה שמביא בשם מרפא לשון דלכך נבי בעלת אוב כ' והלם ותעש עוגות מלות לפי שהיא היתה טמאה והוא הי' אוכל בטהרה הוצרכה ללום בחי פירות כמ"ש המג"א בהל' שבת סי' ומי פירות יין מחמיצין ודפח"ח עכ"ל, ומ"ש בשם המג"א הל' שבת כוון לסי' ר"פ ועי' בהלי ר"ה סי' תר"ג, ומ"ש בשם מרפא לשון ג"כ לפ בחמת שם, ומלתתיו בפ' דעת קדושים דף כ"ט ע"ד והוא הביא מהל' ר"ה ול"ע בפ' המרף ובפ' ככר לשלן:

[ב] **ד"א** ישא ה' בשעה שאתה עומד ומתפלל כו'. כל הלשונות הללו ע"פ יפה הוא מספרי (מלבד מ"ש לחמר הקב"ה בשם שהם מסתים לי פיוס כו' שהוא מבבא ברכות (דף כ' ב') ולישתא בספרי) והרומילי מפסוק שבר לפ יפה פיוס והתירוץ כלן קנ"ד כלן

כתן (תנז"ך חיתת ג"כ בר"ה (י"ז ב') ובבה"ג (ע' ב') ועי' בתוס' מה שם וז"ל: לפי הפסק לא משמע שהקב"ה נותן את פניהם דלא כתיב ישא ה' פניך ומשמע שיפנה תניך להשיש לך שלום ובספרי נמי דרים שיסיר הקב"ה פנים של זעס מיהו הש"ם חשיב ליה כאלו כתיב פניך ועפי ה"ל להש"ם לתקשויי מהכא נשאתי פניך נם לדבר הזה לעזע ומן ויחן ה' פני ליוב עכ"ל, ומש"כ ובספרי נמי דרים כו' מיהו הש"ם כו' שלא בדקדוק כתבו כן דהכא בספרי נמי דרים ורמי הני קראי אהדדי ומשני כמו הש"ם ועוד יותר כי הספרי השווה בפירוש ישא ה' פניו עם הכא נשאתי פניך לעזע, ומ"ש שיסיר פניש של זעס הוא ליפנע לחבירע? ולחיתי להמרם"ח בחת"ג שם שכ' על התוס' וז"ל אני לא אבין מי הניד להם דלא ישא פניש הוא פניש של אדם כו' ע"כ, ובמח"כ לישמעיטתי' מש"כ התוס' בר"ה שם וז"ל פשטי' דקרא דאשר לא ישא פניש לפני אדם קאי שלין טעת פניש בשביל גדולתו ועושרו או באדם זקן וכעוה פניש כדכתיב אשר לא ישא פניש לזקן כו' עכ"ל, ובתוס' שה קאנו ושמכו עמש"כ בתוס' ר"ה, ודע שמש"כ בר"ה שם הראי' מן אשר לא ישא פניש לזקן היינו מדוקדק קצת דלא כתיב שם אשר לא ישא פני זקן, ופניש לזקן היכא נמי לפרושי דפניש לעזעת קאי, ומש"כ התוס' דעפי ה"ל לתקשויי מהכא נשאתי פניך לוט, י"ל בפשיטות משום דגבי לוט לא אמר הקב"ה בעצמו אלא המלאך:

פרשה יב

[א] **באותה** שעה שמע משה קול נאה וקול משובח. בעקילס שער ע"ד הגי' [שמע משה] קול הדר [כו'] וע"ש שכתן טעם לג' קולות הללו:

[ב] **לשעבר** היה משה עומד והיה הדבור בא לתוך אזנו כמין סילון. עי' במ"כ כמין סילון, כמו אמת המים ההולך בלחש ובמחת עי' ערוך ערך סלן ע"כ, ולי נראה שהוא מלשון הסול והסילה שפירש"י בשבועות (דף ד' ב') "תחיכת עץ חדודה" ור"ל שמשמיעת הקול בא בחזו עם מעט יסורין ומכאוב לכן נתאדם פניו, אבל כיון שנעשה המשכן שמע קול נאה ומשובח ונעים בלי שום מכאוב ועצר, כן הי' ר"ל לפרש בכאן, אמנם עיינתי לקמן סוף הסדר ומשמע להדיא שהוא מלשון סילון החוזר שפי' בלשון יווני לשון ומרזב והכוונה שהקול הי' הולך ביושר לתוך אזנו של משה ולא היה פוסק לגדדים לכוש ג"כ לתוך אזני זולתו ככל הקולות הטבעיים שכל הקרוב להם ישמעום בשוה, ולכן המשיכו למרחב שילכו בו המים בשווי וביושר לבלי לפנות הילך והילך, ולכן יאות הכתוב שמביא המדרש לקמן שם ירעש על בקולו נפלאות, שנפלא היה הקול הזה, ומשונה משאר הקולות, והמ"כ שפי' כמו אמת המים שהולך בנחת ובלחש הוא שיבוש:

[ג] **מרכבו** ארגמן זה השמש שהוא נתון למעלה והוא רוכב במרכבה ומאיר לעולם כו'. עי' פדר"א פ"ו וכן נמצא מליצה כזאת לחכמי היוונים הקדמונים בספורי המיטולוגיע, [ועי' הר"מ לע"ז פ"ג מ"ג גורת חמה כו', ועי' בתורים ישים למקרא קדם שם מלכים ב' כ"ג י"ל (מתת הר"י בעהלק י"), ועי' מ"ש ח"ב פי"ל]:

[ד] **ומנין** שהתורה מלובנת בדבריה שכן כתיב אז ראה ויספרה כו'. לולי כוונתם לפרש ויספרה מלשון לבנת הספיר:

[ה] **והוא** אין משרה שכינתו אלא על המיוחסים שבישראל. עי' מש"כ בגליון המלולות פ' וירא [בש"ם לוח ט"ו]:

[ו] **ושומר** אדוניו יכבד זה יהושע כו' מה כבוד עשה לו הקב"ה לפי שכך אמר ליהושע ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים וגו' ולפי ששמש אדוניו זכה לרוח הקדש כו'. עי' עירובין (ס"ג ע"ל) דמיעים מלעזר דכתיב ולפני אלעזר הכהן יעמוד ולא מסכחן דמילטריך ליה יהושע ע"כ, ועי' מש"כ בגליון תוס' סנהדרין ט"ז ע', ועי' מש"כ המ"כ ד"ה ושאל לו ודבריו נכונים וכמו תתן ביומא (ע"ל ב') אין נשאלין אלא למלך ולאב"ד ולמי שהציבור צורך בו, וע"ש בגמ' (ע"ג ב') מנה"מ אר"ח דש"ק ולפני אלעזר הכהן יעמוד כו' (וע"ש מש"כ בגליון) ועי' בספרי פנחס (פי' קמ"ח) ולפני אלעזר הכהן יעמוד שהיה יהושע צריך לאלעזר ואלעזר ליהושע ע"כ, וכתב שם המפרש בעל ז"ח "תימה מזה לא נמצא בכתוב שאלעזר צריך ליהושע" כו' ואיתמיטתיה כל הכ"ל, ופירוש ושאל לו, בעבור יהושע, וכמו דכתיב (ש"א כ"ב) ושאל לו באלהים:

[ז] **וכן** אתה מוצא במשה, שנתן נפשו על ג' דברים נקראו על שמו ומנו

ואלו הן דינין תורה ומשכן כו' משכן מנין שכן את מוצא שהיה משה מחזיר על האומנין בבל יום ובכל שעה ללמדם כיצד יעשו את המלאכה כו' לכך כתיב על כל דבר ודבר כאשר צוה ה' את משה כו':

כ"ל בדיוק כתב המדרש כאן לשון "האומנין" ולא "בצלאל" (כמ"ש להלן זה בצלאל שעשה המשכן כו') לפי שדרך על האומנין היה מצניע שלא יפנו מלאומה, אבל בצלאל בחמת היום מכפי אבר אמר לו משה והסכימה דעתו לדעת המקום כמ"ש ביהו' פ"ק דפאה ובב"ר פ"ח והביא רמ"י בפי' החומש בפ' פקודי ע"פ ובצלאל ב"ח ב"ח למט"י עשה את כל אשר צוה ה' את משה, אשר צוה אותו משה אין כתיב כאן אלא את כל אשר צוה ה' א"א, אפילו דברים שלא שמע מפי רבו הסכימה דעתו למה שנאמר למשה מסיני ע"כ, ומש"כ המדרש "על כל דבר ודבר" הגה לא נמצא זה בפ' ויקהל אלא המשכן וכל כליו, רק בפ' פקודי אלא בגדי כהונה נמצא זה על כל דבר ודבר, ומצאתי ברמב"ן בפ' ויקהל (ע"פ ויעשו כל חכם לב) שהרגיש בזה וכתב וז"ל: והנה לא הזכיר במשכן וכל כליו "כאשר צוה ה' את משה" אבל בהלה (הפקודים) [פקודי] בבגדי כהונה יזכיר כן בכ"ד ודבר, והטעם כי כלל מלאכת המשכן בפ' שאמר בסוף ובצלאל ב"ח ב"ח עשה את כל אשר צוה ה' א"א כ' עכ"ל, ורלתי בם, הכוזרי מ"נ סי' כ"ג אבל וז"ל: כמו שהיה במעשה המשכן אשר אמר אבל מלאכה ממנו ויעש בצלאל את הארון, ויעש כפרת, ויעש ירישות, ובכל אחת מהם כאשר צוה ה' את משה, ר"ל בלי תוספת ומגרעת ע"כ, וכוונה שאמצך אחרי לשון המדרש, לך נזדקק בלשונו טעות במה שפרש הארון והכפורת וירישות של"ל אלא כלל הלשון "כאשר צוה א"א וכבר עמד עליו המוסקאטי, ואולי ט"ס ול"ל "ועל כל אחת מהם אמר עשה את כל אשר צוה ה' א"א" וכוון על הפסוק הרים פקודי וכמ"ש הרמב"ן:

[ח] **שלא** היה זו מעל גביהם וכה"א ויברך אותם משה כו' א"ל תשרה השכינה במעשה ידיכם. ז"ל הכוזרי הנ"ל שם, ואתם בה בממרו וירא משה את כל המלאכה והנה עשו כו' ויברך אותם משה והיה שמוך להמלאתו חול השכינה כו':

[ט] **מעלה** נשל אהרן יותר מבניו כו' שיצק על ראשו משמן המשחה מה שלא עשה לבניו. ל"ע מכמה פסוקים שגם בני אהרן נמשחו? אח"ז ראיתי להגהות מלבי"ם בפי' לתו"כ פ' ט סי' מ"א וסי' קע"ג שהעיר בזה:

[י] **מכיון** דכתיב וימשה אותו ויקדש אותו מאי זה דבר נאמר וימשחם ויקדש אותם. לכאורה נראה שדייק כפל הלשון אבל לפ"ז יוקשה מדוע לא דרים על כפל הקידוש כלום, לכן כ"ל שדייק מדוע מקודם כתיב הפעל ונפרד מן הכנוי, וימשה אותו, ואח"ז כתיב וימשחם, הפעל נקשר עם הכנוי ביחד, לכן דרים שמשחם אח"ז כולם, כאחד, או משיחה בעוה"ז ומשיחה בעוה"ב ביחד, ועי' בם' דקדוק הלי' שפי' כן על זו"נ ברלש, ועי' סנהדרין (ט"ז ב') ושבועות (ע"ז ג') לותם במשיחה ולא לדורות במשיחה ועי' מכות (כ"ז ב') נ"כ ברכות ר' יאשיה ור' יוחנן על תיבת לותם, וע"ש בתוס' ד"ה ר' יאשיה ובמל"מ פ"ח מהל' כלי המקדש סי"ב, ולפי הגראה מספרי (וכן ממדרש להלן) הדרשה מניד שבמשיחתן של אלו הוקדשו כל הכלים לע"ל הוא מכפל, כ"ש ר' ליבו מכיון דכתיב וימשה אותו ויקדש אותו מאיזה דבר נאמר וימשחם ויקדש אותם, וכ"כ הגאון מלבי"ם, ובזה מיושב קושית המל"מ שם ועי' מש"כ בפ"ב מה' מעשה הקרבנות ה"ט ואח"ז ראיתי בם' אהלי יהודה על הספרי פמ"ד שכ' בזה, ול"ע לעת הפנלי, והרמב"ם בם' המלות עשין ל"ה ובחוק הביאו את הספרי ע"ש ובתוספתא רפ"ג דסוטה ובבו"ת חיים שאל ח"א סי' ע"ב:

[יא] **במ"כ** ד"ה שבמשיחתן של אלו גרסינן כו'. בד' וויניציא שהיה לפני המ"כ נדפס "במשיחתן", ומ"ש במ"כ ועיין לעיל דף קע"ז סוף ע"ב כו', בדפוס בבבתי נדפס וע"ל (בר"ת) ופתרונו ועיין לקמן דף קע"ז סוף ע"ב והוא מדפוס וויניציא ס"ו, שם הוא פי"ד:

פרשה יג

[א] **עשרה** זהב, אלו הלוחות שהיו בארון שהיה בהם עשרת הדברות. וכתבן הקב"ה שכתוב עליו ידיו גלילי זהב כמו שאיתא לעיל, או לפשר כי כמו שכיון את השיר היפה בשם מכתם מן כתם הטוב (זהב טהור) כן רמוי לכתוב את עשרת הדברות בשם: זהב, ויש להוסיף לזה כי בערבית השיר הנכבד שיותר לכבוד מלך וגבור יקרא ג"כ בשם מדהבה:

פרשה יד

[א] **ד"א** אפרים מעוז ראשי מדבר ביהושע שהיה משבט אפרים והוא עשה מלחמה בשבת שנאמר ויהי ביום השביעי וישכימו כעלות השחר ויסבו את העיר כו' שאין שבעה לעולם בלא שבת כו'. וכתוב במ"כ שלין שבעה כו' וכל יום משבעה ימים היו מקיפין אותו הרי על כרחך שחלו את השבת וכן הוא בירושלמי פ"ק דשבת כו', עי' בב"ר ספמ"ז שהביאו שם המ"כ שבירושלמי ילוף לה מדכ' וביום השביעי תסובו כו' ודייק ה' על השביעי, השביעי הידוע וזהו שבת עכ"ל, ובחמת לא מפורש זה שם, אלא ויהי ביום השביעי שהוא שבת ימים וכתיב וביום השביעי תסובו את העיר שבע פעמים ע"כ, אלא שהיפ"מ פירש כן דמה' יליף כן ע"ש, ממש הק"ע פי' דדייק השל"ה וביום הז' תעשו כן ז' פעמים ולא קאמר אלא תסובו ש"מ שביום השביעי לא הי' יום מעשה עכ"ל, וכ"ל רמיה לפי' הק"ע מהא דמביא הירושלמי מקודם הפסוק דכה תעשה שבת ימים לפי פי' היפ"מ הוא מיותר ולפירושו נכון דמביא הלשון תעשה דכתיב על השביעה, ממש מה שפי' המ"כ כאן, מלבד שהרמיה לעשה מוכרחת דלפשר לומר (כמו שהקשה היפ"מ שם) שהז' ימים היו בלתי לוקים והי' הפסק יום השבת ביניהם, וז' דקאמר הוא למעשה הסיבוב, מלבד זה הרי כאן במדרש מפורש דכבוש העיר הוא ביום השביעי היה בשבת, ולדבריו אין רמיה כ"א שביום אחד חללו את השבת בהקפה, אבל אין מוכרח שהיה זה ביום השביעי דמכ"ל דברשעון בשבת התחילו? ולפי פירוש הק"ע, הרי מ"ש כאן במדרש הלשון "שאין שבעה לעולם בלא שבת" "וא"ת לז"י בלא שבת" ר"ל שאין יום השביעי חלוי שבת, ול"ל שהפשר שסמכו על מ"ש (ו' ט') רק ביום הזה "סבבו את העיר שבע פעמים" שהמאמר הזה מיותר, כי מבואר מקודם שבכל יום משבת היתים סבבו פ"א, וביום הז' סבבו ז' פ, אלא דשיעורו ביום הזה רק סבבו כו' דהיינו לפי שהיה שבת לא עשו בלעדי הסבוב שום מלאכה רק סבבו ותו לא, או אולי דיוקא הוא מ"ש כה תעשה שבת ימים דהל"ל בשבת אלא דכתו סבבו ש"מ שבת ימי המעשה שהיו כתוב אלא ג"כ שבת ימים תעשה כו' וביום השביעי כו':

[ב] **לפי** שהמעשה הוא מכפר על האדם כההיא דתנינן תשובה ומע"ט כתרים בפני הפורענות, ואותו כתר הוא כנגד המנורה כו'. כ"ל שניסת המדרש היתה במשנה "כתרים" הריבוי מן כתר:

סדר בהעלותך

פרשה טו

[א] **באו** עמו שמשין סיבבו מיכן ומיכן מנורה של זהב לפניו כו'. בתגחומת דפום ווילנא ומנחומא ווילנא הגי' סובקין [מכאן ומכאן], וכ"ל שר"ל תבוקה של חלב שר"ה בל"ר, ובא במדרש תנוח (פל"ו) קרינין ובקרן שפי' המו"ע קרינין בלוי"ר תבוקה של שעוה, וסבקין בל"י תבוקה של חלב (והרז"ו שם שנה והעתיק להיפך) ואני תומר שמש"כ בפסיקתא (פמ"ג) והיה אהרן מכאן ומריס מכאן טועים קורקות והרא"ם לא ידע לפרשו, שזהו קרינין, והרז"ו כתב בהשערה מיני גרות ותבוקות גדולות עכ"ל:

[ב] **וכן** יעקב אבינו נסתו בכל אותן הצרות בעשו ברחל בדינה ביוסף כו'. כ"ל דתיבת ביוסף מיותר, כי הלי ויבך אותו הוא קדים ממעשה דיוסף, ובתגחומת הגי' בשמעון ובבימין והוא ג"כ ט"ס:

[ג] **במ"כ** ד"ה ישומם מדבר וכו' ה' לשומת של שמחה כתובים ישומם ותגל פרח תפרח ותגל לומר שיחזרו למקומן אותן ה' דברים שחסרו ע"כ, שכח סוף הפסוק לף גילת ורנן (כי פרח תפרח ויגל לשון שמחה) ויהיו חמשה, ישומם, ותגל, ותגל, גילת, ורנן, [וכ"כ ברז"ו] ושוא נראה שעיקר דרשתו הוא מן כ ב ו ד הלשון נתן לה ושי' ביומא (כ"ח ב') מה שדרים ע"פ ותכבדה דחני:

[ד] **אלא** אמר ר' אלעזר נאמר כאן פני זקן כו'. עי' בגליון לעיל פ' ח':

[ה] **וחייב** להקדימו לכל אדם בכניסה וביציאה כו'. לכאורה צ"ע דהנה הרמב"ם הלכות ברכות (פ"ז הלי"ב) כתב אין מכבדין אלא כו' בשעת כניסה ע"כ, וכ"ה בדמ"ז פ"ו לכניסה הגדול קודם ליציאה הקטן קודם ע"כ [עי' רד"ל] ומנחתי ב"ה בתגחומת פ' זו הגי' וחייב להקדימו ס ל ו ם בכניסה וליציאה ע"כ, ומ"ז רמיתי בספרי דברים (פ' י"ג) ותמוה:

ותמימם ברחמיכם רחמיכם בכוסיסה ובוליטה נכנם רחמן ויוצא מחרון ע"כ וכה"ג בילקוט, והגיה הח"ה על הילקוט ס"ל נכנם מחרון ויוצא רחמן, וכן הוגה בגליון הילקוט ס"ל בהיפך, וכה"ג בדה"י בחומש:

[ו] **בכורות** מנין כי לי כל בכור. עי' מס"כ בליקוטי חדושי 165:

סדר שלח

פרשה טז

[א] **אלף** פנחס וכלב הלכו ונתנו נפשם והצליחו בשליחותן. עי' בסה"ד בסס ס' ר"י הוכיח כי המרגלים בתו ע"ם ליריחו ובליל שבת הלכו משם, ומולי זה כוונת המדרש כאן ע"ש:

[ב] **ר'** יהושע אומר למה היו דומין למלך שזימן לבנו כו'. בעקידה הגי' תמר ריב"ל:

[ג] **וחברון** כו' וצוען מצרים היא הטובה שבא"מ וזו קדמה לה שבע שנים. עי' מס"כ לעיל בגליון ב"ר פי"ד:

[ד] **ויבאו** עד נחל אשכל לא רצו ליטול מפירות א"י אילולי כלב ששלף את הזיין כו'. כ"ל דדרים זה ממ"ש תמר דרכה רגליך שהוא מלשון דורך קשת:

[ה] **ובבקר** זרעך תפריחי עד שלא בא השרב פרחתם. מולי ל"ל פרנסתם כמו שדרים לעיל פ"ז ע"ש:

[ו] **אלהיהן** של מצרים שקר הם כו'. עי' הגהת הי"מ [על שקיל, ועי' רד"ל] וים לו סמך מפירש"י דברים ל' כ"ז, [ועי' מס"כ בהטופה להמגיד ס"ט לד 302]:

סדר קרח

פרשה יח

[א] **א"ל** כל התורה כולה רע"ה פרשיות. ר"י לתיזה פרשיות כוון כאן כי לא הפתוחות ולא הסתומות ולא הסדרים שבכל התורה יכנס במספר רע"ה, ומולי ע"ם בכאן ול"ל קע"ה עי' ירושלמי שבת פט"ז מתמר ריב"ל וכ"ה בסס' סופרים ועי' ילקוט פנחס (רמז תתצ"ו) בסס ספרי זוטא [מלה הדברים זוטא] ר"י מומר קע"ה פרשיות בתורה הסס קדם למתה כו' תפס ג"כ זה המספר (שהוא לפי דוקא) מחמת פרשיות התורה, ומח"ז מלחתי בסס' מגלה עמוקות עה"ת פ' ויהי (דף ז' ע"ד) שכתב וז"ל ולפ"ז עשות נפל בכל מדרש רבה ותנחומא גבי קרח בית מלא ספרים מהו סיפטור מן המזוזה כל התורה קע"ה פרשיות מבע"ל עכ"ל, (מבע"ל ר"ת מיבעי ליה), וכן במעשה רוקח עה"ת בשתיק ג"כ קע"ה פרשיות והביא לת הירושלמי דשבת, [והעירו בהגהות הרד"ל והרש"ם ז"ל]:

[ב] **תרומה** לכהן מעשר לכהן כ"ד מתנות לכהן כו'. הלשון לזו מתוקן פה, כי תרומה ות"מ המה בכלל הכ"ד מת"כ עי' ב"ק ק"י ב':

[ג] **פתח** משה ואמר לפני הקב"ה אם מתים אלו על מטות כו'. נדרים ל"ט ע"ב:

[ד] **אברהם** כו' נתוסף ה' ונעשה שלם והוליד למנין אותיותיו. עי' בתנחומא הגי':

[ה] **ואת** צמח דוד שתקנו אחריו. עי' למטה ביפ"ת בסס הגלון ר"ל כ"ך, ועי' ירושלמי ברכות פ"ד ומס"כ הגלון בסוף עליהו סס ומס"כ הגלון ר"י הזקן בחילופי לתעניח (דו"ג) ע"ם ותבין התמת, [ומבואר בחי' מ"ח הרש"ם ז"ל]:

סדר חקת

פרשה יט

[א] **אמר** שלמה על כל אלה עמדתי ופרשה של פרה אדומה חקרתי כו' אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני: כ"ה גם בבבלי שם (ט' ע') והייט דתמר בלמה נתרתי לחכמה והיא רחוקה ממני ע"כ, פירש"י נתרתי לחכמה בטעם זה למה מזה ומזין עליו טהור וטובל טמא והיא רחוקה ממני עכ"ל, והעיר המהרש"א בחע"ג מדוע לא פירש רש"י דמ"ש והייט דתמר שלמה לחכמה כו' קאי אכל הני דתמר לעיל הייט על חלב אדם ועל יולדת הולד מס"ו, וכתב ומפשר דמשמע ליה דדרים אפרה אדומה מדכתיב לחכמה בס הנקבה דהוי מלי למכתב לחכם ורחוקים ממני לשון נקבה רומז על הפרה שלחכם בה והיא רחוקה ממני עכ"ל, ובמח"כ

ובמח"כ שגם בזה כי הם' על מחכמה תיגע ה' הגקבה כ"ל ה' הטוסף, והיא בלע מפיק, אבל פסוט דרש"י היה לנגד עיניו דברי המדרש הלז וכ"ה בספיקתא:

[ב] **המה** מי מריבה משל לבן מלכים שנטל אבן וסימא את עינו והיה אביו אומר על כל אבן זהו שסימא עינו של בני לכך נאמר המה מי מריבה כו'. עי' בספרי פ' ותתחנן פים' כ"ו ובויק"ר פל"ח אר"ש מצל למלך שמהלך ובנו עמו בדרך, ומהלכים בקרונין עד שהגיע למקום לר ומספקה קרון שלו על בנו, נסמית עינו נקטעה רגלו נשברה ידו, כשהיה מגיע למקום מזכיר ג"פ לו שיש ואומר כאן ניזוק בני, נסמית עינו, נקטעה רגלי, נשברה ידו, אף כך המקום מזכיר ג"פ מי מריבה, מי מריבה, מי מריבה, לומר כאן הרגתי את אהרן כאן הרגתי את משה כו' עכ"ל הספרי, וכ"ל שגם במדרש כאן כוון למשל הספרי אלא שהלשון צריך תיקון קצת:

סדר בלק

פרשה כ

[א] **מלך** בשר ודם משלח ספקלטור להרוג את האדם מהלך אחריו ימים הרבה כו'. עי' ביאור דברי המדרש בם' דברי יוסף לר"י שוורץ ח"ג ול' הוספות דף קס"ח ע"ם היטב ומנכי מבין בזה דכ"כ (תהלים ק"ט) הפקד עליו רשע ושטן יעמוד על ימינו:

[ב] **ועשה** לו אטליז להראות לו אוכלוסין. שם חטלים שמשו רז"ל בכ"מ על המקום שזובחים הקרבים ומוכרין בשר, וגם כאן כוונו לזה [עי' רז"ע] ורמה שמשו זה על הפסוק ויזבח בלק בקר וצאן:

[ג] **ולפי** שהצניעו עצמן ביציאתן ממצרים נקרא פי החירות כו'. לשון המ"כ נקרא פי כו' כלומר היה שמו כך כדי להסתיר מעשה הזנות שעליה נקרא חירות, ע"ש בית הבחירה שבשלה ועי' מ"ש בגליון ויק"ר פ"ב עמ"ש נעלו דלתותיהן, ועי' קדושין (פ"א ב') מגה חרותה פירש"י שם זונה ניכרת בעיר:

סדר פנחס

פרשה כא

[א] **וכשאתה** בא למנותן בלע משפחת הבלעי וגו' חסרו ה' מן הבנים. עי' בתנחומא הגי' ופירש"י בחומש, והת"ל נורש כאן וכן בבני גד לפיון וחני ואצבון וכשאתה מונה לפון משפחת הפעוני אין שם אצבון, [עי' רז"ו]:

[ב] **במ"כ** ד"ה ויתפרקו כו' מדכתיב אשר בחזיתם ולא כתיב בחזיון כו' ע"כ, יותר הול"ל ולא כתיב ותתפרקנה בל"נ:

סדר מטות

פרשה כב

[א] **מיד** וידבר משה אל העם לאמר החלצו מאתכם אנשים לצבא. כתב הרש"ס דמל"כ וידבר משה ל"ל כו', ומידום עליו כי בספרי מפורש שנאמר וידבר משה אל העם לומר החלצו אין החלצו אלא מיזדריזו שנאמר חלוצים תעברו ע"כ, (ועי' יבמות (ק"ב ב') ומימה זרוז הוא דכתיב החלצו מאתכם אנשים לצבא, כ"ל שסמך ג"כ על מ"כ בספרי כאן, והמדחה "אתם ומי שלופי מביתא לקרבא" הוא דיוק בעלמא) ופסוט דכוותא בספרי שעשה זה בשמחה ובטוב לב, והוסיף מעצמו לומר "החלצו" כלומר שיעשו זה בזריזות ומהירות אע"פ שמיתתו תלויה במלחמה הזאת, כי בניוי של ה' למשה לא כתיב לשון החלצו, וכ"ל שלכן כתב הרש"ס דיוק אחר, לפי שרש"י כתב "החלצו כתרגומו (זריזו) לשון חלוצי לבא מזויינים" ולא פירש כהספרי שהוא לשון זריזות, וכ"ל שמ"ש הספרי רמיה שהחלצו לשון זריזות מפסוק חלוצים תעברו, הוא מדכתיב "תעברו" ומפרשי להאי עבר ליעבר לקדומי כמו ויעבור את הכוסי, וגבי החלוץ כתיב כ"פ עובר לפני הס עי' רש"י ע"פ ואנחנו נחלץ חושים (ל"ב י"ז) ועי' בויק"ר ספל"ד:

[ב] **א"ל** הקב"ה למשה הפל גורלות על השבטים כו'. לולי דרים החלצו כמו החלצו (בחילוף זסמר"ך) שהוא ליפול דפוריים כדכתיב (ישעיה י"ד) חולם על גויש (שבת קמ"ט ב'):

[ג] **וכלי** הקדש זה הארון שנאמר כי

עבודת הקודש וגו׳. כ״ה בספרי ובגמרא סוטה (מ״ג ח׳), ובתוספתא סוטה (פ״ז) הגי׳ וכלי הקדש זה אהרן וי״ל אלו בגדי כהונה שנאמר ובגדי הקודש אשר לאהרן (והביאו התוס׳ שם מ״ב ב׳) לך רש״י בנימוקי חומש כתב וכלי הקודש זה אהרן והיינו שהיה בלעם עמהם כו׳ (והוא מתמוהת סוף בלק ע״ש), [ועי׳ רז״י], ויש להעיר ממ״ש בסוכה (ה׳ ח׳) וגילף מינן כו׳ דיין כלי מכלי ואין דיין כלי מתכשיט ע״כ תלמוד לומר לא נקרא כלי :

[ד] **להודיע** שבהן שלא נשלו כלום מן הבזה כו׳ אלא הביאו לפניהם ואח״כ נשלו ויצאו משה ואלעזר הכהן ונשיאי העדה לקראתם להודיע ענותנותו כו׳. בספרי (והביאו רש״י) תמר אבא חנין משום ר״ש לפי שיצאו נערי ישראל לחטוף את הבזיזה ע״כ, ולפי הפשט כ״ל לפי שהיו המלחמה היו עמהם לא בזו אל המחנה (מ״ם ויבזו אל משה כו׳ אל המחנה ר״ל אצל ולא לתוך) לפיכך יצאו להם אל מחוץ למחנה, אח״ז מצאתי כן בפסיקתא זוטרתי ולזולתו מן המפרשים לא מצאתי שימור כן :

[ה] **אמר** ר׳ אבא מרומניא כל הרים שבמקרא הרים הם כו׳. עי׳ ביד״מ אות ב׳ מרומניא פירוש של הרים כו׳. ועשה זה כי בתמת ל״ל סרונגיא וכ״ה בתרומת פה ובכ״מ נזכר ר׳ אבא בכיוצ׳ סרונגיא והוא כפי ההשערה שם מקום של ר׳ אבא, כי כן נמצא שם מקום כזה בירושלמי ספ״ט דכלאים ובקהלת רבה ע״פ ויתרון ארץ (ובויק״ר פכ״ב לפי הנסתי שם בשם הערוך) „כיוצא עתיקתא דסרונגין״ ועי׳ סה״ד, [עי׳ ברד״ל ורש״ם] :

[ו] **לכך** נקרא שמם נכסים שנכסים מזה ונגלים לזה כו׳. עי׳ במדרש שמואל על אבות פ״ב מ״ח שכ׳ וז״ל : ואפשר לי לומר כי נקראו נכסים לפי שהם נכסים ונעלמים כי נראים לעין רבבים נחמדים ותחתיה תעמוד הבהרת כי רבים מקבלים ממון לבעלי נסותיהם :

[ז] **ולמה** נקרא שמם כו׳ מעות, מה לעת כו׳. בפי׳ התורה לבעלי התוספות הגי׳ מעות שמעותין את המשפט, ובמד״ש שם בשם תלמיד הריטב״ח כתב וז״ל ואמרו ז״ל כו׳ ונקראים מעות לפי שהם מעוותין את האדם ועורדין אותם מן העולם קודם זמן ע״כ :

[א] **מי** שהיה נדרף כו׳ מהו שיחלל את השבת כך שנו רבותינו כו׳. תוספתא ערובין פ״ג וכן יחיד שהיה נדרף מפני גויס ומפני לסטים ומפני רוח רעה הרי אלו מחללין את השבת ומילין את עלמן ע״כ, וכ״פ הרמב״ם בפ״ב מהל׳ שבת הכ״ד והטור והשו״ע סי׳ שכ״ט סק״ח, ולהב״י ולהגר״א מתמיטתים התוס׳ והמדרש הלז, ומלשון הרמב״ם נ״ל שהיה לו הגי׳ בתוספתא ומפני חיה רעה :

[ב] **וכך** אנו מוצאין בדוד כשביקש שאול להורגו ברח ממנו ונמלט כו׳. כ״ה הטוסח ברוב הדפוסים (גם בד׳ ווילנא ס״ו) אבל בד׳ ממשטרדם בנכשתי הטוסח להרוג, וזה הטוסח התעה את הרב בעה״ם מיס חיים (דיהרנפורט ת״ן) לפרש שבקש דוד להרוג את שמול, וכתב שהמדרש הזה הוא תמוה דחיפוי מיומו כן? ע״ש שהאריך בדרוש :

[ג] **א״ל** ואראה בשלל אמר השתבלתי מה שכתוב בתורה ואבלת את שלל אויביך כו׳. תולי דרים מדלת כתיב ואשלול והס׳ של ואתרה כתיב ולא קרי לכן דרים שרמז בזה שרתה מש״כ בספר הממיסי, וכ״מ בכלי יקר.

[ד] **לפיכך** שלח יהושע מהרה ויביאום אל יהושע כו׳. מדכתיב „ויהושע״ :

[ה] **ויביאום** אל יהושע ואל כל ב״י ויציקום לפני ה׳ מהו ויציקום שחבטן לפני המקום ואמר יהושע כו׳ בשביל אלו כעסת על בניך כו׳. ולכאורה יפלא מאין לקח לו לדרוש כן על יהושע מה שכתוב מבואר על המלאכים? כי כן כתוב : ויבלח יהושע מלאכים ויהלו התהלך כו׳ ויקחוס מתוך האהל ויבחוס של יהושע ואל כל בני ישראל ויציק לפני ה׳, ונראה לי שדרש זה ממדת דבר שהמ״ם במקומו, בשם למסורת, כי „ויקחוס״ „ויבחוס״ כתובים מלא וי״ו, אבל „ויציקס״ כתיב חסר וי״ו, ובקיצור ויציקס הוא יחיד בכיוצ׳ שקלי על יהושע (וחילוס״ על המחת שי שלח העיר ע״ז) : ואח״ז ראיתי שהקדימני בזה המהרש״ל בחת״ג סנהדרין (דנ״ד) ומ״ש „שחבטס״ היינו שהשליכם

סדר מסעי

פרשה כג

בזעף, כ"ל שהוא עפ"י שהעמיקו דורשי לה"ק החדשים בשבע הללו ומצאו לאחר מהדורם אחד יבואו לידה ביטויים בהתחלפות לותיות (שהם מצולה לאחד) להורות על תליתת וחוזק הפעולה (כמו זרב שרב לרב שרף לרף ברח פרח נזז קלן וכדומה), וגם כאן ממה שלמד אחר הכתוב „ויגיעם" בג', ואמר „ויקיצם" בקו"ף אחר יבוא ביתר עוז, הוא כדי להורות על פעולת החביטה והמהלכה בכח ובזעף, וכן מצ"כ (ב"ב ע"ו כ"ד) והכה גם לדוק וכל הלוים אתו מטחים את ארון בדית התלתים ויקו את ארון התלתים, לפי שהעמידו את ארון התלתים במלוקה ובמניעת לב, כתוב ויקו בקו"ף, ועי' ברמב"ן ברלתית (מ"ח מ"ז) וחידוש שלא הביא אף המוקדם ויקיצם דיוקא? ועי' בכלי יקר, [ועי' נת"ע דמ"ד ע"ב ודף קי"ח ע"ב]:

[ו] **ומנין** שהסביבו על ידו שנאמר והיתה העיר חרם לה' כו'. מה ז רלתים? וכ"ל שבע"ם, ול"ל שלמד חטא ישרלל וגם עברו את בריתי, וכ"ה בילקוט יהושע רמז י"ח ובמצו"ט (תהלים מזמור כ"ז) ובמדרש רות פ"ד ע"פ ושלה בועז ובביטה חדשה לב"ר (ע"פ ויקרא יעקב) וכן הביא הרד"ק ביהושע בשם חז"ל (ע"פ והיתה העיר חרם) ועי' ביהושלמי (פ' הרואה) חטא ישרלל ולא יהושע גזר? ולא מלמד שהסביבו ב"ד של מעלה עמהן ע"כ, ולולי הלי שלמד והיתה כו' ל"ל לאחר מע"ז „שהביב ח"ה מישרלל":

[ז] **ואת** העורבים צויתי לכלכלך שם וכהיכן היו מביאין לו כו' משולחנו של יהושפט ולא היו רוצים כו'. כתבו בעה"ת וז"ל ולה לא היו בביטה דתלמוד בבר"ק דחולין דמסיק ושטורבים מביחים לו וגו', ולר"י ז"ל מבי עבחי דלחאב עכ"ל. ועי' מש"כ בגליון ב"ל פל"ג:

סליקא ליה ספר במדבר רבא

מתתיה

מדרש רבה דברים

פרשה א ב

[א] **ואם** בפסיפס הפסיפס מתפחם. עי' במ"כ, למעט הערוך פי' כן על מסיפס לג על פסיפס, ופסיפס שבכתן כ"ל פי' רלפה עי' ערך פספס ד' וכ' מח"ז רמיתי במעריך [והוגה במ"כ דפוס ווילנא, ועי' רז"ו]:

[ב] **ה'** אלהיכם הרבה אתכם וש"ה אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך כו'. עי' ביד"מ, וכן מלתתי בפ' לימן המזרחי בקו"ח פ' דברים שכ' וז"ל ומתי מלתתי במד"כ בכתב יפן טמן שלא גרסם רק הפסוק משתחוה אל היכל קדשך ומו לא וגם לא נכתב שם הד"ח וכו' והגה קרוב לוודאי שר"ל הפסוק בתהלים סי' קל"ח שמסיים הפסוק כי הגדלת שמך על אמרתך והייט שמסיים בשר"ח בשמו גשלם ושמו ע"ב לותיות והייט כי הגדלת שמך וגו' כו' ע"כ, והרד"ל לא רשם את היד"מ [בחי' הרש"ם יסגו, ועי' רז"ו]:

[ג] **במ"כ** ד"ה משורר כל כו' כעין שפי' הרשב"ע בפ' והמשחרים הרם נסו שהוא כמו מהרס נסו ע"כ. לא מלתתי שם בפי' הרשב"ע, ועי' ירושלמי תענית (פ"ב) שרשה דדרים יפר ממסוכה כמו יפרס מסוכה ועי' רש"י מ"ח (כ' ל"ג) ע"פ ויחלטו הממנו ורש"י יחזקאל (כ"ז ו') על בת משוריס, ומה שפי' רש"ג על ומספר את רובע ישראל ועי' מש"כ בב"ר פ' פ' [ובגת"ע דכ"ז ב' קט"ז ב']:

[ד] **ולמה** דוד קורא אותה מצור עיר שמצירה ומבצרה כו'. עי' יד"מ, וע"ע ברור שהמדרש קמי ג"כ על הפסוק (תהלים ק"ח י"ג) מי יובילני עיר מבצר ויכוון לפ"ז מ"ש להלן ד"ה **מ מ ב ו צ ר ת**

כו' ד"ה שהכל מבצרין, [וכ"כ הרד"ל וט"ס שם תליס ק' וע"ל ק"ח]:

סדר ואתחנן

פרשה ב

[א] **אר"י** עשרה לשונות נקראת תפלה כו' ביצור וקריאה דכתיב בצר לי אקרא ה' כו'. בספרי הגי' "לרה" ט"ס שימויס, כי הגי' ביצור לין לה שחר כי בבלר לי, הבי"ת הוא שימושית לא ברשית, למעט כבר מלתו כזה שדרשו רז"ל השימוש כמו שרשי לדוגמת בשו"ע ריש מזמור כ"ח מהו בעלמו כתתו לותתו בעגין שנאמר (משלי כ"ז) בתוך הריפות בעלי, ולא רחוק הוא לומר שדגש הבי"ת ממלת חסרון ב' לעתו, כמו כדור לל ארץ רחבת ידים (ישעיה כ"ב י"ח) שלפי טוב המפרשים שרשו כדור וכ' השמוש נשלם בדגש לף ברשית, וככה מלתו שרש בגם וגסם בלשון לרמי להורשה לחת, וכן דרשו (במכילתא בשלח וב"ב קכ"ב ג') בקשתי לשון בקשה (עי' שם רש"ח בח"ל) [ועי' פיוט לשחרית יו"כ רוו"ח ויוצר לפרס "בלר ניר תחן"]:

[ב] **מהו** לאמר אר"ע לאמר לדורות שיהיו מתפללים בשעת צרה שהרי משה אע"פ שנאמר לו לא תעבור את הירדן הזה התחיל מתחנן כו'. כ"ל ברל"ל לף שנגזרה גזירה, ופלא מאד כי פסוק זה הוא המובה על תחינתו לעברה גם כו', לח"ז רמיתי בספרי פרשה זו פיסק' כ"ח שלותה ג"כ וז"ל לפשר שסיה משה מבקש מלפני המקום שיכנס לארץ והלא כבר נאמר כי לא תעבור לת הירדן הזה כו' ועמד ע"ז המפרש הרב בעל ז"ח, ולפי שבילקוט ג"כ

המשמח

הנוסחת כך (והז"ל נה העיר) נה רמה למעלה יד להגיה שצ"ל „והלא כבר נאמר לכן נה תביאו את הקהל הזה אל הארץ" ט' והוא פפ' חוקת נבי מי מריבה, ופיים בצ"ע, ואני אומר שהסגהה הזאת היא לתיקות בלי שום ספק כי כן מצאתי בפסיקתא זוטרתא הגי' כך:

[ג] **א"ר** עקיבא אמר משה רבש"ע השיבני על דברי ט'. ל"ל שצ"ל תרתב"ע וכ"כ בספרי בהעלותך פיסקא ק"ה ופ' פנחס פיס' קל"ח: ובפיס' קל"ר, ובפ' ותתחנן פי' כ"ו בלי שם האומר:

[ד] **ארשב"נ** שכל מה שהגדולים עושין הדור עושה ט'. עי' ב"ל ר"פ פ':

סדר ראה

פרשה ד

[א] **שמעו** והאזינו אל תגבהו ט' שמעו לד"ת ואל תגביה את אזניך משמוע ד"ת כי ה' דבר, והיכן דיבר מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה, ד"א שמעו לד"ת והאזינו לד"ת ט' ט'. ל"ל שקמי זה על המתחסדים שמחסדים את הויות לחבירו ורבא לדבר קטן ומסליקים את לימוד התורה לחבירו ורק מבלים כל עתם בתפלה ובעבודה, ומתגאים בזה על בעלי התורה, ובזה יובן מאד מש"ה והיכן דיבר מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה אלא בל"ז מאד יותמה שחפש למצא במצלי הלווי לשמוע תורה, אלא למנם כל התורה מלאה בלויים ואזהרות לשמוע בקול ה':

סדר שופטים

פרשה ה

[א] **א"ר** אחא בוא וראה שש מעלות היה לכסא של שלמה ט'. עי' זו"ת מהרי"ק שורש קי"ז ענף ג' (ובזוהי מכלל סנהדרין פ"ח ס"ם ב' ע"ם) ונראה שמהרי"ק נה רמה את התרגום יוכתן ע"פ ונה תקוס לך מנבה ע"ם, וצ"ע:

[ב] **אין** אחד מן המזלות ט' כאדם היורד מן הסולם ט' הוי עושה שלום במרומיו'. לולי דרים ג"כ שלום כמו סולם:

[ג] **ביד"מ** מות ג' ד"ה ולמה נה בנו להן ב"ה כו' וכתיב נבי בנין ב"ה והיה בהניח ה' מכל לויבין מסביב ע"כ, הפי קרא במלחמת עמלק כתיב (דברים י"ב) ונה נבי בנין בהמ"ק, לך דבריו יסוו ע"פ מס"ח בסנהדרין (כ' ב') ע"ם:

סדר תצא

פרשה ו

[א] **א"ר** יצחק למה"ד לעבינא שהיה יושב על **פרשת** דרכים ט' בא הדרבון וישב לו כנגדה. וכתב במ"כ הדרבון, פירוש הפרוך שומר יפב לו פס לשומרה ע"כ, אני הייתי רוצה לגרוס דרקון שהוא מין נחש כדפי' בערוך וגם זה מיוגו שוה לי (ג"ח), והמעריך כתב וז"ל: כתב מ"כ פי' הערוך שומר וזה עדות שקר וכ"ל פי' כמו דרקון וגם הוא מין נחש אך נה כ"כ רע, ועוד כ"ל שעיקר היא הנקבה והיא יותר רעה מן הדרקון שהוא הנחש עכ"ל, מ"ם על המ"כ שהעיד שקר, נה כן הוא כי כוונתו הוא למ"ם הערוך ערך דרבון פי' אחר דרבוני שומרים עכ"ל, ול"ל שחיבת „אחר" הוא מיותר, ורש"י בבכורות פס (ח' ב') פי' דרבנאי מורבים כ"ל שט"ם ול"ל שומרים, [ועי' תרד"ל ומרם"ם]:

[ב] **תיטרד** למטלון. עי' במ"כ למטלון, לבית הסוהר ע"כ, במ"ע פי' בליו"ל מקום מחנב המחטות אשר נפס היו גונים הנחשים הפשעים ושונאים אותם לחפור ולחפום המטמונים עכ"ל, [הובא בתרד"ל], וים להוסיף, שזהו עבודת פרך ומקום שכנה שלפעמים בחפרם יפול עליהם העפר יסברו עלמותם וימותו תחתם, ונה רחוק לומר שעליהם רמז הכתוב בתהלים (קמ"ח) נממטו בידי סלע שופטיהם ט' כמו פולח ובוקע בארץ נפזרו עלמיו לפי שחול:

סדר תבא

פרשה ז

[א] **לא** בלו שלמותיכם ט' א"ל ולא היו נשרפין מן העגן שהוא

אש, א"ל אל תתמה על זו אסיטון הזה אין מגהצין אותו אלא באש כו'. וכתב במ"כ לסיטון, בגד עבוי מלמר סלמנדרא שהוא מין חיה שכבראת במקום שבוערין בו תמיד, שיש עכ"ל, והמה לף שגם בכתן לף ידע דבר הממיתנון, [עי' מי' הרס"ם] ולכן שגה בפירושו: (עי' מס"כ במדרש חזית ע"פ נפת תטפנה פרשה ד' לף ולמד מן למיינטון הזה כו'), עכ"ז מה שזכר מן טבע לסלמנדרא, לף מלבו בדאו, ומלבד היותו תהלים רמז תרל"ף ל"ח ב', היה בודאי לו למראה עיני הכהן, גם מס"כ בזוהר ויקהל (ד"ג שע"ט, רי"ח ב') וז"ל תא חזי מסלמנדרא דעבדין מנה לבושא, ומנו דלהוי מטרא לף מתחיל להוה לבושא אלא בטורא, לבתר מכיל זוהמא דביה, ומתחי להוא לבושא, ה"נ נשמתא די טוב כו' בזמנא דבעיא לאתחיא מההוא זוהמא דביה מתעברת בטורא ומתחיא, וטרח לכלה כל הניא זוהמא די בגשמתא, וכשמתא מתחיא ומתלבנת כו' עכ"ל, ויותר מפורש בס', נפש החכמה ח"ב (ל"ז ע"ג) וז"ל: ויש לנו ללמוד מסלמנדרא שמימרין שאוזין מלמר קטן שהם בגד, ואותו הבגד ליטו נרחץ אלא בהם מפני שאותו הבגד הוא מאותן סלמנדרא שהיא חיה כמו עכבר הנמצא בתטורי הזכוכית והולדותה אם מכח סיבת האש, והבגד העשוי ממנה אין רחיצתו זולתי באש, הנשמה שהיא ממש תולדת האש וממקום האש עלה"ו שאין עהרתה מלכלוכה אלא באש עכ"ל, וכבר יהוע שגם תריסטו זכר בספרו מטבע בע"ח Hist. Anim. את מציאות הסלמנדרא, (ועי' בס' מע"ט שם אות כ"ט) וכן אבן סינא כתב כי הסך מדמה לף יאלט בו האש, (כמאתרז"ל), ועי' בס' שער השמיט מאמר ד' (דפוס ווינישיא כ"ב ג') שכתב נ"כ: שאושים מן הלמר שלה בגדים ולא יאלוט בהם האש: אך אותם הבגדים המטונפים יתכבסו באש, ע"כ, ועי' ליון תר"ב מס"כ החכם ד"ר יאסט בשם פוילים מווינישיא ס"ל שער מ"ד: בארץ כוכינטלא למלך הטרטרים יש הר בו נמצאו סלמנדרים אשר מהם (מלמרם) יעשו בגד שאינו נכרף באש ע"כ,ע"ש, ורלתיי בס' Soologie des Talmudz לד 288 שהעיר על מס"כ רש"י בסנהדרין (ס"ג ב') סלמנדרא חיה קטנה שיולדה מתנור כו' שסותר דבריו מס"כ בחולין (קכ"ז ב') על מאמר דרע"ק יש לך בריות גדולות בתור יש לך בריות גדולות בתוך ופירש"י שם: בריות גדולות בתור סלמנדריא, ע"כ, הלמת דסלמנדרא הי' בריה גדולה? ובמח"כ לף הרגיש שם"ם הוא בטעות שלפניו, ול"ל גדלות ר"ל שהם תולדות התור ומתגדלות (וואכסען) שם, וכמ"ש מקודם, יש לך בריות גדלות בים, וכ"ה הגירסא בדפ"י שם "גדלות" חסר ו' אחר הד', וכ"ה הגירסא בתו"כ פ' אמיני (ווינישיא עמוד כ"ד) שגם הוא עיקר הבריית (והגרי"ב ז"ל לף ליין בהגמרא מתו"כ?):

סדר נצבים

פרשה ח

[א] ד"א כי חיים הם למוצאיהם לטי שמוציאין מפיו. עי' מס"כ בנליון עירובין ל"ד ח', ובס"ר פ"ח:

מ ת ת י ה

מדרש רבה שיר השירים

פרשה א

[א] **בל** יתיצב לפני חשוכים זה פוטיפר שהחשיך הקב"ה עיניו וסירסו. עי' בפ"ל ח"ב דף קמ"ח ספי' [הר"ל ק"ב ז"ל] שהסריס מרמיזו תמיד, ומביא מסוטה (ל"ו ח') מרשב"ל על שפת הירדן עומדים (הגרעה) וזרקה בהם מרה וסימתה עיניהן מלמעלה וסרסתן מלמטה שנאמר (עמוס ב') והשמיד פריו ממעל ושרשיו מתחת, וכן פירש שם מ"ם בשבועות (מ"ד ב') ר"ח בן תרטיונטס הומר כל שמרמיו חשוכין, ופי' הרע"ב חע"פ שמיומו שחור ככושי, ולפו בבליס משתעי קרא כו', שלדעתו גם רחב"ח פי' מרוח חשך על סריס שמרמיו חשוכים כו' ע"ש ע"כ, והזכיר חת פי' הרע"ב ולח פירש"י (שהרע"ב העתיק לשון) ולח פי' הרמב"ם שכ' ג"כ מרמיו חשוכים ר"ל השחור, ותע"פ שמיומו שחור בתכלית ע"כ"ל, (והמניח ביפ"ק בדפוס ווילנא לח הזכיר חת שם הכותב בפ"ל) למעט מלכי מלחתי שכבר קדמו בזה הערוך ערך חשך וז"ל: בשבועות בפ' חלו מומין כל שמרמיו חשוכין פי' מי שים לו מרוח לעולם פניו חשוכין ע"כ"ל, וזכורני שבימי נעורי רחיתי מבעות דפוס דיהרנפורט עם הגהות הגחון מוהרי"ב, והביח ג"כ חת פי' הערוך והחריך להשוות לחמו עם פירש"י ושיו ת"י כעת, ועי' ערך חשך שכ' ורחב"ח חמר כל שמרמיו חשוכין וסייעו כושי ע"כ"ל, ורחיתי במדרש שמואל ע"פ ונתת לחמתך זרע חמשים ר"י בש"ר לוי חמשים לח יחי' פניהם דומים לח לקוף ולח לסריס זכן שם ע"פ ופניה לח היו לה עוד מלמד שהיו פניה דומין לקוף ולסריס ומתרפלו ע"כ:

[ב] **חזית** איש מהיר במלאכתו, זה ר' חנינא (בן דוסא) אמרו פ"א ראה אנשי עירו מעלים עולות ושלמים אמר כו' ואני איני מעלה כלום מה אעשה כו' ומצא שם אבן אחת כו' זימן לו הקב"ה חמשה מלאכים כו' א"ל רבי תן לנו חמשה סלעים ואנו מעלים אבנך לירושלים ובלבד שתתן ידך עמנו ט'. רחיתי בעץ יוסף שכ' שכוונתם היה שיספיע מידו כח ועזר עליהם שנדוליס לדיקים יותר ממלחכי השרת עכ"ל, ול"ל עפ"י מש"כ הט"ז בשו"ח ר"ס תע"ל וז"ל דמליעו שם' שהזהר ע"פ מה ים ליכי בבית שמין הוח ית' עושה עם ליתן ברכה חלח במה שים כבר בעולם ומפי' הוח דבר מועט מז הוח ית' נותן ברכה המעט מחמ"כ כלי ריקן חין שייך בו ברכה לעשות ברים חדשה עכ"ל, ולכן בקשו שיתן ילו עמהם כדי שיהיה חיזה יסות לשיחול ברכה והזהר הוח בפ' לך (ס"ח ב') פ' יתרו (ל"ט ד') פ' תרומה (ס"ע ח' ע"ח ח') פ' ל"ו (ט"ו ח'): אגב חעיר חשר על המדרש הלזה כוון רבינו שמעון הגדול בפיוטו לסילוק יוס שני של ר"ה בלומרו "עוזר ומושיע לכל מהירי מלחכתך" והרי"ם ז"ל לח העיר ע"ז בביחורו, ועי' בהגהות חחמ"ו ז"ל רים קהלת:

[ג] **דהד"ד** ויבנהו שבע שנים וכתוב אחד אומר ואת ביתו בנה שלמה שלש עשרה שנה כו' בבנין ביתו נתעצל בבנין בהמ"ק היה זריז ולא נתעצל. בפסיקתא דר"כ מביא ג"כ כלן חת הפסוק (מ"ח ט') "ויהי מקלה עשרים שנה חשר בנה שלמה חת שני הבתים חת בית ה' וחת בית המלך" ולכאורה הרחים מן הפסוק הזה חך למוהר כי הלח מפורש הוח בהפסוקים שהביח "ויבנהו שבע שנים, וחת ביתו בנה שלמה שלש עשרה שנה" חך נראה שהביח נם חת הפסוק הזה על עשרים שנה כדי שלח יפרש כהר"מ שהביח הרד"ק שם כי לח נתעסק בבנין ביתו חלח ג' שנים ופירוש "שלש עשרה שנה עד תום שלש עשרים שנה למלכותו" וכמ"ש הרד"ק ולפי' זה יקשה מ"ש למעט ויהי מקץ (ל"ל מקלה) עשרים

עסריס שם כו' נרמה כי כ' שם הוציא בין
ב' הבתים, ז' בבית ה', וי"ג בביתו, ויוכלו
לקרץ כו', והתירוץ הוא דוחק גדול ע"ש, מח"ז
רלישי בית"ק כתן שכ' שכן אמר המדרש הלשון
"והכתוב אומר" מע"ג דזמ"ז כתיב כדי להוציא מהי"מ
הגז' ברד"ק כמש"כ לכ"ל "והכתוב אומר" דכיון
שהכתוב שמר "ויבאהו ז' שניס" הוא אומר ואת ביתו
שם י"ג שם דבהריה כתיב וכאר דמי, כי היכי דז'
שם היינו זמן הבנין ה"כ ממין י"ג עכ"ל, ורחוק
להעמיס הכוונה הזאת בתיבות "והכתוב אומר"
ודדילי עדיפא, ובפסיקתא ליתא תיבות
"והכתוב אומר":

[ד] **והבית** בהבנותו מאליו היה נבנה
שנאמר אבן שלמה מסע
נבנה בנוי [צ"ל בנו] אב"כ אלא נבנה כו'.
ובמ"א (ח' מ"ח) והבית אשר בנית לשמך כ"ה
הכתיב, והקרי בניתי:

[ה] **לדרוש** ולתור בחכמה כו' אחר דברי
תורה אוללת כו'. תרגוס
ויתורו ויתלו, והוא נגד מה שאמר המדרש
קודש מהו ולתור להעשות תייר בחכמה כו', ולא
על דברי תורה בלבד היה תייר כו':

[ו] **ארח** לבאר עמוקה מלאה מים כו'
ולא היתה בריה יכולה לשתות
ממנה בא אדם אחד וספק לה חבל בחבל כו'
ודלה ממנה כו'. יש לכוון זה בפסוק (משלי
כ' ה') מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה
ידלנה, [ועי' רז"ו], ועי' מ"ש שכתב וספק לה
וקשר כו' עד שספיק להגיע עד המים
ע"כ, ועי' ערוך ספק ג' והמוסף כ' ג"ב פי'
בל"י פעל הקושר ע"כ:

[ז] **אמר** רבי יודן ללמדך כו' (עד) משלי
קהלת ושיר השירים. כאן לפ"ד
מיותר ומקומו לקמן:

[ח] **משל** לאדם אם מאבד סלע או
כילרין בתוך ביתו כו'. כ"ל
של"ג או בורלין שזהו תרגום של מבני
שוהם, ועי' במוסף:

[ט] **ואי** זה הוא זה דינן של זונות. עי'
מש"כ בגליון ס' תורת נביאים מאמר
הורמת שעה פ"ה:

[י] **רב** אמר רוחות היו ורבנן אמרין
יבמות היו כו'. מלאתי בדמזי
הפטורות להרוקח שכ' וז"ל: למ"ד יבמות היו
דכתיב אין זר אתנו כמ"ש לא תסיה אשת איש
אחותה לעולם זר, למ"ד ב' רוחות נאמר כאן
שתים נשים ונאמר להלן שתים נשים יולדות
ורוח בבנפיהן עכ"ל, ונכון מאד:

[יא] **לאהבה** אהבה ממש לזנות כו'. עי'
יבמות ע"ו ע"ב ע"ש בתש"י
ותוס', ועי' ירושלמי סנהדרין פ"ב, ומש"כ פה
המ"כ ל"ע, ותולי ט"ס ול"ל "לזנות, אבל לא
התחתן בהם" ות"ש, ועי' מש"כ המ"כ במדרש
משלי פ"י ובידו"מ שם ומש"כ שם, ועי' מעבר
לדף בהגה"ט שביד"מ [בדפוס ממסטרדם (ובדפוס
ווילנא נזמנו) שכתב ג"כ כהג"ה זו]:

[יב] **עיקר** אוותנטויה שלהן ידידיה כו'.
תיבת עיקר הוא פירוש על מלת
אוותנטויה ומוסף זה מאיזה מפרש:

[יג] **מנין** שי"ר תק"י ואי"ת דאית בהון
יתיר צא מהן שני רעבון שאין
עולין מן המנין. לכאורה הכוונה על שכתייס
הרעב שהיה ערש ירידת יעקב למצרים ותמ"כ
נפסק כדלהלן בב"ר ס"פ פ"ט ודלא כמ"כ,
[ונדפס בדפוס ווילנא בחי' מ"ת הרמ"ם ז"ל]:

[יד] **במ"כ** ד"ה קמח סולת כו' ועיין מזה
בתגחומת בפרשה ותתה תצוה
ע"כ, עי' כתובות קי"ב ע' ומה שלייתי שם:

[טו] **תעשה** את פרוזבין שליח בינותינו
כו' תעשה את פרוזבין שליח
בינותינו כו', תיבת "שליח" למחוק [והוא פי' למלת
פרוזבין שליח בל"י]:

[טז] **אדם** הראשון נצטווה על שבע
מצות כו'. עי' במ"כ, ובדומי
ל"ל כאן שם מצות, ועי' מש"כ בגליון
ב"ר ספט"ז:

[יז] **אך** מעין ובור מקוה מים שמכשירין
שנאמר ובי יתן מים על זרע.
בילקוט ליתא:

[יח] **במ"כ** ד"ה וממנרין פירוש הערוך
מלמפת ע"כ. והמוסף כי בל"י
ממנרין חותם, וכן הכוון:

[יט] **אר"ח** בשעה שעשה הקב"ה נם
לחמ"ו כו' דכתיב כי בראותו
ילדיו כו'. שנקראו ילדים כרמם הילל כ"פ,
ועי' לקמן ע"פ הנך יפה רעיתי, ועי' רמב"ם
בפ' המלת מלוה ט' ממ"ע שהמלין ג"כ על
חמו"ע הפסוק כי ברלותו ילדיו כו' ע"ש דבריו
הקדושים ומלהיבים:

[כ] **ד"א** על כן עלמות אהבוך זו כת
השלישית שנאמר כו'. עי'
תניגה י"ד ע"ב ובירושלמי שם ובכרש"י ובפ"מ
שם ושם:

[כא] **וכי** מנין יבא אליהוא בן ברכאל
הבוזי

חבוזי כו'. לח נמלח כן בדברי תליהוח כ"ח במעמה ה' לחיוב (מ' ט"ו כ"ה):

[כב] **ועבדו** בני ישראל. עי' במ"כ, ומעתיק תפסו כי כתוב הלר הוח בעזרת וי"ו ט"ו וסיפיה דקרח בחדוה, [הובח בחי' הרח"ם ורז"ו]:

[כג] **אין** לך שמח בבני יותר מטשה כו' ד"א אין לך שמח בבני יותר מישעיהו כו'. ל"ל שמחבבני [מלה תחת]:

[כד] **ר"א** ור"ל הוו עללין לחדא מדינתא דקסרין א"ל ר"א לרשב"ל מהו כן עלינן למדינתא דחירופיא ונידופיא כו'. תולי משום דקיסרין רובה היו שומרונים וכותים, עי' בע"ז ירושלמי פ"ק ה"ב הלה טקסים דקיסרין מכיון דסוניית שמריין כפלחין היל, ושם בפ"ג ה"ח כך דתך ר' חבהו בכון עמודי דקיסרין למרין כותית לית לון חלה מריעין, ושם בפ"ה ה"ד ר' חבהו חסר יין (של כותים) וכותחיי דקיסרי בעו מר' חבהו חבותיכם היו מסתפקין בשלנו, חתם מ"מ ליכבה מסתפקין ממנו למר להן חבותיכם לח קלקלו מעשיכם חתם קלקלתם מעשיכם כו', בשון מר' חבהו חלוט שלהם מהו ל"ל הלותי הייט יכולין לוסר נם מימיהם ע"כ, ועי' במגילה (ו' ל') ועקרון (ז קסרי) כיבוסי שלו תרחטריות וקרקסיות כו' (ותולי נם היהודים למדו ממעשיהם) וכ"כ ביוסיפון לרומיים בקדמוניות ובמלחמות כי הולדום נגה בקיסרין הרבה בתי טרטריחות וקרקסחות, ומתר כי זה הוח חרפה נדולה להולדום שבנה שם היכלים והציב לצמים לוליס ופסילים כהיווים נגד חוקי היהודים, חף כי התנגל לפני היהודים בשקר כי עשה כל שלה רק למלחות פקודת ממשלת הרומיים:

[כה] **כי** שתים רעות עשה עמי הא ווותרו למאד כו'. עי' תענית ה' וירושלמי סוכה פ"ה:

[כו] **ד"א** ששפתני השמש על שעשיתי מריטות של סוסים לשמש כו'. עי' מ"כ ול"ל שלל מרכבות דסיפיה דקרח הוח ושת מרכבות הסמים שרף בהם:

[כז] **כמה** טיני תינוקות יש בהן כו'. [כ"ה בדפוס ממשרדם], ל"ל שהוח [מלת מיני] נם"ח [נירסת ס"ח] מיניקות, וכ"ה בש"ל פ"ב כמה מיניקות התקנת לתינוקות, [ובדפוס ספר"ח מלת מ י נ י ליתת, וכתוב כמה תינוקות, וכן בדפוס ווילנא]:

[כח] **הגידה** לי שאהבה נפשי כו' אומה שנתתי נפשי עליה כו'. ל"ל שדרים שמהבה לשון נתינה מל' הבה תת תחתי:

[כט] **לפי** שהבל באמת והבל בדין שכן כתיב ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא ט'. ל"ל רחיתי תת ה' יושב על כסחו וכל נבת השמים עומד עליו עיניו ומשמלו (מ"ח כ"ב) כמ"ש בירושלמי סנהדרין פ"ח ה"ל, [וכ"ה בילק"ש וברי"ו]:

[ל] **ההד** דרכת בים סוסיך סוסון פניון. עי' במ"כ, ול"ל ברור שש"ס הוח ול"ל סוסון סנין, ר"ל סוסים הרבה ודייק מיו"ד הרבו, [וכן הגיה בילק קול]:

[לא] **במ"כ** ד"ה קטפרטקס, משמע בערוך נבור השכה בכח נדול ע"כ. כ' השוסף פי' בל"י ורומי מזון בלבוש ברזל:

[לב] **ד"א** נאוו לחייך בתורים בשעה שמיללין ההלכה אלו עם אלו כו', כ"ל של"ל שו שכ"ל שמגלין, כי תרנוס ויסורו ויגלגלו, ולרים זה על תיבת בתורים ומ"כ שנה בזה, [וכ"כ בילק"ש]:

[לג] **והבריח** התיכון בתוך הקרשים, הבריח שלשים ושתים אמה היה. וכתב ביד"מ בלחן ט"ס ול"ל הבריח שתים (ר"ל שני בריחים) ושלשים חמה הי' וכל חחד היה ל' חמה ע"כ, כ"כ בש' תלקי חבוים לר"ד לידח בפ' תרומה, [לך לפי"ז הי' ל"ל הבריח שנים, ועי' יפ"ק ובב"ב פל"ד ש נ י ם ושלשים חמה כו', וע"ש הי' הרמ"ם]:

[לד] **הקב"ה** הקדים דכתיב ויהי ביום השלישי בהיות הבקר וכתיב כו' ישנו להם ישראל כל אותו הלילה כו'. עי' ברחב"ע יתרו ע"פ והיו נכונים ליום השלישי (שמות י"ט י"ח) שכתב וז"ל: ותולי לל יהן מדם בהם בלילה שישמעו קול ה' בבקר כדרך כה"נ ביוכ"פ עכ"ל:

[לה] **משה** היה מוהל ואהרן פורע ויהושע משקה כו'. עיין מת"כ ול"ל שהוח מלשון בקיון שנמלח חלל בן הימול בב"ר פ"פ עי' מש"כ שם בגליון, ועי' פ"ח בחבודתם הל' ברכות שער ט' שרחוי להעתיקו ועי' ניטין ל"ח ל' והם היו יושבין חוכלין ושותין והוח היה עומד ומשקה עליהן וקדושין ל"ב ב':

[לו] **עיניך** יונים ביונים דוגמא דידך דמויא להדא יונה כו'. נרחה דדרים עיניך מלשון כעין הבדולח ובל' רז"ל מעין י"ח, מעין כל ברכה וברכה (ברכות כ"ט) וכ"כ

[וכ"כ בי"ק] ומסתפק מסס ענין, ופי' דונמת ודמיון, וכן פירש"י (ד' ס') עיניך יונים, נוונין ומרחיקך ודונמתך כיונה הזאת כו' ובתרגום כתן: וכמה תקנין שובדין ועניניך כגוזלין בני יונה ועי' במדרש שמואל פ' כ"ח לא יגרע מלדיק עיט דונמת דיליהון וכ"ה בתנחומא פ' פקודי ועי' במגילה י"ג ב' בדש"י דלימתמיתיה הא, וע"ש בדש"ל:

פרשה ב

[א] **זה** אומר ב"א של הלכה וזה אינו אומר ב"א של הלכה. תיבת מיט מיותר ולעיל פ' יקהל, [ודעת הרד"ל להגיה סס וכן], זה מיכו אומר וזה מיכו אומר ע"ס]:

[ב] **ותאכל** היא והוא, הוא והיא כתיב. עי' פדר"א פל"ג וברד"ל סס:

[ג] **ומביאין** קרטיות של קנים ונותנין אותן כו'. ע"ל קרומיות של קנים, [וכ"כ הרד"ל וכ"ה בשו"ע ז']:

[ד] **ואחד** בימי דיניי כו'. הוא אליעזר בן דינאי המזכר במשנת סוטה (מ"ז) ובוסיפון:

[ה] **פסחא** בבייתא והלילא מתברא אבריואה. פסחא כזיתא והלילא מהברא מינרא כע"ל, וכ"ה בבבלי ובירושלמי פסחים פ' כילד צולין ע"ס, [וכ"כ הרד"ל]:

[ו] **כדי** שלא יהו מתרפקות על בעליהן בנויין. ע"ל מתפרנקות (עי' בערוך ערך פרנקיתא):

פרשה ג

[א] **חשפי** שובל קלופי סובלתא דנהרא. מלשון מחשוף הלבן:

[ב] **הנה** מטתו כו' שאם בא מעשה על ידיהם לא תהא הלכה קוהא להם. עי' בפי' הרמב"ן פ' ויחי ע"פ ולו יקהת עמים, שהביא לשון המדרש מכאן וכתב: כי המתקשה בדבר יקרא קוסה בלשון חכמים כו' וממנו אמרו בגמ' ר"י קיסה וטיהר כו' וע"ס לשונו שהתיך בזה, וכ"ל שמה שאמר המדרש "שהיו כלן שוכין הלכה כתרב" הוא מלשון תרב שמוה, וגם לשון קשה שייך על תרב, כמו שם קשה הבה"ל ועי' מש"כ לקמן בגליון בפסקא כמגדל [כו' ושכולה מין בהם]:

[ג] **מהו** בעטרה שעטרה לו אמו. כ"ל שלכן נתקשה בזה משום שכל שלמה המשל בשה"ש הוא קודם מלך שהשלוש שלו ומיך יתכן לומר "אמו":

פרשה ד

[א] **כמגדל** דוד כו' לידותן כו' הנבא על הדתין ועל הדינין שעברו עליו כו'. וכתוב בתכ"ל ד"ה על הדיוין כו' וכספר ח"א הביא גירסות שונות בעניין זה ולא מלא קורת רוח לכולם ע"כ, ז"ל בעל ספר ח"א דע שמוסחא זו יש בה ערבובי דבריס דקא חשיב עזרא וזה סיבום מפורסם, ועוד מה בין רב ור' יוחנן שדברי זה כדברי זה, ומלחתי מוסחאות מתחלפות ומגיי כותבם עשרה בני אדם אחד אמרו ס' תלים אחד הראשון ומלכי לדק משה ודוד ושלמה ומסף וג' בני קרח, עוד כ"א י' בני אדם וכו' אחד"ל ואברהם וכו' על אילן ה' לא אתפלגין וכו' רב ור' יוחנן רב אמר מסף והימן וידותון ח' וג' בני קרח ח' ולא קא חשיב עזרא כל עיקר, ומשה מדרש תלים ועל מה אתפלגון רב ור' יוחנן רב אמר לידותון על הדיוין שעברו עליו ועל כל ישראל, ובבבא בתרא י"ז בפ' מצורע ואני כמעט נטיו רגלי רב ולוי חד אמר מסף בן קרח היה ותריוא אמר מסף אחר היה, ועם כל זה עדיין אינו מיושב המאמר אלא כל הטורך:

[ב] **ושכולה** אין בהם ר' לוי אמר שמלמדין דבר מתוך דבר ר"א אמר שאין הלכה קוהא להם כו'. כ"ל שלמ"ל כ"ה ה, ור"ל שהי' ההלכות ברורות להם ולא קהות ועמומות ודרים זאת בר"ת שכל"ה שכחה להם הלכה, אין בהם, ור' לוי דדרים שמלמדין דבר מתוך דבר, כ"ל שהי' להם בינה בהגיון ובדרך לימודי התורה לחדש דבר מתוך דבר ולהוליד תולדות מהקדמות ממיתים, ולזה שייך לשון "ושכולה אין בהם" כי שיכול הוא בתולדות [ועמש"כ לפני זה בפ"ג בשם הרמב"ן ע"פ ולו יקהת עמים ולהלן פ' נפת תטפנה כו' הלכות קטות, וברד"ל לות יו"ד]:

[ג] **ד"א** אלך לי אל הר המור זה אברהם שהוא ראש כו'. דרים מור לשון מרות ומדנות, [ועי' לעיל לרור המור כו' מה

המור הזה רמז לכ"מ בסמיס כך מברהם, וכ"ל כאן]:

[ד] **וילך** חזאל לקראתו ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק משא ארבעים גמל אמר ר"י וכי כל טוב דמשק משא ארבעים גמל היה כו'. כ"ל שכ"ל בידו היה טוסח ותת לתרת ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק הלא ללמדך כו' והכה לפי הפסט בידו לקח מנחה לבד, וכל טוב דמשק משא מ' גמל, נשאו מ' נמלים, אבל גם בעל הטעמים חיבר תת תיבות וכל טוב דמשק, לתיבות מנחה בידו לומר שהיעורו ויקח מנחה וכל טוב דמשק בידו שהם משא מ' גמל:

[ה] **לבבתני** באחד מעיניך שעמדתם לפני על הר סיני ואמרתם כו'. כ"ל דדרים עיניך לשון עיוה או שדרים שהמ' הוא מן הסס מעוה:

[ו] **ארשב"ן** מה שמן זה חלק כו' כך הפסוק הזה את דורש ומוצא בו כמה טעמים טובים. רשב"ן היה בעל מנחה ודרשן:

[ז] **מה** כלה זו יושבת בפוריה ואומרת ראו שאני טהורה וזו עדותי מעידה עלי כו'. כ"ל שהוא [וזו שדותי] מלשון משמשת בעדים, ועדה"כ ופרשו את שמלה, ומ"ש פורי' לולי פירושו מעה:

[ח] **א"ר** לוי אף הקורא מקרא בעינגו ובניגונו עליו נאמר דבש וחלב תחת לשונך כו'. כ"ל שכ"ל "בעתו" "בעומו" [ת' בעיטו] "בסעמו" או "בעטיו":

[ט] **מהיכן** היו לובשין כל אותן מ' שנה כו' במדבר כו' א"ל ולא היו נשרפים א"ל צא ולמד מן אמיינטון הזה שאינו מתגהץ אלא באור כו'. וכתב המ"כ, בסו"ע גרס סיטון וה"ג בתו"י וברב"ח, ופירש בו רב"ח סיטון פירושו בגד, עכ"ל המ"כ, והכה מה"כ בסס רב"ח, הוא בפ' עקב שכתב וז"ל: ופירוש סיטין בגדים, והבגד שיעור זרת, ובפרקי ר"א סיט כפול ופי' זרת וכו' עכ"ל, וכמה רחוק פירושו, ונעלם מהם שהאמיינטון (בכמ"כ המוסף) בלעז"ז Amiantos, amiantus מין מבן הנטוית ונתרנת לבגד, ובהיותה מלוכלכת מנהגין אותה באור עכ"ל, ונתפרסמה מציאות מבן הזאת בכל ספרי הטבע חדשים גם ישנים, ועי' בס' מעשה טוביה (ח"ה פ"ב אות ל"ז) שכתב הלשון הבגדים הנעשים ממנו, שם נפל בהם כתמים או שם הם מזוהמים נשלכים באש והם מתלבנים וזו היא רחיצתן עכ"ל, ומש"כ מח"ז (אות ל"ע) שבשיעום כי בוודאי הוא טעות וכ"ל שבשיטטום והוא הוא האמיינטון, ולא סדר הדברים שם בכוון:

ובזה נתרתי עוד בימי נעורי (ידעתי לו תת שם האבן ונעבנו מס' רמזים למודים) מ"ש בירושלמי שבת (פ' כלל גדול) רבן דקיסרין: האמיינטון חייב משום מלבן (והרב בעל ק"ע נשתבש בפירושו) שכ"ל מי שהוא משליך את בגד האמיינטון באש לטהרו הוא חייב משום מלבן, שאשר יבוא באש הוא רחיצתו וליבונו, (ועח"ז נדפס ס' גד"פ לעונן, ומלתי שם בגד 217 בהערה, שרמז גם הוא לפירוש הזה) ועי' במדרש תנחומא בראשית (ס"פ כ') משל לשמים שהיו מוכיחים אחד מהם מוכר פשתן, ואחד מהן ממיעטון שלי, (פי' קנבוס) זה שהיה מוכר אמר ממיעטון שלי, וזה אומר שלי, אמר להן בעל הפחורה, את אומר ממיעטון שלי, וז"ל ממיעטון שלי, הרי הם לפניכם, לעיניכם הוא בודק איזה פשתן ואיזה ממיעטון, כו', כבדקו, הפשתן נשרף כו' ממיעטון לא נשרף כו' עכ"ל, ויפה העיר שם הרב מוהר"ל בהגר"ה זלה"ה בהגהתו שם וז"ל: הנמשל ר"מ די לוזתנו פירש שהוא קנבוס, גם שהיה בקי בלשונות מרן הקדש, ויותר נראה שהוא ממיעטון המוכר במדרש רבה מה ממיעטון (הלעז) לינו מתגהץ אלא באש, והוא הנקרא ממעטיפש הנשוה כמו פשתן ומבן, וחוטיו לבנים ואינו נשרף באש עכ"ל, (ובשרון לכרמל ס"ר לד 379 שכח להזכיר את ההערה הזאת במדרש תנ"ב, בשם תומרת מוהר"ח ז"ל, גם לא בשם ר' יעקב מבראד, ועי"ש בגד 371) ועי' בס' לב העולם ח"ב שער ו' (דפוס ווילנא תקס"ב) בהערה שת ד', וכפי נראה מהגר, הנה כל ההערות שם (בס' לה"ע) הן הנה ג"כ מהרב מוהר"ח בהגר"ח ז"ל:

וראיתי להרב החכם הגדול ר' מנשה בן ישראל זלה"ה, שבספוף ספרו נשמת חיים, חשב בין הדברים הנפלאים וזריס בלב חכמי הטבע, שאר כמעט לא יתמו כ"ח מהרוחים, שבחיזם מקומות בארץ סיים עושים מלבושים ממין ס' של מבן, ואשר הם הולכים לשר עם המדות וחותכים מלבושים למו, ועם החוטים היולים ממנה, מחברים החלקים ותופרים הקריעות עכ"ל, הרי לך ידע כלל את השם האמיינטון אשר זכרוהו גם סופרי הטבע הקדמונים, פליטום ודיוסקוריד וזולתם?:

ויותר פלא שלא זכר עיקר חידושו ש ל מ ה י ש ר ף ב א ש, ומש"כ שהם הולכים ל ה ר כו', הנה

הכה כן נקרא המתיגטון בשם פסתן־הגניי (שעיין פלאכם) או פסתן־הריי (בערנ פלאכם), [ועמ"ש לעיל פרשה תצא והמסביר הערה ל"ח]:

[י] **אמר** ר"פ באותה שעה קרא הקב"ה למלאך הממונה על ההריון ואמר צא וצייר אותן בכל קטורים של אבותן כו'. עי' בערוך ערך קכיתר שמביא את זה המאמר מוי"ר פל"ב, והמוסף העיר דליתא שם ולא זכר מכאן [והגיה המסביר בכלקטורין (מלה אחת) בל"י תאר ודמות]:

[יא] **מה** כתיב בתריה שלחיך פרדס רמונים תני רשב"י לאחד שנפלה ירושה לו כו'. עי' במדרש בשלח פ"כ ד"ל ויהי בשלח פרעה הה"ד שלחיך פרדס רמונים ע"ר לוי כו', ויובן יותר שייכות הא דתני רשב"י וכו' לכאן:

[יב] **ואעדך** עדי זה זיין. הזיין ניתן להם לתכשיט ועדי, או דרים עדי מלשון בגדוקר יפלכל עד ויהיה עדי שם לכלי זיין ע"ש המלך:

[יג] **ואתן** נזם זה נזר הקדש כו'. רי"ש ומ"ש מתחלפין [כמו אתר אחס]:

[יד] **ועלהו** לתרופה מהו לתרופה כו' רבי חנינא וריב"ל חד אמר להתיר פה אלמים וחד אמר להתיר פה עקרות כו'. לית כאן מפורש מי האומר כך ומי האומר כך, ואני אומר שמשניים דר"ח אמר להתיר פה אלמים מהא דליתא בירושלמי תענית פ"ח ה"ל חד בר נש הוה ליחטע בליסניה (פי' מגמגם בלשונו) אתא לגבי דר' יוחנן ואלחיה גבי דר' חנינה א"ל ליזל תהי דך ולעי באורייתא דכ' מרפא לשון עץ חיים ע"כ, אלמא דר"ח ס"ל דתורה מרפאת את הלשון, ועי' בריש פ' דבריש הדרים הפסוק דועלהו לתרופה על התורה, ולא נכון לומר להיפך דמאחר דר"ח אמר שם הפסוק מרפא לשון עץ חיים מוכח דס"ל דלתרופה הייט להתיר פה עקרות, דבד"ר שם מביא הני פסוקים אלו יחד ע"ש, וכ"ל שלפי זר' יוחנן מפרש לתרפיון פי' אחר ולא ס"ל שתורה מרפאת את הלשון לכן לא אמר לו הרפואה שיעסוק בתורה ואלחו לגבי דר' חנינה שהיה רופא (חולין ז' ב' ומ"ו ע') ומשם שירפאהו בתחבולות רופאים, אמנם ר"ח נתן לו רפואה אחרת כדעתו וכנ"ל, ומ"ש ברים ד"ר שם ר' יוחנן, כ"ל שהוא טעות וכ"ל ר' חנינה:

[טו] **ממה** שנתן תחת השן טמנו היו בנות ישראל מתקשטות כו'. לולי כ"ל ממן, ודרים מני היכלי בן, מני לשון מן היכלי לשון מכילה:

פרשה ה

[א] **אני** ישנה מן הגאולה ולבו של הקב"ה ער לגאלני. כ"ל שכ"ל ולבי הוא הקב"ה ער לגאלני, כדלהלן שהקב"ה נקרא לבן של ישראל ועי' בם"ר כ"פ תרומה:

[ב] **יונתי** במרה כו' ביונה זו שמצויינת הה"ד שם שם לו חוק ומשפט כו'. כ"ל דדרים שם, לשון סימן וציון, כמו דדרים ברים מו"ק (ה' ע') ליון קברות ממ"ם ושם דרך ע"ם ברם"י:

[ג] **על** כפות המנעול שמשם נגעל פרת לפניהם. לולי דרם כפות לשון כיף שהוא תרנוס של חוף ור"ל חוף הנהר:

[ד] **מעולפת** ספירים כו' אראב"ט אם נתעלף אדם על ד"ת סוף שנעשה בהם קסם ורבנין אמרין כל מי שנעשה קסם בדברי תורה סוף שהוא נעשה בהם מלך כו'. כ"ל שהוא מלשון קיסמין ור"ל יבש כעץ וכוונת רשב"ם ורבנן היא ע"ד מש"פ וזאת התורה אדם כי ימות בהאל אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, ודלא כמ"כ:

פרשה ו

[א] **יפה** את רעיתי כו' שש ארצות ארץ, ארקא, אדמה, גיא, ציה, נשיה, תבל כו'. עי' ביפ"ת [בדפוס ממסנדרס, וז"ל לא מצאתי רמיזה ברורה להיות גיא שם לארץ כו'], ובל"י גיא הולמתו ארץ:

[ב] **שניך** כו' במלחמת מדין כו' שאלו הקדים אחד מהן תפילין ש"ר לתפילין ש"י לא היה משה משבחם ולא היו עולין משם בשלום. הרגים הז"ח למה מלמה זו דוקא, ממנם מצאתי ג"כ בסותה (מ"ד ב') ומנחות (ל"ו ע') שם בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עלי' מעורכי המלחמה,

הרי רמיז עוד הפעם שייכות מצות תפילין עם ההליכה למלחמת ה', ועי' ברמ"ם הל' תפילין סי' ט"ו שכותב ועשה סמוכין לזה מקרא, וז"ל: שמפני קיום מצות תפילין ותיקונן יתקיים בהמי המלחמה וטרף זרוע לף קדקוד עכ"ל, תח"ז מלחתי בם, יד המלך (הל' תפילין פ"ד ה"י) שהעיר ג"כ בזה, ומנם כתב בשם הרמ"ם המי שהביא דרשה על קרא דוטרף זרוע לף קדקוד דבזכות מ"ת הקשורים בזרוע יטרפו קדקוד לויב עכ"ל, ומנב שטפיה כתב כן ולא דק בליטמיה דיותר פשוט לומר שכוונת הדרש הוא שבזכות תפילה של יד יטרפו הזרוע של החויב ובזכות תפילה של קדקוד (הרחם) יטרפו הקדקוד של החויב וכן רמיתי להתבודרשם שכתב הלשון: שע"ם קיום מ"ת בתיקון בזרועו ובקדקדו יתקיים בהמי המלחמה וטרף זרוע לף קדקוד עכ"ל, והנה היד המלך הביא זה המדרש גם מפ' מטות, ובחמת ליתא שם כ"א כתן ולעיל ט"פ כמנדל, וע"ל טעם הדרש שהרגיש לת חסרון סימן הפעול שהיה ל"ל: וטרף לת זרוע לף לת הקדקוד, ולף שם הפרש שהזרוע הוא הפעול, שר"ל שזרוע של גד הוא יטרוף לו תוכל לפרש כן בקדקוד לכן דרשו שהזרוע והקדקוד שם פועלים ופעולים:

[ג] **אחת** היא כו' ודכוותה ויתן יואב את מספר מפקד העם כו'. עי' בבמד"ר פ"כ ומש"ם:

[ד] **ברה** היא ליולדתה תרגם רבי יעקב ב"ר אבונה קומי רבי יצחק בר מינה לית ליולדתה כו'. עי' לעיל ע"פ קמתי מני לפתוח ובחסת"ר ע"פ ביום השביעי דף ל' רע"ח [בדפוס ממסטרדם, והוא פ"ג סי' י"ב בדפוס ווילנא]:

[ה] **מה** עשה המלך השיב בו כוסטרייגים בשביל לשמרו כו'. עי' המוסף ערך קסטר [ומובא בתרז"ו ויק"ר פל"ה]:

פרשה ז

[א] **מה** יפו פעמיך כו' אר"נ מעשה כו' אשה אחת והיתה יולדת בנים זכרים ונטולים ומתים טלה ראשון ומת שני ומת שלישי ומת רביעי הביאתו לפני כו'. בתוספתא שבת פט"ז, ובבבלי שבת קל"ד ע', וחולין מ"ז ב' הגירסא שליטי הביאתו לפני, וע"ם בחולין שכתבו התום' גרסה דסבר דבב' זמני הוי חזקה כרבי כו' (וע"ם בתרה"ם), תמנם בירושלמי יבמות פ"ו הגי' ג"כ רביעי הביאתו (והמדרש הוא מגדת מ"ר) ועי' במעיו"ם בחולין שם (פמ"ם סי' י"ט) שהעיר על שיטי הגירסא בזה שבדי"ף ורמ"ם חולין שם גרסו "רביעי הביאתו" ובשבת פ' ר"ח דמילה גרסו שליטי הביאתו, תמנם מגי' הירושלמי והמדרש הנ"ל לא סעיר, וכ"ל שלפי שגם לפני הרי"ף והרמ"ם היו הספרים חלוקים בגירסא, לכן לא הביאו רמיה מדר"ל כמו התום' שם, לף שפסקו בהדיא כפ' הבא על יבמתו דלמילה בתרי זימנא הוי חזקה, דמש"ל המעיו"ם שם, וכן הש"ך בירושלמי שם דמין רמיה מדר"ל דמעשה שהיה כך היה שלא הביאה עד הרביעי, מין נכון, דמ"ל למה הזכיר כלל שמלה בנה ראשון ושני ושליטי כמ"ש הרמ"ח בחולין שם והפ"מ בירושלמי שם, וכמ"ש בבבלי יבמות שם, (ס"ל ב') נבי מחיות דקפריך ודילמת מי יתת שליטים ממי הוה מ"ל ומתרץ מ"ל מלי מסהדותים, תח"ז רמיתי ביד שמול שהקריך בזה קלת, ועי' בשו"ת מהרי"ט יו"ד סי' ל"ה ודבריו ל"ע:

[ב] **זאת** קומתך כו' כיצד נעשה להם האור כו' רבי אלעזר אמר כמין טלנם. ל"ל פ ל נ י ם, וכ"ה בתנחומא פ' ט'. ועי' במו"ע [ערך פלנם]:

פרשה ח

[א] **שימני** כחותם כו' אע"פ שמניתיך קפיקליטור כו'. עי' במ"כ בשם הערוך, ולימת בערוך ועי' במוסף שכתב לולי ל"ל קומסקלטור ע"ם, ול"ל שפקלטור פי' בל"ל ממומה להרוג מחויבי מיתה [וכ"ה בתד"ל]:

[ב] **כרמי** שלי כו' אין הרב נוטל שכר על תלמודו עד שישלימנו לאחרים. ר"ל בימסרנו, עי' מש"כ בגליון ויק"ר פ"ה:

[ג] **היושבת** בגנים כו' וחבשן בבית קולין, חדרים שהם מוכנין המוכדין ועיין בערוך ערך קל ע"כ, καλια בל"י סוכר ומתמר, עי' במוסף ערך קלת ג', תבל יותר נכון לגרום וחבשן בפילקי כתמר רגיל זה הלשון במדרש:

[ד] **ברח** דודי כו' שני חברים כו' ונכבשין זה לזה בהלכה עליהם הכתוב אומר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ואין דבור אלא לשון „נחת" שנאמר ידבר עמים תחתינו. כ"ל ס"ל [לטון] תחת, ויכון לפ"ז הרמיזה מן ידבר עמים תחתיו ויתפרש נדברו לטון הכנעה תחת מי (ולא יוכל לפרשו לטון ממשלה לפי שכתוב בבנין נפעל) והוא כלפי מ"ם וכבשין זה לזה בהלכה שר"ל שמתלמדין זה מזה ומודים זה לזה ולא לומדים לגמי, וכן כ"ל להגיה בשבת ס"ג ח' ובמכות י"ח ח', וממ"ם בשבת שם נרמזה להדיא שחסר כאן במדרש סיום הדרש ע"פ מקביליו לקולך ומה לאו ברח דודי כמש"ה שם בלשון דרשב"ל:

[ה] **בענתיה** הוא טב כך כרם חמר ענו לה. לולי דרים עטו לטון את ועונה:

חסלת מדרש שיר השירים בעזרת השם יתברך

מתתיה

פתיחתא דרות רבה

[א] **שמעה** עמי ואדברה א"ר יוחנן אין מעידין אלא בשומע. כ"ל שר"ל אין מתרין לאדם אלא מ"כ שיודעין בו שהוא שומע ומקבל ההתראה והתוכחה כמ"ש (יבמות ס"ה ב') ר"ח בשם ר"ח ב"ר שמעון (ובע"י הגי' בן שמוע) כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע (ופירש"י דכתיב הוכח תוכיח להוכיח מי שמקבל ממנו ועי' רש"י בח"מ) ר' אבא אומר מוכה הוא דבר טוסף על המצוה רש"י) שנאמר אל תוכח לץ פן ישנאך וכו', ומ"ש אין מעידין ליתנא דסיפא דקרא נקיט "ישראל ותעידה בך" וכמו שאמר ר' יוחנן להלן שמעה עמי לשעבר ואדברה לע"ל, ר"ל מאחר שמעתם לשבר, לכן אני מדבר לכם ותעידה בכם שאם לא הייתם שומעים לא הייתי מעיד בכם, ומוכי ר"י שמיך אחיך קרא שמפורש יותר (תהלים פ"ו) שמע עמי ותעידה בך, ישראל אם תשמע לי:

[ב] **ויקברו** אותו בגבול נחלתו מצפון להר נעש אר"ב חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו נעש. בש"ב כ"ג ובדה"א י"ח ים נחלי נעש ובגמרא שבת (ק"ח ב') ליתא זה [ומוכי ר"ל עד יהושע (כ"ד) לא מציגו, אבל אחר שנקרא הר נעש יתכן גם נחלי נעש ועי' מר"ק]:

[ג] **ומהו** הר נעש ע"י שנתגעשו ישראל

סליק פתיחתא דרות רבה

פרשה א

[א] **תני** ר' חייא לא תעשו עול במשפט בדין ואם לדין בבר אמור כו'. ת"כ קדושים ע"ם והמגרת שמואל לא ידע מקורה:

[ב] **אמר** ר"ב בשם רבי אבא כתיב האזכה במאזני רשע כו'. בילקוט תלת הגי' בשם ר' אבא ב"ר כהנא:

[ג] **יצתה** שפחתו מעילת בסדקי וקופתה בידה. כתוב במ"כ ד"ה בסידקי, בשוק שמוכרין שם תבואה כו' וט"ע בירושלמי פ' ר"ע וכב"ר פ' מ"ח ט"כ, ועי' בירושלמי ב"מ פ'

מעשות גמילות חסד ליהושע כו' נתגעשו מעשות גמילות חסד ליהושע ובקש הקב"ה להרעיש את העולם ט'. כ"ל שלריך לומר ס כ ת ע ל ו, וכ"מ בח"מ [ובי"ע]:

[ד] **לא** עליתם בפרצות כמשה כו' אבל אתם לא עמדתם בתוך הפרצה כמשה כו'. וזהו שיסד הפיוטן ר"ם בר יצחק בסלוק ליום שני של שבועות (כמנהג פולין) זכרו תורת משה עבדי אשר שמר בפרצות, והכו"ה לא הערה ולא הרגיה מקומו מדברי המדרש הלז ולכה"פ היה לו לרו"ה להעיר שהוא ליתנא דקרא בתהלים (ק"ו כ"ג) לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו:

[ה] **שאלו** עליתם בפרצות כמשה הייתם יכולין לעמוד במלחמה ביום אף ה'. תיבת "אף" בקרא ליתא [ועי' רז"ו]:

[ו] **וחכיתי** לה' המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו אין לך שעה כאותה שעה שנאמר ואנכי הסתר אסתיר פני כו'. עי' מש"כ בס' נחיבות עולם דמ"ה וב"ר פמ"ב:

[ז] **ואנכי** הסתר אסתיר פני "בעולם הזה" כו'. ל"ל ביום ההוא [ועי' מ"כ]:

[ח] **ר"ב** בשם ר"י אמר החרש אלף והמסגר אלף כו'. עי' מש"כ בב"ר פמ"ב:

ס"ל (ה"ז) מהו לפסוק בשער של סרקי, ופי' בגליון ותחרי הגמון בעל פי מפה סרקי סוחרי ישמעאל, ור"ל סוחרים הבאים בתקרתי כו' ע"ש שדחק מאד בפי', ול"נ פשוט ס"ל סרקי בדל"ת והוא שער שבשוק שמכר בשבלי שם (ע"ב ב') ע"ש ובכור, ועי' ירושלמי דמעי פ"ב ה"ח ופ"ג ה"ד סרקי שהיתה מספקת יום ג' מן התיסור נעשה כו' ופי' הרמ"פ שוק ושער של ישמעאלים סוחרים כו' והיינו דסירקי אית בהם ז' כפי ס"נ ע"ל, וכוונתו על הגמ' דמ"ע ס"ל אבל בחמת גם בדמעי פי' השוק והמסחור של תבואה לא של ישמעאלים כי בודאי מסוחרי ישמעאלים אין קונים, ועי' בירושלמי שביעית פ"ו ובבמות פ"ז ה"ג יורדין היינו לסירקיית של מצקלון פי' הרמ"פ והפ"מ שוק של ישמעאלים, והק"ע הגיה ס"ל לסודקי והוא שוק של מוכרי תבואות עכ"ל, ובתוספתא סוף מהלות הגי' בסולקאות והגי' בסידקאות נכון יותר, ובמו"ע ערך סדק מביא את לשון המדרש מכאן ופי' סידקי בל"י מוכר של תבואה:

[ד] **וילך** איש גרדום כו'. [פי'] גרידא [וכ"פ המסביר]:

[ה] **הוא** ואשתו ושני בניו הוא עיקר ואשתו טפלה לו כו'. לפי שתיבת הוא מיותרת [וכ"כ במסנת הר"ת]:

פרשה ב

[א] **ר'** סימן בשם ריב"ל ורבי חמא אבוי דרבי יהושע בשם רבי לא נתן דה"י כו'. ל"ל מבוי הר' הושעיה, וכ"ה בויק"ר פ"ח וכ"ה בילקוט דברי הימים:

[ב] **בבוסמין** היתה עסקה. ל"ל שס"ל בביסכון [וכן הגיה המלוקים להמסביר] כי הבוץ כך נקרא בל"ר, וכן בל"י ביסו"ם βυσσος:

[ג] **ויבאו** הנערים המרגלים ומת"ל ואת כל משפחותיה הוציאו תני ר' שמעון בן יוחאי שאפילו היתה משפחתה מאתים אנשים כו'. עי' מס"כ בויק"ר פל"ב, ומאמר תני דסב"י הוא בירושלמי ברכות (פ"ד ה"ד) וסנהדרין (פ"י ה"ב) וקהלת רבה ע"פ כי בדוב חלומות, ועי' מהרש"ל חת"ג סוטה מ"י ב' וכפי הגרסא מיתמיטתיס מאמר דרסב"י הנ"ל:

[ד] **מכאן** אמרו עשרה כהנים נביאים עמדו מרחב הזונה כו'. במגילה (י"ל ב') ובספרי בהעלותך (פי' ע"ח) הגי' שמוה, ולפ"ז חסבו יחזקאל ובוזי, ועי' בסה"ד (ח"ח ב"ל תפ"ח) שסבח לפי שעה את המדרש הנ"ז שהובא נ"כ בילקוט דברי הימים (סוף רמז ל' ע"ד) ועי' בילקוט ריש פ' פנחס בשם פסיקתא, ועי' מס"ם לעיל בויק"ר פל"ב, ועי' לר"ם לייטאדו בכ"י יהושע (ב' ט"ו) שהביא הברייתא הזאת בשם המכילתא (ובאמת ליתא זה במכילתא ומשתבש מילקוט שהפשם שם בלר זה המאמר "מכילתא" ומוסב זה על המאמר הקודם שהוא בחמת במכילתא ריש יתרו), ובכלל לאמר שמוה ובפרטן לא מצה כ"ל שבעה (כי בילקוט דילג בטעות את נריה) והוקשה לו זה ומדעתו הוסיף את נריה, ותמה עליו שבח לפי שעה הגמרא במגילה שם:

[ה] **ויך** אלחנן זה דוד כו' בן יערי בן שהיה גדל ביער. ל"ל שס"ל שהלך במדברות וביערים להחביא מפני שאול [ויפ"ע כ', כשהיה רועה צאן וכ"כ רז"ע]:

[ו] **זה** יהוידע הכהן הגדול שנטפל עם יואש בבה"ב כו'. עי' מס"כ בגליון זבחים ק"נ ע':

[ז] **ד"א** אפרתים רפ"א כל אותה העטרה שנתעטר אפרים מיעקב אבינו כו' א"ל כו' המעולה והמשובח שבבני יהיה נקרא לשמך, בן תוחו בן צוף אפרתי וירבעם בן נבט אפרתי כו'. ירבעם היה בחמת מבבו אפריס, ובויק"ר פ"ב ליתא, אח"ז ראיתי להרד"ל בפרד"א פמ"ה שהעיר בזה וכתב שמירבעם הביא ראיה שלא נפרש אפרתי מעיר אפרת רק בירבעם כתיב מן הארדה כו', אבל מס"כ הרד"ל שם הלשון ובמדרשים שם שלייחתי לא מייתי ליה (לירבעם) כלל עכ"ל, שגם בזה כי רק בויק"ר ליתא, (ממנם בערוך ערך אפרת העתיק מויק"ר גם הפסוק וירבעם ב"ג אפרתי) אבל כאן וכן במדרש שמואל פ"ח ליתא, ודע דבויק"ר שם נעתק לשון המדרש דכאן ע"פ הבן יקיר לי אפריס כמס"כ שם הפ"ת, והיד"מ שגם בזה:

[ח] **ויבאו** שדי מואב ויהיו שם בתחלה באו להם בעיירות כו' אח"כ באו להם לכרכים כו'. ל"ל פשוט דדרשתם מיוסדת על תיבת שדי לשון רבים היינו שהתהלכו משדה אל שדה וממקום אל מקום כמ"ש ע"פ ויקבר בעירי גלעד:

[ט] **מת** אחד כו' מן החבורה תדאג כל החבורה דאמר רבי שמואל

ב"ר אבא בשם רבי יוחנן ארכיות ארכיות הן כו'. ל"ל דמ"ר ס מ ע ו ן וכ"ס לקמן רפ"ב, וכ"ל סר' שמעון ב"ח לגרמי' הוא דאמר (עמ"ס בגליון סה"ד בס"ד) :

[י] **וישאו** להם כו' רות וערפה בנותיו של עגלון היו כו'. בגמרא לא נמצא דק על רות ולא על ערפה, ואולי תיבת ערפה הוא ע"ס וכ"ל רות בתו של עגלון היתה, וחפצתי ביפ"ע ולא הרגיש בזה, אלא שהעיר שא"א לומר שבותיו ממש היו שהרי מלהוד עד מבלן יותר ממאתים שנה כו', ובמח"כ נעלם ממנו שכבר העירו כן רבותינו בעלי התוס' ביבמות (מ"ח סע"ב) ובמזיר (כ"ג סע"ב) על הגמ' שאמרה ב ת ב נו של עגלון, ומ"ס היפ"ע וז"ל אבל לפי מ"ש לקמן בפ' ברוכה את : בועז היה פ' שנה ולא נפקד, משמע דאיהו אבלן בדאתכוב התם, ולפ"ז אפשר דבועז ורות בימי עגלון היו עכ"ל, ובפסוק הכ"ל כתב וז"ל : אבל ר"י סבר דאבלן איהו בועז, כדאסברי קלא מרז"ל וכבר כתבתי לעיל בפ' ויאמרו להם כו' עכ"ל, הנה בכלן יסד דבריו על מ"ש התם, והתם לדהכא, אבל לא הרחה לו היה ליפות סברי קלא מרז"ל, דאבלן איהו בועז, וגם אפשר עליו שלא הביא מש"כ בפי' המיוחס לרש"י בדה"ת (ב' י"ח) שכתב וז"ל : רבותינו אמרו אבלן זה בועז ותימה יש היאך יכול להיות ולא נחשון כו' כו' ועל זה אני תמיה כו' כו' :

[יא] **ותקם** היא וכלותיה כו' כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול עי' ורבנן אמרי בא"י בשביל עמו ונחלתו בחו"ל בעבור שמו הגדול. במדרש שמואל ובילקוט שם רמז קי"ז הגירסא בהיפך "בחו"ל בעבור עמו, בא"י בעבור שמו הגדול" ובהכי ניחא שמואל שאמר בעבור שמו הגדול היה בא"י (והרד"ל במ"ש שם שלא העיר בזה, גם רומיא דהכתובים נדפס שם בטעות ולא העיר ג"כ), אבל בשו"ט (מזמור ל"ד) ובילקוט שם (רמז תת"ן) הגי' כמו בכלן, ובתמת מ"ש "ונחלתו לא יעזוב" הוא ע"ד מ"ש "יעקב חבל נחלתו" והוא כפל הלשון של "לא יטוש ה' את עמו" לכן יכון מ"ש שמואל בעבור עמו ונחלתו, לא יטוש את ישראל בעבור שהם עמו ונחלתו, וכמ"ש (דברים ט') על תשחת עמך ונחלתך כו' והם עמך ונחלתך וכן בש"מ, אבל בא"י גם מבלעדי זכות ישראל, יעשה הקב"ה בעבור שמו הגדול אשר נקרא עליהם וכמ"ש ומה תעשה לשמך הגדול ? (יהושע ז') :

[יב] **בחו"ל** בעבור שמו הגדול שנאמר למעני למעני אעשה. במדרש שמואל (ספט"ז) מ"ל רלמען לעולם הוא שהשם למען שמו הה"ד למעני למעני אעשה ט"כ :

[יג] **ותצא** מן המקום כו' אלא אמר רבי עזריה בשם ר ב י ע ז ר י ה ברבי סימון כו'. בב"ר ובילקוט מי' ר' עזריה בשם ר' סימון ובל"ס ל"ל בש"ר יהודה ב"ס :

[יד] **ותאמר** נעמי כו' א"ל ולא כן כתיב אשה לבית אמה ולא לבית אביה א"ל יפה אמרת שאין אב לך. העיר היפ"ע וח"ת מנ"ל שהיה להן אב דלמא מטוש דלא הוה להו אב קאמר לבית אמה וכדלמרינן בב"ר נבי רחל ותגד לאביה לפי שלא היו לה אם ? הא ל"ק כו' ע"ש שדחק לוייסב, ונראה שפכח במח"כ שכתוב "ותעזבי אביך ואמך" כו' (ב' י"ח) (ועי' יבמות מ"ח ב') :

[טו] **ותאמר** נעמי כו' יעשה ה' עמכם חסד ר' חנינא ב"א אמר יעשה כתיב כו'. וכתוב במ"כ ד"ה יעשה כתיב, פשוטו כמשמעו להורות לנו הקרי וכתיב כו', ולוסיף עוד ע"ז כי לולי ל"ל במדרש ר' חייא ב"ר אדא והוא היה מקרי לדדקי דר"ל, במ"ס בכתובות (קי"ח ב' וכ"ל שם ד' ח' ב' ע"ש) ולולי הוא הוא ר' חייא קרא המזכר במדרש קיטוע ע"פ בני ליון, ועי' ג"כ בתענית (כ"ז ב') וכ"ה במגילה (כ"ב ח') ר' חנינא קרא וכן בכתובות (כ"ו ח') ע"ש בגליון מש"כ, ופירש"י בתענית שהיה בעל מקרא ויודעה בגירסא ובקי בטעמיה ע"כ, ול"ע שקרא ר"ל לומד מקרא עם נערים כמ"ש במ"א, ולכן ר"ח הכ"ל דייק להורות הקרי והכתיב כמו שלמד עם תלמידיו בבית הספר ועי' עירובין כ"ב ב' תר"ח כו' שם תציב מצבת רגלך רגלך כתיב כו' רגליך קריין, ומדרש מיכה ע"פ קראתי למאהבי תר"ח הלכתי כתיב (ועי' מש"כ בהגהותי לעירובין ד"ש) :

[טז] **יתן** ה' לכם א"ר יוסי כל כו' שעתיד הקב"ה ליתן לשלמה כו' יהיו מכם כו'. עי' מגלת דרבי תליעזר, אבל פשוט דדיוקו ממה שהמקרא חסר שלא פירש מה יתן (ולכן הרלב"ע הוסיף מלת בעל, והרי"ש פרש את התיבות) לכן דרש המדרש כפי דרכו :

[יז] **ומצאנה** מנוחה ומצאן כתיב . ר תניא בריה דרב חדא ומלא כתיב

כתיב, כה"ג בילקוט, וכ"ה בס' שרש ישי עי' מ"ם בגליון המ"כ למטה ד"ה יעשה כתיב:

[יח] **שבנה** בנותי כו' אמר רבי יוחנן לתדך התורה דרך ארץ שאין תשמיש ביום אלא בלילה כו' וכתיב גם היותי הלילה לאיש. עי' ב"ר פס"ד לג ובך ג"ר יוחנן המשמש מטתו ביום ה"ז מנוסה מהר"י ווין תה"מ לג בלילה שנאמר בערב היה בהם ובבקר היה שבה, ויוד מקנל יום ליהוה ולילה עיבורו הה"ד יאבד יום אולד בו והלילה אמר וגו' ע"כ, ועי' במגילה (י"ג ג') בערב היה בהם ובבקר היה שבה ג"ר יוחנן מנוסת על אותו רשע למדנו שבאו שלש היה משמש מטתו ביום ע"כ, ועי' בחה (ע"ז ב') ג"ר יוחנן אסור לאדם שישמש מטתו ביום אמר רב המנונא מ"ק שנאמר יאבד יום אולד בו והלילה אמר הורה גבר כו' ועי"ש בהגהת מוהרי"ב שמחק תיבות ג"ר המנונא, ומכ"ה ג' הערוך, והיה יכול להעיר נ"כ ממ"ש בב"ר (פס"ד) שאמר ר"י בעלמו קרא לחיוב, והנה שם בגמרא איתא ר"ל אמר מהכא בזה דלכיו יומת, ור"ל הא קרא דר"י מאי דרים ביה? מיבעי ליה לכדדרים רחב"פ דדרים רחב"פ לותו מלאך הממונה על הריון לילה שמו כו' ור' יוחנן ג"כ נכתוב קרא גבר הורה מאי הורה גבר לילה ניתן להריון כו' ע"כ, ופירש"י מאי הורה גבר מדסמיך להריון ללילה ש"מ למדרש הכי לילה ניתן להריון ולא יום מדלא מכיה קרא שמעינן לר' יוחנן, ומנופא דקרא שמעינן להא דרחב"פ עכ"ל, ויש להרגיש מה הכריחו לרש"י לומר שר' יוחנן מודה להא דרחב"פ מדוע לא נאמר דפליג עליה ולא ס"ל כלל לדרשתו, אך על רש"י יש לומר דסמיך על מש"ה ברים סוטה (ב' ג') ובסנהדרין (כ"ב ג') דמקשה הגמרא על ר' יוחנן שאמר קשה לזווגן כקו"ם מהא דאר"י ג"ר מ"י קודם יצירת הוולד כו' שהוא יתאחד עם דרשתו של רחב"פ (עי' רש"י בסוטה שם) תלמא דקים ליה להש"ם דר' יוחנן לא פליג על הא דרחב"פ, ולפ"ז רש"י יש לו על מה לסמוך אבל מנא ליה להש"ם הא לא ידעינן? וב"ה נזכרתי שר' יוחנן אמר בפירוש בסנהדרין (ג"ו ג') ויחלק עליהם לילה ג"ר יוחנן חותו מלאך שמזמן לו לאברהם לילה שמו שנאמר והלילה אמר הורה גבר ע"כ, תלמא דר' יוחנן ס"ל הדרם דרחב"פ, ולפ"ז ג"ם בפזיטות ועי' ב"ר (פפ"ה) ג"ר יוחנן כו' מלאך הממונה על התאוה ועי' ב"ר פנ"ג, תח"ז רלותי שם עיון יעקב (להגאון בעל חק יעקב) בסנהדרין שם שמקשה הא ר"י פליג בהדם ואמר לילה

ניתן להריון ותירץ דהדר ביה ר' יוחנן מהאי דהכא וסובר כר' יצחק בשבועל שאמר רים לקים, ועוי"ל דתע"ג דר"י ג"כ ס"ל שהוא שם המלאך מ"מ המלאך ע"ש כך נקרא לילה להרגות שלילה ניתן להריון ולא יום עכ"ל, ובמח"כ שכח דברי רש"י בהדם שם אר"י לא פליג תדרם של רחב"פ, אבל תעיר מה שקשה לי קלת בשבת (פ"ו סע"ב) ובכתובות (ס"ה ב') מביא הגמרא דאסור לשמש ביום מדאמר רב הונא יפרעל קדושים הן ומין משמשין מטותיהן ביום, ומדוע לא מדר' יוחנן שאמר בהחלט דאסור, גם לא מדרב חסדא שאמר ג"כ אסור (נדה י"ז) ועי' רש"י בשבת שהביא הפסוק של ר"ל דבוזה דרכיו גם דברי התום' שם שהביאו ג"כ הפסוק הזה אינם מוכנים לי:

[יט] **הלהן** תעגנה יבולות אתם יושבות עגונות כו'. עי' רש"י בפי' שכתב תענה לשון אסור כו' וים פותרין לשון עינון ולא יתכן שפ"ש היה לו לינקד הגון דגם לו לכתוב ב' נוני"ן ע"כ, והנה מלבד כי קושייתו מחסרון הכ' לו הדגש אינה קושיא כמ"ש הרד"ק בשרשים שרש ענש, הנה הלשון "לא יתכן" אין רגיל על לשונו לומר נגד פירוש חז"ל כאן במדרש (ועי' מש"כ בגליון ב"ר פע"ו בשם רש"י חיוב) ובגמרא ב"ב (ע"ג ג') עונין תני רבי חייא אלו עוגינין שלא וכה"ג כו' הלהן תענה ע"כ, (וע"ש ברשב"ם שכ' הלשון הלהן תענה כמו "תעשה" ול"ע כי גרסה שנשתנך לחר רש"י שגרסו ענה וזה לא כדברי הגמרא כאן שנגזר מזה הכפ עינון אבל גרסה מדבריו שהיה הגיוק לפניו תַּעֲגֶנָּה בסנגול כמו תעשינה ובוודאי כן היה גם לפני רש"י כמ"ש כ"ה בתיזה ספרים כ"י ודפוסים (לפי עדות הימ"ן) לכן סרה מתחו תגונת הרד"ק) ויותר ים להתפלאות על רש"י שבפי' לב"ק (פ' ג') כתב הענוגה מלוהשת כמו הלהן תענה מתחרנה מלהשת ונזרו משרש ענן:

[כ] **אל** בנותי אללי בנותי. קא משרש אל לשון אללי וכן ים לפרש (מ"ב ג', י"ג) ויאמר לו מלך ישראל אל כי קרא ה' לשלשת המלכים ההלה לתת לותם ביד מואב, שהרי חבירו מוכיח עליו כי כתוב מקודם (פסוק י"ד) ויאמר מלך ישראל אחם כי קרא ה' לשלשת המלכים ההלה לתת לותם ביד מואב, ועי' במגיד:

[כא] **ותאמר** רות כו' מהו אל תפגעי בי אמרה לה לא תחטא עלי כו'. לולי הוא לשון "כבן ממתמע" שהוא לשון געגועין: במדרש ישן הגי' לא תחטא

וע"ז פי' היפ"ע שהוא כמו תקקה בחטט ע"ם וסיים וז"ל ובילקוט גרים לה תחטאי עלי ולא מלאתי לשון פגיעה על חטא עכ"ל, וכ"ל שכוון לפנות בדברי המדרש לקח טוב (שהעתיק בס"י) וז"ל לא תפגעי בי לא תחטאי כמו למה שמתני למפגע לך עכ"ל:

[כב] **באשר** תמותי כו' אמרה לה בתי כל מה שאת יכולה לסגל מצות וצדקות סגלי בעוה"ז כו'. במדרש לק"ט הגי' כל מה שתוכל לסגל מצות בעוה"ז תסגל כו' הנה הסב הדבר אל רות כפשוטו של מקרא (ס"י):

פרשה ג

[א] **זה** שאטר הכתוב קטן וגדול שם הוא כו' העוה"ז מי שהוא קטן יכול להעשות גדול כו' אבל לע"ל מי שהוא קטן כו'. כ"ל שכל הך דרשות הסמיכן בעל המדרש ע"פ כי המות יפריד ביני וביניך, וכמ"ש הערמתה שהכוונה כי התפשים אשר אין להם דת ילהיו ודאי שאין המות מפריד ביניהם כי מקרה אחד לכל כי כלם הם מתים בחייהם וכמותם לא נפרדו כי מותרת מן הבהמה אין, אמנם הלדיקים בעלי ברית אלהיהו הנה הם כמו שמ"ש שלא יהיו נבדלים במעלותם בחייהם, כן בהכרח המות יפריד ביניהם להיות כל אחד במעלתו במדרגתו מתחלפת במין ממדרגת חבירו וכמ"ש ז"ל אין לך לדיק ולדיק שאין נכוה מחופתו של חבירו ולהלן בסוף המאמר: כל לדיק ים לו מדור בפ"ע:

[ב] **כי** מי אשר יחובר [כ"ה בד"י כהקרי] כו' ולא נמצא מתפלל על הרשעים אמר רבי יוחנן יבחר כתיב אפילו כל אותן כו'. הסר כאן הלשון שמלת בירושלמי פ' הרואה וכ"ל: ג"ר יוחנן כי מי הסר יחובר יבחר כתיב אל כל החיים ים בטחון שכ"ז שאדם חי ים לו תקוה מת אבדה תקותו מ"ט במות אדם רשע תאבד תקוה, ג"ר לחא כי מי [הסר] יחובר וגו' אפילו לותם שפשטו ידיהן בזבול כו' רבנן דקיסרין אמרי קטני כתעיס כו', והיפ"ע הביא כאן הנוסחא מקהלת רבה ולא מירושלמי, וכן המ"כ? וירושלמי שם ים ט"ם, וכ"ל תני דשב"א (כי י' יתמעטו ב"ג ל"ג כלל בשמות התנאים כמ"ש הסמ"ך, אלא שכתב להגיה דשב"ג, ואני אומר כך נחית להגיה, מן הרחוי להגיה כמו שהיתה בבבלי) אף בחו"ל כ"ל כן ולא שמלא מתפלל על ע"ז ג"ר יוחנן כו', ולא כהפ"מ שפי' שהתי ול"ג מתפלל על הרשעים הוא בניחותא, וגם הרא"ם פי' שם שלא כראוי (ונדפס שם בטעות, דשב"א ס"ל הכי שאין מתפללין על הרשעים, ליני יודע מאי שטי' דשב"א הכא, ועוד שהפוך הוא שרשב"א סבר בבבלי שמתפללין עליהם) והנה הייתי מניח כאן במדרש הא דשב"א כאשר הוא בבבלי ובירושלמי ובתוספתא שלפיטך למען יכון יותר הקושיא "ולא שמלא מתפלל על הרשעים" אך מאכתי די מזה לפי שגם בתוספתא המוגהת מכ"י ווין ליתא להא (וכן בדפוס ווילנא תר"ח ע"פ תנא תוספתה ג"כ השמיט הא ועשה ממני הטעם) וכן הרמב"ם (פ"י מהל' ברכות) גרשה ג"כ שלא היה לפניו כלל הפלוגתא הזאת, כמו שהוא כאן במדרש, ובתוספתא המוגהת (וקרוב עוד לומר שגם בירושלמי נתוסף הא דריב"ג מאיזה מניח, ולכן בהא שלא במקומה) (ועי' בטוח"ח סי' רכ"ך ובב"י) ודע שבני' הירוש והתוספתא והבה"ג והרמב"ם ובאבודרהם ובסוף (דפוסים הישנים) [ותמיד לב עובדיה] ל ע ו ב ד ך מלא בוי"ו, מזה נראה שזהו נירסא קדומה, ומזכרתי מ"ש בס' התסידים (סי' תע"ז):

[ג] **כדי** שלא תרד עליו השמש, אמר מעות לא יובל לתקון וחסרון כו'. תיבת אמר ט"ס ובמדרש עם היפ"ע ליתא [ועי' רד"ל]:

[ד] **ד"א** וה' ענה בי העיד עלי כמד"א שקר ענה באחיו. כן פי' רש"י ורחב"ע ורד"ק, והמבאר רא"ם פירש שהוא מלשון עוני, אבל זהו אמנם פי' המדרש מלשון עגה תעגה לותו, אבל לפי דרך הפשט לא ילאה כי הוא נקבר כאן בב':

פרשה ד

[א] **זש"ה** ושחרים הוליד בשדה מואב אליהו ז"ל שאל את ר' נהוראי כו'. אליהו ז"ל שאל לר' נהוראי גם בירושלמי בברכות פ' הרואה:

[ב] **ואיש** תואר שמאיר פנים בהלכה. עי' מש"כ בויק"ר פ"כ:

[ג] **וה'** עמו הלכה כדבריו. כ"ה בסנהדרין (ל"ב ב') וה' עמו שהלכה כמותו בב"מ, ולכאורה יש לדייק קלת כי בשבת (ג"ו ח') דרים ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו שהכינה עמו, וכ"ל שבשבת אמר כן רשב"ל אר"י כל האומר דוד חטא ח"ח טועה שאמר ויהי דוד לכד"מ וה' עמו אפשר חטא בא לידו ושכינה

עמו כו׳ אבל רב סבר התם בשבת דוד חטא לכן יפרש (דשמהדרין המומר הוא רב יהודה אמר רב) וה׳ עמו לא לעניין שכיחה אלא שהלכה כמותו בכ״מ, ותח״ז רלתיבי בס׳ פר״ד (סוף דרום י״ג) שהרגים ג״כ בשתיית הדרם אל וה׳ עמו דין שמהדרין לשבת, ותירץ בא״א שהיא היא (וכ״כ ג״כ בס׳ עיון יעקב) ומה שקשה ג״כ על המאמר דשבת דהלי קרא דוה׳ עמו הוא מוקדם הרבה למעשה דב״ם, וא״כ אפשר דבתחילה היתה שכיחה עמו ולאחר שחטא נשתלקה שכיחה ממנו כו׳ עכ״ל וכבר קדמו בזה הרדי״ף, ובכלי יקר יגע ליישבו ע״ש, תגד רלתיבי שם בכלי יקר שכתב לדבר חדש בחטא תורים וז״ל: או יאמר לא ירד אל כיתו כלילו תפוס עליו זה למרך על שעבר ע״ד המלך שאמר לו רד לביתך אשר מזה יותר לו דמו ותע״פ שחז״ל לא אמרו שכשבל כ״א בשומר ואלדי יואב אבל לעב״ד גם זו מן המרדים הגדולים שעם לאל מלחו של מלך שנזר אומר והוא לא קיים עכ״ל, ובשח״כ שכח מש״כ התום׳ בשבת שם (ד״ה דחמר) אלא כמו שפירש רבינו מאיר דהוה מורד משום דכשיפא דקרא כתיב ואני אבוא אל ביתי לאכול ולשתות ולשכב עם אשתי וגו׳ שדוד ס״ל לעשות ולא רצה לעשות עכ״ל, עוד רלתיבי שכתב וז״ל: והעניין מוכרח שעם ח״ו היה חטא או חטאים בדבר כדברי מהרי״ק ז״ל היתה ב״ש מסורה לדוד לעולם דלמורה לבעל ולבועל ול״ב כשבב בתשובה דוד ה״ל לנרשה כו׳ עכ״ל, וגם בכאן שכח בשח״כ מש״כ התום׳ בשבת שם (ד״ה ליקוחין) וז״ל: תע״ג דלפי חטא נמי יש לו בה ליקוחין הלא תוטפ היתה ומריא לבעל וה״ה לבועל כו׳ ע״כ ודבריהם מבוארים בדברי הש״ם כתובות (ט׳ ע׳) ע״ש ותש״ז רלתיבי שגם הבעל עקידה (שער ס״ג) כתב שמל״כ לא יתירוה להשמע לו תח״כ שכשם שחסורים לבעל כן חסורה לבועל כו׳:

[ד] **הרשעים** הן קודמין לשמן כו׳. עי׳ מש״כ במד״ר פרשה י׳:

[ה] **ויקר** מקרה א״ר יוחנן כל הרואה אותה כו׳. עי׳ בעקידה:

[ו] **והנה** בועז כו׳ ועמד בועז ובית דינו והתקינו לשאול שלום בשם כו׳ וכן המלאך אמר לגדעון ה׳ עמך גבור החיל. וכתב במ״כ ד״ה וכן המלאך וזהו הסכמת בית דין של מעלה ע״כ, כ״ה בירושלמי סוף ברכות ובבבלי מכות (כ״ג ב׳) וע״ש במהרש״א בחא״ג שהקשה וז״ל: ויש תימה בדבר הרי מעשה דגדעון היה זמן רב קודם מעשה דבועז כו׳ ומשמר בתימה ע״ש, וחידוש גדול עליו שלא הביא שבבר הקשה כן הי״מ בירושלמי עם ויעב קלת (וכ״ה בי״ע כאן) ומהרש״א מביא תמיד לת הי״מ:

[ז] **קימו וקבלו היהודים לא כתיב וקבל כתיב רבן של יהודים קיבל.** במכות (כ״ג ב׳) אימא מקרא מגילה (דסנהדרין ב״ד ס״מ) דכתיב קימו וקבלו היהודים קימו למעלה מה שקבלו למטה ע״כ, ולא מדכתיב וקבל יליפינן כדהכא, ועי׳ מגילה (ז׳ ע׳) ג״כ אימא כך, ועי׳ עוד שבת (פ״ח ע׳) שבועות (ל״ט ע׳) ג״כ אימא כך לעניין מחריתי קלת (ע״ם בתום׳ במגילה ושבת ושבועות ונם בתניגה יו״ד ע׳) לך בירושלמי ברכות פ׳ הרואה ובמדרש תנחומא פ׳ ויחי ובשעה חדשה לב״ר (הנדפס בס״ם מספטי שבועות לרה״נ) אימא ג״כ וקיבל כתיב כדהכא, ורלתה בהליה דרב דרים זה מהכתיב וקבל במסורת, ודרים שקיימו למטה מדהסכים וקיבל רבן של יהודים, ובמדרש שו״ט (מזמור כ״ז) אימא ג״כ הדרם דקיימו למעלה, ובודאי נתוסף זה במדרש מנמרא דבבלי (כתמנ נמלא שם כמה נוספות מתלמוד בבלי) ורלתיי שם בי״מ שבנה בפי׳ הירושלמי שם ז״ל הירושלמי: מנלת אסתר קיימו וקבלו וגו׳ רב אמר וקבל כתיב ע״כ ופי׳ שמתחלה יליף מקיימו וקבלו קיימו למעלה מה שקבלו למטה כדלתיתא פ״ק דמגילה, ורב פליג ע״ז ויליף מהמסורת מדכתיב וקבל בלחוד קרא, וכתב עוד והא דא׳ בפר״ע קיימו מה שכבר קבלו אתיא כמאן דיליף הכא מוקבל היהודים עכ״ל, ובאמת אין כאן פלוגתא כלל וכמו שכתוב כאן במדרש, גם מש״כ לתרץ קושית התום׳ לא יתכן דהאומר שם בפר״ע הוא רבא ורבא הא קלסי׳ ליליתיה דשמואל במגילה שם מקימו וקבלו קיימו למעלה כו׳, והתום׳ בשבת שם כתבו ולי נראין התם (במגילה) רבה ג״כ ע״כ אבל בלאת הלשון: וכולהו ג״ל פירכא לבר מדשמואל זה דרכו של רבא בתניגה (שם) וביומא (פ״ה) (עי׳ במ״כ ובשבועות ל״ט):

[ח] **ויאמר** בועז לנערו הנצב על הקוצרים כו׳ מן הדא ויספר שלמה את כל האנשים כו׳. ובמלכים נקראו נציבים ע״ש:

פרשה ה

[א] **ויתאו** דוד ויאמר מי ישקני מים כו׳ בר קפרא אמר חג היה וניסוך המים היה ויותור במה היה. עי׳ זבחים קי״ל ג׳ לעניין מה ניסוך מים בשמה ע״ש ועי׳

ביופי מכלל סנהדרין פ"ב ושו"ת מסי"ע יו"ד סי' ס"ד ט"ס [צי' חי' מ"ח ברס"ם ז"ל] :

[ב] **וכנפים** לכרובים שנאמר כי הכרובים פורשי כנפים כו'. ל"ל וקול כנפי הכרובים וכן העתיק הרימ"ט בם' לפנת פעמה פ' במדבר דף קמ"ג וכה"ג בילקוט והפ"ע שגה בזה וע"ם שפירשו כנכון, אבל לא ידע להעמים זה בדברי ר' חפא והניח מקום להרב בע"ם חיי היס (מובא בהגהות תמ"ו ז"ל) :

[ג] **ואנכי לא אהיה** כאחת שפחותיך כו'. לפי הפשט ל"ל לפרש מש"כ ואנכי לא אהיה כאחת שפחותיך, שהוא כמו לוא, שיורה על תקוה ורצון, שר"ל שתחפוץ להיות כאחת שפחותיו, וכבר מלאנו תיבת לא שפירושו לוא ושלותי, בם"ת (ד' י"ד) ולא שם עודני חי, פירש"י לשון בקשה הוא כמו ולא יהן גא לעבדך ע"כ, ובם"ב (י"ג כ"ו) ולא ילך גא לתנו לממון פי' הרד"ק: ולא דרך בקשה כמו ולא יתן (נא) לעבדך ע"כ, ובמ"כ (ה' י"ז) ולא יתן גא לעבדך פירש"י ולא לשון בקשה כמו הלותי ע"כ והרד"ק פי' שלא כמו ולא ילך לתתו לממון ע"כ, ובם"ב (י"ח י"ב) הכתיב הוא ולא והקרי הוא ולו ע"ש, והרד"ק בשרשיו לא הביא את הקושיא הזאת, ואולי ים לפרש גם מש"כ (בראשית כ"ג י"ו) לא תדוני שמעני כמו לו וכאשר הטיב לו תברכם אף אתה לו שמעני :

[ד] **ודכוותה** ונבח הלך וילבוד את קנת כו' מלמד שלא עמד לה אותו השם. הנה לפע"ד שדברי חז"ל היכס לריכים ליה וחזוק, ועדותם נאמנה מאד, כי לממנם לא מלבם הוליאו מיליס, עכ"ז מלאתי נכון להעיר מה שרלוני בם' מ"ת כותב לתומו מבלי הבינה דחז"ל הלה (המובאים ג"כ ברס"י סוף פ' מטות בשם ר"מ הדרשן וע"ם בפי' הרמב"ן ובתום' קדושין דף מ"ט ע"ב) וז"ל: קנת שם עיר בעבר הירדן מזרחה אשר לכלה נבח ויקרא לה נבח בשמו, ובשם הזה תְּנָבר בם' שופטים בספור מלחמת גדעון, לממנם ברבות הימים שֶׁב לה שמה הרלתון קנת כי כן תְּקָרֵא תמיד בפי סופרי העמים בשם Canatha עכ"ל, והעירני כבוד מהמ"ו הרב הגלון (מי') [ז"ל] על המקרא בדברי הימים ס' (ב' כ"ג) שלמך: ויקח נשור ואחיו את חות יאיר מלחתם, את קנת ואת בנותיה שמים עיר, הנה זכר לתן את החות בשם חות יאיר כאשר קרא לתהן יאיר בן מנשה (במדבר ל"ב מ"א) ולמנם את קנת קרא לה בשם הרלתון ולא בשם טובה כפי אשר קראה נבח (שם מ"ב) הלא דבר הוא! וזה ג"כ מקור נאמן לדרשת חז"ל "שלא עמד לה אותו השם" וזה יוצן מאד מ"ם בדבריס (ג' י"ד) יאיר בן מנשה כו' ויקרא אותם על שמו את הבשן חות יאיר עד היום הזה, שלכאורה תיבות "עד היום הזה" הן מיותרות, אך בזו להשמיענו שזה השם החדש "חות יאיר" נתקיים לה, לא כשם טובה :

[ה] **ותקם** ללקט כו' רבינו היה מבקר גרישין כדי לזכות בהן רשב"ח. בילקוט הגי' ר' חייא רבה ועי' לקמן ע"פ ורחלת :

[ו] **ותלקט** בשדה כו' ג' סאין דתנינן האיפה שלש סאין, ותשא ותבא העיר. בם' ברס יש כתב בשם מדרש לקח טוב: ותשא ותבא העיר מלמד שלא עמדה בשום מקום שלא תועד עם הפרישים ע"כ, וכתב ע"ז המחבר: והוא ענין נאה דלא"ה למה טרח וכתב לן קרא ותשא ותבא העיר ע"כ, ואני אמרתי ולא אבין, כי הלא קרא לריך לספר לנו דבריה עם חמותה ואיך יוכל לדבק ולהחרים בואה עם מעשה של חמותה, וכ"ל כי הוא נאה ומיושב על מדעי פז של דרכי הלמון שהעיר הרו"ם ז"ל והעתקתי לשונו בגליון ד"ר פ"ע :

פרשה ז

[א] **ויקח** בועז עשרה אנשים כו' א"ר אלכסנדרי מיכן שאין רשות לקטן לישב עד שיתן לו הגדול רשות. רמב"ם פ"ה מהל' ת"ת ה"ו ולא יסב לפניו עד שיאמר לו סב, וע"ם בכ"מ שהעתיק מקורו מכאן ולא מילושלמי פ"ק דכתובות ?:

[ב] **מבאן** לברכת חתנים בעשרה כו' אפילו אלמן באלמנה עד שתהי' בעשרה. וכתב בפי"ת ד"ה אפילו אלמן שמעתי מלמנה ומיכא למידק מאי אתא לאשמועינן דכיון דמצוה גמירין ברכת חתנים בי' מאי היתא לומר דוקא בבתולה? כו', וכ"ל שמועה אתי לאשמועינן הייט ג' דבריס אחד שמועה לא היה בתול משום דבכתוב אין מפורש שהיה אלמן והוה אמרינן דמעולם לא היה לו אשה עד שלקח רות כמ"ש רשב"ם (ב"ב נ"ה ע') ובא

לקיים הדרש שמתה קמת בועז בעוז רות לבית לחם מן פסוק ותהום כל העיר וכמו שמפורש בירושלמי כתובות, והשני שרות לפילו שנתגיירה לאחר שנתאלמנה עכ"ז נחשבה כאלמנה וכמ"ש התוס' בכתובות (ז' ע"ב ד"ה והא):

[ג] **ומהו** דין קצצה א"ר יוסי בר אבין כו'. עי' מש"כ בגליון כתובות כ"ח ב':

[ד] **דתני** אם הלך בשדה בין לארכה בין לרחבה קנה כו'. עי' מש"כ בב"ל פמ"ח:

פרשה ח

[א] **ראב"כ** פתח רגזו ואל תחטאו אמר דוד כו'. לולי שמיך על ר"ת רות:

נשלם מגלת רות

מ ת ת י ה

פתיחתא איכה רבה

[א] **רבי** הוה משלח לר' אסי ולר' אמי דיפקון כו'. בירושלמי חגיגה פ"ק ומשו"ט קכ"ז הגי' ר' יהודה נשיאה שלח לר' חייא וכו':

[ב] **מהו** לא נפל עליה גורל אמר הקב"ה בשעה שהפלתי קלסים כו'. וכתב במ"כ ד"ה קלסים גורלות ט"כ, כן נראה לפי הענין אבל לא מלאתו בשום מקום ריב וחבר ומלאתי בערוך שגורס קלבסים ופי' המוסף פי' בל"י לווי כמו קלוסין ועי' ערך קלון [וכ"ה ברד"ל], ואפשר שלשון חלבסים וחלבסים ליתנא לפורע הוא כדכתיב (ישעיה י"ד) חולם על גוים (שבת קמ"ט ב'), ובמעריך לוחת ק' ערך קלס כ' שפי' גזרה [והמעתיק הגיה קלרסין σφαῖρα גורל וחלק ע"כ]:

[ג] **וחשבו** הרואות את מוצא כשגלו ישראל כו' לא היה אחד מהם יכול לזכור את תלמודו. דרים מן הרומות זכירת תלמודו עי' כה"ג בריש פ' אחרי ע"פ וטוב רומי ומס"כ שם ובלשון תלמוד ירושלמי ר"ל זוכר אני:

[ד] **בג'** מקומות בקשו מה"ש לומר שירה ולא הניחן כו' בים כתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה. לולי ידרשו קדש לשון קרובות ופיוטים:

[ה] **כיון** שראוהו מה"ש אף הם קשרו הספד שורות שורות כו'. כן מלאתי נ"כ בלשון בירושלמי יומא רפ"ק ויעבו ובקשו הספידו, ובבמות פט"ז ה"ד ומלא הספד קשור בתוך ביתו, ופי' שם הק"ע וז"ל כלומר הרבה ב"א שבאו לתוך ביתו להספידו ונלחם אחביליו נ"ל כך היה מנהגם לקשור דבר מה בפתח האבילים שידעו העוברים שם הספד שם וכן מוהגים היום בקצת מקומות ישראל עכ"ל ועי' לקמן ריש המדרש מלך בו"ד כשמת לו מת והוא מתאבל מה דרכו לעשות ת"ל תולה שק על פתחו ע"כ ובירו' סומה ספ"ק והלכו ובקשו לו הספד כו':

סליק פתיחתא איכה רבה

מדרש איכה

פרשה א

[א] **העיר** רבתי עם כו' פעם אחת בקש אגריפס המלך לידע כמה מנין אוכלוסין שבירושלים כו' מכל פסח ופסח וכו'. תוספתא פסחים ספ"ד והובא בבבלי (ס"ד ב') וכ"כ גם היוסיפון לרומיים בספר המלחמות סוף חלק שני שעשה זה קיסריוס גאלוס בימי נירון קיסר, והיה מספר הפסחים מאתים חלף ו"ם חלף ות"ק וכתב היוסיפון שלכה"פ יהיה על כל פסח מעוין עשרה, ולפעמים נם עשרים:

[ב] **ואין** לך כל פסח ופסח שלא היו עליו מעוין יותר מעשרה תני ר' חייא אפילו ארבעים ואפילו חמשים, ב"ק אמר אפילו מאה כו'. פסוט שר"ח לא פליג על ב"ק, שהרי מספנה שלימה שניתו פסחים (פ"ט ח') לעולם ממין עליו עד שיהיה בו כזית לכלו"ח, ושם (י' ח') נקטה המספנה ג"כ הלשון חבורה של מאה, אלא שמניחים ממנו בלשון גוזמא, ר"ח נקט הגוזמא בלשון "מרבעים וחמשים" וב"ק נקיט הגוזמא במספר "מאה" ועי' מס"כ בעז"ה בזה בהגהותי לעירובין ד"ב בשם"ס הגדפס מחדש ועו"ש:

[ג] **בבה** תבבה כו' כל מי שבובה אינו אוכל שנאמר ותבבה ולא תאכל. מדלא כתיב ולא תאכלה:

[ד] **גלתה** יהודה כו' שהן מהלכין באסקפטיות כו'. במ"כ בסקפטיות פירש הערוך סקרפיט"י כו', עי' מש"כ לקמן ע"פ פרשה ליון בגליון מ"כ בשם מדרש שו"ט:

[ה] **בהדא** כנישתא מדובתא דקטרי כו'. עי' במ"כ שפי' מדוכתה ממקום, לבל בתמת ל"ל מרודתה:

[ו] **הין** צריה לראש כו' משחרבה ירושלים נעשה קיסרין מטריפולין ותנופילין. כתב המ"כ "מטריפולין גרסי'" וחפצתי לתר הגירסא הישנה ומלתיה בס' לחס דמעה שהציון את לצון המדרש "נעשים קיסרין וטריפולי ותנופולין" ותמ"ז רלתיי במעריך בתות ט' "טריפולי" במדרש תיכה פ' היו לריה לרשם כתב מ"כ מטריפולין נרסינן ומקר טעה עכ"ל, ובערך תנופולין, במדרש תיכה פסוק היו לריה, פי' שם עיר ותולי ל"ל מנופולין והיא עיר גדולה בתחזו הפולית ומ"כ כתב שיבוש עכ"ל:

[ז] **זכרה** ירושלים כו' בנפול עמה ביד צר רבנן דהתם אמרין נפיל תורא סנין טבחוי ורבנן דהכא אמרין כו'. ל"ל בהיפך וכ"מ הגי' בערוך ערך חד ב' ע"ש ללא כמ"כ:

[ח] **טומאתה** בשוליה אר"ב בשם ראב"כ כל אותן הכהנים ששימשו בימי צדקיה ערלים היו כו'. בסוף קימת תיכה יבמה חבלת השרון, תמר: "ומשולחך תתריח, שולי חמת תריח", הכא נעלם מהמפרשים פתרונו, ותינס יודעים מה הוא שם, והכד מ"ש רי"ר בס' פסר דבר (לד 20) הניח ל"ל שולי תחוס תריח (כי בירושלמי כלתים נמלא שם מקום תחוס תריח, והנתון מהוכתי"ר זצ"ל תמר לי נ"כ להניח תחוס תריח מתוספתא דכלתים) ושולי הוא לצון בימים עי' בס' הערוכים וברא"ש (ברחות פ"ט י') עכ"ל, ותני תומר שתין טורך להניח שולי, כי שולי היא נירסא נכונה, עי' בילקוט ישעיה ו' (רמז רע"ח) ע"פ ושוליו מלאים את ההיכל (בשם הילמדנו) ותין שוליו ללא כהנים שנתמר על שולי המעיל ע"כ, ובמדרש שלפניו תמר רבי ברכיה בשם רתב"כ כל תותם הכהנים שעימשו בימי לדקיהו, ערלים היו, הס"ל בהביאכם בני נכר ערלי לבו וערלי בשר וע"ש במ"כ שדרים גם כן שולים על הכהנים, וכוון הקליר במ"ש שולי חמת (תחוס) תריח על בני הכהנים של תחוס תריח, כי בכל הקינה הוא מזכיר את משמרות הכהנים, ושולי הוא לצון טפל על לצון שולחן:

[ט] **ממרום** שלח טו' בטה רפשים עשיתני עד שרפשתיו בידיך כו'. כ"ל שע"ל עד שתפשתיו ושולי ע"ל גם מקודם כמה תפשים ר"ל מלודות:

[י] **מעשה** בדואג בן יוסף כו' אפשר שהיה צדקיהו רואה כו' ולא היה לו דעת להטיח את ראשו בכותל. וכתוב בי"ע לות ז', ולא היה לו דעת להטיח לתתו, וקשה היאך מיפתרי ליה לחבוש בעלמו כו', על היא"ע תמתם הא בעלמו כתב (לות ד') ומשת מפני שחייה מר לה ממות הוסר לה להמית עלמה ע"כ, ובי"ע השלם כתב כי לפי מ"ש בהזקין לף היא עלתה לגג ומתם נרלה שבכוונה הפילה עלמה עכ"ל, ונפלתיי כי לף שבכוונה הא מפורש כלן שבתבית, ועי' במהרז"ו שהקשה כן מסמיים דשפיה ולא הזכיר לת היא"ע? ועי' בבו"ת בשמיים רלסם סי' שמ"ה שכתב וז"ל מדרשה גנו רבותינו ז"ל לת לדקיהו מלך יהודה, ומתרו לכן נלה עמי מבלי לב, שהיה לו לנדקיהו להקים עלמו בכותל ויומת, ולא ירלה בשחיטת בניו לעיניו עכ"ל (תגב שטפיה כתב לכן נלה עמי מבלי לב, תחת הפסוק יחבד לב המלך (ובחמת ל"ל שלא להפוך דברי לנדה בשפיטו ולטוכיח מזה שהיה לו לנדקיהו למשות כן בפועל, כ"ש לתרו זה ע"פ הגוזמת והשלנה, וכן מלתתי בשו"ת בית לפריס (יו"ד סי' ט"ו) שהביא לת דברי הבעל"ד וכתב עליו וז"ל ורלייתו מנדקיהו כו' נ"כ לין רלוה הלא לתרו שרלוי לו למשות כן, רק לומר שהיה לו לער יותר ברלוית שחיטת בניו מלה היה ממית עלמו עכ"ל, והבעל"ד הביא מקודם רלוה משתול, וז"ל וכבר לתרו בנדרים ע"פ לך לך לת דמכם לנשמותיכם לנדרום, יכול כשתול בן קיש ת"ל לך, ושתול היה רק מהיירא פן יתעללו בו, ולא תתמר דווקא שיללחוהו בבזויים גדולים להתקלם ביטרתל והיה חיוב ל' בדבר כו' עכ"ל, והבי"ח כתב עליו וז"ל, ולע"פ שלחייתו שם משתול לינו מכרעת כמ"ש הרמב"ן ושתר מפרשים שהתגלו עבור שתול שהיה יודע שעומד ליהרג מחמת נבואת שמואל שתמר לו מחר תתה ובניך עמי ובשביל חיי שעה לחוד שרי כדי שלא יתעללו בו, מ"מ לפשר כדבריו עכ"ל, וכ"כ הרד"ק שם וז"ל ולא חטא שתול בהרגו עלמו כו' לפי שהיה יודע שתול כי סופו היה למות בתלחמה כי כן תמר לו שמואל ועוד כי רלה כי מלאתו המוריס תכסיס בקשת ולא היה יוכל להמלט מידם טוב היה שיכרות הוא עלמו ולא יתעללו בו הערלים וכן תרז"ל לך לך לת דמכם לנפשותיכם לנדרום יכול כשתול ת"ל לך לך עכ"ל, (וכ"כ הרלי"ח שם וקמתח

טחינת טחין כי כתב גמון הר״ד קמחי בלי הזכיר שמו), ומש״כ הב״ח בשם הרמב״ן לא מלא מיה לימוף כתב כן, ובתוה״ק בענין ההספד (דף כ״ז ע״ג) כתב וז״ל: וכן מלינו בגדול שבאבד עלמו לדעת מפני החומם כגון שחול מלך ישרחל שבאבד עלמו חלה שהיה ליבוד מותר לו כדחמרינן בב״ר לך את דמכם לנפשותיכם חדרוש מיד נפשותיכם חדרוש את דמכם, יכול חפילו נרדף כשחול ת״ל לך לפיכך לא היה בכלל מאבד עלמו לדעת ונעשו עליו שלא בספידוהו כרחוי כדחמרינן ביבמות ויחמר ה׳ על שחול ועבה״ד על שחול שלא נספד כהלכה וגו׳ עכ״ל, וזה דלא כמ״ש הח״ח והביחו הב״י בבדה״ב סי׳ קכ״ז וים לוסרים ומפרשים ת״ל לך שחיו יכול להרוג עלמו כו׳ ושחול בן קיש שלא כרלון חכמים עשה כו׳, לכן כתב דנעשו עליו שלא בספידוהו כרחוי ומוכח מזה דכדין עשה, ולא היה מאבד עלמו לדעת דהדין הוא שחין מספידין לוחו (ומלבד שרוד וכל החנשים שאר חלו בספידוהו ויבכו, ויקונן דוד עליו קינה, עכ״ז נעשו כל ישרחל שלא בספידוהו כהלכה כמ״ש ביבמות (ע״ח ב׳)) חח״ז רחיתי בכנה״ג שם שכתב נ״כ על מס״כ הב״י בשם ס״ח כנ׳ וז״ל ליתו טוח לי דשחול בחיר ה׳ שח״ל הקב״ה ע״י שמואל מחר חתה עמי במחילתי יפנע בעלמו שלא כדין, לכן נרחה דמשחול ליכא רחיה שכבר היה יודע שלא יחיה עוד שח״ל שמואל מחר חתה ובניך עמי ומוטב שיהרג עלמו ולא יתעללו בו פלשתים שאל מי שהוא ספק שאם לא יהרוג ח״ע לולי יגלו לון לפנות בעלמו עכ״ל:

[יא] **פרשה** ציון כו׳ ד״א אלה אזכרה לשעבר הייתי עולה ואילנות מסככות על ראשי. וכתוב במ״כ ד״ה ואילנות מסככות, במדרש תילים ים שהיו עושין כמין סוכה והיו הולכים תחתיהם ע״כ, שם ליתא הלשון: מהו בסך כשעולין לרגלים לרחות פניך בספקפטיות כו׳ ע״כ, ומוסיף שם (כמו סוכה), אבל פירושו ענלת לב מכוסה להגן מפני הארב כמש״כ המוסף לכן מש״כ המ״כ „עושין כמין סוכה והיו הולכים תחתיהם״ הוא טעות:

[יב] **הבון** חונג כהדין נעגעא כו׳. וכתב במ״ר ד״ה נעגעא, פירש הערוך ממת המיס כו׳, בערוך ליתא ועי׳ לקמן (דכ״ו ע״ב) ע״פ חסדי ה׳:

סליק אלפא ביתא קדמאה

פרשה ב

[א] **בלע** ה׳ כו׳ אמר רבי יוחנן רבי היה דורש דרך כוכב מיעקב כו׳.
ל״ל תני רשב״י ר׳ עקיבא היה דורש [במ״ס בירושלמי תעמית]:

[ב] **ר״א** בעי לאשלטא מדינתא עם אדריאנוס ט׳. ל״ל שלא למדריכלוס ור״ל למסור חת המדינה למדריכלוס, עמש״כ בגליון ויק״ר פ״ה:

[ג] **ושלש** מאות חנויות של אורגי פרוכות היו בכפר נטרה.
וכתוב במ״כ ד״ה לורגי פרוכות, בירושלמי גרס פלנס כו׳, וע״ל שר״ל בנדי הכלת שכן נקרא תולעת המצי בל״ר Pelagia ולולי שלכן נקרא העיר הזאת בשם מגדל לבעייה לפי שהיה שם בתי מלחכת הלביעה של הכלת ועי׳ מש״כ בגליון יבמות (ע״ו ב׳) ועי׳ ב״ב בלופה שנה אחד עשר לד 133:

[ד] **וקטנה** שבהן זו בית שמש כו׳ אמר ר״י משטרתה היתה קטנה במשטרות כו׳. פי׳ המ״כ של בית שמש, ובחמת לא מלחנו שם בית שמש בין המשמרות, חמנם בירושלמי תענית פ״ד הבי׳ ר׳ ז׳ בש״ר חינה לימר היה היתה קטנה שבמשמרות וכו׳, ולימר היה מהר׳ משמרות שעלו מן הגולה כדחמיב להו בנחמיה:

[ה] **ר׳** יודן אמר בחורבן ראשון כו׳ רה״א בחורבן אחרון הם בראשון. וכתוב במ״כ ד״ה הם כרחשון כו׳ ותחילת כר״י דלמר בירושלמי שבמיהם העמידה מחוים חלף ע״כ, לא דק דר׳ יוחנן לחר שבחורבן בית ג׳ העמידה ג מ נ י ם חלף, ובבית שני העמידה ש מ נ ה חלפים:

[ו] **וישבו** לארץ כו׳ העלו עפר התחילו מזכירין זכותו של אברהם
כו׳. עי׳ מש״כ בגליון ב״ר שפל״ט:

[ז] **תקרא** כיום מועד כו׳ שעשו קומי פרפיראן שלי כו׳. ל״ל קומי תסבריות שלי ר״ל שר התולרות ופי׳ מנורי כמו שהכתו ממנורות (יואל ג׳ י״ז):

[ח] **תני** רבי חייא כנגד בנים ובנות שיהיו לך כו׳. הוא בתו״כ פ׳ במוקותי ע״פ וזרעתם לריק זרעכם ע״פ (ותמ״כ שנה בפי׳) ומש״כ חסר טפחתי ורביתי לכ״כ כו׳ ל״ל שבא לשפוך הקריחה, לויבי כלם:

סליק אלפא ביתא תניינא
נדר

פרשה ג

[א] **גדר** בעדי כו' זה מטלית של כותיים כו'. ר"ל רשעה וחבל ארץ בטבור ארץ ישראל כו' יושבין בה כותיים עי' מגלת תענית פ"ח ותגינה פ"ג (דף כ"ה ח') מפני שרשעה של כותים מפסקת בימים "וירושלמי שם" מפני שפסיקיא של כותים מפסקת ועי' ירושלמי כלאים פ"ט ולעיל סוף הפתיחתא "כותים שבה כילד עושין זוכרין לותה מטליות מטליות כו'", ועי' ירושלמי ס"פ בית כור האומר לחבירו חני שדי לי מוכר לך כו' חד אמר נותן לו כמין מטלית וחד אמר נותן לו כמין פסיקיא, ע"כ, מזה מוכח בהדיא שמטלית ופסיקיא קרובים זה לזה בשיעורם, ועי' ירושלמי ספ"ה דדמאי זה שהוא לוקח מפסקים של כותים, והמפרש לא"פ טעה במה שפירש מהשוק של כותיים:

[ב] **ויגרס** בחצץ וכו' שמע ריש גלותא ואתא לגביה כו'. בתמר"י תענית פ"ק סי' י"ד הביא ג"כ הגי' ריש גלותא, אבל בתוס' ערובין מ"ח ח' סד"ה ח"ת מודיס הגי' ריש כיוסתא:

[ג] **נחפשה** דרכנו כו' אית כרנבי מרירן כו'. עי' במ"כ ד"ה כרנבי, מין ירק ים מהם מריס מו', במוסף כ' כרנבי בלשון יווני כרוב ע"כ, ובתמ' בל"י כרמבי במ"ס, κράμβς ורמיתי בתרס"ג (ברחצית ל"ז כ"ה) נכתה כרוב, וכ"ה בתרגום פרסי:

סליק אלפא ביתא תליתאה

פרשה ד

[א] **סורן** טמא כו' סורו סורו אל תגעו רבי אבא אמר לשון יוני הוא סירון סירון. ל"ל ר' חנא בר כהנא:

[ב] **קלים** היו רודפנו כו' דלקונו רא"א שהיו דולקין אחר המעבירות. עי' במ"כ וכיפ"ע ול"נ צ"ל אחר המעוברות ר"ל שהיו רודפין אחר הנשים המעוברות כי נשים מעוברות הולכות לאט, לו כי הדליקה הוא כיוון ליגר העבירה ודיים ההריס לשון חסה הרה, ועי' במעריך:

סליק אלפא ביתא רביעאה

פרשה ה

[א] **אתה** ה' לעולם תשב כו' ויש מלך בלא מטרונה. מל"ל מרונה ור"ל כם המלוכה עי' מס"כ בגליון ריש פ' ויגש:

סליק אלפא ביתא חמישאה

חסלת מדרש איכה בעזרת השם יתברך

מתתיה

מדרש רבה קהלת

פרשה א

[א] **מעשה** ברחב"ד טו' יצא לטבריה של עירו וראה שם אבן אחת ושבבה וסיתתה ומירקה טו'. ל"ל ע"ל וסירקה, סרק בל"י נבע מדוס, ולפ"ד הערוך הוא ס"ם ר בלטון מקרא, ובמדרש חזית הגי' וכרכמה, ועי' בכלים פט"ו ופכ"ב "סרקן לו כרכמן":

[ב] **זימן** לו הקב"ה חמשה מלאכים בדמות ב"א אמרו לו טו' תן לנו חמשה סלעים ואנו מעלים אבנך לירושלים ובלבד שתתן ידך ואצבעך עמנו. עמ"ס בסה"ס רבה פרשה ט' אות ב' [וכאן בחי' הרמ"ם]:

[ג] **חזית** איש מהיר במלאכתו טו' קרי ביה לפני מלאכים יתיצב. ל"ל בהמליצו עליו זה הכתוב, לפי שהבשלה היתה במהירות רב כמ"ש נתן ידו ותצבעו עמהם וגמלוהו עומדין בירושלים, ולפ"ז הכוונה בכתוב "חזית איש מהיר במלאכתו" שהם רואים מהיר במלאכתו שלא כדרך הטבע, השפוט מזה שלפני מלכים יתיצב ר"ל איך מלאכים עמו, כמ"ש נכנס לעשות הנזית ס"ל דומה שמלאכי הבית העלו לך מבבל לירושלים [ועי' בחי' הרמ"ם]:

[ד] **א"ל** הקב"ה החכמה שאלת ולא שאלת לך עושר וכבוד ונפש אוביך לפיכך החכמה והמדע נתון לך טו'. בדה"ב (ה' י"ב) ולא שאלת עושר וכבוד ואת נפש שונאיך טו' החכמה והמדע נתון לך ועושר וכבוד אתן לך, ובמלכים שמעת הוא בלטון אחר, והמדרש כאן תפס מתחילה לה"ב ממלכים ואח"ז מדה"י, ומש"כ ויקן שלמה וכו' חלוס ויבא יהוסלים הוא כתוב במלכים ולא בדה"י:

[ה] **ג'** שמות נקראו לו ידידיה טו' ר' יהושע אומר שבעה טו', ל"ל ר' יהוסף בן לוי:

[ו] **אמר** שמואל עיקר אותנטייא שלהם ידידי' טו'. ל"ל אמר ר' שמואל ב"ל נחמן, ותיבת עיקר הוא פי' למלת אותנטייא וכ"כ בשה"ש פרשה ז' ע"ש:

[ז] **הבל** הבלים טו' בשבת מאי אית לך למימר מהלליה מות יומת טו'. ל"ל שמקשה הרי שבת שלא ברח בו הקב"ה כלום זולת שקדשו למטתה ולשבות בו ממלאכה וזה לא מתבטל כי עד היום לריכים לשמרו כהלכתו ומחללו מות יומת? ומ"כ מה שעשה הקב"ה בשבת יש לו קיום לעולם? ע"ז משני כי המחלל בשוגג מתכפר בקרבן, הרי גם קדושת השבת מתבטל קלת כל"ל דלא כמ"כ ויל"מ:

[ח] **מה** יתרון לאדם טו' תני ר"ח כתיב שבע שבתות תמימות תהיינה טו'. עי' בטופס למניד שנה ה' לד 191 טוסחת מדרש כ"י:

[ט] **דוד** הולך טו' אף אותה מחיצה אני חוזר ומרפא אותה מחצתי מחיצתי אני ארפא. תלי כוונתם לפרש מרפא לשון רפיון:

[י] **שנאמר** ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם וגו' אין לי אלא שופט שבדורך טו'. כ"ה ג"כ בר"ה (כ"ה ב') בבריימתא ותומר וכו' הא אין לך ליל אלא שופט שבימיו. ע"כ. ובקצה סס הט"ח, הא בפ' ז"ב (כ"ח ב') דרים ריש"ע ובאת אל הכהנים וכו', וכי תעלה על דעתך וכו' אלא זה שהיה קרוב

ומתרחק, תלמוד להכביר קו"ל מתי המי קרע? ותירץ דהמי הנח דכתן כר"י ס"ל דתמר התם תפילו מתה בתו כו', הרי זה קרוב ופסול כו' משו"ה דרים לה לדרשא דכתן, וריה"ג כרבנן דהתם ס"ל דתפילו ים לו בנים ממנה כשר ולהא לריך קרע כו' עכ"ל הט"ו. ובמחכ"ת נעלם ממנו שבספרי על פסוק הזה (פיסקא קכ"ג) דרים שם ריה"ג ב' הדרשות ביחד וז"ל: אשר יהיו בימים ההם, תריה"ג וכי תעלה ע"ד שהדם הולך אל הפופט אשר כיון שהוא כשר מת"ל אל הפופט אשר יהיו בימים ההם? (תלה) פופט שהוא כשר ומוחזק לך בתותן בימים, היה קרוב ומתרחק כשר, וכה"ג ת"ת מ"ה שבימים הרחפונים היו טובים מתלה כו' ע"כ ל' הספרי. והנה ממה שתמר שם "וכה"ג אל תאמר כו'" כמו שתמרו כאן בגרייתא, נראה להדיא שמ"ם מקודם "פופט שהוא כשר ומוחזק לך בתותן בימים" כוון על הדרשה שבתחן, ר"ל תע"פ שתיו ברחפונים, תפ"ה הורת פופט עליו לכל דבר — וזה ברור. ולפ"ז שבה קושיית הט"ו לתיתה אין לומר מזה הפכוח שתי הדרשות תחלה יחד?:

וראיתי בפי' זרע אברהם על הספרי שם שהקשה ג"כ וז"ל: ות"ת איך למד ריה"ג מפ' בימים ההם ב' לימודים? וי"ל דכתיב עוד פעם ה' "בימים ההם" בפ' בכורים וכמ"ש לקמן פ' רל"ח ע"ש עכ"ל. והנה בפ' בכורים (דברים כ"ו ג') כתוב: ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם, ותיתא שם בספרי (פ' רל"ח) זו היא שתמר ריה"ג וכי העלה ע"ד שתלך אצל כהן שלא יהיה בימיך? אלא כהן שהוא כשר, וכה"ל: ת"ת מה היה שבימים הרחפונים היו טובים מתלה, עכ"ל הספרי, ונראה בהדיא (ממה שלא הביא הספרי הא דהיה קו"ל כשר) שמזה הפכוח דרים הך דרשא דבריתא כתן בר"ה, דלף שבכהן תיתו חשוב ככהנים הרחפונים שפ"ה תורת כהן עליו, וחייב להביא לו הבכורים, ממ"ל הך דרשא דקו"ל לא שייך כתן גבי בכורים, והוא נלמד מפסוק "אל הפופט אשר יהיה בימים ההם" דכתיב אצל זקן ממרא, והוא כמ"ש הז"ח שם. אבל הרמב"ן בתיתוקיו לתורה, הביא גם בפ' בכורים הגירסא בספרי "אלא כהן שהוא מוחזק וכשר לך בתותן בימים, ה יה קו"ל כ ש ר, וכה"ל ת"ת כו'" ע"כ. והוקשה לו להרמב"ן ע"ז וז"ל: ולא הביותי זה, כי בעין הזקן רלוי לומר "אל הפופט אשר יהיה בימים ההם", תע"פ שתיו גדול וחכם בשופטים הרחפונים, אשר היו לפיהו מן הטולם, לריך לשמוע, יפתח בדורו כשמואל בדורו, אבל בהקבלת בכורים למי יביאם הם לא אל הכהן אשר יהיה בימיו? ונראה שהם ידרשו בזה, שהם הקריב בכורים לו טולה וקרבנות בכהן שהוא בחזקת כשר, ולפ"ז נמלא שהוא ב"ג, הקרבנות כשרין, כמו שמוזכר בפ"ה של קדושין, ויכנס בו עוד שהם היה קרוב ומתרחק כשר, וזה לעיון הזקן שתיו נידון ע"פ קרוב, ותיו עיון בבכורים, עכ"ל הרמב"ן. וכתב עליו הרש"ש וז"ל: ותני שמעתי ולא תבין, כי מה הפרש יש בין הפופט בדיון ובין הכהן בהקבלת הבכורים? כי כמו שים לו למי שתביא דיו לפני הפופט כו', ככה ים למי שתביא בכוריו לפני הכהן לומר, אחר שתין הכהן הזה לדיק וחסיד כמו הבהנים הרחפונים כו' תיני רולה להביא בכורי לפיו, שתיו תלה כדי להדרו תו כדי לקבל ברכתו כו' וכו' — ופירש הרש"ש שם"ם גבי כהן "היה קו"ל" פירושו שהיה מתחלה קרוב לעבירות דקא סנו שומעניה, ולא היה רלוי להביא לו בכורים, ועכשיו נתרחק מכל תותן הממוטות, הוא בחזקת כשרות כו', שאבר מציו בשלהי פ' תין עומדין כיו"ב, דתר"ה מ"ד ס"ם לרחוק ולקרוב, לרחוק בריעתא והדר לקרוב, ורי"ה מאי רחוק? שהיה רחוק מדבר עבירה מעיקרא, ומאי קרוב? שהיה קרוב לה"ע ונתרחק ממנו, והתימא מהרמב"ן ז"ל שפי' שהם ידרשו בזה כו', שהרי פי' קו"ל בכ"מ הוא מי שנשתנה ממה שהיה שמתחלה היה קרוב והיה פסול לדין, ותח"כ נשתנה ממה שהיה ונתרחק מהקורבה ע"י מיתת בתו, לא שהיו טוענין מתחלה בשטות, ותח"כ נתבררה פסולתו כמו שפירש הוא, ועוד שפי' קו"ל הפופט (ל"ל הכהן) לריך שיהיה כפי' קו"ל הכהן (ל"ל הפופט) מה להלן היה קרוב מתחלה ותח"כ נתרחק ע"י מיתת בתו, לף כאן שהיה רשע מתחלה ותח"כ נתרחק, לא שחשבוהו כשר מתחלה ותח"כ נמלא פסול, ויהיה פירוש אל זה בתופן אחר וכ"ז בע"פ שתיו כמו שפירש הוא עכ"ל הרש"ש:

והנה מה שתתי על קושיית הרמב"ן, כי מה הפרש יש בין הפופט לכהן? נראה פשוט שכוונת הרמב"ן הוא, דבלמה בהקרעת דיוט היה מלתא דתלוי בגמרא וסברא, יש לבע"ד לחלוק ולומר, אחרי שהפופט שמתמנה תין כ"כ רלוי וחשוב להכריע הדיוט, אין לשמוע לדבריו ופסקו, אבל הבתת בכורים

חייב התורה להביא לפניהן סתם יהיה מי שיהיה, ולא ליוותם שיהיה הכהן גדול הדור דווקא, מהן יקח לו אדם דרך לעצמו לומר אחרי שהכהן חיוב כ"כ תשוב כמו הכהנים אשר לפניו לא תביא לו הכבודים ולא תקבל ממנו הברכות? — וז"ל הרמב"ם בפ' ט"ו מהל' תפלה (הלכה ו') כהן כו' אע"פ שחיוב חכם ומיוחד בתפלות אז שהוא הבריות מרננים אחריו, אז אלא היה מו"מ בלבד הרי זה נושא פ"כ כו', ואל תתמה ותאמר מה הועיל ברכת הדיוט זה? שהרי קבול הברכה תלוי בכהנים אלא בהקב"ה כו', עכ"ל, (ומקור דבריו מן הירושלמי דהמקדין, כמ"ש הכ"מ) וז"ל ס' אור ה' לר' חסדאי (מ"ג ח"ב כ"ה פ"ב): ולפי שלא בא בתורתי בשלימות הכהן או בחסידותו כו', ומה שיורה ע"ז שהכתוב נשא פ"כ מד"ת (וקר מד"ם לאסור) גם החסוד בעבירה לאמרו שהוא נושא פ"כ, לזה הוא מבואר שהרי מתורתי המלוה, היותו חכם או לדיק כו' עכ"ל:

ועיין חלה (פ"ד מ"ט), ולזו נתנין לכל הכהנים הכבודים כו' והכבודים, ר' יהודה לוסר בכבודים, שפירש הרמב"ם (והוא מהירושלמי) שמ"ם "לכל כהן" ר"ל בין לכהן חבר בין לכהן ע"ה, וכן בפוף בכורים תנן: ר' יהודה לומר אין נותנים לותם (את הבכורים) אלא לחבר וחכ"א נותנין לותם לאחבי מאמר ואם מחלקים ביניהם, ע"כ, הנה מלאתו בזה פלוגתא דתנאי אם נותנין הבכורים לכהן ע"ה אם לא, ונראה שחלוקים בפברת הרמב"ן והרא"ם:

אמנם מה שהקשה הרא"ם על פי' הרמב"ן במ"ש סתם ידרשו כו', נראה שהבין שהרמב"ן רצה להעמיס זה הדין דמלת אח"כ שהיה ב"ג הקרבנות בכרים, במה שאמרו "היה קו"ל", אבל בלאת ממ"ם הרמב"ן בפוף דבריו "ויכנס בו עוד שאם היה קו"ל כבר, וזה לענין הזקן שאינו נידון ע"פ קרוב וע"ע בבכורים" עכ"ל, מזה נראה בהדיא שמ"ם בתחלה הלשון: ומייתב בזה מה שהקשה מקודם, לית יתייתם הבאת הבכורים לאיכות הכהן שנראין קרא למשמעינן שאף שלא יהיה הכהן הזה, גדול בתורה וחכמה כהכהנים שלפניו, תעפ"כ לריך להביא לו בכורים? (וכמו שבארתי סברתו למעלה), ע"ז אמר שאם יזדמן זה כ"ל מפ"כ רש"י הלשון: "ל"ל שלא כהן שבימיך כמות שהוא", ובספרי: "מוחזק וכבר לך בחזקת היותם", אין פירושו שאין הכהן כ"כ חביב בתורה כמו הכהנים שעברו, אלא ר"ל שאח"כ נמלא שהיה ב"ג, ונמלא שבעת ההקרבה היה פסול, — תעפ"כ הבכורים שהביא לו, עלו לרלון לפני ה'. ומפני מ"ש "היה קרוב ומתרחק", הנה כתב הרמב"ן בפירושו שאינו ענין כלל להבאת בכורים ורק הוא שייך לענין סופו, אלא שספרי העתיק כאן לפון הברייתא כמו שכתובה אלל ז"מ, ותמה ג"כ הא דקו"ק, אף אלא שייכא להכא כלל, ולפ"ז סרו יחד ב' התמיהות של הרא"ם מעל פי' הרמב"ן:

ועוד אני אומר על הרא"ם, שאלמלי היה מעיין בפ"ב דקדושין (ד' ס"ו ב') שרמז הרמב"ן עליה (ומפ"ם ברמב"ן "פה"ל" הוא ט"ם), לא היה מרחיק את פי' הרמב"ן, אף כפי שהבין הוא את כוונתו, שהרמב"ן יפרש כן במ"ם "היה קו"ל כבר": דהנה בגמרא שם דרים ר' יוחי בן מספוק הזה דגבי בכורים, וכן מיתת שם: וב"ג וב"ח בעבודתו כשרה מנלן? ר' יוחי אמר מהכא ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם, וכי תע"ד שאדם הולך אל כהן שלא היה בימיו אלא זה כבר ומתחלל ע"כ, ולפ"ז הנה קרוב מאד לומר שמ"ם בספרי "קרוב ומתרחק" הוא מ"ש בגמרא "כבר ומתחלל" היינו לפי שהבין הרא"ם שפירש כן הרמב"ן, — והרמב"ן במה שהזכיר מקודמין, בוודאי כוון לדרשת ר' יוחי, שאל"כ מהיע לנו להזכיר את המשנה דרפ"ח דתרומות שאם מבואר זה הדין. — ותפ"ז רלוחי בחי' הריעב"ץ בקדושין שם שכתב וז"ל "נראית הספרים ובאת אל הכהנים הלויס ואל השופט אשר כו', ולוחא דהוא קרא לא מיירי בעניו עבודה אלא בעניו דין כדלוחא במפ' ר"ה, כו'. אלא ה"ג ובאת אל הכהן כו' דכתיב בפ' כי תבא, ואכי דרים לה בספרי מהאי קרא" עכ"ל, והנה מש"כ דאכי דרים לה בספרי מהאי קרא, לא נמלא זה בספרי בהדיא אם לא שפירש הוא כן במ"ם "היה קו"ל כבר" כנ"ל, ודע דמש"כ גי' הספרים, מלאתי כן הגירסא בילקוט פחם:

ועתה אחזר לרחם דברי, כי הנתה דאתיגן להכא שמהאי קרא דבכורים דרים הלי דיוקא היה כבר ומתחלל דעבודתו כשרה, נסתר זה התירון של בעל ז"ח שהבאתי למעלה, והדרא קושייתו של הע"ח לדוכתה? ממנו אחרי אשר התבוננתי בזה,

מכרתי כי עוד ים לנו פסוק ג' גבי עדים זוממין (דברים י"ט י"ז) ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה', לפני הכהנים והשופטים אשר יהיו בימים ההם, וגם שם מצאתי בספרי (פיסקא קז) זהו שהריב"ג וכי תעד"ת שופט שיהו בימיך? אלא שופט שהוא כשר ומוחזק לך בחותן הימים! היה קו"ג כשר, וכה"ג ס"ת מ"ה כו' ע"כ, והשתא אתי שפיר כי כל ג' הדרשות מן "בימים ההם" יכולו יחד, והדרשים כעין חומר, וכל דרש על מקומו יכול בשלום, היינו "כשר ומתחל" דקדושין הוא שייך גבי כהן, נדרש מפ' בכורים, הך "דקדוש ומתרחק" שייך גבי דיני ממונות ודיני נפשות, נדרש מפ' עדים זוממין, והך "למען ילמד ליראה שבימיך" הוא שייך גבי דיינים, נדרש מפ' זקן ממרא. (וחידוש גדול על הז"ל מפרש הספרי לית כעלמא ממנו הפסוק דגבי ע"ז ודרשת הספרי שם), ומלהה דריוה"ג בדרשתו כלל את הג' דרשות יחד מהג' פסוקים, ומסדר הספרי סדרו ע"פ המוקדם בתורה תחלה היינו גבי ז"מ, ואח"כ בעתיקו ג"כ אלא ע"ז ואלא בכורים בלשון "זהו שהריב"ג" ר"ל מכאן ומכאן לקח דרש זו, וק"ל: וכעת ראיתי להב"ח בחבני שוהם שהביא שם הך קרא דעדים זוממים ומצוותם דבריו למש"כ, למש הך קרא דבכורים ודרשתם דקדושין לא הביא, וכן לא הביא כלל הני דרשות הספרי שהבאתי ומקום השיח לי! וגם רציר הזהב פ' שופטים גבי בימים ההם ז"מ, כתב לדבר פשוט דהך דרשא דקדוש ומתרחק היא ממכתת, דהא מיבעי כמה דרשות המבוארים לפנינו מהאי קרא דקדושים יותר לפשוטו ס"מ, דבפ' האומר דרים האי קרא מריבת הכהנים אשר יהיו בימים ההם היה כשר ומתחל דעבודתו כשרה, ובפ"ב דר"ה שניהו בימים ההם ס"ל אלא שופט שבימיך כו' עכ"ד, ולפי מש"כ אין בדבריו ממש, ומ"ש ממנחה דחלה ובכורים לא כתבתי אלא ע"ד "אע"פ שאין רמיזה לדבר זכר לדבר קלת":

[יא] **והארץ** לעולם עומדת כו' מה היא עומדת בעמדת. כ"ל שדרשו שהמ' הסופי של תיבת לעולם היא סימכת ג"כ לתיבת עומדת:

[יב] **מה** שהיה הוא כמה מקות פנסין יש להם. כ"ל ע"ל כמה מאות:

[יג] **ועוד** ישב ר"מ ודרש עתיד זאב להיות גוזז מלתן והכלב גלבטינון ע"ל גלכסיטון, וכ"ל לקמן ר"ל לומר גלכסיטון (ועי' במוסף ערך גלקסיטון) והוא עור של מין חולדה יקרים ותשובה בעור שערו עליו (ועי' בב"ר פ"כ וירושלמי פ' במה מדליקין) וכבר יתוע כי הזאב הוא דומה בשערות לכלב כמו שאמר ר"מ (בעל זה המאמר בכתן) בברכות (ע' ע"ב) משיכיר בין זאב לכלב, ואמר ר"מ כי לע"ל הכל יהיה לטוב והזאב אשר הוא טוב בעת שערות עבים יהא למר דק ונקי הנקרא למר מילת, והכלב ג"כ יהא שערות יפים כשערות החולדה היקרה שנקראת גלקסיטון בל"א, ואולי מזה יובן ג"כ הסמיכות של המאמר שורות תחשים מה הן (אשר לכתורא אין לו ענין לכאן) מחמת אר"ש אמר אהן גלקסיטון לו אולי שסידרו בעל המדרש בכאן משום אר' יוחנן דאמר שבכרת לשעה וגמזה אח"כ שהוא ג"כ נגד הפסוק מה שהיי הוא שיהי, ואין כל חדש תחת השמש ובבבלי שבת כ"ח וירושלמי שם ובבמד"ר פ"ו מצאתי הגי' אר"ש לומר כן ויתיישב טפי ועי' בב"ר פ"כ משם"כ ביפ"ת על בתורתו אר"ש מ"כ וביר"מ ומחל"ש בבמד"ר שם, [עי' המשביר הערה פ"ז גלקסיטון כו']:

[יד] **ונתתי** את לבי כו' רבנין דתמן בשם רבי יצחק דהכא כו'.
כ"ל שס"ל ר' יצחק ד ה כ ת, כי מצאתי את ר' יצחק דיהבת מוכר בירושלמי בילה פ"ח ה"ט ובניטין פ"ד:

[טו] **אבל** שבט ראובן וגד כו' נתן להם הקב"ה נחלתם במקום שאין בו גזל כו', וכן מבהיר ששה עשר מיל על ששה עשר מיל. נעלם מהיד"מ שנזכר בלשון זה בירושלמי ג' פעמים (פסחים פ"ד ה"ג, ב"ק פ"ז ה"ז, עבודה זרה פ"ח ה"ו) לענין גידול בהמה דקה שאסור משום גזל וממהיר שהוא י"ו מיל על י"ו מיל מותר לגדל, ועי' בק"ע בפסחים שם, וע"כ קראו במדרש נחלה שאין בו גזל, והמופ' מהרז"ו בעה"ח פי' הפסיקתא [ומח"ז מדפס בפי' המדרש] הוסיף הטעם לשיעור ט"ז מיל ע"פ מאי דתמרינן (בכורות כ"ד ב') דשיתסר מיל קא שלטא ביה עינא דרועה ע"כ מותר לגדל שם ב"ד דשלטא בם עינא דרועה לשמרן מן הגזל עכ"ל, והנה דבריו נכונים, אך נפלא שמצותר זה בק"ע בפסחים שם והמהרז"ו בעלמו לזה לעיין בו מתמהה! אך כ"ל שגם במדרש פה גם בירושלמי שם ע"ם קטן הוא וכ"ל מכוור, מרן יעזר שבחלת שבע גד ת"י (וכ"ל בת"ת)

מכוור, וכ"ה בלע"ז Machareus והיה מקום הריס ומקנה, ובזה יכואר מש"ה במשנה תמיד (פ"ג מ"ח) וביומא (ל"ט ב') אר"י מן ר"ח בן דגלאי עזים היו לאבא בהרי מכוור והיו מתעטשות מריח הקטורת ע"כ, כי בהרי מכוור מוכר לגדל שם בהמה דקה (ובשה"ם כעדר העזים שבגלעד מהר גלעד), ובמשנה שבת, תמיד נדפס בערי מכוור והוא ט"ס, ועי' בר"ש כ"ג ב' תניא רשבג"מ אף הריס וכיור וגדר וחברותיהם ע"כ, ודקדקתי מכבר מש"ה וחברותיהם בשתים והמשנה פרטה שמות ההריס? ועיינתי בתוספתא ומצאתי הגי' אף הרי מכוור וגדר וחברותיהם ולפ"ז י"ל שבא רשב"ג להוסיף כי גם בהרי עבר הירדן היו מגדלין מגדולות ולמז במש"ה וחברותיהם על שאר ההריס הנזכרים שבעבר הירדן וזכריס בתפ"ך כמו הר הגלעד הר בשן הר חרמון ולכן לא פרטם (ובכ"ג פי' הגר"א בשנות חלי' שביעית פ"ט מ"ב ט"ם) וכן הוא בירושלמי דפירקין, ובירושלמי דשביעית פ"ט ה"ב ובתוספתא שם פ"ז לומדו הרי שבעבר הירדן תני רשב"ג כגון הרי מכוור וגדור וכן כיוצא בהן ע"כ, ובודאי ההגה"ה הזאת היא תמיהת, אבל לפ"ז לא יובן היטיב דברי הגמרא להלן "ג"ד ביני וביני הוו קיימי ג"ד לאך ניסא דמ"י הוו קיימי מר מחשיב דהאי ניסא" ע"כ, שלפי אבר ברירו שם בעבר הירדן ולאך ניסא דמ"י קיימי ו"ט, אבל ברור הדבר שמש"ה לאך ניסא ר"ל בעבר הירדן מזרחה ורש"י במח"כ פי' בחיך ניסא של ג' לך בבל שני לדדים של ג' ממשכין לך בבל ע"כ, ופי' לא תמת, תח"ז מלאתי שכבר קדמני בהגה"ה הזאת הגר"א ז"ל בהגהותיו על הש"ס, אבל כתב בקיצור של"ה מכוור והוא בחלק יהודה ועזכר ביהושע פי' י"ד ע"כ, ויפה תמה עליו המבית לבח"ד שביהושע לא מכר מכוור כלל, וכ"ל שם"ל והוא בעבר הירדן כמש"כ, ומש"כ שנזכר ביהושע כוון על יהושע י"ג מש"כ ויהי להם הגבול יעזר כמש"כ בש"א שם, ולחיתי בהגהותיו לתוס' ר"ה שהגיה שם שם"ל חריס וכיור, וכן בתוס' שביעית נדפס הגהתו שם"ל חריס וכמרוגדר, ובודאי הסופר טעה ונדפסו בטיבום, ובש"א שם נדפס כנכון:

פרשה ב

[א] **לשחוק** אמרתי מהולל אמר ר"פ דדהובא מערבב מה חדותה עבדא. כ"ל שם"ל דחוכא מערבב ומה חדותה עבדה, והוא תרגום הפסוק לשחוק [למרתי] מהולל ולשמחה מה זה עשה, וכ"ה בויק"ר פ"כ שם הדין דחוכא משערבב מה חדותה מהניא:

[ב] **וגדלתי** והוספתי כו' אמר שלמה כל תורה שלמדתי בזקנתי פיסטרין באף נתקיימה בי. כ"כ הרמב"ם בפ"ג מהל' ת"ת ה"ב והכ"מ לא העיר מקורו [ועי' רד"ל]:

פרשה ג

[א] **עת** ללדת כו' השרוי בבית המרוצע. בירושלמי שבת הגי' היזן בבית לפל לעלמו:

[ב] **עת** לקרוע כו' א"ל הא מטה ענתה דאוריתא דמחשי מתעלייה למשתקי. כ"ל דל"ל דאוריכ"ג דמחבי, ר"ל שכחן ויבר לשתוק:

[ג] **מה** יתרון כו' ואית דאייתי פסתיין כו'. כ"ל כי הוא כמו פסדיות עי' מש"כ בגליון שבת דקי"ט:

[ד] **את** הכל עשה יפה כו' חד אמיא בציפורי הוה בידו שה"ט כו'. עי' במ"כ ומולי נכון לפרש אחד מן כת המפייס אבר כפי הידוע היו עוסקים בידיעת השה"מ, ויען כי היו מזהרין מלהגות מפל מחריס לכן ג"ל נסיבת מן יהודאי כלום כו' ומ"ש למען הבט נבי ב"ע כו' לחשוב זאת לדחייה בעלמא ועי' הגי' בירושלמי:

[ה] **ועוד** ראיתי כו' ועשו כל ערמה ולא נח כו'. כ"ל שהוא מלשון ערימות עפר, ומ"ל ועשו עליו ערמות:

[ו] **אמרתי** אני כו' ואתה מלך חייב ואינך ראוי לעשות נם כו'. בהעתית (י"ח ב') הגי' "ולומו רשב הדיוט הוא" וכן נכון כי טורטסרופוס לא היה מלך כ"א אב שלוח מן המלך כמבואר בדה"י:

פרשה ד

[א] **טוב** ילד מסכן כו' כי גם במלכותו

גולד רש במלכות יצר טוב גולד רשותו של יצר הרע. מל"ל רבתו ר"ל ממלתו: הרשה בפורם ילה"ר, מו רבותו ר"ל ממלתו:

פרשה ה

[א] כי בא החלום כו' חציו לדולקים יפעל מהו לדולקים אמר ר' אלו רשעים כו'. עי' מס"כ בס"ד בגליון למתר רבה (פרשה יו"ד):

[ב] ברבות הטובה כו' חד כותי שאל לר"ט א"ל היין מתייא א"ל אין כו'. הכותים כופרים בתה"מ כמו שמיתת בספרי שלח פי' קי"ב, וכל"ל בסנהדרין ל' ב' כותים:

[ג] אזלת לחמת גרר מימיך א"ל אין א"ל בעגתה ודלא בענתה. עי' במ"כ ד"ה ס"ג מ"ל בעגתה פירוש בשעתה שהיתה ביסובה וכטובתה ע"כ, ול"ל בעותה היינו בעת המרחלות שלא בכל השנה רגילין לריחוץ בחמי גדר כ"ל חיה ימים בימות החמה, עי' שבת קמ"ז ב' כל ימיה של דיומסיס כ"ל יום ועגלת מן המנין, ומ' בחים הרבה מנסים מס"כ לא בעותה היינו בכל השנה יטוב ב"ל שם הוא מעט [ועד"ז בחי' הרד"ל]:

[ד] אמו מזרעת אודם שמנמו הדבים והעור כו'. עי' שחילתות פ' יתרו סי' כ"ו ובס"ם שם מות ס"ה:

[ה] דוד מ"י מת אין מחללין עליו את השבת ובדקאמר שלמה כי לכלב חי הוא טוב כו'. כתב בת"ח מלט"ד שמיתו מן המדרש הזה שלא גמרת ערוכה היא בפ' ב"מ וחברותו מנב מיתפת עכ"ל:

[ו] יש רעה חולה כו' איזו רעה חולה כגון דגלום פטרגום מסכין תשיש ערטל וכפין. כ"ל שלל פטרגום ר"ל חולי הפורנרא, וכתו"ת הריב"ם ס"ם תמ"ב מלתתי וז"ל מס"כ במדרש קהלת גרסה שים טעות בספר וחין לי מדרש קהלת לרחות בו אבל מסמעות הטעין כי מי שהוא עני ורגיל בכאב הסיום והעיבים הנה רעתו רבה כי הוא כואב ועדוש ורעב שמיתו יכול לשכול בשיניו ויש לו תחוה עכ"ל, ובוודאי כוון על המדרש הלז:

[ז] מהו דין דכתיב עושר שמור לבעליו לרעתו א"ל כל שמא דמלתא הוא קטאדיקו. עי' במ"כ, ומנכי מלתתי בתו"ת הריב"ם שם אב' וז"ל מס שפירש במדרש עושר שמור לבעליו לרעתו הוא לפי הפשט להליגו מרעתו שלא ישימו עליו עלילות מלד המלכות יהן להם כסף כפר נפשו עכ"ל:

פרשה ז

[א] טוב ללכת אל בית אבל כו', א"ר ברכיה גמ"ח בתורה בראשה כו'. תנחומא ר"פ וירא ובבו"ע מז' כ"ה הגי' ר' שמלתי, וכ"א, עי' ב"ר פפ"ח ובכותה י"ב ג', ושם למד תחלתה גמ"ח דכתיב ויעש ה"ם לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם:

[ב] ואשכחונית איעני בדיבורא. ר"ל מתאחר, ורגיל הלשון מאד בירושלמי עיקרי על ליחור והתמהמהות וכמדומה לי שהוא לשון סורי, וכ"ל שמזה הוא לשון עיוני הדין ר"ל מה שמתחרין לת הדין:

[ג] טובה החכמה כו' אחינו בני ידעיה כו'. כתב במ"כ ד"ה בני ידעיה במקומות הב"ל לא גרס ליה ואולי הוא שם בית אב של ליפורי ע"כ, כן מלתתי בהדיא בירושלמי תענית פ"ד ה"ה שמשמרתו של ידעיה נגלה לליפורין ע"ם:

[ד] כל זה נסיתי בחכמה כו' ומה היתה חכמתן של בני קדם שהיו יודעין במזל וקוסמין בעופות ובקיאין בטייר. עי' במ"כ בויק"ר פל"ב וכן בבמד"ר פי"ט בשם הערוך שהוא חכמת טיחות העופות שכן בלשון ישמעאל קורין לעוף טייר, ע"ם, ומשם לפי פירושו זה יפלא מה זה קוסמין בעופות? וכן בויק"ר שם אמר ריב"ח זה העורב וחכמת טיירין, משמע ג"כ שהעורב הוא מרמז על טיחת העופות, וחכמת טיירין הוא דבר אחר, לכן כ"ל ברור שמקורו מלשון יוון teiros טיירים, שבימורו לותות המשים שיורו על עתידות, ומח"ז רמיתי בערוך שמביא בשם פסיקתא (ובפסיקתא שלנו נאמר זה) מאי בטייר מסטרולוגין והוא כמ"כ, ועל בעל הערוך ים לתמוה שמחתי שהוא בעלמו הביא מפסיקתא

שבימיו מיפטרמלטניס מיך יפרסו מח"ז מלשון ישמעאל שקורין לעוף טייר ? Τερας τεραος מופת המבשר על עתידות :

פרשה ט

[א] כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה כו' ולמה קורין אותו נחום איש ק"ק שלא הבים צורת מטבע כל ימיו א"ר חייא אל תפנו כו' . עי' במו"ע ערך אזא וממ"כ כמן מר"ח מל מפטו ים רמיה נחולה לדבריו :

פרשה יא

[א] שמח בחר כו' אמרין את סבור לית אנן מקפין אלא כל דאית נבך כו' . תחת מקפין ל"ל מקפחין [ובד"י והדפים מפקין, וכ"כ במ"כ מד"י ט"ב מפקין, לח מקפין] :

[ב] תן לי בשר ויין ישן ומיני ארנסטירין כו' . כ"ל בדוב של"ל מגרסון, כמ"ש לעיל ע"פ בדוב חכמה , ומש"כ שם [בפי' הרז"ו] בשם המוסף :

פרשה יב

[א] הבל הבלים תני החזיק עשיר בדבר טוב כו' . עי' בשלמה יעב"ץ ח"ב סי' פ"ה בימור לדברי המדרש הזה :

חסלת מדרש קהלת בעזה"י

מתתיה

פתיחתא אסתר רבה

[א] **בג'** מקומות הקב"ה מזהיר לישראל שלא יחזרו למצרים כו' והדין שלישי דכתיב והשיבך ה' מצרים באניות כו'. סמיך למיפק דקרא „בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה" והמ"כ ואחריו הקול יעקב שנו בזה, [ועי' רד"ל] וכ"ל שזהו כוונת הפסוק (מ' י"ג) במ"ם: „עתה יזכור עונם ויפקד חטאתם המה מצרים ישובו" היינו שעונם וחטאתם הוא במה שישובו למצרים נגד מזהרת ה' לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד, ורש"י ורד"ק לא פירשו כן, אח"ז ראיתי להרחב"ע שפירש כן ומחתי [ועי' מ' הרש"ם]:

[ב] **ואין** קונה למה אין קונה רב אמר ע"י שלא הקניתם כו' דברי חמשה ס"ת מנין של קונה. סדרים יש בכל התורה כך קנ"ד חולי כוון עליהם כי קנה חסר כתיב ויסתר ה' אל הכותל, ומצאתי גם תניא סי' מ"ח בפי' ההגדה בפיסקא ר"י היה נותן בהם סימנים כתב לשון, ובגמטריא לא קפדינן על אחת חסר או יתיר עכ"ל, ועי' ב"ר פל"ט בן ע"ה שמה כמנין הדסה:

פרשה א

[א] **הביאו** לי קינסון הנעתקין כו'. מל"ל פנקסין וכ"מ בפ"ת [וכן הגיה בהמלוקים להמצביר „פנקסין הנעתיקין" ספרי זכרון הנעתיקים]:

[ב] **והשאר** היכן הם ר"ל ורבנן כו': חולי ל"ל ו ה ע ם ר י ם היכן הם:

[ג] **ואחד** בימי אדריכאן ואחד לע"ל. חולי הוא מרעגן מלך פרס ול"ל כמן מרדיכאן, וכ"ל עוד מרדכן מוהבו של רב [עי' רד"ל]:

פרשה ב

[א] **והשתיה** כדת אין אונס כו' לפיכך אין אונס בפקתא. עי' במ"כ וכ"ה בתרגום שני בהדיא, ול"ל דמפרש כדת לשון כ ד ר"ל כלי גדול:

פרשה ג

[א] **ותמאן** המלכה כו' אין הקב"ה דן את הרשעים אלא ערומים ומה שעם דכתיב בעיר צלמם תבזה. נראה דדרש בעיר לשון ערום ו ע ר י ה [עי' ים"ע] או חולי שמן מלת תבזה קדרים הכי ע"פ מה שמצינו בספרי התזינו פי' ס"כ (כפי נ' הילקוט) שמין לך בזוי ופנוס בעולם מלת המהלך ערום בשוק ע"כ וביבמות ס"ג ב' הגי' שמין לך משוקץ ומתועב לפני המקום כו' וכ"ל שמין פי' לפני המקום ב"ה מלת ר"ל לפני מגבי המקום שהוא הולך שם וכדמוכח מלשון הספרי הנזכר, ופי' רש"י שבת (קכ"ט ע') שכתב הלשון שמין לך בזוי מן המהלך יחף בשוק ע"כ כוון בל"ם להגי' דלתתא בספרי וביבמות שם, ומגיהי הש"ס לא לייטו המקור:

פרשה ד

[א] **והקרוב** אליו כו' שתר שהיה ממונה על היין. נחמיה התרשתא היה משקה:

[ב] **מרם** שהיה ממרם את העופות. במה"ל הגי' מפרם, וחולי הוא נכון מלשון מריס פחדין, ועי' מ"כ ממרם מערב ומתקן ע"כ, וכ"ל שהיה מ מ ר ה את העופות והוא מלשון מין ממרין את העגלים בפכ"ד דשבת ע"ש, וחולי ברש"י שהיה נותן מורסן (והוא פסולת הקמח) לפני העופות:

[ג] **כי יצא** דבר המלכה אר"ש בלא דדין הוות צריכה. עי' במה"ל [וכמ"ש בהרד"ל ג"כ]:

[ד] **אם** על המלך טוב כו' **ואני מכנים את ראשה** בדיסקוס. עי' במ"כ ספי' רחוק, וע"ל תיבות "את רחמה" ט"ס ודיסקוס כ"ל בבית הדת והפקודה מלשון דסקא מב"ד דסקא דזמיטתא עי' ערוך דסק, עוד כ"ל שלולי דיסקוס כלן פירושו כמו בכ"מ קערה ור"ל להביא את רחמה תוך בקערה להגיבו לפני המלך, כמו שמוג זה הדין בארץ המזרח (ועי' ע"ג מתת י"ד, ח') ועי' כרמל שנה ה' לד 72 וחח"כ מלאתי לזמקם ח"ב לד 104 ועי' סיר זילבער (דער ריזע דער פאליקראטום), וכ"ל עוד שם"ם במ"ב י' ז' וישימו את רחמיהם בדודים הכוונה ג"כ כמוש"כ ומ"ש במ"כ בדיסקוס מלאתי פירושו כו', וכ"כ במה"ל מקום שחומכין רחם המומת כמנהג בארץ לחוש ע"כ:

[ה] **במ"כ** ד"ה וממעך ממוכן דרם כמו ממוענן ע"כ, עי' מ"כ בהגהותי לעילוזין (י"ח ח'):

פרשה ו

[א] **ובבל** יום ויום כו' לפני חצר בית הנשים לשאול על כתמה ועל נדותה. יפרש חלר בית הנשים כיצוי על בית הרחם:

פרשה ז

[א] **בחדש** הראשון כו' חזר ובדק במזלות טלה כו'. גלי ספק נשמע בעשות שם סרטן ול"ל סרטן נמצא כו זכות משה שהוא דומה לסרטן שהוא במים כך הוא ס' במים, וכ"ה בקרובות לפוריס המיוסדות בל"ם על המדרשים וסרטן גדל במים העיר לדק משוי ממיס (פ"ד לי"ג) ובמדרש מצא גוריון רלוחי סרטן זכות יומא ע"כ:

פרשה ח

[א] **ותאמר** אסתר להשיב אל מרדכי כו' שלשת ימים לילה ויום אלו הן י"ג וי"ד וט"ו בניסן. עי' בסע"ר פכ"ט, והנה המדרש לומר כלן בפירוש נג' ימי התענית היו רלוחים וכן משמע מדברי הם"ם שלשו יצמות (קכ"ח) (ועי' בשהדרין (ס"ד ח') יתבו תלתא יומי בתעניתא) למנם עי' בשו"ת הריב"ם סי' תי"ו שהביאו בשם המדרש (וכ"ה בילקוט רמז תתרכ"ו) וכי לאפשר לאדם לעשות כן? אלא שהיו מפסיקין מבע"י ופירש הריב"ם שר"ל שלא היו ג' ימים רלופים לילה ויום אלא שקבלו ג' לומות בלתי רלופות כנון בה"ב אלא שבכאו"א יפסיקו מבע"י כמו שהיו עושים בע"ב ובי"כ ולזה אמר לילה ויום אבל דעת בעל הגמרא שהיו שלשתן רלופין ע"כ"ל הריב"ם, וחידוש על הריב"ם שלא הביא ג"כ ממגילה (ט"ו ח') ויעבור מרדכי שהעביר יום ח' של פסח בתענית ע"כ וע"ם בפירש"י ומוכח שהי' רלופים ולא רחוק לומר שזהו פלוגתא של רב ושמואל שמשמע שהיה רופף סובר שלא להתענות ג' ימים רלופים ומשתה לפ"ז חשבון הימים ולא חל התענית ביום ח' של פסח לכן יפרש ויעבור שעבר ערקומת דמיע ורמיתי ביוסף לקח שכ' ומומרה שלשת ימים לא פחות ולא יותר לפי שמן נוזרין על הלבור אלא שם כן רוב הלבור יכולים לעמוד שיתר על שלשת ימים אין כח לעמוד כמו שאמר במלכים (ל"ל בשמואל) ויאכל ותשב רוחו עליו כי לא אכל לחם ולא שתה מים שלשה ימים ושלשה לילות הרי לך שבעוס שלשה ימים לא מותרה בו רוח וידמה עוד שלמדה מאתר מגבורת הוסע ב"ב שאמר לכו ונשובה אל ה' כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו יחיינו מיומים ביום השליש יקימנו ואחיה וע"כ בקשה שיהיה הלוס שלשת ימים וע"כ הלכה למלך ביום שלים לתעניתה עכ"ל ואלני כתוב בגליון כ"י יש ספרדי ז"ל ואתמו בדורותיו אלא לראיו מי שעשה הפסקה משלשה ימים ושלשה לילות אך היא אמרה מה שאפשר לרוב לבור עכ"ל והמדרש הנ"ז שהביא הילקוט והריב"ם מלאתי במדרש שו"ט מזמור כ"ב וע"ש במפרש שפי' פירוש רחוק ובמח"כ לא ידע מפירוש הריב"ם ורמיתי בם' ערוך לגר ביבמות קכ"ח שהביא את הילקוט לחמם נעלם ממנו פי' הריב"ם עליו ועי' להיעב"ץ במו"ק סי' תרפ"ו שלא הביא כלל דברי הריב"ם:

פרשה ט

[א] **ויאמר** המן כו' ושמע הקב"ה קול בכייתם בכשתי שעות בלילה. עי' מג"א סי' תקפ"ח ס"ק י"ד בשם המט"מ ובחידושי רע"ק ז"ל שם:

פרשה י

[א] **לתלות** את מרדכי על העץ אשר הכין לו תנא לו הכין ועליו נאמר ולו הכין כלי מות חציו לדולקים יפעל כו'. נראה בהדיא שהמדרש מבאר מע"כ "ולו הכין כלי מות" כמו שכתב הרד"ק בפס' י"ז לו, כמו בעבורו, כלומר בעבור נפשו כלומר החיים שהכין לו לנפשו הם ע"כ, וכ"מ במדרש תילים ע"פ זה ולו הכין כלי מות, לו לנפשו ע"כ, ומי מוסיף עוד שמ"ם חציו לדולקים יפעל הכוונה החיים שפעל למען לירות לותם בהדולקים מחציו, לא יתקיים מחשבתו ויהיה בהיפך, שלא עשה החיים כ"א לתועלת הדולקים, שהדולקים יציגו את החיים הטס, ויכלו לותם בו, ולכן אמר חיציו ולא "חיים" כדי לכלול הכוונה שחיציו הם לפי שיבוחו בו (ולולי כ"ה כוונת הרד"ק), וכן מיני מפרש את הכתוב הקודם שם לא יצוב מרכבו ילטום קשתו דרך ויכוונה, שר"ל שם לא יצוב הרשע מדרכו, הגם מה שלטם את החרב להרוג לזולתו, לא לטם כ"א חרבו, ר"ל החרב שיהרג בו, והקשת שדרך ויכוון לא דרך כ"א קשתו, ר"ל לא למענו שישוב כנגד פניו, שכ"ה רעיון וסנגון של כל המזמור בור כרה כו' יצוב עמלו כו', וממה שאמר המשורר "ולו הכין ולא אמר והכין לו" ואמר "חרבו ילטום ולא יצטום חרבו" וכן קשתו דרך ים רמיזה גדולה לפירושי, ימלא כל יודע ומבין בדרכי המליצה, וע"ד הכתוב במ"א קשתם תבוא בלבם וכמ"ש ויגזל את החנית מיד המלכי ויהרגהו בחניתו: וסיוס המדרש ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום:

סליק הגהות וחדושים על המדרש רבה על חמשה חומשי תורה ועל חמש מגילות בעז"ה

לוח התקונים

(להקונטרס זכרון לחכם).

צד	8	בשורה	כ"ז, ת' ,ומצאה' צ"ל מצאה
"	9	"	ה', ת' ,נאמנים' צ"ל נאמנות
"	16	"	כ"ב, ת' ,הוא עשה אותה' צ"ל הם עשוה ונטעוה
"	19	"	י"ז, ת' נְדַר, צ"ל נָדַר
"	20	"	ז', צ"ל החצי קן המעוקם אחר המלה חכמים
"	34	"	כ"ד, ת' ,הוקרהו' צ"ל הוקירוהו
"	36	בנוסה	המצבה מן ,ב' ואו בירח טבת' צ"ל ציונים באשר הוא הלפ"ק תרמ"ז
"	40	בשורה	ראשונה ,להרוות' יתיר ו'
"	—	"	ג' בהמלה ,במקום' חסר מ'

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA